

BIBLIOTHECA INDICA;
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

OLD SERIES, Nos. 51, 73, 143, 144, 145, and 237.

THE (LALITA VISTARA,

OR

MEMOIRS OF THE EARLY LIFE OF S'AKYA SIÑHA.

EDITED BY

RA'JENDRALA'LA MITRA, LL. D.

*Honorary Member of the Royal Asiatic Society of Great Britain and
Ireland, and of the Physical Class of the Imperial Academy of
Sciences, Vienna; Corresponding Member of the German
and of the American Oriental Societies, and of the
Royal Academy of Science, Hungary; Fellow
of the Royal Society of Northern
Antiquaries, Copenhagen,
&c., &c.*

CALCUTTA:

PRINTED BY C. B. LEWIS, BAPTIST MISSION PRESS.

1877.

INTRODUCTION.

How finally to preclude the miseries incident to mundane existence is the problem which has engrossed the attention of nearly all the philosophical writers of India. "The complete cessation of pain should be the ultimate object of man"* said Kapila, and the chief motive of Gautama is "the attainment of beatitude through the annihilation of pain."† Patanjáli, Kaṇáda and Vyása have likewise been impelled to their tenets by a similiar desire, and the sayings of Nának and Guru Govind and Chaitanya afford incontestable proofs of their intolerance of mundane suffering which led them to yearn for a peaceful hereafter at the sacrifice of the prĕsent. It was an intense feeling of a like nature that led a prince, two thousand four hundred years ago, to forego the pleasures of an oriental paláce, and to betake to the privations and sufferings of the life of an anchorite. In the language of his biographers, the sights successively, during his pleasure excursions, of an old man, a sick man, a

*Sáñkhya Sútraś, Aphorism 1st.

†Nyáya Sútra, Aph. 2nd.

corpse and a recluse, the emblems of age, disease, death, and religion—of the bane and the antidote—awakened in his mind a sense of the sad realities of this life, and led him thenceforth to apply himself assiduously to the study of different systems of philosophy, and to the performance of the most rigorous austerities. Fasting by day exposed to the burning rays of the midday sun, and sleeping by night under the canopy of heaven in the heavy rains of autumn, or the piercing cold of winter, he lived but for the attainment of an unknown quantity, the *summum bonum* of existence. His penance and his studies did not, however, afford him the consolation he sought; and he was at last induced to renounce his tutors and their learning, and to proclaim himself a reformer. The tenets he promulgated attained a world-wide celebrity, and his followers now include nearly one-fifth of the human race.

But great as was the success of this renowned teacher, the history of his life is involved in mysteries which the light of modern research has yet scarcely dispelled. India never had her Xenophon or Thucydides, and her heroes and reformers, like her other great men, have to look for immortality in the ballads of her bards, or the legends of romancers. S'ákya Siñha, the reformer to whom I have above alluded, for a time had not even that advantage. He was known only through the misrepresentations of his enemies, the Bráhmans. The orientalist, however, has now no longer to complain of paucity of information regarding him. The discoveries of Hodgson in Ne-

pal, of Upham and Turnour in Ceylon, of C'Soma de Körösi in Tibet, and of Klaporth, Remusat, Beal and others in China, have placed at his disposal a large mass of legends in Sanskrit, Páli, Tibetan and Chinese, which record with more than Boswellian zeal and assiduity, though not with like fidelity, even the most trivial circumstances connected with the life and the preachings of the great reformer. But it is an arduous task to attempt to put skin and living flesh upon the dry bones of old legends; still more so to resuscitate an authentic identity, or prove the verity of a picture founded upon such materials. Written at different times by different persons, under very dissimilar circumstances, in various climes, those legends cannot be expected to be very homogeneous in their character, or concurrent in their testimony. They abound in contradictions, fictions and fables which altogether vitiate their worth as historical records. But in a country where a few coins and inscriptions are the only representatives of her history for many hundreds of years, ballads and legends acquire an importance which in more favoured climes is seldom accorded to them. Besides, inasmuch as they are mostly based upon a substratum of truth, and the Páli, the Tibetan, and the Chinese writings are avowed translations from the Sanskrit, they have certain points of correspondence and unity which cannot fail to be of interest to the scientific antiquarian.

The task is no doubt difficult to deduce the truth from the mass of fictions in which it is buried in these writings by the zeal of unscrupulous and bigoted

votaries; but inasmuch as these are almost the only materials from which a knowledge of genuine Buddhism can be obtained, they have a peculiar claim to consideration from the Indian historian.

Buddhist writings, whether Indian or foreign, are divided into three classes, technically called the *Tripiṭhaka* or "the three repositories." The first of these comprises the sayings of Buddha himself (Sútra), and as such, constitutes the corner-stone of Buddhism. Upon it were founded the Buddhist systems of philosophy (Abhidharma) and ethics (Vinaya). The works included under these three heads are, however, of very unequal merit, and held in very different estimation by their followers. Nor has the principle of the triple division been very strictly adhered to, for there are now many works of such a miscellaneous character, that they may be included under all the three divisions. It is evidently on this account that the Nepalese and the Tibetan Buddhists have adopted other and more comprehensive classifications.

The religious literature of the Tibetans is comprised in the great collection called the *Kahgyur*, and that is divided, for facility of reference, into seven classes, each of which includes a variety of works of unequal merit and extent. The first class is called *Dulva* or discipline; the 2nd, *Sherch'hin* or metaphysics; 3rd, *Phalch'hin* or rules of the religious community; 4th, *Dhomseks*, miscellaneous doctrines; 5th, *Do-de*, aphorisms or sayings of Buddha; 6th, *Nyangdas*, or final deliverance; and 7th, *Gyut*, or mystical doctrine. Under the triple division, the

first constitutes the Vinaya, the next three the Abhidharma, and the rest Sūtras.

The Nepalese divide their books into twelve classes, and each class has a number of orders and varieties. They have, nevertheless, selected some of their most important works which they hold, without any reference to their character, to be the scriptures of their faith. These are pre-eminently their Holy Writ. They include under this head the following works: *viz.*, 1st, the Ashtasahasriká; 2nd, the Gaṇḍa Vyuhá; 3rd, the Das'abhumis'vra; 4th, Samádhirája; 5th, the Lankávatára; 6th, the Saddharma-puṇḍarka; 7th, Tathágata Guhyaka; 8th, the Lalita Vistara; and 9th the Suvarṇa Prabhása. According to Mr. Hodgson, "Divine worship is constantly offered to these nine works * * * by the Buddhists of Nepal. The aggregation of the nine is now subservient to ritual fancies; but it was originally dictated by a just respect for the pre-eminent authority and importance of these works, which embrace, in the first, an abstract of the philosophy of Buddhism, in the seventh a treatise on the esoteric doctrines, and in the seven remaining ones, a full illustration of every point of the ordinary doctrine and discipline, taught in the easy and effective way of example and anecdote, interspersed with occasional instances of dogmatic instruction."* I have not had an opportunity of examining all these nine works; my remarks must necessarily be confined to those I have seen, and they include the 1st, 2nd, 4th, 6th, 7th, and 8th.

* Illustrations of the Literature and Religion of the Buddhists, p. 19.

The first treatise, *Ashtasahasriká*, is avowedly an abridgment of a much larger work called *Prajñá Páramitá*, or "transcendental knowledge." It is a prose work in five bulky volumes, but it is said to comprise matter enough to equal, according to the Indian mode of reckoning, a hundred and twenty-five thousand stanzas of 32 syllables each. Looking to the bulk of the work this estimate is by no means exaggerated; but some say that the numerals refer to the number of separate topics discussed in the work, and not to its extent. The same doubt exists as to the object of the numerals which make the names of other redactions of this work, which are all in prose. The specific name of this great work is *Rakshyá Bhagavatí*, and each volume is called a *Rakshyá*. "The subject of this work", says Hodgson, "is of a highly speculative character, belonging rather to philosophy than religion. The cast of thought is sceptical in the extreme, endless doubts are started, and few solutions of them attempted. S'ákya appears surrounded by his disciples, by whom the arguments on each topic are chiefly maintained, S'ákya acting generally as moderator, but sometimes as sole speaker. The topics discussed are the great first principles of Buddhism; the tenets of the four schools of Bauddha Philosophy are mentioned, but those of the Svábhávika alone, largely discussed. The object of the whole work seems rather to be proof of the practice, that doubt is the end as well as beginning of wisdom, than the establishment of any particular dogmas of philosophy or religion: and from the evidence of this great work

it would appear, that the old Buddha philosophers were rather sceptics than atheists.* As a repository of metaphysical and ontological discussions the work was a valuable one, but it was too large and too rambling to be of much use, and even as early as the second century before the Christian era an attempt was made to condense it, and a redaction of "a hundred thousand" was produced (*S'atasahasriká Prajñá Páramitá*). It retained, however, all the defects of the original, and could not therefore supersede it. A second redaction of "twenty-five thousand" (*Panchaviṅśa Sahasriká*) followed; but it too failed. A third attempt resulted in the *Das'asahasriká*, or "ten thousand;" but that likewise proved insufficient. The fourth redaction is the *Ashtasahasriká*, or "eight thousand." In Mr. Beal's Catalogue of the Chinese Tripitaka the first and the fourth recensions have been named; as also an exegesis on the original text by Nargárjuna Bodhisattva, which was translated into Chinese by Kumárajíva in circa, A. D. 400. As the handiest of the five redactions, the last is the most approved, and held in the highest appreciation. Its proper name, like that of its predecessors, is *Prajñá Páramitá*; but it is best known by the specific name of *Ashtasahasriká*. It is divided into 32 chapters. The salutation at its beginning is somewhat peculiar. Instead of the usual formula of salutation to the three Ratnas, or to Buddha, or to Bodhisattvas, adoration is paid to the work itself, to the renowned *Prajñá Páramitá*; and the same is then repeated in a set of

* Illustrations of the Literature, &c., of the Buddhists, p. 23.

verses which describes the work "as the source of knowledge of Tathágata." The name being in the feminine gender, the work is addressed throughout as a female. The scene is laid in a garden near the Vulture Peak (Gidhrakúta) at Rájagriha. When Bhagaván S'ákya was once sojourning there in the company of a large number of disciples and followers, Sáriputra opened a discourse by asking Subhuti information on various philosophical topics, relating to the fundamental principles of Buddhism, and the replies and discussions which followed form the subject of the work. The topics refer to forms and their archetypes; to the means of attaining true knowledge; to the lives of the 24 Bodhisattvas; to various forms of meditation; to *tathatá* or sameness, that is the relation of material objects to their archetypes; to Máya-puruṣha or typical human beings; to explanations of various Buddhist maxims; to the means of overcoming the miseries of mundane existence; to universal knowledge, and the mode of attaining it; and to a variety of other recondite questions of speculative theology and metaphysics.

The *Gaṇḍavyúha* is a narrative work in which the disciples and followers of S'ákya, in his presence, discourse on practical Buddhism. In the first chapter Manjuśrí explains to Sudhana-kumára the cardinal principles of Buddhism. In the second and the third Sudhana and Meghasrí discourse on the same topic, and on the descent of Bodhisattvas. The fourth is devoted to an exposition, by Supritishthita, a Braikshu, of the manner in which Buddhist faith should be sought. In

the fifth, the career of Buddha is expatiated upon by one Meghadraṇḍa in reply to Sudhana. In the sixth, a Śreṣṭhi or banker comes forward to solve the doubts and difficulties of Sudhana relating to certain points of faith. In the next, Śāradhaya expatiates on the glory of Buddha. A female mendicant of the name of A'vá next explains how a Bodhisattva should study the Bodhi religion. Another mendicant of the same sex then explains the proper course of life for Bodhisattvas. In the ninth, a Rishi of the name of Bhīṣmot-tara-nirghoṣha, in reply to Sudhana, explains the duties of Bodhisattvas. The discussion of the subject is continued in several of the succeeding sections, the interlocutors being successively a Bráhmaṇa named Jayośhmáyātana, a maiden of the name of Maitráyaṇi, daughter of Maitráyana, one of the principal followers of Ś'ákyā; Sudarsana a Bhikshu, Prabhútá a nun, Vidusa a householder, and others. In Section 18, Sudhana expounds the subject to Nala, a king, whose kingdom is described at some length, and who is apparently the same with the hero of the Naishadha, and king of Berar, whose story finds so prominent a place in an episode of the Mahábhārata. In the next he goes to the town of Suprabhá, and converts to his faith its king, Maháprabha. He next goes to the house of Chhalá, a nun, from whose head issues a halo of brilliant light; and then goes in quest of an itinerant hermit (*Parivrajaka*) Sarvagámina by name, with whom he discourses on the maxim, *mayánut-taráyai*:. . . "Nothing by me of the future" &c. From Sections 22 to 30 the topic of discussion between Su-

dhana and different hermits is, "How should the Bodhisattva knowledge be taught by a Bodhisattva." (*Kathañ bodhisattvena bodhisattvacharyān s'ikṣhajitvyam.*) The subject of the 31st is an interview of Sudhana with a goddess named Varā, who shows him many jewels of rare value. In the next Vāsantī, a goddess, replies to his query "Show me the way to omniscience, by which the Bodhisattvas attain their tenfold powers on earth." Other recondite questions of this character follow through twenty successive sections, in which Sudhana either instructs, or is instructed, by some monk, or nun, or god, or goddess in the mysteries of the Buddhist religion. The work is of considerable antiquity, and is, I believe, the same with the *Ghana-vyūha*, which was translated into Chinese under the name of *Tu-shing-mi-yen-king* by Amoghavajra of the Tang dynasty in 907—960 of the Christian era.

I have not seen any MS. of the 3rd work, *Das'abhumis'vara*. According to Hodgson it contains "an account of the ten Bhumis, or heavens, or stages of perfectibility," the names of the ten being thus given in Dr. Cowell and Professor Eggeling's Catalogue;— (1) Pramuditā, (2) Vimalā, (3) Prabhākari, (4) Archismatī, (5) Sudurjayā, (6) Abhimukhī, (7) Durañgamā, (8) Achalā, (9) Sādhumatī, (10) Dharmamedyā. In Mr. Beal's Report on the Chinese Tripitaka, this work occurs under the name of *Shi-chu-king*, which was translated from the Sanskrit by Kumārajīva and another.

The fourth is *Samādhirāja*, a work of the class called Vyākaraṇa or narrative, in which various forms

of meditations are described at length, and details are given of the actions by which the perfection of Buddhist wisdom is acquired. The work extends to forty chapters. As the subjects are of a peculiarly recondite character which cannot be briefly analysed in a manner to be thoroughly intelligible, I refrain from attempting to describe the work at length. It was apparently not translated into Chinese, for I do not see its name mentioned in Mr. Beal's report.

The *Lankavatāra* is a moderate-sized work of 198 folia, comprising, according to the Indian mode of calculation, about 3000 s'lokas. It is written partly in prose Sanskrit, partly in Gáthá verse. It treats of a miraculous visit paid by Sákya to the king of Lanká (Ceylon), and of his preachings in that island. It is divided into ten chapters (*parivartas*). Three different translations of it exist in the Chinese, one under the name *Tu-shing-jih-ling-kia-king*, another under *Lankia-o-po-to-to-pao-king*, and the third under *Jih-ling-kia-king*,—the last by Bodhíruchi of the Wei Dynasty. (Circa. 221—223.)

The *Saddharma-piṇḍarīka* or "the lotus of good law," has already been translated into French by Burnouf, and calls for no remark. It was translated into Chinese by Che-yen, of the Sung dynasty, (960—1278) under the name of *Fu-hwa-san-nui-king*. An epitome of it appears among the books of the western Tsin catalogue, and a commentary of it in select explanations under the name of *Fu-hwa-in-kia*, (Beal, pp. 14 & 104). The seventh is named *Tathāgata Guhyaka*, otherwise called *Āḍḍya-saṃgḥa* or "a collection of secrets."

Like the *Īst*, it is written partly in Gáthá versé, and partly in Sanskrit prose, and is divided into eighteen chapters. It belongs to the class Tantra, and treats of various esoteric rites and mantras, dwelling largely on the peculiar marks that are characteristic of the body of Tathágáta, and on various forms of meditation.

As a Tántric composition of the esoteric kind, it has all the characteristics of the worst specimens of S'ákta works of that type. The professed object, in either case, is devotion of the highest kind—absolute and unconditional—at the sacrifice of all worldly attachments, wishes and aspirations; but in working it out theories are indulged in and practices enjoined which are at once the most revolting and horrible that human depravity could think of, and compared to which the worst specimens of Holiwell Street literature of the last century would appear absolutely pure. A shroud of mystery alone serves to prevent their true characters being seen, but divested of it works of the description would deserve to be burnt by the common hangman. Looking at them philosophically the great wonder is that even a system of religion so pure and so lofty in its aspirations as Buddhism could be made to ally itself with such pestilent dogmas and practices. The chapters of the work are, as is usually the case with the Tantras, called *Paṭalus*, and the similitudé is carried out in every respect. The first chapter opens with details about various kinds of Samádhi or meditation appropriate for the higher order of the Buddhist clergy. The second gives directions as to the mode in which Buddha is to be reflected upon. The third

and the fourth describe various kinds of diagrams and mystical figures necessary to be drawn when engaged in the worship of Buddha. In the fifth are detailed the characteristics and qualifications necessary for a neophyte to undertake certain forms of secret worship, and among the practices enjoined which promote the attainment of perfection, debauchery of the most bestial character, not even excepting mothers, sisters and daughters, is reckoned as most essential.* These are followed by an account of how, during the height of meditation in the case of perfect devotees, the crown of the head bursts open, and rays of light issue therefrom. Certain prayers to be addressed by Bodhisattvas to Bhagaván are also given.

The sixth is devoted to secret mantras, like the Vija mantras of the Tantras, to meditation of mystic diagrams, and to training necessary for such meditation. The most appropriate food for devotees while engaged in this worship is said to be the flesh of elephants, horses and dogs,† to the exclusion of rice. The means of attaining perfection, described in the next chapter, are not to be austerity, privations and painful rigorous observances, but the enjoyment of all the pleasures of the world,‡ and the way in which some

* मातृभगिनीपुत्रीश्च कामयेद्यस्तु साधकः ।

स सिद्धिं विपुलां गच्छेन्नहायानाद्यधर्मेषु ॥ fol. 15.

† हस्तिमांसं हयमांसं श्वानमांसं तथोत्तमं ।

भक्षयेद्द्वारहृत्यर्थेन चान्नन्तु विभक्षयेत् ॥ fol. 20.

‡ दुष्करैर्निश्चयैस्तीव्रैः सेव्यमानो न सिध्यति ।

सर्वकामोपभोगैस्तु सेवयंश्चाग्र सिध्यति ॥ fol. 21.

of the pleasures are described are simply revolting.*

The eighth opens with a hymn, by Ratnaketu, in praise of Bhagaván, and then gives the ritual of the worship aforesaid. The ninth is devoted to the ritual of the worship of Vajradhara, the diagrams, the forms of meditation, and the secret mantras required for the same. The tenth is a dialogue between Tathágata and Vajradhara, in course of which the latter explains the details of adoration with a secret mantra called *Mahá-siddhi-pradáyaka-mantra*, or that which grants the highest transcendental powers. In the next, Tathágata explains the mystery of the sacred syllables *om*, *áh*, *hum*, and the uses thereof. This is followed, in the next chapter, by instructions as to the rituals to be observed in performing particular kinds of meditations and the rewards derivable therefrom. All castes and classes are declared to be fit for the performance of such meditations, provided they follow the rules. The subject is continued in the next in which *japa* or silent recitations of mantras of various kinds are enjoined. These recitations may be accomplished by the body (*káya-jápa*), by speech (*váj-jápa*), by the mind (*chittajápa*), by the passions (*rágajapa*), and by other means.

The fifteenth section is particularly disgusting in its details, as it describes the adoration of Buddha through damsels of twelve years of age, daughters of Chaṇḍálas, dancing women, and other low castes, and by observances of rituals of the most revolting kind. Daily intercourse with daughters of the Chaṇḍála caste

* भग्ने लिङ्गं प्रतिष्ठाय बद्धविद्मं विभावयेत् । fol. 22.

in out of the way places is deemed an essential of the highest importance,* and particular stress is laid on their personal charms.† A variety of mantras are given for the purpose of these adorations, and also incantations and charms for curing diseases, for causing hallucination or death, for acquiring superhuman powers, and for other purposes. The mantras are of the usual type, formed of the mystic syllables, *om*, *hum*, *hah*, *ah*, &c. One of these includes twenty-three such syllables.

The sixteenth is exclusively ritualistic, giving directions for various kinds of secret worship, and the most appropriate diagrams, mantras, homas, and offerings of various kinds required for them. The oblations to be offered on the homa fire include, among other things, ordure, flesh, oil, &c.‡ The ceremonials described are throughout in the highest degree mystical.

The next two sections are quite as mystical and revolting as the last, but they are not so entirely ritualistic. They are made up of a great number of dialogues between Bhagaván, Vajradhara, Vajrapáni, and other Bodhisattvas, in which the esoteric doctrines of the faith are discussed at length, and various duties, discipline, forms, observances, rituals and practices are inculcated. All the ritualistic forms of *dhyána*, *dháraná*, *mudrá*, *nyása*, *sádhana*, &c., of reflection, meditation, gesticulation, regulation of breath, and other

* द्वादशशब्दिकां कन्यां चण्डालस्य महात्मनः ।

सेवयेत् साधको नित्यं विजनेषु विशेषतः ॥ fol. 73.

† चांबवक्त्रां विमालाक्षीं नदीकन्याम् शोभनां । fol. 73.

‡ विष्णुचमांसतैलादौराड्ढतिं प्रतिपादयेत् । fol. 78.

manifestations of mummery which characterize the Tántric cult of the Hindus are all faithfully reproduced, and interspersed with hymns, prayers, hallelujahs, &c. Some of these are in themselves of perfectly unexceptionable character. Others, absurd, unmeaning, or stupid as they are, are not in themselves such as to be particularly objectionable. But they are sometimes disfigured by injunctions which are highly repulsive. Not satisfied with the order given in the last chapter to make offerings of excrementitious matter on the homa fire, the author goes to the length of recommending such substance as human food,* denouncing all repugnance to such articles as sinful,† and enjoining that no food or drink should be taken by a worshipper, which has not been mixed with ordure, or urine, or flesh-meat of some kind.‡ Such injunctions would, doubtless, be best treated as the ravings of madmen. Seeing, however, that the work in which they occur is reckoned to be the sacred scripture of millions of intelligent human beings, and their counterparts exist in almost the same words in Tantras which are held equally sacred by men who are by no means wanting in intellectual faculties of a high order, we can only deplore the weakness of human understanding which yields to such delusion in the

* समयसत्तुष्टयं रक्ष बुद्धज्ञानोदधिप्रभोः ।

विष्णुचं सदा भक्ष्यमिदं गुह्यं मन्त्राद्भुतं ॥ fol. 85.

† विष्णुचक्रकारज्ञानां जुगुप्सां नैव कारयेत् ।

भक्षयद्विधिना नित्यमिदं गुह्यं त्रिवचनम् ॥ fol. 91.

‡ अन्नं वा अथ वा पानं यत्किञ्चिद्भक्षयेद् व्रती ।

विष्णुचक्रासयोगेन विधिवत् परिकल्पयेत् ॥ fol. 92.

name of religion, and the villainy of the priesthood which so successfully inculcates them.

The eighth is the *Lalita Vistara*. It is a work of the narrative kind, and, like the preceding seven, has the epithets *Mahávaipulya* and *Maháyána Sūtra* attached to it. In extent it holds rank between the *Ashtasahasriká* and the *Saddharma* on the one side and the *Tathágata Guhyaka* and *Lankávatára* on the other. According to the Indian system of computation its extent is about six thousand verses of 32 syllables to the verse, divided into 27 chapters of unequal length. The chapters invariably begin in prose, but, like most of the other *Mahávaipulya Sūtras*, have some poetry at the end, and sometimes also in the middle, which generally contains an abstract of the circumstances detailed in the prose portion, and seem to have been introduced for their corroboration. The *Rgya-tch'er-rol-pa* of the Tibetans, though avowedly a close translation of this work and marked by all its peculiarities, has little of the corroborative poetry, and yet it is evident that when the translation was prepared in the sixth or the seventh century of the Christian era, the poetry was in existence; as we find the substance of it is given in Tibetan verse in such places where the Sanskrit has no counterpart in prose. The substance of the Burmese legend of Godama of which an English translation has been some time since published* by the Right Rev. Bishop Bigandet, is likewise taken from the Sanskrit original; but the Burmese author

* It first appeared in the form of an article in the Journal of the Indian Archipelago, and was subsequently collected in an octavo volume.

does not follow his text with the scrupulousness which characterises the Tibetan version, and it has beside none of the poetry. The Burmese have a shorter work on the life of their Godama. It is named the *Malalangara Wattoo*, and is likewise founded upon the Sanskrit; but it partakes not of the elaboration of the original.

In the Chinese, there are several recensions of the Lalita Vistara. One of them is named *Fang-kwang-ta-chwang-yan-king*. It was translated by the Shaman (*Sramana*) Devakara of the Tang dynasty, (Circa 620—904). It is divided into four books, twelve chapters (*Kioun*), and twenty-seven sections (*Vaggas* or *Phin*), of which the last division obtains in the Sanskrit and the Tibetan versions. From a comparison of M. Foucaux's French version of the Tibetan text with the Chinese it appears that section for section the two agree very closely, "and from a comparison of the contents of the chapters," Mr. Beal adds, "this agreement is still more evident." I am not in a position to say if the Chinese version contains any counterpart of the Gáthá portion of the Sanskrit text; probably it does not, for the value of the Gáthá, as will be shown lower down, depends upon its being the *ipsissima verba* of certain ancient records which the Sanskrit author quotes in support of the authenticity of his prose text, but which in a translated form would amount to mere repetition, of no use as corroborative proofs. It is obviously this consideration that has likewise led to the omission of the Gáthá from the Burmese and the Tibetan versions.

Another Chinese version of the *Lalita Vistara* is called *Pou-yaou-king*. It comprises thirty sections in eight chapters and two volumes. It was "translated from the Sanskrit by the Indian priest Dharmaraksha, during the Western Tsin period (265—313 A. D.)."* Its contents have been given in M. Senart's *Legende du Bouddha*, and judging from them the work would seem to be a loose version of the Sanskrit Text.

The following extract from the Introduction to Mr. Beal's "Romantic Legend of Sákya Buddha," supplies information regarding other Chinese versions of the *Lalita Vistara*.

"A very valuable date, later than which we cannot place the origin of the story, may be derived from the colophon at the end of the last chapter of the book. It is there stated that the 'Abhinisikramana Sútra' is called by the school of the Dharmaguptas *Fo-pen-hing-king*; by the Sarvástivádas it is called *Ta-chwang-yen* (great magnificence, *i. e.*, 'Lalita Vistara'); by the Mahásanghikas it is called *Tu-sse*, *i. e.*, Mahavastu.

"We know from the 'Chinese Encyclopædia,' *Kai-yuen-shi-kiau-mu-lu*, that the *Fo-pen-hing* was translated into Chinese from Sanskrit, by a priest called Chu-falan, so early as the eleventh year of the reign of Wing-ping (*Ming-ti*), of the Han dynasty, *i. e.* 69 or 70 A. D. We may, therefore, safely suppose that the original work was in circulation in India for some time previous to this date.

"It must be borne in mind, however, that several translations of the 'Legend of Buddha' are quoted

* Beal's *Tripitthaka*, p. 19.

under the name *Fo-pen-hing*. The first, which we have already alluded to, the original of which was lost so early as the beginning of the Tang dynasty, was in five chapters (*kiouen*). There is allusion to another translation (*Kai-yuen-shi-kiau-mu-lu*, vol. i. chap. i, fol. $\frac{36}{2}$), bearing the same name but in *one* chapter, now lost. Again, it is stated (vol. ii, chap. xiii, fol. $\frac{20}{2}$, and vol. iii, chap. xx, fol. $\frac{32}{2}$ *op. cit.*) that a work called '*Fo-sho-hing-tsan-king-fu*,' in five chapters, composed originally by Asvagosha, and translated into Chinese by Dharmalatsin, an Indian priest of the Northern Liang dynasty (502-555 A. D.), is also called by many writers *Fo-pen-hing*. Again (vol. ii, chap. xiii, fol. $\frac{21}{1}$, *op. cit.*), it is said that a work called *Fo-pen-hing-king*, in seven chapters, was translated by a Shaman of Liang-Chau (called *Ratnamegha*, chap. xx, fol. $\frac{32}{2}$, *op. cit.*), of the Sung dynasty (420-477 A. D.). The writer then adds that this last-named translation is sometimes called *Fo-pen-hing-tsan-king*."*

According to the classification of the Káhyur the *Lalita Vistara* comes under the fifth head of *Mdo-sde*, or aphorisms (Sanskrit, *Sútránta*) of which it forms the second volume. The Nepalese likewise call it a *Sútránta*, but by the rules of their arrangement it falls under the head of *Vyákarána* of the class called *Gáthá*. What this *Gáthá* is, I shall notice in the sequel.

Like the rest of the *Sútra* works of the Buddhists, the *Lalita Vistara* does not record the name of its author. It opens, according to the established canon of *Sútra* writings, with the phrase "thus hath it been

* Beal's Romantic Legend of Sákya Buddha, pp. V—VI.

heard by me," and continues "that on a certain occasion when S'ákya was dwelling in the grove of Jetavana in Oudh his disciples requested him to relate to them the history of his life, and in making this request they said, 'There exists, O Lord, an amplified treatise on religion, the noblest of Sútras, called the Lalita Vistara. It expounds the source of Bodhisattva blessings; discloses the light of Tushita; and dilates on the consultation, advent, career, birth-place, and the greatness of the birth-place of Buddha; it narrates the special excellencies of his boyhood, of his proficiency in all worldly occupations,—in writing and arithmetic, both plain and symbolical—in mechanical arts,—in the practice of the sword, bow and arrow, and in all sorts of gymnastics; it unfolds his conjugal enjoyments; re-rites the method of acquiring the final and immutable reward of all Bodhisattva discipline; displays the career of Tathágata triumphing over the legions of Mára, and his might and majesty in all their eighteen declensions; points out the heresies of the Buddha religion; and in short, constitutes the whole of what was imparted by former venerable and absolute Tathágata Buddhas. Thou O Lord, relate the same unto us.'" This, in fact, is a brief summary of the contents of the work under notice, and includes the headings of almost all its different chapters.

In conformity with his plan of giving his work the character of an autobiography, the author has very appropriately concluded it with the appearance of S'ákya as a teacher of mankind. In this respect the Buddhist author has a great superiority over his Bráh-

man antagonists, who sin against all consistency in their attempts to make one author speak for another. A notable instance of this may be found in the first line of the Mánava Dharma S'ástra in which Manu is made to commence his work with the words "Manu sat reclined &c."*

The language of the work is remarkable. It has been already observed that the work is written partly in prose and partly in poetry, and the two parts are written in language very dissimilar to each other. The words used in the two portions are obviously pure Sanskrit; but there are a great number of technical terms whose true import is unknown, and they offer great difficulty to the modern Indian or European reader unacquainted with the philosophical terminology of the Buddhists in understanding the text. The prose portion is in ordinary Sanskrit, and conformable generally to the canons of Páñini and his disciples. Instances of transgression do occasionally appear, but they are apparently the result of accident, or inattention, or slovenliness, and not by any means an inherent peculiarity. Such errors of grammar are not infrequent in the Puráṇas, though by no means to the same extent.

The style is verbose and tedious in the extreme, and in this the work fully bears out its title of "highly

* No doubt the commentators explain the inconsistency by presuming the actual composition to be that of a disciple recording the words of his teacher, but as the work is not so acknowledged, the inconsistency remains.

developed" or Mahávaipulya Sútra. Epithets by scores are attached to a single noun, and its verb is sometimes not to be met with before the end of the 2nd or the 3rd page. In the second chapter of the work; there is an instance in which the verb occurs seventy-one lines away from its nominative. In the larger *Prajá Páramítá*, instances of this dislocation are much more frequent. This is, however, not peculiar to the Buddhist writings; the Bráhmaṇic romances of the middle ages, particularly those of Daṇḍi and Váśabhaṭṭa, abound as much in instances of this description, as do the Vaipulya Sútras of the Buddhists. In the Vaishṇavite works of the 15th and 16th centuries, they occur with almost as great a profusion.

This peculiarity, however, is confined to the prose. The poetry of the Lalita Vistara is entirely different. Instead of laboured verbosity, it is noted for a lively elliptical terseness which at once indicates that it is not the composition of the same party who wrote the prose. Its different phraseology, its unpolished simplicity, its unconfined boldness of conception, its natural freshness and vigour, all tend to support the same opinion. Although written in a variety of metres from the facile octosyllabic anuṣṭup to the most complicated Sárdulavikriḍita, which includes 19 syllables to the foot, it is nowhere wanting in the simplicity of style, or the easy natural flow of its language.* Nepalese chroni-

* These remarks on the Gáthá are taken principally from an article by the editor in the Journal of the Asiatic Society, Vol. XXIII, pp. 604, et seq.

clers. call this species of poetry by the generic name of *Gáthá* (ballad), probably from its having been principally used by the scalds and bards of mediæval India. For nearly a similar reason, the Balnese style the language of their poets the *Káwi* or 'poetical,' and the language of the Vedas is called *Chhandas* (metrical), whence by a well-known euphonic law, we have the Zend of the old Persians. M. Burnouf, the first European scholar who noticed these poetical effusions, describes their language "to be a barbarous Sanskrit in which the forms of ages, of Sanškrit, Páli, and Prákrit, appear to be confounded."

It differs from the Sanskrit more in its neglect of the grammatical rules of the latter than from any inherent peculiarity of its own. The niceties of the Sanskrit forms of declension and conjugation find but a very indifferent attention from the *Gáthá* versifier; he uses or rejects the usual case-affixes according to the exigencies of his metre with as much veneration for the rules of Páṇini as the West Indian Negro has for those of Lindley Murray; indeed, the best illustration that can be given of the relation which exists between the Sanskrit, the *Gáthá* and the Páli, would be extracts from the literature of the Negroes. The following paragraph from a Negro version of the New Testament by some Moravian Missionaries bears exactly the same relation to the English of the *Times* newspaper, as the Páli does to the Sanskrit of the *Puráṇas*, and the affinity of its translation to the same standard, may be very appropriately likened to that of the *Gáthá* to the Bráhmanic language of the gods.

“Drie deh na bakka, dem holi wan bruiloft na Cana na Galilee, en mamma va Jesus bëen ce dapeh. 2. Ma dem ben kali Jesus nanga him disciple toe va kom na da bruiloft. 3. En tah wieni kaba, mamma va Jesus takki na him, dem no habi wieni morro. 4. Jesus takki na him nu mamma noe worko me habi nanga joe. Tem va mi nòben kom jette.”

Translation.—“Three days after back, them hold one marriage in Cana of Galilee, and mamma of Jesus been there. 2. But them been call Jesus with him disciples to come to that marriage. 3. And when wine end, mamma of Jesus talk to him: Them no have wine more. 4. Jesus talk to him me mamma how work me have with you, time of me no come yet.”

* The Gáthá exists only in a versified form, and is to be met with in that class of Buddhist writings called the *Mahāvāipulya* or the “highly developed” Sūtras. It occurs generally at the end, and not unoften in the middle, but never at the commencement, of a chapter, and contains a poetical abstract of the subject described in the prose portion of the works. Its peculiarities are those of a language in a state of transition; it professes to be Sanskrit, and yet does not faithfully conform to its rules. In it we find the old forms of the Sanskrit grammar gradually losing their expressive power, and prepositions and periphrastic expressions supplying their places, and time-hallowed verbs and conjugations juxtaposed to vulgar slangs and uncouth provincialisms. At one place, orthography is sacrificed for the sake of prosody, and a word of a single

short syllable is inflated into one of three syllables, while at others the latter yields to the former, and a molossus supplies the place of a pyrrhic or a tribrach. A spirit of economy pervades the whole, and syllables and words are retrenched and modified with an unsparring hand. According to M. Burnouf, instances of these peculiarities occur in most of the works of the highly developed class, and I have noticed them in several works, but as those works have not yet been printed I shall confine my remarks to what have been met with in the *Lalita Vistara*. These appear generally to be referable to, (A) exigencies of metre, (B) provincialisms, and (C) errors of syntax and prosody, either accidental or current in the age when the poetry of the *Gáthá* was composed.

A. Of the changes which may be attributed to the exigencies of metre, (α) prolongation, (β) contraction, (γ) and elision of vowels, (δ) elisions of consonants, (ϵ) and the segregation of compound consonants and long vowels into their simple elements, appear to be the most frequent. I shall quote a few instances.

(α .) Of the prolongation of vowels the following may be taken as examples. They are not so frequently met with as contractions.

ना च for न च

ते for ताः

सो च for स च

स्मितामुखी for स्मितमुखी

प्रयातो for प्रायातः

हृत्पताक for हृत्पताका

रोदमान for रुदमान

करोथ for कुरथ

(β .) Of contractions of vowels, instances occur almost in every *s'loka*. They are generally effected by the use of short for long vowels, and the substitution of *i* and *u* for *é*, *ai*, *o* and *au*. For example ::

यानि^० for याने
 घरेन्ति for घारयन्ति
 इमवर for इमवराः
 माय for माया
 घण्ट for घण्टा
 पूजमेतां for पूजामेतां
 यथ for यथा
 तथ for तथा
 सद for सदा
 मिथ्याप्रयोग for मिथ्याप्रयोग

क्षिप्र for क्षिप्रा
 भवि for भावि
 कभेन for काभेन
 प्रमद for प्रमदा
 प्रभ for प्रभा
 वक्षित परिमत for वक्षिता .पा-
 रगता
 कृपकरणां for कृपाकरणां
 अस्य for अस्याः
 मय for मया

(γ.) Elisions of vowels and consonants are also very frequent; they are effected principally with a view to economy and euphony. Final s'es are invariably elided, and the words declined as if they had ended in vowels. This evidently bears some relation to the rule which says, "all words with s final may be used as having a final: *sarve sántáh adantásch*. In the Vedas this peculiarity is frequently noticed. Take for instance :

नभे for नभसि
 अप्सराः for अप्सरसः
 सदार्चिस्तान्धि for सदार्चिषि
 स्तान्धे
 इम दृष्ट वस्थां for इमां दृष्टा
 चवस्थां
 निश्चरो for निश्चचार
 प्रणिधेन्ति for प्रणिधायन्ति

मना for मनसः
 एन for एतेन
 ऋपति for ऋपते
 जानमि for जानामि
 उदरि for उदरे
 सजगे for सर्वजगते
 गेहि for गेहे
 सर्व for सर्वे

(δ.) Of the division of long vowels and compound consonants into their short and simple elements, the following are instances of constant occurrence :

रात्रिये for रात्र्याः or रात्र्याम्	दानचरित्रा for दानचर्या
सुरियेभि for सुर्यभ्यः	सुपिन for सूप्र
गिकानैः for ग्लानो	वियूह for व्यूह
इस्त्रि for स्त्री	रसन for रत्न
सुरिय for सुर्य	शाकियानां for शाक्यानां
अकिञ्चान्तक for अज्ञान्तक	नारियर for नार्या
किञ्चेश for क्लेश	वज्रिकाय for वज्रकाय
हिरि for ह्री	शक्तिं for शक्तं
शिरो for श्री	शुकुल for शुक
देविये for देव्याः	न्यसिय for न्यस्य
पूजाराहम् for पूजार्हम्	आभुजिय for आभुज्य
पद्मानि for पद्मानि	अकम्पिय for अकम्प्यः

(c.) The tendency to segregation of aspirated consonants forms a principal characteristic of mediæval and modern Indian phonology. The Páli and the Prákrit owe their origin entirely to this cause; the Hindi and the Márhatti indulge in it to a large extent; and the Bengáli is not exempt from its influence. The process, however, of effecting this change is not uniform. In languages with a strong vocalic tendency, the sharpness of compound consonants is filed off by the elision of the first letter and the reduplication of the second. Thus *abja* (lotus) is converted into *ajja*; *karma* (work) to *kamma*. In compounds of a liquid and an aspirated letter, the former is invariably elided without reference to its position, and accordingly “*padma*” [lotus] is changed to *padda*, “*sadma*” [house] into *sadda*, and *haridrâ* [turmeric] into *haliddâ*. The Italian, which is by far the most vocalic of all European languages, has this tendency in a prominent degree. In it, the Latin *subjunctivus* passes into *sag-*

giuntivo, *perfectio* into *perfetto*, *absorbeo* into *assorbire*, &c., &c. In languages which abound in consonantal finals, compound consonants are segregated by the interposition of a vowel between them, the final vowel being occasionally elided; thus in the Hindi, the Sanskrit word "*marma*" [a joint] is, by the interposition of an *a* after the *r* and the elision of the final *a*, converted into *maram*; *dharam*, *karam* and *parab* are instances of the effect of the same rules. These rules, however, are not universal in their application, and exceptions are very frequent.

B. The provincialisms of the Gáthá include (a) neglect of gender, number and case, (β) abbreviations and omissions of declensions, (γ) corruption of pronouns, and (δ) new forms of conjugation.

a.—Of the neglect of gender, number and case, the following may be taken as examples:

विशुद्धनिर्मलं for विशुद्धनिर्मलानि p. 292 (singular for plural).

बुद्धक्षेत्रं for बुद्धक्षेत्राणि p. 292 (ditto).

तानपि for तावपि p. 291 (plural for dual).

आसनिना for आसनात् p. 177 (instrumental for ablative).

बोधिसुवट for बोधिसुवटात् p. 462 (objective for ablative).

ऊर्द्धं हस्ता for ऊर्द्धौ हस्तौ p. 324 (plural for dual).

केचिदेकपादे for केचिदेकपादेन p. 324 (locative for instrumental).

त्रिलोकं for त्रिलोकी p. 316 (neuter for feminine).

कार्या for कार्यानि p. 325 (singular feminine for plural neuter).

नक्षत्राः for नक्षत्राणि p. 236 (masculine for neuter).
मुक्ताहारं for मुक्ताहारः p. 237 (dative for nominative).

मद्यकं for मद्यकः p. 237 (ditto).

β.—Under the head of abbreviations and omissions of declension, the most remarkable peculiarity appears to be the use of उ in the room of all flexional affixes. This helps in a great measure to give sweetness and variety to the style, but at the same time it contributes to render the meaning dubious, and the study of the Gáthá a matter of great difficulty to those who have nothing but their knowledge of the Sanskrit grammar to help them. In the Páli and the Prákrit, the use of this occasional substitute is confined to the first person of the nominative singular. In the Brajabhákshá, however, it has a much wider range. In the following verse, it is used both for the nominative and the dative, as well as a euphonic adjunct to verbs in the second person of the indicative :

मो ते कहा मसकरी करऊ । कुवचन बोले तुमहि मरऊ ।

पीपाके मन उपजे रोसु । भली कहत कत जावे रोसु ।*

The use of the *u* in Gáthá, is made with much reserve and the regular inflections of the Sanskrit prevail. The locative *i* (इ) is not subject, as in the Sanskrit, to any change of form by association with a vowel. In the vocative a long *á* (आ) is the most approved case-affix. In some cases, however, inflections are altogether dropped.

γ.—The following are the corruptions of pronouns which are frequently met with in the Lalita Vistara.

* De Tassy's Chrestomathie Hindie, p. 79.

They apparently lead the way to the formation of pronouns in the modern vernaculars.

मह्य for मम and मत्तः	मि for मह्यं and मय
तुभ्य for त्वय, त्वा and तव	ति for त्वया
अयु for एवः	तसा for तस्य
ते for ता	अनभिः for एभिः
कहिं for कुत्र and केन	

४.—The new forms of conjugation observable in the Gáthá are attributable mostly to corrupt pronunciation; they follow no fixed rule, and are the results of that natural tendency to abbreviation which in English originates “won’t” from “will not” and “shan’t” from “shall not.” The following are a few examples, in addition to what have been adduced above under other heads :*

ददमि or देमि for ददामि	सः for असः
विवरो for आवृणोत्	आसि for अस्ति
भोसि for भवसि	मुच्चि for अमुच्चन्
भोति for भवति	अजनेहि for माजनय
भोन्ति for भवन्ति	रमिष्यसि for रंस्यसे
भेध्यि for भविष्यामि-व-म-ति-तः	आरुहि for आरोहत्
अन्ति-स थःथ	अरणी or रणी for अरणत्
भवोति for भवति	उत्थि for उत्तिष्ठ
अभूविः for अभूः	प्रणुवन्ती for प्रणवन्ति
अवभूवन् for अभूवन्	दद for ददस्व
भवि for भविष्यसि and भवामि	शुणोहि for प्रहणु
भविय and भविया for भवेत्	प्रहेमि for प्रश्यामि
भेहि for भव	मुच्चमी for अमुच्च
भविया and भविय for भूत्वा	परिकथ for परिकथय
अनुभवियां for अनुभूय	न्यसी for निदधुः
प्रभामि and प्रभाम for प्रभवामि	शुणित्वा for अंत्वा
and प्रभाम	

आवृत्ति for अवृत्त

सुखपरिमु for सुखापरिमाः

त्वाजहि for हित्वा

बुद्धि for बुद्धा

एत्ति for आयात्ति

उपेन्ति for उपयन्ति

जनेन्ति for जनयन्ति

दर्शेन्ति for दर्शयन्ति

जनेहि for जनय

मोचेहि for मोचय

बोधेहि for बोधय

पूरेहि for पूरय

It may be remarked that the corruptions above quoted are, in many instances, the precursors of forms adopted in other affiliated dialects. In Sanskrit the third person singular of the verb *to be* is *Bhavati*, which in the Gáthá changes to *Bhoti* by the conversion of the *v* into *o* and the elision of the *a* before and after it, (*Bhonti* in the plural and *Bhosi* in the second person singular,) and thence we have *hoti*, *hosi* and *honti* in the Mágadhi; *Hae* and *Haen* in the Khariboli, and *áhe*, *ahet* and *ahes* in the Marhatti. In the Hindi, notwithstanding the re-duplication of the root in *hotáhae*, the original form is still distinctly indicated. *S'unitvá* for *s'rutvá* is the first step to the formation of *s'unid* in Bengali, while *s'unohi* passes into *s'uno* with nothing but the elision of an inflection, which in the original Sanskrit, is oftener omitted than retained.

In connexion with this part of my subject the following remarks of Dr. John Muir will be read with interest. I quote them from the second volume of his invaluable 'Sanskrit Texts,' pp. 119 to 122.

" There are, however, some other forms discoverable in the Gáthá dialect, which have been either passed over, or but briefly noticed by Bábu Rájendralál, and which yet present some points of remarkable interest. Thus the plural instrumental in *ebhik*, which is so general in the Vedás, is in constant use in the Gáthás also, as in the instances *s'ákiyebhik*, *sattvebhik*, *gunebhik*, *simhásanebhik*, *dárakebhik*,

chetakebhīh, employed instead of the form, *s'ákyaiḥ*, *sattvaiḥ*, etc., which is alone current in modern Sanskrit. It is from this older form in *ebhiḥ* that the Páli form of the same case in *ebhi*, or *ehi*, is derived, as in the word *buddhebhi*, or *buddhehi* (Clough, Páli Gram., p. 19). Again, we find in the Gáthás various other cases besides those above noticed in which the case-terminations of the declension in *a* are substituted, in the case of words ending in consonants, for those proper to the latter form of declension. Thus, for *jagataḥ* and *jagati* (the gen. and loc. of *jagat*), we have *jagasya* and *jage*; for *námná* (instr. of *náman*), we have *náména*; for *mahátmánam* we have *mahátmam*; for *anantayas'asam* we have *anantayas'am*; for *karmanah* (gen. of *karman*) we have *karmasya*; and for *duhitaram*, accusative of the word *duhitri* (ending in *ri*), we have *duhitám*, the accusative of feminine nouns ending in *á*. This change is one to which the Páli inclines (as in the form *Brahmassa*, as one of the genitives of Brahman), and to which a still more decided tendency is observable in the Prákrit. (See Cowell's Prákrit Gram. Introd., pp. xxiii., xxiv.) On the other hand, we find also in the Gáthás instances of the quite different change of *e* into *i* in the locative, as *loki*, *gehi*, *udari*, for the proper form *loke*, *gehe*, *udare*. The particle *api* (*also*) is contracted to *pi*, as in Prákrit; thus we have *ahampi* for *aham api*, *tubhyampi* for *tubhyam api*, *vayampi* for *vayam api*, *napi* for *nápi*; *tathápi* for *tathápi*, *punopi* for *punar api*: so also *iti* is contracted to *ti*, as in *ahanti* for *aham iti*. Again, we have the peculiar forms *jihmi*, *jihma*, and *jaha* for *yathá*; *yathariva* for *yatháiva* (precisely as in Páli, Clough's Gram., p. 11); *síti* for *samriti*; *paṭhe* for *patheshu*, and *ishṭikán* for *yashṭi-dhárakán* (macebearers).

Many of the changes in the Gáthá verbs are in part the same which we find in Páli. Thus, for the correct Sanskrit forms *chodayanti*, *tarpayishyanti*, *niṣarttayati* and *dhárayanti*, we have *chodenti*, *tarpešyati*, *niṣartteti* and *dharenti*, which, in Páli, would be *chodenti*, *tappešati*, *nivatteti*, and *dharenti*. Again, for *avalambate* we have *olambate*, which would take the same form in Páli. The modifications *avachi* for *avochat*, *munchi* for *amunchat*, *gachchhi* for *agachchhat*, *dhyáyi* for *adhýayat*, correspond in some measure to such Páli forms as *akási* for *akárshít*, *ahási* for *ahárshít*, *adási* for *adít*, *ahosi* for *abhút*, *aṭhási* for *asthút*, *abadhi* for *abadhít*, etc.: and *snápinsum* for *snápá-*

jámasuḥ or *asisnapan*, is nearly the same as the Páli form *'apachinsu*, the third person plural of the third preterite. The Gáthá forms *dars'ishyasi* for *drakshyasi*, *sunishyati* for *s'roshyati*, *kshipishyati* for *kshepsyati*, and *spris'ishyati* for *sparkshyati* or *sprakshyati*, are analogous to the Páli forms *vedissámi* for *vetsyámi*, *bhunjissámi* for *bhokshyámi*, and *dessissámi* for *dekshyámi*. The Gáthá past indeclinable particles also, such as *bhavitvá*, *ramitvá*, *kanitvá*, *labhitvá*, *stuvitvá*, *manitvá*, *vijihitvá*, *s'unitvá*, *spris'ítvá* for *bhútvá*, *mantvá*, *hatvá*, *labdhvá*, *stutvá*, *matvá*, *vi+hitvá*, *s'rutvá*, and *sprishṭvá*, are formed on the same principle as the similar Páli ones, *pavisitvá*, *jánitvá*, *bhunjitvá*, for *pra+veshtvá*, *jñátvá*, and *bhuktvá*. Of the forms *karitya* and *kariyána* for *kṛitvá*, the latter coincides in its termination with such Páli forms as *sutvána* and *disvána* for *s'rutvá* and *drishṭvá*. Again, we have the forms *kampayantó*, *várdyantó*, *vinishkramanto*, *víryavanto* (part. nom. sing.), for *kampayan*, etc., which coincides with the Páli and Prákrit. The same may be said of *pekshasi* for *prekshase*; *táva* for *távat*; *smaráhi*, *kurvahi*, *bhanáhi*, *vasáhi*, for *smara*, *kuru*, *bhāna* and *vasa* respectively; *deviye* and *deviye* for *devyúḥ*; *tapasmi* for *tapasi*; *talasmin* for *tale*; *arhantebhiḥ* for *arhadbhiḥ*; *prabháyā* for *prabhāyá*, *vácháyā* for *váchá*. For *tyaktvá* I find the word *chhorayitvá*, which does not seem to be much used in Sanskrit, though Wilson, in his Dictionary, gives *chhorana* in the sense of "leaving." I quote the following additional anomalous forms, viz., *pithitá* for *pishṭá*, *pithitáni* for *prathitáni*, *visnapí* for *vyasnápayan*, *snapit* for *snápayitvá*, *kshipinsu* for *kshipanti*, *bhaviya* for *bhavet*, *pratishtihitvá* for *pratishṭháya*, *datti* for *dadati*, *deti* for *dadáti*, *dásmi* for *dásyámi*, *díyatu* for *díyatám*, *darthi* for *dadataḥ*, *daditu* for *dátum*, *deti*, *dadia* and *dadiya* for *dattvá*; *kurumi* for *karomi*, *karonti* for *kurvanti*, or *karishyanti*; *karoma* for *karishyámah*; *kareya* for *kuryuḥ*; *karitya*, *kariye*, and *kuriyá* for *kṛitvá*; *prakarohi* for *prakuru*; *grihítya*, *grahiya* for *grihítvá*; *bhinanmi* for *bhinadmi*; *vademi* for *vadámi*; *vyustháya* for *vyuttháya*; *sthihiya* for *sthitvá*; *utthihitvá* for *uttháya*; *áruhitya* for *áruhya*, *paráhaniya* for *paráhatya*; *utthihet* for *uttishṭhet*; *charoti* for *charati*; *minítvá* for *matvá*; *s'akkitam* and *s'aktitam* for *s'aktam*; *uchchhrepaya* for *utkshepaya*; *miyati* for *mriyate*; *púrima* for *púrva*; *vidu* for *vidván*; *vidubhiḥ* for *vidpadbhiḥ*; *lábhase* for *lábháya*; *samskrítataḥ* for

samskritā́t, or *samskritataḥ* ; *jánamí* for *jánāmi* ; *bhā́sī* for *bhā́shate* ; *vinenti* for *vineshyati* ; *janeshi* or *janaishí*, for *janayishyati* ; *adrís'uh* for *adrákshuh* ; *pas'yeta* for *dris'yate* ; *adhyeshtu* for *adhyetum* ; *chintayá* for *chintayitvá* ; *vademi* for *vadāmi* ; *vandima* for *vandāmahe* ; *atikrametum* for *atikramitum*. (In all these cases, I should observe, the Sanskrit equivalents are given according to the notes in the printed edition of the Lalita Vistara.) Nouns and participles are frequently lengthened by the addition of the syllable *ka*, as *rodantako*, *gachhamánake*, *bhā́shamánikáh*, *dadantikáh*, *roditavyakah*, *áगतिकáh*, *dásinikah* for *rudan* (or rather *rodanto*), *gachhamáne*, *bhā́shamánáh*, *dadatyah*, *roditavyah*, *áगतáh*, *dásikáh*. This insertion of *ka* is also to be noticed in the following verses of the Vájasaneyi sanhitá, xxiii. 22, f. ; where *yaká* and *asakau*, *yakah* and *asakau*, stand for *yá*, *yah*, and *asau*.

• Very peculiar is the use of the *a* privative in *ajanehi* for *má janaya*, "do not cause."

The use of abbreviated, or otherwise irregular, forms, such as *labhi* for *lapsyase*, or *labdhah*, *gachchi* for *agachhat*, *chali* for *chalitá*, *munchi* for *amunchat*, *avachi* for *avochat*, *nives'ayi* for *nives'itah*, *chhádayi* for *chhádayati*, *prichari* for *prayacharah* and *paricháriní*, *varichari* for *varácharanam*, *tyaji* for *tyaktá*, *tyaktvá*, and *tyaktaván*, *smari* for *smṛitam* and *smaranam*, *varshi* for *varshitvá*, *vraji* for *avrajat*, *spars'e* for *sprashṭum*, *utthi* for *uttishṭha* and *uttháya*, is extremely common, and, as will be seen from the equivalents following each word, these forms are very variously interpreted by the commentator, and supposed to stand for verbs in the present, past, and future tense, and in the imperative mood, and for participles active and passive, as well as for nouns. The penultimate syllable of verbs is very often lengthened, as in the Vedic *leṭ* form, as in *mochayáti*, *dharshayáti*, *saháti*, *labhdti*, *dris'ási*, *vrajási*, for *mochayáti*, etc., for which the commentator generally substitutes the present tense, but sometimes the past, and sometimes the future. This form is even found with the augment in *adrís'ási*, rendered by the commentator *pas'yati* or *adrákshít*.

C. In the collocation of words and phrases the Gáthá strictly follows the rules of Sanskrit Syntax, but in the formation of compound terms it admits of many licenses highly offensive to the canons of Páṇini and

his commentators. They seem, however, to be the consequence of haste, inattention, and colloquialism, and are not referable to any dialectic peculiarity. The same may be said of the errors of Prosody which, notwithstanding the anxiety of the Gáthá versifiers to avoid false metre even at the expense of etymology, prevail to a great extent in their compositions. In this respect the Gáthá may be likened to the Kabits of the Bháts of modern India, who in their attempt to combine freedom of elocution, harmony and grammar in their improvisations sadly offend against all three.

Of the origin of the Gáthá, nothing appears to be known for certain. M. Burnouf is inclined to attribute it to ignorance. He says:—

“This fact (the difference of language of the different parts of the Vaipulya Sútras indicates in the clearest manner that there was another digest (of the Buddhist literature prepared, besides those of the three convocations), and it agrees with the development of the poetical pieces in which these impurities occur, in shewing that those pieces do not proceed from the same hand to which the simple Sútras owe their origin. There is nothing in the books characterised by this difference of language, which throws the smallest light on its origin. Are we to look on this as the use of a popular style which may have developed itself subsequent to the preaching of S’ákya, and which would thus be intermediate between the regular Sanskrit and the Páli,—a dialect entirely derived from, and manifestly posterior to, the Sanskrit? or should we rather regard it as the crude composition of

writers to whom the Sanskrit was no longer familiar, and who endeavoured to write in the learned language, which they ill understood, with the freedom which is imparted by the habitual use of a popular but imperfectly-determined dialect? It will be for history to decide which of these two solutions is correct; to my mind the second appears to be the more probable one, but direct evidence being wanting, we are reduced to the inductions furnished by the very few facts as yet known. Now, these facts are not all to be found in the Nepalese collection; it is indispensably necessary in order to understand the question in all its bearings, to consult for an instant the Singalese collection and the traditions of the Buddhists of the South. What we thence learn is, that the sacred texts are there written in Páli; that is to say, in a dialect derived immediately from the learned idiom of the Bráhmans, and which differs very little from the dialect which is found on the most ancient Buddhist monuments in India. Is it in this dialect that the poetical portions of the great Sútras are composed? By no means; the style of these portions is an indescribable melange in which incorrect Sanskrit bristles with forms of which some are entirely Páli, and others popular in the most general sense of the term. There is no geographical name to bestow upon a language of this kind; but it is at the same time intelligible how such a jargon may have been produced in places where the Sanskrit was not studied systematically, and in the midst of populations which had never spoken it or had known only the dialects derived more or less re-

motely from the primitive source. I incline then to the belief that this part of the great Sútras must have been written out of India, or, to express myself more precisely, in countries situated on the western side of the Indus, or in Kashmir, for example; countries where the learned language of Bráhmaism and Buddhism would be cultivated with less success than in Central India. It appears to me almost impossible that the jargon of these poems, could have been produced in an epoch when Buddhism flourished in Hindustán. There, in fact, the priests had no other choice but between these two idioms; either the Sanskrit, *i. e.*, the language which prevails in the compositions collected in Nepal, or the Páli, that is the dialect which is found on the ancient Buddhist inscriptions of India, and which has been adopted by the Buddhists of Ceylon.”*

This opinion, we venture to think, is founded on a mistaken estimate of Sanskrit style. The poetry of the Gáthá has much artistic elegance which at once indicates that it is not the composition of men, who were ignorant of the first principles of grammar. Its authors display a great deal of learning, and discuss the subtlest questions of logic and metaphysics with much tact and ability, and it is difficult to conceive that men who were perfectly familiar with the most intricate forms of Sanskrit logic; who expressed the most abstruse metaphysical ideas in precise and often in beautiful language; who composed with ease and elegance in *A'rya*, *Toṭaka* and other difficult

* *Histoire du Bouddhisme Indien*, p. 105.

measures; were unacquainted with the rudiments of the language in which they wrote, and even unable to conjugate the verb to be, in all its forms. This difficulty is greatly enhanced, when we bear in mind that the prose portion of the Vaipulya Sútras is written in perfectly pure Sanskrit, and has no trace whatever of the provincialisms and popular forms so abundant in the poetry. If these Sútras be the productions of men beyond the Indus imperfectly acquainted with the Sanskrit, how happens one portion of them to be generally accurate in every respect, while the other is so corrupt? What could have been the object of writing the same subject twice over in the same work, once in pure prose and then in incorrect poetry?

It might be supposed—what is most likely the case—that the prose and the poetry are the productions of two different ages; but the question would then arise, how came they to be associated together? What could have induced the authors of the prose portions to insert in their works, the incorrect productions of Trans-Indus origin? Nothing but a sense of the truthfulness and authenticity of those narratives, could have led to their adoption. But how is it likely to be supposed that the most authentic account of S'ákya, within three hundred years after his death, was to be had only in countries hundreds of miles away from the place of his birth, and the field of his preachings? The great Sútras are supposed to have been compiled about the time of the third convocation (309 B.C.), when it is not at all likely that the

sages of Central India would have gone to Kashmir in search of data, which could be best gathered at their own threshold.

The more reasonable conjecture appears to be that the Gáthá is the production of bards, who were contemporaries or immediate successors of S'ákya, who recounted to the devout congregations of the prophet of Magadha, the sayings and doings of their great teacher, in popular and easy flowing verses, which, in course of time, came to be regarded as the most authentic source of all information connected with the founder of Buddhism. The high estimation in which the ballads and improvisations of bards are held in India and particularly in the Buddhist writings, favours this supposition; and the circumstance that the poetical portions are generally introduced in corroboration of the narrative of the prose, with the words: तत्रेदमुच्यते, "Thereof this may be said," affords a strong presumptive evidence.

According to the *Mahawanso*, the Buddhist scriptures were chaunted chapter after chapter as they were compiled by the Theros of the first convocation. This could scarcely have been possible had not the Sútras been in verse, and that they were in verse and in the Gáthá form too, we learn in another part of the same work (Chap. 37th).*

* When Buddhghoso offered to undertake the translation of the Cingalese version of the Pitakattayan into Páli, the priesthood of the Maháviháro at Anurádhápura, "for the purpose of testing his qualifications, gave him only two GA'THA'S, saying, Hence prove thy qualification; having satisfied ourselves on this point, we will then let thee have all the books." *Journal As. Soc.* VI., p. 508.

The learned Professor Max Müller* and Dr. Weber† have adopted this theory of the origin of the Gáthá dialect. They have both discussed the question at some length, and come to the same conclusion. The late Professor Lassen thought otherwise.‡ He supported M. Burnouf's hypothesis, and elaborated his arguments; but as those arguments have already been met above, it is not necessary to notice them at length again. Dr. Muir delivers his opinion with some hesitation. He says, "The peculiarities of the Gáthá dialect are so anomalous that it is very difficult to explain them. In any case, it is clear that, if not a spoken language, it was at least a written language in a remote age; and it therefore exemplifies to us some portion of the process by which the Sanskrit was broken down and corrupted into the derivative dialects which sprang out of it."§

Professor Benfey, while adopting the theory put forth by me, suggests a slight modification. He says, "On the other hand, Bábu Rájendralála's views on the origin of the Gáthás have very much to recommend them: they require only a slight modification, the substitution of inspired believers,—such as most of the older Buddhists were,—sprung from the lower classes of the people,—in the place of professional bards."|| Had the learned Professor used the word

* Chips, I. pp. 297 f.

† Indische Studien III, pp. 139, 140.

‡ Indische Alt. II, p. 9.

§ Sanskrit Texts, II, p. 126.

|| Göttingen Gelehrte Anzeigen, for 1861, p. 134.

addition, instead of "substitution," there would have been nothing to take exception to. That some of the more ardent followers of S'ákya, who succeeded to his ministry and propagated his religion after his nirvána, did record his teachings in prose or verse is but natural to suppose; and that some of the Gáthás are due to them cannot be positively denied; but from all that is known of the history of the early leaders of Buddhism it is difficult to infer that those leaders belonged to the "lower classes of the people," and were so generally ignorant as not to be able to write in tolerably correct Sanskrit. Most of them were Bráhmaṇs or Kshatriyas, and all noted for their learning, wisdom and ability. It is but natural to suppose that Buddhist writers of a subsequent age should quote from the sayings and writings of those leaders, and not from those of the lower orders of the people, who, though they formed the great bulk of the congregation, rarely took any prominent part in the teachings of the Buddhist doctrine, and their authority could not be quoted with any prospect of giving authenticity to the narratives of later writers. Though caste distinctions were abolished as far as the reception of the religion was concerned, and among the clergy, the writings of the Nepalese Buddhists leave no doubt that, as a social distinction, caste did hold its ground among them with nearly as much firmness and tenacity as among the Bráhmaṇists during the Hindu period; and frequent references are made to Bráhmaṇ Buddhists, who were mostly men of consequence. In our own days instances are

not wanting of seceders from Hinduism calling themselves "Brahman Christians." It would not be reasonable therefore to attribute the literary deficiencies of the Gáthás to the ignorance of the lower orders. Those deficiencies, besides, are obviously not due to ignorance, but to colloquialisms, archaisms and other causes, which mark the linguistic peculiarities of the age when the Gáthás were written. The colloquial character of the language of bards, or popular rhapsodists, on the other hand, is well known both in Europe and in India. Mostly composed *extempore*, their ballads and romances could not attain much purity of diction; and in a great measure they depended on their colloquial simplicity for their success. A large audience of different classes and orders of men could not be influenced by refined diction, and high-flown language. A single slang, or homely word, in such a case was more effectual than a whole volume of the purest Johnsonèse. This is particularly well understood in India. Our Ghaṭaks or rhapsodists are not ignorant men—they can write with fair accuracy in Sanskrit; but their ballads and eulogistic verses bristle with slang and colloquial and vernacular forms of speech; and the more they do so, the more successful are they in winning the approbation of large audiences. That the ancestors of our Ghaṭaks and Bhāṭs also well understood this principle and carefully followed it, there is no reason to doubt. In the writings of the Bengali Kulajñas there is ample evidence to show that such has been the case for at least a thousand years, and before that the principle of action must

have been the same. So great is the attachment of the people to this popular form of diction that in the present day even the recitation of the Mahábháráta and the Rámáyana cannot secure a large audience until the narrative of the original is largely intermingled with slang and local colouring. When the original texts are read and expounded in plain prose in the morning, on ceremonial occasions called *Kathakathá*, the audience is limited to a few persons—rarely more than a dozen; but when in the afternoon the same narratives are embellished by a *Kathaka* with all the ingenuity of a professed wit and clever vernacularist, whole villages crowd round him, and drink with avidity every word that falls from his lips. The institution of *Bháts* is as old as Indo-Aryan civilization; there are several references to it in the Vedas; and in all religious and quasi-religious gatherings and feasts, at marriages, shráddhas and solemn assemblies, it has ever been the practice for the *Bháts* to recite long strings of verses in praise of the host, his ancestors, his caste, and his country. At convocations and religious assemblies the theme of praise is necessarily the founder of the religion and the objects of worship; but everywhere the language is as simple, slangy and homely as possible. In the present day the vernacular language of the place is what is generally preferred; but some Sanskrit verses are invariably added, and they are very much of the character of the Buddhist *Gáthás*. There is no reason to doubt that at the three great councils, the proceedings commenced and ended with

the recitation of eulogistic verses. The Maháwanso, as shown above, distinctly mentions the reciting of Gáthás, and the qualification of the teacher was tested by making him recite some. The same must have been the case in all the convocations and conferences, and the most reasonable conclusion on the premises appears to me, therefore, to be that the bulk of the Gáthás are, as aforesaid, due to rhapsodists, or professional bards, and probably only a few to religious teachers.

The Hon'ble Mr. Turnour is of opinion that the religion of S'ákya was originally "preached and spread among the people" in the Páli language, and yet in his edition of the Maháwanso he has shewn that Mahindo, son of As'oka, translated the Buddhist scriptures into Cingalese from the digest prepared at the convocation held in the 27th year of his father's reign, and that from that recension the Páli version was got up in the middle of the fifth century (459 and 477 A. C.), admitting thereby that the language used at As'oka's convocation was other than Páli, for if As'oka's edition had been in that language a new edition from the Cingalese recension would have been quite uncalled for, if not useless. As a collateral evidence it may be noticed that the history of S'ákya as recorded in the Burmese "Malalangara Wottoo"* which is a paraphrase of the Páli Lalita Vistara, bears a closer approximation to the narrative of the Gáthá than to that of the prose of the great

* For a translation of this work, vide Journal, American Oriental Society, Vol. III., pp. 1 et seq.

Śútras, shewing the former to be a more authentic, at least a more generally received, version than the latter.

The language of the Gáthá is believed, by M. Burnouf, to be intermediata between the Páli and the pure Sanskrit. Now, as the Páli was the vernacular language of India from Cuttack to Kapurdagiri within three hundred years after the death of S'ákya, it would not be unreasonable to suppose that the Gáthá, which preceded it, was the dialect of the millions at the time of S'ákya's advent and for some time before it. If our conjecture in this respect be right, it would follow that the Sanskrit passed into the Gáthá six hundred years before the Christian era ; that three hundred years subsequently it changed into the Páli ; and that thence, in two hundred years more, preceded the Prákrit and its sister dialects, the Sauraseni, the Dráviḍi* and the Páñcháli, which in their turn formed the present vernacular dialects of India.

* Commenting on this word as published in my paper on the " Peculiarities of the Gáthá Dialect" in the Journal of the Asiatic Society, (XXIII. p. 614). Dr. J. Muir observes ; " if by the Dráviḍi is meant the Telegu, or any of its cognate languages, it is a mistake to class it with the northern Prákrits." (*Sanskrit Texts* II, p. 127.) It must be obvious from the manner in which the word has been used in the text that a Prákritie dialect is intended, and not the Telegu, nor any of its cognate dialects. That a Prákritie dialect of the kind was once recognised is abundantly evident from the writings of Indian philologists and rhetoricians. It is referred to by the author of the Sálitya Darpaṇa by the phrase, *Draviḍi Dráviḍádishu*. Ráma Tarkavágis'a reckons it among the *Vibháhás*. Jumara Nandi, in his vṛitti on Kramadís'vara, says that the Vibháhás differ but slightly from the Maháráshṭri. (*Kathancñidbhedá, Mahá-*

Of course these dates are mere rough estimates, designed to help enquiry, and not intended to fix the exact limits of time. Dialects take a long time in forming; their transition from one state to another is extremely irregular, at times making sudden starts and then lying dormant, quickened among some communities and under particular circumstances, and retarded among others, differing even in the case of different individuals, but on the whole spreading over long periods, which, in the present condition of the history of ancient India, it is impossible to determine with any exactitude.

From what has been stated above, it must be obvious that I hold the Gáthás to be fragments of the earliest works on the life of the founder of Buddhism. They must have been compiled immediately after his death, if not during his lifetime on particular prominent occasions of his ministry. There is no reason to doubt that they were recited at the opening of the first convocation, when a life of the founder would be the very first thing to engage the attention of, and most agreeable to, the devout fol-

rāshṭryádeh. ś'akābhīra-drauidodrávantyávantisrávanti-práchyá-sauraseni-váhlíkí dákshinátyádi bháshá bhedá náṭakádau pátrabhede cha). Márkaṇḍeya, in his *Prákrita Sarvasva*, expresses the same opinion. His words are: *S'añkarábhīra-cháṇḍala-s'avara-dráuidaudrajaḥ.* It is to be regretted that there are not many Dráviḍi characters represented in the dramatic literature of the Hindus, but of the few who may be suspected to be so, nowhere has a Dráviḍian dialect been put in their mouths. The language they are made to speak in is a form of Prákrit, and not a cognate of the Telegu tongue.

lowers who assembled to give shape and permanence to the doctrines of their great teacher. Whether these Gáthás were ever put together in the form of a biography or simply recited as fragments it is impossible now to determine ; certain it is that no work purely in Gáthá verse has yet been met with : if it ever existed, it has not escaped the wreck of time. The earliest Chinese version is said to have been in verse, but there is nothing to show that it was taken from a versified original. The Gáthás, however, were held sacred and preserved with great care. None was deemed competent to discuss on the principles of religion who knew them not by-heart, and there is no reason to doubt that all the life of S'ákya now extant owe their origin to them.

Next to the Gáthás the most ancient and authentic text on the life of the last Buddha is the *Lalita Vistara*. M. Senart describes it, as far as it goes, as the "type of the most complete, the most perfect, and also the most authoritative"* of all on the subject. Unquestionably it is the source from which all the biographies now extant in Ceylon, Tibet and China have been drawn. It is of the greatest importance therefore to determine its exact date, and in this respect it is to be regretted that we have nothing more positive than inferences founded on insufficient data.

The latest date to which the work can be brought is the 6th century A. D., when the Tibetan version was

* "Le type le plus complet, le plus parfait, et aussi le plus autorisé de ouvrages qui se rapportent à cet partie de la légende." *Essai sur la Légende du Buddha*, p. 5.

prepared. Anterior to it there is the Páli version of the 5th century. Then the Chinese versions of the 4th, 3rd, and the 1st centuries, carry the history of the work back to over eighteen hundred years. The Chinese version of the year A. D. 69-70 is particularly important. Though it is no longer extant, the fact of its having been made is not open to any doubt. The question then arises, how far further back can the Lalita Vistara be carried? M. Foucaux, in the Introduction to his translation of the Tibetan version, assumes the Sanskrit text, as we now possess it, to have been compiled at the time of the 3rd convocation. He says: "D'après ce qui précède, et puisque le Lalita vistara, dont la traduction tibétaine insérée dans le Kal-gyours est la copie fidèle, présente tous les caractères qui distinguent les Sôûtras développés, il s'ensuit qu'il faut attribuer la rédaction que nous avons entre les mains au troisième concile qui eut lieu quatre cents ans environ après la mort du Bouddha, ce qui assigne à ce livre la date de deux mille ans, et cela en choisissant, comme je l'ai fait, l'époque la plus rapprochée entre celles que nous fournit la chronologie bouddhique." (p. xvi.)

The convocation here referred to is apparently that of Kanishka. If so, it was held nineteen hundred, and not two thousand, years ago. If we take it to be that of As'oka, the date would be two thousand one hundred years. To fix the date of the work at two thousand years it would be necessary to assume that it was produced, not at, nor for, a convocation, but at a time intermediate between the two convocations.

To make this clear it is necessary to enter into some details about Buddhist dates.

Now, the starting point of early Buddhist chronology is the Nirváṇa, and the most important epochs are the four subsequent convocations. The first is, by some, assumed to have happened 543 years before the commencement of the Christian era, while others bring it down to 477 before that era. The first convocation was held immediately after the death of S'ákya, and its date must be the same as that of the Nirváṇa. The second convocation, like the Nirváṇa, has two dates; one, according to a prophecy, a hundred years after the Nirváṇa, and the other, according to the Páli annals, one hundred and sixty-six years after that event. In either case the sovereign under whom it was held is said to have been Kálás'oka. The third was held in the seventeenth year of As'oka's reign, or 246 or 242 B. C.; and the last in the reign of Kanishka, a little after B. C. 33. Of these the As'oka convocation is the most authentic. Next to the date of Chandragupta no date in ancient Indian history is so well established as that of As'oka, and in all enquiries regarding Buddhist dates, it must be accepted as the starting-point. The probable time of the last convocation is also fairly well established. It is to this that the learned scholar refers in the above extract. It appears, however, too recent to be reliable. The interval between it and the time when the first Chinese version was published would be scarcely sixty years, and this appears to me to be too short for a religious work to attain sufficient sanctity in the land of its birth to be

accepted as the text-book of the faith, and to travel to China. Had the text been admitted as a revelation by the founder, the case would have, of course, been different; but as the composition of an uninspired writer; it could not so readily attain that distinction, particularly when there were many works extant with much higher claims to reverence and faith. If any reliance is to be reposed on Buddhist tradition, the simple Sūtras must be accepted to be the oldest records, compiled at the first convocation immediately after the death of the founder, and acknowledged to comprise the very *ipsissima verba* of the great teacher. Works on ethics and philosophy were, likewise, compiled at that time, and they got wide currency. And looking at them the last convocation cannot be accepted as the probable time of the origin of the Lalita Vistara.

The third convocation or that which was held under the presidency of As'oka, is not open to the objection above urged. It was held long before the time of the Chinese translation, and there was ample interval between the two events to give time for works compiled in India, to attain full credit as sacred scriptures, and to go out of India in that garb of sanctity. It was, besides, convened expressly for the purpose of condemning schismatic doctrines and books, and for settling which of the books then extant were so authentic as to be accepted as sacred. It is open, however, to one serious objection. It is difficult to conceive that it was then for the first time that a biography of the saint was thought of. At the time a great many of the Avadānas and Jātakaṣ were well known, and believed to be authentic. They are

alleged to contain the sayings of Buddha, which bear the same relation to the Sútras and earlier works which the Hadiths do to the Qurán, and imply the existence of preceding works. All the leading facts in connexion with the life of the Reformer were then well known and accepted as unquestioned truths, and repeatedly represented in bas-reliefs at Sánchi, Baráhat and Buddha Gayá; and in the face of them it is extremely difficult to believe that there was no biography of the founder recorded at the time, and that nothing was done in that line until two centuries later. It appears to me extremely inconsistent to assume that records in stone, literal and pictorial, preceded writing in books by two centuries and more, or even that they were synchronous. Had the early Buddhists been generally unlettered people, who neglected to preserve their scriptures, the case would have been different; but seeing that the founder of the religion did not himself write any book, and that the very first thing his followers did immediately after his death was to reduce to writing the sayings of their teacher, and to classify them under different heads, it would be quite unwarrantable to suppose that a life of the saint was not thought of until several centuries afterwards.

The next date would be that of the second convocation, but it has been held by scholars who have carefully studied the subject and are well able to speak with great weight, to be apocryphal, and it opens the very large and much vexed question of the date of the Nirvána, which it is not my wish to discuss here. If the authenticity of the prophecy which said

that a convocation would be held a hundred years after the Nirváṇa be admitted, and Kálás'oka be acknowledged to be the same with Dharma As'oka, or the As'oka of the laṭṭ, the son of Vindusára, the Nirváṇa would be brought to the fifth decade of the fourth century, or only a few years before the invasion of India by Alexander the Great, when, according to Greek historians, Buddhism was well established in the country. This would be quite absurd, and therefore the theory of identifying the two As'okas may at once be rejected as untenable.

The next hypothesis is to deny the identity of Kálás'oka, but to admit an interval of a hundred years from the death of Buddha to the father of the nine Nandas, and then, relying on a prophecy which says that As'oka would come a hundred years after Kálás'oka, to cast up the figures of this nameless father's reign and those of his successors to the inauguration of As'oka, and to make a total of 218 years as the interval between the Nirváṇa and As'oka. This too, however, is open to a grave objection. The As'oka Avadána gives eleven lineal descendants from Bimbisára, the contemporary of S'ákya, to As'oka, and these, within 218 years, would give an average of 19 years and 9 months to each, without reckoning the reign of Chandragupta, which is omitted in that work. The thirteen lineal descendants noticed in the Vishṇu Purána would with those figures give an average of 16 years and 9 months to each reign, without making any allowance for the 100 years assigned by that work to the nine Nandas. The ten lineal descendants of the Maháwanso,

in the same way, would give 21 years and 9 months to each reign. But even the highest of these three figures would be too small for an average human generation, which is 33 years, or three generations to the century. By accepting the date of Buddha's death to have been 543 B. C., the interval between the Nirváṇa and As'oka would be raised to 297 years, and they would give an average of 23 to 29 years to each generation, or higher if the time of Bimbisára, the contemporary of S'ákya, be excluded, and this result would be very near what one would *à priori* have a right to expect. The prophecy of 100 years is not of any importance, and must go the way of all prophecies. In the As'oka Avadána, a prophecy of S'ákya is quoted, which says that Upa Gupta, the religious preceptor of As'oka, would be born a hundred years after the Nirváṇa. If this really did happen and the latest date of the Nirváṇa be accepted as the true one, the sage would have been 131 years old when he expounded the principle of Buddhism to his royal pupil. In the same way one Piṇḍola, who was according to a Páli legend, a contemporary of Buddha, must have wonderfully preserved his activity for near 250 years, to be fit for missionary duties in the time of As'oka, for he is said to have been deputed by that monarch to preach Buddhism all over India. I look upon the prophecy as a piece of pious fraud, designed to exalt the rank of the great teacher who succeeded in converting and becoming the spiritual guide of so mighty a sovereign as As'oka, and the Piṇḍola story, a case of accidental identity of names afterwards converted into a positive

identity of persons. In the As'oka Avadána the name appears as Supiṇḍola Bharadvája. I would have referred both to circumstances connected with the history of Kálás'oka afterwards confounded with Dhar-más'oka, but it is futile to place any reliance upon stories which deal in spans of human life over a century. At the same time I must admit that to reject the genealogy altogether would be to reject evidence better than which we do not possess, and to vitiate irremediably the authenticity of those facts on which the fictitious character of Kálásoka's convocation has been attempted to be established. If the convocation could be accepted as a historical fact, it would appear to be the most appropriate time for the Lalita Vistara. It is acknowledged by the southern Buddhists that at that meeting the text-books of the faith were to some extent revised and added to, and there is nothing to prohibit the supposition that a prose life of the founder of the religion was then got up.

The "Buddhists themselves go much higher up, and insist upon the Lalita Vistara being of the date of the first convocation. "Comme tous les ouvrages primitifs du bouddhisme," says M. Foucaux, "le Lalita Vistara passe pour avoir été rédigé par l'un des principaux disciples du Bouddha, immédiatement après la mort de ce dernier, et d'après le récit qu'il avait fait lui-même des événements de sa vie."*

He very justly adds: "Il est probable, en effet, que l'un des premiers besoins des nouveaux con-

* Histoire du Buddha, p. XI.

vertis au bouddhisme fut de connaître quelle avait été la vie du fondateur de leur religion, soit pour se prévaloir de la perfection du maître, soit pour imiter ses vertus." But he assigns very good reasons to show that this belief cannot be accepted as historically correct. I have myself shown above that the Gáthás were most probably what were produced at the first convocation to give an account of the life of the saint; and if the Gáthás sufficed to meet the wants of the people at that convocation, it must follow that a prose compilation quoting those Gáthás as vouchers must come some time after that date; and what could be a better time than that of the convocation which was held to recast the scriptures? It is said many prose works were then elaborated, and it would be hard to believe that none was thought of in connexion with the life of the founder. On the contrary the most probable inference seems to be that it was one of the earliest that was thought of and taken in hand. Denying his convocation, still the time of Kálásoka, a century or a century and a half after the first poetical version, would be by no means an unreasonable date. Any how the work cannot be carried more than fifty years before that time, and that may be accepted as the *terminus à quo*, and the latest some fifty years or more before the convocation of As'oka in the year 246 B. C., whether it be called the second or the third. The sculptures of the time of As'oka preclude the possibility of bringing the work down to a later period. This argument places the work between 300. to 450 B. C., and greater certainty is at present unapproachable.

Of the contents of the *Lalita Vistara*, Csoma de Kőrös has given a fair, though brief, *resumé*, in the twentieth volume of the Asiatic Researches (pp. 285 et seq); and after the publication of M. Foucaux's elegant translation into French of the Tibetan version, Bishop Bigandet's translation into English of the Páli version, M. Beal's rendering into English of the Chinese version, M. Senart's comment on all the three, and Professor Lefmann's German translation of about one-fourth of the Sanskrit text, it would be of no use to attempt an abstract. I abstain therefore from the task. A complete translation of the whole into English is what is now required for comparison with the other texts, and I had this object in view when this edition of the text was undertaken. A translation of the first three chapters was published, and nearly three-fourths of the text was rendered into English in MS., but circumstances intervened which prevented me from carrying out my intention. The publication of the last fasciculus of the text has been hitherto delayed solely with a view to bring out the translation along with it. But so many complaints (and very justly) have been made on account of the delay, that I am obliged to issue the text apart from the translation. I entertain, however, a hope that I shall soon have an opportunity of bringing out the latter as an independent publication. For the present the published pages of the translation must remain as a specimen of the style of the text.

The life of Buddha is divisible into two parts; the first referring to his birth, infancy, boy-hood, and man-

hood.to the time of his attaining religious perfection ; and the second embracing his career as the teacher of a new faith, and the history of his death and funeral. The *Lālita Vistara* comprises the first part, and, as far as it goes, it is the most complete account we have on the subject. There is no single work in the Sanskrit language which gives the second in the same way. For it the *Sútras* and the *Avadánas* are our only guide ; but they are fragmentary, unconnected, often unreliable, and not unoften discordant. The life in *Páli*, compiled by *Buddhaghosha*, has a great advantage in this respect, as it includes the *cāreer* of the great teacher from his birth to death ; but its authenticity is questionable, and it was compiled nearly a thousand years after the date of the events it describes. Nor has the time yet arrived for the completion, from the materials now accessible to oriental scholars, of such a complete biography as would meet the requirements of historical accuracy. Much has yet to be done to bring to light the salient points in the Buddhist literatures of Nepal, Tibet, China, Ceylon, and Burmah before such a work can be successfully completed.

The present is the season for collecting facts, for bringing together scattered materials, and not for working on them and drawing conclusions. And I trust, therefore, that the volume I now present to the public in a complete form, will not be an unacceptable contribution to the stock of materials already collected by European scholars. It has its defects, and no one is more painfully aware of them than I am. Two of

them have been specially pointed out in a Prospectus lately published by Dr. Lefmann of Heidelberg. It has been said, "Nachdem die Calcuttaer Ausgabe sich als unkritisch und unbrauchbar erwiesen und dazu unvollständig geblieben, ist das berechtigte Verlangen nach einer correcten Ausgabe dieses wichtigen Textes oft genug gestellt worden." The "incompleteness" I am now able to remove. Such as it is, the text will now be found complete. I regret I can do nothing to mend its "uncritical" character. But in justice to myself I must add, that the edition does not pretend to any critical exposition, and nothing should be expected from it but just what it assumes to be—an eclectic text compiled from five MSS., retaining all the errors of the MSS. where no single MS. gives a correct version, and never attempting to decide which is correct and which is wrong, except in a few occasional foot-notes, which may be taken for what they are worth,—in short to give the substance of five MSS., and not to sit in judgment on them. For a first edition of a little-known and scarce work this was deemed the safest course. The Sanskrit in which the prose portion of the work is written is not pure, and it is overloaded with Buddhist technical terms which were perfectly unknown to oriental scholars, both in Europe and in India, when the sheets passed through the press, and even now is but very imperfectly understood; the construction of the sentences is involved, and frequently dubious; and the MSS. at command were all more or less corrupt; the poetical portions are written in a different dialect, and their

peculiarities were, when I took them in hand, totally unknown to me, as they were to all European scholars, and the task was to deduce intelligible meaning from unintelligible jargon, in very much the same way in which an English scholar, without knowing the history and the topics of the Bible, would draw intelligible meaning from the extract printed on page 25 from the Moravian version of the Bible. Buddhist literature was little known and but imperfectly understood three and twenty years ago when the text was printed, and the apprehension of tampering with the original by hasty and unauthorised emendations beset me at every step. And under the circumstances I cannot venture to cherish the idea that I have been always successful in my attempt to interpret the Gáthás. A whole library of Buddhist books has since been published; a host of able and distinguished scholars have devoted their time and attention to the subject; and quite a mass of new light has been brought to bear upon it. It is therefore but reasonable to suppose that those who will follow me will find the task of editing the work greatly facilitated, and it will be a source of satisfaction to me to know that my labours have, to even a small extent, helped to the understanding of an old and very important work in Buddhist literature. That my notes on the Gáthás will be of some use to future enquirers, even if they serve only as beacons, I have every reason to believe.

In preparing the text of this, the first edition of the *Lalita Vistara*, for the press, I have had the use of the following five MSS.:

1st. A 4to. volume of yellow arsenecised paper, written in the Bengali character, originally copied for the College of Fort William, but now belonging to the Asiatic Society of Bengal. In the printed Catalogue of the Society's Sanskrit Library, it occurs under the head of Upapurāṇas, and is named "*Buddha Pūrana*, by Parāsara," (No. 508) having been mistaken for a Paurāṇic work of the Hindus. In the colophon of the codex the name is, however, correctly given.

2nd. Ditto ditto, belonging to the Serampur College. This and the last were copied under the superintendence of the late Dr. William Carey from the same original, and are, generally, very corrupt.

3rd. A puthi of 246 folia, written in the Newāri character on yellow arsenecised paper, having from 7 to 9 lines on each page. On its cover, the name of the work is given as *Dharmarājavadāna*. On the centre of the first page there is a vignette representing Buddha seated on a lotus supported by two lions, and surrounded by worshippers of various classes. The central figure has an aureole behind its body, and behind that a large tree. The sun and the moon and two snow-capped mountains are shown in the back ground. The MS. was procured for the Asiatic Society by B. H. Hodgson, Esq. According to its epigraph it was copied at a place "to the north of the great Vihāra called Pas'ubandana, to the west of the great Vihāra called Harnavarṇa, sācred to S'ākya, the noblest of saints, in the city of Lali-tāpuri, during the reign of Rājyaparakās'amalla Deva, in the Newāri year 871 = A. D. 1751, (the day of completion being) Wednesday, the 13th of the ṽane, in the

month of A's'vina, when the moon was in the constellation Hastá, and the Yoga was Vaidhriti, for the edification of one Samantabhadra, son of Dharmarája, by Purnás'rí, and grandson of Dhanadeva and his wife Dhanavatí."*

4th. Ditto of 230 folia, written as above, and having 8 lines on each page. It bears no date, but is apparently about a hundred and fifty years old. Obtained by B. H. Hodgson, Esq. for the Library of the Asiatic Society. Very carefully copied, and apparently correct, corresponding closely with the last.

5th. Ditto of 131 folia, written in the Nagari character, and having 12 lines on each page. Copied at Káthamádu for the editor, under the superintendence of B. H. Hodgson, Esq. Generally correct, but apparently copied from an original different from the above.

In collating these MSS. and preparing the notes on the Gáthá portion of the work I had the invaluable assistance of my late respected tutor Paṇḍit Vis'vanátha S'ástrí. A profound Sanskrit scholar, thoroughly versed in the Mahábháshya and other leading

* महोत्सवः श्रीललितापुरीवरा मनोरमाः सर्वजगत् सुखान्वितान् । तत्रैव
 पुर्यां नृपनायको महान् गुणाकीर्णो जयते चारिमण्डलं । सर्ववित्ता सदोत्साही
 श्रीश्रीराज्य-प्रकाशमल्लदेवमहोपनिषत्पतिः । संवत्सरे च नैपारे अग्निमुनिनागमास आश्विन
 षष्ठिते त्रयोत्रयोदशदिने तारायां हस्ता योगे वैधृति वारे बुद्धे सकुलं जातः
 सूत्रो ललितवित्तरः । विहारस्था . दर्शवर्णमहाविहारस्य श्रीश्रीशास्त्रमनीन्द्रस्य
 पश्चिमादिशे श्रीपद्मवन्दनमहाविहारे उत्तरदिग्भागे श्रीश्रीवजाचार्यो महात्मा
 श्रीश्रीधनदेवस्य भार्या श्रीश्रीधनवतीनाम्नं गुणवी श्रीहस्तास्तया आत्मजा श्रीश्रीधर्म-
 राजमहात्मा तस्य श्रीश्रीहस्ता गुणवती श्रीश्रीपूर्ण श्रीनाम्नः तया आत्मजा श्रीश्रीसमन्त-
 भद्रनाम्नः तृतीयोद्गोहन . स्वार्थेश्वरार्थं लिखितं सम्पूर्णम् ॥

works of the Pánini school, and familiar with the idiom of the dramatic Prákrits, which he had made a special subject of his study, he brought to the task a qualification which few could command. Seated at his feet, I had studied the Sanskrit language for years ; and I feel profoundly grateful to him for the advice and instruction which he always placed at my service. Most of the Sanskrit works, which I have edited, have benefited very largely by his co-operation and supervision ; and I deeply mourn the loss I have sustained by his untimely death. I have also to acknowledge my obligation to the distinguished scholar and orientalist, Brian Haughton Hodgson, Esq., who was the first to throw open the field of Nepalese Buddhism to European scholarship, and to write some of the most valuable papers that have yet been published on the subject, for procuring for me and for the Asiatic Society of Bengal three most valuable MSS. Without those MSS. it would have been impossible for me to carry the work through the press in a satisfactory manner.

MANIKTOLLAH,

August 30th, 1877.

ERRATA.

- Page 5, line 12, *for* puṇḍarka *read* puṇḍarika.
„ 7, „ 19, *for* Nargárjuna *read* Nágárjuna.
„ 14, „ 1, *for* arc simply *read* is simply.
„ 27, „ 26, *for* गच्चे *read* गच्चे.
„ 30, „ 22, *for* in *read* in the.
-

ललितविस्तरः ।

प्रथमाध्यायप्रारम्भः ।

ॐ नमो दशदिगनन्तापर्यन्तलोकधातुप्रतिष्ठितसर्वबुद्ध-
बोधिसत्त्वार्थश्रावकप्रत्येकबुद्धेभ्योऽतीतानागतप्रत्युत्पन्नेभ्यः ॥

एवं मया श्रुतमेकस्मिन्समये भगवाञ्छ्रावस्त्वां, विहरति स्म
जेतवनेऽनाथपिण्डदस्वारामे महता भिक्षुसङ्घेन साङ्ख्यं द्वादशभि-
र्भिक्षुसहस्रैः । तद्यथा । आयुष्मता च ज्ञानकौण्डिल्येन । आयुष्मता
चाश्वजिता । आयुष्मता च वाष्पेण । आयुष्मता च महानाम्ना ।
आयुष्मता च भद्रिकेण । आयुष्मता च यशोदेवेन । आयुष्मता च
विमलेन । आयुष्मता च सुवाङ्मना । आयुष्मता च पूर्णेन ।
आयुष्मता च गवाम्पतिना । आयुष्मता चोर्षवित्त्वाकाश्रपेन ।
आयुष्मता च नदीकाश्रपेन । आयुष्मता च गयाकाश्रपेन ।
आयुष्मता च शारिपुत्रेण । आयुष्मता च महामौद्गल्यायनेन ।
आयुष्मता च महाकाश्रपेन । आयुष्मता च महाकात्यायनेन ।
आयुष्मता च कफिलेन । आयुष्मता च कौण्डिल्येन । आयुष्मता
च चुनन्देन । आयुष्मता च मैत्रायणीपुत्रेण । आयुष्मता चानि-
रुद्धेन । आयुष्मता च नन्दिकेन । आयुष्मता च कस्फिलेन ।
आयुष्मता च सुभूतिना । आयुष्मता च रेवतेन । आयुष्मता च
खदिरवनीकेन । आयुष्मता चामोघराजेन । आयुष्मता च महा-
पारणिकेन । आयुष्मता च ककुलेन । आयुष्मता च नन्देन ।

आयुष्मता च राज्ञेन । आयुष्मता च स्वागतेन । आयुष्मता
 चानन्देन । एवम्प्रमुखैर्द्वादशभिर्भिक्षुसहस्रैः सार्द्धं द्वात्रिंशता
 च बोधिसत्त्वसहस्रैः, सर्वैरेकजातिप्रतिबद्धैः सर्वबोधिस-
 त्त्वचारमितानिर्जातैः सर्वबोधिसत्त्वाभिज्ञावसिताविक्रीडितैः
 सर्वबोधिसत्त्वधारणीप्रतिभानप्रतिलब्धैः सर्वबोधिसत्त्वधारणी-
 प्रतिलब्धैः सर्वबोधिसत्त्वध्यानसुपरिपूर्णैः सर्वबोधिसत्त्वपति-
 सम्यङ्गतित्तैः सर्वबोधिसत्त्वसमाधिवशिताप्राप्तैः सर्वबोधिस-
 त्त्ववशिताप्रतिलब्धैः सर्वबोधिसत्त्वचान्त्यवकीर्णैः । सर्वबोधि-
 सत्त्वभूमिपरिपूर्णैः । तद्यथा । मैत्रेयेण च बोधिसत्त्वेन महा-
 सत्त्वेन धरणीश्वरराजेन च बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन सिंहकेतुना
 च बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन सिद्धार्थमतिना च बोधिसत्त्वेन
 महासत्त्वेन प्रशान्तचारित्रमतिना च बोधिसत्त्वेन महास-
 त्त्वेन प्रतिसंवित्प्राप्तेन च बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन नित्यायुक्तेन
 च बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन महाकरुणाचन्द्रिणा च बोधिसत्त्वेन
 महासत्त्वेन एवम्प्रमुखैर्द्वात्रिंशता च बोधिसत्त्वसहस्रैः ॥

तेन खलु पुनः समयेन भगवाञ्छ्रावस्तीं महानगरीमुप-
 निःश्रित्य विहरति स्म । सत्कृतो गुरुकृतो मानितः पूजितश्च
 तस्यैः परिषदां राज्ञां राजकुमाराणां राजमन्त्रिणां राज-
 महामात्रानां राजपादमूलिकानां चत्रियब्राह्मणगृहपत्यमा-
 त्यपार्षद्यानां पौरजनपदानां अन्यतीर्थिकश्रमणब्राह्मणचरक-
 परिब्राजकानां । स्नाभी च भगवान् प्रभूतानां खादनीयभोज-
 नीयाखादनीयकल्पिकानां चीवरपिण्डपात्रशयनासनग्लान-

प्रत्ययभैषज्यपरिस्काराणां लाभाय्यशोऽय्यप्राप्तश्च भगवान्
 सर्व्वे चाऽनुपलिप्तः पद्म दूव जलेनोदारश्च भगवतः कीर्त्तिशब्द-
 श्लोको लोकेऽभ्युद्गतः अर्हन्सम्यक्सम्बुद्धो विद्याचरणसम्पन्नः सुगतो
 लोकवित्परः पुरुषो दम्यसारथिः शास्ता देवानाञ्च मनुष्याणाञ्च
 बुद्धो भगवान्यञ्चचतुः समन्वागतः । स इमञ्च लोकं परञ्च
 लोकं सदेवकं समारकं सब्रह्मकं सश्रमणब्राह्मणीन्प्रजान्
 सदेवमानुषान्स्वयं विज्ञाय साक्षात्कृत्योपसम्यद्य विहरति स्म
 सद्भूमिं देशयति स्म । आदौ कल्याणं मध्ये कल्याणं पर्य्यवसाने
 कल्याणं स्वर्थसुखञ्जनं केवलं परिपूर्णं परिशुद्धं पर्य्यवदातं
 ब्रह्मवर्त्यं सम्प्रकाशयति स्म ॥

तेन खलु पुनः समयेन भगवान् रात्र्यां मध्यमे यामे
 बुद्भालङ्कारबूहं नाम समाधिं समापन्नोऽभूत् । समनन्त-
 रसमापन्नस्य च भगवत इमं बुद्भालङ्कारं नाम समाधिमथ
 तत्क्षणमेव भगवत उपरिष्टान्मूर्द्धः सवुष्णीष*विवरान्तरात्पूर्व्व-
 बुद्भानुपसृत्यमङ्गाज्जानालोकालङ्कारं नाम रश्मिश्चचार । सा
 सर्वा शुद्धावासान् देवभवनान्यवभास्य महेश्वरदेवपुत्रप्रमुखान-
 प्रमेयान्देवपुत्रान्सञ्चोदयामास । ततश्च तथागतरश्मिजालाः
 निश्चार्थ्येमां सञ्चोदना गाथा निश्चरन्ति स्म ।

ज्ञानप्रभं हततमसुप्रभाकरं शुभप्रदं शुभविमलायतेजसम् ।
 प्रशान्तकायं शुभशान्तमानसं मुनिं समाश्लिष्यत शाक्यसिंहम् ॥
 ज्ञानोदधिं शुद्धं महानुभावं धर्म्मेश्वरं सर्व्वविदं मुनीशम् ।

* खीष्णीपेति संस्कृतं ।

देवातिदेवं नरदेवपूज्यं धर्मं स्वयम्भुं वशिनं अयध्वं ॥
 यो दुर्दमश्चित्तमवर्त्तयदग्ने यो मारपाशैरवमुक्तमानसः ।
 यस्याप्यवधाविह दर्शनश्रवाः स्तयान्तकः शान्तविमोक्षपारगम् ॥
 आलोक्यभूतं तमतुल्यधर्मं तमोनुदं सन्नयवेदितारम् ।
 शान्तक्रियं बुद्धममेयबुद्धिं भक्त्या समस्ता उपसङ्गमध्वम् ॥
 स वैद्यराजोऽऽतभेषजप्रदः स वादिग्रूरः कुगणिप्रतापकः ।
 सङ्गर्भबन्धुः परमार्थकोविदः स नायकोऽनुत्तरमार्गदेशक इति ॥

समनन्तरस्पृष्टाश्च खलु पुनस्ते शुद्धावासकायिका देवपुत्राः
 तथा बुद्धानुसृत्यसङ्गाज्ञानालोकया रश्म्या* अभिष्वैवरूपा-
 भिर्गीथाभिः सञ्चोदिताः समनन्ततः† प्रशान्ताः समाधेर्व्युस्थाय
 तान् बुद्धानुभावेनाप्रमेयासञ्छेयागणनासमतिक्रान्तकल्पतिक्रा-
 न्तान् बुद्धान् भगवतोऽनुस्मरन्ति स्म । तेषाञ्च बुद्धानां भगवतां
 धानि बुद्धचेत्रगुणव्यूहपर्षन्मण्डलानि याश्च धर्मदेशनास्ता आसन्।
 ताः सर्वा अनुस्मरन्ति स्म । अथ खलु तस्यां रात्रौ प्रशान्तायामी-
 श्वरस्य नाम शुद्धावासकायिका देवपुत्रा महेश्वरो नाम नन्दश्च
 सुनन्दश्च महितश्च प्रशान्तश्च प्रशान्तविनीतेश्वरश्चैते चान्ये च
 सम्बङ्गलाः शुद्धावासकायिका देवपुत्रा अतिक्रान्ताऽतिक्रान्तेर्वर्णैः
 सर्व्वावन्तं जेतवन्तं दिव्येनावभासेनावभास्य येन भगवांस्तेनो-
 पसङ्गामन्नुपसङ्गम्य भगवतः पादौ शिरसाऽभिवन्द्यैकान्ते तस्युः ।
 एकान्ते स्थिताश्च ते शुद्धावासकायिका देवपुत्रा भगवन्तमेतद-
 वोचन् । अस्ति भगवंललितविस्तरो नाम धर्मपर्यायः । सूत्रान्तो

* रश्मिः स्त्रीलिङ्गेनैत वङ्गतरप्रयोगात् । † समनन्त इति बोध्यं । पुन्युत्थायेति संस्कृतं ।

महावैपुल्यनिचयो बोधिसत्वकुशलमूलसमुद्भावनसुषितवरभवं-
नविकिरणसञ्चिन्यावक्रमणविक्रीडनगर्भस्थानविशेषसन्दर्शनोऽ
भिजातजन्मभूमिप्रभावसन्दर्शनः सर्वाबालचर्यागुणविशेषसम-
तिक्रमसार्वलौकिकशिल्पस्थानकर्मस्थानलिपिसङ्ख्यामुद्रागणनाऽ
सिधनुःकलापद्युद्धमालम्भसर्वसत्त्वप्रतिविशिष्टसन्दर्शनान्तःपुरवि-
षयोपभोगसन्दर्शनः सर्वबोधिसत्त्वचरितनिष्पन्दनिष्पत्तिफला-
धिगमपरिकीर्त्तनो बोधिसत्त्वविक्रीडितः सर्वमारमण्डलविध्वं-
सस्तथागतः बलवेशारद्याष्टादशावेनिकसमुच्चयोऽप्रमाणबुद्ध-
धर्मानिर्देशः पूर्वकैरपि तथागतैर्भाषितं पूर्वं । तद्यथा भग-
वता पद्मोत्तरेण च धर्मकेतुना दीपङ्करेण च गुणकेतुना महा-
करेण च ऋषिदेवेन श्रीतेजसा च सत्यकेतुना च वज्रसंहतेन
च सर्वाभिभुवा च हेमवर्षेण च अत्युच्चगामिना च प्रवातसारेण
च पुष्पकेतुना च वररूपेण च सुलोचनेन च ऋषिगुप्तेन च
जिनवक्त्रेण च उन्नतेन च पुष्पितेन च ऊणीतेजसा च पुष्करेण च
सुरश्मिना च मङ्गलेन च सुदर्शनेन च महाभिंहतेजसा च स्थित-
बुद्धिदत्तेन च वसन्तगन्धिना च सत्यधर्मविपुलकीर्त्तिना च
तिथ्येण च पुष्येण च लोकसुन्दरेण च विस्तीर्णभेदेन च रत्न-
कीर्त्तिना च उग्रतेजसा च ब्रह्मतेजसा च सुघोषेण च सुपुष्येण
च सुमनोज्ञघोषेण च सुचेष्टरूपेण च प्रहमितनेत्रेण च गुण
राशिना च मेघस्वरेण च सुन्दरवर्षेण च आयुस्तेजसा च मली-
लगजगामिना च लोकाभिलाषितेन च जितशत्रुणा च सम्युजि-
तेन च विपश्चिता च शिखिना च विश्वभुवा च क्रकुच्छन्देन च

कनकमुनिना च काश्यपेन च तथागतेनार्हता सम्यक्सम्बुद्धेन
 भाषितपूर्वस्तं भगवानप्येतर्हि सम्यकाशयेत् ॥ बद्धजनहिताय
 बद्धजनसुखाय लोकानुकम्पायै महतो जनकार्यस्यार्थाय सुखाय
 देवानाञ्च मनुष्याणाञ्च अस्य च महायानोद्गावनार्थं सर्वपर-
 प्रवादिनाञ्च निग्रहार्थं सर्वबोधिसत्वानाञ्चोद्गावनार्थं सर्वमा-
 राणाञ्चाभिभवनार्थं सर्वबोधिसत्त्वयानिकानाञ्च पुद्गलानां
 वीर्यारम्भसंजननार्थं सद्धर्मस्य चानुपरिग्रहार्थं त्रिरत्नवंश-
 स्थानुपरिग्रहार्थं त्रिरत्नवंशस्थानुपच्छेदनार्थं बुद्धकार्यस्य च
 परिसन्दर्शनार्थमित्यधिवासयति स्म भगवांस्तेषां देवपुत्राणां
 तूष्णीभावेन सदेवकस्य लोकस्थानुकम्पामुपादाय ॥ अथ खलु
 देवपुत्रा भगवतस्तूष्णीभावेनाधिवासनां विदित्वा तुष्टा उदया
 आत्तमनसः प्रमुदिताः प्रीतिसौमनस्यजाता भगवतः पादौ
 शिरसाऽभिवन्द्य भगवन्तं त्रिःप्रदक्षणीकृत्य दिव्यैश्चन्दनचूर्णैर-
 गुरुचूर्णैर्मान्दारपुष्पैश्चाभ्यवकीर्य तत्रैवान्तर्द्दधुः । अथ खलु
 भगवांस्तस्यामेव रात्र्यामत्ययेन कारीरो मण्डलमात्रव्यूहस्तेना-
 पसङ्गामदुपसङ्गम्य भगवान्प्रज्ञप्त एवाऽऽसनेन्यषोदहोधिसत्त्व-
 गणपुरस्कृतः श्रावकसङ्घैः पुरस्कृतो निषद्य भगवान्भिन्ननामन्त-
 यति स्म । इति हि भिन्नवो रात्रौ प्रशान्तायामीश्वरो नाम
 शुद्धावासकायिको देवपुत्रो महेश्वरश्च नाम नन्दनश्च आनन्दश्च
 सुनन्दश्च चन्दनश्च महितश्च प्रशान्तश्च विनीतेश्वरश्चैते चान्ये
 च सम्बद्धलाः शुद्धावासकायिका देवपुत्राः पूर्ववद्यावत्तत्रैवा-
 न्तर्द्दधुः । अथ खलु ते बोधिसत्वास्ते च महाश्रावका येन भगवांस्ते-

नाञ्जलिं प्रणम्य भगवन्तमेतदवोचन् । तत्साधु भगवंस्तं ललित-
विस्तरं नाम धर्मपर्यायं देशयतु । तद्भविष्यति बह्वजनहिताय
बह्वजनसुखाय लोकानुकम्प्यायै महतो जनकार्यस्थार्थाय हिताय
सुखाय देवानाञ्च मनुष्याणाञ्च । एतर्हि चागतानाञ्च बोधि-
सत्त्वानां महासत्त्वानामधिवासयति स्म भगवांस्तेषां बोधि-
सत्त्वानां महासत्त्वानां तेषाञ्च महाश्रावकाणां तूष्णीभावेन
सदेवमानुषासुरस्य लोकानुकम्पामुपादाय । तत्रेदमुच्यते ।

साञ्चामिहास्यां मम भिक्षवोऽद्य सुखोपविष्टस्य निरङ्गणस्य* ।
प्रविष्टमानस्य शुभैर्विहारैरेकाग्रचित्तस्य समाहितस्य ॥
अथागमन्देवसुता महर्षयः प्रतीतवर्णविमलश्रियोज्ज्वलाः ।
श्रियाऽवभास्येह च जेतमाकलयं वनं मुदामेऽन्तिकमभ्युपागताः ॥
महेश्वरश्चन्दन ईशानन्दौ प्रशान्तचित्तौ महितः सुनन्दः ।
शान्ताकलयश्चाप्युतदेवपुत्रस्तास्ताश्च बह्वोऽथ च देवकोट्यः ॥
प्रणम्य पादो प्रतिदक्षिणञ्च कृत्वैव मान्तस्युरिहागता मे ।
प्रगृह्य चैवाञ्जलिमङ्गुलीभिः सगौरवा मामिह ते ययाचुः ॥
इदं मुनेरागनिसूदनाय्यं वैपुल्यसूत्रं हि महानिदानम् ।
यद्भाषितं सर्व्वतथागतैः प्राग्लोकस्य सर्व्वस्य हितार्थमेतत् ॥
तत्साधिदानीमपि भाषितो मुनिः स बोधिसत्त्वौघपरिग्रहेच्छया ।
परं महायानमिदं प्रभाषयन्परं प्रवादान्मुचिञ्च धर्षयन् ॥
अधेषणां देवगणस्य तूष्णीमगृह्णदेवमधिवासनञ्च ।
सर्व्वे च तुष्टा मुदितान् उदया पुष्पाणि चिच्छेपु † रवाप्तहर्षम् ॥

* अङ्गणेत्यत्र दन्त्यनकारे स्वर्थः । † चिच्छिपरिति सं ।

तद्भिन्नवो मे शृणुतेह सर्व्वे वैपुल्यसूत्रं हि महानिदानम् ।
 यद्भाषितं सर्व्वतथागतैः प्राग्लोकस्य सर्व्वस्य हितार्थमेवेति ॥
 इति ललितविस्तरे निदानपरिवर्त्तो नाम प्रथमः ॥

अथ द्वितीयाध्यायप्रारम्भः ।

तत्र भिन्नवः कतमसुललितविस्तरौ नाम धर्मपर्यायः सूत्रा-
 न्नो महावैपुल्य इह भिन्नवो बोधिसत्त्वस्य तुषितवरभवनाव-
 स्थितस्य पूज्योपपूजितस्याभिषेकप्राप्तस्य देवशतसहस्रंस्तुतस्तेऽमि-
 तवर्षितप्रशंसितस्य लब्धाभिषेकस्य प्रणिधानसमुद्गतस्य सर्व्वबुद्ध-
 धर्मसमुदागतबुद्धसुविपुलपरिशुद्धज्ञाननयनस्य स्मृतिमतिगति-
 धृत्युत्तमविपुलबुद्धेः दानशीलचान्तिवीर्य्यध्यानप्रज्ञामहोपाय-
 कौशल्यपरमपारमिताप्राप्तस्य महामैत्रीकरणमुदितोपेक्षाब्रह्म-
 पथकोविदस्य महाभिज्ञासङ्गावरणज्ञानसन्दर्शनाभिमुखी-
 भूतस्य स्मृत्युपस्थानसम्यक्प्रहाणर्द्धिपादेन्द्रियबलबोध्याङ्गमार्ग-
 सर्व्वबोधिपञ्चधर्मसुपरिपूर्णकोटिप्राप्तस्य अपरिमितपुण्यसम्भा-
 रलक्षणानुयञ्जनसमलङ्कृतकायस्य दीर्घानुपरिवर्त्तिनो यथा-
 वाहितथाकार्य्यवितथवाक्कर्मसमुदाहारकस्य* षट्शतकुटिलावङ्गा
 प्रतिहतमानसस्य सर्व्वमानमददर्पभयविषादापगतस्य सर्व्व-
 सत्त्वसमचित्तस्य अपरिमितबुद्धकोटिनियुतशतसहस्रपर्युपा-
 मितस्य बद्धबोधिसत्त्वकोटिनियुतशतसहस्रावलोकितवदनस्य
 शक्रब्रह्ममहेश्वरलोकपालदेवनागयक्षगन्धर्वासुरगरुडकिन्नरम-

* अत्रासमर्थसमाप्ते बोध्यः ।

होरगराचसगणैरभिनन्दितयशसः सर्व्वपदप्रभेदनिर्देशासङ्ग-
 प्रतिसंविदवतारज्ञानकुशलस्य सर्व्वबुद्धभाषिताधारणस्मृतिभा-
 जनाभिज्ञेपानन्तापर्य्यन्तधारणीप्रतिलब्धस्य महाधर्मनैस्मृत्यु-
 पस्थानसम्यक्प्रहाणद्धिपादेन्द्रियबलबोध्यङ्गमार्गपारमितोपाय-
 कौशल्यधर्मरत्नपुण्यसमुदानीतमहासार्थवाहस्य चतुरोघपा-
 रगमनाभिप्रायस्य निहतमानप्रत्यर्थिकस्य सर्व्वपरप्रवादि-
 सुनिगृहीतस्य सङ्गामशीर्षसुप्रतिष्ठितस्य क्लेशरिपुगणनिस्तृद-
 नस्य ज्ञानवरवज्रदृढप्रहरणस्य बोधिचित्तमूलमहाकरुणा-
 दण्डाध्याशयोद्गतस्य गभीरवीर्य्यसलिलाभिषिक्तस्य उपाय-
 कौशलकर्णिकस्य बोध्यङ्गध्यानकुशलस्य समाधिकिञ्जल्कस्य
 गुणगणविमलसरसिसुजातस्य विगतमदमानपरिवाहशशि-
 विमलविस्तीर्णपत्रस्य शीलश्रुतप्रसाददशदिगप्रतिहतगन्धिने-
 लोके ज्ञानवृद्धस्याष्टाभिर्लोकधर्मैरनुपलिप्तस्य महापुरुषपद्मस्य
 पुण्यज्ञानसम्भारविस्तृतसुरभिगन्धिनः प्रज्ञाज्ञानदिनकरकिर-
 णैर्व्विकशितसुविशुद्धशतपत्रपद्मतापनस्य चतुर्द्विपादपरम-
 जापजपितस्य चतुरार्य्यसभ्यसुतीक्ष्णखदंष्ट्रस्य चतुर्ब्रह्मविहार-
 निःसृतदर्शनस्य चतुःसङ्गहवस्तुसुमङ्गूहीतशिरसः द्वादशाङ्ग-
 प्रतीत्यसमुत्पादानुबोधानुपूर्व्वसमुद्गतकायस्य सप्तत्रिंशद्बोधिपत्र-
 धर्मसम्प्रतिपूर्णस्य विजातनानाविद्याज्ञानकेशरिणस्त्रिविमोक्षमु-
 खविजृम्भकस्य समर्थविदर्शनासुविशुद्धनयनस्य ध्यानविमोक्ष-
 समाधिसमापत्तिगिरिदरीगुहानिवसितस्य चतुरीर्यापय-
 विनयनोपवनसुवर्द्धिततरोर्दृशबलवैशारद्याभ्यासीभावितबलस्य

विगतभवविभवभयलोमहर्षणस्यासङ्कुचितपराक्रमस्य तीर्थशश-
 मृगगणसङ्घप्रमथनस्य नैरात्थघोषोदाहारमहासिंहनादना-
 दिनः पुरुषसिंहस्य विमुक्तिध्यानमण्डलप्रज्ञप्रभ*रश्मितीर्थ-
 कखद्योतिगणनिःप्रभङ्करस्य अविद्यातमोन्वकारतमःपटलवि-
 त्तिमिरकरणस्योत्तप्रबलवीर्यस्य देवमनुष्येषु पुण्यतेजस्तेजितस्य
 महापुरुषदिनकरस्य कृष्णपक्षापगतस्य शुक्लपक्षप्रतिपूर्णस्य
 मनाग † प्रियदर्शनस्य अप्रतिहतचक्षुरिन्द्रियस्य देवशतसहस्र-
 ज्योतिर्गणप्रतिमण्डितस्य ध्यानविमोचज्ञानमण्डलस्य बोध्यङ्ग-
 सुखरश्मिशशिकिरणस्य बुद्धविवुद्धमनुजकुमुदविवोधकस्य महा-
 पुरुषचन्द्रस्य समचतुष्पर्वद्दीपानुपरीतस्य सप्तबोध्यङ्गरत्नसमन्वा-
 गतस्य सर्व्वसत्त्वसमचित्तप्रयोगस्याप्रतिहतबुद्धेर्दशकुशलकर्मप-
 थव्रततपसः सुसमृद्धप्रतिपूर्णविशेषगमनाभिप्रायस्याप्रतिहत-
 धर्मराजवरप्रवरधर्मरत्नचक्रप्रवर्त्तकस्य चक्रवर्त्तिवंशकुलकुलो-
 दितस्य गम्भीरदुरवगाहप्रतीत्यसमुत्पादसर्व्वधर्मरत्नप्रतिपूर्ण-
 स्यात्प्रश्रुतविपुलविस्तीर्णरत्नज्ञानशीलवेलानतिक्रमणस्य महा-
 पद्मगर्भेक्षणस्य सागरवरधरविपुलबुद्धेः पृथिव्यप्तेजोवायुसमचि-
 त्तस्य मेरुकल्पदृढबलाप्रकम्पमानस्यानुनयप्रतिघापगतस्य गगन-
 तलविमलविपुलासङ्गविस्तीर्णबुद्धेरध्याशयसुप्रतिशुद्धस्य सुदत्त-
 दानस्य सुकृतपूर्व्वयोगस्य सुकृताधिकारस्य दत्तसत्यङ्कारस्य पर्य्ये-
 षितस्य सर्व्वकुशलमूलस्य वासितवासनस्य निर्याणमिव सर्व्वकुश-
 लमूलस्य सप्तसङ्ख्येषु कल्पेषु समुदानीतसर्व्वकुशलमूलस्य दत्तस-

प्रविधदानस्य पञ्चविधपुण्यक्रियावस्त्रपसेवितवतस्त्रिविधं कृत्वा-
केन चतुर्विधं वाचा त्रिविधं मनसा सुचरितवतः दशकुशलकर्म्म
पथाद्यासेवितवतश्चत्वारिंशदङ्गसमन्वागतसम्यक्प्रयोगसमासेवित-
वतः चत्वारिंशदङ्गसमन्वागतसम्यक्प्रणिधानं प्रणिहितवतः चत्वा-
रिंशदङ्गसमन्वागतसम्यग्ध्याशयप्रतिपन्नवतः चत्वारिंशदङ्गसम-
न्वागतसम्यग्विमोक्षपरिपूरितवतः चत्वारिंशदङ्गसमन्वागतसम्य-
गधिमुक्तिमृजीकृतवतः चत्वारिंशत्सु बुद्धकोटिनियुतशतस-
हस्रेष्वनुप्रव्रजितवतः पञ्चपञ्चाशत्सु बुद्धकोटिनियुतशतसहस्रेषु
दानानि दत्तवतः अर्थचतुर्थेषु प्रत्येकबुद्धकोटिशतेषु कृताधि-
कारवतः अप्रमेयासङ्ख्येयान् सत्वान्स्वर्गमोक्षमार्गप्रतिपादितवतः
अनुत्तरं सम्यक्सम्बोधिमभिसम्बोद्धुकामसैकजातिप्रतिबद्धस्य
इतश्चुत्वा तुषितवरभवने स्थितस्य श्वेतकेतुनाम्नो देवपुत्रोत्त-
मस्य सर्वदेवसङ्घैः सम्पूज्यमानस्याथमितश्च्युतोमर्त्यस्य लोको-
त्पन्नो न चिरादनुत्तरं सम्यक्सम्बोधिमभिसम्बोक्त्यतीति ।
तस्मिन्महाविमाने सुखोपविष्टस्य द्वात्रिंशद्गुमिसहस्रप्रतिमंस्थिते
वितर्हिर्निर्यूहतारणगवाक्षहर्म्यकूटागारप्रासादसमलङ्कृते उ-
च्छ्रितकत्रध्वजपताकारत्नकिङ्किणीजालवितानवितते * मान्दा-
रवमहामान्दारवपुष्पसंस्तरणसंस्तृते अप्सरसः कोटिनियुत-
शतसहस्रसङ्गीतिप्रचरिते अतिमुक्तकचम्पकपाटलकोविदार-
मुचिरिन्द † महामुचिरिन्दाशोकन्यग्रोधकिन्दुक ‡ शणकसि-
कारकेशररमालरत्नवृक्षोपशोभिते हेमजालसञ्चन्ने महता

* मान्दारवेत्यत्र मान्दारक इति सं ॥ † मुचुकुन्दः ॥ ‡ कुन्दक इति वी ॥

पूर्वकुम्भोपशोभिते * समतलव्यूहोपशोभिते ज्योतिर्मालिकासुम-
नोवाते देवकोटिनियुतशतसहस्राभिमुखनयनावलोकितोक्लोके
महाविपुलधर्मासङ्गीतिसर्वकामरतिवेगक्लेशच्छेदने व्युपगता-
खिलक्रोधप्रतिघमानमददर्पापनयने प्रीतिप्रासादप्राभेदो-
त्तप्रविपुलस्मृतिसञ्जनने सुखोपविष्टस्य तस्मिन्महाधर्मासाङ्ग्ये
प्रवृत्ते तेभ्यस्तुरशीतिभ्यस्त्वर्थ्यसङ्गीतिसहस्रनिर्नादितेभ्यो बोधि-
सत्त्वस्य पूर्वशुभकर्मापचयेनेमाः सञ्चोदना गाथा निश्च-
रन्ति स्म ॥

स्मर विपुलपुण्यनिचयं स्मृतिमतिगतिमनन्तप्रज्ञाप्रभाकरम् ।

अतुलबलविपुलविक्रमव्याकरणं दीपङ्करस्यापि ॥

स्मर विपुलनिर्मलमनस्त्रिमलमलप्रहीणशान्तमददोषम् ।

शुभविमलशुद्धचित्ता दानचरीयाद्दृशाऽतिपुत्रे ॥

स्मर कुलकुलीनाः शमयशीलव्रतं चमादमञ्चैव ।

वीर्यबलध्यानप्रज्ञानिषेविताकल्पकोटिनियुतानि ॥

स्मर स्मर अनन्तकीर्त्ते सम्पूजिता येऽतिबुद्धकोटिनियुतानि ।

सर्वान्कारुणायमानः कालोऽयम्मा उपेक्षस्व ॥

च्यव च्यव § हि च्युतिर्विधिज्ञा जरामरणक्लेशसूदना विरजा ।

समुदीचन्ते बहवो देवासुरनागयक्षगन्धर्वाः ॥

कल्पसहस्रं रमित्वा ॥ तप्ता नासन्नभसीव ¶ समुद्रे ।

* पूर्वकुम्भनेत्युचितं । † अर्थ्या । ‡ तानि यानि । § अत्र तु या मात्राद्विद्विश्यते सा तु
द्रुततरोश्चरिततया न परिक्रूषणीया । जइ दोहा वि. अवशो लङ्गोहा पठइ
होइ सो विलङ्ग । वशो विचुरिअ पठिओ दोसिअ वि एक जाणेइ इति पिङ्गललक्ष-
णात् । एवमन्यत्राप्युद्धं । ॥ रन्त्वा । ¶ अभसीव अभासीवेति शुद्धम् ॥

साधु भव प्रज्ञात्पन्न तर्पय जनतां चिरदृष्टार्त्ताम् ॥
 किञ्चाप्यनिन्दितयशस्वं धर्मरतिरतो न चासि कामरतः ।
 अथ च पुनरमलनयनामनुकम्पां सदेवकं लोकं ॥
 किञ्चापि देवनयुताः श्रुत्वा धर्मं न ते वितृष्यन्ते ।
 अथ च पुनारक्षणगतानपायमंस्थानवेत्सव ॥
 किञ्चाविमलचक्षुः पश्यसि बुद्धान्दशदिशि लोके ।
 धर्मं शृणोषि च ततस्तं धर्मावरं विभज लोके ॥
 किञ्चापि तुषितभवनं तव पुण्यश्रियाऽभिशोभते श्रीमन् ।
 अथ च पुनः करुणमानस प्रवर्ष जम्बुध्वजे वर्षम् ॥
 समतीत्य कामधातुदेवान् थेरूपधातुकाऽनेके* ।
 सर्व्वेत्यभिनन्दन्ते स्पृशेयं सिद्धव्रतं बोधिं ॥
 निहताभिमारकर्मन् जितास्त्वयान्ये कुतीर्थिका नाथ ।
 केन † सकलगतत्रिबोधे अयं स कालो मा उपेत्सव ॥
 क्लेशाग्निना प्रदीप्ते लोके त्वं वीर मेघवद्भाष्य ।
 अभिवर्षामृतवर्षं शमय क्लेशान्नरमरूणाम् ॥
 त्वं वैद्यधातुकुश्लश्चिरातुरान् सत्यवैद्यः सत्यवान् ।
 त्रिविमोक्षगदयोगैर्निर्वाणसुखे स्थापय शीघ्रम् ॥
 अश्रुत्वा सिंहनादं क्रोष्टुकगणा नदन्य नुत्रष्टाः ‡ ।
 नद बुद्धसिंहनादं त्रामय परतीर्थिकशृगालान् ।
 प्रज्ञाप्रदीपहस्तो बलवीर्यबलो द्वितो धरणीमण्डे § ।

* इदं शस्त्रले मन्त्रिराषो ज्ञातव्यः । † येन । ‡ अनुचस्ता इति शब्दः । § मण्डलं ॥

करतलवरेण धरणीपरो हनिता* जिनं हि मारम् ॥
 समुदीक्ष्यन्ते पालाशतुरो † ये तुभ्यं दास्यन्ते पात्रम् ।
 शक्राश्च ब्रह्मणा युता ये जातं त्वा ग्रहिष्यन्ति ॥
 व्यवलोकयाभिर्यशःकुशलरत्नकुलोदितान् कुलकुलीनान् ।
 यत्र स्थित्वा सुमते दर्शयिष्यसि ‡ बोधिसचरितम् ॥
 यत्रैव भाजनेस्मिन्मणिरत्नं तिष्ठते भवति श्रीमन् ।
 मणिरत्नं विमलबुद्धे प्रवर्ष जम्बुध्वजे वर्षम् ॥
 एवं बद्धप्रकाराः सङ्गीतिरवानुनिश्चरा गाथाः ।
 चोदन्ति § कर्णामनसमयं स कालो मा उपेक्षस्विति ॥
 इति श्रीललितविस्तरे समुत्साहनपरिवर्त्तो नाम द्वितीयः ॥२॥

अथ तृतीयाध्यायप्रारम्भः ॥

इति हि भिक्षुदो बोधिसत्त्व एवं धर्मकालसञ्चोदितः सन् ततो
 महाविमानान्निष्क्रम्य धर्मोच्चयो नाम महाप्रासादो यत्र निषद्य
 बोधिसत्त्वस्तुषितेभ्यो देवेभ्यो धर्मन्देशयति स्म । तं बोधिसत्त्वा-
 ऽभिरोहति स्म अभिरुह्य च सुधर्मं सिंहासने निषीदति स्म ॥
 अथ ये देवपुत्रा बोधिसत्त्वस्य सभागाः समयानसम्प्रस्थितास्तेऽपि
 तमेव प्रासादमभिरोहन्ति स्म । ये च दशदिक्कन्निपतिता
 बोधिसत्त्वाः सभागचरिता बोधिसत्त्वस्य देवपुत्राश्च तेऽपि तं
 प्रासादमभिरुह्य यथा प्रत्यर्हेषु सिंहासनेषु स्वकस्वकेषु निषी-

दन्ति स्म । अपगताप्सरोगणा अपगतप्राकृतदेवपुत्राः समा-
नाध्याशयपरिवारा अष्टषष्टिकोटिसहस्रपरिवारा इति हि
भिच्चवो द्वादशभिर्वर्षैर्बाधिसत्त्वो मातुः कुचिमवक्रमिष्यतीति ॥

अथ शुद्धावासकायिका देवपुत्रा जम्बुद्वीपमागत्य दिव्यं वर्ष-
मन्तर्द्धाय ब्राह्मणवेषेण ब्राह्मणान्वेदानध्यापयन्ति स्म । यस्यैवं-
रूपा गर्भावक्रान्तिर्भवति स द्वात्रिंशता महापुरुषलक्षणैः समन्वा-
गतो भवति । यैः समन्वागतस्य द्वे गती भवतो न तृतीया स
चेद्गारमध्यावसति राजा भवति चक्रवर्त्ती चतुरङ्गो विजि-
तवान्धार्मिको धर्म्मराजः सप्तरत्नसमन्वागतः तस्येमानि
सप्तरत्नानि भवन्ति । तद्यथा चक्ररत्नं हस्तिरत्नं अश्वरत्नं
स्त्रीरत्नं मणिरत्नं गृहपतिरत्नं परिणायकरत्नमेव सप्तमं ॥

कथं रूपेण राजा चक्रवर्त्ती चक्ररत्नेन समन्वागतो भवति ।
इह राज्ञः क्षत्रियस्य मूर्द्धाभिषिक्तस्य तदेव पोषधेयं पञ्चदश्यां
शिरःस्नातस्योपवासोषितस्योपरिप्रासादतलगतस्य स्थागारपरि-
वृतस्य पूर्वस्यां दिशि दिव्यं चक्ररत्नं प्रादुर्भवति । सहस्रारं सने-
मिकं सनाभिकं सुवर्षवर्षैः कर्म्मालङ्कृतं* सप्ततालमुच्चैः समन्ता
दृष्टान्तःपुरं राज्ञः क्षत्रियस्य मूर्द्धाभिषिक्तस्य तद्विव्यं चक्ररत्न-
मेवं भवति ॥ श्रुतं खलु मया यस्य किल राज्ञः क्षत्रियस्य मूर्द्धा-
भिषिक्तस्य तदेव पोषधेयं पञ्चदश्यां शिरःस्नातस्योपवासोषि-
तस्योपरिप्रासादतलगतस्य स्थागारपरिवृतस्य पूर्वस्यां दिशि-
दिव्यं चक्ररत्नं प्रादुर्भवति स भवति राजा चक्रवर्त्ती (अभूवमहं

* सुवर्षवर्षकर्म्मालङ्कृतमिति शब्दम् ।

राजा चक्रवर्ती योन्वहं * दिव्यं चक्ररत्नं मीमांसयेद्यम्) अथ
 राजा क्षत्रियो मूर्द्धाभिषिक्त एकांसमुत्तरासङ्गं कृत्वा दक्षिणं
 जानुमण्डलं पृथिव्यां प्रतिष्ठाप्य दक्षिणेन पाणिना तद्विव्यं
 चक्ररत्नं प्रार्थयेदेवं चावेदयेत् । प्रवर्त्तयस्व भर्त्तद्विव्यं चक्ररत्नरत्नं
 धर्मेण माऽधर्मेण ॥ अथ तद्विव्यं चक्ररत्नं राज्ञा क्षत्रियेण
 मूर्द्धाऽभिषेक्तेन प्रवर्त्तितं सम्यगेव ऋद्धौ विहायसा पूर्वेण व्रजति
 अन्वेति राजा चक्रवर्ती साङ्गं चतुरङ्गेण बलकायेन । यत्र
 पृथिवीप्रदेशे तद्विव्यं चक्ररत्नं मन्तिष्ठते तत्र राजा क्षत्रियो
 मूर्द्धाभिषिक्तो वासङ्कल्पयति साङ्गं चतुरङ्गेण बलकायेन ।
 अथ ये ये भवन्ति पूर्वस्यान्दिशि राजानो मण्डलिनस्ते रूप्य-
 पात्रीं सुवर्षचूर्णपरिपूर्णांमादाय स्वर्षपात्रीं वा रूप्यचूर्णपरि-
 पूर्णांमादाय राजानं चक्रवर्त्तितं प्रत्युत्तिष्ठन्ति । एहि देव
 स्वागतं देवायेदं देवस्य राज्यमृद्धञ्च स्फोतञ्च क्षेमञ्च सुभिक्षञ्च
 रमणीयञ्चाकीर्णबहुजनमनुष्यञ्च अध्यावसतु देव स्वकं विजित-
 मनुप्राप्तम् । एवमुक्ते राजा क्षत्रियो मूर्द्धाभिषिक्तस्त्वाता राज्ञो-
 मण्डलिन एतद्वोचत् । कारयन्तु भवन्तः स्वकानि राज्यानि
 धर्मेण हन्त भवन्तो मा प्राणिनंघातयिष्यथ मा दत्तादास्यथ ।-
 मा कामेषु मिथ्याचरिष्यथ मा मृषां वक्षथ याचमाने विजिते
 अधर्म्ममुत्पद्यते माऽधर्म्मचारिणे रोचथ । एवं खलु राजा
 क्षत्रियो मूर्द्धाभिषिक्तः पूर्वान्दिशं विजित्य पूर्वसमुद्रमव-
 गाह्य पूर्वसमुद्रमवतरति । पूर्वसमुद्रमवतीर्थं सम्यगेव ऋद्ध्या

विहायसा दक्षिणेन व्रजति अश्वेति राजा चक्रवर्ती मूर्द्ध-
 चतुरङ्गेण बलकायेन पूर्ववदेवं दक्षिणान्दिशं विजयति ।
 यथा दक्षिणामिव पश्चिमामुत्तरां दिशं विजयति । उत्तरां
 दिशं विजित्य उत्तरसमुद्रमवगाहते । अवगाह्योत्तरात्समुद्रा-
 त्प्रत्युत्तरति । प्रत्युत्तीर्थं सम्यगेव च्छ्वा विहायसा राजधानी-
 मागत्योपरि अन्तःपुरद्वारेऽक्षतमेवास्यात् । एवरूपेण राजा
 क्षत्रियो मूर्द्धाभिषिक्तश्चक्ररत्नेन समन्वागतो भवति ॥

कथंरूपेण राजा चक्रवर्ती हस्तिरत्नेन समन्वागतो
 भवति । इह राज्ञः क्षत्रियस्य मूर्द्धाभिषिक्तस्य पूर्ववद्धस्तिरत्न-
 मुत्पद्यते । सर्वं श्वेतं सप्ताङ्गं सुप्रतिष्ठितं खर्णचूडकं खर्णध्वजं
 खर्णालङ्कारहेमजालप्रतिच्छन्नं च्छद्भिमन्तं विहायसा गामिनं
 विकुर्वाणधर्मिणं यदुत बोधिर्नाम नागराजो । यदा च राजा
 क्षत्रियो मूर्द्धाभिषिक्तस्तद्धस्तिरत्नं मीमांसितुकामो भवति ।
 अथ सूर्यस्यात्युद्गमनवेलायान्तद्धस्तिरत्नमभिरुह्य इभामेव
 महापृथिवीं समुद्रपरिखां समुद्रपर्यन्तां समन्ततोऽन्वाहिण्य
 खराजधानीमागत्य प्रशासनरतिः प्रत्यनुभवति । एवरूपेण
 राजा चक्रवर्ती हस्तिरत्नेन समन्वागतो भवति ॥

कथंरूपेण राजा चक्रवर्ती अश्वरत्नेन समन्वागतो
 भवति । अथ राज्ञः क्षत्रियस्य मूर्द्धाभिषिक्तस्य पूर्ववद-
 श्वरत्नमुत्पद्यते । सर्वं नीलकृष्णशिरसं मुञ्जकेशन्तमादृतवदनं
 खर्णध्वजं खर्णालङ्कारहेमजालप्रतिच्छन्नमृद्धिमन्तं विहाय-
 सागामिनं विकुर्वाणधर्मिणं यदुत वालाहकं नामाश्वराजम् ।

यदा राजा क्षत्रियो मूर्द्धाभिषिक्तोऽश्वरत्नं मीमांसितुकामो भवति अथ सूर्यस्यात्युद्गमनवेलायामश्वरत्नमभिरुह्य इमामेव महापृथिवीं समुद्रपरिखां समुद्रपर्यन्तां समन्ततोऽन्वाहिण्ड्य राजधानीमागत्य प्रशासनरतिः प्रत्यनुभवति । एवंरूपेण राजा चक्रवर्ती अश्वरत्नेन समन्वागतो भवति ॥

कथंरूपेण राजा चक्रवर्ती मणिरत्नेन समन्वागतो भवति । इह राज्ञः क्षत्रियस्य मूर्द्धाभिषिक्तस्य पूर्ववन्मणिरत्नमुत्पद्यते । शुद्धनीलवैदूर्यमष्टांशं सुपरिकर्माकृतं तस्य खलु पुनर्मणिरत्नस्याभया सर्वमन्तःपुरमवभासेव स्फुटं भवति । यदा च राजा क्षत्रियो मूर्द्धाभिषिक्तस्तन्मणिरत्नं मीमांसितुकामो भवति अथ रात्र्यामूर्द्धरात्रसमयेऽन्वकारतमिस्त्रायां तन्मणिरत्नं ध्वजागे उत्थापयित्वा उद्याजभूमिं निर्याति । सुभूमिदर्शनाय तस्य तस्य खलु पुनर्मणिरत्नस्याभया सर्ववन्तश्चतुरङ्गबलकायमवभासेन स्फुटीभवति सामन्तेन योजनं ये खलु तस्य मणिरत्नस्य सामन्तके मनुष्याः प्रतिवसन्ति ते तेनावभासेनाऽऽस्फुटं भासमाना अन्योऽन्यं सञ्ज्ञानन्धन्योऽन्यं पश्यन्धन्योऽन्यमाहुः । उत्तिष्ठत भद्रमुखाः कर्मान्तानि कारयत आपणानि प्रसारयत दिवा मन्यामहे सूर्यमभ्युद्गतमेवं राजा क्षत्रियो मूर्द्धाभिषिक्तो मणिरत्नेन समन्वागतो भवति ॥

कथंरूपेण राजा चक्रवर्ती स्त्रीरत्नेन समन्वागतो भवति । इह राज्ञः क्षत्रियस्य मूर्द्धाभिषिक्तस्य पूर्ववत्स्त्रीरत्नमुत्पद्यते । सदृशी क्षत्रिया नातिदीर्घा नातिह्रस्वा नातिस्त्रला नातिकृशा

नातिगौरी नातिरुष्णा अभिरूपा प्रासादिका दर्शनीया । तस्याः
सर्वरोमकूपेभ्यश्चन्दनगन्धः प्रवाति । मुखाच्चोत्पलगन्धः प्रवाति ।
काचिच्चिकसुखसंस्पर्शा । शीतलकाले चास्या उष्णानि संस्पर्शानि
गात्राणि भवन्ति । उष्णकाले च शीतसंस्पर्शानि । सां राजानं
चक्रवर्त्तिनं मुक्त्वा नान्यस्मिन्मनसाऽपि रागं करोति किं पुनः
कायेन । एवंरूपेण राजा चक्रवर्त्ती स्वीरत्नेन समन्वागतो
भवति ॥

कथंरूपेण राजा चक्रवर्त्ती गृहपतिरत्नेन समन्वागतो
भवति । इह राज्ञः क्षत्रियस्य मूर्द्धाभिषिक्तस्य पूर्ववद्गृहपति-
रत्नमुत्पद्यते । पण्डितो व्यक्तो मेधावी दिव्यचक्षुः स तेन दिव्य-
चक्षुषा सामन्तेन योजनं सखामिकानि निधानानि पश्यति
सखामिकानि भवन्ति अखामिकानि तै राज्ञश्चक्रवर्त्तिनो
धनेन करणीयं करोति ॥ एवंरूपेण राजा चक्रवर्त्ती गृह-
पतिरत्नेन समन्वागतो भवति ॥

कथंरूपेण राजा चक्रवर्त्ती परिणायकरत्नेन समन्वागतो
भवति । इह राज्ञः क्षत्रियस्य मूर्द्धाभिषिक्तस्य पूर्ववत्परिणाय-
करत्नमुत्पद्यते । व्यक्तो मेधावी राज्ञश्चक्रवर्त्तिनश्चिन्तितमात्रेणो-
द्योजयितव्यां सेनामुद्योजयति स्म । एवंरूपेण राजा चक्रवर्त्ती
परिणायकरत्नेन समन्वागतो भवति । एभिः सप्तभी
रत्नैः समन्वागतो भविष्यति चास्य पुत्रसहस्रं शूराणां
वीराणां बराङ्गरूपिणां परसैन्यप्रमर्द्दकानां स इमां महा-
पृथ्वीं ससागरपर्यन्तामखिलामकण्टकामदण्डेनांशस्तेणाभिनि-

जित्याध्यासयति ॥ स चेदगारादनगारिकां प्रव्रजिष्यति
 वान्तकन्दरागो नेता अनन्यदेवः शास्ता देवानाञ्च मनु-
 ष्याणाञ्चेति । अथान्येऽपि देवपुत्रा जम्बुद्वीपमागत्य प्रत्येक-
 बुद्धेभ्य आरोचयन्ति स्म । रिञ्चतमार्षाबुद्धे च इतो द्वादशवत्सरे
 बोधिसत्त्वो मातुः कुक्षिमवक्रमिष्यति । तेन खलु पुनर्भिक्षवः
 समयेन राजगृहे महानगरे गोलिगुलपरिवर्त्तने पर्वते मातङ्गो
 नाम प्रत्येकबुद्धो विहरति स्म । स तं शब्दं श्रुत्वा कर्दम इव
 शिलायां प्रास्थाय विहायसा सप्ततालमात्रमत्युद्गम्य च तेजो-
 धातुं समापद्योक्त्वेव परिनिर्वाति स्म ॥ तस्य पित्तश्लेष्मस्त्रायस्थि-
 मांसरुधिरञ्चासीत्तत्सर्वं तेजसा पर्यवदानमगच्छच्छुद्धशरीरा-
 ण्येव भूमौ प्रापतन्नद्यापि च तानि ऋषिपदान्येव सञ्ज्ञायन्ते ॥

तेन खलु पुनर्भिक्षवः समयेन वाराणस्या ऋषिपत्तने मृग-
 दावे पञ्च प्रत्येकबुद्धशतानि विहरन्ति स्म । तेऽपि तं शब्दं श्रुत्वा
 विहायसा सप्ततालमात्रमत्युद्गम्य तेजोधातुं समापद्योक्त्वेव परि-
 निर्यान्ति स्म । यत्तेषां पित्तश्लेष्ममांसास्थिस्त्रायुरुधिरञ्चाभूत्
 तत्सर्वं तेजसा पर्यवदानमगच्छच्छुद्धबुद्धशरीराण्येव भूमौ
 प्रापतन्तस्मिन्नृषयः पतिता इति तस्मात्प्रभृति ऋषिपत्तनसञ्ज्ञो-
 त्पादिता* अभयदत्ताश्च तस्मिन्नृगाः प्रतिवसन्ति इति तदयेण
 मृगदावस्य मृगदावो मृगदाव इति सञ्ज्ञोदपादि ॥

इति हि भिक्षवो बोधिसत्त्वसुषितवरभवनस्थितश्चत्वारि
 महाविलोकितानि विलोकयन्ति स्म ॥ कतमानि चत्वारि ।

तद्यथा । कालविलोकितं द्वीपविलोकितं देशविलोकितं
कुलविलोकितञ्च । किं कारणं हि भिन्नवो बोधिसत्त्वः
कालविलोकितं विलोकयति स्म । बोधिसत्त्व आदिप्रवृत्ते
लोके सत्त्वसम्बर्त्तनीकालसमये मातुः कुक्षिमवक्रामति । अथ
तर्हि यदा व्यक्तो लोकः सुस्थितो भवति जातिः प्रज्ञायते जरा
प्रज्ञायते व्याधिः प्रज्ञायते मरणं प्रज्ञायते तदा बोधिसत्त्वो
मातुः कुक्षिमवक्रामति ॥ किं कारणं बोधिसत्त्वो द्वीपवि-
लोकितं विलोकयति स्म । न बोधिसत्त्वाः प्रत्यन्तद्वीपेषूपपद्यन्ते
न पूर्वविदेहे नापरगोदानीये न चोत्तरकुरौ अथ तर्हि
जम्बुद्वीप एवोपपद्यन्ते ॥

किं कारणं भिन्नवो बोधिसत्त्वो देशविलोकितं विलो-
कयति स्म । न बोधिसत्त्वाः प्रत्यन्तजनपदेषु । मनुष्यान्ध-
जात्या जडा एडमूकजातीया अभव्याः सुभाषितदुर्भाषिताना-
मर्थं ज्ञातुम् । अथ तर्हि बोधिसत्त्वा मध्यमेष्वेव जनपदेषूप-
पद्यन्ते ॥ किं कारणं हि भिन्नवो बोधिसत्त्वः कुलविलोकितं
विलोकयति स्म । न बोधिसत्त्वा हीनकुलेषूपपद्यन्ते । चण्डाल-
कुलषु वा वेणुकारकुलेषु वा रथकारकुलेषु वा पुक्कसकुलेषु वा ।
अथ तर्हि कुलद्वये एवोपपद्यन्ते । ब्राह्मणकुले चत्रियकुले च ।
तत्र यदा ब्राह्मणगुरुको लोको भवति तदा ब्राह्मणकुले-
षूपपद्यन्ते । यदा चत्रियगुरुको लोको भवति तदा चत्रिय-
कुले उपपद्यन्ते ॥ एतर्हि भिन्नवः चत्रियगुरुको लोक-
स्तस्माद्बोधिसत्त्वाः चत्रियकुले उपपद्यन्ते । तमर्थं च सम्प्रतीत्य

बोधिसत्त्वसुषितवरभवनस्थञ्चत्वारि महाविलोकितानि विलोकयति स्म ।

एवञ्चावलोक्य तूष्णीमभूदिति हि भिक्षवस्ते देवपुत्रा बोधिसत्त्वस्या*न्योन्यं परिपृच्छन्ति स्म । कतमस्मिन्कुलरत्ने कियद्रूपायां जनन्यां बोधिसत्त्वः †प्रतिष्ठतेति । तत्र केचिदाहुः । इदं वैदेहीकुलं मगधेषु जनपदेषु च्छुद्धञ्च स्फीतचेमसुभिक्षञ्चेदं प्रतिरूपमस्य बोधिसत्त्वस्य गर्भस्थानम् । अपरेत्वाहुः । न तत्प्रतिरूपं । तत्कस्मात् । तथा हि । तच्च मातृशुद्धं पितृशुद्धमपुत्रं चञ्चलमनवस्थितं परिशुष्यत्पुण्यकं पुण्याभिष्पन्दितं न विपुलपुण्याभिषिक्तं सत्कुलप्रदेशोपचारं नोद्यानसरस्तडागाकीर्णं कर्पटमिव प्रत्यन्तवासं तेन न तत्प्रतिरूपं ॥

अपरेऽप्याहुः । इदं पुनः कौशलकुलं महावाहनञ्च महापरिवारञ्च महाधनञ्च तत्प्रतिरूपमस्य बोधिसत्त्वस्य गर्भप्रतिसंस्थानायेति । अपरेत्वाहुः । तदप्यप्रतिरूपं । तत्कस्माद्धेतोः । तथा हि । कौशलकुलं मातङ्गच्युत्युपपन्नं न मातृपितृशुद्धं हीनाधिमुक्तिकं न कुलोदितं न चापरिमितधनरत्ननिधिसमुत्थितं तेन न तत्प्रतिरूपम् ।

अपरेऽप्याहुः । इदं वंशराजकुलं च्छुद्धञ्च स्फीतञ्च चेमञ्च सुभिक्षञ्चेदं प्रतिरूपमस्य बोधिसत्त्वस्य गर्भस्थानायेति । अपरे एवमाहुः । इदमप्यप्रतिरूपं । किं कारणम् । तथाहि ।

वंशराजकुलं प्राकृतञ्च चण्डञ्च न चोज्ज्वलिततेजसं परपुरुषज-
न्मानिवृत्तञ्च न मातृपितृस्वतेजःकर्माभिनिर्वृतञ्चोच्छेदवादी न
तत्र राजा । तेन तदप्यप्रतिरूपम् ॥

अपरे त्वाङ्गः । इयं वैशली महानगरी चट्टा च स्फीता
च क्षेमा च सुभिचा च रमणीया चाकीर्णबहुजनमनुष्या च
वितर्दिनिर्धूहतेरणगवाक्षहर्म्यकूटागारप्रामादतलसमलङ्कृता च
पुष्पवाटिका वनराजिमङ्कुसुमिता च अमरभवनपुरप्राकाश्या
सा प्रतिरूपाऽस्य बोधिसत्त्वस्य गर्भप्रतिसंस्थानयेति । अपरे
प्राङ्गः । साऽप्यप्रतिरूपा । किं कारणं । तथा हि । तेषां नास्तिपर-
स्परन्यायवादिता नास्ति धर्माचरणं नोच्चमध्यवृद्धज्येष्ठानुपा-
लिता एकैक एव मन्यते अहं राजा अहं राजेति न च कस्य-
चिच्छिष्यत्वमभ्युपगच्छति न धर्मत्वं । तेन साप्यप्रतिरूपा ।

अपरे त्वेवमाङ्गः । इदं प्रद्योतनकुलं महाबलञ्च महावाह-
नञ्च परचमूशिरसि विजयलब्धञ्च तत्प्रतिरूपमस्य बोधिसत्त्वस्य
गर्भप्रतिसंस्थानायेति । अपरे त्वेवमाङ्गः । तदप्यप्रतिरूपं ॥ किं
कारणं । तथा हि । ते चण्डाश्चपलाश्च रौद्राश्च परुषाश्च साह-
सिकाश्च न च कर्मादर्शिनः । तेन तदप्यप्रतिरूपमस्य बोधि-
सत्त्वस्य गर्भप्रतिसंस्थानायेति ॥

अपर एवमाङ्गः । इयं मथुरा नगरी चट्टा च स्फीता
च क्षेमा च सुभिचा चाकीर्णबहुजनमनुष्या च राज्ञः
सुवाहोः क्लृरकंसकुलस्य राजधानिः सा प्रतिरूपास्य बोधि-
सत्त्वस्य गर्भप्रतिसंस्थानायेति । अपरे त्वाङ्गः । साप्यप्रतिरूपा-

किं कारणं । तथाहि ॥ स राजा मिथ्यादृष्टिकुलवंशप्रसूतो दस्यू राजा न युज्यते चरमभक्तस्य बोधिसत्त्वस्य मिथ्यादृष्टिकुले उपपत्तुं । तेन साध्यप्रतिरूपा ।

पुनरन्येऽप्याहुः । अयं हस्तिनापुरे महानगरे राजा पाण्डवकुलप्रसूतः शूरो वीर्यावान्वराङ्गरूपसम्पन्नः परमैक्यप्रमर्दकानां तत्कुलं प्रतिरूपमस्य बोधिसत्त्वस्य गर्भप्रतिसंस्थानायेति । अपरेऽप्याहुः । तदप्यप्रतिरूपं ॥ किं कारणं । तथा हि । पाण्डवकुलप्रसूतैः कौरववंशोऽतिव्याकुलीकृतो युधिष्ठिरो धर्मस्य पुत्र इति कथयति भीमसेनो वायोरर्जुन इन्द्रस्य नकुलसहदेवावश्विनोरिति । तेन तदपि कुलमप्रतिरूपमस्य बोधिसत्त्वस्य गर्भसंस्थानायेति ।

अपर आहुः । इयं मिथिला नगरी अतीव रमणीया मैथिलस्य राज्ञः सुमित्रस्य निवासभूमिः । स राजा प्रभूतहस्त्यश्वरथपदातिबलकायसम्पन्नितः प्रभूतहिरण्यसुवर्षमणिमुक्तावैदूर्यशङ्खशिलाप्रवालजातरूपरजत वित्तोपकरणः सर्वसामन्तराजाऽभीतबलपराक्रमो मित्रवान्धर्मवत्सलस्तत्कुलं प्रतिरूपमस्य बोधिसत्त्वस्य गर्भप्रतिसंस्थानायेति । अन्य ऊचुः । तदप्यप्रतिरूपमस्ति । असौ राजा सुमित्र एवंगुणयुक्तः किन्त्वतिवृद्धो न समर्थः प्रजाः सत्साहयितुमतिबहुपुत्रश्च । तस्मात्तदपि कुलमप्रतिरूपमस्य बोधिसत्त्वस्य गर्भप्रतिसंस्थानायेति ।

एवं भिन्नवस्त्रे बोधिसत्त्वा देवपुत्राश्च सर्वस्मिञ्जलुदीपे षोडशजानपदेषु यानि कानिचिदुच्चाच्चानि राजकुलानि तानि

व्यवलोकयन्तस्तानि सर्वाणि सदोषाण्यद्राक्षुः । तेषां चिन्तामन-
स्कारप्रयुक्तानां ज्ञानकेतुध्वजो नाम देवपुत्रोऽवैवर्त्तिको
बोधाय कृतनिश्चयः । अस्मिन्महायाने स तां महतीं बोधिसत्त्व-
देव पर्षदमेतदवोचत् । एतन्मार्षा एतमेव बोधिसत्त्वमुपसङ्क्रम्य
परिप्रच्छामः । कीदृग्गुणसम्पन्ने कुले चरमभविको बोधिसत्त्वः
प्रत्याजायत इति ॥ साध्विति ते सर्वे कृताञ्जलिपुटा बोधि-
सत्त्वमुपसङ्क्रम्य पर्याप्राक्षुः । कीदृग्गुणसम्पन्ने सत्पुरुषकुलरत्ने
चरमभविको बोधिसत्त्वः प्रत्याजायत इति ॥ ततो बोधिसत्त्वसं-
महान्तं बोधिसत्त्वगणं देवगणञ्च व्यवलोक्य एतदवोचत् ।
चतुःषष्ठ्याकारैर्मार्षैः सम्पन्नं कुलं भवति यत्र चरमभविको
बोधिसत्त्वः प्रत्याजायते । कतमैश्चतुःषष्ठ्याकारैः । तद्यथा ।
अतिज्ञानञ्च तत्कुलं भवति । अक्षुद्रानुपघाति च तत्कुलं भवति ।
जातिसम्पन्नञ्च तत्कुलं भवति । पुरुषयुगसम्पन्नञ्च तत्कुलं भवति ।
अलीनञ्च तत्कुलं भवति । पूर्वपुरुषयुगसम्पन्नञ्च तत्कुलं भवति ।
अभिजातपुरुषयुगसम्पन्नञ्च तत्कुलं भवति । अभिलक्षितपुरुष-
युगसम्पन्नञ्च तत्कुलं भवति । महेशाख्यपुरुषयुगसम्पन्नञ्च
तत्कुलं भवति । बज्रस्तीकञ्च तत्कुलं भवति । बज्रपुरुषञ्च
तत्कुलं भवति । अतीतञ्च तत्कुलं भवति । अदीनालीनञ्च
तत्कुलं भवति । अलुब्धञ्च तत्कुलं भवति । शीलवच्च तत्कुलं
भवति । व्रतवच्च तत्कुलं भवति । अमान्यानवेक्षितञ्च तत्कुलं
भवति । अवन्ध्यशिल्पनिवेशितञ्च तत्कुलं भवति । भोगान-
परिभुनक्ति । दृढमित्रञ्च तत्कुलं भवति । तिर्यग्गोनिगत-

प्राणाद्युपरोधकरञ्च तत्कुलं भवति । हतज्ञञ्च तत्कुलं भवति ।
 खञ्जन्दगामि च तत्कुलं भवति । अदोषगामि च तत्कुलं
 भवति । अमोहगामि च तत्कुलं भवति । अभयगामि च
 तत्कुलं भवति । अनवद्याभीरु च तत्कुलं भवति । अमोह-
 विहारि च तत्कुलं भवति । स्थूलभिचु च तत्कुलं भवति ।
 क्रियाधिमुक्तञ्च तत्कुलं भवति । त्यागाधिमुक्तञ्च तत्कुलं
 भवति । दानाधिमुक्तञ्च तत्कुलं भवति । पुरुषकारमति च
 तत्कुलं भवति । दृढविक्रमणञ्च तत्कुलं भवति । बलविक्रम-
 णञ्च तत्कुलं भवति । श्रेष्ठविक्रमञ्च तत्कुलं भवति । ऋषि-
 पूजकञ्च तत्कुलं भवति । देवतापूजकञ्च तत्कुलं भवति ।
 चैत्यपूजकञ्च तत्कुलं भवति । पूर्वप्रेतपूजकञ्च तत्कुलं भवति ।
 अप्रतिबद्धवैरञ्च तत्कुलं भवति । दशदिग्विघ्नेष्टञ्च तत्कुलं
 भवति । महापरिवारञ्च तत्कुलं भवति । अभेद्यपरिवारञ्च
 तत्कुलं भवति । अनुत्तरपरिवारञ्च १ तत्कुलं भवति । कुल-
 ज्येष्ठञ्च तत्कुलं भवति । कुलश्रेष्ठञ्च तत्कुलं भवति । कुलव-
 शिताप्राप्तञ्च तत्कुलं भवति । महेशाख्यञ्च तत्कुलं भवति ।
 मातृज्ञञ्च तत्कुलं भवति । पिताज्ञञ्च तत्कुलं भवति । यामणि
 च तत्कुलं भवति । ब्राह्मण्यञ्च तत्कुलं भवति । प्रभूतधन-
 धान्यकोषागारञ्च तत्कुलं भवति । प्रभूतहिरण्यसुवर्णमणि-
 मुक्ताजातरूपरजतवित्तोपकरणञ्च तत्कुलं भवति । प्रभूतह-
 स्यश्वरथोद्भगवेडकञ्च तत्कुलं भवति । प्रभूतदासीदसकर्मकर-

पौरुषेयञ्च तत्कुलं भवति । दुःप्रधर्षञ्च तत्कुलं भवति । सर्व्वार्थ-
सिद्धञ्च तत्कुलं भवति । चक्रवर्त्तिकुलञ्च तत्कुलं भवति । पूर्व्वकुश-
लमूलसहायोपचितञ्च तत्कुलं भवति । बोधिसत्त्वकुलकुलोदि-
तञ्च तत्कुलं भवति । अनवद्यञ्च तत्कुलं भवति सर्व्वजातिवाद्-
दोषैः । सदेवके लोके समारके सब्रह्मके सश्रमणब्राह्मणिकायां
प्रजायां एभिर्मार्षैश्चतुःषष्ठ्याकारैः समन्वागतञ्च तत्कुलं भवति ॥

यस्याच्चरमभविको बोधिसत्त्व उत्पद्यते द्वात्रिंशता मार्षा
गुणाकारैः समन्वागता सा स्त्री भवति यस्यास्त्रियाच्चरमभ-
विको बोधिसत्त्वः कुक्षाववक्रामति ॥ कतमैर्द्वात्रिंशता । यदुता-
भिज्ञातायाः स्त्रियाः कुक्षौ चरमभविको बोधिसत्त्वोऽवक्रामति ॥
अभिलषिताया अच्छिद्रोपचाराया जातिसम्यन्नायाः कुलसम्य-
न्नाया रूपसम्यन्नाया नामसम्यन्नाया आरोहपरिणाहसम्य-
न्नाया अप्रसूतायाः शीलसम्यन्नायाः त्यागसम्यन्नायाः स्मित-
मुख्याः प्रदक्षिणाग्राहिण्या व्यक्ताया विनीताया विशार-
दाया बह्वश्रुतायाः पण्डिताया अशठाया अमायाविन्या अक्रो-
धनाया अपगतेर्याया अमत्सराया अचञ्चलाया अचपलाया
अमुखराया क्षान्तिमौरभ्यसम्यन्नाया अपत्रपसम्यन्नाया मन्द-
रागद्वेषमोहायां अपगतमादृग्रामदोषायाः पतिव्रतायाः
सर्व्वकारगुणसम्यन्नायाः १ स्त्रियाः कुक्षौ चरमभविको बोधि-
सत्त्वोऽवक्रामति ॥ एभिर्मार्षा द्वात्रिंशताकारैः समन्वागता
सा स्त्री यस्याः स्त्रियाः कुक्षौ चरमभविको बोधिसत्त्वोऽवक्रा-

मति ॥ न खलु पुनर्मार्षाः कृष्णपक्षे बोधिसत्त्वो मातुः कुक्षा-
ववक्रामति अपि तु शुक्लपक्षे एवं पञ्चदश्यां पूर्णायां पूर्णि-
मायां पुष्यनक्षत्रयोगे पोषधपरिगृहीताया मातुः कुक्षौ चर-
मभविकौ बोधिसत्त्वोऽवक्रामति ॥

अथ खलु ते बोधिसत्त्वास्ते देवपुत्रा बोधिसत्त्वस्यान्तिकादि-
मामेवंरूपां कुलपरिशुद्धिं मातृपरिशुद्धिं श्रुत्वा चिन्तामन-
स्कारा अभूवन् । कतमं केवलं एवं गुणसमन्वागतं भवेद्याव-
द्विधमनेन सत्पुरुषेण निर्दिष्टन्नेषां चिन्तामनस्कारप्रयुक्ताना-
मेतदभूत् । इदं खल्वपि शाक्यकुलमृद्भुञ्ज स्फीतञ्च चेमञ्च
सुभिक्षञ्च रमणीयञ्चाकीर्णबहुजनमनुष्यञ्च राजा शुद्धोदनो
मातृशुद्धः पितृशुद्धः पत्नीशुद्धः परिक्रमत्वसम्यक्नः स्वाकारः
सुविज्ञापकः पुण्यस्तेजस्तेजितो महत्सम्मतकुले प्रसूतस्यक्रवर्त्ति-
वंशकुलकुलोदितोऽपरिमितधननिधिरत्नसमन्वागतः कर्मदृक्
विगतपापदृष्टिकश्च सर्वशाक्यविषये चैको राजा पूजितो
मानितः श्रेष्ठा गृहपत्यमात्यपारिषद्यानां प्रासादिको दर्शनीयो
नातिवृद्धो नातिरुणोऽतिरूपः सर्वगुणोपेतः शिल्पज्ञः कालज्ञ
आत्मज्ञो धर्मज्ञस्तत्त्वज्ञो लोकज्ञो लक्षणज्ञो धर्मराजो धर्म-
णानुशास्ता अवरोपितकुशलमूलानाञ्च सत्त्वानां कपिलवस्तु-
महानगरनिलयः । येऽपि तत्रोपपन्नास्तेऽपि तत्त्वभावा एव
राज्ञश्च शुद्धोदनस्य मायादेवी सुप्रबुद्धस्य शाक्याधिपतेर्दु-
हिता नवतरुणी रूपयौवनसम्यक्ना अप्रसूता अपगन्तपुत्रदुहि-
दकां सुरूपां, सलेख्यविचित्रैव दर्शनीया देवकन्नेव सर्वाल-

ङ्कारभूषिता अपगतमाह्वयामदोषा सत्यवादिन्यकर्कशा अप-
रुषा अचपलाऽनवद्या कोकिलखरा अप्रलापिनी मधुरप्रिय-
वादिनी व्यपगताखिलक्रोधमदमानदर्पप्रतिघा अनीर्षुका
कालवादिनी त्यागसम्पन्ना शीलवती प्रतिसन्तुष्टा पतिव्रता
परपुरुषचिन्तामनस्कारापगता समसंहतशिरःकर्षणासा भ्रम-
रवरसदृशकेशी सुललाटी सुभूर्व्यपगतभृकुटिका स्मितमुखी
पूर्वाभिलाषिणी श्लक्ष्णमधुरवचना प्रदक्षिणयाहिणी चञ्चवी
अकुटिला अशटाऽमायाविनीज्यपुत्रार्थसम्पन्नाऽचपलाऽचञ्च-
लाऽमुखरा अविकीर्णवचना मन्दरागद्वेषमोहक्षान्तिसौर-
भ्यसम्पन्ना करचरणनयनखारक्षितबुद्धि १ मृदुतरुणहस्तपादा
काकचिञ्चिकसुखसंस्पर्शा नवनलिनेन्दीवरपत्रसुविशुद्धनयना
रक्तोत्तुङ्गनासा सुप्रतिष्ठिताङ्गी मेन्द्रायुधमिव यष्टिः सुविनीता
सुविभक्तान्तप्रत्यङ्गाऽनिन्दिताङ्गी विम्बोष्ठी चारुदर्शना अनु-
पूर्वग्रीवा खलङ्कता सुमना वार्षिकी सुविशुद्धदर्शना सुविनी-
तांशा अनुपूर्वसुजातबाहुश्चापोदरो अनुपहतपार्श्वी गम्भीर-
नाभिमण्डला वृत्तसुविस्तीर्णश्लक्ष्णकठिनकटिर्वज्रसंहननकल्प-
सदृशगात्रा गजभुजसमसमाहितसदृशोरू ऐणोयमृगसदृश-
पाणिपादा जगति नयनातिरम्या अप्रतिहतचक्षुरिन्द्रिया
मनापप्रियदर्शना २ स्त्रीरत्नरूपप्रतिविशिष्टा मायानिर्मितमिव
विम्बं मायानामसङ्कथिता कलाविचक्षणा नन्दन इवाप्सरः

१ ललितदर्शित्यनोयः । २ मनसा आयते प्राप्यते इति मनापं मनोऽभित्यर्थः ।
मानस्यदन्तलाश्रयणात् सन्धिः सिद्धति बद्धतरैतादृशप्रयोगदर्शनादित्यनुमोयते ।
दशमपत्रे यच्छोधितं तदनेन प्रत्याख्यातम् ।

प्रकाशा सुद्धोदनस्य महाराजस्थान्तःपुरमध्यगता सा प्रतिरूपा
बोधिसत्त्वस्य जननी । या चेयं कुलपरिशुद्धिर्बोधिसत्त्वेनोदाहृता
सा शाक्यकुल एव दृश्यते । तत्रेदमुच्यते ॥

प्रासादिधर्माश्चयशुद्धसत्त्वः सुधर्माभिंहासनसन्निषलः ।

सभागदेवैः परिवारितो ऋषिः सम्बोधिसत्त्वेभि १ र्महायशोभिः ॥

तत्रोपविष्टस्य अभूद्धि चिन्ता कतमत्कुलं शुद्धसुसम्प्रजाकं ।

यद्बोधिसत्त्वप्रतिरूपजन्म माता पिता कुत्र च शुद्धभावा ॥

व्यवसोकयन्तः खलु जम्बुसाङ्गयं यः क्षत्रियो राजकुलो महात्मा ।

सर्वान् सदोषाननुचिन्तयन्तः शाक्यं कुलञ्चादृशु २ र्वातदोषं ॥

शुद्धोदनो राजकुले कुलीनो नरेन्द्रवंशः सुविशुद्धगात्रः ।

ऋद्धश्च स्फीतश्च निराकुलश्च सगौरवं सज्जनधार्मिकश्च ॥

अन्येऽपि सत्त्वाः कपिलाङ्गये पुरे सर्वे सुशुद्धाशयधर्मयुक्ताः ।

उद्यानआरामविहारमण्डिताः कपिलाङ्गये शोभति ३ जन्मभूमिः ॥

सर्वे महानग्नबुलैरुपेता विस्तीर्णहस्ता नवरत्नवन्तः ।

इष्वस्तशिक्षासु च पारगामिनो न चापरं हंसि ५ स्वजीवितार्थम् ॥

शुद्धोदनस्य प्रमदा प्रधाना नारीसहस्रेषु हि सायप्राप्ता ।

मनोरमा मायकृतेव ६ विम्बं नामेन ७ सा उच्यति ८ मायादेवी ॥

सुरूपरूपा अथ देवकन्या सुविभक्तगात्रा शुभनिर्मलाङ्गी ।

नसोऽस्ति देवो न च मानुषो वा यो माय ९ दृष्ट्वाथ लभेत तप्तिम् ॥

न रागरक्ता न च दोषदुष्टा स्रक्षणा मृदू सा ऋजुस्त्रिगधवाक्या ।

१ चत्र ततोयः षड्वचने एकारस्तु वैदिकरीत्या । २ अद्राचुरिति सं । ३ अत्रा-
सन्निर्धर्मः । ४ शोभते इति सं । ५ ज्ञानोति सं । ६ सायाहृतसिक्व इति सं ।
७ नाम्नेति सं । ८ अच्यते इति सं । ९ मायां दृष्ट्वा इति सं ।

अकर्कशा चापहृषा च सौम्या स्मितामुखा १ सा मृकुटीप्रहीणा ॥
 ह्रीणा ह्यपत्रापिणी धर्मचारिणी निर्माणाअस्तब्ध २ अचञ्चला च ।
 अनोर्षुका चाप्यशठा अमाया त्यागानुरक्ता सहमैत्रचित्ता ॥
 कर्मक्षणा मिथ्यप्रयोगहीना ३ सत्ये स्थिता कायमनःसुमंढता ।
 स्त्रीदोषजालं भुवि यत्प्रभूतं सर्व्वं ततोऽस्याः ४ खलु नैव विद्यते ॥
 न विद्यते कन्या मनुष्यलोके गन्धर्वलोकेऽथ च देवल्लोके ।
 मायायदेवीये समाकृताक्षरी प्रतिकरूप ५ सा वै जननी महर्षेः ॥
 जातीशतां पञ्च मनूनकारि सा बोधिसत्त्वस्य बभूव माता ।
 पिता च शुद्धोदनतत्र तत्र ६ प्रतिकरूप ७ तस्माज्जननी गुणान्विता ॥
 व्रते स्थिता तिष्ठति तापसीव व्रतानुचारी ८ सह धर्मचारिणी ।
 राज्ञाभ्यनुज्ञातवरप्रलब्धा द्वात्रिंश मासा ९ न काम सेवति १० ॥
 यत्र प्रदेशेऽस्मिहर्ते निषीदते शय्यागता चङ्क्रमणञ्च तस्याः ।
 आभासितो भातिसदेवभागो आभाये ११ तस्याः
 शुभकर्मनिष्ठयाः १२ ॥

न सोऽस्ति देवासुरमानुषो वा यो रागचित्तेन समर्थ १३ प्रेक्षितुम् ।
 पश्यन्ति माता दुहिताञ्च १४ सर्व्वे इर्यापयेस्वार्य्यगुणोपपेताः ॥
 मायायदेव्याः १५ शुभकर्महेतुना विवर्द्धते राजकुलं विशालम् ।
 प्रदेशराज्ञामपि चापचारो विवर्द्धते कीर्त्तियशश्च पार्थिवे ॥

१ स्मितमुखी इति सं । २ निर्माना अस्तब्धा इति सं । ३ मिथ्याप्रयोगहीनेति सं ।
 ४ तत्सर्व्वमस्या इति शुद्धम् । ५ मायायदेव्या समोक्तताक्षरा प्रतिकरूपा इति सं ।
 ६ शुद्धोदनस्तत्रेति सं । ७ प्रतिकरूपा इति सं । ८ व्रतानुचारी । ९ द्वात्रिंश-
 न्मासा । १० कामं सेवते । ११ आभयेति सं । १२ शुभकर्म निष्ठयाः । १३ समर्थः ।
 १४ दुहितरश्चेति सं । १५ मायायदेव्याः ।

यथा च मायाप्रतिरूपभाजनं यथार्थसत्त्वः परमं विराजते ।

पश्येत् १ एका अधिकं गुणान्विता दयान्विता सा

जननी च माया ॥

जम्बुध्वजेऽन्या न हि मास्ति नारी या स्यात् समर्था

धरितुं २ नरोत्तमं ।

अन्यत्र देव्याऽतिगुणान्विताया दशनागसहस्रप्रबलं हि यस्याः ॥

एवं हि ते देवसुता महात्मा ३ सम्बोधिसत्त्वाश्च विशालप्रज्ञाः ।

वर्षन्ति ४ मायां जननीं गुणान्वितां प्रतिरूप-

५ शाक्यकुलनन्दनस्येति ॥

इति श्रीकलितविस्तरे कुलपरिशुद्धिपरिवर्त्ती नाम तृतीयः

सर्गः ॥

चतुर्थसर्गप्रारम्भः ।

इति हि भिक्षुवो बोधिसत्त्वो जन्मकुलं व्यवलोक्य उच्चध्वजं

नाम तुषितालये महाविमानं चतुःषष्टियोजनायामविस्तारे-

रेण यस्मिन्बोधिसत्त्वः सन्निषद्य तुषितेभ्यो देवेभ्यो धर्मं देशयति

स्म तं महाविमानं बोधिसत्त्वोऽभिरोहति स्म । अभिरुह्य

सर्वान्भूषितकायिकान्देवपुत्रानामन्त्रयते स्म । सन्निपतन्तु

भवन्तस्युत्याकारप्रयोगं नाम धर्मानुसृतैर्ह्यानुशासनं पश्चिम-

बोधिसत्त्वस्थान्तिकाद्दर्शयन्व्रवणं श्रोष्यथेतीदं खल्वपि वचनं

श्रुत्वा सर्वे भूषितकायिका देवपुत्राः साप्सरोगणास्तस्मिन्

१ दृश्यते । २ धारयितुमिति सं । ३ महात्मानः । ४ वर्णयन्तीति सं । ५ प्रतिरूपेति सं ।

विमाने सन्निपतन्ति स्म । तत्र बोधिसत्त्वश्चतुर्महादीपके
लोकधातुविस्तरप्रमाणो मण्डलमात्राधिष्ठितोऽभूत् । तावच्चि-
त्रस्तावद्दर्शनीयस्तावत्सलङ्कृतस्तावत्सुरचिरो यावत्सर्व्वं कामाव-
चरा देवा रूपावचराश्च देवपुत्राः खेषु खेषु भवनंब्यूहेषु
श्रमशानसञ्ज्ञामुत्पादयामासुः । तत्र बोधिसत्त्वः स्वपुण्यविपाक-
निस्यन्दपरिमण्डिते सिंहासने निषीदति स्म । अनेकमणिरत्न-
पादप्रत्युप्ते अनेकपुष्पसंस्तरसंस्कृते अनेकदिव्यगन्धवासोपवा-
सिते अनेकसारवरगन्धनिर्धूपिते अनेकवर्षदिव्यपुष्पगन्धसंस्तर-
संस्कृते अनेकमणिरत्नकृतसहस्रप्रभोज्ज्वलिततेजसि अनेकम-
णिरत्नजालसञ्छन्ने अनेककिङ्किणीजालसमीरिताभिनादिते
अनेकरत्नघण्टाशतसहस्ररणितनिर्घोषे अनेकरत्नजालशतसह-
स्रपरिस्फुटे अनेकरत्नगणशतसहस्रसञ्छादिते अनेकपट्टशत-
सहस्रातिप्रलम्बिते अनेकपट्टदामशतसहस्रसमलङ्कृते अनेकाप्सर-
रःशतसहस्रनृत्यगीतवादित्रपरिगीते अनेकगुणशतसहस्रवर्षिते
अनेकलोकपालशतसहस्रानुपालिते अनेकशतसहस्रनमस्कृते
अनेकब्रह्मशतसहस्रप्रणते अनेकबोधिसत्त्वशतसहस्रपरिगृहीते
दशदिगनेकबुद्धकोटीनियुतशतसहस्रसमन्वाहते अपरिमित-
कल्पकोटीनियुतशतसहस्रपारमितासम्भारपुण्यविपाकनिस्यन्दस-
मुद्गते ॥ इति हि भिक्षव एवङ्गुणसमन्वागते सिंहासने निषद्य
बोधिसत्त्वस्तां महतीं देवपर्षदमामन्त्रयते स्म । व्यवलोकयत
मार्षा बोधिसत्त्वस्य कार्यं शतपुण्यलक्षणसमलङ्कृतं । व्यवलोक-
यत पूर्व्वदक्षिणषष्टिमोत्तराखध ऊर्द्धं समन्ताद्दृशदित्तु अप्रमे-

यासङ्क्षेयागणनासमतिक्रान्तान् बोधिसत्त्वान् ये तुषितवरभ-
वनस्थाः सर्वे चरमभवाभिमुखा देवगणपरिवृताः अवनकाशं
देवतासंहर्षणं धर्मालोकमुखं सम्प्रकाशयतोऽद्भ्रातुः । सा सर्व्या
देवपर्षद् बोधिसत्त्वाधिष्ठानेन तान् बोधिसत्त्वान् दृष्ट्वा पुन-
र्येन बोधिसत्त्वस्तेनाञ्जलिं प्रणम्य पञ्चमण्डलैर्नमस्यन्ति स्म ।
एवं चोदानमुदानयन्ति स्म ॥ साध्वचिन्त्यमिदं बोधिसत्त्वा-
धिष्ठानं यत्र हि माम वयं व्यवलोकितमात्रेणेतो बोधिसत्त्वान्
पश्याम इति ॥

अथ बोधिसत्त्वः पुनरपि ताम्महतीन्देवपर्षदमामच्यैव-
माह । तेन हि मार्षाः शृणुत अ्युत्याकारं देवतासंहर्षणं
धर्मालोकमुखं यदेते बोधिसत्त्वा एभ्यो देवपुत्रेभ्यो भाषन्ते
अष्टोत्तरमिदं मार्षा धर्मा लोकमुखं शतं । यदवश्यं बोधि-
सत्त्वेन अवनकालसमये देवपर्षदि सम्प्रकाशितम् ॥ कतमत्त-
दष्टोत्तरशतं । यदुत अद्भ्रा मार्षा धर्मालोकमुखमभेद्याशयतायै
संवर्त्तते । प्रसादो धर्मालोकमुखमाविलचित्तप्रसादनतायै
संवर्त्तते । प्रामोद्यं धर्मालोकमुखं प्रसिद्धौ संवर्त्तते । प्रीति-
धर्मालोकमुखं चित्तविशुद्धौ संवर्त्तते । कायसंवरो धर्मालोक-
मुखं त्रिकायपरिशुद्धौ संवर्त्तते । वाक्यवरो धर्मालोकमुखं
चतुर्वाग्दोषपरिवर्जनतायै संवर्त्तते । मनःसंवरो धर्मालो-
कमुखमभिघातव्यापादमिथ्यादृष्टिप्रहाणाय संवर्त्तते । बुद्धानु-
सृतिधर्मालोकमुखं दर्शनविशुद्धौ संवर्त्तते । धर्मानुसृति-
धर्मालोकमुखं धर्मदेशनाविशुद्धौ संवर्त्तते । सद्धानुसृतिधर्मा-

लोकमुखं न्यायावक्रमणतायै संवर्त्तते । त्यागानुस्रुतिधर्मालोक-
 मुखं सर्व्वीपाधिप्रतिनिःसङ्गायै संवर्त्तते । लीलानुस्रुतिधर्मालो-
 कमुखं प्रणिधानपरिपूर्त्तयै संवर्त्तते । देवतानुस्रुतिधर्मालोक-
 मुखमुदारचित्ततायै संवर्त्तते । मैत्रीधर्मालोकमुखं सर्व्वीपा-
 धिकपुण्यक्रियावस्त्रभिभावनतायै संवर्त्तते । करुणा धर्मालोकमु-
 खमहिंसायै संवर्त्तते । मुदिताधर्मालोकमुखं सर्व्वारम्भकर्षणतायै
 संवर्त्तते । उपेक्षाधर्मालोकमुखं कामजुगुप्सनतायै संवर्त्तते । अनि-
 त्यप्रत्यवेक्षाधर्मालोकमुखं कामरूप्यारूप्यरागसमतिक्रमाय संव-
 र्त्तते । दुःखप्रत्यवेक्षाधर्मालोकमुखं प्रणिधानसमुच्छेदनाय संव-
 र्त्तते । अनात्मप्रत्यवेक्षा धर्मालोकमुखमात्माऽनभिनिवेशनतायै
 संवर्त्तते । शान्तप्रत्यवेक्षा धर्मालोकमुखमनुनयासनूहनतायै संव-
 र्त्तते । ह्रीधर्मालोकमुखमध्यात्मोपशमाय संवर्त्तते । अपचाप्य-
 धर्मालोकमुखं वह्निःप्रशमाय संवर्त्तते । सत्यं धर्मालोकमुखं देव-
 मनुष्याविसंवादनतायै संवर्त्तते । भूतं धर्मालोकमुखमात्मावि-
 संवादनतायै संवर्त्तते । धर्मचरणं धर्मालोकमुखं धर्मप्रतिसरण-
 तायै संवर्त्तते । विशरणगमनं धर्मालोकमुखं अपायसमतिक्रमाय
 संवर्त्तते । कृतज्ञता धर्मालोकमुखं कृतकुशलमूलाविप्रणाशाय
 संवर्त्तते । कृतवेदिता धर्मालोकमुखं पराभिमन्यतायै संवर्त्तते ।
 आत्मज्ञता धर्मालोकमुखमात्मानुकर्षणतायै संवर्त्तते । सत्त्व-
 ज्ञानता धर्मालोकमुखं परापत्समतायै संवर्त्तते । धर्मज्ञता
 धर्मालोकमुखं धर्मानुधर्मप्रतिपत्तयै संवर्त्तते । कालज्ञता धर्मा-
 लोकात्ममोघदर्शनायै संवर्त्तते । निहतमानता धर्मालोकमुखं

ज्ञानताप्रतिपूर्त्थं संवर्त्तते । अप्रतिहतचित्तता धर्मालोकमुख-
 मात्मबलानुरक्षणतायै संवर्त्तते । अनुपनाहो धर्मालोकमुखम-
 क्त्याय संवर्त्तते । अधिमुक्तिर्धर्मालोकमुखमत्रिचिकित्सापरमतायै
 संवर्त्तते । अग्रुभप्रत्यवेक्षाधर्मालोकमुखं कामवितर्कप्रहाणाय
 संवर्त्तते । अव्यापादो धर्मालोकमुखं व्यापादवितर्कप्रहाणाय
 संवर्त्तते । अमोहो धर्मालोकमुखं सर्वाज्ञानविधमनतायै संव-
 र्त्तते । धर्मार्थकता धर्मालोकमुखमर्थप्रतिस्मरणतायै संवर्त्तते ।
 धर्मकामता धर्मालोकमुखं लोकप्रतिलम्भाय संवर्त्तते । श्रुतपर्ये-
 ष्ठिधर्मालोकमुखं योनिशोधनधर्मप्रत्यवेक्षणतायै संवर्त्तते । सम्य-
 क्प्रयोगो धर्मालोकमुखं सम्यक्प्रतिपत्तयै संवर्त्तते । नामरूपपरि-
 ज्ञानं धर्मालोकमुखं सर्वसङ्गसमतिक्रमाय संवर्त्तते । हेतुदृष्टिस-
 मुद्घाटो धर्मालोकमुखं विद्याधिमुक्तिप्रतिलम्भाय संवर्त्तते । अनु-
 नयप्रतिघप्रहाणं धर्मालोकमुखमनुत्पन्नतानामनवतायै संवर्त्तते ।
 स्कन्धकौशल्यं धर्मालोकमुखं दुःखपरिज्ञानतायै संवर्त्तते । धातु-
 समता धर्मालोकमुखसमुदयप्रहाणाय संवर्त्तते । आयतनापकर्ष-
 णधर्मालोकमुखं मार्गभावनतायै संवर्त्तते । अनुत्पादक्षान्तिध-
 र्मालोकमुखं निरोधसाक्षात्क्रियायै संवर्त्तते । कायगतसृष्टि-
 धर्मालोकमुखं साक्षात्क्रियायै संवर्त्तते । कायगतसृष्टिधर्मा-
 लोकमुखं कायविवेकतायै संवर्त्तते । वेदनागतानुसृष्टिधर्मा-
 लोकमुखं सर्वावदितप्रतिश्रब्धै संवर्त्तते । चित्तगतानुसृष्टिधर्मा-
 लोकमुखं मायोपचितप्रत्यवेक्षणतायै संवर्त्तते । धर्मागतानु-
 सृष्टिधर्मालोकमुखं वितिमिरज्ञानतायै संवर्त्तते । चत्वारि सम्य-

क्प्रहाणानि धर्मालोकमुखं सर्वाकुशलधर्मप्रहाणाय सर्वकुशल-
 प्रतिपूत्यै संवर्त्तते । चत्वारो ऋद्धिपादा धर्मालोकमुखं काय-
 चित्तलघुताय संवर्त्तते । शुद्धेन्द्रियधर्मलोकमुखमपरप्रणेत्यै
 संवर्त्तते । वीर्येन्द्रियधर्मालोकमुखं सुविचिन्तितज्ञानतायै
 संवर्त्तते । स्मृतीन्द्रियं धर्मालोकमुखं सुहृतकर्मतायै संवर्त्तते ।
 समाधीन्द्रियं धर्मालोकमुखं चित्तविमुक्त्यै संवर्त्तते । प्रज्ञेन्द्रियं
 धर्मालोकमुखं प्रत्यवेक्षणज्ञानतायै संवर्त्तते । अद्भुतबलं धर्मा-
 लोकमुखं मारबलसमतिक्रमाय संवर्त्तते । वीर्यबलं धर्मालोक-
 मुखमवैवर्त्तिकतायै संवर्त्तते । स्मृतिबलं धर्मालोकमुखं असं-
 हार्यतायै संवर्त्तते । समाधिबलं धर्मालोकमुखं सर्ववितर्क-
 प्रहाणाय संवर्त्तते । प्रज्ञाबलं धर्मालोकमुखमनवमृद्यतायै
 संवर्त्तते । स्मृतिसम्बोध्यङ्गं धर्मालोकमुखं यथावद्धर्मप्रज्ञानतायै
 * संवर्त्तते । धर्मप्रविचयसम्बोध्यङ्गं धर्मालोकमुखं सर्वधर्मप्रति-
 पूत्यै संवर्त्तते । वीर्यसम्बोध्यङ्गं धर्मालोकमुखं सुविचित्रबुद्धि-
 तायै संवर्त्तते । प्रीतिसम्बोध्यङ्गं धर्मालोकमुखं समाध्यायिकतायै
 संवर्त्तते । प्रअभिसम्बोध्यङ्गं धर्मालोकमुखं कृतकरणीयतायै
 संवर्त्तते । समाधिसम्बोध्यङ्गं धर्मालोकमुखं समतानुरोधाय
 संवर्त्तते । उपेक्षासम्बोध्यङ्गं धर्मालोकमुखं सर्वोपपत्तिजुगुप्स-
 नतायै संवर्त्तते । सम्यग्दृष्टिधर्मालोकमुखं न्यायावक्रमणतायै
 संवर्त्तते । सम्यक्सङ्कल्पो धर्मालोकमुखं सर्वकल्पविकल्पपरि-
 कल्पप्रहाणाय † संवर्त्तते । सम्यग्वाग्धर्मालोकमुखं सर्वाचर-

रतघोषवाक्पथप्रतिश्रुतसमतानुबोधनतायै संवर्त्तते । सम्यक्क-
 र्मान्तो धर्मालोकमुखंस्वकर्म्मविपाकतायै संवर्त्तते । सम्यगाजीवो
 धर्मालोकमुखं सर्व्वहर्षणप्रतिप्रश्रब्द्धौ संवर्त्तते । सम्यग्व्याचामो
 धर्मालोकमुखं परतीरगमनाय संवर्त्तते । सम्यक्सृतिधर्मा-
 लोकमुखमवसृत्त्यमानसिकतायै संवर्त्तते । सम्यक्सुस-
 माधिधर्मालोकमुखमकोप्यचेतःसमाधिप्रतिलम्भाय संवर्त्तते ।
 बोधिचित्तधर्मालोकमुखं त्रिवंशानुपच्छेदाय संवर्त्तते । आशये
 धर्मालोकमुखं हीनयानास्यूहणतायै संवर्त्तते । अध्यासयोग
 धर्मालोकमुखमुदारबुद्धधर्मावलम्बनतायै संवर्त्तते । प्रयोगो
 धर्मालोकमुखं सर्व्वकुशलधर्म्मपरिपूर्त्त्यै संवर्त्तते । दानपारमिता-
 धर्मालोकमुखं लक्षणानुव्यञ्जनबुद्धचेत्रपरिशुद्धौ मत्सरिसत्त्व-
 परिपाचनतायै संवर्त्तते । शीलपारमिता धर्मालोकमुखं सर्व्व-
 क्षणापायसमतिक्रमाय दुःशीलसत्त्वपरिपाचनतायै संवर्त्तते ।
 चान्तिपारमिताधर्मालोकमुखं सर्व्वव्यापादाखिलदोषमानम-
 ददर्पप्रहाणाय व्यापन्नचित्तसत्त्वपरिपाचनतायै संवर्त्तते । वीर्य्य-
 पारमिता धर्मालोकमुखं सर्व्वकुशलमूलधर्मालोकमुखोत्तार-
 णाय कुशीदसत्त्वपरिपाचनतायै संवर्त्तते । ध्यानपारमिताधर्मा-
 लोकमुखं सर्व्वज्ञानाभिज्ञोत्पादाय विक्षिप्तचित्तसत्त्वपरिपाच-
 नतायै संवर्त्तते । प्रज्ञापारमिता धर्मालोकमुखमविद्यामोह-
 तमोन्धकारोपलम्भदृष्टिप्रहाणाय दुष्प्रज्ञसत्त्वपरिपाचनतायै
 संवर्त्तते । उपायकौशलं धर्मालोकमुखं यथाधिमुक्तसत्त्वोपायपथ-
 सन्दर्शनाय सर्व्वबुद्धधर्माविधमनतायै संवर्त्तते । चत्वारि सङ्गह-

वस्त्रनि धर्मालोकमुखं सत्त्वसङ्गहाय सम्बोधिप्राप्तेश्च धर्मसम्य-
वेक्षणतायै संवर्तते । सत्त्वपरिपाको धर्मालोकमुखमनात्मसुखा-
नध्यवसानाय परिखेदतायै संवर्तते । सङ्कर्षपरिग्रहे धर्मालो-
कमुखं सर्वसत्त्वसङ्क्षेपप्रहाणाय संवर्तते । पुण्यसम्भारेण धर्मा-
लोकमुखं सर्वसत्त्वोपजीव्यतायै संवर्तते । ज्ञानसम्भारो धर्मा-
लोकमुखं दशबलप्रतिपूर्यै संवर्तते । समर्थसम्भारो धर्मालोकमुखं
तथागतसमाधिप्रतिलभाय संवर्तते । विदर्शनासम्भारो धर्मा-
लोकमुखं प्रज्ञाचक्षुःप्रतिलभाय संवर्तते । प्रतिसंविदवतारो
धर्मालोकमुखं धर्मचक्षुःप्रतिलभाय संवर्तते । परिसरणाव-
तारो धर्मालोकमुखं बुद्धचक्षुःपरिशुद्धौ संवर्तते । धारणा-
प्रतिलभो धर्मालोकमुखं सर्वबुद्धभाषिताधारणतायै संवर्तते ।
प्रतिभानप्रतिलभो धर्मालोकमुखं सर्वसत्त्वसुभाषितसन्तोषणायै
संवर्तते । आनुलोमिकधर्माज्ञानिधर्मालोकमुखं सर्वबुद्ध-
धर्मानुलोमनतायै संवर्तते । अनुत्पत्तिकधर्मज्ञानिधर्मालोक-
मुखं व्याकरणप्रतिलभाय संवर्तते । अवैवर्तिकधर्मालोकमुखं
सर्वबुद्धधर्मप्रतिपूर्यै संवर्तते । भूमेर्भूमिसङ्गान्तिज्ञानं धर्मा-
लोकमुखं धर्मज्ञानाभिषेकतायै संवर्तते । अभिषेकभूमिधर्मा-
लोकमुखमवक्रमणजन्माभिनिष्क्रमणदुष्करचर्याबोधिमण्डलो-
पसङ्गमणमारध्वंसनबोधिविबोधनधर्मचक्रप्रवर्तनमहापरिनि-
र्व्वणसन्दर्शनतायै संवर्तते । इदं तन्मार्शा अष्टोत्तरं धर्मालोक-
मुखं शतं यदवश्यं बोधिसत्त्वेन च्यवनकालसमये देवपर्षदि
सम्प्रकाशितम् ॥

अस्मिन् खलु पुनर्भिचवो धर्मालोकमुखपरिवर्त्ते बोधिस-
त्त्वेन निर्दिश्यमाने तस्यां देवपर्षदि चतुरशीतिदेवपुत्रसहस्रा-
णामनुत्तरायां सम्यक्सम्बोधौ चित्तान्युत्पद्यन्ते स्म ॥

द्वात्रिंशतस्य देवपुत्रसहस्राणां पूर्वपरिकर्माकृतानामनु-
त्पत्तिकेषु धर्मेषु चान्तिप्रतिलम्भोऽभूत् षट्त्रिंशतस्य देव-
पुत्राणां देवनयुतानां विरजो विगतमलं धर्मेषु धर्मचक्षुर्वि-
शुद्धं सर्वञ्च तुषितवरभवनं जानुमात्रं दिव्यैः पुष्यैः
सञ्जादितमभूत् ॥

इति हि भिचवो बोधिसत्त्वः तस्या देवपर्षदो भूयस्या
मात्रया संहर्षणां तस्यां वेलायामिमां गाथामभाषत ॥
तुषितवरभवननिलयाद्यदा च्यवति नायकः पुरुषसिंहः ।
आमन्त्रयते देवान् प्रमादमखिलं विसर्जयत ॥ *
या काचिद्रतिव्युद्युहा * दिव्या मनसा विचिन्तिता श्रीमन् ।
सर्वशुभकर्माहेतोः फलमिदं शृणुतास्य कर्मस्य † ॥
तस्माद् भवत कृतज्ञा अपूर्वशुभसञ्चयं क्षपित्वेह ।
मा गच्छत पुनरपायानसाध्यासुखवेदना यत्र ॥
धर्मस्य यःश्रुतोऽयं ममान्तिके गौरवमुपजनित्वा ।
तत्र प्रतिपद्य प्राप्स्यथ नियतं सुखमनन्तम् ॥
सर्व अनित्या अकामा अभ्रुवा न च शाश्वताऽपि न कल्पाः
मायामरीचिसदृशाः विद्युत्फेनोपमाश्चपलाः ॥
न च कामगुणरतिभिस्तृप्तिर्लवणोदकं यथा प्रीत्वा ॥

ते ढप्रथैष (१) प्रज्ञा आर्या लोकोत्तरा विरजा ।
 न तरङ्गतुल्यकल्पा मङ्गीतिश्चाप्सरोभिः संवामः ॥
 अन्योन्यगमनयुक्तो यथैव सामायिकामञ्च ।
 न च स्वकृते सहाया न मित्रज्ञातिजनो नपरिवाराः ॥
 अन्यत्र कर्म (२) सुकृतादनुवधाति पृष्ठतो याति ।
 तस्मात्सहित (३) समया अन्योन्यं मैत्रचित्तहितचित्ताः ॥
 धर्माचरणं चरेथाः (४) सुचरितचरणा (५) न तपन्ते हि ।
 बुद्धमनुस्मरेथा (६) धर्ममङ्गं तथाऽप्रमादं च ॥
 श्रुतशीलदाननिरता चान्त्या सौरभ्यसम्पन्नाः (७) ।
 दुःखमनित्यमनात्म निरीक्ष्य (८) येऽनिशो (९) इमं धर्मं ॥
 हेतुप्रत्यप्रयुक्तं वर्तन्तेऽस्वामिका जडबुद्ध्या ।
 यां काञ्चिद्दृष्टिं मह्यं (१०) पश्यत प्रभाञ्च ज्ञानगुणताञ्च ॥
 सर्वां शुभकर्महेतोः शीलेन श्रुतेन चाप्रमादेन ।
 अनुशिष्यध्वं मह्यं (११) शीले श्रुतेन चाप्रमादेन ॥
 दानयमसंयमेन सत्त्वार्थं हितार्थं मित्रार्थं (१२) ।
 न च वाक्यरुतरवेण शक्त्याः सम्पादितुं कुशलधर्माः ॥
 प्रतिपत्तिमारभेया यथा च वदथा तथाकरोथा (१३) ।
 मा स्वलु परावकांशं स्वयं यतध्वं सदा प्रयत्नेन ॥
 न च कश्चिदकृत्वा ददते (१४) न चाप्यकृत्वा भवति सिद्धिः ।

१ ढप्रथे एषा इत्यर्थः सन्धिरार्षः । २ कर्मण इत्यर्थः । ३ सहिता इत्यर्थः । ४ चरतेत्यर्थः ।
 ५ सुचरिताचरणा इत्यर्थः । ६ अनुस्मरतेत्यर्थः । ७ चान्तिगौरभ्यसम्पन्ना इत्यर्थः ।
 ८ निरीक्षतेत्यर्थः । ९ यमनिश्चित्यर्थः । १० दृष्टिं ममेत्यर्थः । ११ अनुषेवध्वं स.मित्यर्थः ।
 १२ सत्त्वार्थं हितार्थं मित्रार्थमित्यर्थः । १३ अरभत वदन कुरुतेत्यर्थः । १४ ददातीत्यर्थः ।

समनुस्तरथा (१) पूर्वं यद्दुःखं संसारे चिरमनुभूतम् ॥
 न च निवृत्तिर्विरागो समनुगतो मिथ्या नियतमेव ।
 तस्मात्क्षणं लभित्वा (२) मित्रप्रतिरूपदेशवासञ्च ॥
 श्रेष्ठञ्च धर्मश्रवणं शमेथ (३) रागादिकान् क्लेशान् ।
 मानमददर्पविगताः सदार्जवाऽमन्दवाचश्च ॥
 अशठाश्च निर्वाणगतिपरायणा युञ्जत मार्गाभिसमयाद्य ।
 मोहकलुषान्धकारं प्रज्ञाप्रदीपेन विधमथा (४) सर्व्वम् ॥
 शानुश्रयदोषजालं विदारयत ज्ञानवज्रेण ।
 किमति सुबद्ध वदेयं धर्म (५) युष्माकमर्थयुक्तम् ॥
 न च तत्रावतिष्ठेथा यत्र धर्मस्यापराधः ।
 बोधिर्यथा प्राप्यः स्याद्भूर्माञ्च प्रवर्षयतामृतगामि (६) ॥
 पुनरपि विशुद्धचित्ता उपसेवत वरधर्माश्रवणायेति ।
 इति श्री लजितविस्तरे धर्मालोकमुखपरिवर्त्ती नाम चतुर्थः ॥

पञ्चमाध्यायप्रारम्भः ॥

. इति हि भिक्षवो बोधिसत्त्वस्तां महतीन्देवपर्षदमनया
 धर्म्यया गाथया सन्दर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सम्प्रहर्ष्य क्षमाप-
 यित्वा मङ्गल्यान्देवपर्षदमामन्त्रयते स्म ॥ गमिष्यामहं मार्षा
 जम्बुद्वीपं । मया पूर्वं बोधिसत्त्वचर्यां चरता सत्त्वास्तुभिः
 सङ्गहवस्तुभिर्निर्मन्त्रिताः । दानेन प्रियवचनेनार्थक्रियया

१ समनुस्तरतेत्यर्थः । २ लब्धा इत्यर्थः । ३ शमयतेत्यर्थः । ४ विधमतेत्यर्थः । ५ धर्ममित्यर्थः ।
 ६ समस्तगामिनमित्यर्थः ।

समानार्थतया च । तद्युक्तमेतन्मार्धा मम भवेदहतज्ञता च
यदहमनुत्तरायां सम्यक्सम्बोधौ नाभिमम्बुद्धेयम् ॥

अथ ते तुषितकायिका देवपुत्रा रुदन्तो बोधिसत्त्वस्य
चरणौ परिगृह्यैवमाहुः । इदं खलु सत्पुरुषतुषितवरभवनं त्वया
विहीनं न भ्राजिष्यते । अथ बोधिसत्त्वस्ताम्रहतीं देवपर्षदमेव-
माह । अयं मैत्रेयो बोधिसत्त्वो युष्माकं धर्म्मं देशयिष्यति । अथ
बोधिसत्त्वो मैत्रेयं बोधिसत्त्वं यौवराज्ये प्रतिष्ठाप्य स्वकाच्छिरसः
पट्टमौलं चावतार्य मैत्रेयस्य बोधिसत्त्वस्य शिरसि प्रतिष्ठापया-
मास ॥ एवं चावोचत् । ममान्तरेण त्वं सत्पुरुषानुत्तरां सम्यक्
सम्बोधिमभिसम्भोत्स्यसे ।

अथ बोधिसत्त्वो मैत्रेयं बोधिसत्त्वं तुषितभवनेऽभिनिषद्य
पुनरपि तां महतीं देवपर्षदमामन्त्रयति स्म ॥ कीदृशेनाहं
मार्धा रूपेण मातुःकुचाववक्रामेयं । तत्र केचिदाहुर्मार्धा
मानवरूपेण । केचिदाहुः शक्ररूपेण । केचिदाहुर्ब्रह्मरूपेण ।
केचिदाहुर्महाराजिकरूपेण । केचिदाहुर्वैश्रवणरूपेण । केचि-
दाहुर्गन्धर्व्वरूपेण । केचिदाहुः किन्नररूपेण । केचिदाहुर्महो-
रगरूपेण । केचिदाहुर्महेश्वररूपेण । केचिदाहुश्चन्द्ररूपेण ।
केचिदाहुः सूर्य्यरूपेण । केचिदाहुर्गर्भरूपेण ॥ तत्रोद्यतेजा
नाम ब्रह्मकायिको देवपुत्रः पूर्व्वर्षिजन्मच्युतोऽवैवर्त्तिकोऽनुत्त-
रायाः सम्यक् सम्बोधेः स एवमाह । यथा ब्राह्मणानां मन्त्रवेद-
शास्त्रपाठेष्वगच्छति तादृशेनैव रूपेण बोधिसत्त्व मातुः कुचा-
ववक्रामितव्यम् । तत्पुनः कीदृशः । गजवरमहाप्रमाणः षड्-

दन्तो हेमजालसङ्काशः सुररुचिरः सुरक्तशीर्षः स्फुटितगलित-
रूपवान् श्रीमान् । एतच्छ्रुत्वा रूपं ब्राह्मणवेदशास्त्रतत्त्वज्ञो
याकषितस्त्राय भाविद्वात्रिंशलक्षणेपेतः ॥

इति हि भिक्षवो बोधिसत्त्वो जन्मकालमवलोक्य तुषित-
वरभवनस्यः एवं राज्ञः शुद्धोदनस्य गृहवरेऽष्टौ पूर्वनिमि-
त्तानुपदर्शयति स्म । कतमान्यष्टौ । तद्यथा । व्यपगतदण्डरेणु-
कण्टकशर्कराकाठिन्यं निर्मलं सुषिक्तं सुशोभित(१)मनाकुल-
वातं तमोरजोविगतं दंशमशकमक्षिकापतङ्गसरीसृपापगतमव-
कीर्णकुसुमं समं पाणितलजातं तद्गृहं संस्थितमभूदिदं प्रथमं
पूर्वनिमित्तं प्रादुरभूत् ॥

ये च हिमवत्पर्वतराजनिवासिनः पत्रगुप्तशुकशारिका-
कोकिलहंसकौञ्चमथूरचक्रवाककुणालकलविङ्कजीवजीवकादयो
विचित्ररुचिरपक्षा मनोज्ञप्रियभाषिणः शकुनिगणास्ते आगत्य
राज्ञः शुद्धोदनस्य गृहवरे वितर्दिनिर्व्यूहतेरणगवाक्षहर्म्यकू-
टागारप्रासादतलेषु स्थित्वा प्रमुदिताः प्रीतिसौमनस्यजाताः
खकखकानि हतान्युदाहरन्ति स्म । इति द्वितीयं पूर्वनिमित्तं
प्रादुरभूत् ॥

ये च राज्ञः शुद्धोदनस्यारामरमणीयेषु चोद्यानरमणी-
येषु नानापुष्पफलवृक्षा नानाकालिकास्ते सर्वे पुष्पिताः सङ्कु-
सुमिता अभूवन्निदं तृतीयं पूर्वनिमित्तं प्रादुरभूत् ॥

याथ राज्ञः शुद्धोदनस्य पुष्करिण्यो जलपरिभोग्य-

स्नास्ताः सर्वाः शकटचक्रप्रमाणैरनेककोटीनियुतशतसहस्रपत्रैः
पद्मैः सञ्छादिता अभूवन्निदं चतुर्थं पूर्वनिमित्तं प्रादुरभूत् ॥

ये च राज्ञः शुद्धोदनस्य गृहवरे भोजनविषयाः सर्पिस्तै-
लमधुफाणितशर्कराद्या नाना ते परिभुज्यमानाः क्षयं न
गच्छन्ति स्म परिपूर्णा एव सन्दृश्यन्ते स्म । इदं पञ्चमं पूर्वनि-
मित्तं प्रादुरभूत् ॥

ये च राज्ञः शुद्धोदनस्य गृहवरप्रधाने महत्यन्तःपुरे
भेरीमृदङ्गपणवतुणववीणावेणुवल्लकीसम्पताडप्रभृतयस्त्र्यम्भा-
ण्डास्ते सर्वे स्वयमेवाचष्टिता एव मनोज्ञशब्दं प्रमुञ्चन्ति स्म ।
इदं षष्ठं पूर्वनिमित्तं प्रादुरभूत् ॥

यानि च राज्ञः सुद्धोदनस्य गृहवरप्रधाने सुवर्षरूप्यमणि-
मुक्तावैदूर्यशङ्खशिलाप्रवालादीनां रत्नानां भाजनानि तानि
सर्वाणि निरवशेषं विवृतविमलविशुद्धप्रतिपूर्णाभ्येवं विरोचन्ते
स्म । इदं सप्तमं पूर्वनिमित्तं प्रादुरभूत् ॥

विमलविशुद्धया चन्द्रसूर्यजिह्वीकरणया प्रभया काय-
चित्तोद्विग्नसञ्जनन्या तद्गृहं समन्तादवभामितमभूदिदमष्टमं
पूर्वनिमित्तं प्रादुरभूत् ॥

मायादेवी स्नाताऽनुलिप्तगात्रा विविधाभरणविष्कम्भितभुजा
सुस्रक्ष्णसुनीलवस्त्रवरधारिणी प्रीतिप्रामोद्यप्रसादप्रतिलम्बा
साङ्गं दशभिः स्त्रीसहस्रैः परिवृता पुरस्कृता राज्ञः सुद्धोदनस्य
सङ्गीतिप्रसादे सुखोपविष्टस्यान्तिकमुपसङ्गस्य दक्षिणे पार्श्वे
रत्नजालप्रदुप्ते भद्राशने निषद्य स्मितमुखी व्यपगतभृकुटिका

प्रहसितवदना राजानं सुद्धोदनमाभिर्गाथाभिरभाषत ॥
साधो गृणुष्व मम पार्थिव धर्मपाल याचामि (१) ते (२).
नृपतेऽद्य वरं प्रयच्छ ।

अभिप्रायमप्यथ चित्तमनःप्रहर्षं तन्मे गृणुष्व भव प्रीतमना
उदयः ॥

गृह्णामि देवव्रतशीलवरोपवासमष्टाङ्गपोषधमहं जगति मैत्र-
चित्ता ।

प्राणेषु हिंसविरता (३) सदा शुद्धभावा प्रेमं (४) यथात्मनि
परेषु तथा करोमि ॥

स्तैष्या विवर्जितमनाः मदलोभहीना कामेषु मिथ्या नृपते न
समाचरिष्ये ।

सत्ये स्थिता अपिशुना परुषप्रहीणा सन्धिप्रस्तापमशुभं न
समाचरिष्ये ॥

व्यापाददोषखिलमोहमदप्रहीणा सर्वा अविद्यविगता (५)
स्वधनेन तुष्टा ।

सम्यक्प्रयुक्ता अगुहानिलया अनीर्या कर्म यथा दश दमे
कुशला (६) चरिष्ये ॥

मा त्वं नरेन्द्र मयि कामदृषां (७) कुरुष्व शीलव्रतेष्वभिरता
यज्ञः संवृता च ।

१ याचे इति शुद्धम् । २ तंत्वत्त इत्यर्थः पञ्चम्यर्थे षष्ठी बोध्या । ३ प्राणेषु
हिंसाविरता इति शु० । ४ प्रेम इति शु० । ५ सर्वाविद्याविगतेति शु० ।
६ कर्माणि यथा दश इमानि कुशलमेति शु० । ७ कापदृष्यामिति शु० ।

मा ते अपुण्य (१) नृपते भवि(२)दीर्घरात्रमनुमोदय हि मम
शीलव्रतोपवासम् ॥

हृन्दो ममैष नृपते प्रविशाद्य शीघ्रं प्रासादहर्म्यशिखरे स्थित-
धार्तराष्ट्रे ।

सखीभिः सदा परिवृता सुखं मोदयेयं पुण्याभिकीर्षणयने
मृदुके सुगन्धे ॥

न च काञ्चुकीयपुरुषा न विदारकाश्च न च प्राकृततमाः
पुरतोऽस्ति (३) हेयाः ।

नो वाऽमनाप मम रूप (४) न शब्दगन्धान्नान्यत्र इष्टमधुरा-
ञ्कूण्यां सुशब्दान् ॥

ये रोधबन्धनगताः परिमुञ्च सर्वान् दिव्याम्बरांश्च पुरुषान्ध-
निनः कुरुष्व ।

वस्त्रान्नपान रथयुग्म (५) तथाश्चयानं दद सप्तरात्रिकमिदं
जगतः सुखार्थम् ॥

नो चेद्विवादकलहा न च रोषवाक्यास्त्रान्योन्यमैत्रमनसो हित-
मौम्यचित्ताः ॥

अस्मिन् पुरे पुरुषेष्टिकदारकाश्च देवाश्च मन्दनगताः सहिता
रमन्ताम् ।

न च राजदण्डभटा न तथा कुदण्डा नोत्पीडना नापि च
तर्जनताडना वा ॥

१ अपुण्यमिति शू० । २ भावोति शू० । ३ सक्तोति शू० । ४ अमनापं ममरूपमिति शू० ।
५ वस्त्रान्नपानं रथयुग्ममित्यर्थः ।

सर्वान् प्रसन्नमनसो हितमैत्रचित्तान् वीक्षस्व देव जनतां
यद्य एक पुत्रम् (१) ।

श्रुत्वैव राजवचनं परमं उदग्रं प्राहास्तु सर्वमिदमेव (२) यथा
तवेच्छा ॥

अभियाच (३) तुभ्यं (४) स्वनुचिन्तितानि यद्याचमे तव वरं
तदहं दूदामि ।

आज्ञाप्य पार्थिववरः स्वकपारिषद्यान् प्रामादश्रेष्ठशिवरे
प्रकरोथ (५) ऋद्धिम् ॥

पुष्याभिकीर्णरुचिरां वरधूपगन्धां कृत्रापताक (६) समलङ्कृत
तालपङ्क्तिम् ।

विंशत्सहस्ररणसौण्ड विचित्रवर्मा (७) नाराचगूलशरशक्तिगृ-
हीतखड्गाः ॥

परिवारयाथ (८) धृतराष्ट्रमनोज्ञघोषं देव्या भयार्थ (९) करु-
णास्थित (१०) रक्षमाणाः ।

स्त्रीभिस्तु मा परिवृता यद्य (११) देवकन्या स्नातानुलिप्तप्रवरा-
म्बरभूषिताङ्गी ॥

द्वयैः सहस्रमनुगीतमनोज्ञघोषैरारूढ्य देव्युपविशेष मरुत्तुषेव ।
दिव्यैर्महार्थसुविचित्रितरत्नपादे स्वास्तीर्ण (१२) पुष्यविविधैः
शयने मनोज्ञे ॥

१ यथा एकपुत्रमिति श्रु० । २ सर्वमिदमेवमिति श्रु० । ३ अभियाचसेति श्रु० । ४ तुभ्यमिति
तवेति षष्ठ्यर्थे व्यवह्रियतेच सम्बन्ध । ५ प्राकरोदयेति श्रु० । ६ कृत्रापताका इति श्रु० ।
७ रणसैण्डा विचित्रवर्माण इति श्रु० । ८ परिवारयतेति श्रु० । ९ देव्याः अभयार्थमिति
श्रु० सन्वितार्थः । १० करुणासास्थिता इत्यर्थः । ११ यथा इति श्रु० । १२ स्वास्तीर्ण इति श्रु० ।

शयने स्थिता विगलिता मणिरत्नचूडा यथ मिश्रकृवण-
गता (१) खलु देवकन्या ।

अथ खलु भिन्नवस्त्रत्वारे महाराजानः शक्रश्च देवानामिन्द्रः
सुयमश्च देवपुत्रः सन्तुषितश्च सुनिर्मितश्च परनिर्मितवंशवर्ती
च सार्यवाहश्च मारपुत्रो ब्रह्मा च सहपतिर्ब्रह्मोत्तरश्च पुरो-
हितः सुब्रह्मा च पुरोहितः प्रभाव्यूहाभास्वरश्च महेश्वरश्च
शुद्धावासकायिका निष्ठागतास्यैकनिष्ठश्च एतानि चान्यानि
चानेकानि देवशतसहस्राणि सन्निपत्याऽन्योन्यमेवमाहुः ।
अयुक्तमेतन्मार्षा अस्माकं स्यादहतज्ञता चादयमेकाकिन-
मद्वितीयं बोधिसत्त्वमुत्सृजेम । कोऽस्माकं मार्षा उत्सहते बोधि-
सत्त्वं सततशमितमनुबद्धमवक्रमणगर्भस्थानजन्मथौवनभूमिदार-
कक्रीडान्तःपुरभाटकसन्दर्शनाभिनिष्क्रमणदुष्करचर्याबोधिम-
ण्डलोपसङ्गमणमारधर्षणबोधिसम्बोधनधर्मचक्रप्रवर्त्तनं । या-
वन्महापरिनिर्वाणाहितचित्ततया स्निग्धचित्ततया प्रियचि-
त्ततया मैत्रचित्ततया सौम्यचित्ततया तस्यां वेलायामिमां
गाथामभाषन्त ॥

को वोत्सहेत वररूपधरं अनुबन्धयितुं सततं प्रीतिमनाः ।

कः पुण्यतेज(२)यशसा वचसा स्वयमात्मनेच्छति विबद्धयितुं(३) ॥

यस्येष्टितं त्रिदशदेवपुरे दिव्यैः सुखैर्हि रमितुं (४) सततं ।

परमाप्सरोभिरिह कामगुणैरनुबद्धितुं (५) विमलचन्द्रमुखं ॥

१ यथा मिश्रकृवणगता इत्यर्थः । २ पुण्यतेजसमिति बोध्यं । ३ विबद्धुमिति बोध्यं ।
४ रन्तुमिति सर्वत्र बोध्यं । ५ अनुबद्धुमिति बोध्यं ।

तथ (१) मिश्रको वनवरे रुचिरे दिव्याकरे रमितुं (२) देवपुरे ।
 पुष्पोत्करे कनकचूर्णनिभे अनुबन्धत विमलतेजधरं (३) ॥
 यखेपितं रमितुं चित्ररथे तथ (४) नन्दने सुरवधूसहितः ।
 मान्दारवैः (५) कुसुमपत्रचिते अनुबन्धतामिमं महापुरुषं ॥
 याम्बाधिपत्यमथ वा तुषितैरथ वाऽपि प्रार्थयत चेश्वरतां ।
 पूजा रहो भवितुं (६) सर्वजगे (७) अनुबन्धत इममनन्तयशं (८) ॥
 यो दृच्छति (९) निर्मितपुरे रुचिरे वशवर्त्तिदेवभवने रमितुं ।
 मनसैव सर्वमनुभूतक्रियमनुबन्धतु इमं गुणायधरं ॥
 महेश्वरो न च प्रदुष्टमनाः सर्वविद्यास्वतिपारगतः ।
 कामेश्वरो वशितपारगतो (१०) गच्छत्यसौ हितकरेण सह ॥
 तथ (११) कामधातु (१२) समतिक्रमितुं मतिर्यस्य ब्रह्मपुरमावसितुं ।
 चतुरप्रमाणतेजधरः (१३) मोऽद्यानुबद्धयितुं (१४) महापुरुषः ॥
 अथवाऽपि यस्य मनुजेषु मतिर्वरचक्रवर्त्तिविषये विपुले ।
 रत्नाकरमभयसौख्यप्रदमनुबन्धत विपुलपुण्यधरं ॥
 पृथिवीश्वरस्तथापि श्रेष्ठसुतो आत्मी महाधनमहानिचयः ।
 परिवारवान्निहतशत्रुगणो गच्छत्यसौ हितकरेण सह ॥
 रूपञ्च भोग अपि (१५) चेश्वरता कीर्त्तिर्यशश्च बलवता गुणवता (१६) ।
 आदेयवाक्यैर्भुवि याद्यरुतं ब्रह्मेश्वरं समुपयात विदुम् (१७) ॥

१ तथा इति श्ल० । २ रन्तुमिति श्ल० । ३ विमलतेजोधरमिति श्ल० । ४ तथा
 इति श्ल० । ५ मान्दारवैरित्यनुसोयते । ६ रहसिपूजाभवनार्थमित्यर्थः । ७ सर्व-
 जगति इत्यर्थः । ८ अनन्तयशसमितिवोधः । ९ य दृच्छति इत्यर्थः । १० वशितापारगत
 इत्यर्थः । ११ तथा इत्यर्थः । १२ कामधातुनित्यर्थः । १३ चतुरप्रमाणतेजोधर-
 मित्यर्थः । १४ अनुबद्धुं योग्य इत्यर्थः । १५ मोऽपि । १६ बलवता गुणवत्तेत्यर्थः ।
 १७ याद्यं वतमित्यर्थः ।

ये दिव्यकाम तथ (१) मानुषकीय इच्छति (२) त्रिभुवि
सर्व्वसुखं ।

ध्याने सुखञ्च प्रविवेकसुखं धर्मेऽश्वरं समनुबन्धयतीं (३) ॥

रागप्रहाण तथ दोषमपि यो इच्छते तथ किलेशजहं (४) ।

शान्तं प्रशान्तमुपशान्तमनसं दान्तचित्तमनुयातु खघुम् ॥

शिचाञ्च शिच तथ (५) प्रत्येकजिनान् सर्व्वज्ञज्ञानमनुपूरयितुं ।

दशभिर्बलैर्नदितुं सिंघ इव गुणसागरं समनुयाचत विदुं ॥

प्रयितुं अपायपथं (६) यथामतिर्विदुस्तु च षड्गतिपथं ह्यमृतं ।

अष्टाङ्गमार्गगमनेन गतिं अनुबन्धत गतिपथान्तकरम् ॥

यो (७) इच्छति सुगत (८) पूजयितुं धर्मञ्च तेषु श्रुति
कारुणिके (९) ।

प्राप्तुङ्गुणानपि च संज्ञतान् गुणसागरं समनुयातु इमं ॥

जातिजरामरणदुःखक्षयं संसारबन्धनं विमोक्षयितुं ।

चरितुं विशुद्धगगनान्तसमं तं शुद्धसत्त्वमनुबन्धयत ॥

इतो मनापप्रिय सर्व्वजगे (१०) वरलक्षणगुणोपचितं ।

आत्मा(११)परञ्च तथ (१२) मोक्षयितुं प्रियदर्शनं समुपयात
विदुं ॥

शीलसमाधि तथ प्रज्ञमयं (१३) गम्भीरदुर्दर्शदुरूपगमं ।

१ दिव्यकामं तथा इत्यर्थः । २ मानुषीयमिच्छन्तीत्यर्थः । ३ अनुबन्धयन्तीमित्यर्थः ।

४ रागप्रहाणं तथा दोषप्रहाणं च इच्छति तथा क्लेशजहमित्यर्थः । ५ शिचितुं तथा

इत्यर्थः । ६ अपायपथमित्यर्थः । ७ य इत्यर्थः । ८ सुगतमित्यर्थः । ९ तस्य श्रुति

कारुणिकमित्येवमुचितमिति भाति । १० मनापप्रियं सर्व्वजगतीत्यर्थः । ११ आत्मा-

नमित्यर्थः १२ तथा इत्यर्थः । १३ शीलसमाधिमयं तथा प्रज्ञामयमित्यर्थः ।

यो इच्छते (१) विदु विमुक्तिलभे (२) सो (३) वैद्यराजमनुयातु लघुं ॥
एते च अन्य गुण (४) नैकविधा उपपत्तिमौख्य तथ (५) निर्वृतये ।
सर्वैर्गुणेभिः प्रतिपूर्ण (६) सिद्धये शुद्धव्रतं समनुयात विदुमिति ॥

इदं खलु वचनं श्रुत्वा चतुरशीतिसहस्राणि चातुर्महारा-
जिकानां देवानां शतसहस्रत्रयस्त्रिंशानां शतसहस्रं यामानां
शतसहस्रं तुषितानां शतसहस्रं निर्माणरतानां शतसहस्रं
परनिर्मितवशवर्तिनां देवानां षष्टिसहस्राणि मारकायि-
कानां पूर्वशुभकर्मानिर्यातानां अष्टषष्टिसहस्राणि ब्रह्मका-
यिकानां बहूनि शतसहस्राणि यावदकनिष्ठानां देवानां
सन्निपतितान्यभूवन् । अन्ये च भूयः पूर्वदक्षिणपश्चिमोत्त-
राग्धो दिग्धो बहूनि देवशतसहस्राणि सन्निपतितान्यभूवन् ।
तेग्धो ये उदारतमा देवपुत्रास्तेताम्रहतीं देवपर्षदङ्गाथा-
भिरभ्यभाषन्त ॥

हन्त शृणोथ (७) वचनं अमरेश्वराहो (८) अस्मिन् द्विधा अपि
च यादृशसत्त्वभूताः ।

त्यक्कार्यकामरति ध्यानसुखं प्रणीतं (९) अनुबन्धयाम इम-
मुत्तम (१०) शुद्धसत्त्वम् ॥

आक्रान्तपाद (११) तथ गर्भस्थितं महात्मं पूजारहं अतियश-
मभिपूजयाम ।

१ य इच्छति । २ विमुक्तिलाभायेत्यर्थः । ३ स इत्यर्थः । ४ अन्ये गुणा इत्यर्थः ।
५ उपपत्तिमौख्याय तथा इत्यर्थः । ६ गुणैः परिपूर्णमित्यर्थः । ७ शृणुतेत्यर्थः ।
८ अमरेश्वराहो इत्यर्थः सन्निवार्षः । ९ अर्थकामरति ध्यानसुखं प्रणीयेत्युचितम् ।
१० उत्तममित्यर्थः । ११ आक्रान्तपादं तथा महात्मानं पूजार्हं अतियशसमित्यर्थः ।

पुण्यैः सुरचितमृषिं परिरक्षयन्तं यस्यावतारलभेन (१) न मनः
प्रहर्षं ॥

सङ्गीतिद्वय्यरचितैश्च सुवाद्यैश्च वर्षान् गुणान् कथयतो (२)
गुणसागरस्य ।

कुर्वाम देवमनुजान् प्रहर्षणीयान् यच्छ्रुत्वा बोधिवरचिते न
जनेज्जनेर्या ॥

पुष्पाभिकीर्णं (३) नृपतेश्च करोम (४) गेहं कालागुरुत्तमसुधूपि-
तसौम्यगन्धं ।

यं घ्रात्वा देवमनुजाश्च भवन्त्युदया (५) विगतज्वराश्च सुखिनश्च
भवन्त्यरोगाः (६) ॥

मान्दारवै (७)श्च कुसुमैस्तथ पारिजातैश्चन्द्रैः सुचन्द्रतथ (८)
स्फारविरोचमानैः ।

पुष्पाभिकीर्णं (९) कपिलाह्वयं करोम (१०) पूजार्थं पूर्वशुभकर्मा-
समुद्गतस्य ॥

यावच्च गर्भं (११) वसते त्रिमलैरलिप्तो यावच्चरामरण (१२) चान्त-
करः प्रसृतः (१३) ।

तावत्प्रसन्नमनसो अनुबन्धयाम एषा मतिर्मतिधरस्य करोम
(१४) पूजां ।

१ लाभेनेत्यर्थः । २ कथयन्त इत्यर्थः । ३ पुष्पाभिकीर्णमित्यर्थः । ४ करिष्याम
इत्यर्थः । ५ भविष्यन्तीत्यर्थः । ६ भविष्यन्तीत्यर्थः । ७ मान्दारकैरित्यनुसोयते ।
८ सुचन्द्रैस्तथा इत्यर्थः । ९ पुष्पैरभिकीर्णमित्युचितं । १० करिष्याम इत्यर्थः ।
११ गर्भं इत्यर्थः । १२ जरामरणस्येत्यर्थः । १३ प्रसविष्यति इत्यर्थः । १४ करिष्याम
इत्यर्थः ।

लाभाः सुलब्धविपुलाः सुरमानुषाणां द्रक्ष्यन्ति ये इमु (१)
सप्तपदाक्रमन्तम् ।

शक्रैश्च ब्रह्मनिकरैः परिगृह्यमानं गन्धोदकैः स्नूपयमान (२)
सुशुद्धवत्त्वं ॥

यावच्च लोक अनुवर्त्तनतां करोति अन्तःपुरे वसति कामकिले-
शघाती (३) ।

यावच्च निष्क्रमति राज्यमपास्य सर्वं तावत्प्रसन्नमनसो अनु-
बन्धयाम ॥

यावदुपैति महिमण्डि(४)दणं गृहीत्वा यावच्च बोधिं स्पृशते
विनिहत्य मारं ।

अध्येष्टु ब्राह्मणयुतेभि (५) प्रवर्त्ति चक्रं तावत्करोम (६) विपुलां
सुगतस्य पूजां ॥

यो बुद्धकार्यकृते जेष्यति त्रिसहस्रसत्त्वान् कोटीनियुतानमृते
विनीतान् ।

निर्वाणमार्गमुपयास्यति शान्तिभावं तावन्महाशयमृषिं न
जहाम सर्वे इति ॥

अथ भिक्षवः कामधात्रीश्वरीणां देवकन्यानां बोधिसत्त्वस्य
रूपकायपरिनिष्पत्तिं दृष्ट्वा एतदभवत् । कीदृशी त्वसौ कन्या
भविष्यति या इमं वरप्रवरशुद्धसत्त्वं धारयिष्यति । ताः कौतू-
हलजाता वरप्रवरपुष्पधूपदीपगन्धमाल्यविलेपनचूर्णचीवरपरि-

१ इममित्यर्थः । २ स्नापयमानमित्यर्थः । ३ कामक्लेशघाती इत्यर्थः । ४ महो-
मण्डले इत्यर्थः । ५ अध्येतुं ब्राह्मणयुतैः प्रवर्त्तते इत्यर्थः । ६ करिष्याम इत्यर्थः
एवमन्यत्र वर्त्तमानप्रयोगे भविष्यत् प्रयोगः ।

गृहीता दिव्यमनोमयात्मभावप्रतिलब्धाः पुण्यविपाकाधिष्ठाना-
धिष्ठितास्तस्मिन् क्षणेऽमरपुरभवनादन्तर्हिताः कपिलाङ्गये
महापुरवर उद्यानशतसहस्रप्रतिमण्डिते राज्ञः शुद्धोदनस्य गृहे
घृतराध्रे महाप्रासादे अमलप्रतिभवनप्रकाशे विगलिताम्बर-
धारिण्यः शुभविमलतेजःप्रतिमण्डिता दिव्याभरणस्तम्भितभुजाः
शयनवरगतां मायादेवीमेकाङ्गुलिकयोपदर्शयन्त्यो गगनतल-
गताः परस्परं गाथाभिरभ्यभाषन्त ॥

अमर पुरगतान (१) अप्सराणां (२) रूपमनोरम (३) दृष्ट्वा
बोधिसत्त्वे ।

मतिरियमभवत् तदा हि तासां प्रमद(४)नु कोदृश(५) बोधि-
सत्त्वमाता ॥

ताश्च सहितपुष्पमांल्यहस्ता (६) उपगमि(७)वेस्वा (८) नृपस्य
जातकाङ्गाः ।

पुष्पं तथ(९)विलेपनं गृहीत्वा दशनखकाञ्जलिभिर्नमस्यमानाः॥
विगलितवसनाः सलीलरूपाः करतल (१०) दक्षिण अङ्गु-
लिम्प्रेणस्य (११) ।

शयनगत विदर्श (१२) मायादेवीं साधु निरीक्ष्य रूपमा-
नुषीणां (१३) ॥

१ अमरपुरगतानामित्यर्थः । २ अप्सरसामित्यर्थः । ३ रूपमनोरमं मनो-
रमरूपमिति यावत् आहितादलात् पूर्वनिपातः एवं सर्वत्रैतादृशस्थले बोध्यम् ।
४ प्रमदा इत्यर्थः । ५ कौदृशी इत्यर्थः । ६ सपुष्पमांल्यहस्ता इत्यर्थः । ७ उपा-
गमन्नित्यर्थः । ८ वेस्मनि इत्यर्थः । ९ तथा इत्यर्थः । १० करतलेनेत्यर्थः ।
११ असन्धिरार्धः । १२ शयनगतां विदृश्येत्यर्थः । १३ निरीक्ष्य रूपं मानुषं इत्यर्थः ।

वयमिह अभिमन्यया (१) आत्मा परममनोरमस्वरूपमप्स-
राणां (२) ।

इमां नृपतिवधूं निरीक्षमाणा जिह्नि विपश्यत (३) दिव्यआत्म-
भावान् ॥

रतिरिव सदृशी गुणान्विता च जननिरियं प्रवरायपुङ्गलस्यं ।
मणिरतन (४) यथा सुभाजनस्यं तथ (५) इव भाजन (६)
देवदेवदेवे (७) ॥

करचरणतलेभि (८) यावदूर्द्धं अङ्गमनोरमदिव्यअतिरेकं ।
प्रेक्षितु (९) नयनान्न चास्ति तन्नि भूयः प्रहर्षति चित्तमानसञ्च ॥
शशिरिव गगने विराजतेऽस्या वदनवरञ्च विराजति गात्र-
भासा (१०) ।

रविरिव विमला शशीव दीप्ता तथ प्रभनिश्चरंतेस्य (११) आत्म-
भावात् ।

कनकमिव सुधातु जात रूपौ वर्ष् विरोचति देविये तथैव (१२) ॥

भ्रमरवरनिकाशकुन्तलानि मृदुकसुगन्धअवास्यमूर्द्धजानि ।

कमलदलनिभे तथास्य नेत्रे दशनविशुद्धनभेव ज्योतिषा (१३) ॥

चाप इव तनूदरी विशाला पार्श्वसमुद्रता नास्ति (१४) सन्धिः ।

१ अभिमन्यामहे इत्यर्थः । २ आत्मनपरममनोरमस्वरूपमप्सरसामित्यर्थः । ३ यथा
विपश्यन्ति तथा पश्यन्मित्यर्थः । ४ मणिरत्नमित्यर्थः । ५ तथा इत्यर्थः । ६ भाजन-
मित्यर्थः । ७ मृद्वे इति शेषमापूर्य्य देवदेवगेह इत्युचितं तृतीयदेवशब्दस्तु कन्दे।नु-
रोधेन इति बोध्यं । ८ करचरणतलादारभ्येत्यर्थः । ९ दृष्ट्वा नयनानां न चास्ति
तन्निरित्यर्थः । १० विराजते इत्यर्थः । ११ तथा प्रभा. निश्चरतेऽस्या इत्यर्थः ।
१२ जातरूपवर्ष् विरोचति देव्यास्तथैवेत्यर्थः । १३ तथास्या नेत्रे दशनानि विशुद्ध-
नभ इव ज्योतीषि इत्यर्थः । १४ पार्श्वसमुद्रतमस्तीत्यर्थः ।

गजभुजसदृशोरुजङ्घा सुजान्वनुपूर्वसमुद्गतास्याः ॥

करतलचरणं समं सुरक्तं व्यक्तमिदं खलु देवकन्या नान्या ।

एवं बद्धविधं निरीक्ष्य देवीं कुसुमं क्षिप्र (१) प्रदक्षिणञ्च कृत्वा ॥

सुप्रियवसतिं जिनस्य माता पुनरपि देवपुरं गता क्षणेन ।

अथ चतुरि (२) चतुर्दिशासु पालाः शक्र सुयाम (३) तथैव
निर्घृतिः ॥

देवगणाः कुम्भाण्डराक्षसाश्चासुरमहोरगकिन्नराश्च अवोचन् ॥

गच्छत पुरतो नरोत्तमस्य पुरुषवरस्य करोथ (४) रथगुप्तिं ।

मा कुरुत जगे(५)मनःप्रदोषं मा च करोथ विचेठ(६)मानुषाणां ॥

यत्र गृह्वरेऽस्ति मायादेवी तत्र समय सपारिषद्य (७) सर्व्वे ।

असिधनुःशरशक्तिखड्गहस्ता गगनतलस्थिता निरीक्षयत ॥

ज्ञात्व च्यवनकालं देवपुत्रा उपगमि मायसकाश (८) हृष्ट-
चित्ताः ।

पुष्प तथ (९) विलेपनं गृहीत्वा दशनखमञ्जलिभि (१०) र्ज्मस्य-
मानाः ॥

च्यव च्यव हि नरेन्द्र शुद्धसत्त्व अयं समयो भवतोऽद्य वादिमिंह ।

कृप करुण जनित (११) सर्व्वलोके अस्मिन्नथस धर्म्मदानहेतो
रिति ॥

अथ खलु भिक्षवो बोधिसत्त्वस्य च्यवनकालसमये पूर्व्वस्यां

१ क्षिप्रेत्यर्थः । २ चत्वार इत्यर्थः । ३ शक्रः सुयमा इत्यर्थः । ४ सर्व्वत्रात्र करोथेत्यस्य
स्थाने कुरुतेति बोध्यम् । ५ जगतोति मन्त्र्यः । ६ विचेठामित्यर्थः । ७ समयाः सपारि-
षद्या इत्यर्थः । ८ ज्ञात्वा च्यवनकालमुपागमन्मायासकाशमित्यर्थः । ९ पुष्पन्तथा
इत्यर्थः । १० दशनखकाञ्जलिभिरित्यर्थः । ११ कृपां करुणां जनित्वा अध्यासेत्यर्थः ।

दिशि बहूनि बोधिसत्त्वशतसहस्राणि सर्व्व एकजातिप्रतिबद्धाः
 तुषितपुरवरभवनवासिनो येन बोधिसत्त्वस्तेनोपासङ्गामन्तो
 बोधिसत्त्वस्य पूजाकर्म्मणि चातुर्म्महाराजक्रायिकेभ्यो देवेभ्यश्च-
 तुरशीतिसहस्राप्सरःशतसहस्राण्येवं त्रयस्त्रिंशद्यमेभ्यः तुषितेभ्यो
 निर्माणरतिभ्यः परनिर्मितवशवर्त्तिभ्यो देवेभ्यश्चतुरशीत्यप्सरः-
 शतसहस्राणि नानातुर्य्यसङ्गीतिवादिनेन येन बोधिसत्त्वस्ते-
 नोपासङ्गामन् ॥

अथ खलु बोधिसत्त्वः श्रीगर्भे सिंहासने सर्व्वपुण्यसमुद्गते
 सर्व्वदेवनागसन्दर्शने महाकूटागारे निषद्य सार्द्धं नैर्बोधिसत्त्वै-
 र्देवनागयक्षकोटीनियुतशतसहस्रैः परिवृतः पुरस्कृतस्तुषितवर-
 भवनात् प्रचलति स्म । प्रचलता च भिक्षवो बोधिसत्त्वेन तथारू-
 रूपा कायात् प्रभा प्रमुक्ताऽभूत् । यथा प्रभयाऽयं त्रिसहस्रमहा-
 साहस्रो लोकधातुरेवं विपुलविस्तीर्णेन महोदारेण सुप्रचलित-
 पूर्वेण दिव्यप्रभा समतिक्रान्ता तेनावभासेन परिस्फुटोऽभूत् ॥
 या अपि लोकान्तरिका आद्या स्फुटान्धकारा तमिस्रा
 यत्रेमौ चन्द्रसूर्यावेवं महानुभावावेवं महर्द्धिकावेवं महेशाख्यौ
 आभया आभां वर्षेण वर्षेण तेजसा तेजो नातितपतो नाभि
 विलोकतः । तत्र ये सत्त्वा उपपन्नास्ते स्वकानपि बाहुप्रसारितान्न
 पश्यन्ति । तत्रापि तस्मिन् समये महत उदारस्यावभासस्य प्रादु-
 र्भावोऽभूत् । ये च तत्र सत्त्वा उपपन्नास्ते तेनैवावभासेन स्फुटाः
 समाना अन्योन्यं सम्यक् पश्यन्ति स्म अन्योन्यं सञ्ज्ञानन्ते स्म ।
 एवञ्चाहुः । अन्येऽपि किल भोः सत्त्वा इहोपपन्नाः किल भो इति ।

अथ च त्रिसाहस्रमहासाहस्रो लोकधातुस्तत्र षड्विकारम-
 ष्टादशमहानिमित्तमभूत् । अकम्पत प्राकम्पत सम्प्राकम्पत् । अवै-
 धत प्रावैधत सम्प्रावैधत । अचलत् प्राचलत् सम्प्राचलत् । अक्षुभ्यत
 प्राक्षुभ्यत सम्प्राक्षुभ्यत । अरणत् प्रारणत् सम्प्रारणत् । अगर्जत्
 प्रागर्जत् सम्प्रागर्जत् । अन्तेऽवनमति स्म । मध्ये उन्नमति स्म ।
 मध्येऽवनमति स्म । अन्ते उन्नमति स्म । पूर्वस्यां दिश्यवनमति स्म ।
 पश्चिमायां दिश्यवनमति स्म । पूर्वस्यां दिश्युन्नमति स्म । पश्चि-
 मायां दिश्युन्नमति स्म । दक्षिणस्यां दिश्यवनमति स्म । उत्तरस्यां
 दिश्युन्नमति स्म । उत्तरस्यां दिश्यवनमति स्म । दक्षिणस्यां
 दिश्युन्नमति स्म । तस्मिन् समये हर्षणीयास्तोषणीयाः प्रेम-
 णीयाः प्रसादनीया अवलोकनीयाः प्राह्लादनीया निर्वर्ष-
 नीया अमेधनीया अप्रतिकूला अनुत्रासकराः शब्दाः
 श्रूयन्ते स्म । न च कस्यचित् सत्त्वस्य तस्मिन् क्षणे विहेठा
 वा त्रासा वा भयं वा स्तम्भितत्वं वाऽभूत् ॥ न च भूयः
 सूर्याचन्द्रममोर्न ब्रह्माशक्रलोकपालानां तस्मिन् क्षणे प्रभा
 प्रज्ञायते स्म । सर्वे नरकतिर्यग्द्येनियमलोकोपपन्नाश्च सत्त्वा-
 स्तस्मिन् क्षणे विगतदुःखा अभूवन् सर्वसुखसमर्पिताः । न
 कस्य चित्सत्त्वस्य रोगो बाधते स्म द्वेषश्च मोह इर्या वा
 मात्सर्यं वा मानो वा स्रक्षो वा मदो वा क्रोधो वा व्यापादो वा
 परिदाहो वा सर्वसत्त्वास्तस्मिन् क्षणे मैत्रचित्ता हितचित्ताः
 परस्परं मातापितृसङ्गिनोऽभूवन् । अघट्टितानि च दिव्यामा-
 नुष्यकाणि त्वर्यकोटिनियुतदशसहस्राणि मनोजघोषमुत्सृजन्ति

स्य ॥ देवकोटीनियुतशतसहस्राणि पाणिभिरंशैः शिरोभिस्तं
महाविमानं वहन्ति स्य ॥ तानि चापारःशतसहस्राणि स्त्रां
स्त्रां सङ्गीतिं सम्प्रयुज्य पुरतः पृष्ठतो वामदक्षिणे च स्थित्वा
बोधिसत्त्वं सङ्गीतिरुतखरेणाभिस्तुवन्ति स्य ॥

पूर्वकर्मशुभसञ्चितस्य ते दीर्घरात्रकुशलोदितस्य ते ।

मत्यधर्मनयशोधितस्य ते पूजा अद्य विपुला प्रवर्त्तते ॥

पूर्वं तुभ्य बज्जकल्पकोटियो दानदत्तप्रियपुत्रस्त्रीधराः ।

तस्य दानचरितस्य तत् फलं येन दिव्यकुसुमाः (१) प्रवर्षिताः ॥

आत्ममांस (२) तुलयित्वा ते विभो क्षुत्पिपासुप्रियपत्निकारणात् ।

तस्य दानचरितस्य तत् फलं प्रेतलोकि लभि (३) पानभोजनं ॥

पूर्वं तुभ्य बज्जकल्पकोटियो शीलरक्षितमखण्डनव्रतं ।

तस्य शीलचरितस्य तत् फलं येन अक्षण अपाय (४) शोधिताः ॥

पूर्वं तुभ्य बज्जकल्पकोटियो क्षान्ति भावित निदानबोधय (५) ।

तस्य क्षान्तिचरितस्य तत् फलं मैत्रचित्तभूतदेवमानुषाः (६) ॥

पूर्वं तुभ्य बज्जकल्पकोटियो वीर्य्य (७) भावितमलोनमुत्तमं ।

तस्य वीर्य्यचरितस्य तत्फलं येन काय (८) यथ मेरु शोभते ॥

पूर्वं तुभ्य बज्जकल्पकोटियो ध्यान ध्यापित क्लेशध्यासनात् (९) ।

तस्य ध्यानचरितस्य तत्फलं येन क्लेश (१०) जगतो न बाधते ॥

१ पुंस्त्वसार्पणात् । २ आत्ममांसं तोलयित्वा इत्यर्थः । ३ प्रतलोके लभियसात्यर्थः ।

४ अक्षणा अपाया इत्यर्थः । ५ क्षान्तिर्भाविता निदानबोधायेत्यर्थः । ६ मैत्रचित्तो-

भूतदेवमानुषा इत्यर्थः । ७ वीर्य्यमित्यर्थः । ८ कायं यथा मेरुरित्यर्थः । ९ ध्यानध्यापित

क्लेशध्वंसनादित्यर्थः । १० क्लेश इत्यर्थः । ११ पूर्वं त्वया बज्जकल्पकोटिपर्य्यन्तं ध्यानं

ध्यातं क्रोशध्यासात् तुभ्यमिति तु कुचचित्तवेत्यस्मार्थेपि व्यवहृतमत्र उभयमपि सङ्गतं

भाति अर्थसङ्गतेः ।

पूर्व्वं तुभ्य ब्रह्मकल्पकोटीयो प्रज्ञ भावित (१) किलेशच्छेदनी ।
तस्य प्रज्ञचरितस्य (२) तत्फलं येन आभ (३) परमा वि-
रोचते ॥

मैत्रधर्मिककिलेशसूदना सर्व्वसत्त्वकरणाय उद्गता (४) ।

मोदप्राप्त परमा उपेक्षका ब्रह्मभूत सुगता नमोऽस्तुते ॥

प्रज्ञउल्काप्रभतेजसोद्गता (५) सर्व्वदोषतममोहसोधका (६) ।

चक्षुभूत (७) त्रिसहस्रनायका मार्गदेशिक मुने नमोऽस्तुते ॥

च्छद्भिपादवरभिज्ञ कोविदा सत्यदर्शि परमार्थशिक्षितः (८) ।

तीर्ष (९) तारयसि अन्यप्राणिना दासभूत सुगता नमोऽस्तुते ॥

सर्व्वीपायवरभिज्ञ कोविदा (१०) दर्शयसि च्युतिमच्युतच्युतिं ।

लोकधर्मभवनानुवर्त्तमे नैव लोकि (११) क्वचिदेव लिप्यसे ॥

लोभदोषपरमं विचिन्तिया येषु दर्शनं अवञ्च इष्यते (१२) ।

किं पुनः शृणुय याति धर्म्मतां अद्भु प्रीति विपुला जनिष्यति (१३) ॥

जिह्वा सर्व्वतुषितालये भूतो जम्बुद्वीपे पुरि यो उदागतः (१४) ।

प्राणिकोटिनियुता विचिन्तिया बोधयिष्यति प्रसुप्त क्लेशता ॥

च्छद्भु स्फीत पुरमद्य भेष्यते (१५) देवकोटिनियुतैः समाकुलं ।

१ प्रज्ञाभावितेत्यर्थः । २ प्रज्ञाचरितस्येत्यर्थः । ३ आभा इत्यर्थः । ४ सर्व्वसत्त्व-
करणाय उद्गतेत्यर्थः अत्र सर्व्वत्र पादाद्यन्ते आकारस्त्वनर्थकः केवलं इन्द्रेणुरोधा-
देव दत्त एवं कुत्रचिदेकारौकारौ इत्यनुमायते । ५ प्रज्ञाउल्काप्रभतेजसोद्गतेत्यर्थः ।
६ सर्व्वदोषतममोहसोधकेत्यर्थः । ७ चक्षुभूतेत्यर्थः । ८ च्छद्भिपादवराभिज्ञ
कोविद् सत्यदर्शिनित्यर्थः । ९ तीर्षं पूर्णं यथास्थानयादासभूतानित्यर्थः । १० सर्व्वी-
पायवरभिज्ञकोविदेत्यर्थः । ११ लोकधर्मभवनानुवर्त्तमे नैव लोके इत्यर्थः ।
१२ लोभं दोषं विचिन्तयित्वा यस्य दर्शनं अवञ्चतेत्यर्थः । १३ अत्रायतिधर्म्माञ्ज्रदा-
प्रीतिर्विपुला इत्यर्थः । १४ यथा भूतो जम्बुद्वीपे पुरि इत्यर्थः । १५ प्राणिकोटि-
नियुतान्विचिन्तयित्वा प्रसुप्तान् क्लेशानित्यर्थः । १५ च्छद्भु स्फीतं भजिष्यत इत्यर्थः ।

अप्सरोभि तुरियैर्निर्नादितं राजगेहि मधुरं शुण्णियति (१) ॥
 पुण्यतेज भरिता शुभकर्मा नारि सा परमरूप उपेता (२) ।
 यस्य पुत्र अयमेव समृद्धस्त्रिसहस्रलोक अभिभाति शिरीये (३) ॥
 नो भूयो पुरवरेऽस्मिन्देहिनां लोभदोषकलहा विवादता ।
 सर्व्व (४) मैत्रमनसः सगौरवा भाविनो नरवरस्य तेजसा ॥
 राजवंश नृपतेः प्रवर्द्धते (५) चक्रवर्त्तिकुलराजसम्भवः ।
 भेष्यते कपिलाङ्गयं पुरं रत्नकोष भरितं (६) सुसमृद्धं ॥
 यच्चराचमकुम्भाण्डगुह्यका देवदानवगणाः सद्भद्रकाः (७) ।
 ये स्थिता नरवरस्य रत्नकास्तेषु मोक्ष न चिरेण भेष्यति (८) ॥
 पुण्युपार्जितु सुविल नायकं प्रेमगौरवमुपस्थपिस्व नः (९) ।
 सर्व्वबोधि परिणामयामहे क्षिप्र भो यद्य त्वं नरोत्तम ॥
 इति श्रीललितविस्तरे प्रचलपरिवर्त्ती नाम पञ्चमः ॥

षष्ठसर्गप्रारम्भः ॥

इति हि भिचवः शिशिरकाले निर्गते वैशाखमासे विशा-
 खानक्षत्रानुगते चतुप्रवले वसन्तकालसमये तर्ह्वरपत्रा-
 कीर्णं वरप्रवरपुष्यसङ्कुसुमिते शीतोष्णतमोरजोविगते मृदु-
 शाद्वलधरणीतले सुसंस्थिते त्रिभुवनज्येष्ठो लोकमहितो

१ अप्सरोभिस्तुयै राजगेहे श्रेयार्थित्यर्थः । २ पुण्यतेजसा (भरिता) परिपूर्णा शुभ-
 कर्माणा नारी परमरूपोपेता इत्यर्थः । ३ यस्याः त्रिये इत्यर्थः । ४ सर्व्वे इत्यर्थः ।
 राजवंशः प्रवर्द्धियते इत्यर्थः । ५ भजियते रत्नकोषपरिपूर्णा इत्यर्थः । ६ सद्भद्रका
 इत्यर्थः । ७ तेषां मोक्षो भविष्यतीत्यर्थः । ८ पुण्यमुपार्जितुं सुखा उपस्थापयस्व
 सर्व्वबोधिन् परिणामासः क्षिप्रं यथा इत्यर्थः ।

व्यवलोक्य चतुकालसमये पञ्चदश्यां पूर्णिमायां पोषधपरि-
गृहीताया मातुः पुष्यनक्षत्रयोगे बोधिसत्त्वस्तुषितवरभवना-
च्छ्रुत्वा स्मृतः सम्प्रजानन् पाण्डुरगजरूपो भूत्वा षड्दन्तं इन्द्र-
गोपकशिराः सुवर्णराजीदन्तः सर्वाङ्गप्रत्यङ्गहीनेन्द्रियो ज-
नन्या दक्षिणायां कुक्षाववक्रामत ॥ अवक्रान्तस्सन् दक्षिणाव-
चरो ऽभून्न जातु वामावचरः मायादेवी सुखशयने संसुप्ता इमं
स्वप्नमपश्यत् ।

हिमरजतनिभश्च षड्विषाणःसुचरण (१) चारुभुजः सुरक्तशीर्षा ।
उदरमुपगतो गजप्रधानो ललितगतिर्दृढवज्रगात्रसन्धिः ॥
न च मम सुख जातु एव रूपं (२) दृष्टमपि श्रुतं नापि
चानुभूतं ।

कायसुखचित्तसौख्यभावा यथरिव (३) ध्यानसमाहिता अभूवं ॥

अथ खलु मायादेवी आभरणविगलितवसनाना प्रह्लादित
कायचित्तप्रीतिप्रामोद्यप्रसादप्रतिलब्धा शयनवरतलादुत्थाय
नारीगणपरिवृता पुरस्कृता प्रासादवरशिखरादवतीर्य येना-
शोकवनिका तेनोपजगाम । साऽशोकवनिकायां सुखोपविष्टा
राज्ञः शुद्धोदनस्य दूतं प्रेषयति स्म । आगच्छतु देवो देवी
ते द्रष्टुकामेति ॥ अथ स राजा शुद्धोदनः तद्वचनं श्रुत्वा
प्रहर्षितमनाः कम्पितशरीरो भद्रासनादुत्थायामात्यनैगमपा-
रिषद्यबन्धुजनपरिवृतो येनाशोकवनिका तेनोपसङ्गामदुपस-

१ सुचरणः इति साधुः । २ सुखं जातु एव रूपमित्यर्थः । यथैवत्यर्थः । ३ उपसङ्ग-
मितुमिति योग्यम् ।

ङ्गान्तश्च (३) न शक्नोति स्म । अशोकवनिकायां प्रवेष्टुं गुरुतरमि-
वात्मानं मन्यते स्म । अशोकवनिकाद्वारस्थितो मुहूर्त्तं सञ्चिन्त्य
तस्यां वेलायामिमां गायामभाषत ॥

न स्मरि (१) रणशौण्डिमूर्द्धि संख्यस्य मच्चं (२) एवं गुरु शरीरं
मन्यते यादृशोऽद्य (३) ।

खकुलगृहमिदमद्य न प्रभामि (४) प्रवेष्टुं किमिह मम भवेद्भोः
कन्न पृच्छेय (५) चाहमिति ॥

अथ खलु शुद्धावासकायिका देवा गगनतलगता अर्द्ध-
कायमभिनिर्माय राजानं शुद्धोदनं गाययाध्यभाषत ॥
व्रततपगुणयुक्तस्त्रिसाहस्रलोकेषु पूज्यो मैत्रकरुणालाभी पुण्य-
ज्ञानाभिषिक्तः ।

तुषितपुरि (६) च्यवित्वा बोधिसत्त्वो महात्मां नृपति तव सुतत्वं
मायकुक्षोपपन्नः (७) ॥

दशनखतदकृत्वा (८) स्वं शिरः कम्पयन्तो (९) नृपतिरनुप्र-
विष्टश्चिकारानुयुक्तः ।

माय तदनिरीक्ष्यमाण (१०) दर्पोपनीतां वदति कुरुमि (११) किं
ते प्रिये शोभनानि ॥

देव्याह । हिमरजतनिकाशश्चन्द्रसूर्यातिरेकः सुचरण सुवि-
भक्तः षड्विषाणो महात्मा ।

१ स्मृतमित्यर्थः । २ मथेत्यर्थः । ३ यादृशमथेत्यर्थः । ४ प्रभवामीत्यर्थः । ५ पृच्छे-
यमित्यर्थः । ६ तुषितपुरादित्यर्थः । ७ नृपते तव सुतत्वं प्राप्य मायाकुक्ष्यावुपपन्न
इत्यर्थः । ८ दशनखकाञ्जलिमकृत्वेत्यर्थः । ९ कम्पयन्नित्यर्थः । १० मायान्नामनि-
रीक्ष्यमाण इत्यर्थः । ११ करोमि इत्यर्थः ।

गजवरदृढसन्धिवर्जकल्पः सुरूप उदरि (१) मम प्रविष्टस्तस्य
हेतुं शृणुष्व ॥

वितिमिरत्रिसहस्रं पश्यामि भ्राजमानं देवनयुत देवीयस्तुवन्ती
(२) शयानं ।

न च मम खिलदोषा (३) नैव रोषो न मोहो ध्यानसुखमहं वै
(४) जानामी शान्तचित्ता ॥

साधु नृपति (५) शीघ्रं ब्राह्मणानानयास्मिन् वेदउपनिपाठाय
गृहे सुविधिज्ञान् (६) ।

सुपिन मम हि येमं व्याकरो तत्त्वयुक्तं किमिदं मम भवेया
श्रेय (७) पापं कुलस्य ॥

वचनमिमं श्रुणित्वा (८) पार्थिवस्तत्क्षणेन ब्राह्मणं कृतवेदाना-
नयच्छास्त्रपाठा (९) ।

माय पुरत स्थित्वा ब्राह्मणानामवोचत् सुपिन मयं य दृष्टस्तस्य
हेतुं शृणोथ (१०) ॥

ब्राह्मणा आहुः ॥ ब्रूहि देवि कीदृशस्त्वया खभो दृष्टः श्रुत्वा
ज्ञास्यामः ॥

देवी प्राह ॥ हिमरजतनिकासञ्चन्द्रसूर्यातिरेकः सुचरण (११)
सुविभक्तः षड्विषाणो महात्मा ।

१ उदरे इत्यर्थः । २ पश्यामि देवनयुता देवस्तुवन्तीत्यर्थः । ३ ममाखिलदोषा
इत्यर्थः । ४ जानामीत्यर्थः । ५ नृपते इत्यर्थः । ६ वेदोपनिषत्पाठाय सुविधिज्ञानि-
त्यर्थः । ७ खभं मम हि इमं व्याकुरु तत्त्वयुक्तं किमिदं मम भवेत् श्रेय इत्यर्थः ।
८ वचनमिदं श्रुत्यर्थः । ९ ब्राह्मणान् शास्त्रपाठिन इत्यर्थः । १० माया पुरतः
स्थित्वा मया यो दृष्टः शृणुतेत्यर्थः । ११ सुचरणः इत्यर्थः ।

गजवरदृढसन्धिवज्रकल्पः सुरूप उदरि (१) मम प्रविष्टस्यस्य
हेतुं भणध्वं ॥

वचनमिम शुणित्वा ब्राह्मणा एवमाहुः प्रीति विपुल विन्दा
(२) नास्ति पापं कुलस्य ।

पुत्र तव जनेषी लक्ष्णैर्भूषिताङ्गं राजकुलकुलीनं चक्रवर्त्तिं
महात्मं (३) ॥

स च पुन विजहित्वा कामराज्यं च गेहं प्रवजित (४) निरपेक्षः
सर्वलोकानुकम्पी ।

बुद्धो भवति एषो दर्शिनीयस्त्रिलोके अमृतरसवरेण तर्पयेत्
(५) सर्वलोकं ॥

व्याकरित्व गिरं सौम्यां भुक्त्वा पार्थिवभोजनं ।

आच्छादनानि चोद्गृह्य प्रक्रान्ता ब्राह्मणाः पुमः (६) ॥

इति हिं भिक्षुवो राजा बुद्धोदनो ब्राह्मणेभ्यो लक्षण
निमित्तज्ञेभ्यः पञ्चकेभ्यः स्वप्राध्यायीपाठकेभ्यः प्रतिश्रुत्य
दृष्टतुष्टोदयात्मा प्रमुदितः प्रीतिसौमनस्यजातः तान् ब्राह्म-
णान् प्रभूतेन प्रणीतेन खादनीयभोजनीयास्वादनीयेन सन्तर्प्य
सम्प्रवार्याऽऽच्छादनानि च दत्त्वा विसर्जयति स्म ॥ तस्याञ्च
वेलायां कपिलवस्तुनि महानगरे चतुर्षु महानगरद्वारेषु

१ उदरे इत्यर्थः । २ वचनमिदं श्रुत्वा प्रीतिं विपुलां विन्देत्यर्थः । ३ पुत्रं त्वं जनि-
ष्यसि चक्रवर्त्तिनं महात्मानमित्यर्थः । ४ पुनर्विधाय प्रव्रजिता इत्यर्थः । ५ बुद्धो
भविष्यति इति बोध्यम् वर्त्तमानसमीपे वर्त्तमानवद्वा प्राणिनीये ३ । ३ । १२२ । इति
वर्त्तमानसमीपे भविष्यति वर्त्तमानवत् प्रयोगत्वात् । तर्पयेत् तर्पयिष्यतीत्यर्थः अत्र
लोड्यस्यस्ये च (३ । ३ । ८) इत्यनेन ऊर्द्धमौर्द्धर्तिके भविष्यति लिङ् प्रयोगत्वात् ।
अनन बोधिसत्त्वोऽचिरेणैवावतरिष्यतीति ध्वनितम् । ६ व्याकृत्वा प्रयाता इत्यर्थः ।

सर्व्वनगरचत्वरशुद्धाटकेषु च दानञ्च दापयति स्म । अन्न-
मन्त्रार्थिभ्यः पानं पानार्थिकेभ्यो वस्त्राणि वस्त्रार्थिकेभ्यो यानानि
यानार्थिकेभ्य एवं गन्धमाल्यविलेपनसूर्षशय्योपाश्रयं प्राजीविकं
प्राजीवकार्थिभ्यो यावदेव बोधिसत्त्वस्य पूजाकरणे ॥

अथ खलु भिक्षुो राज्ञः शुद्धोदनस्यैतदभवत् । कत-
मस्मिन् गृहे मायादेवी सुखमनुपक्लिष्टा विहरेदिति ॥ अथ
तत्क्षणमेव चत्वारो महाराजानो राजानं शुद्धोदनमुपस-
ङ्गम्यैवमाहुः । अल्पो सुक्यं देव तव सुखं तिष्ठ उपेक्षक वयं
हि बोधिसत्त्वस्य वेश्म वै मापयामहे ॥ अथ खलु शक्रो देवा-
नामिन्द्रो राजानं शुद्धोदनमुपसङ्गम्यैवमाह ।

हीन विमानपालानां त्रयस्त्रिंशानामुत्तमं ।

वैजयन्तसमं वेश्म बोधिसत्त्वस्य दास्यहं (१) ॥

अथ खलु सुयामो देवपुत्रो राजानं शुद्धोदनमुपसङ्गम्यैवमाह ।

मदीयं भवनं दृष्ट्वा विस्मिताः शक्रकोटियः (२) ।

सुयामभवनं श्रीमद्बोधिसत्त्वस्य दास्यहं ॥

अथ खलु तुषितो देवपुत्रो राजानं शुद्धोदनमुपसङ्गम्यैवमाह ॥

यत्रैव उषितः पूर्वं तुषितेषु महायशाः ।

तदेव भवनं रम्यं बोधिसत्त्वस्य दास्यहं ॥

१ अहीन बोधिसत्त्वाय दास्याम्यहमित्यर्थः एवं अत्र सर्व्वत्र बोध्यं । २ अत्र कोय
इत्यस्य स्थाने कोटिय इति प्रयुक्तं तत्तु इन्द्रेणुरोधात् इन्द्रेणुरोधादक्षरमात्रादि
द्विज्ज्ञासे न दोषः इन्द्रेणुरोधस्य प्राधान्यत्वात् ध्वनितस्येदं पिङ्गलेन यद् दीप्तो विश-
वस्य इत्यनेन यथा परिगणिताक्षरमात्राधिक्ये द्वित्यादीनामप्येकता तथाक्षरादीनां
न्यूनपूरणेऽपि न दोष इति फलितं । इन्द्रेणुरोधादपि जेम न सहद् अवस्तुला इति
पिङ्गलसूत्रस्य इन्द्रेणुरोधादप्यविधायकस्याप्यारम्भा दृष्ट्या स्यात् फलाभावात् अतः
समागतं इन्द्रेणुरोधात् न कर्त्तव्य एवेति पिङ्गलमतं एवं सर्व्वत्र बोध्यम् ।

अथ खलु सुनिर्मितो देवपुत्रो राजानं शुद्धोदनमुपसङ्गम्यैवमाह ।
मनोमयमहं श्रीमद्वेश्म नानारत्नमयं ।

बोधिसत्त्वस्य पूजार्थमुपनेष्यामि पार्थिव ॥

अथ खलु परनिर्मितवशवर्त्ती देवपुत्रो राजानं शुद्धोदनमुप-
सङ्गम्यैवमाह ॥

थावन्तः कामधातुस्थाः विमानाः शोभनाः क्वचित् ।

तानि ते मद्दिमानस्य (१) भवन्त्यभिद्वतप्रभाः ॥

तत् प्रयच्छाम्यहं श्रीमद् वेश्म रत्नमयं शुभं ।

बोधिसत्त्वस्य पूजार्थमानयिष्यामि पार्थिव ॥

दिव्यैः पुष्पैः समाकीर्णं दिव्यगन्धोपवासितं ।

उपनामयिष्ये (२) विपुलं यत्र देवो वसिष्यति ॥

इति हि भिक्षवः सर्व्वैः कामावचरैर्देवेश्वरैर्बोधिसत्त्वस्य पूजार्थं
कपिलाक्षये पुरवरे स्वकस्वकानि गृहाणि मापितान्यभूवन् ।
राज्ञाऽपि शुद्धोदनेन मनुष्यातिक्रान्तं देव्याः सम्प्राप्तं गृहं संस्का-
रितमभूत् । तत्र बोधिसत्त्वो महाव्यूहस्य समाधेरनुभावेन सर्व्वेषु
तेषु गृहेषु मायादेवीमुपदर्शयति स्म । अभ्यन्तरगतस्य बोधि-
सत्त्वो मायादेव्याः कुक्षौ दक्षिणे पार्श्वे पर्यङ्कमाभुज्य निषण्णो-
ऽभूत् । सर्व्वे ते देवेश्वराः एकैक एवं सञ्जानते स्म । ममैव गृहे
बोधिसत्त्वस्य माता प्रतिवसति नान्यत्रेति ॥ तत्रेदमुच्यते ।

महाव्यूहोपस्थितं समाधि च चिन्तिया निर्मितमिणित्वा (३) ।

सर्व्वे च देवा अभिप्रायपूरिता नृपस्य पूर्व्वस्य तदा मनोरथः ॥

१ येन ते मद्दिमानेत्युचितं । २ उपनामयिष्ये इत्यर्थः । ३ समाधिच
चिन्तयित्वा निर्मितं मत्वा इत्यर्थः ।

अथ खलु तस्यां देवपर्षदि केषाञ्चिद्देवपुत्राणामेतदभवत् ।
येऽपि तावच्चातुर्महाराजकायिका देवपुत्रास्तेऽपि तावन्मनु-
ष्याश्रये दुर्गन्धे निर्भिद्यापक्रामन्ति । कः पुनर्वादो ये तदन्ये उदा-
रतमा देवास्त्वयत्रिंशा वा यामा वा तुषिता वा तत्कथं हि
नाम सर्वलोकाभ्युद्गतो बोधिसत्त्वः शुचिर्निरामगन्धः सत्वरत्नः
सन्तुषिताद्देवनिकायाञ्चुत्वा दुर्गन्धे मनुष्याश्रये दशमासान्मातुः
कुक्षौ स्थित इति ॥ अथ खल्वायुष्मानानन्दो बुद्धानुभावेन
भगवन्तमेतदवाचत् । आश्चर्य्यं भगवन् यावज्जुगुप्सनीयश्च माह-
यामस्तथागतेनोक्तो यावद्रागचरितश्च । इदं तु भगवन्नाश्चर्य्य-
तरं कथं हि नाम सर्वलोकाभ्युद्गतो भगवान् पूर्वं बोधिसत्त्व-
भूत एवं तुषिताद्देवनिकायाञ्चुत्वा मनुष्याश्रये दुर्गन्धि मातु-
र्दक्षिणे पार्श्वे कुक्षौपपद्य स्थित इति । नाहं भगवन्निदमुत्सहे
एवं वक्तुं यथैव पूर्वं भगवता व्याकृतमिति ।० भगवानाह ।
इच्छसि त्वमानन्द रत्नव्यूहं बोधिसत्त्वपरिभोगं द्रष्टुं यो मातुः
कुक्षिगतस्य बोधिसत्त्वस्य परिभोगोऽभूत् ॥ आह ॥ अयमस्य
भगवन्काल अयं सुगत समयस्तथागत तं बोधिसत्त्वपरिभोगमु-
पदर्शय यं दृष्ट्वा प्रीतिं वेत्स्यामः ॥

अथ खलु भगवांस्तथारूपनिमित्तमकरोत् । यद्ब्रह्मा सहा-
न्यतिः सार्द्धमष्टषष्टिब्रह्मशतसहस्रैर्ब्रह्मलोकादन्तर्हिता भगवतः
पुरतः प्रत्यस्यात् । स भगवतः पादौ शिरसाभिवन्द्य भगवन्तं
त्रिःप्रदक्षिणीकृत्यैकान्तेऽस्यात् प्राञ्जलिकृतो भगवन्तं नमस्यन् ।
तत्र खलु भगवाञ्जानन्नेव ब्रह्माणं सहान्यतिमामन्त्रयते ॥

गृहीतस्त्वया ब्रह्मन् स बोधिसत्त्वपरिभोगो दशमासिको यो
मम बोधिसत्त्वभूतस्य मातुः कुञ्चिगतस्याऽभूत् ॥ आह । एवमेतत्
भगवन्नेवमेतत् सुगत ॥ भगवानाह । क्व स इदानीं ब्रह्मन्नुप-
दर्शय • तं ॥ आह । ब्रह्मलोके स भगवन् ॥ भगवानाह ।
तेन हि त्वं ब्रह्मन्नुपदर्शय तं दशमासिकं बोधिसत्त्वपरिभोगं
ज्ञास्यन्ति कियत्संस्कृतमिति ॥

अथ खलु ब्रह्मा सहाम्पतिस्तान् ब्राह्मणानेतदवोचत् । तिष्ठन्तु
भवन्तो तावद्बोधिसत्त्वपरिभोगमानयामि ॥ अथ खलु ब्रह्मा
सहाम्पतिर्भगवतः पादौ शिरसाभिवन्द्य भगवतः पुरतोऽन्तर्हि-
तस्तत्क्षणमेव ब्रह्मलोके प्रत्यष्टात् ॥

अथ खलु ब्रह्मा सहाम्पतिः सुब्रह्माणं देवपुत्रमेतदवोचत् ।
गच्छ त्वं मार्षा इतो ब्रह्मलोकमुपादाय यावत् त्रयस्त्रिंशद्भवनं
शब्दमुदीरय ह्येषमनुश्रावय रत्नव्यूहं बोधिसत्त्वपरिभोगं वयं त-
यागतस्यान्तिकमुपनामयिष्यामः ॥ यो युष्माकं द्रष्टुकामः स शीघ्र-
मागच्छत्विति ॥ अथ खलु ब्रह्मा सहाम्पतिश्चतुरशीत्या देवकोटी-
नियुतशतसहस्रैः सार्द्धन्तं रत्नव्यूहं बोधिसत्त्वपरिभोगं परिगृह्य
महति ब्राह्मे विमाने त्रियोजनशतके प्रतिष्ठाप्यानेकैर्देवकोटी-
नियुतशतसहस्रैः समन्ततोऽनुपरिवार्य जम्बुद्वीपमवतारयति स्म ॥

तेन खलु पुनः समयेन कामावचराणां देवानां महासन्नि-
पातोऽभूत् भगवत्सकाशे गन्तुं ॥ स खलु पुनः रत्नव्यूहो बोधि-
सत्त्वपरिभोगो दिव्यैर्वस्त्रैर्दिव्यैर्माल्यैर्दिव्यैर्गन्धैर्दिव्यैश्च पुष्पैर्दिव्यै-
र्वाद्यैर्दिव्यैश्च परिभोगैरभिसंस्कृतोऽभूत् । तावन्महेशास्त्रैश्च देवैः

परिवृतोऽभूत् । यः शक्रो देवानामिन्द्रो महासुमेरौ समुद्रे
स्थित्वा दूरत एव मुखे तालच्छत्रकं दत्त्वा शीर्षव्यवलोकनेनानु-
व्यवलोकयति स्म । उन्मेषाध्यायिकया वा न च शक्रोति स्म द्रष्टुं
तत्कस्मान्महेशाख्या हि देवा (१) ब्राह्मणाः इतरात्रवस्तिंशा
यामास्तुषिता अभिनिर्माणरतयः परनिर्मितवशवर्त्तिनः कः
पुनर्वादः शक्रो देवानामिन्द्रो मोहं ते वै यान्ति स्म ॥ अथ खलु
भगवांस्तं दिव्यं वाद्यनिर्घोषमन्तर्धापयति स्म ॥ तत्कस्मात् शब्द-
श्रवणादेव जाम्बुद्वीपिका मनुष्या उन्मादमापत्यन्त इति ॥

अथ खलु चत्वारो महाराजानः (२) शक्रं देवानामिन्द्रमुप-
सङ्गम्यैवमाहुः ॥ कथं देवानामिन्द्र करिष्यामो न लभामहे रत्न-
व्यूहं बोधिसत्त्वपरिभोगं द्रष्टुं ॥ स तानवोचत् ॥ किमहं मार्षाः
करिष्याम्यहमपि न लभे द्रष्टुं । अपि तु खलु पुनर्मार्षा भगवतः
समीपमुपनीतं द्रक्ष्यामः । त आहुः ॥ तेन हि देवानामिन्द्र
तथा कुरु यथाऽस्य क्षिप्रं दर्शनं भवेत् । शक्र आह ॥ आगच्छत
मार्षा मुहूर्त्तं यावदतिक्रान्तातिक्रान्ततमा देवपुत्रा भगवन्तं
प्रतिसम्भोदयन्ते । तदेकान्ते स्थित्वा शीर्षेण्मिजितकया (३) भगव-
न्तमनुवलोकयन्ति स्म ॥ अथ खलु ब्रह्मा सहात्म्यतिः सार्द्धं तैश्चतु-
रशीत्या देवकोटीनियुतशतसहस्रैस्तं रत्नव्यूहं बोधिसत्त्वपरिभोगं
गृहीत्वा येन तथागतस्तेनोपसङ्गामति स्म ॥ स खलु पुना रत्नव्यूहो
बोधिसत्त्वपरिभोगोऽभिरूपः प्रासादिको दर्शनीयश्चतुरस्रश्चतु-

१ गन्धर्वमहाराजा इतरा इति वा पाठः । २ महाराजाः इत्युचितं त्वजन्तान् एव-
मन्यत्रापि । ३ शीर्षेण्मिलितकचेत्यर्थः ।

कोणः उपरि च कूटागारसमलङ्कृत एवं प्रमाणस्तद्यथापि नाम
षण्मासजातो दारकः उच्चैस्त्वेन । तस्य खलु पुनः कूटागारस्य मध्ये
पर्यङ्कः प्रज्ञप्रस्तद्यथाऽपि नाम षण्मासजातस्य दारकस्य भित्ति-
फलकः । स खलु पुनः रत्नव्यूहो बोधिसत्त्वपरिभोग एवं वर्षसं-
स्थानो यस्य न कश्चित् सदेवके लोके समारके सब्रह्मके सदृ-
शोऽस्ति । आकृत्या वा वर्णेन वा देवाः खल्वपि तं दृष्ट्वा आश्चर्य-
प्राप्ता अभूवन् । चक्षूंषि तेषां विभ्रमन्ति स्म । स च तथागतस्या-
न्तिकमुपनीतोऽतीवभासते तपति विरोचते स्म । तद्यथाऽपि नाम
विभान्तं सुवर्षकुशलेन कर्मकारकेन सुपरिनिष्ठितमपगतकाच-
दोषमेवन्तस्मिन् समये कूटागारो* विराजते स्म ॥ तस्मिंश्च
खलु पुनर्भिक्षवो बोधिसत्त्वपरिभोगे पर्यङ्कः प्रज्ञप्तो यस्य सदेवके
लोके नास्ति कश्चित् सदृशो वर्णेन वा संस्थानेन वाऽन्यत्र कम्बु-
घ्नीवाद्या बोधिधत्त्वस्य । यत् खलु पुनर्महाब्राह्मणचीवरं प्रावृ-
तमभूत् तत्तस्य बोधिसत्त्वपर्यङ्कस्यागतो न भासते स्म । तद्यथा-
ऽपि नाम वातवृक्षाभिहतः कृष्णकम्बलः । स खलु पुनः तस्मिन्
प्रथमे कूटागाराभ्यन्तरे तादृशरत्नकूटागार उरगसारच-
न्दनमयो यस्यैकसुवर्षधरणीसाहस्रं लोकधातुमूल्यं क्षमते
तथाविधेनोरगसारचन्दनेन स कूटागारः समन्तादनुलिप्तः
तादृश एव च तद्वाह्ये द्वितीयोऽपि कूटागारः कृतः । कूटा-
गाराभ्यन्तरतः असक्तो बद्धः स्थितः । तद्वाह्ये तादृश एव
तृतीयोऽपि कूटागारः । सपर्यङ्के तस्मिन् गन्धमये तृतीये कूटा-

* अत्र सर्व्वत्र पुंस्त्वमार्धत्वात् ।

गारे व्यवस्थापितः सम्प्रतिच्छन्नस्तस्य खलु पुन उरगसार चन्दनस्यैवंरूपो वर्षस्तद्यथाऽपि नामाभिजातस्य वैदूर्यस्य । तस्य खलु पुनर्गन्धः कूटागारस्योपरि सामन्ताद्यावन्ति कानिचिद्दिव्यातिक्रान्तानि पुष्पाणि सन्ति सर्वाणि तस्मिन् कूटागारे बोधिसत्त्वस्य पूर्वकुशलमूलविपाकेनानुलिप्तान्येव जायन्ते स्म ॥

स खलु पुना रत्नव्यूहे बोधिसत्त्वपरिभोगे दृढमारोऽभेद्यो वज्रोपमः स्पर्शने च काचिलिन्दिकसुखसंस्पर्शः (१) । तस्मिन् खलु पुना रत्नव्यूहे बोधिसत्त्वपरिभोगे ये केचित् कामावचराणां देवानां भवनव्यूहास्ते सर्वे तस्मिन् सन्दृश्यन्ते स्म ।

(यामेव च रात्रिं बोधिसत्त्वो मातुः कुचिमवक्रान्तस्तामेव रात्रिमध आपःस्नानमुपादाय (२) अष्टषष्ठियोजनशतसहस्राणि महापृथिवीं गित्वा यावद्ब्रह्मलोकं पद्ममभ्युद्गतमभूत् । न च कश्चित्तं पद्मं पश्यति स्म ॥ अन्यत्र सारथिनरोत्तमाद्दशशतसाहस्रिकाच्च महाब्रह्मणः । ये चेह त्रिसाहस्रमहासाहस्रलोकधातवो ते आजोमण्डलो वा रसो वा तत् सर्वं तस्मिन् महापद्मे मधुविन्दुः सम्प्रतिष्ठते स्म) (३) ॥

तमेनं महाब्रह्मा शुभवैदूर्यभाजने प्रक्षिप्य बोधिसत्त्वस्योपनामयति (४) स्म । तं बोधिसत्त्वः परिगृह्य परिभुङ्क्ते स्म

१ काचिच्चिक इत्यनुमायते । २ अपां स्नानमुपादायेति बोध्यं । ३ द्वितीयशङ्खुके पुस्तके “बोधिसत्त्वपरिभोगमुपदर्शय यं दृष्ट्वा प्रीतिं वेत्स्याम” एतद्वाक्यानन्तरं (६८ पत्रे १६ पङ्केः परं) “अथ खलु आनन्द पूर्वमहं बोधिसत्त्वचर्यां वक्ष्यामिति” वाक्यपूर्वकं ( ) एतादृक्काभ्यन्तरः पठितो यः पाठः प्रायो वर्तते अत्रापि सुसुंक्ष्म इतरपक्षपुस्तकेष्वप्यत्रैवैषः पाठः । ४ उपामयति स्मेति मन्मथं ।

महाब्रह्मणोऽनुकम्पामुपादाय । नास्ति स कश्चित् सत्त्वः सत्त्वनि-
काये यस्य (१) स ओजोविन्दुः परिभुक्तः सम्यक् सुखेन परिणमेद-
न्यत्र चरमभविकाहोधिसत्त्वात् सर्वबोधिसत्त्वभूमिपरिपूर्णात् ॥

कस्य च कर्मणो विपाकेन स ओजोविन्दुः बोधिसत्त्वस्योपतिष्ठते
स्म । दीर्घरात्रं खल्वपि बोधिसत्त्वेन पूर्वं बोधिसत्त्वचर्यां चरता
ग्लानेभ्यः सत्त्वेभ्यो भैषज्यं दत्तमाशापराणां सत्त्वानामाशा
परिपूरिता शरणागताश्च न परित्यक्ता नित्यञ्चायुष्यमयफ-
लमग्रसं तथागतेभ्यश्चैत्येभ्यस्तथागतश्रावकसङ्घेभ्यो मातापितृ-
भ्यश्च दत्त्वा पश्चादात्मना परिभुक्तं तस्य कर्मणो विपाकेन
महाब्रह्मा बोधिसत्त्वस्य तं मधुविन्दुमुपनामयति (२) स्म ॥

तस्मिन् खलु पुनः कूटागारे यानि कानि चित् सत्त्वातिक्रा-
न्तातिक्रान्तानि मायागुणरतिक्रीडासमवसृतस्थानानि तानि
सर्वाणि तस्मिन् प्रादुर्भूतानि सन्दृश्यन्ते स्म ॥ बोधिसत्त्वस्य
पूर्वकर्मविपाकेन तस्मिन् खलु पुनः रत्नयूहे बोधिसत्त्वपरिभोगे
शतसहस्रयूहं नाम वासोयुगं प्रादुर्भूतं । न स कश्चित् सत्त्वः सत्त्व-
निकाये संविद्यते यस्य तत्रादुर्भवेदन्यत्र चरमभविकाहोधि-
सत्त्वात् । न च ते के च न उदारोदाररूपशब्दगन्धरसस्पर्शा ये
तस्मिन् कूटागारे न सन्दृश्यन्ते स्म ॥ स च कूटागारपरि-
भोग एवं सुपरिभोग एवं सुपरिनिष्यन्नः स्वान्तर्बहिरेवं
सुपरिनिष्ठितः एवं मृदुकश्च तद्यथाऽपि नाम काचिलिन्दिक-
सुखसंस्पर्शं निदर्शनमात्रेण न तु तस्योपमा संविद्यते ॥ धर्मता

खल्वेषा बोधिसत्त्वस्य पूर्वकेण प्रणिधानेन इयं चेतना च्छुद्धस्य ।
 बोधिसत्त्वेन मनुष्यलोके उपपत्तव्यमिति निष्क्रम्य चानुत्तरां
 सम्यक्सम्बोधिमभिसम्बुद्ध्या धर्मचक्रं प्रवर्त्तयितव्यं ॥ यस्याश्च
 मातुः कुचावुपपत्तिर्भवति तस्या दक्षिणे कुचावुदित एव रत्न-
 व्यूहः कूटागारोऽभिनिवर्त्तते ॥ पञ्चाद्बोधिसत्त्वसुषितेभ्यश्च्युत्वा
 तस्मिन् कूटागारे पर्यङ्गे निषण्णः सम्भवति न हि चरमभविकस्य
 बोधिसत्त्वस्य कललाद्बुद्धघनपेशीभावः कायः सन्निष्ठते । अथ
 तर्हि सर्व्वाङ्गप्रत्यङ्गलक्षणसम्पन्नः सन्निषण्ण एव प्रादुर्भवति । स्वप्ना-
 न्तरगता च बोधिसत्त्वमाता मायादेवो महानागं कुञ्जरमव-
 क्रान्तं सञ्जानीते स्म ॥

तस्य खलु पुनस्तथा निषण्णस्य शक्रो देवानामिन्द्रश्चत्वारश्च
 महाराजानोऽष्टाविंशतिभिश्च यक्षसेनापतयो गुह्यकाधिपतिश्च
 नाम यक्षकुलं यतो वज्रपाणेरुत्पत्तिस्ते बोधिसत्त्वं मातुः
 कुचिगतं विदित्वा सततसमितमनुबद्धा भवन्ति स्म ॥ सन्ति
 खलु पुनश्चतस्रो बोधिसत्त्वपरिचारिका देवता उत्खली च
 नाम उत्खली च नाम ध्वजवती च नाम प्रभावती च नाम ता
 अपि बोधिसत्त्वं मातुः कुचिगतं ज्ञात्वा सततं समितं रक्षन्ति
 स्म । शक्रोऽपि देवानामिन्द्रः सार्द्धं पञ्चमात्रैर्देवपुत्रशतैस्त्रैर्बोधि-
 सत्त्वं मातुः कुचिगतं ज्ञात्वा सततं समितमनुबध्नाति स्म ॥

बोधिसत्त्वस्य खलु मातुः कुचिगतस्य कायस्तथाविधोऽ-
 भूत्तद्यथाऽपि नाम पर्वतमूर्द्धिं रात्र्यामन्धकारतमिस्रायां
 महानग्निस्कन्धो योजनादपि दृशते यावत् पञ्चेभ्योऽपि योज-

नेभ्यो दृश्यते । एवमेव बोधिसत्त्वस्य मातुः कुच्छिगतस्यात्म-
 भावोऽभिनिर्वृत्तोऽभूत् । प्रभास्वरोऽभिरूपः प्रासादिको
 दर्शनीयः स तस्मिन् कूटागारे पर्यङ्गे निषण्णोऽतीव शोभते
 स्म वैदूर्यप्रत्युत्तमिवाभिजातं जातरूपं । बोधिसत्त्वमाता
 च निधाय स्थिता पश्यति स्म कुच्छिगतं बोधिसत्त्वं । तद्यथाऽपि
 नाम महतोऽभ्रकूटाद्विद्युतो निःसृत्य महान्तमवभासं जन-
 यन्त्येवमेव बोधिसत्त्वो मातुः कुच्छिगतः श्रिया तेजसा वर्षेण
 च तं प्रथमं सर्व्वरत्नकूटागारमवभासयति स्म । अवभास्य
 द्वितीयं गन्धरत्नकूटागारमवभासयति स्म । तमवभास्य तृतीयं
 गन्धरत्नकूटागारमवभासयति स्म । तमवभास्य सर्वावन्तं
 मातुरात्मभावमवभासयति स्म । तमवभास्य यत्र चासने निषण्णो
 भवति स्म तदवभासयति स्म । तदवभास्यं सर्व्वगृहमवभा-
 सयति स्म । सर्व्वगृहमवभास्य गृहस्योपरिष्ठान्निःसृत्य पूर्वां
 दिशमवभासयति स्म ॥ एवं दक्षिणां पश्चिमां उत्तरामध ऊर्द्धं
 समन्ताद्दशदिशः क्रोशमात्रमेकैकस्यां दिशि मातुः कुच्छिगता
 बोधिसत्त्वः श्रिया तेजसा वर्षेण चावभासयति स्म ॥

आगच्छन्ति स्म खलु भित्तवञ्चत्वारो महाराजानोऽष्टा-
 विंशतिश्च महायत्नेनापतयः सार्द्धं पञ्चमात्रैर्यत्तशतैः पूर्वाह्न-
 कालसमये बोधिसत्त्वस्य दर्शनाय वन्दनाय पर्युपासनाय च धर्म-
 श्रवणाय तदा बोधिसत्त्वस्तानागतान् विदित्वा दक्षिणपाणि-
 मत्युत्क्षिप्य एकाङ्गुलिकया आसनमुपदर्शयति स्म । निषीदन्ति
 स्म ते लोकपालादयो यथा प्रज्ञप्तेष्व्वासनेषु । पश्यन्ति स्म बोधि-

सत्त्वं मातुः कुक्षिगतं जातरूपमिव विग्रहं हस्तं चालयन्तं विचारयन्तं प्रतिष्ठापयन्तं । तेऽपि प्रीतिप्रामोद्यप्रासादप्रतिलब्धाः । बोधिसत्त्वस्तेषां चेदमेव चित्तं विज्ञाय दक्षिणपाणिमुत्क्षिप्य सञ्चारयति स्म सञ्चार्यं विचारयति स्म ॥ मातरञ्च नमस्करोति स्म । निषणांश्च तान् विदित्वा बोधिसत्त्वो धर्मयथा कथया सन्दर्शयति स्म । समुत्तेजयति स्म । समादापयति स्म । सम्प्रहर्षयति स्म । यदा च ते प्रक्रमितुकामा भवन्ति तदा बाधते स्म । तदा तेषां चतुर्णां महाराजानामेवं भवति स्म । विसर्जिताश्च वयं बोधिसत्त्वेनेति बोधिसत्त्वं बोधिसत्त्वमातरञ्च त्रिःप्रदक्षिणीकृत्य प्रकामन्ति स्म । अयं हेतुरयं प्रत्ययो यद्बोधिसत्त्वो रात्र्यां प्रशान्तायां दक्षिणपाणिं सञ्चार्यं विचारयति स्म । विचार्यं पुनरपि स्मृतः सम्प्रजानंस्तं पाणिं प्रतिष्ठापयति स्म ॥ पुनरपरे यदा बोधिसत्त्वस्य केचिद्दर्शनायागच्छन्ति स्म स्त्रियो वा पुरुषो वा दारको वा दारिका वा तान् बोधिसत्त्वः पूर्वतरमेव प्रतिसम्मोदयते स्म पश्चाद्बोधिसत्त्वमाता ॥

इति हि भिक्षवो बोधिसत्त्वो मातुः कुक्षिगतः सन् सत्त्वप्रति सम्मोदनकुशलो भवति स्मेति न कश्चिद्देवो वा नागो वा यज्ञो वा मनुष्यो वाऽमनुष्यो वा यः शक्नोति स्म बोधिसत्त्वं पूर्वतरं प्रति सम्मोदयितुं । अथ तर्हि बोधिसत्त्व एव तावत् पूर्वतरं प्रति सम्मोदयते स्म पश्चाद्बोधिसत्त्वमाता ।

निर्गते खलु पुनः पूर्वार्द्धकालसमये मध्याह्नकालसमये प्रत्युत्थिते अथ खलु शक्रो देवानामिन्द्रोऽतिक्रान्ताऽतिक्रान्ताश्च

त्रयस्तिंशद्देवपुत्रा बोधिसत्त्वस्य दर्शनाय वन्दनाय पर्युपासनाय च धर्मश्रवणाय चागच्छन्ति स्म । तांश्च बोधिसत्त्वो दूरत एवागच्छतो दृष्ट्वा दक्षिणं सुवर्णवर्णं बाहुं प्रसार्य शक्रं देवानामिन्द्रं देवांश्च त्रयस्तिंशान् प्रति सम्मोदयते स्म ॥ एकाङ्गुलिकया चासनान्युपदर्शयति स्म । न च शक्नोति स्म भिक्षवः शक्रो देवानामिन्द्रे बोधिसत्त्वस्याज्ञां प्रतिरोद्धुं । निषीदति स्म शक्रो देवानामिन्द्रस्तदन्ये च देवपुत्रा यथा प्रज्ञप्तेष्व्वासनेषु । बोधिसत्त्वो निषण्णान् विदित्वा धम्मय्या कथया सन्दर्शयति स्म । समादापयति स्म समुत्तेजयति स्म सम्प्रहर्षयति स्म । येन च बोधिसत्त्वः पाणिं सञ्चारयति स्म तन्मुखा बोधिसत्त्वमाता भवति स्म । ततस्तेषामेवं भवति स्म । अस्माभिः साङ्गं बोधिसत्त्वो सम्मोदयते स्म एकैकस्त्रैवं सञ्जानीते स्म । मयैव साङ्गं बोधिसत्त्वः संलपति मयैव सम्मोदत इति ॥

तस्मिन् खलु पुनः कूटागारे शक्रस्य देवानामिन्द्रस्य त्रयस्तिंशानां देवानाञ्च प्रतिभासः सन्दृश्यन्ते स्म । न खलु पुनरन्यत्रैवं परिशुद्धो बोधिसत्त्वपरिभोगो भवति यथा मातुः कुचिगतस्य बोधिसत्त्वस्य । यदा च भिक्षवः शक्रो देवानामिन्द्रस्तदन्ये च देवपुत्राः प्रक्रमितुकामा भवन्ति स्म । तदा बोधिसत्त्वस्तेषां चैतमेव चेतःपरिवितर्कमाज्ञाय दक्षिणपाणिमुत्क्षिप्य सञ्चारयति स्म सञ्चार्य विचार्य पुनरपि स्मृतः सम्प्रजानन् प्रतिष्ठापयति स्म । मातरञ्च न बाधते स्म । तदा शक्रस्य देवानामिन्द्रस्यान्येषां च त्रयस्तिंशानां देवानामेवं

भवति स्म । विसर्जिता वयं बोधिसत्त्वेनेति ते बोधिसत्त्वं बोधि-
सत्त्वमातरं च त्रिःप्रदक्षिणीकृत्य प्रक्रामन्ति स्म ॥

निर्गते च खलु पुनर्भिक्षवो मध्याह्नकालसमये प्रत्युपस्थिते
सायाह्नकालसमये अथ खलु ब्रह्मा सहाम्पतिरनेकैर्ब्रह्मका-
यिकैर्देवपुत्रैः शतसहस्रैः परिवृतः पुरस्त्रातस्त्रं दिव्यमोजेवि-
न्दुमादाय येन बोधिसत्त्वस्तेनोपसङ्ग्रामति स्म । बोधिसत्त्वं
द्रष्टुं वन्दितुं पर्युपासितुं धर्मञ्च श्रोतुं समन्वाहरति स्म ॥
भिक्षवो बोधिसत्त्वो ब्रह्माणं सहाम्पतिमागच्छन्तं सपरिवारं
विदित्वा पुनरेव च बोधिसत्त्वो दक्षिणं सुवर्षवर्षपाणिमुत्क्षिप्य
ब्रह्माणं सहाम्पतिं ब्रह्मकायिकांश्च देवपुत्रान्प्रतिसम्बोधयते
स्म ॥ एकाङ्गुलिकया चासनान्युपदर्शयति स्म । न च शक्तिरस्ति
भिक्षवो ब्रह्मणः सहाम्पतेर्बोधिसत्त्वस्याज्ञां प्रतिरोद्धुं । निषी-
दति स्म भिक्षवो ब्रह्मा सहाम्पतिस्तदन्ये च ब्रह्मकायिका देवपुत्रा
यथाप्रज्ञप्रेष्यासनेषु । बोधिसत्त्वो निषण्णान् विदित्वा धर्म्यया
कथया सन्दर्शयति स्म समादापयति स्म समुत्तेजयति स्म सम्प्र-
हर्षयति स्म । येन बोधिसत्त्वः पाणिं सञ्चारयति स्म तन्मुखा
च मायादेवी भवति स्म । तत्स्तेषामेकैकस्य एवं भवति स्म ।
मया सार्द्धं बोधिसत्त्वः संलपति मामेव प्रतिसम्बोधयत इति ॥

यदा च ब्रह्मा सहाम्पतिस्तदन्ये च ब्रह्मकायिका देवपुत्रा
गन्तुकामा भवन्ति स्म । तदा बोधिसत्त्वस्तेषां चेतसैव चेतःपरि-
वितर्कमाज्ञाय दक्षिणं सुवर्षवर्षं बाहुं ऊत्क्षिप्य सञ्चारयति स्म ।
सञ्चार्यं विचारयति स्म । सञ्चार्यं विचार्यं विसादनाकारेण पाणिं

सञ्चारयति स्म । मातरं न बाधते स्म । ततो ब्रह्मणः सहाय्यते-
स्तदन्येषाञ्च ब्रह्मकायिकानां देवपुत्राणामेवं भवति स्म । विस-
र्जिता वयं बोधिसत्त्वेनेति । ते बोधिसत्त्वं बोधिसत्त्वमातरञ्च
त्रिःप्रदक्षिणीकृत्य प्रक्रामन्ति स्म । बोधिसत्त्वः स्यतः सम्प्रजानन्
पाणिं प्रतिष्ठापयति स्म ॥

आगच्छन्ति स्म खलु पुनर्भिचवः पुनः पूर्वदक्षिणपश्चि-
मोत्तराभ्यो दिग्भ्योऽधस्तादुपरिष्ठात् समन्ताद्दशभ्यो दिग्भ्यो
बहूनि बोधिसत्त्वशतसहस्राणि बोधिसत्त्वस्य दर्शनाय वन्द-
नाय पद्भ्युपासनाय धर्मश्रवणाय धर्मसङ्गीतिसङ्गायनाय च ।
तेषामागतानां बोधिसत्त्वः कायात् प्रभामुत्सृज्य महाव्यू-
हानि सिंहासनान्यभिनिर्मिमीते स्म । अभिनिर्माय तान्
बोधिसत्त्वांस्तेष्वासनेषु निषीदयति स्म । निषण्ठांश्चैवान् विदित्वा
परिपृच्छति स्म । परिप्रश्नयति स्म । यदुतास्यैव बोधिस-
त्त्वस्य महायानस्य विल्लरं विभागतामुपादाय । न च तं
कश्चिदन्यः पश्यति स्म । अन्यत्र सभागेभ्यो देवपुत्रेभ्यः । अयं
भिचवो हेतुरयं प्रत्ययो येन बोधिसत्त्वः प्रशान्तायां रात्र्यां
कायात् प्रभामुत्सृजति स्म । न खलु पुनर्भिचवो मायादेवी
बोधिसत्त्वे कुक्षिगते गुरुकायतां सञ्जानीते स्म अन्यत्र लघुता-
मेव मृदुतामेव सौख्यतामेव । नवोदरगतानि दुःखानि प्रत्यनु-
भवति स्म ॥ न च रागपरिदाहेन वा द्वेषपरिदाहेन वा मोह-
परिदाहेन वा परिदह्यते स्म ॥ न च कामवितर्कां वा व्यापा-
दवितर्कां वा विहिंसावितर्कां वा वितर्कयति स्म ॥ न च शीतं

न चोष्णं जिघ्रासां वा पिपासां वा तमो वा रजो वा क्लेशं
 वा सञ्जानीते स्म पश्यति वा । न चास्या अमनापा रूपशब्द-
 गन्धरसस्पर्शा वा आभासमागच्छन्ति स्म । न च पापकान्
 स्वप्नान् पश्यति स्म । न चास्याः स्त्रीमाया न शार्थं नेर्षा न
 स्त्रीक्लेशा बाधन्ते स्म । पञ्चशिखोदयसमोदात्ता खलु पुनः शील-
 वती दशकुलकर्म्मपथे प्रतिष्ठिता तस्मिन् समये बोधिसत्त्वमाता
 भवति स्म । न च बोधिसत्त्वमातुः क्वचित्पुरुषे रागचित्तमुत्पद्यते
 स्म । नापि कस्य चित्पुरुषस्य बोधिसत्त्वमातुरन्तिके ॥ ये च के
 चित् कपिलाङ्गये पुरवरे अन्येषु वा जनपदेषु देवनागयक्षग-
 न्धर्वासुरगरुडभूताविष्टाः स्त्रीपुरुषदारकदारिका वा ते सर्वे
 बोधिसत्त्वमातुः सह दर्शनादेव स्वस्थाः स्मृतिप्रतिलब्धा भवन्ति
 स्म । ते चामनुष्याः क्षिप्रमेव प्रक्रमन्ति स्म ॥ ये च केचिन्नानारोग-
 स्पृष्टाः सत्त्वा भवन्ति स्म । वातपित्तश्लेष्मसन्निपातकैः रोगैः पीड्यन्ते
 स्म । बद्धरोगेण वा श्रोत्ररोगेण वा घ्राणरोगेण वा जिह्वारो-
 गेण वा श्रोष्ठरोगेण वा दन्तरोगेण वा कण्ठरोगेण वा
 गलगण्डरोगेण वा उरोगण्डकुष्ठक्लेशशोषोन्मादापस्मारज्वरकु-
 क्षिरोगैः पित्तकविसर्पिर्विचर्चिकाद्यै रोगैः सम्योड्यन्ते स्म तेषां
 बोधिसत्त्वमाता दक्षिणपाणिं मूर्द्ध्नि प्रतिष्ठापयति स्म । ते सह
 प्रतिष्ठापिते पाणौ विगतव्याधयो भूत्वा स्वकस्वकानि गृहाणि
 गच्छन्ति स्म ॥ अन्ततो मायादेवी दणगुल्फकमपि धरणित-
 लादभ्युत्क्षिप्य ग्लानेभ्यो सत्त्वेभ्योऽनुप्रयच्छति स्म । ते सह प्रति-
 लम्भादरोगनिर्विकारा भवन्ति स्म । यदा च मायादेवी स्व

दक्षिणपार्श्वं प्रत्यवेक्षते स्म तदा पश्यति स्म बोधिसत्त्वं कुक्षिगतं ।
तद्यथाऽपि नाम सुपरिशुद्धे आदर्शमण्डले मुखमण्डलं दृश्यते ।
दृष्ट्वा च पुनस्तुष्टा उदया आत्तमना प्रमुदिता प्रीतिसौमनस्य-
जाता भवति स्म ॥

बोधिसत्त्वस्य खलु पुनर्भिक्षवो मातुः कुक्षिगतस्याधिष्ठितं
सततं समितं रात्रिन्दिवं दिव्यानि त्वर्याणि अभिनिर्माय प्रवा-
द्यन्ति स्म । दिव्यानि च पुष्पाणि अभिप्रवर्षन्ति स्म । कालेन
देवाः प्रवर्षन्ति स्म । काले वायवो वान्ति स्म । कालेन चतवो
नक्षत्राणि परिवर्तन्ते स्म । क्षेमञ्च राज्यं सुभिक्षञ्च समनाकु-
लमनुभवति स्म । सर्व्वे च कपिलाङ्गये महापुरे शाक्या अन्ये
च सत्त्वाः खादन्ति स्म पिवन्ति स्म रमन्ते स्म क्रीडन्ति स्म प्रवि-
चारयन्ति स्म दानानि च ददति स्म पुण्यानि च कुर्व्वन्ति स्म
कौमदीवियञ्चातुर्मास्यामेकान्ते क्रीडासुखविहारैर्विहरन्ति
स्म । राजाऽपि शुद्धोदनः समागतब्रह्मचर्य्योऽपगतकार्य्यो
नार्य्यपि सुपरिशुद्धा तपोवनगत इव धर्मभेवानुवर्तते स्म ॥

एवं रूपेण भिक्षवो ऋद्धिप्रातिहार्य्येण समन्वागतो बोधि-
सत्त्वो मातुः कुक्षिगतोऽस्यात् । तत्र खलु भगवानायुष्मन्तमा-
नन्दमामन्त्रयते स्म । द्रक्षसि त्वमानन्द रत्नव्यूहं बोधिसत्त्वप-
रिभोगं यत्र बोधिसत्त्वो मातुः कुक्षिगतो व्याहर्षीत् । आह ।
पश्येयं भगवन् पश्येयं(१) सुगत ॥ तं दर्शयति स्म तथागतः । आयु-
ष्मत आनन्दस्य(२) शक्रस्य देवानामिन्द्रस्य चतुर्षां लोकपालानां

१ अत्र लडर्षे विधिलब्धः । २ आनन्दस्य शक्रस्येत्यादौ कर्मणि षष्ठी बोध्या ।

च तदन्येषां च देवमनुष्याणां । दृष्ट्वा च ते तुष्टा उदया आत्तम-
नसः प्रमुदिताः प्रीतिसौमनस्यजाता अभूवन् । स च ब्रह्मा सहा-
म्यतिः पुनरेव च ब्रह्मलोके समारोप्य प्रतिष्ठापयति स्म चैत्यार्थं ॥

तत्र खलु भगवान् पुनरपि भिक्षूनामन्त्रयते स्म ॥

इति हि भिक्षुवो बोधिसत्त्वेन दशमासकुक्षिगतेन षट्त्रिंश-
दयुतानि देवमनुष्याणां त्रिषु यानेषु परियाचितान्यभूवन् ॥
तत्रेदमुच्यते ।

बोधिसत्त्व अग्रसत्त्वो मातुः कुक्षिसंस्थितः ।

प्रकम्पिता च षड्विकार (१) मेदिनी सकानना ॥

सुवर्षवर्ष आभ मुक्ता सर्वोपाय (२) शोधिताः ।

प्रहर्षिताश्च देवसङ्घा धर्मारजु भेष्यते (३) ॥

सुसंस्थितो महःविमान नेकरत्नचित्रिते (४) ।

यत्र वीर आरुहित्य (५) तिष्ठते विनायकः ॥

गन्धोत्तमचन्दनेन पूरितो विरोचते ।

यस्य भूमिश्च त्रिसहस्रमूल्यरत्नपूरिता ॥

महासाहस्रलोकधातु गृहेष्वभिनयित्वा (६) ना ।

उदागतो गुणाकरस्य पद्म ओजविन्दुको (७) ॥

सो सप्तरात्र पुण्यतेजा ब्रह्मलोकश्च उद्गतः ।

यतो गृहीत्वा ब्रह्म ओजो बोधिसत्त्वोपनामयी (८) ॥

नास्ति सर्वसत्त्वकायि भुक्त यो जरय तं ।

१ षड्विकारा इत्यर्थः । २ सुवर्षवर्षा आभा सर्वोपाया इत्यर्थः । ३ राज्यं भेष्यते इत्यर्थः ।

४ महाविमानेऽनकेत्यादीति शुद्धम् । ५ आरुहित्यर्थः । ६ महासाहस्रलोकधातुं भिक्षुव्यर्थः ।

७ ओजोविन्दुक । ८ स सप्तरात्रं यं गृहीत्वा ब्रह्मा बोधिसत्त्वोपनामयन् इति शुद्धम् ।

अन्यत्र सुचरित्वा बोधिसत्त्व ब्रह्मकल्पसन्निभे (१) ॥
 अनेककल्प पुण्यतेज आजविन्दु संस्थितो ।
 यं भुञ्जित्वा सत्त्वकाय चित्तज्ञानशुद्धिं गच्छिषु (२) ॥
 शक्रब्रह्मलोकपालाः पूजनाय नायकं ।
 त्रीणि काल आगमित्वा बोधिसत्त्वअन्तिकं (३) ॥
 वन्दयित्वा पूजयित्वा धर्मं च शृणुते वरं ।
 प्रदक्षिणं करित्वा सर्वं गच्छन्ति यथागताः (४) ॥
 बोधिसत्त्व धर्मकाम एन्ति लोकधातुषु ।
 प्रभावियूह आसनेषु निषण्ण स्वर्षदृशियु (५) ॥
 परस्परं च श्रुत्वा धर्मं यानश्रेष्ठमुत्तमं ।
 प्रयान्ति सर्व्वं हृष्टचित्ता वर्षमाल भाषतो (६) ॥
 ये च इस्ति दारिका दुःखिता च तदाऽभवन् ।
 भूतस्यृष्टा क्षिप्तचित्ताः नग्नाः पांशुर्ध्वक्षिताः (७) ॥
 तेऽपि सर्व्वे दृष्ट्वा माया (८) भान्ति लब्धचेतनाः ।
 स्मृतीमतीगतीउपेत गेह गेह गच्छिषु (९) ॥
 वाततो वा पित्ततो वा श्लेष्मसान्निपातकैः ।
 ये च चक्षुरोगाः श्रोतरोगाः कायचित्त पीडिताः (१०) ॥

१ सर्व्वसत्त्वनिकाये भुक्त्वा आरयेत् सुचरित्वाद्बोधिसत्त्वाद्ब्रह्मकल्पसन्निभमित्यर्थः ।
 २ अनेककल्पं पुण्यतेजा आजोविन्दुः संस्थितः भुक्त्वा सत्त्विकायचित्तज्ञानशुद्धिं गत
 इत्यर्थः । ३ त्रिकालमागत्य बोधिसत्त्वान्तिकमित्यर्थः । ४ वन्दित्वा पूजयित्वा शृणुते
 वरं इत्यर्थः । ५ बोधिसत्त्वा धर्मकामा आयान्ति प्रभावियूहेषु निषण्णा स्वर्षदृशियु
 इत्यर्थः । ६ श्रुत्वा सर्व्वं वर्षमालां भाषन्त इत्यर्थः । ७ या च स्त्री इत्यर्थः । ८ दृष्ट्वा
 मायामित्यर्थः । ९ स्मृतिमतिगत्युपेता गेहे गेहेऽगच्छन्त्यित्यर्थः । १० वातेन पित्तेन
 चक्षुरोगिणः श्रोतरोगिणः कायचित्ते इत्यर्थः ।

नैकरूपनैकजातिव्याधिभिश्चं ये हताः ।
 स्थापिते स्म माय मूर्द्धि पाणि भान्ति निर्जराः (१) ॥
 अथापि वा त्वणस्य त्वलिं भूमितो गृहीत्व ना ।
 ददाति माय आतुराण सर्व्व भान्ति निर्जराः ॥
 सौख्यप्राप्ता निर्व्विकारा गेहि गेहि गच्छिषु (२) ।
 भेषज्यभूति वैद्यराजि कुक्षि सम्प्रतिष्ठिते (३) ॥
 यस्मि कालि मायदेवी स्वतनुं निरीचते ।
 अदृशाति बोधिसत्त्व कुक्षिये प्रतिष्ठितं (४) ॥
 यथैव चन्द्रमन्तरीच तारकैश्च परिवृतं ।
 तथैव नाथ बोधिसत्त्व लक्षणैः समलङ्कृतं (५) ॥
 नो च तस्य रागद्वेष नैव मोह बाधते ।
 कामच्छनैवन्द तस्य इर्षिं नैव हिंसता (६) ॥
 तुष्टचित्त हृष्टचित्त प्रीतिसौमनःस्थितः ।
 क्षुधा पिपासा शीतोष्ण नैव तस्य बाधते (७) ॥
 अघट्टिताश्च नित्यकाल दिव्यतूर्य्य वादिषुः ।
 प्रवर्षन्ति दिव्यपुष्पं गन्धायश्रेष्ठ शोभनं (८) ॥
 देवपक्षिमानुषाणाश्चामानुषाणां ।
 विद्वठ नो विहिंसिता तत्र ते परस्परं (९) ॥

१ स्थापयति माया पाणिं । २ गृहीत्वा माया आतुरेभ्यः सर्व्वे गेहे गेहेऽमच्छन्नित्यर्थः ।
 ३ भेषज्यभूते वैद्यराजे कुक्षावित्यर्थः । ४ यस्मिन् काले मायादेवी पश्यति बोधिसत्त्वं
 कुक्षावित्यर्थः । ५ नाथं बोधिसत्त्वं अन्तरिक्षे इत्यर्थः । ६ न च तं रागद्वेषो मोहो
 कामेच्छा इर्षा तं हिंसतामित्यर्थः । ७ तुष्टचित्तो हृष्टचित्तो प्रीति सौमनस्यस्थितः
 क्षुत्पिपासा शीतोष्ण तमित्यर्थः । ८ अघट्टितानि नित्यकाल दिव्यतूर्य्याणि अवादिषुः
 दिव्यपुष्पाणि श्रेष्ठायगन्धानि शोभनानि इत्यर्थः ॥ ९ देवपक्षिमानुषामानुषाणां विद्वेषा
 विहिंसतामित्यर्थः ।

रमन्ति सर्व्वं क्रीडयन्ति अन्नपानं दत्ति च ।
 आनन्दशब्दं घोषयन्ति हृष्टतुष्टमानसाः (१) ॥
 क्षमाराज्याकुलं सर्व्वं काले देवो हि वर्षते ।
 तृणोऽप्युष्प औषधीयस्तस्मिन् काले रोहिषुः (२) ॥
 राजगेहि सप्तरात्र रत्नवर्ष वर्षितः ।
 यतो दरिद्रसत्त्व गृह्णाति दत्ति भुञ्जते (३) ॥
 नास्ति सत्त्व यो दरिद्र यो च आसि दुःखितो ।
 मेरुमूर्द्ध्नि नन्दनवन इव सत्त्वनन्दिष्ठः (४) ॥
 सो च राजु शोकियान पोषधी उपोषितो ।
 राज्यकार्युं नो करोति धर्ममेव गोचरी (५) ॥
 तपोवनञ्च सो प्रविष्ट मायदेवो पृच्छति ।
 कीदृशन्ते कायसौख्यमग्रसत्त्वधारिणीति (६) ॥ .
 इति श्रीललितविस्तरे गर्भावक्रान्तिपरिवर्त्तो नाम षष्ठः ॥ ६ ॥

सप्तमाध्यायप्रारम्भः ॥

इति हि भिक्षुवो दशमांशेषु निर्गतेषु बोधिसत्त्वस्य जन्म-
 कालसमये प्रत्युपस्थिते राज्ञः शुद्धोदनस्य गृहोद्याने द्वात्रिं-
 शत्पूर्व्वनिमित्तानि प्रादुरभूवन् ॥ कतमानि द्वात्रिंशत् । सर्व्व-
 पुष्पाणि सुङ्गीभृताति न पुष्पन्ति स्म ॥ पुष्करिणीषु चोत्पल-

१ क्रीडन्ति ददतीत्यर्थः । २ वर्षति तृणानि पुष्पोषध्यस्तस्मिन् काले रोहन्ति । ३ राज-
 गेहे सप्तरात्ररत्नवर्षो हृष्टो यं दरिद्रसत्त्वो गृह्णाति आदत्ते भुङ्क्ते इत्यर्थः । ४ सत्त्वो
 दरिद्रो यथासि दुःखितः सत्त्व आनन्दस्य इत्यर्थः । ५ स शोचमानः पोषधमुपोषितो
 राज्यकार्यं धर्मगोचरपवेत्यर्थः । ६ स प्रविष्ट इत्यर्थः ।

पद्मकुमुदपुण्डरीकाण्यभ्युद्गतानि कुङ्मलीभूतानि न पुष्पन्ति
 स्म । तदा च पुष्पफलवृक्षा धरणीतलादभ्युद्गम्य चारकजाता
 न फलन्ति स्म । अष्टौ च वृक्षाः प्रादुरभूवन् विंशतिश्च रत्ननि-
 धानशतसहस्राणि चोत्स्रुत्य व्यवस्थितानि दृश्यन्ते स्म । अन्तः-
 पुरे च रत्नाङ्कुराः प्रादुरभूवन् । सुगन्धितैलपूरिताः परिवासि-
 ताश्च गन्धोदकाः शीतोष्णाः (१) प्रश्रवन्ति स्म । हिमवत्पर्वत-
 पार्श्वेच सिंहपोतका आगत्याभिनन्दन्तः कपिलाङ्गयं पुरवरं
 प्रदक्षिणीकृत्य द्वारमूलेष्ववतिष्ठन्ते स्म । नच कञ्चित् सत्त्वं
 विहेठयन्ति स्म । पञ्चशतानि पाण्डुराणां हस्तिशावकानां
 आगत्य राज्ञः शुद्धोदनस्याग्रैश्चरणानभिलिखन्ति स्म । मेख-
 लावद्धकाश्च देवदारका राज्ञः शुद्धोदनस्यान्तःपुरे उत्सङ्गे-
 नोत्सङ्गं परिवर्त्तमानाः सन्दृश्यन्ते स्म । गगनतलगतार्द्धकायि-
 का नागकन्या नानापूजोपकरणपरिगृहीता अध्यालम्बमानाः
 सन्दृश्यन्ते स्म । दश च नागकन्या सहस्राणि मथूराङ्गहस्तकपरि-
 गृहीता गगनतलेऽवस्थिताः सन्दृश्यन्ते स्म । दश च पूर्णकुम्भसह-
 स्राणि कपिलवस्तुमहानगरं प्रदक्षिणीकुर्वन्तः सन्दृश्यन्ते स्म ।
 दश च देवकन्यासहस्राणि गन्धोदकमृद्गारपरिगृहीता मूर्द्धि
 धारयन्त्योऽवस्थिताः सन्दृश्यन्ते स्म । दश च देवकन्यासहस्राणि
 कृत्रध्वजपताकापरिगृहीता अवस्थिताः सन्दृश्यन्ते स्म । बह्वनि
 चाप्सरःशतसहस्राणि शङ्खभेरीमृदङ्गपणवैः घण्टावशक्तैः प्रती-
 चमाणानि व्यवस्थितानि सन्दृश्यन्ते स्म । सर्वे वायव्यावस्थिता

१ अत्र चतुःस्थानेषु नपुंसकप्रयोग उचितः सुगन्धितैलपूरितानोत्यादिवत् ।

न वान्ति स्म । सर्व्वनद्यश्च प्रश्रवणानि न वहन्ति स्म । चन्द्रसूर्य्यवि-
मानानि न च चन्द्रज्योतिर्गणाश्च न वहन्ति स्म । पुष्यनक्षत्रयुक्तमभूत् ।
रत्नजातपरिस्फुटं च राज्ञः शुद्धोदनस्य गृहं संस्थितमभूत् ।
वैश्वानरस्य न ज्वलति स्म । कूटागारप्रासादतोरणजालक
तलेषु च मणिरत्नान्यभिप्रलम्बमानानि च सन्दृश्यन्ते स्म । दूष्य-
गन्धश्च विविधरत्नगन्धश्च प्रावृतः सन्दृश्यते स्म । काकोलूकगृध्र
वृकशृगालशब्दाश्चान्तर्हिता अभूवन् । सुजातजातशब्दाश्च
श्रूयन्ते स्म । सर्व्वजनपदकर्मान्ताश्च समुच्छिन्ना अभूवन् । उत्-
कूलनिकूलाश्च पृथिवीप्रदेशाः समाः समवस्थिताः सर्व्ववीथी-
चत्वरशृङ्गाटकरथातलापणमुखानि च पाणितलपृष्ठानीव
पुष्पाभिकीर्णानि विरोचन्ते स्म । सर्वाश्च गुर्व्विण्यः सम्यक्
सुखेन प्रसूयन्ते स्म । सर्व्व शालवनदेवदेवताश्च पत्रेष्वर्द्धकाया-
नभिनिर्माय नमस्यन्तः स्थिताः सन्दृश्यन्ते स्म । इमानि
द्वात्रिंशत्पूर्व्वनिमित्तानि प्रादुरभूवन् ॥

अथ खलु मायादेवी बोधिसत्त्वस्य जन्मकालसमयं ज्ञात्वा
बोधिसत्त्वस्यैव तेजोभावेन रात्र्यां प्रथमे यामे राजानमुप-
सङ्गम्य गाथाभिरध्यभाषत ॥

देव शृणु हि मह्यं (१) भाषतो जन्मतन्मे

अचिरचिरचिरेणा जात उद्यानबुद्धिः ।

यदि च तव न रोषो नैव दोषो न मोहः

१ “मह्यं” मत्तः अचिरचिरचिरेण चिरकालावधि जाता उद्यानगमने बुद्धिः
शाकपार्थिवादिवाङ्मनशब्दलोपः क्षिप्रमहं व्रजेयं क्रोडोद्यानभूमिं असन्निरार्थः ।

क्षिप्रमह व्रजेया क्रीडउद्यानभूमिं ॥
 तमिह तपसि खिन्नो धर्मचित्तप्रयुक्तो
 अहञ्च चिरप्रविष्टा शुद्धसत्त्वं धरेन्ती (१) ।
 द्रुमवर प्रतिबुद्धाः फुल्लिताः शालवृक्षाः
 युक्त भविय देवा गन्तुमुद्यानभूमिं (२) ॥
 ऋतुप्रवर वसन्तो योषितां मण्डनीयो
 भ्रमरवरविघुष्टाः कोकिलार्वाहृगीताः ।
 सुचिर चिरविचित्रा भ्राम्यते पुष्परैणुः
 साधु ददहि आज्ञां गच्छामो मा विलम्बं (३) ॥
 वचनमिमु श्रुण्वा देविये पार्थिवेन्द्र-
 स्तुष्टो मुदितचित्तः पारिषद्यानवोचत् ।
 हयगजरथपङ्क्त्या वाहनान् योजयध्वं
 प्रवरगुणसमृद्धां लुम्बिनीं मण्डयध्वं (४) ॥
 नीलगिरिनिकासान् मेघवर्षानुबद्धान्
 विंशतिश्च सहस्रान्योजयध्वं गजानां ।
 मणिकनकविचित्रान्हेमजालोपगूढान्
 घण्टरुचिरपार्श्वान् घड्विषाणान् गजेन्द्रान् (५) ॥
 हिमरजतनिकासान्मुञ्जकेशान्सुकेशान्
 विंशति च सहस्रान्योजयध्वं हयानां ।

१ प्रयुक्तधर्मोचित्तो धारयन्तीत्यर्थः । २ द्रुमवरा युक्तं भवेत् इत्यर्थः । ३ ऋतुप्रवरो
 मण्डनः कोकिलार्वाहृगीता अत्र पुंस्त्वमार्थत्वात् सुचिरं भ्राम्यन्ते पुष्परैणो देहि
 गच्छाम इति बहुवचनन्तु सहचारिकाद्यभिप्रायेणेत्यर्थः । ४ इदं श्रुत्वा देवा इत्यर्थः ।
 ५ विंशतिसहस्रान् घण्टारुचिरपार्श्वान् ।

कदकरचितपाश्र्वान् किङ्किणीजाललम्बान्
पवनजवितवेगान् वाहनान् पार्थिवस्य (१) ॥

नरगण रणसौण्डान् पूर सङ्ग्रामकामान्
असिधनुशरशक्तिपाशखड्गाग्रहस्तान् ।

विंशति च सहस्रान्योजयध्वं सुशीघ्रं
माय सपरिवारां रक्षया अप्रमत्ताः (२) ॥

मणिकनकनिषिक्तां लुम्बिनीं मण्डयध्वं
विविधवसनरत्नैः सर्व्ववृक्षा प्रवेथा ।

विविधकुसुमचित्रं नन्दनं वा सुराणां
वद तथ मम शीघ्रं सर्व्वमेतद्विधाय (३) ॥

वचनमिमु निशम्य पारिषद्यैः क्षणेन
वाहन कृतसज्जा लुम्बिनी मण्डिता सा ।

पारिषद्य आह ॥

जय जय हि नरेन्द्र आयुःपाले हि दीर्घं
सर्व्वं कृतु यथोक्तान्ते कालु देव प्रतीक्ष (४) ॥

सो च नरवरेन्द्रे हृष्टचित्तो भवित्वा

गृहरतनु प्रविष्टो दृष्टिकानेवमाह ।

यस्य अह मनापो या च मे प्रीतिकामा

१ विंशतिसहस्रानित्यर्थः सर्व्वत्रात्र पुंस्त्वमार्षत्वात् । २ नरगणाञ् पूरान् असिधनुः-
शरैर्यादिसहस्रान् विंशतिसहस्रान् मायां रक्षतेति । ३ सर्व्ववृक्षान् प्रवेष्टयत वदत
तथा इत्युचितं ममेति कर्माणि षष्ठो मामित्यर्थः । ४ वचनमिदं वाहनानि कृतसज्जानि
ह्यतानीति शेषः अत्र आयुःपालो हि दीर्घमित्यस्य दीर्घमायुः पालय त्वं दीर्घायुर्भवेति
यावत् अथवा हे आयुःपाल त्वमेहि दीर्घकालं कृतं कालं प्रतीक्षामहे ।

सा मि कुरुत आज्ञां मण्डयित्वात्मभावं (१) ॥
 वरसुरभिसुगन्धां भावरङ्गां विचित्रां
 वसन मृदु मनोज्ञा प्राट्णोथा उदयाः ।
 उरसि विगलितानां मुक्तहारा भवेथाः
 आभरणविभूषां दर्शयेथाऽद्य सर्वाः (२) ॥
 तुणपणवमृदङ्गां वीणवेणुमुकुण्डां
 तुर्थशतसहस्रान्योजयध्वं मनोज्ञं ।
 भूयःकुरुत हर्षं देवकन्याम धूयं
 श्रुत्व मधुरघोषं देवताऽपि स्पृहेयुः (३) ॥
 एक रथवरेऽस्मिं तिष्ठतां मायदेवी
 मा च पुरुष इस्ती अन्य तत्रारुहेथा ।
 नारि विविधधर्मास्तं रथं वाहयन्तां
 मा च क्वचित् प्रतिकूलं माऽमनापं शृणुथेथा (४) ॥
 हयगजरथपत्नीं सैन्यश्रीमद्विचित्रां
 दारि स्थित नृपस्य श्रूयते उच्चघोषः ।
 क्षुभितजलनिधेर्वा श्रूयते एव शब्दो
 माय यद्गृहातो निर्गता द्वारमूलं (५) ॥

१ स च भूत्वा मृदुरत्नं “इष्टिकान्” यष्टिधारकान् अहं यश्चमे प्रीतिकामः स न करोतु
 अत्र यस्य मनसि अहं मनापः सुरूपवानिति बुद्धिरितिस्थलार्थः । २ वरसुरभिसुगन्धाणि
 भावरङ्गानि विचित्राणि वसनानि मृदूनि मनोज्ञानि प्राट्णुत उरसि विगलित-
 मुक्ताहारा भवत दर्शयताद्य सर्वा इति शृङ्खपर्यायाः । ३ तुणपणवमृदङ्गां वीणावेणुमु-
 कुण्डान्देवकन्यानां श्रुत्वा “देवताऽपि” अत्र सन्धिरार्थः । ४ एकस्मिन्नस्मिन् माया-
 देवी पुरुषो मा स्त्री अन्यस्तत्रारुहेत् मायैर्वा वाहयत आशयत इति । ५ हयगजरथप-
 त्नीनां श्रीमद्विचित्रसैन्यानां स्थितानां माया यद्गृह्यत इति ।

घण्ट सतसहस्रा नादिता मङ्गलार्थं
 सो च रथविचित्रो मण्डितः पार्थिवेन ।
 अपि चमरुसहस्रैः दिव्यसिंहासनेभि- (१)
 चतुरि रतनवृक्षाः पत्रपुष्पोपपेताः ॥
 अभिनदितमनोज्ञा हंसकौञ्चान्मयूरान्
 ह्रस्वध्वजपताकास्रोत्थिता वैजयन्तः ।
 किङ्किणिवरजालैर्नादिते दिव्यवस्त्रैः
 सुरवधु गगनेऽस्मिं तं रथं प्रेक्षयन्ते (२) ॥
 दिव्यमधुरघोषं आवयन्त्यस्तुवन्ति
 उपविशति यदा सा माय सिंहासनाये ।
 प्रचलित त्रिसहस्रा मेदिनी षड्विकारा
 पुष्पवर क्षिपिंसु अम्बरा भ्रामयीषु (३) ॥
 अद्य जगति श्रेष्ठो जायते लुम्बिनीये
 चतुरि जगतिपालास्तं रथं वाहयन्ते ।
 त्रिदशपतिरपीन्द्रो मार्गशुद्धिं करोति
 ब्रह्म पुरत गच्छी दुर्जनां वारयन्तो (४) ॥
 अमरशतसहस्राः प्राञ्जलीका नमन्ते
 नृपति मुदितचित्तो वीक्षते तां विह्वलां ।

१ घण्टाः शत सहस्राणि स च चामरसहस्रैर्दिव्यसिंहासनेरिति । १ (अत्र ये इत्युक्ते)
 ये चत्वारो रत्नवृक्षा हंसकौञ्चमयूरानां अभिनदितमनोज्ञास्तेर्याश्च ह्रस्वध्वजपताका
 याश्च वैजयन्तस्तभिश्च दिव्यवस्त्रैश्च मण्डित इति पूर्वशान्वयः किङ्किणिवरजालैः सुर-
 वधोऽस्मिन् प्रचक्षते इति । २ उपविष्टा माया प्रचलिता-पुष्पवरान् क्षिपन्तो अम्बरे
 भ्रामयिष्या । ४ जनिष्यति चत्वारो जगतीपाला वहन्ति ब्रह्मा पुरतो गच्छति दुर्ज-
 नान्मारयन् ।

तस्य भवति एवं व्यक्तोऽयं देवदेवो
यस्य चतुरि पाला ब्रह्म मेन्द्राश्च देवाः (१) ॥
कुरुत विपुलपूजां व्यक्तयं शुद्ध भावी
नास्ति त्रिभुवि सत्त्वो यः सहे पूजमेतां ।
देव अथ च नागाः शक्र ब्रह्मा च पालाः
मूर्द्ध तदफलेर्या जीवितं चास्य नश्येत् (२) ॥
अथ पुनरतिदेवः सर्व्वपूजां सहाति (३) ।

अथ खलु भिन्नवो मायादेवी च चतुरशीत्यां ह्यरथस-
हस्रैः सर्व्वालङ्कारभूषितैः परिवृता चतुरशीत्या गजरथसहस्रैः
सर्व्वालङ्कारविभूषितैः चतुरशीत्या चमूपत्तिसहस्रैः शूरैर्वी-
रैर्वराङ्गरूपिभिः सुसन्नद्धदृढवर्म्भकवचितैरनुपरिगृहीता षष्ठा
च शाक्यकन्यासहस्रैः पुरस्कृता चलारिंशता च सहस्रैः राज्ञः
शुद्धोदनस्य ज्ञातिकुलप्रसूतैः शाक्यैः दृढदहरमध्यमैः संर-
क्षिता षष्ठा च सहस्रैः राज्ञः शुद्धोदनस्यान्तःपुरेण गीत-
वाद्यसम्यक्त्वर्यताडावचरमङ्गीतिसम्प्रवादितेन परिवृता चतु-
रशीत्या च देवकन्यासहस्रैः परिवृता चतुरशीत्या च
नागकन्यासहस्रैश्चतुरशीत्या च गन्धर्व्वकन्यासहस्रैश्च चतुर-
शीत्या च किन्नरकन्यासहस्रैश्चतुरशीत्या चासुरकन्यासहस्रै-

१ अमरशतसहस्राणि प्राञ्जलिकानि अथ पुंस्त्वमार्षलात् ऋषिर्मुदितचिन्तो वीक्षते
तं व्युत्तं चलारः ब्रह्मा । २ कुर्व्वते व्यक्तोऽयं शुद्धोभावोति सहेत् पूजामेतां देवोऽथ शक्रो
ब्रह्मा “तदफलेर्या” यदि यः कोऽपि एतेषु मध्ये इमां पूजां गृह्णीयात्तस्य मूर्द्धाप्रस्फुटेत्
इत्यर्थावगता व्याख्या । ३ अयंपुनः अतिदेवः सहति ।

नानाव्यूहालङ्कारालङ्कृताभिर्नानागीतवाद्यवर्षभाषिणीभिरनु-
गम्यमाना निर्याति स्म । सर्व्वं च लुम्बिनीवनं गन्धोदक-
सिक्तं दिव्यपुष्पाभिकीर्णश्रितमभूत् । सर्व्ववृक्षाश्च तस्मिन्वन-
वरे अकाले पत्रपुष्पफलानि ददति स्म । देवैश्च तथा तदनं सम-
लङ्कृतमभूत् । तद्यथाऽपि नाम मिश्रकावनं देवानां समलङ्कृतं ॥

अत्र खलु मायादेवी लुम्बिनीवनमनुप्रविश्य तस्माद्द्रव्य-
रादवतीर्य्यं नरमरुत्कन्यापरिवृता वृक्षेण वृक्षं पर्य्यटन्ती
वनादनं चङ्क्रम्यमाणा द्रुमाद्द्रुमं निरीक्षमाणा अनुपूर्व्वेण ये-
नासौ स्रक्षो महाद्रुमरत्नवरप्रवरः सुविभक्तशाखः सुपत्र-
मञ्जरीधरो दिव्यामानुष्यकनानापुष्पसम्पुष्पितो वरप्रवर
सुरभिगन्धो नानारङ्गवस्त्राभिप्रलम्बितो विविधमणिविचित्र-
प्रभोज्वलितः सर्व्वरत्नमूलदण्डशाखापत्रसमलङ्कृतः सुविभक्त-
विस्तीर्णशाखः" करतलनिभभूमिभागे सुविभक्तविस्तीर्णनील-
दृणे मयूरपीवासन्निभे काचिलिन्दिकसुखसंस्पर्शे धरणीतले
संस्थितः पूर्व्वजिनजनित्रीप्रतिनिवासितः देवसङ्गीत्यनुगीतः
शुभविमलविशुद्धः शुद्धावासदेवशतसहस्रैः प्रशान्तचित्तैरभि-
नतः जटामुकुटावलम्बिताऽवनतमूर्द्धभिरभिनन्द्यमानस्तं स्रक्ष
वृक्षमुपजगाम ॥

अथ स स्रक्षो वृक्षो बोधिसत्त्वस्य तेजोऽनुभावेनाऽवनम्य
प्रणमति स्म ॥ अथ मायादेवी गगनतलगतैव विद्युद्दृष्टिं दक्षि-
णबाहुं प्रसार्य्यं स्रक्षशाखां गृहीत्वा सलीलं गगनतलं प्रेक्ष-
माणा विजृम्भमाणा स्थिताऽभूत् ॥ अथ तस्मिन् समये

षष्ठापरसःशतसहस्राणि कामावसरदेवेभ्य उपसङ्गम्य माया-
देव्या उपस्थाने परिचर्यां कुर्वन्ति स्म ॥

एवं रूपेण खलु पुनर्द्विप्रातिहार्येण समन्वागतो
बोधिसत्त्वो मातुः कुचिगतोऽस्यात् । स परिपूर्णां दशानां
मासानामत्ययेन मातुर्दक्षिणपार्श्वानिष्क्रमति स्म । स्मृतः सम्य-
जानन्ननुपलिप्तो गर्भमलैर्यथा नान्यः कश्चिदुच्यतेऽन्येषां गर्भ-
मल इति ॥

तस्मिन् खलु पुनर्भिचवः समये शक्रो देवानामिन्द्रो ब्रह्मा
च सहाम्पतिः पुरतः स्थितावभूतां । यौ बोधिसत्त्वं परम-
गौरवजातौ दिव्यकौशिकवस्त्रान्तरितं सर्वाङ्गप्रत्यङ्गैः स्मृतौ
सम्प्रज्ञौ प्रतिगृह्णीतः स्म ॥

यस्मिंश्च कृटागारे बोधिसत्त्वो मातुः कुचिगतोऽस्यात् तं
ब्रह्मा सहाम्पतिर्ब्रह्मकायिकाश्च देवपुत्रा अभ्युत्क्षिप्य ब्रह्म-
लोकश्चैत्थार्थं पूजार्थं चोपनामयामासुः (१) । अपरिगृ-
हीतः खलु पुनर्बोधिसत्त्वः केनचिन्ननुब्यभूतेन ॥ अथ तर्हि
बोधिसत्त्वं देवताः प्रथमतरं प्रतिगृह्णन्ति स्म । अथ बोधि-
सत्त्वो जातमात्रः पृथिव्यामवतरति स्म । समनन्तरावतीर्णस्य
च बोधिसत्त्वस्य च महासत्त्वस्य महापृथिवीं भित्त्वा महापद्मं
प्रादुरभूत् । नन्दोपनन्दौ च नागराजनौ (२) । गगन-
तलेऽर्द्धकायौ स्थित्वा शीतोष्णे द्वे वारिधारेऽभिनिर्मात्वा
बोधिसत्त्वं स्नापयतः स्म । शक्रब्रह्मलोकपालाः पूर्वङ्गमाश्रान्ये

च बहवो देवपुत्राः शतसहस्रा ये बोधिसत्त्वं जातमात्रं नाना-
गन्धोदकमुक्तकुसुमैः स्नापयन्तोऽभ्यवकिरन्ति स्म । अन्त-
रिचे च द्वे चामरे रत्नच्छत्रं च प्रादुरभूत् ॥ स तस्मिन् महापद्मे
स्थित्वा चतुर्दिशमवलोकयति स्म ॥ चतुर्दिशमवलोक्य सिंहा-
वलोकितं महापुरुषावलोकितं व्यवलोकयति स्म ॥

तस्मिन् खलु पुनः समये बोधिसत्त्वस्य पूर्वकुशलमूलविपा-
कजन्मप्रतिहतेन दिव्यचक्षुः प्रादुरभूत् । येन दिव्येन चक्षुषा
सर्वावन्तं त्रिसाहस्रं महासाहस्रं लोकधातुं सनगरनिगमयाम-
जमपदराष्ट्रराजधानिं सदेवमानुषं पश्यति स्म । सर्वसत्त्वानाञ्च
चिन्तचरितञ्च प्रजानाति स्म । ज्ञात्वा च व्यवलोकयति स्म ।
अस्ति त्वमै कश्चित् सत्त्वो यो मया सदृशः शीलेन च समा-
धिना वा प्रज्ञया वा कुशलमूलचर्यया वा । यदा च बोधि-
सत्त्वः त्रिसाहस्रमहासाहस्रलोकधातौ न कश्चित् सत्त्वमा-
त्मतुल्यं पश्यति स्म ॥

अथ तस्मिन् समये बोधिसत्त्वः सिंह इव विगतभयभैर-
वोऽसम्प्लस्रोऽष्टभिः सुचिन्तितं स्मृत्वा चिन्तयित्वा सर्वसत्त्वानां
चिन्तचरितानि ज्ञात्वा सुपरिगृहीतो बोधिसत्त्वः पूर्वां दिश-
मभिमुखः सप्तपदानि प्रक्रान्तः पूर्वङ्गमो भावय्यामि सर्वेषां
कुशलमूलानां धर्माणां । तस्य प्रक्रमत उपर्यन्तरीचेऽपरिगृहीतं
दिव्यश्वेतं विपुलं क्वत्रं चामरशुभे गच्छन्तमनुगच्छन्ति स्म ॥
यत्र यत्र च बोधिसत्त्वः पदमुत्क्षिपति स्म । तत्र तत्र पद्मानि
पादुर्भवन्ति स्म । एवं दक्षिणां दिशमभिमुखः सप्तपदानि

प्रक्रान्तः । दक्षिणीयो भविष्यामि देवमनुष्याणां ॥ पश्चिमां
दिशमभिमुखः सप्तपदानि प्रक्रान्तः सप्तमे पदे स्थित्वा सिंहवत्
ह्लादनात्मिकां वाचं भाषते स्म । अहं लोके ज्येष्ठोऽहं लोके
श्रेष्ठ इयं मे पश्चिमा जातिः करिष्यामि जातिजरामरण-
दुःखस्यान्तं ॥ उत्तरां दिशमभिमुखः सप्तपदानि प्रक्रान्तः । अनु-
त्तरो भविष्यामि सर्वसत्त्वानां ॥ अधोदिशमभिमुखः सप्तपदानि
प्रक्रान्तः । निहनिष्यामि मारं च मारसेनाञ्च । सर्वनैरयिका-
णाञ्च निरयाग्निप्रतिघाताय महाधर्ममेघवृष्टिं वर्षिष्यामि (१) ।
येन ते सुखसमर्पिता भविष्यन्ति । उल्लोकनीयो भविष्यामि
सर्वसत्त्वानां ॥ समनन्तरभाषिता चेयं वाग् बोधिसत्त्वेन ॥

अथ तस्मिन् समये अयं त्रिसाहस्रमहासाहस्रलोकधातुः
स्वरेणाऽभिविज्ञप्तोऽभूदियं बोधिसत्त्वकर्मविपाकजा अभिज्ञा-
धर्मता ॥ यदा बोधिसत्त्वश्चरमभविको जायते यदा चानु-
त्तरां सम्यक्सम्बोधिमभिसम्बुध्यते तदाऽऽद्येमान्येवंरूपाणि
चद्विप्रातिहार्याणि भवन्ति ॥ तस्मिन् खलु पुनर्भित्तवः समये
संहर्षितरोमकूपजाताः सर्वसत्त्वा अभूवन् ॥ महतश्च पृथिवी-
चालस्य लोके प्रादुर्भावोऽभूत् भैरवस्य रोमहर्षणस्य । अघट्टि-
तानि च दिव्यामानुष्यकाणि तूर्याणि सम्प्रवादितानि । सर्व-
र्तुकालिकाश्च वृक्षास्तस्मिन् त्रिसाहस्रमहासाहस्रलोकधातौ
सङ्कुसुमिताः फलिताश्च ॥ विशुद्धाश्च गगनतलान् मेघशब्दाः
श्रूयन्ते स्म ॥ अपगतमेघाच्च गगनाच्छनैः शूक्ष्मैः शूक्ष्मो देवो

वर्षति स्म ॥ नानादिव्यकुसुमवस्त्राभरणगन्धचूर्णव्यामिश्राः
 परमसुखसंस्पर्शाश्च मौम्याश्च सुगन्धवाताः प्रवान्ति स्म ॥
 व्यपगततमोरजोधूमनीहाराश्च सर्व्या दिग्ः सुप्रसन्ना विरा-
 जन्ते स्म ॥ उपरिष्टाच्चान्तरिक्षाददृश्या गम्भीरा महाब्रह्मा-
 घोषाः संश्रूयन्ते स्म ॥ सर्वचन्द्रसूर्यशक्रब्रह्मलोकपालप्रभाश्चा-
 भिभूता अभूवन् ॥ परमसुखसंस्पर्शया च सर्व्वसत्त्वकायचित्त-
 सुखमञ्जनन्या लोकोत्तरयाऽनेकशतसहस्रवर्षप्रभया सर्व्व-
 स्त्रिसाहस्रलोकधातुः परिस्फूटोऽभूत् ॥ समनन्तरजातस्य खलु
 पुनर्वोधिसत्त्वसैकान्तसुखसमर्पिताः सर्व्वसत्त्वा बभूवुः । सर्व्वे
 रागद्वेषमोहदर्पारतिविषादभयलोभैर्यामात्सर्य्यविगताः । सर्व्व
 अकुशलक्रियाप्रतिविरताः ॥ व्याधितानां सत्त्वानां व्याधय उप-
 शान्ताः ॥ क्षुत्पिपासितानां सत्त्वानां क्षुत्पिपासा प्रस्रस्ताऽभूत् ।
 मद्यमदमत्तानां च सत्त्वानां मदापगमः संवृत्तः ॥ उन्मत्तैश्च
 स्मृतिः प्रतिलब्धा ॥ चक्षुर्विकलैश्च सत्त्वैश्चक्षुः प्रतिलब्धं । श्रोत्रो विक-
 लैश्च सत्त्वैः श्रोतः ॥ मुखप्रत्यङ्गविकलेन्द्रियाश्चाविकलेन्द्रियाः
 संवृत्ताः ॥ दरिद्रैश्च धनानि प्रतिलब्धानि ॥ बन्धनबद्धाश्च
 बन्धनेभ्यो विमुक्ताः ॥ आवीचिमादिं कृत्वा सर्व्वनैरयिकाणां
 सत्त्वानां सर्व्वकारणाद्दुःखं तस्मिन् समये प्रस्रस्तं ॥ तिर्य्यग्यो-
 निगतानामन्योऽन्यं भक्षणादिदुःखं यमलोकिकानां सत्त्वानां
 क्षुत्पिपासादिदुःखं व्युपशान्तमभूत् । यदा च बोधिसत्त्वो
 जातमात्रः सप्तपदानि प्रकान्तोऽभूत् ॥ असङ्ख्यकल्पकोटिनियु-
 तशतसहस्रैः सुचरितचरणैर्महावीर्य्यमहाभ्यासधर्मताप्रतिल-

भेन तस्मिन् समये दशदिग्लोकधातुस्थिता बुद्धा भगवन्तस्तं
 पृथिवीप्रदेशं वज्रमयमधितिष्ठन्ति स्म ॥ येन महापृथिवी तस्मिन्
 प्रदेशेऽवतीर्थ्य तावन् महाबलवेगसमन्वागतो हि भिचवो
 जातमात्रो बोधिसत्त्वः सप्तपदानि प्रक्रान्तोऽभूत् ॥ सर्व्वलोकान्-
 न्तराणि च तस्मिन् समये महताऽवभासेन स्फूटान्यभूवन् ॥
 महांश्च तस्मिन् समये गीतशब्दोऽभून्नृत्यशब्दः ॥ अप्रमेयाश्च
 तस्मिन् समये पुष्पचूर्णगन्धमाल्यरत्नाभरणवस्तुमेघा अभि-
 प्रवर्षन्ति स्म ॥ परमसुखमर्मर्पिताश्च सर्व्वसत्त्वा अभूवन् ॥ सङ्के-
 पादचिन्त्या सा क्रियाऽभूत् । यदा बोधिसत्त्वो लोके प्रादुरभूत्
 सर्व्वलोकाभ्युद्गतः ॥

अथ खल्वायुष्मानानन्द उत्थायामनादेकांसमुत्तरामङ्गं
 कृत्वा दक्षिणं जानुमण्डलं पृथिव्यां प्रतिष्ठाप्य येन भगवांस्तिना-
 ज्जलिं प्रणस्य भगवन्तमेतदवोचत् । सर्व्वसत्त्वानां भगवंस्तथागत
 आश्चर्य्यभूतोऽभूत् ॥ बोधिसत्त्व एवाऽभूत् धर्म्मसमन्वागतश्चैकः
 पुनर्वाद एवं ह्यनुत्तरां सम्यक्सम्बोधिमभिसम्बुद्धः ॥ एषोऽहं
 भगवंश्चतुष्पञ्चकृत्वोऽपि यावत् पञ्चाशत्कृत्वोऽपि यावदनेक-
 शतसहस्रशोप्यहं भगवन् बुद्धं भगवन्तं शरणं गच्छामि ॥ एवमुक्ते
 भगवानायुष्मन्तमानन्दमेतदवोचत् ॥ भविष्यन्ति खलु पुनरा-
 नन्दाऽनागतेऽध्वन्यनेके भिचवः अभावितकाया अभावित-
 चित्ता अभावितशीला अभावितप्रज्ञा बाला अपण्डिता
 अधिमानिका उद्धृता उन्नता असदृत्ता विक्षिप्तचित्ताः काङ्क्षा-
 परीता विचिकित्साबहुला अशुद्धा अवणचलाः अवणप्रति-

रूपकास्ते न अद्भ्यास्यन्ति इमामेवं रूपां बोधिसत्त्वस्य गर्भाव-
क्रान्तिपरिशुद्धिं ॥ तेऽन्योन्यमेकान्ते सन्निषद्यैवं वक्ष्यन्ति । पश्यत
यूयमेतदयोग्यतमं बोधिसत्त्वस्य किल मातुः कुक्षिगतस्योच्चार-
प्रश्रावमण्डलपरिमिश्रस्य इदृशी विभूतिरासीत् । स च किला-
भिनिष्क्रामन् मातुर्दक्षिणाया कुक्षेरनुपलिप्ता गर्भमलेनाभू-
दिति । कथमेतद्युज्यते ॥ न पुनस्ते मोहपुरुषा एवं ज्ञास्यन्ति । न
सुकृतकर्मणां सत्त्वानामुच्चारप्रश्रावमण्डले कायः सम्भवतीति ॥
भद्रिका खल्वपि तथारूपाणां गर्भावक्रान्तिर्भवति । गर्भाव-
स्थितस्य सत्त्वानुकम्पया हि बोधिसत्त्वो मनुष्यलोके उप-
पद्यते । न देवभूत एवं धर्मचक्रं प्रवर्त्तयति ॥ तत् कस्मान्ना
खल्वानन्द सत्त्वाः कौषीद्यमापत्यन्ते । भगवान् तथाग-
तोऽर्हन् सम्यक्सम्बुद्धो वयं तु मनुष्यमात्रां न वयं समर्था-
स्तत्स्थानं परिपूरयितुमिति कौषीद्यमापद्येरन् ॥ न खलु
पुनस्तेषां मोहपुरुषाणां धर्मसैन्यकानामेवं भविष्यति । अचिन्त्यो
हि स सत्त्वानां नासावस्माभिरप्रामाणिकः कर्त्तव्य इति ॥
अपि तु खल्वानन्द बुद्धच्छद्धिप्रातिहार्यमपि ते तस्मिन् काले
नाऽवकल्पयिष्यन्ति । किमङ्ग पुनर्बोधिसत्त्वभूतस्य तथागतस्य
बोधिसत्त्वस्य प्रातिहार्याणि ॥ ये चानन्द (१) कियन्तस्ते मोह-
पुरुषा बह्वपुण्याभिसंस्कारमभिसंस्करिष्यन्ति । ये बुद्धधर्मान्
प्रतिक्षेप्यन्ति लाभसत्कारस्योकाऽभिभूता उच्चारलग्ना लाभस-
त्काराऽभिभूता इतरजातीयाः ॥

आनन्द आह । एवंरूपां भगवन् अनागतेऽध्वनि भिच्चवो भविष्यन्ति । य इमामेवं भद्रिकां सूत्रान्तां प्रतिचेष्ट्यन्ति । प्रतिपन्नं वक्ष्यन्ति च ॥

भगवानाह । एवंरूपाश्च ते आनन्द सूत्रान्तां प्रपिचेष्ट्यन्ति प्रतिवक्ष्यन्ति चानेकप्रकारान् चान्योन्यप्रकारानभिसंस्कारानभिसंस्करिष्यन्ति । अनर्थिकाश्च ते ग्रामण्यो न भविष्यन्ति ॥

आनन्द आह । का पुनर्भगवन्तथारूपाणामसत्पुरुषाणां गतिर्भविष्यति कोऽभिसम्परायः ॥

भगवानाह । यां गतिं बुद्धुर्बोधिमन्तर्धाप्याऽतीतानागतप्रत्युत्पन्नानां च बुद्ध्वा भगवन्तो व्याख्यायन्ते ते तां गतिं गमिष्यन्ति ॥

अथ खल्वायुष्मानानन्दः संहर्षितो रोमकूपजातो नमो बुद्धाय इत्युक्त्वा भगवन्तमेतदवोचत् । मूर्च्छा मे भगवन् कायस्याऽभूदिमं तेषामसत्पुरुषाणां समुदाचारं श्रुत्वा ॥

भगवानाह । न तेषामानन्द समाचारा विषमसमुदाचाराः । खलु पुनस्ते सत्त्वा भविष्यन्ति । ते तेन विषमेन समुदाचारेणावीचौ महानरके प्रपतिष्यन्ति ॥

तत् कस्य हेतोः ॥

ये केचिदानन्द भिच्चवो वा भिच्चुक्थो वा उपासको वा उपासिका वा इमामेवं रूपां सूत्रान्तां तावच्छ्रुत्वा नाऽधिभोक्ष्यन्ति न अद्भ्यास्यन्ति न प्रतिवेक्ष्यन्ति ते च्युताः समाना आवीचौ महानरके प्रपतिष्यन्ति ॥ माऽऽनन्द तथागता अप्रामाणिकं अकार्षुः ॥

तत् कस्माद्धेतोः ॥

अप्रमेयो ह्यानन्द तथागतो गम्भीरो विपुलो दुरव-
गाहः । येषां केचिदानन्द इमामेवंरूपां सूत्रान्तान्ताव-
च्छुक्तेपपत्यन्ते प्रीतिप्रामोद्यप्रसादलाभासैः सत्त्वैः सुलभ्याः ॥
अमोघं च तेषां मानुष्यजीवितं च सुचरितचरणाश्च ते दत्तञ्च
तैः सारं मुक्ताश्च ते त्रिभ्योऽपायेभ्यो भविष्यन्ति च ते पुत्रा-
स्तथागतस्य परिप्राप्तञ्च तैः सर्वकार्यं अमोघश्च तेषां अद्वा-
प्रतिलम्भः सुविभक्तश्च तै राद्रपिण्डः प्रसन्नाश्च तेऽग्रसत्त्वाः
सञ्जिज्ञासौर्मागपापीयसः । निस्तीर्णश्च तैः संसाराटवीकान्तारः ।
समुद्भूतश्च तैः शोकशल्यः । प्राप्तं च तैः प्रामोद्यवस्तु । सुपरि-
गृहीतानि च तैः शरणगमनानि ॥ दक्षिणीयाश्च ते । पूजार्हा
दुर्लभप्रादुर्भावाश्च ते लोके धारयितव्याः ॥

तत्कस्य हेतोः ॥

तथा हि ते सर्वलोके इममेवं सर्वलोकविप्रतिपत्यनीकं
तथागतधर्मं अद्दन्ति । न ते आनन्द सत्त्वा अवरकेण कुश-
लमूलेन समन्वागता भविष्यन्ति । नचानन्द सत्त्वा ममैक
जातिप्रतिबद्धानि मित्राणि भविष्यन्ति ॥

तत्कस्माद्धेतोः ॥

कश्चिदानन्द अवणादेव प्रियो भवति मनापश्च । कश्चि-
दानन्द दर्शनेनाऽपि प्रियो भवति मनापश्च न तु खलु पुनः अव-
णेन ॥ कश्चिदानन्द दर्शनेन अवणेनाऽपि प्रियो भवति मना-
पश्च । तेषां केषाञ्चिदानन्दोऽहं दर्शनेन वा अवणेन वा प्रियो

मनापो भवेयं निष्ठात्वं तत्र गच्छन् । न तानि ममैकजातिबद्धानि
मित्राणीति दृष्ट्यास्ते तथागतेन मोक्षयितव्यास्ते तथागत-
शरणागताः । ते तथागतगुणप्रत्यंशाः । ते तथागतेन कर्त्तव्या
उपासकाः । ते ममान्तिकात् खल्वप्यानन्द पूर्व्वं बोधिसत्त्वचर्या-
मेव तावच्चरतो ये केचिद्भयाद्दिताः सत्त्वा आगत्याऽभयं प्रति-
याचन्ते स्म । तेभ्योऽहं सत्त्वभ्योऽभयं दत्तवान् ॥ किमङ्ग पुनरे-
तर्ह्यनुत्तरां सम्यक्सम्बोधिमभिसम्बुद्ध्य अद्भयाऽऽनन्द योगः
करणीय इदं तथागतो विज्ञापयति । यदानन्द तथाग-
तेन युष्माकं करणीयं कृतं तत्तथागतेन शोधितो यानश्न्यः
श्रवणेनाप्यानन्द मित्रस्य । ननु योजनशतान्तरमपि गच्छन्ति
गत्वा च संसुखिता भवन्त्यदृष्ट्वा पूर्व्वमित्रं । दृष्ट्वा कः पुनर्वादो
य इमानि निःसृष्टं कुशलमूलान्यवलोकयन्ति । ज्ञास्यन्त्यानन्द
तथागता अर्हन्तः सम्यक्सम्बुद्धाः पूर्व्वमित्राण्येते सत्त्वास्तथा-
गतानामस्माकमप्येते मित्राणि भवन्तीति ॥

तत्कस्मात् ॥

खलु पुनरानन्द मित्रस्य प्रियं मनापञ्च भवति ।
तस्यापि मित्रस्य यत्प्रियं मित्रं तदपि प्रियमेव भवति मनापं
च । तस्मात्तर्ह्यानन्दारोचयामि वः प्रतिवेदयामि वः ।
अद्भामात्रकमुत्पादयत अनुपरिनन्दिष्यामो वयं तान् अना-
गतानां तथागतानामर्हतां सम्यक्सम्बुद्धानामन्तिकेऽस्माकमपि
मित्राणीति विदित्वा यथाऽभिप्रायं परिपूरयिष्यन्ति ॥ तद्यथा-
ऽपि आनन्द कस्य चिदेव पुरुषस्यैकः पुत्रको भवेत् । सुवचाः

प्रदक्षिणग्राही स च पुरुषो बद्धमित्रो भवेत् । स च तस्मिन्
 पितरि कालगते न हि विहन्यते पितृमित्रसुपरिगृहीतः ।
 एवमेवानन्द ये केचिन्मनः अद्भ्यास्यन्ति तानहमुपाददामि
 मित्राणीव मम तानि ते मम शरणङ्गताः ॥ बद्धमित्रश्च
 तथागतस्नानि च तथागतस्य मित्राणि भूतवादीनि न मृषा-
 वादीन्यनुपरिवदाम्यहं ॥ भूतवादीनि यानि तथागतस्य मित्रा-
 ण्यनागताहन्तः सम्यक्सम्बुद्धाः । अद्भुया आनन्द योगः
 करणीयः तत्राऽहं युष्मान् विज्ञापयामीति ॥

इति हि जाते बोधिसत्त्वे गगनतलगतान्यप्सरःकोटीनि-
 युतशतसहस्राणि दिव्यैः पुष्पधूपगन्धमाल्यविलेपनवस्त्राभरणै-
 र्मायादेवीमभ्यवकिरन्ति स्म ॥ तत्रेदमुच्यते ॥

शुभविमलविशुद्धहेमप्रभाश्चन्द्रसूर्यप्रभाः

षष्टिदशसहस्रदेवाप्सरा मञ्जुघोषस्वराः ।

तस्मिन् क्षणे उपेत्य तां लुम्बिनीं मायादेव्यब्रुवन्

मा खलु जनि विषादं तुष्टास्तव प्रस्थापिता वयं (१) ॥

भण हि किङ्करणीयं किं कुर्वामहे किन्तु कार्य्यञ्च ते

वयं तव सुसमृद्ध्युपस्थापिकाः प्रेमभावस्थिताः ।

अपि च भव उदय हर्षान्विता मा च खेदं जनेहि

जरामरणविघातिं वैद्योत्तमं अद्य देवी जनैषी लघुं (२) ॥

अथ (१) द्रुम परिफुल्लसम्पुष्पिताः शालवृक्षा इमे

१ षष्टिदशसहस्रदेवाऽप्सरसो मायादेवोमब्रुवन् जनयेति । २ उदया जनय जरामरणविघातकं जनयिष्यति इति । ३ यथेति वा पाठः ।

यथ चमरशतसहस्र पार्श्वे स्थिता भ्रामयन्तो भुजान् ।

यथ च चलि ससागरा मेदिनी षड्विकारा इयं

दिवि भुवि च विघुष्ट लोकोत्तमं त्वं जनैषी सुतं (१) ॥

यथ च प्रभ विशुद्धा विभ्राजते स्वर्णवर्षं शुभा

तूर्यशत मनोज्ञा चाघट्टिता घुष्टयन्तेऽम्बरे ।

यथ च शतसहस्रशुद्धावासाः शुभा वीतरागाः सुरा

नमिषु मुदितचित्ता अद्य जनेषी सर्व्वलोकहितं (२) ॥

शक्रमपि ब्रह्म पालाऽपि चान्ये च देवताः

तुष्ट मुदितचित्ताः पार्श्वे स्थिता नामयन्तो भुजां ।

सो च पुरुषमिंह शुद्धव्रतो भित्त्वा कुञ्चिं विनिर्गर्भचितः

कनकगिरिनिकासु शुद्धव्रतो निष्क्रमी नायकः (३) ॥

शक्रमपि च ब्रह्म तौ पाणिभिः सम्प्रतीच्छा मुनिं

चेच शतसहस्र कम्पिता आभ मुक्ता शुभा ।

अपि च त्रिषु अपायि सत्त्वाः सुखी नास्ति दुःखं

पुन अमरशतसहस्रा पुष्या क्षिपीं भ्रामयन्त्यम्बरात् (४) ॥

वीर्यबलउपेत वज्रात्मिका मेदिनी संस्थिताऽभूत्तदा

पद्म रुचिरचित्र अभ्युद्गतो यत्र चक्राङ्कचित्रेभिः

पद्भ्यां स्थितो विनायकः ।

१ द्रुमाः परिफुल्लिता यथा चामरशतसहस्राणि । अत्र जना भ्रामयन्तीति शेषः ।
यथा चलिता विघुष्टं जनयिष्यति । २ यथा प्रभा स्वर्णवर्षा तूर्यशतानि मनोज्ञानि
अघट्टितानि घुष्यन्ते यथा च नमन्ति जनयिष्यति । ३ शक्रोऽपि ब्रह्मा पाला अपि
चान्या तुष्टा भुजान् स च पुरुषमिंहः कनकगिरिनिकासो निरक्रमीत् । ४ शक्रो-
ऽपि ब्रह्मा सम्प्रत्यच्छादयतां क्षेत्रं शतसहस्रं कम्पितमाभा अपायेषु सुखिनः पुन-
रमरशतसहस्राणि पुष्याणि क्षिपन्ति ।

सप्तपदा क्रमिता ब्रह्मखरो मुञ्चि घोषोत्तमं
 जरामरणविधाती वैद्योत्तमो भैष्यसर्वोत्तमः (१) ॥
 गगनतले हि स्थित्वा ब्रह्मोत्तमः शक्र देवोत्तमः
 सुचिरुचिरप्रसन्नगन्धोदकैर्विस्त्रपी विनायकं ।
 अपि च उरगराजा शीतोष्णो दे वारिधारे
 शुभेऽप्यमुञ्चतान्तरिचे स्थितो
 अमरशतसहस्रं गन्धोदकैर्विस्त्रपी विनायकं (२) ॥
 लोकपालाश्च मभ्रान्ताः सन्धारयन्ति करैः शोभनैः ।
 त्रिसहस्रा इयं भूमिः कम्पते सचराचरा (३) ॥
 प्रभा च रुचिरा मुक्ता अपायाश्च विशोधिताः ।
 क्लेशदुःखाश्च ते (४) शान्ता जाते लोके विनायके ॥
 क्षिपन्ति मरुतः पुष्पी जातेऽस्मिन्नरनायके ।
 क्रम सप्तपदां वीरः क्रमते बलवीर्यवान् (५) ॥
 पादौ निक्षिपते यत्र भूमौ पद्मवराः शुभाः ।
 अभ्युद्गच्छन्ततो मह्यां सर्व्वरत्नविभूषितां (६) ॥
 यदा सप्तपदां गत्वा ब्रह्मखरमुदाहरिं (७) ।
 जरामरणविधाती भिषग्वर इवोद्गतः ॥
 व्यवलोकयित्वा च विशारदो दिशस्ततो गिरमुञ्चति(८)अर्थयुक्तां ।

१ वीर्यबलोपेता पद्मानि रुचिरचित्राणि अभ्युद्गतानि चक्राङ्कचित्राभ्यामिति सप्तप-
 दानि अमुञ्चदु भैष्यसर्व्वोत्तमः । भैष्यसर्व्वोत्तम इत्यस्य भैष्यदाने सर्व्वोत्तम इत्य-
 मिप्रायः । २ शक्रो देवोत्तमो व्यज्ञापयत् उरगराजोऽमुञ्चद्व्याख्यापयत् । ३ अकम्पत
 त्रिसहस्रा इयमन्नासन्धिरार्थः । ४ अत्र पुंस्त्वमार्थत्वात् । ५ पुष्पाणि क्रमात्सप्त-
 पादानि इति । ६ अभ्युद्गच्छन्ति तत्र सर्व्वरत्नविभूषितायामिति । ७ उदाहर-
 दिति । ८ अमुञ्चदिति ।

ज्येष्ठोऽहं सर्वलोकस्य श्रेष्ठो लोके विनायकः ॥

इयं च जातिर्म्मम पश्चिमा इति हास्यं च मुक्तं नरनायकेन ।

स लोकपालैर्मरुभिश्च (१) सेन्द्रैः प्रसन्नचित्तैर्वरगन्धवारिभिः ॥

संस्कारितो लोकहितार्थकारी अपि चोरसेन्द्रैः सहितैः समदैः ।

गन्धोग्रधाराविसरे स्त्रपिंसु अन्येऽपि देवनियुताः स्थित

अन्तरीक्षे (२) ॥

स्त्रपित् सुगन्धोऽयजिनं स्वयम्भुं श्वेतं च विपुलं क्वत्र चामारांश्च

शुभाम्बरां (३) ।

अन्तरीक्षे गता देवाः स्त्रापयन्ति नरर्षभं ॥

वृद्धि विपुल जाता देव सुतो भूषितो लक्ष्णै-

र्महकुलरतनस्य वृद्धिश्च भूता व्यक्तोऽसौ चक्रवर्त्तेश्वरः ।

एष विप्रतिशुचुर्जम्बुध्वज एकक्त्रोभवेत् कोट्टराजस्तथा

नृप क्रमतः प्रादुर्भूतः साधु किं करवाम देवि (४) ॥

इत्युक्त्वाऽप्सरो गणस्त्रष्णीमभूत् ॥ कपिलवस्तुमहानगरा-

त्युरुषा आगत्य राजानं सुद्धेदनमाश्लिष्य क्रमात् ॥

पुरुष पुरतु गत्वा शुद्धेदनमब्रवीत्तं हर्षितो

वृद्धि विपुल देव जाता नृपेशाकियानां कुले ।

पञ्चविंशतिसहस्र जाताः सुताः शाकियानां गृहे

१ मरुद्धिष्येति । २ गन्धोग्रधाराविसरणेन स्त्रापयामासुरन्धान्यपि देवनियुतानि स्थितानि । ३ स्त्रापयित्वा सुगन्धोदकैः । अथ दत्तवानिति ऊष्टं कृत्वा क्वत्र चाम-
राणि शुभाम्बराणि च दत्तवानित्यर्थः । ४ वृद्धिर्विपुला जाता महाकुसरत्नस्य इति ।

सर्वे बलउपेत नग्नाः समा दुष्प्रधर्षाः परैः (१) ॥

अपरपुरुषा आङ्गः ॥

देव शुणानन्दशब्दं समाङ्कन्दकप्रमुखानि चेटीसुता अष्टौशता
अपि च दशसहस्रा जाता नराः कण्टकप्रमुखाः ।

तुरगवर प्रधान हेमप्रभा मुञ्जकेशावरा

विंशतिश्च सहस्रपर्यन्तकाः कोट्टराजास्तथा (२) ॥

नृपति क्रमत लेभि विक्रमी साधु देव जय

आज्ञा खलु ददाहि गच्छामो किम्वा करोमो नृप ।

त्वमिह वशितुप्राप्तु भृत्या वयं भट्टदेव जय

विंशतिश्च सहस्र नागोत्तमा हेमजालोज्वलाः (३) ॥

त्वरितमुपगमित्वा राज्ञो गृहं गर्जमानास्ते

क्षणसबलवत्सगोपामुखा जात षष्टिशता ।

द्वयमपि प्रसूति देवदेवोत्तमे वृद्धि राज्ञां गृहे

अपि च नृपति गच्छ प्रेक्ष स्वयं सर्वमेव प्रभो (४) ॥

पुण्यतेजःप्रभे नरमरुतसहस्रये हर्षिता दृष्टिजाते

जुणाम्भोधिवर अशोक सम्प्रस्थिताः क्षिप्र भौमाः जिनाः (५) ।

इति हि भिक्षवो जाते बोधिसत्त्वे तत्क्षणं दाननिसर्गः पुन-

१ पुरुषः पुरतो वृद्धिर्विपुला नृपशाक्यानां पञ्चविंशतिसहस्रं बलोपेता इति ।

२ शुणु आनन्दशब्दं कन्दकप्रमुखा अष्टशतं दशसहस्रं तुरगवराः प्रधाना वरमुञ्ज-
केशा विंशतिसहस्रपर्यन्तका कोट्टराजान इति । ३ नृपते क्रमतो लब्धं विक्रमिन्
आज्ञां खलु देहि गच्छाम करवाम वाशताप्राप्तो विंशतिसहस्रमिति । ४ त्वरित-
मुपगमन् क्षणसुबलवत्सगोपामुखा जाता षष्टिशतं प्रसूतिर्देवदेवोत्तमे अत्र वृद्धि-
शब्दस्य वृद्धिदायिकेत्यर्थः । ५ नरमरुतसहस्राणि हर्षितानि अशोके क्षिप्रमिति ।
अस्योत्तरार्द्धं नमिलति पञ्चस्रपि पुलकेषु पूर्वार्द्धपर्यन्तमेव ।

हत्तरं प्रवर्त्तति स्म । पञ्च च कुलिकाशतानि प्रसूयन्ते
 स्म । दश च कन्यासहस्राणि यशोवतीप्रमुखानि अष्टौदासीश-
 तानिच्छन्दकप्रमुखानि दश बडवासहस्राणि दश किशोर-
 सहस्राणि कण्टकप्रमुखानि पञ्च करेणुसहस्राणि पञ्च कपिला-
 सहस्राणि तानि सर्वाणि राज्ञः पुस्तकावरोपितानि कुमारस्य
 क्रोडाद्यं दत्तान्यभूवन् ॥ चतुर्णां च द्वीपकोटीशतसहस्राणां
 मध्ये पृथिवीप्रदेशे अश्वत्थयष्टिः प्रादुरभूत् । अन्तर्द्वीपे च चन्दन-
 वनं प्रादुर्बभूव । बोधिसत्त्वस्य परिभोगार्थं बोधिसत्त्वस्यैवानुभा-
 वेन । पञ्चोद्यानशतानि समन्तान्नगरस्य प्रादुर्बभूवुर्बोधिसत्त्वस्य
 परिभोगाय ॥ पञ्च च निधानसहस्राणि धरणीतलादुत्प्लुत्य
 मुखं दर्शयन्तिस्म ॥ इति हि ये केचिद्राज्ञः शुद्धोदनस्यार्था-
 भिप्रेता अभूवन् । ते सर्वे समृद्धाः संसिद्धाभिप्रेता अभूवन् ॥

ततो राज्ञः शुद्धोदनस्यैतदभूत् । किमहं कुंमारस्य नाम-
 धेयं करिष्यामीति ॥ ततोऽस्यैतदभूत् । अस्य हि जातमात्रेण
 मम सर्वार्थसमृद्धाः संसिद्धाः ॥ यत्त्वहमस्य सर्वार्थसिद्ध इति
 नाम कुर्यां ॥ ततो राजा बोधिसत्त्वं महता सत्कारेण सत्-
 कृत्य सर्वार्थसिद्धोऽयं कुमारो नाम्ना भवतु इति नामास्या-
 कार्षीत् ॥

इति हि भिक्षवो जाते बोधिसत्त्वे मातुः कुक्षिपार्श्वमक्षत-
 मनुपहतमभवद्यथा पूर्वन्तथा पश्चात् ॥ त्रिभविष्यदम्बुकूपाः
 प्रादुरभूवन् । अपि च सुगन्धतैलपुष्करिण्यः ॥ पञ्चाक्षरःसह-
 स्राणि दिव्यगन्धपरिवासिततैलपरिगृहीतानि बोधिसत्त्वमात-

रमुपसङ्गम्य सुजातजाततामक्लान्तकायताञ्च परिपृच्छन्ति स्म ॥
 पञ्च चाप्सरःसहस्राणि दिव्यानुलेपनपरिगृहीतानि बोधि-
 सत्त्वमातरमुपसङ्गम्य सुजातजाततामक्लान्तकायताञ्च परिपृ-
 च्छन्ति स्म ॥ पञ्च चाप्सरःसहस्राणि दिव्यगन्धोदकपरिपूर्ण-
 घटपरिगृहीतानि बोधिसत्त्वमातरमुपसङ्गम्य सुजातजातताम-
 क्लान्तकायतां परिपृच्छन्ति स्म ॥ पञ्च चाप्सरःसहस्राणि दिव्य-
 दारकचीवरपरिगृहीतानि बोधिसत्त्वमातरमुपसङ्गम्य सुजात-
 जाततामक्लान्तकायताञ्च परिपृच्छन्ति स्म ॥ पञ्चाप्सरःसह-
 स्राणि दारकाभरणपरिगृहीतानि बोधिसत्त्वमातरमुपसङ्गम्य
 सुजातजाततामक्लान्तकायतां च परिपृच्छन्ति स्म ॥ पञ्चा-
 प्सरःसहस्राणि दिव्यदूर्घसङ्गीतिसम्प्रभाणितेन बोधिसत्त्वमात-
 रमुपसङ्गम्य सुजातजाततामक्लान्तकायताञ्च परिपृच्छन्ति स्म ॥
 यावन्तश्चेह जम्बुद्वीपे बाह्याः पञ्चाभिज्ञा ऋषयस्ते सर्वे
 गगनतलेनागत्य राज्ञः शुद्धोदनस्य पुरतः स्थित्वा जयवृद्धि-
 शब्दमनुश्रावयन्ति स्म ॥

इति हि भिक्षुवो जातमात्रो बोधिसत्त्वः सप्तरात्रं लुम्बि-
 नीवने दिव्यमानुष्यकैस्त्वर्थताडावचरैः सत्क्रियते स्म । गुरु-
 क्रियते स्म । मान्यते स्म । पूज्यते स्म । खाद्यभोज्यखादनी-
 यानि यानि विश्राण्यन्ते स्म । सर्व्वशाक्यगणाश्च सन्निपत्या-
 नन्दशब्दमुदीरयन्ति स्म । दानानि च ददति स्म । पुण्यानि
 च कुर्व्वन्ति स्म । द्वात्रिंशच्च ब्राह्मणशतसहस्राणि दिने दिने
 सन्तर्षन्ते स्म । येषाञ्च योऽर्थस्त्वैस्तद्दीयते स्म । शक्रश्च

देवानामिन्द्रो ब्रह्मा च तस्यां ब्राह्मणपर्षदि माणवकरूपमभि-
निर्मायायासने निषद्येमां मङ्गल्यां गाथामध्यभाषेतां ॥

आपायाश्च यथा शान्ताः सुखि सर्व्वं यथा जगत् ।

ध्रुवं सुखावहो जातः सुखे स्थापयिता जगत् ॥

यथा वितिमिरा चाभा रविचन्द्रसुरप्रभाः ।

अभिभूता न भामन्ते ध्रुवं पुण्यप्रभोद्भवः ॥

पश्यन्त्यनयना यच्च श्रोत्रहीनाः (१) शृण्वन्ति च ।

उन्मत्तकाः स्मृतिवन्तो भविता (२) लोके चेति ये ॥

न वाधन्ते यथा क्लेशा जातं मैत्रं जनं जगत् ।

निःसंशयं ब्रह्मकोटीनां भविता पूजनार्हं ते (३) ॥

यथा सुपुष्पिताः शाला मेदिनी च समास्थिता ।

ध्रुवं सर्व्वजगत्पूज्यः सर्व्वज्ञोऽयं भविष्यति ॥

यथा निराकुलो लोको महापद्मो यथोद्भवः (४) ।

निःसंशयं महातेजा लोकनाथो भविष्यति ॥

यथा च मृदुका वाता दिव्यगन्धोपवासिताः ।

शाम्यन्ति व्याधिं सत्त्वानां वैद्यराजो भविष्यति (५) ॥

वीतरागा चेमे रूपधातौ मरुच्छताः ।

कृताञ्जलि नमस्वन्ति दक्षिणीयो भविष्यति (६) ॥

यथा च मन्जा देवान्देवाः पश्यन्ति मानषान् ।

१ यद्वक्त्रोत्रहीना इति वा पाठः । २ भविता इत्यस्य जाता इति तात्पर्य्यार्थः ।
३ पूजनार्हस्ते इति । न संशयं ब्रह्मलोके सत्त्वानां भविता शिवमिति वा पाठः ।
४ महापद्मोद्भवो यथा इत्युचितम् । ५ शमयन्तीति । ६ मरुच्छतानि कृताञ्ज-
लीनि इति ।

विहेठन्ति नचान्योन्यं सार्थवाहो भविष्यति ॥

यथा च ज्वलनः शान्तः सर्वा नद्यः स्वस्थिताः ।

स्रक्षञ्च कम्पते भूमिः भविता तत्त्वदर्शक इति ॥

इति हि भिन्नवः सप्तरात्रजातस्य बोधिसत्त्वस्य माता
मायादेवी कालमकरोत् ॥ सा कालगता त्रयस्तिंशद्देवेषू-
पपन्ना स्यात् ॥ खलु पुनर्भिन्नवो युष्माकमेवं बोधिसत्त्वापरा-
धेन मायादेवी कालगतेति । न खल्वेवं द्रष्टव्यं ॥

तत्कस्माद्धेतोः ॥

एतत् परमं हि तस्यायुः प्रमाणमभूत् । अतीतानामपि
बोधिसत्त्वानां सप्तरात्रजातानां जनयित्रीः कालमकुर्वन् ॥

तत्कस्माद्धेतोः ॥

विवृद्धस्य हि बोधिसत्त्वस्य परिपूर्णैन्द्रियस्याभिनिष्क्रामतो
मातुर्हृदयमस्फुटत् ॥

इति भिन्नवः सप्तमे दिवसे यादृशेन व्यूहेन मायादेवी
कपिलवस्तुनो महानगरवरादुद्यानभूमिमभिनिष्क्रान्ताऽभूत् ।
ततः कोटीशतसहस्रगुणोत्तरेण महाव्यूहेन बोधिसत्त्वः कपि-
लवस्तुमहानगरं प्राविशत् ॥ तस्य च प्रविशतः पञ्च पूर्णकुम्भस-
हस्राणि गन्धोदकपरिपूर्णानि पुरतो नीयन्ते स्म ॥ एवं पञ्च
कन्यासहस्राणि मयूरहस्तकपरिगृहीतानि पुरतो गच्छन्ति स्म ॥
पञ्च कन्यासहस्राणि तालवृन्तकपरिगृहीतानि पुरतो गच्छन्ति
स्म ॥ पञ्च कन्यासहस्राणि गन्धोदकमृद्गारपरिगृहीतानि पुरतो
गच्छन्ति स्म । मार्गमवसिञ्चन्ति स्म ॥ पञ्च कन्यासहस्राणि

विचित्रपटोलकपरिगृहीतानि पुरतो गच्छन्ति स्म ॥ पञ्च च
 कन्यासहस्राणि नवविचित्रप्रलम्बनमालापरिगृहीतानि पुरतो
 गच्छन्ति स्म ॥ पञ्च कन्यासहस्राणि रत्नभद्रालङ्कारपरि-
 गृहीतानि पुरतो गच्छन्ति स्म मार्गं शोधयन्त्यः ॥ पञ्च कन्या-
 सहस्राणि भद्रासनपरिगृहीतानि पुरतो गच्छन्ति स्म ॥ पञ्च च
 ब्रह्मशतसहस्राणि घण्टापरिगृहीतानि माङ्गल्यशब्दं आवयन्ति
 पुरतो गच्छन्ति स्म ॥ विंशति नागसहस्राणि सर्वालङ्कारभूषि-
 तानि पुरतो गच्छन्ति स्म ॥ विंशति हयसहस्राणि सुवर्णालङ्कार-
 सञ्कनानि सर्वालङ्कारभूषितानि पुरतो गच्छन्ति स्म ॥
 अशीतिरथसहस्राणि श्वेतकृत्रध्वजपताकाकिङ्किणीजालसमल-
 ङ्कृतानि बोधिसत्त्वस्य पृष्ठतोऽनुगच्छन्ति स्म ॥ चत्वारिंश-
 त्पदातिसहस्राणि शूराणां वीराणां वराङ्गरूपिणां सन्नद्ध-
 दृढवर्ष्मकवचानां बोधिसत्त्वं गच्छन्तमनुगच्छन्ति स्म ॥
 गगनतलगतानि चाप्रमेयासञ्ज्ञेयान्यभिज्ञातानि कामावचर-
 देवपुत्राः कोटीनियुतशतसहस्राणि नानाप्रकारमनेकव्यूहैर्बो-
 धिसत्त्वस्य पूजां कुर्वन्तोऽनुगच्छन्ति स्म ॥ यस्मिंश्च वरप्रवर-
 रथे बोधिसत्त्वः समधिरूढोऽभूत् स ह कामावचरैर्देवैरनेके-
 र्महाव्यूहैः समलङ्कृतोऽभूत् ॥ विंशति च देवकन्यासहस्राणि
 सर्वालङ्कारविभूषितानि रत्नसूत्रपरिगृहीतानि तं रथं वहन्ति
 स्म ॥ द्वयोश्चाप्सरसोर्मध्ये एका मानुषी कन्या द्वयोर्मानुषीक-
 न्ययोर्मध्ये एकाप्सरा न चाप्सरसो मानुषीणामामगन्धं जिघ्रन्ति

स्य ॥ न च मानुष्योऽप्सरसां रूपं दृष्ट्वा प्रमादमापद्यन्ते स्य
यदिदं बोधिसत्त्वस्य तेजोऽनुभावेन ॥

इति हि भिक्षवः कपिलाङ्गये पुरवरे सर्व्वार्थसिद्धैः पञ्चमात्रैः
शाक्यशतैः पञ्च गृहशतानि निर्मापितान्यभूवन् बोधिसत्त्वमु-
द्दिश्य ॥ ते बोधिसत्त्वं नगरं प्रविशन्तं स्वस्वगृहद्वारमूले स्थित्वा
कृताञ्जलिपुटा अभिनतकायाः सगौरवमाङ्गः । इह भोः सर्व्वार्-
थसिद्ध प्रविशेह । देवादिदेव प्रविशेह । भोः शुद्धसत्त्व प्रविशेह ।
भोः प्रीतिप्रामाद्यकर प्रविशेह । भो अनिन्दितयशः प्रविशेह ।
भोः समन्तचक्षुः प्रविशेह । भो असमसम प्रविशेह । भोः सदृश-
गुणतेजाधर लक्षणानुव्यञ्जन खलङ्कृतकाय प्रविशेति ॥ ततश्चो-
पादाय कुमारस्येह सर्व्वार्थसिद्धः सर्व्वार्थसिद्ध इति सञ्ज्ञा-
मगमत् ॥

तत्र राजा शुद्धोदनस्तेषां सर्व्वेषामनुवर्त्तनार्थं बोधिसत्त्वं
सर्व्वगृहेषु प्रवेश्य चतुर्षां मासानामत्ययाद्बोधिसत्त्वं स्वगृहे
प्रवेशयति स्य ॥ तत्र च नानारत्नव्यूहो नाम प्रासादस्तं
बोधिसत्त्वः समारूढोऽभूत् ॥ तत्र ते वृद्धवृद्धाः शाक्याः सन्नि-
पत्यैवं मतं चारयन्ति स्य । के नु खलु समर्था बोधिसत्त्वं
गोपायितुं केलयितुं संस्थापयितुं हितचित्ततया मैत्रचित्ततया
गुणचित्ततया सौम्यचित्ततया चेति ॥ तत्र पञ्च मात्राणि शाक्य-
बधूशतान्येकैका एवमाङ्गः । अहं कुमारमुपस्थास्य इति ॥

तत्र महस्रकमहस्रिकाद्याः शाक्या एवमाङ्गः । सर्वा एता
बधूका नवा दहरास्तरुण्यो रूपयौवनमदमत्ता नैताः समर्था

बोधिसत्त्वं कालेन कालमुपस्थातुं ॥ अथ च पुनरियं महाप्रजा-
वती गौतमी कुमारस्य मातृव्यसा एषा समर्था कुमारं सम्यक्-
सुखेन संवर्द्धयितुं । राजानं च शुद्धोदनमभिधारयितुं ॥
इति हि ते सर्व्वे समया भूत्वा महाप्रजावतीं गौतमीमुत्साह-
यन्ति स्म ॥ इति हि महाप्रजावती गौतमी कुमारं संव-
र्द्धयति स्म ॥ तत्र बोधिसत्त्वस्यार्थे द्वात्रिंशद्भात्र्यः संस्थापिता
अभूवन् ॥ अष्टावङ्गधात्र्यः । अष्टौ चीरधात्र्यः । अष्टौ मल-
धात्र्यः । अष्टौ क्रीडाधात्र्यः ॥

ततो राजा शुद्धोदनः सर्व्वं शाक्यगणं सन्निपत्यैवं मीमांसते
स्म ॥ किन्तु खल्वयं कुमारो राजा भविष्यति चक्रवर्त्याहोश्विद-
भिनिष्क्रमिष्यति प्रव्रज्यायै ॥ तेन च समयेन हिमवतः पर्व्वतरा-
जस्य पार्श्वे असितो नाम महर्षिः प्रतिवसति स्म । पञ्चाभिज्ञः
सार्द्धं नरदत्तेन भागिनेयेन ॥ स बोधिसत्त्वस्य जातमात्रस्य बह्व-
न्याश्चर्याद्भुतप्रातिहार्याण्यद्राचीत् । गगनतलगतान्श्च देवपुत्रान्
बुद्धशब्दमनुश्रावयतोऽम्बराणि च भ्रामयत इतस्ततः प्रमुदि-
तान् परिभ्रमतोऽद्राचीत् ॥ तस्यैतदभूत् । यत्त्वहं व्यवलोकयेय-
मिति ॥ स दिव्येन चक्षुषा सर्व्वं जम्बुद्वीपमनुविलोकयन्नद्राचीत् ।
कपिलाङ्गये महापुरे राज्ञः शुद्धोदनस्य गृहे कुमारं जातं
शतपुण्यतेजस्लेजितं सर्व्वलोकमहितं द्वात्रिंशन्नाहापुरुषलक्षणैः
समलङ्कृतगात्रं । दृष्ट्वा च पुनर्नरदत्तं माणवकमामन्वयते
स्म । यत् खलु माणवक जानीहि जम्बुद्वीपे महारत्नमुत्पन्नं ।
कपिलवस्तुनि महानगरे राज्ञः शुद्धोदनस्य गृहे कुमारो

जातः शतपुण्यतेजस्तेजितः सर्वलोकमहितो द्वात्रिंशन्महा-
 पुरुषलक्षणैः समन्वागतः ॥ स चेदगारमध्यावसिष्यति राजा
 भविष्यति चतुरङ्गबलस्यक्रवर्त्ती विजितवान् धार्मिको धर्म-
 राजे जनपदस्थो महावीर्यप्राप्तः सप्तरत्नसमन्वागतः ॥ तस्मेमानि
 सप्त रत्नानि भवन्ति । तद्यथा । चक्ररत्नं हस्तिरत्नमश्वरत्नं
 मणिरत्नं स्त्रीरत्नं गृहपतिरत्नं परिणायकरत्नमेवं सप्तरत्नसम-
 न्वागतस्य ॥ अस्य पुत्रसहस्रं भविष्यति । शूराणां वीराणां
 वराङ्गरूपिणां परमैर्न्यप्रमर्द्दकानां ॥ स इमं महापृथिवी-
 मण्डलं समुद्रपरिखमदण्डेनाशस्तेण स्वेन धर्मेण बलेनाभि-
 भूयाभिनिर्जित्य राज्यं करिष्यत्यैश्वर्याधिपत्येन ॥ स चेत्युन-
 रगारादनगारिकां प्रव्रजिष्यति तथागतो भविष्यति । अर्हन्
 सम्यक्सम्बुद्धेः नेता अनन्यनयः शास्ता लोके सम्बुद्धः । तदेतर्ह्युप
 सङ्गमिष्यामि च तद्गुणमिति ॥

अथ खल्वसितो महर्षिः सार्द्धं नरदत्तेन भागिनेयेन
 राजहंस इव गगनतलादभ्युद्गम्य समुत्प्लुत्य येन कपिलवस्तु
 महानगरं तेनोपसङ्ग्रामदुपसङ्गम्य ऋद्धिं प्रतिसंहत्य पद्भ्यामेव
 कपिलवस्तु महानगरं प्रविश्य येन राज्ञः शुद्धोदनस्य निवेशनं
 तेनोपसङ्ग्रामदुपसङ्गम्य राज्ञः शुद्धोदनस्य गृहद्वारेऽस्थात् ॥

इति हि भिक्षवोऽसितो देवर्षिः पश्यति स्म राज्ञः शुद्धोदनस्य
 गृहद्वारेऽनेकानि प्राणिशतसहस्राणि सन्निपतितानि ॥ अथ
 खल्वसितो महर्षिर्दोवारिकमुपसङ्गम्यैवमाह । गच्छ त्वं भोः
 पुरुष राज्ञः शुद्धोदनस्य निवेदय द्वारे ऋषिर्व्यवस्थित इति ॥

परमिति दौवारिकोऽसितस्य महर्षेः प्रतिश्रुत्य येन राजा शुद्धोदनस्तेनोपसङ्ग्रामदुपसङ्ग्रम्य कृताञ्जलिपुटो राजानं शुद्धोदनमेवमाह । यत् खलु देव जानीहि ऋषिर्जीर्णो वृद्धो महत्सको द्वारे स्थितः । एवञ्च वदति राजानमहं द्रष्टुकाम इति ॥ अथ राजा शुद्धोदनोऽसितस्य महर्षेरासनं प्रज्ञाप्य तत्पुरुषमेवमाह । प्रविशतु ऋषिरिति ॥

अथ स पुरुषो राजकुलान्निष्क्रम्यासितं महर्षिमेवमाह । प्रविशेति ॥

अथ खल्वसितो महर्षिर्येन राजा शुद्धोदनस्तेनोपसङ्ग्रामदुपसङ्ग्रम्य पुरतः स्थित्वा राजानं शुद्धोदनमेवमाह । जय जय महाराज चिरमायुः पालय धर्मेण राज्यं कारयेति ॥

अथ स राजा शुद्धोदनोऽसितस्य महर्षेरर्घ्यपाद्याभ्यर्चनं कृत्वा साधु सुष्ठु च परिगृह्यासनेनोपनिमन्त्रयते स्म ॥ सुखोपविष्टञ्चैनं ज्ञात्वा सगौरवः सप्रतीतिरेवमाह । न स्मराम्यहमृषे दर्शनं तत्केनार्थेनेहाभ्यागतोऽसि किं प्रयोजनं ॥

एवमुक्तेऽसितो महर्षिः राजानं शुद्धोदनमेतदवोचत् । पुत्रस्ते महाराज जातस्तमहं द्रष्टुकाम इहागत इति ॥

राजा आह । स्वपिति कुमारो महर्षे मुहूर्त्तमागमय यावदुत्थास्यतीति ॥

ऋषिरवोचत् । न महाराज तादृशा महापुरुषाश्चिरं स्वपन्ति जागरशीलास्तादृशाः सत्पुरुषा भवन्ति ॥

इति हि भिचवो बोधिसत्त्वोऽसितस्य महर्षेरनुकम्पया
जागरणनिमित्तमकरोत् ॥

अथ खलु राजा शुद्धोदनः सर्वार्थसिद्धं कुमारमुभाभ्यां
पाणिभ्यां साधु च सुष्ठु चानुपरिगृह्यासितस्य महर्षेरन्तिकमुपा-
नयति स्म ॥ इति ह्यसितो महर्षिर्बोधिसत्त्वमवलोक्य द्वात्रिंश-
न्महापुरुषलक्षणैः समन्वागतमशीत्यनुव्यञ्जनसुविचित्रितगात्रं
शक्रब्रह्मलोकपालातिरेकवपुषं शतसहस्रातिरेकतेजसं सर्वाङ्ग-
सुन्दरं दृष्ट्वा चोदानमुदानयति स्म । आश्चर्य्यपुङ्गलो वतायं
लोके प्रादुर्भूत इत्युत्थायासनात्कृताञ्जलिपुटो बोधिसत्त्वस्य
चरणयोः प्रणिपत्य प्रदक्षिणीकृत्य च बोधिसत्त्वं परिगृह्य
निधायन्नवस्थितोऽभूत् ॥ सोऽद्राचीत् बोधिसत्त्वस्य द्वात्रिंश-
न्महापुरुषलक्षणानि यैः समन्वागतस्य पुरुषपुङ्गलस्य द्वे गतो
भवतो नान्या ॥ स चेदगारमध्यावसति राजा भवति ।
चतुरङ्गशक्रवर्त्ती पूर्व्ववद्यावदेवैश्वर्याधिपत्येन ॥ स चेत्युनर-
गारादनगारिकां प्रव्रजति तथागतो भविष्यति विघुष्टशब्दः
सम्यक्सम्बुद्धः ॥ स तं दृष्ट्वा प्रारोदीत् । अश्रूणि च प्रवर्त्तयति
गभीरञ्च निश्चसति स्म ॥

अद्राचीद् राजा शुद्धोदनोऽसितं महर्षिं रुदन्तमश्रूणि च
प्रवर्त्तयमानं गभीरञ्च निश्चसन्तं ॥ दृष्ट्वा च स हर्षितरो-
मकूपजातस्वरितं दीनमना असितं महर्षिमेतदवोचत् ।
किमिदमृषे रोदिषि अश्रूणि च प्रवर्त्तयसि गभीरञ्च निश्च-
ससि । मा खलु कुमारस्य काचिद्विप्रतिपत्तिः ॥

एवमुक्तेऽसितो महर्षी राजानं शुद्धोदनमेवमाह । नाहं
महाराज कुमारसार्धेन रोदिमि नाप्यस्य काचिद्विप्रतिपत्तिः
किन्वात्मानमहं रोदिमि ॥

तत्कस्माद्धेतोः ॥

अहञ्च महाराज जीर्णा वृद्धो महत्स्रकोऽयञ्च सर्वार्थ-
सिद्धः कुमारोऽवश्यमनुत्तरां सम्यक्सम्बोधिमभिसम्भोत्स्यति ।
सम्बुध्य चानुत्तरं धर्मचक्रं प्रवर्त्तयिष्यति । अप्रवर्त्तितं श्रमणेन
वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेण वा अन्येन वा पुनः केनचि-
श्लोके सह धर्मेण ॥ सदेवकस्य लोकस्य हिताय सुखाय धर्मं देश-
यिष्यति । आदौ कल्याणं मध्ये कल्याणं पर्यवसाने कल्याणं स्वर्थं
सुव्यञ्जनं केवलं परिपूर्णं परिशुद्धं पर्यवदातं ब्रह्मचर्यं पर्यव-
साने धर्मं सम्प्रकाशयिष्यति ॥ अस्माकं धर्मं श्रुत्वा जाति-
धर्माणः सत्त्वा जात्या परिमोक्ष्यन्ते । एवं जरायाधिमरण-
शोकपरिदेवदुःखदौर्मनस्थापायायासेभ्यः परिमोक्ष्यन्ते ॥ राग-
द्वेषमोहाग्निसन्तप्तानां सत्त्वानां सद्बुद्धिजलवर्षेण प्रह्लादनं
करिष्यति । नानाकुट्टिग्रहणप्रस्कन्नानां सत्त्वानां कुपय-
प्रयातानामृजुमार्गेण निर्वाणपथमुपनेष्यति । संसारपञ्जर-
चारकावरुद्धानां क्लेशबन्धनबद्धानां सत्त्वानां बन्धननिर्माहं
करिष्यति । अज्ञानतमस्तिमिरपटलपर्यवनद्धनयनानां प्रज्ञा-
चक्षुरुत्पादयिष्यति । क्लेशशल्यविद्धानां शल्योद्धरणं करि-
ष्यति ॥ तद्यथा । महाराज श्रीदुम्बरपुष्यं कदाचित् कर्हिचि-
श्लोके उत्पद्यते ॥ एवमेव महाराज कदाचित्कर्हिचिद्वज्रभिः

कल्पकोटिनियुतैर्बुद्धा भगवन्तो लोक उत्पद्यन्ते ॥ सोऽयं कुमा-
रोऽवश्यमुत्तरां सम्यक्सम्बोधिमभिसम्भोत्स्यते । अभिसम्बोध्य
च सत्त्वकोटिनियुतशतसहस्राणि संसारसागरात् पारमुत्तार-
यिष्यति । अमृते च प्रतिष्ठापयिष्यति ॥ वयञ्च तं बुद्धरत्नं
न द्रक्ष्याम इत्येवमहं महाराज रोदिमि परिदीनमना
दीर्घञ्च निश्चसामि । यदहमिमन्नाराधयामि ॥ यथाऽस्माकं
महाराज मन्त्रवेदशास्त्रेष्वगच्छति । नार्हति सर्वार्थसिद्धः
कुमारोऽगारमध्यावसितुं ॥

तत्कस्य हेतोः ॥

तथा हि महाराज सर्वार्थसिद्धः कुमारो द्वात्रिंशन्महा-
पुरुषलक्षणैः समन्वागतः ॥

कतमैर्द्वात्रिंशता ॥

तद्यथा । उष्णीषशीर्षा महाराज सर्वार्थसिद्धः कुमारः ।
अनेन महाराज प्रथमेन महापुरुषलक्षणेन समन्वागतः सर्वार्-
थसिद्धः कुमारः । अभिन्नाञ्जनमयूरकलापाभिनीलवेक्षित-
प्रदक्षिणावर्त्तकेशः । समविपुल्ललाटः । उर्ला महाराज
सर्वार्थसिद्धस्य भ्रुवोर्मध्ये जाता हिमरजतप्रकाशा । गोपक्ष-
नेत्राभिनीलनेत्रः । समचत्वारिंशद्दन्तः । अविरलदन्तः ।
शुक्लदन्तः । ब्रह्मखरो महाराज सर्वार्थसिद्धः कुमारः । रस-
रसाग्रवान् । प्रभूततनुजिह्वः । सिंहहनुः । सुसंवृतस्कन्धः ।
सप्तच्छदोच्छ्रितांसः । सूक्ष्मसुवर्णवर्णच्छविः । स्थिरः । अव-
नतप्रलम्बबाहुः । सिंहपूर्वाङ्गुकायः । न्यग्रोधपरिमण्डलो महा-

राज सर्वार्थसिद्धः कुमारः । एकैकरोम ऊर्द्धग्राहि प्रदक्षिणं ।
 कोशोपगतवस्तिगुह्यः । सुविवर्त्तितोरुः । ऐण्यमृगराजजङ्घः ।
 दीर्घाङ्गुलिः । आयतपाणिपादः । मृदुतरुणहस्तपादः ।
 जाङ्गुलिकहस्तपादः । दीर्घाङ्गुलिधरः । पादतलयोर्महाराज
 सर्वार्थसिद्धस्य कुमारस्य चक्रे जाते चित्रेऽर्चिभती प्रभाखरे
 सिते सहस्रारनेमिके सनाभिके । सुप्रतिष्ठितसमपादो महा-
 राज सर्वार्थसिद्धः कुमारः । अनेन महाराज द्वात्रिंश-
 द्महापुरुषलक्षणेन समन्वागतः सर्वार्थसिद्धः कुमारः* । न च
 महाराज चक्रवर्त्तिनामेवंविधानि लक्षणानि भवन्ति । बोधि-
 मत्त्वानाञ्च तादृशानि लक्षणानि भवन्ति ॥ संविद्यन्ते खलु पुन-
 र्महाराज सर्वार्थसिद्धस्य कुमारस्य कायेऽशीत्यनुव्यञ्जनानि ।
 यैः समन्वागतः सर्वार्थसिद्धः कुमारो नार्हत्यागारमध्यावसि-
 तुमवश्यमभिनिष्क्रमियति प्रव्रज्यायै ॥

कतमानि च तानि महाराजाशीत्यनुव्यञ्जनानि ॥

तद्यथा । तुङ्गनखस्य महाराज सर्वार्थसिद्धः कुमारः ।
 ताम्रनखस्य स्निग्धनखस्य दृत्ताङ्गुलिस्य अनुपूर्वचिन्नाङ्गुलिस्य
 गूढशिरास्य गूढगुल्फस्य घनसन्धिस्य अविषमसमपादस्यायतपा-
 दपाष्णिस्य महाराज सर्वार्थसिद्धः कुमारः । स्निग्धपाणिलेखस्य
 तुल्यपाणिलेखस्य गभीरपाणिलेखस्याजिह्वापाणिलेखस्यानुपूर्व-
 पाणिलेखस्य विम्बोष्ठस्यानुचशब्दवचनस्य मृदुतरुणताम्रजिह्वस्य
 गजगर्जिताभिस्तनितमेघस्वरमधुरमञ्जुघोषस्य परिपूर्णव्यञ्जनस्य

* अथ गणमया त्रिंशद्गुणा एव भवन्ति न तु द्वात्रिंशत् पाठोऽप्येवमेव षट्सु पुस्तकेषु ।

महाराज सर्वार्थसिद्धः कुमारः । प्रलम्बबाहुस्य शुचिगात्रव-
 स्तुसम्पन्नस्य मृदुगात्रस्य विशालगात्रस्यादीनगात्रस्यापूर्वगात्रस्य
 सुसमाहितगात्रस्य सुविभक्तगात्रस्य पृथुविपुलसुपरिपूर्णाजानु-
 मण्डलस्य वृत्तगात्रस्य महाराज सर्वार्थसिद्धः कुमारः ।
 सुपरिमृष्टगात्रस्यजिह्वागात्रस्यानुपूर्वगात्रस्य गम्भीरनाभिस्था-
 जिह्वनाभिस्थानुपूर्वनाभिस्थ शुच्याचारस्य ऋषभवत् सम्यक्तप्रा-
 सादिकस्य परमसुविशुद्धवितिमिरालोकसमप्रभस्य नागविल-
 म्बितगतिस्थ महाराज सर्वार्थसिद्धः कुमारः । सिंहविक्रान्त-
 गतिस्थ ऋषभविक्रान्तगतिस्थ हंसविक्रान्तगतिस्थाभिप्रदक्षि-
 णावर्त्तगतिस्थ वृत्तकुक्षिस्थाजिह्वाकुक्षिस्थ चापोदरस्य व्यपग-
 तच्छिद्रदोषनीलकाष्ठशरीरस्य वृत्तदंष्ट्रस्य महाराज सर्वार्थ-
 सिद्धः कुमारः । तीक्ष्णदन्तस्थानुपूर्वदंष्ट्रस्य तुङ्गनाशस्य शुचिन-
 यनस्य विमलनयनस्य प्रहसितनयनश्चायतनयनस्य विशालनय-
 नस्य नीलकुवलयदलसदृशनयनस्य सहितभ्रूस्य महाराज सर्वार्-
 थसिद्धः कुमारः । चित्रभ्रूस्य सङ्गतभ्रूस्थानुपूर्वभ्रूसाहितभ्रूस्य पी-
 नगण्डस्थाविषमगण्डस्य व्यपगतगण्डदोषस्थानुपहतकूर्चस्य सुवि-
 दितेन्द्रियस्य सुपरिपूर्णेन्द्रियस्य महाराज सर्वार्थसिद्धः कुमारः ।
 सङ्गतमुखललाटस्य परिपूर्णेत्तमाङ्गसाहितकेशस्य सहितकेशस्य
 सुसङ्गतकेशस्य सुरभिकेशसापरूपकेशस्य अनाकुलकेशस्थानु-
 पूर्वकेशस्य सङ्कुचितकेशस्य श्रीवत्सखस्तिकनन्दावर्त्तवर्द्धमान-
 संस्थानकेशस्य महाराज सर्वार्थसिद्धः कुमारः । इमानि तानि
 महाराज सर्वार्थसिद्धस्य कुमारस्याशीत्यनुव्यञ्जनानि । यैः

समन्वागतः सर्व्वार्थसिद्धः कुमारो नार्हत्यागारमध्यावसितु-
मवश्यमभिनिष्क्रमिष्यति प्रव्रज्याथै ॥

अथ खलु राजा शुद्धोदनोऽसितस्य महर्षेः सकाशात् कुमा-
रखेदं व्याकरणं श्रुत्वा तुष्ट उदय आत्तमना प्रीतिप्रमुदितः
सौमनस्यजात उत्थायासनाद्दोधिसत्त्वस्य चरणयोः प्रणिपत्येमा-
ङ्गाथामभाषत ।

वन्दितस्त्वं सुरैः सेन्द्रैः ष्षषिभिश्चापि पूजितः ।

वैद्यो सर्व्वस्य लोकस्य वन्देऽहमपि त्वां विभो ॥

इति हि भिक्षुवो राजा शुद्धोदनोऽसितं महर्षिं सार्द्धं
नरदत्तेन भागिनेयेनानुरूपेण भक्तेन सन्तर्प्यथति स्म । सन्त-
र्याभिच्छाद्य प्रदक्षिणमकरोत् ॥ अथ खल्वसितो महर्षिस्तत
एवर्द्धा विहायना प्राक्रमत् । येन स्वाश्रमस्तेनोपासद्भ्रामत् ॥

अथ तत्र खल्वसितो महर्षिर्नरदत्तं माणवकमेतदवोचत् ।
यदा त्वं नरदत्तं शृणुया बुद्धो लोक उत्पन्न इति तदा त्वं
गत्वा तस्य शासने प्रव्रजेः । तत्ते भविष्यति दीर्घरात्रमर्थाथ
हिताय सुखायेति । तत्रेदमुच्यते ।

दृष्ट्वा देवगणान्नभस्तलगतान्बुद्धश्रवोद्गारिणः

असितो देवर्षिर्हिमाचलगतः प्रीतिं परां प्राप्तवान् ।

बुद्धो नाम पदं * किमेतदिह भो हर्षावहं प्राणिनां

प्राह्लादं मम काय एति सुखितां शान्तञ्च चित्तम्यरं ॥

किं देवस्त्वसुरोऽथवाऽपि स भवेद्गृहोऽथवा किञ्चरो

बुद्धो नाम (१) किमेतदश्रुतपदं प्रीतिकरं मोदनं ।
 दिव्याचक्षुष प्रेक्षते दश दिग्गः शैलामहीसागरां
 रूपं पश्यति चाद्भुतं बहुविधं भूमौ गिरौ सागरे (२) ॥
 आभेयं प्रविराजते सुरुचिरा प्रह्लादयन्ती तनुं
 जातास्यैव यथा हि शैलशिखरे स्निग्धाः प्रवालाङ्कुराः ।
 वृक्षास्यैव यथा सुपुष्पभरिता नानाफलैर्मण्डिताः (३)
 सुव्यक्तं त्रिभवे भविष्यति क्षणाद्रत्नोद्भवः शोभनः ॥
 भूमिर्भाति यथा च पाणिमदृशा सर्वा समा निर्मला
 देवास्यैव यथा प्रहृष्टमनसः खे भ्रामयन्त्यम्बरान् ।
 यद्वत् सागरनागराजनिलये रत्नाः स्रवन्तेऽद्भुताः
 सुव्यक्तं जिनरत्न जम्बुनिलये धर्माकरस्योद्भवः (४) ॥
 यद्वच्छान्त अपाय दुःखविगताः सत्त्वाश्च मौख्याम्बिता
 यद्वद्देवगणा नभस्तलगता गच्छन्ति हर्षाम्बिताः ।
 यथा च स्निग्धरवं मनोज्ञं शृणुयां दिव्यानुसङ्गीतिनां
 रतनस्येह प्रादुर्भावु त्रिभवे यस्य निमित्ता इमे (५) ॥
 अक्षितः प्रेक्षति जम्बुसाङ्गयमिदं दिव्येन वै चक्षुषा
 सोऽद्राचीत् कपिलाङ्गये पुरवरे शुद्धोदनस्थालये ।
 जातं लक्षणपुण्यतेजभरितं नारायणस्थामवत्
 दृष्ट्वा चात्तमना उदयमनसः स्थामास्य संवर्द्धितं (६) ॥

१ बुद्धनामेति । २ दिव्यचक्षुषा प्रेक्षते शैलमहीसागरामपश्यदिति । ३ सुपुष्पपूर्णा
 इत्यर्थः । ४ रत्नानि अद्भुतानि जिनरत्नस्येति स्रवन्ते इत्यस्य उद्भिद्योत्पत्त्यन्व इत्यर्थः ।
 ५ यद्वच्छान्तोऽपारो मनोज्ञं शृणोति रत्नस्य प्रादुर्भावो निमित्ता नामानोति । ६ प्रेक्षन्
 लक्षणपुण्यतेजोभिर्भरितं परिपूर्णं नारायणवत् "स्थामवत्" पराक्रमवन्तमिति ।

उद्युक्तस्वरितोऽतिविस्मितमना चासौ स्वशिव्यान्वित
 आगत्या कपिलाङ्गयं पुरवरं द्वारि स्थितो भूपतेः ।
 अनुबद्धा बद्धप्राणिकोटिनियुता दृष्ट्वा ऋषिर्जीर्णको
 अवचो सारथि राज्ञ वेदय लघु द्वारे ऋषिस्तिष्ठति (१) ॥
 श्रुत्वा चाशु प्रविश्य राजभवनं राज्ञे तथाख्यातवान्
 द्वारे देव तपस्वि तिष्ठति महाजीर्णो ऋषिर्जर्जरः ।
 सो चापि अभिनन्दते ऋषिवरः प्रावेष्टु राज्ञो गृह-
 माज्ञा दीयतु ताव पार्थिववरा देमि प्रवेशं तया (२) ॥
 स्थाप्या चासनमस्य चाह नृपतिर्गच्छ प्रवेशं दद
 असितः सारथिवाक्य श्रुत्वा मुदितः प्रीत्या सुखेनान्वितः ।
 शीतं वारि यथाभिकाङ्क्षि त्वषितो भुक्त्वादितो चासनं
 तद्वत् सौख्यभिनन्दते ऋषिवरस्तं द्रष्टु सत्त्वोत्तमं (३) ॥
 जय भोः पार्थिव इत्युवाच मुदितश्चायुश्चिरं पालय
 वृद्धं ह्यल निषण्ण दान्तमनस शान्तेन्द्रियः सुरतः ।
 राजा वै अभिवाद्य तं मुनिवरं प्रोवाच किं कारणं
 आगामस्तव पार्थिवेन्द्रनिलये यद्गूहि शीघ्रं मुने (४) ॥
 पुत्रस्ते वररूप पारमिगतो जातो महातेजवान् (५)
 द्वात्रिंशद्वरलक्षणैः कवचितो नारायणस्यामवान् ।
 तं द्रष्टुं हि ममेक्षितं नरपते सर्वार्थमिद्धं सुत-

१ आगत्य अनुबद्धानि बद्धप्राणिकोटिनियुतानि अवोचत् सारथी राज्ञ इति ।
 २ तपस्वी स च प्रवेष्टुं दोषतां तावत्पार्थिववरं ददामि प्रवेशं तस्य । ३ स्थाप्य चास-
 नमेनं देहि सारथिवाक्यं श्रुत्वा यथाभिकाङ्क्षभुक्त्वादितो चासौ (प्राप्येति शेषः)
 अभिनन्दते द्रष्टुं । ४ ह्यल निषण्णो दान्तमनसः सुरत आगमनमिति । ५ वररूपः
 पारमितागतस्तेजस्वीति ।

मित्यर्थं समुपागतोऽस्मि नृपते नाख्यन्यकार्यं मम ॥
 साधु स्वागतु याचसे किल इतः प्रीतोऽस्मि ते दर्शना-
 देषोऽसौ शचितः कुमार वरदो द्रष्टुं न शक्योऽधुना ।
 साधुस्त्वाव मुहूर्त्तमागम इहा यद्रक्ष्यसे निर्मलं
 चन्द्रं वा यद्य पूर्णमासि विमलं तारागणैर्मण्डितं (१) ॥
 यद्वाऽसौ प्रतिबुद्ध सारथिवरः प्रतिपूर्णचन्द्रप्रभ-
 स्तं राजा प्रतिगृह्य वज्रिवपुषं सूर्यातिरेकप्रभं ।
 हन्ता पश्य ऋषे नृदेवमहितं हेमाग्रविम्बोपम-
 मसितो दृष्ट च तस्य तौ सुचरणौ चक्राङ्कितौ शोभनौ (२) ॥
 प्रत्युत्थाय ततः कृताञ्जलिपुटश्चरणानि सो वन्दते
 अङ्गे गृह्य महात्मशास्त्रकुशलो निधायतः प्रेक्षते ।
 सोऽपश्यद्वरलक्ष्णैः कवचितं नारायणस्यामवान् -
 शीर्षं कम्प्य स वेदशास्त्रकुशलो द्वे तस्य पश्यं गती (३) ॥
 राजा वा भुवि चक्रवर्त्ति बलवान्बुद्धश्च लोकोत्तमः
 वास्यं त्यक्त्वा सुदीनकायमनसो गम्भीर निश्चस्य च ।
 उद्विग्नश्च बभूव पार्थिववरः किं ब्राह्मणो रोदिति
 मा विघ्नं खलु पश्यतेऽयमसितः सर्वार्थसिद्धस्य मे (४) ॥
 भूतं व्याहर किन्तु रोदिषि ऋषे श्रेयोऽथ किं पापकं
 पापं नास्ति न चान्तरायमिह भोः सर्वार्थसिद्धस्य ते ।

१ स्वागतं कुमारः साधु तावन्मुहूर्त्तमागमयेच्च द्रक्ष्यसि यद्य पूर्णमास्यासिति । २ प्रति-
 बुद्धः सारथिवरो हन्ता इडा । ३ सोऽवन्दत परिगृह्य निधायन् प्रेक्षत नारायण-
 स्थामकलं प्रकम्प्या पश्यदिति । ४ चक्रवर्त्ती त्यक्त्वा सुदीनकायमना गम्भीर
 पश्यत्ययमसित इति ।

आत्मानं बद्ध शोचमी नरपते जीर्णोऽस्मि यञ्जर्जरो
यदद्यं भेष्यति बुद्ध लोकमहितो धर्मं यदा वक्ष्यते (१) ॥
न द्रक्ष्ये अद्भ्य लब्धप्रीतिमनसं इत्यर्थं रोदाम्यहं
यस्या कायि भवन्ति लक्षणवरा द्वात्रिंशतो निर्मलाः ।
दे तस्या गतयो न अन्य त्तियो जानिष्व एवं नृप
राजा वा भवि चक्रवर्त्ति बलवान् बुद्धोऽथ लोकोत्तमः (२) ॥
नायं कामगुणेभिरर्थिक पुनर्बुद्धो अयम्भेष्यति
श्रुत्वा व्याकरणं ऋषेः स नृपतिः प्रीती सुखे लब्धवान् ।
प्रत्युत्थाय ततः कृताञ्जलिपुटश्चरणवसौ वन्दते
देवैस्त्वं स्वभिपूजितः सुबलवानृषिभिश्च संवर्षितः (३) ॥
वन्दे त्वा वरसार्थवाद्भ्य त्रिभवे सर्वेजगत्पूजित-
मसितः प्राह च भागिनेय मुदितः संश्रूयतां भाषितं ।
बुद्धो बोधि यदा शृणोषि जगते वर्त्तेति चक्रे ह्ययं
शीघ्रं प्रव्रज शासनेऽस्य मुनये त्वं प्राप्स्यसे निर्वृतिं (४) ॥
वन्दित्वा चरणौ ह्यमौ मुनिवरः कृत्वा च प्रादक्षिणं
लाभास्ते नृपते सुलब्ध विपुला यस्तादृशस्ते सुतः ।
एषो लोक सदेवकं समनुजं धर्मेण तर्पेय्यति
निष्क्रामं कपिलाङ्गयादृषिवरोऽरण्यस्थितः स्वाश्रम इति (५) ॥

इति हि भिक्षुवो जातमात्रस्य महेश्वरो देवपुत्रः शुद्धा-

१ अन्तरायः शोचामि भविष्यामि बुद्धे वक्ष्यति इति । २ पञ्चानि अह इत्यर्थं रोदि-
म्यहं यस्य काये तस्य गती अन्या तताया जानीषि भविष्यति चक्रवर्त्ती इति ।
३ कामगुणानामर्थिकः पुनर्भविष्यति प्रीतिसुखे अवन्दतेति । ४ वरसार्थवाद् सर्वेज-
गत्पूजितं भागिनेयं बोधिर्यदा जगति वर्त्तेते मुनेः प्राप्स्यसि इति । ५ प्रादक्षिणं
सुत्तन्वा लोकं तर्पेयिष्यति निष्क्रामदिति ।

वासकायिकान्देवपुत्रानामन्वैवमाह । योऽसौ मार्षाः असह्येय-
 कल्पकोटिनियुतशतसहस्रसुकृतकर्मादानशीलचान्तिवीर्यधाम-
 प्रज्ञोपायश्रुतचरणव्रततपःसुचरितचरणो महामैत्रीमहाकर-
 णामहामुदितासमन्वागत उपेक्षासमुद्गतबुद्धिः सर्वसत्त्वहित-
 सुखोद्यतो दृढवीर्यकवचसुसन्नाहसन्नद्धः पूर्वजिनकृतकुशल-
 मूलोदितः शतपुण्यलक्षणसमलङ्कृतः सुकृतनिश्चयपराक्रमः
 परचक्रप्रमथनः सुविमलशुद्धाशयसम्पन्नः सुचरितचरणो महा-
 ज्ञानकेतुध्वजो मारबलान्तकरणस्त्रिसाहस्रमहासाहस्रमार्थ-
 वाहो देवमनुष्यपूजितो महायष्टयज्ञः सुममृद्भुपुण्यनिश्चय-
 स्मरणाभिप्रायो जातिजरामरणान्तकरणः सुजातजात इच्छा-
 कुराजकुलसम्भूतो जगद्विबोधयिता बोधिसत्त्वो महासत्त्वो
 मनुष्यलोके उत्पन्नो न चिरादसावनुत्तरां सम्यक्सम्बोधिमभि-
 सम्भोत्स्यते । हन्त गच्छामस्तमभिवन्दितुं मानयितुं पूजयितु-
 मभिष्टोतुमन्येषाञ्च मानामिभूतानां देवपुत्राणां मानमददर्प-
 च्छेदमार्थं तेऽस्मानभिवन्दमानान्दृष्ट्वा तेऽपि बोधिमत्त्वं वन्दि-
 ष्यन्ति मानयिष्यन्ति पूजयिष्यन्ति च तत्तेषां भविष्यति दीर्घ-
 रात्रमर्थाय हिताय सुखाय यावदमृताधिगमाय । राज्ञश्च
 शुद्धोदनस्य जयवृद्धी अनुश्रावितारो भविष्यन्ति तत्त्वव्याकर-
 णेन च बोधिमत्त्वं व्याकृत्य पुनरप्यागमिष्यामः ॥

अथ खलु महेश्वरो देवपुत्रो द्वादशभिर्देवपुत्रसहस्रैः परि-
 हृतः पुरस्कृतः सर्वकपिलवस्तुमहानगरमवभासेन स्फुटयित्वा
 येन राज्ञः शुद्धोदनस्य निवेशनं तेनोपसङ्गामदुपसङ्गम्य दैवा-

रिकेराज्ञातो निवेद्य राज्ञाभ्यनुज्ञातो राजकुलं प्रविश्य बोधि-
सत्त्वस्यपादौ शिरसाभिवन्द्यैकांसमुत्तरासङ्गङ्गत्वानेकशतसहस्रं
कृत्वा प्रदक्षिणां निषद्य बोधिसत्त्वमङ्गे समारोप्य राजानं
शुद्धोदनमाश्रासयति स्म । तुष्टो महाराज भव परमप्रीतश्च ।

तत्कस्माद्धेतोः ।

यथा महाराज बोधिसत्त्वस्य लक्षणैरनुव्यञ्जनैश्च कायः
समलङ्कृतो यथा च कुमारोऽभिभवति सदेवमानुषासुरलोकं
वर्षेण तेजसा लक्ष्म्या च निःसंशयं महाराज बोधिसत्त्वोऽनु-
त्तरां सम्यक्सम्बोधिमभिसम्भोत्यते ॥

इति हि भिक्षुवो महेश्वरो देवपुत्रः सार्द्धं शुद्धावामकायि-
कैर्देवपुत्रैर्बोधिसत्त्वस्य महापूजापस्थानं कृत्वा बोधिसत्त्वं तत्त्व-
व्याकरणेन व्याकृत्य पुनरपि स्वभवनं प्राक्रमत् । तत्रेदमुच्यते ॥

जातस्य तस्य गुणसागरसागरस्य

ज्ञात्वा सुरेश्वरमरुत् भ्रुव ते उदयाः ।

यस्या सुदुर्लभश्रवो बज्रकल्पकोट्यां

हन्तेऽथ तं व्रजम पूजयितुं मुनीन्द्रं (१) ॥

परिपूर्णद्वादशसहस्र मरुद्विशिष्टा

मणिरत्नचूडसमलङ्कृत ईर्यवन्तः ।

कपिलाकृत्यं पुरवरं समुपेत्य शीघ्रं

द्वारि स्थिता नरपतेः सुविलम्बचूडाः (२) ॥

१ सुरेश्वरमरुतो भ्रुवं यस्य हन्ताथ व्रजस्य जातस्येत्यादि विश्वस्ये कर्मणि षष्ठी
बोधा । २ परिपूर्णद्वादशसहस्रं मरुतो विशिष्टा मणिरत्नचूडासमलङ्कृता ईर्यावन्तः ।

ते द्वारपालभवदन् सुमनोज्ञघोषाः
 प्रतिवेदयस्व नृपतेर्भवनं प्रविश्य ।
 दौवारिको वचन श्रुत्य गृहं प्रविष्टः
 प्रकृताञ्जलिपटो नृपतिं वभाषे (१) ॥
 जय देव नित्यमनुपालय दीर्घमायुः
 द्वारे स्थिता विपुलपुण्यविशुद्धभासः ।
 मणिरत्नचूडसुविभूषित ईर्ष्यवन्तः
 परिपूर्णचन्द्रवदनाः शशिनिर्मलाभाः (२) ॥
 च्छायां न तेष नृपते क्वचिदप्यपश्यत्
 शब्दं न चैव चरणोत्क्षिपणे प्रदृशामि ।
 न च मेदिनीं विचरतो रजमुत्क्षिपन्ति
 दृष्टिं न यान्ति च जनाः समुदीचतो वै (३) ॥ •
 कायप्रभा सुविपुला च विभाति तेषां
 वाचा मनोज्ञ यथा नास्तीह मानुषाणां ।
 गम्भीरस्रक्ष्णसुशिलाश्च सुआकराश्च
 शङ्का हि मे सुरगणा न हि ते मनुष्याः (४) ॥
 धरपुष्पमाल्यमनुलेपनपट्टदामां
 पाणी गृहीत्य उदीक्षिषु गौरवेण ।
 निःसंशयं नृपति द्रष्टु कुमारमेते

१ प्रतिवेदय वचनं श्रुत्वा । नृपतेरिति द्वितीयार्थे षष्ठी- १ मणिरत्नचूडासुविभूषिता
 ईर्ष्यावन्तः । २ तेषां पश्यामि चरणोत्क्षेपणे विचरन्तो रज उत्क्षिपन्ति समुदीचन्तः ।
 ४ मनोज्ञा यथा न सन्तीह गम्भीरस्रक्ष्णसुशिलाः स्थाकारा इति ।

देवाधिदेव मरुतागत पूजनार्थं (१) ॥
 राजा निश्चम्य वचनं परमं उदयो
 गच्छा भणा हि प्रविशन्तु गृहं भवन्तः ।
 न हि मानुषाण इयमीदृश ऋद्धि काचित्
 यथ भाषसे च गुण तेष यथा च इर्या (२) ॥
 दौवारिकः कृताञ्जलिपटो मरुतैवमाह
 प्रविशी भवन्त अनुज्ञातु नराधिपेन ।
 ते हृष्टतुष्टमनसो वरमात्यगन्धं
 गेहं प्रविष्ट नृपतेरमरालयं वा (३) ॥
 दृष्ट्वा च तां सुरवरां प्रविशन्त गेहं
 प्रत्युत्थितो नृपतिरञ्जलि सम्प्रगृह्य ।
 संविद्यन्त इम आसन रत्नपादा
 अत्रानिषीदत भवन्तनुकम्प्य बुद्धा (४) ॥
 ते मानदर्पविगताः स्थित आसनेषु
 यथार्थि आगत इह नृपते शृणुष्व ।
 पुत्रस्तवातिष्ठयुपुष्यविशुद्धकायो
 जातः सुजातचरणं वय द्रष्टुकामाः (५) ॥
 अस्मो विधिञ्च वरस्तत्तल्लक्षणञ्चा

१ अनुलेपनपट्टदामानि पाणौ गृहीत्वा उदीचन्ते ऋपते द्रष्टुं देवाधिदेवं मरुत
 आगता इति । २ गच्छ भण मानुषाणामेदृशी ऋद्धिर्द्वयथा गुणास्तेषां । ३ मरुत एव-
 माह प्रविशन्तु भवन्तोऽनुज्ञातं वरमात्यगन्धं गृहीत्वा प्रविष्टा अमरालयं वा इत्यत्र
 वाशब्द इवार्थं तेनामरालयंमिवेत्यर्थः । ४ तान् सुरवरान् प्रविशतो गेहमञ्जलिं
 संविद्यन्त इमानि आसनानि रत्नपादानि अत्र निषीदन्तु भवन्तोऽनुकम्प्य बुद्धमिति ।
 ५ स्थिता यथार्थि आगता इह वयं । अत्र तमित्यूष्य समन्वयः कार्यः ।

येषां यथा भवति या गति यः प्रयोगः ।

तस्माद् पार्थिववर प्रजहस्व खेदं

पश्याम लक्ष्णविचित्रितभूषिताङ्गं (१) ॥

स स्त्रीगणैः परिवृतो नृपतिः प्रहृष्टो

गृह्य कुमारमसमज्वलनार्चिवर्षं ।

उपनामयत् सुरवरानविलम्बचूडां

द्वारान्त निष्क्रमतु कम्पितत्रिसहस्रः (२) ॥

दृष्ट्वैव ते सुरवराः क्रम नायकस्य

ताम्रानखा विमलपत्रविशुद्धतेजाः ।

ते उत्थितास्त्वरितमुपविलम्बचूडा

मूर्द्धाभिवन्दिषु क्रमं विमलप्रभस्य (३) ॥

यथ लक्षणा यथ च दर्शित लक्षिता च

यथ पुण्यतेज शिरमूर्द्धविलोकितञ्च ।

यथ ईर्यं नेत्र विमलाप्रभ उर्षकेशा

निःसंशयं स्पृशति बोधि विजित्य मारं (४) ॥

ते तं स्तुवन्ति गुणभूत यथार्थदर्शी

ध्यायी गुणां विगतक्लेशतमोनुदस्य ।

सुचिरेण सत्यरतनस्य हि प्रादुर्भावा

१ वयं स्त्रो विधिज्ञाः प्रजहोहि पश्यामो विचित्रलक्ष्णभूषिताङ्गमिति । २ गृह्योत्वा
असमज्वलनार्चिवर्षमपानोयाविलम्बितचूडान् द्वारान्ते निरक्रमत् । अत्र सुरव-
रानविलम्बितचूडानित्यस्य सुरवराणामविलम्बितचूडानां निकटे इत्यर्थः । ३ क्रमं
ताम्रानखा विमलपत्रविशुद्धतेजस उपविलम्बितचूडा मूर्द्धाऽभिवन्दिषुः । ते उत्थिता
इत्युसन्निर्वाषः । ४ यथा लक्ष्णानि यथादर्शिता लक्ष्यता पुण्यतेजः शिरज्ज्वलितो
कितञ्च यथेर्था नेत्रविमलप्रभा उर्षकेशा बोधिर्विजित्येति ।

जातीजरामरणक्लेशरणञ्जहस्य (१) ॥
 आदीप्तं सर्व्वं त्रिभवं त्रिभिरग्निं तप्तं
 सङ्कल्परागविषयारणित्यितेन ।
 त्वं धर्म्ममेघ त्रिसहस्र स्फुटित्व धीर
 अमृतोदकेन प्रशमिष्यति क्लेशतापं (२) ॥
 त्वं मैत्रवाक्य करुणान्वितं सत्त्वावाक्यो
 ब्रह्मस्वरारचितघोषमनोज्ञवाणिं
 त्रिसहस्र आज्ञापरिविज्ञापन जगस्य
 क्षिप्रं प्रमुञ्च भगवन्महबुद्धघोषं (३) ॥
 भग्नाः कुतीर्थिकगणा विपरीतदृष्टी
 भवरागबन्धननिमग्न स्थिता भवाग्रे ।
 हेतुप्रतीत्य तत्र शून्यं शूणित्य धर्म्मां
 सिंहस्य क्रौष्टुकगणैव पलायितास्ते (४) ॥
 भित्त्वा अविद्यपटलं महक्लेशधूमं
 पर्य्यस्थिता जनतायै नियतप्रकाशे ।
 ज्ञानार्चिं प्रज्ञप्रभविद्यविलोकितेन
 सर्व्वं जगे विधमये महदन्धकारं (५) ॥

१ गुणभूतं यथार्थदर्शिनं ध्यात्वा गुणान् सत्यरत्नस्य जातिजरामरणक्लेशरणञ्जह-
 स्येति । २ आदीप्तं सर्व्वं त्रिभिरग्निभिस्तप्तं धर्म्ममेघेन त्रिसहस्रं लोकधातुं स्फुटयित्वा ।
 अत्र स्थानद्वयेऽसम्भिरार्चः । ३ मैत्रवाक्यः करुणान्वितस्त्रिसहस्रस्याज्ञापरिविज्ञापनं
 जगतो महाबुद्धघोषमिति । ४ विपरीतदृष्टयो भवरागबन्धननिमग्ना हेतुप्रतीतान् ।
 आत्मान् श्रुत्वा धर्म्मान् क्रौष्टुकगणा इवेति । ५ अविद्यापटलं महाक्लेशधूमं पर्य्यव-
 स्थिताया जनताया नियतप्रकाशकेन ज्ञानार्चिःप्रज्ञाप्रभाविद्याविलोकितेन जगति
 विध्वंसयेति ।

लाभाः सुलब्ध विपुला महमानुषाणां
यत्रोद्भवोऽद्भुत इहेदृशि शुद्धमत्ते ।

पिथिता अपायपथ स्फोत महत्पथानि
भेष्यन्ति सत्त्वरतनेन विशोधकेन (१) ॥

वर्षित्य दिव्यकुसुमां कपिलाङ्गयेऽस्मिन्
कृत्वा प्रदक्षिण सुविल च गौरवेण ।

बुद्धः सुबुद्ध इति वाक्यमुदीरयन्तः

प्रक्रामन्ते सुरगणा गगने सलीला (२) इति ॥

इति जन्मपरिवर्त्तो नाम सप्तमः ॥ * ॥

अष्टमाध्यायप्रारम्भः ॥

इति हि भिक्षवो यामेव रात्रिं बोधिसत्त्वो जातस्तस्यामेव
रात्र्यां विंशति कन्यासहस्राणि नैगमचत्रियब्राह्मणगृहपति
महाशाक्यकुलेषु जातानि । तास्य सर्वा मातापितृभिर्बोधि-
सत्त्वाय दत्ता उपस्थापनपरिचर्यायै ॥ विंशति कन्यासहस्राणि
राज्ञा शुद्धादनेन दत्तानि बोधिसत्त्वस्योपस्थानपरिचर्यायै ॥
विंशति कन्यासहस्राणि मित्रामात्यात्मज्ञातिश्यालहितैर्दत्तानि
बोधिसत्त्वस्योपस्थानपरिचर्यायै ॥ विंशति कन्यासहस्राणि
अमात्यपार्षदैर्दत्तानि बोधिसत्त्वस्योपस्थानपरिचर्यायै ॥ तदा

१ सुलब्धा मरुन्मानुषाणामिति कर्त्तरिषष्ठो मरुन्मानुषैरित्यर्थः इदृशस्य शुद्धसत्त्वस्य
पिष्टा अपायपथा स्फोता मरुत्पथा भविष्यन्ति सत्त्वरत्नेन । २ इदृा दिव्यकुसुमानि
प्रदक्षिणं कृत्वा प्राक्रमन्ति ।

च भिन्नवो महत्कमहस्रिकाद्याः शाक्याः सन्निपत्य राजानं
शुद्धोदनमुपसङ्गम्यैवमाहुः । तत्त्वत्तु देव जानीयाः देवकुले
कुमार उपनीयतामिति ॥

राजाऽऽह । साधूपनीयतां कुमारस्तेन हि पश्यतां नग-
रमुपशोभ्यन्तां वीथीचत्वरश्टङ्गाटकाऽऽपणरथ्यामुखानि । अप-
नीयन्ताममङ्गल्याः काणकुञ्जवधिरान्धकसंस्थितविरूपरूपाः ।
अपरिपूर्णेन्द्रिया अपनीयन्तां । मङ्गलानि च घुष्यन्तां पुण्यभेर्य-
स्ताद्यन्तां माङ्गल्यघण्टाः । समलङ्घियन्तां पुरवरद्वाराणि ।
वाद्यन्तां सुमनोज्ञतूर्यताडावचराणि । सन्निपात्यन्तां सर्व्वको-
ट्टराजानः । एकीभवन्तु श्रेष्ठिगृहपत्यमात्यदौवारिकपारि-
षद्याः । युज्यन्तां कन्यारथाः । उपानीयन्तां पूर्णकुम्भाः । सन्नि-
पात्यन्तामधीयाना ब्राह्मणाः । अलङ्घियन्तां देवकुलानि ॥
इति हि भिन्नवो यथोक्तं पूर्वं सर्व्वङ्गतमभूत् ॥

ततो राजा शुद्धोदनः स्वगृहं प्रविश्य महाप्रजावतीं गौत-
मीमामस्यैवमाह । अलङ्घियतां कुमारो देवकुलमुपनेष्यते ॥

इति हि साध्वितिप्रतिश्रुत्य महाप्रजावती गौतमी कुमारं
मण्डयति स्म ॥ ततः कुमारो मण्ड्यमानः प्रहसितवदनो व्यप-
गतभ्रूकुटिकः परमया मधुरया वाचा मातृव्यसारमेवमाह ।
अम्ब कुत्राहमुपनेष्यतेति ॥ आह । देवकुलं पुत्र ॥ ततः
कुमारः स्मितमुपदर्शयन् प्रहसितवदनो मातृव्यसारं गाथा-
भिरध्याषत ॥

जातस्य मद्य इय कथित त्रिसहस्रः

शक्रश्च ब्रह्मा सुराश्च महारगाश्च ।
 चन्द्रश्च सूर्यं तथ वै अवणः कुमरो
 मूर्द्धाक्रमेषु निपतित्य नमस्ययन्ते (१) ॥
 कतमोऽन्य देव मम उत्तरियो विशिष्टो
 यस्मिन् मम प्रणयमे त्वमिहाद्य अम्ब ।
 देवातिदेव अङ्ग उत्तम सर्वदेवैः
 देवो न मेऽस्ति सदृशः कुत उत्तरी वा (२) ॥
 लोकानुवर्त्तन प्रतीत इति अम्ब यास्ये
 दृष्ट्वा विकुर्वित ममा जनता उदया ।
 अधिमात्र गौरव करिष्यति विचित्रकारो
 ज्ञास्यन्ति देवमनुजाः स्वयमेव देवः (३) ॥

इति हि भिन्नवः सर्वैः स्तुतिभिर्मङ्गलैः प्रत्युपस्थितैरपरि-
 मितालङ्कारालङ्कृतेषु वीथीचत्वरशृङ्गाटकान्तरापणमुखेध्वन्तः-
 पुरेऽस्य कुमारस्य रथमलङ्कृत्य राजा शुद्धोदनो ब्राह्मणनै-
 गमश्रेष्ठिशृङ्गपत्यमात्यकोट्टराजदौवारिकपारिषद्यमित्रज्ञाति-
 परिवृतः पुरस्त्रतो धूपेन धूपतेन मुक्तपुष्पाभिकीर्षेण हयगजर-
 थपङ्क्तिकलिलेनोच्छ्रितच्छत्रध्वजपताकावैजयन्तीनानातुर्यसम्प्र-
 वादितेन मार्गेण कुमारं गृहीत्वा गच्छति स्म ॥ देवती-
 शतसहस्राणि च बोधिसत्त्वस्य रथं वहन्ति स्म ॥ अनेकानि च

१ मम प्रभावादित्यूह्यं इयं भूमिः कम्पिता त्रिसहस्रो लोकधातुश्च कम्पितः सूर्यस्तथा
 मूर्द्धा क्रमेण निपत्य नमस्यन्तः । २ कतमोऽन्यो देवो मम उत्तरो यं मां देवातिदेवो
 ऽहमुत्तमः सर्वदेवेषु उत्तरो भावी कश्चिदित्यर्थः । ३ लोकानुवर्त्तनप्रतीत्यै विकुर्वित-
 मिति विशेषेण कृतमनुष्ठितमिति यावत् मम अतिमात्रं गौरवं विचित्राकार इति ।

देवपुत्राप्सरःकोटीनियुतशतसहस्राणि गगनतलगतानि पुष्पव-
 र्षाण्यभिप्रवर्षन्ति तूर्थाणि च प्रवादयन्ति स्म ॥ इति हि राजा
 शुद्धोदनो महता राजव्यूहेन महत्या राजर्द्धा महता राजा-
 नुभावेन कुमारं गृहीत्वा देवकुलं प्रवेशयति स्म ॥ समनन्तरं
 प्रतिष्ठापितञ्च बोधिसत्त्वेन दक्षिणचरणः क्रमतलस्तस्मिन्
 देवकुलेऽथ ता अचैतन्या देवप्रतिमाः (तद्यथा । शिवस्कन्दना-
 रायणकुबेरचन्द्रसूर्यवैश्रवणशक्रब्रह्मलोकपालप्रभृतयः प्रतिमाः)
 सर्वाः स्त्रेभ्यः स्त्रेभ्यः स्थानेभ्यो व्युत्थाय बोधिसत्त्वस्य क्रमतलस्यो-
 र्निपतन्ति (१) स्म ॥ तत्र देवमनुष्याः शतसहस्राणि हीहीकार-
 किलकिलाप्रमुखप्रखेडितशतसहस्राणि प्रामुञ्चञ्चैलविक्षेपणानि
 चाकार्षुः ॥ सर्वञ्च कपिलवस्तुमहानगरं षड्विकारं प्राकम्पितं ।
 दिव्यानि च पुष्पाणि च प्रावर्षन् ॥ तूर्थशतसहस्राणि चाघ-
 द्दितानि प्रणेतुः ॥ यासाञ्च देवतानान्ताः प्रतिमास्ताः सर्वाः
 स्वस्वरूपमुपदर्शमा गाथा अभाषन्त ।

नो मेरुगिरिराज पर्वतवरो जातू नमेत्सर्षपं
 नो वा सागर नागराजनिलयो जातू नमेद्गोष्यदं ।
 चन्द्रादित्य प्रभङ्करा प्रभकरा खद्योतकं नो नमेत्
 प्रज्ञापुण्यकुलोदितो गुणधरः कस्मान्ममेद्देवताः (२) ॥
 यदत् सर्षप गोष्यदे च सलिलं खद्योतका वा भवे-
 देवञ्च त्रिसहस्रदेवमनुजा ये केचि मानाश्रिताः ।

१ घादनलस्योर्निपतन्ति । २ गिरिराजः पर्वतवरो जातु सारो जातु चन्द्रादित्यौ
 प्रभाकरौ प्रभाकरमिति ।

मेरुसागरचन्द्रसूर्यसदृशो लोके स्वयम्भूत्तमो
 यं लोको ह्यभिवन्द्य लाभ लभते स्वर्गन्तया निर्वृतिं (१) ॥

अस्मिन् खलु पुनर्भिक्षवो बोधिसत्त्वेन देवकुले प्रविश्य
 सन्दर्श्यमाने (२) द्वात्रिंशतां देवपुत्रशतसहस्राणामनुत्तरायां
 सम्यक्सम्बोधा चिन्तान्युदपद्यन्त ॥ अयं हि भिक्षवो हेतु-
 रयं प्रत्ययो येनोपेक्षको बोधिसत्त्वे भवति स्म ॥ देवकुलमु-
 पनीयमान इति ॥ * ॥

इति देवकुलोपनयनपरिवर्त्तो नामाष्टमः ॥ ८ ॥

नवमाध्यायप्रारम्भः ॥

अथ खलु भिक्षव उदायनो नाम ब्राह्मणे राज्ञः पुरोहित-
 उदायिनः पिता स पञ्चमात्रैर्ब्राह्मणशतैश्च परिवृतो हस्तोत्तरे
 चिचानक्षत्रे राजानं शुद्धोदनमुपसङ्गम्यैवमाह । यत्खलु देव
 जानीया आभरणानि कुमारस्य क्रियतामिति ॥ राजा तमाह ।
 वाढं गाढं क्रियतामिति । तत्र राज्ञा शुद्धोदनेन पञ्चमात्रैश्च
 शाक्यशतैः पञ्चमात्राण्याभरणशतानि कारितान्यभूवन् ।
 तद्यथा । हस्ताभरणानि पादाभरणानि मूर्द्धाभरणानि कण्ठा-
 भरणानि मुद्रिकाभरणानि कर्णिकाः केयूराणि मेखलाः सुवर्ष-
 सूत्राणि किङ्किणीजालानि रत्नजालानि मणिप्रत्युप्ताः पादुका
 गानारत्नसमसङ्कृता हाराः कटका हर्षा मुकुटानि कार-

१ सर्वेषां सर्वान् येषुचिन्तानाश्रिता मेरुसागरचन्द्रसूर्यसदृशो लाभमिति । विसहस्र-
 शब्देन विसहस्रलोकधातुव्यथे । २ सन्दृष्टे इत्युचितमिति ।

चित्वा च पुष्यनक्षत्रयोगमनुयुक्तेन ते शाक्यराजानं शुद्धोदनमु-
पसङ्गस्यैवमाहुः । दत्तदेव मण्ड्यतां कुमार इति ॥

राजा आह । असमलङ्कृतश्च पूजितो भवद्भिः कुमारः ।
मयाऽपि कुमारस्य सर्वाभरणानि कारितानि ॥

तेऽवोचन् । सप्तसप्तरात्रिन्दिवमस्माकमाभरणानि कुमारः
काये आवधातु ततोऽस्माकममोघो व्याथामो भविष्यतीति ॥

तत्र रात्रौ विनिर्गतायामादित्य उदिते विमलयूहनामो-
द्यानं तत्र बोधिसत्त्वो विनिर्गतोऽभूत् । तत्र महाप्रजावत्या गौ-
तम्य बोधिसत्त्वोऽङ्गे गृहीतोऽभूत् ॥ अशीतिश्च स्त्रीसहस्राणि प्रत्यु-
द्गम्य बोधिसत्त्वस्य वदनं प्रेक्षन्ते स्म ॥ दश च कन्यासहस्राणि
प्रत्युद्गम्य बोधिसत्त्वस्य वदनं प्रेक्षन्ते स्म ॥ पञ्च ब्राह्मणसहस्राणि
प्रत्युद्गम्य बोधिसत्त्वस्य वदनं प्रेक्षन्ते स्म ॥ तत्र यानि भद्रिकेण
शाक्यराजेनाभरणानि कारितान्यभूवन् । तानि बोधिसत्त्वस्य
काये आवध्यन्ते स्म । तानि समनन्तरं बद्धानि बोधिसत्त्व-
कायप्रभया जिह्वीकृतान्यभूवन् । न भासन्ते न तपन्ति स्म
न विरोचन्ते स्म ॥ तद्यथापि नाम जाम्बूनदस्य सुवर्षस्य पुरतो
मसीपिण्ड उपनिक्षिप्तो न भासते न तपति न विरोचते ।
एवमेव तान्याभरणानि बोधिसत्त्वस्य कायप्रभया स्पृष्टानि
न भासन्ते न विरोचन्ते न तपन्ति स्म ॥ एवं यान्याभरणानि
बोधिसत्त्वस्य काये आवध्यन्ते स्म तानि जिह्वीभवन्ति स्म ।
तद्यथापि नाम मसीपिण्डः ॥ तत्र विमला नान्युद्यानदेवता
सा श्रौदारिकमात्मभावमभिसुन्दर्यं पुरतः स्थित्वा राजानं

शुद्धोदनन्तश्च महान्तं शाक्यगणं गाथाभिरध्यभाषते स्म ।

सर्व्वेयं त्रिसाहस्रमेदिनी सनगरनिगमा पूर्णा काञ्चन-
विञ्चिता यदि भवेत्सुरुचिर विमला एकाकिनी ।

जम्बूकाञ्चनेन भवति उपगता न भासी इतरः सकाञ्चनप्रभः
शिरिरहितो जाम्बूकाञ्चनसन्निभा पुनर्भवेत् सकल इयं मही (१) ॥
रोमे आभ प्रमुक्त नायके हिरिशिरिभरिते ना भासी न तपी
न शोभते

न च प्रभवति आभायैः सुगतस्य काचि ना भवति यथा मसिः
स्वतेजेन ।

अयं खलङ्कतो गुणशतभरितो नो तस्याभरणानि विरोचिषु
सुविमलवपुषश्चन्द्रसूर्य्यप्रभाश्च ज्योतिषा तथ मणिज्वलनाः (२) ॥
शक्रब्रह्मप्रभा न भासते पुरतः शिरिघने यस्या लक्षण काच
चिचितः परमशुभफलैः किं तस्या भरणेभिरितरैः परकृत-
करणैः ।

अपनेथा भरणा मा हेठता अबुध बुधकरो नायङ्कुचिम-
भूषणार्थिकः

परममतिकरखेटस्याभरणानि दार्थि एष सुरुचिर विम-
लान् (३) ॥

१ सुचिरा जाम्बूनदकाञ्चनेन नभासते शिरहितो जाम्बूनदकाञ्चनसन्निभा
सकला इति । २ रोमणामाभा प्रमुक्ता नायकेन श्रीश्रीभरिता श्रीश्री-
परिपूर्णा न भासते तपति शोभते आभया सह काये "न भवति" न शोभते इत्यु-
च्यते स्वतेजसा गुणशतपरिपूर्णाभरणानि विरोचयन्ति सुविमलवपुषं ज्योति-
षश्च तथा मणिज्वलना इति । ३ अथने यस्य लक्षणैः कायसस्याभरणैरपनयता-
भरणानि हेठयत चेदीभ्य आभरणानि इदत एतानि सुचिरविमलानि ।

सहजातो यत्सुभूषिच्छन्दको नृपतिकुल शुभे

तुष्टाः शक्य विस्मिताश्च अभवन्प्रमुदितमनसो ।

वृद्धिः शाक्य कुलनन्दनस्य चोत्तमा भविष्यति विपुला (१) ।

इत्युक्त्वाऽमौ देवता बोधिसत्त्वं दिव्यैः पुष्पैरभ्यवकीर्य तत्रै-
वान्तर्दधे ॥ * ॥

इति आभरणपरिवर्त्तो नाम नवमः ॥ ९ ॥ * ॥

दशमाध्यायप्रारम्भः ।

इति हि भिक्षवः संवृद्धः सन् कुमारः । तदा माङ्गल्यशतस-
हस्रैः लिपिशालामुपनीयते स्म ॥ दशभिर्दारकसहस्रैः परिवृतः
प्ररुद्धतः दशभिश्च रथसहस्रैः खादनीयभोजनीयाखादनीयप-
रिपूर्त्तैर्हिरण्यसुवर्णपरिपूर्त्तैश्च ॥ येन कपिलवस्तुनि महानगरे
वीथीचत्वररथ्यान्तरापणमुखेष्वभ्यवकीर्यतेऽस्माभिर्विश्राम्यते अ-
ष्टाभिश्च त्वर्यशतसहस्रैः प्रघोष्यमानैः । महता च पुष्पवर्षणाभि-
प्रवर्षता (२) वितर्दिनिर्युह्तोरणगवाक्षहर्म्यकूटागारप्रासादत-
लेषु कन्याशतसहस्राणि स्थितान्यभूवन् । विगलितासङ्काराभर-
णसङ्कृतानि रत्नभद्रं करेण गृहीतानि मार्गशोधयन्थो बोधि-
सत्त्वस्य पुरतो गच्छन्ति स्म । अष्टौ च मरुत्कन्यासहस्राणि बोधि-
सत्त्वं प्रेक्ष्यमाणाः कुसुमानि च क्षिपन्ति स्म ॥ देवनागयज्ञगन्ध-
र्वांसुरगरुडकिन्नरमहोरगास्त्रार्द्धकायिका गगनतलात्पुष्पपट्ट-

१ यो भूषणैः सच्छन्दको नृपतिकुले शाक्याः शाक्यकुलनन्दनस्येति । २ उपलक्षिता-
नोत्सृष्टम् ।

दामान्यभिप्रसन्नमयन्ति स्म ॥ सर्व्वे च शाक्यगणाः शुद्धोदमं
 राजानं पुरस्कृत्य बोधिसत्त्वस्य पुरतो गच्छन्ति स्म ॥ अनेनैवं-
 रूपेण व्यूहेन बोधिसत्त्वो लिपिशालामुपनीयते स्म ॥ समनन्तरं
 प्रवेशितश्च बोधिसत्त्वो लिपिशालां ॥ अथ विश्वाभिवो नाम
 दारकाचार्य्या बोधिसत्त्वस्य श्रियञ्च तेजश्च असहमानो धरणि
 तलेऽधोमुखः प्रपतति स्म ॥ तं तथा पतितं दृष्ट्वा शुभाङ्गो नाम
 तुषितकाधिको देवपुत्रो दक्षिणेन करतलेन परिगृह्योत्था-
 पयामास । उत्थाप्य च गगनतलस्थो राजानं शुद्धोदमं तच्च
 महान्तं जननिकायं गाथाभिरध्वभाषत ।

शास्त्राणि यानि प्रचरन्ति च देवलोकै
 सङ्ख्या लिपिश्च गणनाऽपि च धातुतन्त्रं ।
 ये शिल्पयोग पृथु लौकिक अप्रमेया-
 स्तेष्वेषु शिञ्चितुं पुरा बद्धकल्पकोट्यः (१) ॥
 किन्तु जनस्य अनुवर्त्तनतां करोति
 लिपिशालमागतुं सुशिञ्चितशिक्षणार्थं ।
 परिपाचनार्थम्वद्धदारक अग्रयाने
 अन्यांश्च सत्त्वनियुतानमृते विनेतुं (२) ॥
 लोकोत्तरेषु चतुःसत्यपठे विधिज्ञो
 हेतुप्रतीत्यकुशलो यथ सम्भवति ।

१ ये शिल्पयोगा पृथगे लौकिका शिञ्चितः पुरा बद्धकल्पकोटिपर्य्यन्तमिति ।
 २ किन्तु “अनुवर्त्तनतां” लोकानुसारतां लिपिशालायां गच्छतु “परिपाच-
 नार्थं” परिपाककरणार्थं बद्धदारकान् “अग्रयाने” वेद्ययानाणां धर्मेषु अन्यानि च
 सत्त्वनियतानि इति ।

यथ चानिरोधक्षयसंस्कृतसूतिभाव-

स्त्रिन्विधिक्षः किमथो लिपिशास्त्रमात्रे (१) ॥

नैतस्य आचरितु उत्तरि वा त्रिलोके

सर्वेषु देवमनुजेष्वयमेव ज्येष्ठः ।

नामानि तेष लिपिनां न हि वेत्स्य यूयं

यत्रैष शिञ्चितु पुरा बद्धकल्पकोव्यः (२) ॥

यश्चित्रधार जगतो विविधां विचित्रा-

मंकक्षणेन अयु जानति शुद्धसत्त्वः ।

अदृश्यरूपरहितस्य गतिञ्च वेत्ति

किं वा पुनोऽथ लिपिमक्षर दृश्यरूपां (३) ॥

इत्युक्त्वा स देवपुत्रो बोधिसत्त्वं दिव्यैः कुसुमैरभ्यर्च्य तत्रै-
वान्तर्दधे ॥ तत्र धात्र्यस्य चेटीवर्गाश्च स्थापिता अभूवन् ।
परिशेषाः शाक्याः शुद्धोदनप्रमुखाः प्राक्रामन्त ॥

अथ बोधिसत्त्व उरगसारचन्दनमयं लिपिफलकमादाय
दिव्यवर्षकं सुवर्षतिलकं समन्तान्मणिरत्नप्रत्युन्नं विश्वामित्रमा-
चार्यमेवमाह । कतमां भो उपाध्याय लिपिं मे शिञ्चिष्यसि ।
ब्राह्मीं खरोष्ट्रीं पुष्करसारीं अङ्गलिपिं वङ्गलिपिं मगधलिपिं
माङ्गल्यलिपिं मनुष्यलिपिं अङ्गुलीयलिपिं शकारिलिपिं ब्रह्मव-
क्षीलिपिं द्राविडलिपिं किनारिलिपिं दक्षिणलिपिं उयलिपिं
सङ्खालिपिं अनुलेमलिपिं अर्द्धधनुर्लिपिं दरदलिपिं खास्य-

१ चतुःसत्यपथेषु चेतुःप्रतीतिकुशलो यथा निरोधक्षयसंस्कृतसूतिभाव इति । २ आच-
रणमित्युक्त्या आचरणमाचरितुमुत्तीर्णस्वापां लिपीनां वेदं शिञ्चितः पुरा बद्धकल्प-
कोटिपथ्येकमिति । ३ चित्रधरो जगतोऽयं जानाति पुनरथ लिपिमक्षरस्येति ।

लिपिं चीनलिपिं क्लृणलिपिं मधाचरविक्षरलिपिं पुष्पलिपिं
 देवलिपिं नागलिपिं यक्षलिपिं गन्धर्व्वलिपिं किन्नरलिपिं
 महोरगलिपिं असुरलिपिं गरुडलिपिं मृगचक्रलिपिं चक्रलिपिं
 वायुमरुद्गलिपिं भौमदेवलिपिं अन्तरीक्षदेवलिपिं उत्तरकुह-
 दीपलिपिं अपरगौडानिलिपिं पूर्व्वविदेहलिपिं उत्क्षेपलिपिं
 निक्षेपलिपिं त्रिक्षेपलिपिं प्रक्षेपलिपिं सागरलिपिं वज्रलिपिं
 लेखप्रतिलेखलिपिं अनुद्रुतलिपिं शास्त्रावर्त्तलिपिं गणना-
 वर्त्तलिपिं उत्क्षेपावर्त्तलिपिं निक्षेपावर्त्तलिपिं पादलिखितलिपिं
 द्विरुत्तरपदसन्धिलिपिं यावद्दशोत्तरपदसन्धिलिपिं अध्याहा-
 रिणिलिपिं सर्व्वरुतसङ्ग्रहणिलिपिं विद्यानुलोमालिपिं विमिश्रि-
 तलिपिं ऋषितपस्तत्रां रोचमानान्धरणीप्रेक्षणलिपिं सर्व्वौष-
 धिनिबन्दां सर्व्वसारसङ्ग्रहणो सर्व्वभूतरुतयहणीमासान्धो उपा-
 ध्याय चतुःषष्टिलिपीनां कतमां लिपिं मां त्वं शिञ्जयिष्यसि ॥

अथ विश्वामित्रो दारकाचार्य्यो विस्मितः प्रहसितवदनेन
 हतमददर्प्यं इमां गाथामभाषत ।

आस्वर्ग्यं शुद्धसत्त्वस्य लोके लोकानुवर्त्तिनः
 शिञ्चितः सर्व्वशास्त्रेषु लिपिशालामुपागतः ॥
 येषामहं नामधेयं लिपीनां न प्रजानामि ।
 तत्रैष शिञ्चितः सन्तो लिपिशालामुपागतः ॥
 वक्त्रं चास्य न पश्यामि मूर्द्धानं तस्य नैव च ।
 शिञ्जयिष्ये कथं ह्येनं लिपिप्रज्ञापारगतं ॥
 देवातिदेवो ह्यतिदेवः सर्व्वदेवोत्तमो विभुः ।

अममश्च विशिष्टश्च लोकेष्वप्रतिपुङ्गलः ॥

अस्यैव त्वनुभावेन प्रज्ञोपायं विशेषतः ।

शिक्षितं शिक्षयिष्यामि सर्व्वलोकपरायणं ॥

इति हि भिक्षुवो दश दारकसहस्राणि बोधिसत्त्वेन साङ्गं
लिपिं शिक्षन्ते स्म ॥ तत्र बोधिसत्त्वाधिष्ठानेन तेषां दारकाणां
मातृका वाचयतां । यदा अ-कारं परिकीर्त्तयन्ति स्म । तदा
अनित्यः सर्व्वमंस्कारशब्दो निश्चरति स्म । आ-कारे परि-
कीर्त्तमाने आत्मपरहितशब्दो निश्चरति स्म । इ-कारे इन्द्रि-
यवैपुल्यशब्दः । ई-कारे ईतिबहुलं जगदिति । उ-कारे उप-
द्रवबहुलं जगदिति । ऊ-कारे ऊनसत्त्वं जगदिति । ए-कारे एष
णसमुत्थानदोषशब्दः । ऐ-कार ऐरपथः श्रेयानिति । आ-कारे
श्रीघोत्तरशब्दः । औ-कारे औपपादुकशब्दः । अं-कारे अमो-
घोत्पत्तिशब्दः । अः-कारे अस्तंगमनशब्दो निश्चरति स्म ॥
क-कारे कर्मविपाकावतारणशब्दः । ख-कारे खसमसर्व्वधर्म-
शब्दः । ग-कारे गभीरधर्मप्रतीत्यसमुत्पादावतारणशब्दः ।
घ-कारे घनपटलाविद्यामोहान्धकारविधमनशब्दः । ङ-का-
रेऽङ्गविशुद्धिशब्दः । च-कारे चतुरार्यसत्यपथशब्दः । छ-कारे
छन्दरागप्रहाणशब्दः । ज-कारे जरामरणसमतिक्रमणशब्दः ।
झ-कारे झषध्वजवरनियहणशब्दः । ञ-कारे ज्ञापनशब्दः ।
ट-कारे पटोपच्छेदनशब्दः । ठ-कारे ठपनीयप्रअशब्दः ।
ड-कारे डमरमारनिघहणशब्दः । ढ-कारे मीढविषया इति ।
ण-कारे रेणुक्लेश इति । त-कारे तथातासम्भेदशब्दः । थ-कारे

यामबलवेगवैशारद्यशब्दः । द-कारे दानदमसयमसौरभ-
 शब्दः । ध-कारे धनमार्थाणां सप्तविधमिति । न-कारे नाम-
 रूपपरिज्ञानशब्दः । प-कारे परमार्थशब्दः । फ-कारे फलप्राप्ति-
 साक्षात्क्रियाशब्दः । ब-कारे बन्धनमोक्षशब्दः । भ-कारे
 भवति भवशब्दः । म-कारे मदमानोपशमनशब्दः । य-कारे
 यथावद्भ्रमप्रतिषेधशब्दः । र-कारे रत्यरतिपरमार्थरतिशब्दः ।
 व-कारे वरदानशब्दः । श-कारे शमथविपश्यनाशब्दः । ष-कारे
 षडायतननिग्रहषडभिज्ञज्ञानावाप्तिशब्दः । स-कारे सर्वज्ञ-
 ज्ञानाभिसम्बोधनशब्दः । ह-कारे हतक्लेशविरागशब्दः । क्ष-कारे
 परिकीर्त्यमानक्षणपर्यन्ताभिलाषसर्वधर्मशब्दो निश्चरति स्म ॥

इति हि भिच्चवस्तेषां दारकाणां मातृकां वाचयतां बोधि-
 सत्त्वानुभावेनैव प्रमुखान्यसङ्ग्रेयानि धर्ममुखसहस्राणि निश्च-
 रन्ति स्म ॥ तदाऽनुपूर्वेण बोधिसत्त्वेन लिपिशालास्थितेन
 द्वात्रिंशद्द्वारकसहस्राणि परिचाचितान्यभूवन् । अनुत्तरांयां
 सम्यक्सम्बोधौ चित्तान्युत्पादितानि द्वात्रिंशद्द्वारकसहस्राणां ।
 अयं हेतुरयं प्रत्ययो यच्छिचितोऽपि बोधिसत्त्वे लिपिशाला-
 मुपागच्छति स्म ॥

इति लिपिशालासन्दर्शनपरिवर्त्तो नाम दशमः ॥

एकादशाध्यायप्रारम्भः ॥

इति हि भिच्चो यावद्विट्ठः कुमारः । अथापरेण सम-
 येन कुमारस्तदन्यैः कुमारैरमात्यपुत्रैः सार्द्धं कृषियाममवलो-

कथितुं गच्छन्ति स्म । अवलोक्य च ह्यधिकर्मान्तमन्यतमामुद्यान-
भूमिं प्रविशति स्म ॥ तत्र बोधिसत्त्व एकाकी अद्वितीयो
अनुचक्रुममाणोऽनुविचरञ्ज् जम्बुवृक्षमपश्यत् प्रासादिकं दर्श-
नीयं । तत्र बोधिसत्त्वश्चायायां पर्यन्तेन निषीदति स्म ॥ निषद्य
च स बोधिसत्त्वश्चित्तैकाग्रतामासादयति स्म । आसाद्य च
विविक्तं कामैर्विविक्तं पापकैरकुशलैर्धर्मैः सवितर्केण सुविचार-
णेन विवेकजं प्रीतिसुखं प्रथमं ध्यानमुपसम्यद्य विहरति स्म ॥
सवितर्कविचारणां व्युपसमादध्यात्मसम्प्रसादाच्चेतस एकाभि-
भावादवितर्कमविचारं प्रीतिसुखं द्वितीयं ध्यानमुपसम्यद्य
विहरति स्म ॥ स प्रीतेर्विरागादुपेक्षको विहरति स्म । स्मृति-
मान् सम्प्रजानन्सुखञ्च कायेन प्रतिसंवेदयति स्म ॥ यत्तदार्या
आचक्षन्ते उपेक्षकः स्मृतिमान् सुखविहारी निष्पीतिकं तृती-
यकं ध्यानमुपसम्यद्य विहरति स्म ॥ स सुखस्य च प्रहाणाद्दुः-
खस्य च प्रहाणात् पूर्वमेव च सौमनस्यदौर्मनस्ययोरस्तङ्गमा-
द्दुःखसुखोपेक्षास्मृतिपरिशुद्धं चतुर्थं ध्यानमुपसम्यद्य विहरति
स्म ॥ तेन च समयेन पञ्च ऋषयो बाह्याः पञ्चाभिज्ञाः ऋद्धि-
मन्तो विहायसङ्गमा दक्षिणाया दिशि उत्तरां दिशं गच्छन्ति
स्म ॥ ते तस्य वनषण्डस्योपरिगच्छन्तः प्रत्याहता इव न
शक्नुवन्ति स्म गन्तुं । ते संविग्रोमकूपजाता इमां गायाम-
भाषन्त ।

वयमिह मणिवज्रकूटं गिरिं मेरुमभ्युद्गतं तिर्यगत्यर्थवि-
स्तारिकं ।

गज इव सहकारशाखाकुलां वृक्षवृन्दान् प्रदारित्व निर्धाविताऽ-
नेकशः (१) ॥

वयमिह मरुणां पुरे चाऽपि शक्ता गता यक्षगन्धर्ववेश्मानि
चोद्ध्वं नभे निश्रिताः ।

इमं पुनर्वनषण्डमासाद्य सीदाम भोः कस्य लक्ष्मीर्निवर्त्तेति
ऋद्धेर्बलं (२) ॥

अथ तत्र या वनषण्डदेवता सा तानृषीन् गाययाऽध्यभाषत ।

नृपतिपतिकुलोदितः शाक्यराजात्मजो बालसूर्य्यप्रकाशप्रभः ।

स्फुटितकमलगर्भवर्षप्रभस्वारुचन्द्राननो लोकज्येष्ठो विदुः ॥

अयमिह वनमाश्रितो ध्यानचिन्तापरो देवगन्धर्व्वनागेन्द्रय-
क्षार्चितः ।

भवशतगुणकोटीसंवर्द्धितस्तस्य लक्ष्मीर्निवर्त्तेति ऋद्धेर्बलं (३) ॥

ततस्त्रोऽधस्तादवलोकयन्तोऽद्राक्षुः कुमारं श्रिया तेजसा च

जाज्वल्यमानं ॥ तेषामेतद्भूत् । कोन्वयं निषण्णः । वैश्रवणो धना-

धिपतिर्भवेत् । आहोस्त्रिन्मारः कामाधिपतिः । अथ महोर-

गेन्द्रः । अथेन्द्रो वज्रधरः । अथ रुद्रः कुम्भाण्डाधिपतिः ।

अथ कृष्णो महोत्साहः । उत चन्द्रो देवपुत्रः । उत सूर्य्यः सहस्र-

रग्निः । उत राजा चक्रवर्त्ती भविष्यति । तस्याञ्च वेलाया-

मिमां गायामभाषन्त ।

१ तिर्य्यगत्यर्धविस्तारं सहकारशाखाकुलान् वृक्षवृन्दान् प्रदार्य्य “ निर्धाविता”
निर्धावमाना अभविसेत्यर्थः । २ मरुतां गन्तुं यक्षगन्धर्व्ववेश्मानि नभसि “ निश्रिताः”
आश्रिताः सीदामो निवर्त्तेयति ऋद्धेर्बलमित्यस्माकं ऋद्धेर्बलमित्यर्थः । ३ निष-
ण्णयतीति ।

रूपं वैश्रवणातिरेकसदृशं व्यक्तं कुवेरो ह्ययं
 आहो वज्रधरस्य वैष प्रतिमा चन्द्रोऽथ सूर्यो ह्ययं ।
 कामोऽङ्गाधिपतिश्च वा प्रतिकृती रुद्रस्य कृष्णस्य वा
 श्रीमान् लक्षणचित्रिताङ्ग अनघो बुद्धोऽथ वा स्यादयं (१) ॥

ततः सां वनदेवता तानृषीन् गाथया प्रत्यभाषत ।

या श्रीवैश्रवणे च वै निवसते या वा सहस्रेक्षणे
 लोकानां परिपालकेषु चतुर्षु या वा सुरेन्द्रश्रियां ।
 ब्रह्मे या च सहाम्यतौ निवसते या च ग्रहेषु श्रियः
 सा श्रीः प्राप्य इमं हि शाक्यतनयं नोपैति कान्तिं किल (२) ॥

अथ ते ऋषयस्तस्या देवताया वचनमुपश्रुत्य धरणितले
 प्रतिष्ठन्तः पश्यन्ति स्म बोधिसत्त्वं ध्यायन्तं मण्ड्यमानेन कायेन
 तेजोराशिमिव ज्वलन्तं ॥ ते बोधिसत्त्वमुपनिधाय गाथाभिर-
 भितुष्टुवुः ॥ तत्रैक आह ।

लोके क्लेशाग्निमन्तप्ते प्रादुर्भूतो ह्ययं हृदः ।

अयं तं प्राप्यते धर्मं यज्जगन् मोचयिष्यति ॥

अपरोप्याह ।

अज्ञानतिमिरे लोके प्रादुर्भूतः प्रदीपकः ।

अयं तं प्राप्यते धर्मं यज्जगद्वासयिष्यति ॥

अपरोऽप्याह ।

शोकसागरकान्तारे यानश्रेष्ठमुपस्थितं ।

१ आहोस्वित् वैषा लक्षणविचित्रिताङ्गानःषदत्युचितम् । २ ब्रह्मणि ग्रहेषु श्रीः प्राप्यमिममित्युचितम् ।

अयं तं प्राप्स्यते धर्मं यज्जगत्तारयिष्यति ॥

अपरोप्याह ।

क्लेशबन्धनबद्धानां प्रादुर्भूतः प्रमोचकः ।

अयं तं प्राप्स्यते धर्मं यज्जगन्मोचयिष्यति ।

अपरोप्याह ।

जराव्याधिकिलिष्टानां प्रादुर्भूतो भिषग्वरः ।

अयं तं प्राप्स्यते धर्मं जातिमृत्युप्रमोचकं ॥

अथ खलु ते ऋषयो बोधिसत्त्वमाभिर्गाथाभिस्तुत्वा त्रिःप्रद-
क्षिणीकृत्य विहायसा प्राक्रामन् ॥ राजाऽपि शुद्धोदनो बोधिस-
त्त्वमपश्यन् बोधिसत्त्वेन विना न रमते स्म ॥ सोऽवोचत् । कुमारः
क्व गतो नैनं पश्यामीति ॥ तत्र महान् जननिकायो निर्धावितो-
ऽभूत् कुमारं परिगवेषमाणः ॥ ततोऽन्यतम अमात्यो बोधिसत्त्वं
पश्यति स्म जम्बुच्छायायां पर्यङ्कनिषण्णं ध्यायन्तं ॥ सा च
वृक्षाणां तस्मिन् समये ह्याया परिवृत्ताऽभूत् । जम्बुच्छाया च
बोधिसत्त्वस्य कायं न विजहाति स्म ॥ स तं दृष्ट्वा आश्चर्यप्राप्तः
तुष्ट उदयमनाः प्रमुदितः प्रीतिमौमनस्यजातः शीघ्रं शीघ्रं
त्वरमाणरूपो राजानं शुद्धोदनमुपसङ्गस्य गाथाभिरध्यभाषत ।

पश्य देवकुमारोऽयं जम्बुच्छायां हि ध्यायति ।

यथा शक्रोऽथवा ब्रह्मा श्रिया तेजेन शोभते (१) ॥

यस्य वृक्षस्य ह्यायायां निषण्णोवरलक्षणः ।

सैनं न जहते ह्याया ध्यायन्तं पुरुषोत्तमं (२) ॥

अथ राजा शुद्धोदनो येन सजम्बुवृक्षोऽनोपसङ्गामन् सो-
ऽद्राचीत् बोधिसत्त्वं अत्रिया तेजसा च ज्वलन्तं दृष्ट्वा चेमां
गाथामभाषत ।

ऊताशनो वा गिरिमूर्द्धि संस्थितः शशीव नक्षत्रगणावकीर्णः ।
वेधन्ति गात्राणि मि पश्यतो इमं ध्यायन्तु तेजेन प्रदीपकल्पं (१) ॥

स बोधिसत्त्वस्य पादावभिवन्द्येमां गाथामभाषत ।

यदा चासि मुने जातो यदा ध्यायसि वार्चिभ्यन् ।

एकद्विरपि ते नाथ पादौ वन्दे विनायक (२) ॥

तत्र तिलवाहका दारकाः शब्दं कुर्वन्ति स्म । तानमात्या
एवमाहुः । मा शब्दं कार्यमिति ॥

तेऽवोचन् । किमेतदिति ॥ अमात्या आहुः ।

व्यावृत्ते तिमिरनुदस्य मण्डलेऽपि व्योमामं शुभवरलक्षणा-
ग्रधारिं (३) ।

ध्यायन्तं गिरिमिव निश्चलं नरेन्द्रपुत्रं सिद्धार्थं न जहाति
सैव वृक्षच्छाया ॥

तत्रेदमुच्यते ।

शीघ्रे वसन्त समुदागत ज्येष्ठमासे

सम्पुष्पिते कुसुमपल्लवसम्प्रकीर्णै ।

क्रौञ्चामयूरशुकशारिकसम्प्रघुष्टे

भूयिष्ठ शाक्यसुता अभिनिष्क्रमन्ति (४) ॥

१ दृच्छन्ति गात्राणि मे पश्यंत इमं ध्यायन्तं तेजसेति । २ एकं प्रथमं द्वितीयमाप ते
पादमित्युचितम् । ३ शुभवराण्यलक्षणाधरं । ४ वसन्ते समुदागते क्रौञ्चमयूरशुकशा-
रिकासम्प्रघुष्टे भूयिष्ठाः शाक्यसुता अभिनिष्क्रमन्ति स्मिति ।

च्छन्देत्युवाच परिवारितु दारकेभिः
 हन्ता कुमार विनिगच्छम लोचनार्थं ।
 किं वो गृहे निवसतां हि यथा द्विजस्य
 हन्त ब्रजाम वय चोदननारिसङ्घं (१) ॥

मध्याह्नकालसमये सुविशुद्धसत्त्वः
 पञ्चाशतैः परिवृतः सह चेटकेभिः ।
 न च मातु नैव च पितुः प्रतिवेदयित्वा
 मो बुद्ध निष्क्रमिति गच्छि कृषाणग्रामं (२) ॥
 तस्मिंश्च पार्थिववरस्य कृषाणग्रामे
 जम्बुद्रुमोऽभवदनेकविशालशाखः ।

दृष्ट्वा कुमार प्रतिबुद्ध दुःखेन चाज्ञो
 धिक् संस्त्रतेति बद्धदुःखकृषिं करोति (३) ॥
 मो जम्बुच्छायमुपगम्य विनीतचित्त-
 स्तृणकानि गृह्य स्वय संस्तरु संस्तरित्वा ।
 पर्यङ्कमाभुजिय चञ्जु करित्य कायं
 चत्वारि ध्यान शुभ ध्यायि स बोधिसत्त्वः (४) ॥

पञ्च ऋषि खपथेन हि गच्छमाना
 जम्बूयमूर्ध्नि न प्रभोन्ति पराक्रमेतुं ।

१ छन्दक इत्युवाच परिवारितो दारकेर्हन्त हे कुमारो विनिगच्छाम आलोकनार्थं
 वयमिति चोदनादिसङ्घमित्यनुमोयते । २ पञ्चाशद्विंशत्येकैर्मातरं पितरं प्रतिवेद्य च
 बुद्धो निष्क्रम्यगच्छत् । ३ कुमारः प्रतिबुद्धः संस्त्रतमिति । ४ स जम्बुच्छायामुपगम्य
 तृणानि गृहीत्वा आस्तरणमाकृत्य पर्यङ्कमाभुज्य चञ्जुं कृत्वा ध्यानानि शुभानि
 च ध्यायत् ।

त विस्मितां निहतमानमदाञ्च भूत्वा
 सर्व्वे समग्र सहिताः समुदीचयन्ते (१) ॥
 वय मेरु पर्व्वतवरं तथ चक्रवाखं
 निर्भिद्य गच्छम जवेन असञ्जमानाः ।
 ते जम्बुवृक्षं न प्रभाम अतिक्रमेतुं
 को न्वत्र हेतुरयमद्य भविष्यतीह (२) ॥
 अवतीर्य्य मेदिनितले च प्रतिष्ठित्वा
 पश्यन्ति शाक्यतनयं तद्दि जम्बुमूले ।
 जाम्बूनदार्षिसदृशप्रभ तेजरश्मिं
 पर्य्यङ्कं बभूवुत ध्यायतु बोधिसत्त्वं (३) ॥
 ते विस्मिता दग्धनखाः करियान मूर्द्ध्ना
 प्रणताः कृताञ्जलिपुटा न्यपतन् क्रमेषु ।
 साधोः सुजातसुसुखे करुणाश्रयस्य
 शीघ्रं विबोध अमृतेन विनष्टसत्त्वान् (४) ॥
 परिवृत्त सूर्य्यं न जही सुगतस्य क्वाया
 ओलम्बते द्रुमवरं यथ पद्मपत्रं ।
 देवाः सहस्र बहवः स्थित अञ्जलीभि-
 र्वन्दन्ति तस्य चरणौ कृतनिश्चयस्य (५) ॥

१ पञ्चर्षयो गच्छन्तो जम्बुमूर्द्धानं प्रभवन्ति सा पराक्रमितुं समयाः समुदीचन्ते स्म ।
 २ वयं मेरुं तथा अगमाम जम्बुवृक्षं प्रभवामोऽतिक्रमितुं । ३ मेदिनीतले प्रतिष्ठाय
 पश्यन्ति स्म तज्जम्बुमूले जाम्बूनदार्षिःसदृशप्रभं तेजोरश्मिं पर्य्यङ्कं बद्ध्वा ध्यायन्तमिति ।
 ४ दग्धनखाम् कृत्वा “ क्रमेषु ” पादेषु सुजातसुसुखस्य विबोधकस्य । ५ परिवृत्ते सूर्य्यं
 जहाति सुगतं अबलम्बते यथा सहस्रं स्थिता वन्दन्ते स्म इति ।

शुद्धोदनस्य खगृहे परिमार्गमाणः
 समृच्छते क नु गतः स हि मे कुमारः ।
 माहृषसा अवचि मार्गित नो लभामि
 समृच्छतां नरपते क गतः कुमारः (१) ॥
 शुद्धोदनस्वरितु पृच्छति काञ्चुकीयं
 दैवारिकं तथपि चान्तर्जनं समन्तात् ।
 दृष्टः कुमार मम केन विनिष्क्रमन्तो
 शृणुते च रूपगतु देव कृषाण्यमं (२) ॥
 सो शीघ्रमेव त्वरितं सह शाकियेभि-
 निर्ष्क्रान्तु प्रेचि कृषियामगिरिं प्रविष्टं ।
 यथ सूर्यकोटिनियुतानि समुद्रतानि
 तथ प्रेचते हितकरं शिरिया ज्वलन्तं (३) ॥
 मुकुटञ्च खड्गं तथ पादुक कौरयित्वा
 कृत्वा दशाङ्गुलि शिरी अभिवन्दिते तं ।
 साधु सुभूतवचना ऋषयो महात्मा
 व्यक्तं कुमार अभिनिष्क्रमि बोधिहेतोः (४) ॥
 परिपूर्षद्वादशशताः सुप्रसन्नदेवाः
 पञ्चशता उपगता तथ शाकियानां ।
 हृष्टा च ऋद्धि सुगते गुणसागरस्य

१ समृच्छते स एवोषत् मार्गितो नो लभामि इति । २ त्वरितं पृच्छति स तथापि
 विनिष्क्रमन्त् नृपते स उपगतो देवेति । ३ स प्राक्षेर्निष्क्रान्तः प्रेचितुं यथा तथा
 प्रेचते स त्रिया इति । ४ खड्गं तथा पादुके “कौरयित्वा” त्यक्त्वा “दशाङ्गुलिं कृत्वा”
 महाङ्गुलिर्भूत्वा शिरसा अभिवन्दते स साधु महात्मानः कुमारोऽभिनिष्क्रान्तो बोधि-
 हेतवे इत्यवोचन् इत्युच्यते ।

सम्बोधि चिन्त जनयं दृढआशयेन (१) ॥

सो कम्पयित्व त्रिसहस्र अशेष भूमिं
स्यत्सु सम्प्रजानु प्रतिबुद्ध ततः समाधेः ।

ब्रह्मेश्वरः पितरमालपते द्युतीमा-
नुत्सृज्य तातं कृषिया पुरतो गवेषां (२) ॥

यदि स्वर्णकार्यं अहं स्वर्णं प्रवर्षयिष्ये
यदि वस्त्रकार्यं अहमेव प्रदास्य वस्त्रां ।

अथवान्यकार्यं अहमेव प्रवर्षयिष्ये
सम्यक्प्रयुक्तं भव सर्व्वजगे नरेन्द्र (३) ॥

अनुशासयित्वा पितरञ्जन पारिषद्यां-
स्तस्मिन् क्षणे पुरवरं पुन सो प्रवेची ।

अनुवर्त्तमान जगतोऽस्थिरहते पुरेऽस्मिं
नैष्कर्म्ययुक्तमनसः सुविशुद्धसत्त्व (४) इति ॥

इति कृषियामपरिवर्त्तो नाम एकादशः ॥ ११ ॥

द्वादशाध्यायप्रारम्भः ॥

इति हि भिचवः संवृद्धे कुमारे राजा शुद्धोदनोऽपरेण
समयेन शाक्यगणेन साङ्ख्यं संस्थागारे निषण्णोऽभूत् ॥ तत्र ते

१ परिपूर्णद्वादशभतं पञ्चभतं तथा शाक्यानां ऋद्धिं सुगतस्य सम्बोधौ चिन्ताम-
जनयन् दृढाशयेन इति । २ स कम्पयित्वा त्रिसहस्रमशेषां स्मृतः सम्प्रजानन्
प्रतिबुद्धस्तत आलपति सा उत्सृज्य कृषिं “गवेषां” चिंसास्वरूपामित्यर्थः । ३ स्वर्ण-
कार्यं अहं स्वर्णं वस्त्रकार्यं प्रदास्ये वस्त्राणि अन्यकार्यं सम्यक्प्रयुक्तो भव सर्व्व-
जगति इति । ४ अनुशासयित्वा जनान् पुनः स प्रविशेश अनुवर्त्तमानो जगत इवा-
स्मिन् नैष्कर्म्ययुक्तमना इति ।

महल्लक महम्मिकाद्याः शाक्या राजानं शुद्धोदनमेवमाहुः । यत्
 खलु देव जानीया अयं सर्वार्थसिद्धः कुमारो नैमित्तिकैर्ब्राह्मणैः
 कृतनिश्चयैश्च देवैर्यद्भूय एव निर्दिष्टः । यदि कुमारोऽभिनिष्क्र-
 मियति तथागतो भविष्यति । अर्हन् सम्यक्सम्बुद्धः ॥ उत नाभि-
 निष्क्रमियति राजा भविष्यति । चक्रवर्त्ती च विजितवान् धार्मि-
 को धर्मराजः सप्तरत्नसमन्वागतस्तस्येमानि सप्तरत्नानि भवि-
 ष्यन्ति । तद्यथा । चक्ररत्नं हस्तिरत्नं अश्वरत्नं मणिरत्नं स्त्रीरत्नं
 गृहपतिरत्नं परिणायकरत्नमेवं सप्तरत्नं ॥ पूर्षश्चास्य पुत्रसहस्रं
 शूराणां वीराणां वराङ्गरूपिणां परमैर्यप्रमर्द्दकानां ॥ स
 दमं पृथिवीमण्डलमदण्डेनाशस्त्रेणाभिनिर्जित्याध्यावसिष्यति सह
 धर्मैरेति । तस्मान्निवेशनं कुमारस्य क्रियतामिति ॥ तत्र स्त्रीग-
 णपरिवृतो रतिं वेत्स्यति नाभिनिष्क्रमियति एवमस्माकं
 चक्रवर्त्तिवंशस्य चानुपच्छेदो भविष्यति । मानिताश्च भविष्यामो
 ऽनवद्याश्च सर्व्वकोट्टराजैः ॥

ततो राजा शुद्धोदन एवमाह । यद्येवं तेन हि व्यवलोक-
 यत कतमा कन्या कुमारस्यानुरूपा स्यात् ॥ तत्र पञ्चमात्राणि
 शाक्यशतानि एकैकमेवमाहुः । मम दुहिताऽनुरूपा स्यात्
 कुमारस्य सुरूपा मम दुहितेति ॥

राजा आह । दुरासदः कुमारः तत् प्रतिवेदयिष्यामः ।
 तावत् कुमारस्य कतमा ते कन्या रोचत इति ॥ ततश्च ते सर्व्वे
 सन्निपत्य कुमारस्यैनां प्रकृतिमारोचयन्ति स्म ॥

कुमार उवाच । सप्तमे दिवसे प्रतिवचनं श्रोष्यथेति ॥ ततो

बोधिसत्त्वस्यैतदभवत् । विदितं मयानन्तकामदोषाः शरण-
सर्व्वरासन्नोऽदुःखमूला भयङ्करविषपत्रसन्निकासा ज्वलननिभा
असिधारतुल्यरूपाः कामगुणे न मेऽस्ति च्छन्दं रागो न चाहं
शोभे स्त्यागारमध्ये यो न्वहमुपवने वसेयं तूष्णीं ध्यानसमाधि-
सुखेन शान्तचित्त इति ॥ स पुनरपि मीमांसोपायकौशल्य-
मामुखीकृत्य सत्त्वपरिपाकमेव वक्ष्यमाणो महाकरुणां सञ्ज-
नय्य तस्यां वेलायामिमां गाथामभाषत ।

सङ्कीर्णं पङ्क्तिं पद्मानि विष्टद्धिमेन्ति
आकीर्णं राजु जलमध्ये लभाति पूजां ।
यदि बोधिसत्त्व परिवारबलं लभन्ते
तद सत्त्वकोटिनियुतान्यमृते विनेन्ति (१) ॥
येचापि पूर्व्वकं अभूद्विदुर्बोधिसत्त्वाः
सर्व्वेभिर्भार्य्यसुत दर्शित इस्त्रिगाराः ।
न च रागरक्तं न च ध्यानसुखेभिर्भ्रष्टा
हन्तानुशिक्षयि अहंपि गुणेषु तेषां (२) ॥
न च प्राकृता मम बधूरनुरूप या
स्याद्यस्या न ईर्य्यदिगुणाः सद सत्यवाक्या ।
या मह्यं चित्तमभिराधयतेऽप्रमत्ता
रूपेण जन्मकुलगोत्रतया सुसुद्धा (३) ॥

१ सङ्कीर्णानि पङ्क्तिः पद्मानि विष्टद्धिमायानि आकीर्णानि राजन्ति जलमध्ये लभन्ते
बोधिसत्त्वा लप्स्यन्ते तदा विनेष्यति । २ पूर्व्वका अभूवन् सर्व्वैर्भार्य्यासुता दर्शिताः
स्त्यागाराणि रागरक्ता ध्यानसुखैरनुशिक्षिष्येऽहमपि गुणान् इति । ३ बधूरनुरूपा
ईर्ष्यादिगुणाः सदा मां चित्ते अभिराधयन्त्यप्रमत्ता जन्मकुलगोत्रैरिति ।

सा गाथलेखलिखिते गुणअर्थयुक्ता
 या कन्य ईदृश भवेन्मम तां वरेथाः ।
 न ममार्थं प्राकृतजनेन असंस्कृतेन
 यस्या गुणा कथयमी मम तां वरेथाः (१) ॥
 या रूप यौवन वरा न च रूपमत्ता
 माता स्वसा वै यथ वर्त्तति मैत्रचित्ता ।
 त्यागे रता अमणब्राह्मणदानशीला
 तां तादृशी मम बधूं वरयस्व तात (२) ॥
 यस्यावमानु रखिला न च दोषमस्ति
 न च शाय ईर्ष्यं न च माय न च द्रुच भ्रया ।
 स्वप्नान्तरेऽपि पुरुषेण परेभि रक्ता
 तुष्टा स्वकेन पतिना सद संयत अप्रमत्ता (३) ॥
 न च गर्विता न अपि उद्धत न प्रगल्भा
 निर्मान मानविगताऽपि च न चेष्टिभृता ।
 न च पान गृह्ण न रसेषु न शब्दगन्धे
 निर्लोभ भिन्नविगता स्वधनेन तुष्टा (४) ॥
 सत्ये स्थिता नपि च चञ्चल नैव भ्रान्ता
 न च उद्धता न च स्थिता हिरिवस्त्रच्छन्ना ।
 न च दृष्टिमङ्गलरता सद धर्मयुक्ता

१ गाथालेखलिखिते गुणार्थयुक्ता कन्या ईदृशी मां तां वरय । ममार्थं गुणान् कथयामि तां तां वरय इति । २ रूपेण यौवनेन यथा वर्त्तते तां वरय इति । ३ यस्या अवमानं रखिला दोषाः सन्नि शायमोर्ष्या माया परेण चभिरक्ता सदा संयता इति । ४ नापि उद्धता निर्माणा चेष्टीभृता पाने गर्धिनी निर्लोभा भिन्नाविगतेति ।

कायेन वाचं मनसा सद शुद्धभावा (१) ॥

न च स्थान मिद्धवज्जला न च मानमूढा

मीमांसयुक्त सुहृता सद धर्माचारी ।

स्वश्री च तस्य शशुरे यथशास्त्रप्रेमा

दासीकलत्रजनि यादृशमात्मप्रेम (२) ॥

शास्त्रे विधिज्ञ कुशला गणिका यथैव

पश्चात् स्वपेत् प्रथममुत्थितते च शय्यात् ।

मैत्रानुवर्ति अकुहापि च मादभूता

एतादृशीपि नृपते बहुकां वृणीष्व (३) ॥

अथ खलु भिक्षुो राजा शुद्धोदन इमां गाथां वाच-
यित्वा पुरोहितमामन्त्रयते स्म ॥ गच्छ त्वं महाब्राह्मण कपि-
लवस्तुनि महानगरे सर्व्वगृहाण्यनुप्रविश्य कन्या व्यवलोकय ।
यस्या एते गुणाः संविद्यन्ते चत्रियकन्याया वा ब्राह्मणकन्याया
वा वैश्यकन्याया वा शूद्रकन्याया वा । तां कन्यामस्माकं प्रति-
वेदय ॥ तत्कस्माद्धेतोः । न हि कुमारः कुलार्थिको न गोत्रा-
र्थिको गुणार्थिक एव कुमारः । तस्यां च वेलायामिमां गाथा-
मभाषत ।

ब्राह्मणीं चत्रियां कन्यां वैश्यां शूद्रीं तथैव च ।

यस्या एते गुणाः सन्ति तां मे कन्यां प्रवेदय ॥

१ नापि चञ्चला स्थिरा “द्विरिवस्त्रज्जा” श्लोकस्त्रज्जा लज्जावत्युपयुक्तवस्त्राच्छादि-
नेति यावत् । सदा वाचा .सदा इति । २ स्थाना ऋद्धिवज्जला मानोढा मीमांसा-
युक्ता सदा धर्माचारीणी स्वश्रीं तस्या यथाशास्त्रप्रेमा दासीकलत्रजनेषु यादृशात्मनि
प्रेम तादृशं प्रेम एतेष्वपि यस्या इति भाव इति । ३ विधिज्ञा स्वपिति उत्तिष्ठते
शय्यातो मैत्रानुवर्तिनी अकुहाका एतादृशीमपि बहुकामिति ।

न कुलेन न गोत्रेण कुमारो मम विस्मितः (१) ।

गुणे सत्ये च धर्मे च तत्रास्य रमते मनः ॥

अथ खलु भिन्नवः स पुरोहितस्त्वं गाथालेखं गृहीत्वा कपि-
स्रवस्तुनि महानगरे गृहाद्गृहं व्यवलोकयन् गत्वा हिण्डन् कन्यां
पर्येषते स्म (२) ॥ एवङ्गुणयुक्तामपश्यन् (न चैव गुणयुक्तां कन्यां)
सोऽनुपूर्व्वेण विचरन्नेव दण्डपाणेः शाक्यस्य निवेशनं ते नोपसङ्गा-
मन् स तं निवेशनं प्रविष्टोऽद्राचीत् । कन्यामभिरूपां प्रासादिकां
दर्शनीयां परमया शुभवर्षपुष्कलतया समन्वागतां नातिदीर्घां
नातिह्रस्वां नातिस्यूलां नातिदृशां नातिगौरीं नातिदृष्णां
प्रथमयौवनावस्थितां स्त्रीरत्नमिवाख्यायमानां नोपमां (३) ॥

अथ सा दारिका पुरोहितस्य चरणौ गृहीत्वा एवमाह ।
कनं ते महाब्राह्मण कार्य्यं ॥

पुरोहित आह ।

शुद्धोदनस्य तनयः परमाभिरूपो

द्वात्रिंशलक्षणधरो गुणतेजयुक्तः ।

तेनेतिगाथ लिखिता गुणये बधूनां

यस्या गुणास्ति हि दमे स हि तस्य पत्नी (४) ॥

स तस्यास्तं गाथालेखमुपनामयति स्म (५) ॥ अथ सा
दारिका तं गाथालेखं वाचयित्वा स्मितमुपदर्श्य तं पुरोहितं
गाथयाऽध्यभाषत ।

१ “विस्मितः” हर्षित इति निष्कृष्टार्थः । २ परोक्षान्ति स्म अन्वेषणं करोति स्म ।

३ अनुपमानिच्छितम् । ४ गुणतेजोयुक्त इतिगाथा “गुणये” गुणाय गुणागुणज्ञाना-
यति यावत् । गुणाः सन्ति सा चीति । ५ उपानयति स्मेति ।

मञ्चेति ब्राह्मण गुणा अनुरूपं सर्व्वे

सो मे पतिर्भवतु सौम्य सुरूपरूपः ।

भण हि कुमार यदि कार्य्यं मा विलम्बं

मा हीनप्राकृतजनेन भवेय वासः (१) ॥

अथ खलु स पुरोहितो राजानमुपसङ्गम्यैव तमर्थमारो-
चयति स्म । दृष्ट्वा मया देव कन्यां कुमारस्थानुरूपा स्यात् ॥

आह । कस्यासौ ॥

आह । दण्डपाणेर्देव शाक्यस्य दुहिता ॥

अथ राज्ञः शुद्धोदनस्यैतदभवत् । दुरासदः कुमारः शुभा-
धिमुक्तश्च प्रायेण च मातृग्रामो संविद्यमानगुणोऽपि गुणाना-
त्मनि प्रतिजानीते । यत्त्वहमशोकभाण्डानि कारयेयं यानि
कुमारः सर्व्वदारिकाभ्योऽनुप्रयच्छेत् । तत्र यस्यां स्वारिकायां
कुमारस्य चक्षुरभिनिवेक्ष्यति तां कुमारस्य वरयिष्यामीति ॥

अथ खलु राजा शुद्धोदनांशोकभाण्डानि कारयति स्म
सुवर्णमयानि रूप्यमयानि वैदूर्यमयानि जानारत्नमयानि ॥
कारयित्वा च कपिलवस्तुनि महानगरवरे घण्टाघोषणां कार-
यामास । सप्तमे दिवसे कुमारो दर्शनं दास्यत्यशोकभाण्डकानि
च दारिकाभ्यो विश्रामयिष्यति ॥ तत्र सर्व्वदारिकाभिः संस्था-
गारे सन्निपतितव्यम् ॥

इति हि भिक्षवः सप्तमे दिवसे बोधिसत्त्वः संस्थागारमुप-
सङ्गम्य भद्रासने न्यषीदत् ॥ राजाऽपि शुद्धोदनादृश्यान्पुरु-

१ “मञ्चेति” “ममेत” “अनुरूप” अनुरूपाः “सो” स “सौम्य” सौम्यः “कुमार”
कुमारं “कार्य्यं” कार्य्यं विलम्बं मा कुर्व इत्यर्थः । “भवेय” भवतु ।

षान् स्थापयति स्म । यस्यां दारिकायां कुमारस्य चक्षुः सन्नि-
विशेत्तां ममारोचयध्वं ॥

इति हि भिक्षुवो यावन्त्यः कपिलवस्तुनि महानगरे दारि-
कास्ताः सर्वा येन संस्थागारो येन बोधिसत्त्वस्तेनोपासङ्गामन् ।
बोधिसत्त्वस्य दर्शनाय अशोकभाण्डानि च ग्रहीतुं ॥

इति हि भिक्षुवो बोधिसत्त्वो यथागताभ्यस्ताभ्यो दारि-
काभ्योऽशोकभाण्डान्यनुप्रयच्छति स्म ॥ तास्य दारिका न शक्नु-
वन्ति स्म बोधिसत्त्वस्य अयं तेजस्य सोढुं । ता अशोकभाण्डानि
गृहीत्वा शीघ्रमेत प्रक्रामन्ति स्म ॥ अथ दण्डपाणेः शाक्यस्य
दुहिता गोपा नाम शाक्यकन्या सा दासीगणपरिवृता पुर-
स्त्रता येन संस्थागारो येन च बोधिसत्त्वस्तेनोपासङ्गामदुपसङ्ग-
म्यैकान्तेऽस्सत्त् बोधिसत्त्वमनिमेषाभ्यां नयनाभ्यां प्रेक्षमाणा ।
तद्यथा । बोधिसत्त्वेन सर्वाण्यशोकभाण्डानि दत्तानि ॥ तदा
सा बोधिसत्त्वमुपसङ्गम्य प्रहसितवदना बोधिसत्त्वमेवमाह ।
कुमार किन्ते मयापनीतं यस्त्वं मां विमानयसि ॥

आह । नाहं त्वां विमानयाम्यपितु खलु पुनस्त्वमसि पश्चा-
दागता इति ॥ स तस्यै तदनेकशतसहस्रमूल्यमङ्गुलीयकं
निर्मुच्य प्रादात् ॥

सा प्राह । कुमारेदमहन्तवान्तिकादर्हामि ॥

आह । इमानि मदीयाभरणानि गृह्यन्तां ॥

सा प्राह । न वयङ्कुमारं व्यलङ्करिष्यामोऽलङ्करिष्यामो
वयं मारं ॥ इत्युक्त्वा सा कन्या प्राक्रामत् ॥

ततस्त्रैर्गुह्यपुरुषैः राजानं शुद्धोदनमुपसङ्गम्यैष वृत्तान्तो
निवेदितोऽभूत् । देव दण्डपाणेः शाक्यस्य दुहिता गोपा
नाम शाक्यकन्या तस्यां कुमारस्य चतुर्निविष्टं मुहूर्त्तञ्च तयोः
संलापोऽभूत् ॥ इत्येतत् खलु वचनं श्रुत्वा राजा शुद्धोदनो
दण्डपाणेः शाक्यस्य पुरोहितं दौत्येन प्रेषयति स्म । या ते
दुहिता सा मम कुमाराय प्रदीयतामिति ॥

दण्डपाणिराह । आर्य्यं कुमारो गृहे सुखं संवृद्धः । अस्माकं
चायं कुलधर्मः शिल्पज्ञस्य कन्या दातव्या नाशिल्पज्ञस्येति ॥ कुमा-
रश्च न शिल्पज्ञो नासिधनुष्कलापयुद्धसालम्भविधिज्ञः । तत्क-
र्मशिल्पज्ञायाहं दुहितरं दास्यामि ॥ इत्येतच्च राज्ञः प्रतिवेदितं ॥

ततो राज्ञ एतदभवत् । द्विरपितदहं सह धर्मेण चेदितः ।
यदाऽपि मयोक्तं कस्माच्छाक्यकुमाराः कुमारस्योपस्थानाय
नागच्छन्तीति । तदाऽप्यहमभिहितः । किं वयमस्योपस्थान
करिष्याम इति । एतर्ह्युपेतमिति प्रथ्यायन्निषण्णोऽभूत् ॥ बोधि-
सत्त्वसैनं वृत्तान्तमश्रौषीत् । श्रुत्वा च येन राजा शुद्धोदन-
स्तनोपसङ्गामदुपसङ्गमैवमाह । देव किमिदन्दीनमनास्तिष्ठसि ॥

राजा आह । अलं ते कुमाराऽनेन ॥

कुमार आह । देव सर्व्वथा तावदवश्यमेवमाख्यातव्यं ॥ याव-
त्त्रिरपि बोधिसत्त्वो राजानं शुद्धोदनं परिपृच्छति स्म ॥

ततो राजा शुद्धोदनो बोधिसत्त्वाय तां प्रकृतिमारोचयति
स्म ॥ तां श्रुत्वा बोधिसत्त्व आह । देव अस्ति पुनरिह नगरे
कश्चिद् यो मया सार्द्धं समर्थः शिल्पेन शिल्पमुपदर्शयितुं ॥ ततो

राजा शुद्धोदनः प्रहसितवदनो बोधिसत्त्वमेवमाह । शक्ष्यामि
पुनस्त्वं पुत्रं शिल्पमुपदर्शयितुं ॥

आह । वाढं शक्ष्यामि देव तेन हि सन्निपात्यन्तां सर्व्व-
शिल्पज्ञाः । येषां पुरतः स्वं शिल्पमुपदर्शयिष्यामि ॥ ततो राजा
शुद्धोदनः कपिलवस्तुनि महानगरवरे घण्टाघोषणां कार-
यति स्म । सप्तमे दिवसे कुमारः स्वं शिल्पमुपदर्शयिष्यति ।
तत्र सर्व्वशिल्पज्ञैः सन्निपतितव्यं ॥

तत्र सप्तमे दिवसे पञ्चमात्राणि शाक्यकुमारशतानि सन्नि-
पतितान्यभूवन् । दण्डपाणेश्च शाक्यस्य दुहिता गोपा नाम
शाक्यकन्या तथा जयपताका स्थापिताऽभूत् । यो वाऽत्रासिध-
नुष्कलापयुद्धसालम्बेषु जेष्यति तस्यैषा भविष्यतीति ॥ तत्र सर्व्व-
पुरतो देवदत्तः कुमारो नगरादभिनिष्क्रामति स्म ॥ श्वेतश्च
हस्ती महाप्रमाणो बोधिसत्त्वस्यार्थं नगरं प्रवेश्यते स्म ॥ तत्र देव-
दत्तः कुमार ईर्ष्याया च शाक्यबलमदेन च मत्तः स तं हस्तिनं
वामेन पाणिनां शुण्डायां गृहीत्वा दक्षिणेन पाणिना चपे-
टया एकप्रहारेणैव हतोऽभूत् (१) ॥ तस्यानन्तरं सुन्दरनन्दः
कुमारोऽभिनिष्क्रामति स्म । सोऽद्राचीत्तं हस्तिनं नगरद्वारे ।
हतं दृष्ट्वा च पर्य्यपृच्छत् । केनायं हत इति ॥

तत्र महाजननिकाया आज्ञः । देवदत्तेनेति ॥

स आह । सुशोभनमिदं देवदत्तस्य ॥ स तं हस्तिनं लाङ्गूलेन
गृहीत्वा नगरद्वारादपकर्षयति स्म । तदनन्तरं बोधिसत्त्वो

रथाभिरूटोऽभिनिष्क्रामति स्म । अद्राक्षीहोधिसत्त्वस्तं हस्तिनं ।
हतं दृष्ट्वा च पर्य्यपृच्छत् । केनायं हत इति ॥

आजः । देवदत्तेनेति ॥

आह । अशोभनं देवदत्तस्य । केन पुनरस्मान्नगरद्वारा-
दपकर्षितः ॥

आजः । सुन्दरनन्देनेति ॥

आह । शोभनमिदं सुन्दरनन्दस्य किन्तु महाकायोऽयं
सत्त्वः सोऽयं क्लिन्नः सर्व्वनगरं दौर्गन्धेन स्फुरयिष्यतीति ॥ ततः
कुमारो रथस्य एवैकपादं भूमौ प्रसार्य पादाङ्गुष्ठेन तं हस्तिनं
लाङ्गूलेन गृहीत्वा सप्तप्रकारान्सप्त च परिखा अतिक्रम्य बहिर्न-
गरस्य क्रोशमात्रे क्षिपति स्म ॥ यत्र च प्रदेशे स हस्ती पतित-
स्तस्मिन् प्रदेशे महद्विलं संवृत्तं । यत्साम्प्रतं हस्तिगर्त्तत्यभि-
धीयते ॥ तत्र देवमनुजाः शतसहस्राणि हाहा-कारकिलि-
किलाप्रखेडितशतसहस्राणि प्रामुञ्चुश्चैलविचेपांश्चाकार्षुः ॥
गगनतलगताश्च देवपुत्रा इमे गाथेऽभाषन्त ।

यथ मत्तगजेन्द्रगतीनां पादाङ्गुष्ठतलेन गृहीत्य गजेन्द्रं ।

सप्त पुरा परिखा अतिक्रम्य क्षिप्त बहिस्त्वपुरात्तु अयं हि(१)॥

निःसंशयमेष सुमेधा मानबलेन समुच्छ्रितकायां ।

संसारपुरात्तु बहिर्धा एष क्षिपिष्यति प्रज्ञाबलेन (२) ॥

इति हि पञ्चमात्राणि शाक्यकुमारशतानि नगरान्निष्क्रम्य

१ “यथ” यथा “मत्तगजेन्द्रगतीनां” मत्तगजेन्द्रगतिं “गृहीत्य” गृहीत्वा “पुरा”
परस्य “क्षिप्त” क्षिप्तवान् इति । २ “समुच्छ्रितकायां” समुच्छ्रितकायान् “बहिर्धा”
बहिः “क्षिपिष्यति” क्षेपस्यति इति ।

येनान्यतमः पृथिवीप्रदेशो यत्र शाक्यकुमाराः शिल्पमुपदर्शयन्ति स्म तेनोपासद्भ्रामन् ॥ राजाऽपि शुद्धोदनो महत्सुकमहत्सिकाद्याश्च शाक्या महांसु जननिकायो येनासौ पृथिवीप्रदेशस्तेनोपासद्भ्रामन् ॥ बोधिसत्त्वस्य चान्येषाञ्च शाक्यकुमाराणां शिल्पविशेषं द्रष्टुकामाः ॥ तत्रादित एव ये शाक्यकुमारा लिपिविधिज्ञास्तेन साङ्गं लिपिं विशेषयन्ति स्म ॥ तत्र तैः शाक्यैर्विश्वामित्र आचार्यः साची स्थापितोऽभूत् । स त्वं व्यवलोकय कतमोऽत्र कुमारो लिपिज्ञाने विशिष्यते यदि वा लेख्यते यदि वा बद्धलिपिनिर्णयतः ॥ अथ विश्वामित्रो दारकाचार्यः प्रत्यक्षो बोधिसत्त्वस्य लिपिज्ञाने स्मितमुपदर्शयन्निमे गाथेऽभाषत ।

मनुष्यलोकेऽथ देवलोके गन्धर्वलोकेऽप्यसुरेन्द्रलोके ।

थावन्ति केचिल्लिपि सर्वलोके तत्रैष पारङ्गतु शुद्धसत्त्वः (१) ॥

नामापि यूयञ्च अहञ्च तासां लिपिं न जानामि न चाक्षराणां ।

यान्येष जानाति मनुष्यचन्द्रे अहमत्र प्रत्यक्ष विजेष्यतेऽयं (२) ॥

शाक्या आहुः । विशिष्यतां तावत् कुमारो लिपिज्ञाने सङ्घाज्ञाने कुमारो विशेषयितव्यो जिज्ञास्यश्च ॥ तत्रार्जुनो नाम शाक्यगणको महामात्रः सङ्घागणनासु पारङ्गतः स साची स्थापितोऽभूत् । स त्वं व्यवलोकय कतमोऽत्र कुमारो विशिष्यते सङ्घज्ञानत इति ॥ तत्र बोधिसत्त्वश्चाद्दिशति

१ “थावन्ति” थावत्ये: “लिपि” लिपयः “पारङ्गतु” पारङ्गत इति । २ “यान्येष” या एष “प्रत्यक्ष” प्रत्यक्षमिति ।

स्म । एकश्च शाक्यकुमारो निक्षिपति स्म न च परिप्राप-
यति स्म ॥ ततो बोधिसत्त्व आह । उद्दिशत यूयमहं निक्षे-
स्यामीति ॥ तत्रैकः शाक्यकुमारो बोधिसत्त्वस्त्रोद्दिशति स्म ।
न च परिप्रापयति स्म ॥ द्वावपि त्रयोऽपि पञ्चापि दशापि
विंशत्यपि त्रिंशदपि चत्वारिंशदपि पञ्चाशदपि शतमपि चावत्
पञ्चाऽपि शाक्यकुमारशतानि युगपदुद्दिशन्ति स्म । न च परि-
प्रापयन्ति स्म बोधिसत्त्वस्य निक्षिपतः ॥

बोधिसत्त्व आह । अलमलमनेन विवादेन सर्व्व इदानीमे-
कीभूत्वा ममोद्दिशताहं निक्षेस्यामीति ॥

तत्र पञ्चमात्राणि शाक्यकुमारशतान्येकवचनोदाहारेण
पूर्व्वचरितं समुद्दिशन्ति स्म ॥ बोधिसत्त्वश्चासम्मूढो निक्षिपति
स्म ॥ एवमपर्य्यन्ताः सर्व्वशाक्यकुमाराः पर्य्यन्तश्च बोधिसत्त्वः ॥
ततोऽर्ज्जुनो गणको महामात्र आश्चर्य्यप्राप्त इमे गाथेऽभाषत ।
ज्ञानस्य शीघ्रतां साधु बुद्धेः सुपरिगच्छतां ।
पञ्चमात्रशतान्येतेऽधिष्ठितो गणनापथे (१) ॥
ईदृशी च इयं प्रज्ञा बुद्धिर्ज्ञानं स्पृतिर्मतिः (२) ।
अद्यापि शिञ्जते चायं गणितं ज्ञानसागरः ॥

ततः सर्व्वशाक्यगण आश्चर्य्यप्राप्तः परमविस्मयमापन्नोऽभूत् ।
एककण्ठश्चेमां वाचमभाषत । जयति जयति भोः सर्व्वार्थ-
सिद्धः कुमारः ॥ सर्व्वे चासनेभ्य उत्थाय कृताञ्जलिपुटा भूत्वा

१ सुपरिगच्छतामित्यनुमीयते “पञ्चमात्रशतान्येते” पञ्चमात्रशत एतास्त्रित्यर्थः ।
२ बुद्ध्यादि बोधिसत्त्वस्यास्तीति शेषः ।

बोधिसत्त्वं नमस्कृत्य राजानं शुद्धोदनमेतदवोचन् । लाभास्ते
महाराज परमाः सुलभाः । यस्य ते पुत्र एवं शीघ्रो लघुजवस्य-
पलः परिपृच्छाप्रतिभान इति ॥

अथ स राजा शुद्धोदनो बोधिसत्त्वमेवमाह । शक्यमि
पुत्रार्जुनेन गणकेन महामात्रेण सार्द्धं सङ्घ्याज्ञानकौशल्यगण-
नागतिमनुप्रवेष्टुं ॥

आह । तेन हि गण्यतां ॥

अथार्जुनो गणको महामात्रो बोधिसत्त्वमेवमाह । जानीषे
त्वं कुमार कोटिशतोत्तरां नाम गणनागतिं ॥

आह । जानाम्यहं ॥

आह । कथं पुनः कोटिशतोत्तरा गणनागतिरनुप्रवेष्टव्या ॥

बोधिसत्त्व आह । शतं कोटीनामयुतं नामोच्यते । शतमयु-
तानां नियुतं नामोच्यते । शतं नियुतानां कङ्करं नामो-
च्यते । शतकङ्कराणां विवरं नामोच्यते । शतं विवराणाम-
लोभं नामोच्यते । शतमलोभ्याणां विवाहं नामोच्यते । शतं
विवाहानामुत्सङ्गं नामोच्यते । शतमुत्सङ्गानां बज्जलं नामो-
च्यते । शतं बज्जलानां नागबलं नामोच्यते । शतं नाग-
बलानां तिटिलभं नामोच्यते । शतं तिटिलभानां व्यव-
स्थानप्रज्ञप्तिर्नामोच्यते । शतं व्यवस्थानप्रज्ञप्तीनां हेतुहिलं
नामोच्यते । शतं हेतुहिलानां करङ्गर्नामोच्यते । शतं कर-
ङ्गणां हेत्विन्द्रियं नामोच्यते । शतं हेत्विन्द्रियाणां समाप्तलभं
नामोच्यते । शतं समाप्तलभानां गणनागतिर्नामोच्यते ।

शतं गणनांगतीनां निरवद्यं नामोच्यते । शतं निरवद्यानां मुद्राबलं नामोच्यते । शतं मुद्राबलानां सर्व्वबलं नामोच्यते । शतं सर्व्वबलानां विसञ्ज्ञागतिर्नामोच्यते । शतं विसञ्ज्ञागतीनां सर्व्वसञ्ज्ञा नामोच्यते । शतं सर्व्वसञ्ज्ञानां विभूतङ्गमा नामोच्यते । शतं विभूतङ्गमानां तल्लक्षणं नामोच्यते । इति हि तल्लक्षणगणनया सुमेरुः पर्व्वतराजो लक्षनिक्षेपक्रियया परिचयं गच्छेत् ॥ अतोऽप्युत्तरं ध्वजायवती नाम गणना । यस्यां गणनायां गङ्गानदीबालुकाः समा लक्षनिक्षेपक्रियया परिचयं गच्छेयुः ॥ अतोऽप्युत्तरं ध्वजाग्रनिशामणिर्नाम गणना । अतोऽप्युत्तरं वाहनप्रज्ञप्तिर्नाम । अतोऽप्युत्तरं कुरुता नाम । अतोऽप्युत्तरं सर्व्वनिक्षेपा नाम गणना । यस्यां गणनायां दशगङ्गानदीबालुकाः समा लक्षनिक्षेपक्रियया परिचयं गच्छेयुः ॥ अतोऽप्युत्तरं अग्रसारा नाम गणना । यत्र कोटीशतं गङ्गानदीबालुकाः समा लक्षनिक्षेपक्रियया परिचयं गच्छेयुः ॥ अतोऽप्युत्तरं परमाणुरजःप्रवेशानुगता नाम गणना । यत्र तथागतं स्थापयित्वा बोधिमण्डलवरायगतञ्च सर्व्वधर्माभिषेकाभिमुखं बोधिसत्त्वं । नान्यः कश्चित्सत्त्वः सत्त्वनिकाये संविद्यते यत्र एषा गणनाऽनुप्रवेष्टव्या ॥

अर्जुनोऽवोचत् । कथं कुमार परमाणुरजःप्रवेशगणनाऽनुप्रवेष्टव्या ॥

बोधिसत्त्व आह । सप्तपरमाणुरजांसि रेणुः । सप्तरेणवस्तुटिः । सप्त तुटिरेकं वातायनरजः । सप्त वातायनरजांस्येकं शशरजः ।

सप्त अश्वरजांस्त्येकमेडकरजः । सप्तैडकरजांस्त्येकं गोरजः । सप्तगो-
रजांस्त्येकं लिङ्गारजः । सप्तलिङ्गाः सर्षपः । सप्त सर्षपा यवः । सप्त
यवा अङ्गुलीपर्ष्व । द्वादशाङ्गुलीपर्ष्वणि वितस्तिः । द्वे वितस्ती
हस्ता । चत्वारो हस्ता धनुः । धनुस्तुहसं मागधक्रोशः । चत्वारः
क्रोशा योजनं ॥ तत्र को युष्माकं योजनपिण्डं प्रजानाति ।
कियन्ति तानि परमाणुरजांसि भवन्ति ॥

अर्जुनोऽवोचत् । अहमेव तावत्कुमार सम्मोहमापन्नः ।
किमङ्ग पुनर्ये चान्येऽल्पबुद्धयः ॥ निर्दिशतु कुमारो योजन-
पिण्डं कियन्ति तानि परमाणुरजांसि भवन्तीति ॥

बोधिसत्त्वोऽवोचत् । तत्र योजनपिण्डः परमाणुरजसां परि-
पूर्णमक्षोभ्यं नियुतमेकं त्रिंशच्च कोटिनियुतं शतसहस्राणि षष्टिश्च
कोटिशतानि द्वाविंशतिश्च कोट्यः पञ्च च दशशतसहस्राणि द्वा-
दश च सहस्राणि एतावान्योजनपिण्डः परमाणुरजानिक्षेपस्य ।
अनेन प्रवेशेनायं जम्बुद्वीपः सप्तयोजनसहस्राणि । गोदानीयो
ऽष्टौ योजनसहस्राणि । पूर्वविदेहो नव योजनसहस्राणि । उत्तरः
कुरुद्वीपो दशयोजनसहस्राणि । अनेन प्रवेशेनेमञ्चातुर्द्वीपकं
लोकधातुं प्रमुखं कृत्वा परिपूर्णकोटिशतं । चातुर्द्वीपकानां
लोकधातूनां यत्र कोटिशतं महासमुद्राणां । कोटिशतं चक्रवा-
लमहाचक्रवालानां । कोटिशतं चातुर्महाराजिकानां देवानां ।
कोटिशतं त्रयस्त्रिंशानां । कोटिशतं यामानां । कोटिशतं तुषि-
तानां । कोटिशतं निर्घ्णाणावतीनां । कोटिशतं परनिर्भित-
वशवर्त्तिनां । कोटिशतं ब्रह्मकायिकानां । कोटिशतं ब्रह्म-

पुरोहितानां । कोटिशतं ब्रह्मपार्षद्यानां । कोटिशतं महा-
ब्रह्मणां । कोटिशतं परीक्षाभानां (१) । कोटिशतं अप्रमाणा-
भानां । कोटिशतं आभास्वराणां । कोटिशतं परीक्षशुभानां
(२) । कोटिशतं अप्रमाणशुभानां । कोटिशतं शुभकत्त्वानां ।
कोटिशतं अनभ्रकाणां । कोटिशतं पुण्यप्रसवानां । कोटिशतं
वृहत्फलानां । कोटिशतं असङ्गिसत्त्वानां । कोटिशतं अवृ-
हानां । कोटिशतं सुदृशां । कोटिशतं सुदर्शनानां । कोटि-
शतं अकनिष्ठानां देवानां ॥

अथमुच्यते । त्रिसाहस्रमहासाहस्रलोकधातुर्विपुलश्च वि-
स्तीर्णश्च स । यावन्ति योजनशतानि परमाणुरजांसि त्रिसा-
हस्रमहासाहस्रलोकधातौ यावन्ति योजनसहस्राणि यावन्ति
योजनकोट्यो न्यावन्ति योजननियुतानि यावद्यावन्त्यो योज-
नायसारा गणनाः कियन्ति तानि परमाणुरजांसि इत्याह ॥
सङ्ख्यागणना । व्यतिवृत्ता ह्येषा गणना तदुच्यते सङ्ख्येयमिति ॥

अतः सङ्ख्येयतमानि परमाणुरजांसि यानि त्रिसाहस्रम-
हासाहस्रलोकधातौ भवन्ति । अस्मिन् खलु पुनर्गणनापरिवर्त्ते
बोधिसत्त्वेन निर्दिश्यमाने अर्जुनो गणको महामात्रः सर्वश्च
शाक्यगणस्तुष्ट उदय आत्तमनाः प्रमुदित आश्चर्याद्भुतप्राप्तो
ऽभूत् ॥ ते सर्व एकैकैर्वस्त्रैः स्थिता अभूवन् । परिशिष्टैर्वस्त्रा-
भरणैर्बोधिसत्त्वमभिच्छादयन्ति स्म ॥ अथ खल्वर्जुनो गणको
महामात्र इमे गाथे अभाषत ।

कोटीशतञ्च अयुता नियुतास्तथैव नियुतानि कङ्करगती
तथ विम्बरांश्च ।

अक्षोभणी परम ज्ञानु न मेऽस्थितोऽर्थे मत्तोत्तरेगणनाप्रतिम-
मस्य ज्ञानं (१) ॥

अपि च भोः शाक्यास्त्रिसाहस्ररजांसियन्तथा दणवरि ओष-
धियो जलस्य विन्दून् ।

ङ्कारेण न्यसेय एकनैषो को पुनि विस्मयः पञ्चभिः
शतेभिः (२) ॥

तत्र देवमनुजाः शतसहस्राणि हाहाकारकिलकिलाप्रच्छे-
डितशतसहस्राणि प्रामुञ्चन् ॥ गगनतलगताश्च देवपुत्रा इमां
गायामभाषन्त ।

यावन्ति सत्त्व निखिले त्रिअध्वयुक्तास्त्रित्तानि चेतसिकसञ्ज्ञि
वितर्कितानि ।

हीनाः प्रणीत तथ सङ्क्षिपविच्छिपा ये एकस्मिं चित्तं परिवर्त्ति
प्रजानि सर्वान् (३) ॥

१ “अयुताः” अयुतानि “नियुताः” नियुतानि “कंक-रगती तथ” कङ्कर-
गतिस्तथा “अक्षोभणी” अक्षोभणीयं “परम” परमं “ज्ञानु” ज्ञानं “अतोर्थे”
अस्मिन्नर्थे “मत्तोत्तरे गणनाप्रतिममस्य” मत्त उत्तरोत्तरगणनायामप्रतिममस्य ।

२ “त्रिसाहस्ररजांसियं” त्रिसाहस्रलोकधातुरजांसि इत्यर्थः । “दणवरिओष-
धियो” दणवरौषधः “न्यसेय” न्यसति “एकनैषो” एकनैषः “को पुनि विस्मयः”
कः पुनर्विस्मयः “शतेभिः” शतैः । पञ्चशतादीनां न्यासे तु को विस्मय इत्याशयः ।

३ “यावन्ति” यावन्तः “सत्त्व” सत्त्वाः “निखिले” सर्वजगतीत्यर्थः “त्रिअध्व-
युक्ताः” त्र्यध्वयुक्ताः “चेतसिकसञ्ज्ञिवितर्कितानि” . चेतसिकसञ्ज्ञावितर्कितानि
“प्रणीत तथ” प्रणीतास्तथा “सङ्क्षिपविच्छिपाः” सङ्क्षेपविच्छेपाः “एकस्मिं चित्तं”
एकस्मिन्ने “परिवर्त्ति” परिवर्त्तते “प्रजानि” प्रजानाति ॥

इति हिं भिक्षवोऽभिभूताः सर्व्वे शाक्यकुमारा अभूवन् ।
 बोधिसत्त्व एव विशिष्यते स्म । तदनन्तरं लङ्घिते ज्विते ज्विते
 सर्व्वत्र बोधिसत्त्व एव विशिष्यते स्म ॥ गगनतलगतासु देव-
 पुत्रा इमा गाथा अभाषन्त ।

व्रततपसगुणेन संयमेन क्षमदममैत्रबलेन कल्पकोद्यः ।
 तथ कृतलघुकायचित्ते नेता तस्य जनस्य विशिष्यतां शृणो-
 याः (१) ॥

इह गृहगत युष्मे पश्यथा सत्त्वमारं अपि च दशसु दिक्षु
 गच्छतेऽयं क्षणेन ।

अपरिमितजिनानां पूजनामेष कुर्व्वन् मणिकनकविचित्रैर्लोक-
 धातुष्वनन्ता (२) ॥

न च पुन गति आगतिञ्च अस्य यूयं प्रजानथ तावदृद्धि-
 प्राप्तः ।

कोऽत्र जगति विस्मयं जनेया असदृश एष करोथ गौरवोऽ
 स्मिन् (३) ॥

एवं कृत्वा बोधिसत्त्व एव विशिष्यते स्म ॥ तत्र शाक्या आज्ञः ।
 युद्धेषु तावत्कुमारो विशेषयितव्यो जिज्ञास्यस्य ॥ तत्र बोधिसत्त्व

१ “ व्रततपसगुणेन ” व्रततपस्यागुणेन “ क्षमदममैत्रबलेन ” क्षमादममैत्रबलेन
 “ कल्पकोद्यः ” कल्पकोटिपर्य्यन्तमित्यर्थः “ तथ ” तथा “ कृतलघुकायचित्त ”
 कृतलघुकायचित्तः “ शृणोयाः ” शृणुत ॥ २ “ गृहगत ” गृहगतं “ युष्मे ” यूयं
 “ पश्यथाः ” पश्यत “ गच्छतेऽयं ” गच्छत्ययं “ पूजनामेष ” पूजनमेष “ लोकधातु-
 ष्वनन्ता ” लोकधातुषु अनन्तेषु ॥ ३ “ पुन गति आगतिञ्च ” पुनर्गतिमागतिञ्च “ प्रजा-
 नथ ” प्रजानीथ “ तावदृद्धिप्राप्तः ” तावदृद्धिप्राप्तः “ जनेया ” जनयेत्
 “ करोथ गौरवोऽस्मिन् ” करोति गौरवमस्मिन् गौरवजनकं कार्य्यं करोतीत्यर्थः ॥

एकाम्ने स्थितोऽभूत् तानि च पञ्चमात्राणि शाक्यकुमारशतानि
 युगपद्युध्यन्ति स्म ॥ इति हि द्वात्रिंशच्छाक्यकुमाराः सालम्भाय
 स्थिताः । तदा मन्दस्वानन्दस्य बोधिसत्त्वमभिगतौ सालम्भाय तौ
 समनन्तरं स्पृष्टावेव बोधिसत्त्वेन पाणिना तौ बोधिसत्त्वस्य बलं
 तेजस्यासहमानौ धरणीतले प्रपतितावभूतां ॥ तदनन्तरं देव-
 दत्तः कुमारो गर्वितस्य मानी च बलवानेव स्तब्धः शाक्यमा-
 नेन च बोधिसत्त्वेन सार्द्धं विस्पर्द्धमानः सर्वावन्तं गगन-
 मण्डलं वा प्रदक्षिणीकृत्य विक्रीडमानो बोधिसत्त्वमभिपतति
 स्म ॥ अथ बोधिसत्त्वोऽसम्भ्रान्त एवावरमाणो दक्षिणेन पाणिना
 मलीलं देवदत्तं कुमारं गृहीत्वा त्रिर्गगनतले परिवर्त्यमानं
 नियहार्थमविहिंसाबुद्ध्या मैत्रेण चित्तेन धरणीतले निक्षिपति
 स्म नचास्य कायं व्याबाधते स्म ॥

ततो बोधिसत्त्वोऽप्याह । अलमलमनेन विवादेन सर्व्व
 एकीभूत्वा इदानीं सालम्भायागच्छतेति ॥

अथ ते सर्व्वे एकीभूत्वा बोधिसत्त्वमभिनिपतिताः । ते समन-
 न्तरं स्पृष्टा बोधिसत्त्वेन बोधिसत्त्वस्य अयं तेजस्य कायबलं
 स्थाम चासहमानाः स्पृष्टमात्रा एव बोधिसत्त्वेन धरणीतले
 प्रापतन् ॥ तत्र मरुन्मनुजशतसहस्राणि हिहीकार किलकिला-
 प्रद्वेडित शतसहस्राणि अकार्षुः ॥ गगनतलगतास्य देवपुत्रा
 महान्तं पुष्यवर्षमभिप्रवर्ष्यैकस्त्रेणेमा गाथा अभाषन्त ।

यावन्त सत्त्वा दशस्र दिशासु ते दुष्टमल्ल महनयसमा
 भवेयुः ।

एकक्षणेन निपतेयु नरर्षभस्य संस्पृष्टमात्र निपतेयु क्षितीतले-
ऽस्मिन् (१) ॥

मेरुः सुमेरु तथ वज्रकचक्रवाहौ ये चान्य पर्वत क्वचिद्दशसु
दिशासु ।

पाणिभ्य गृह्य मसिचूर्णनिभां प्रकुर्यात् को विस्तयो मनुज-
आश्रयके कुमारे (२) ॥

एषो द्रुमेन्द्रप्रवरे महदुष्टमलं मारं ससैन्य सबलं सहयं ध्वजाये ।
मैत्रीबलेन विनिहत्य हि कृष्णबन्धुं यावत् स्पृशियति अनुत्तर-
बोधि सान्तं (३) ॥

एवं कृत्वा बोधिसत्त्व एव विशिष्यते स्म ॥ अथ दण्ड-
पाणिः शाक्यकुमारानेतदवोचत् । जिज्ञासितमिदं दृष्ट्वा
हन्तेदानीमिषुञ्जेपमुपदर्शयत ॥ तत्रानन्दस्य द्वयोः क्रोशयो-
रयस्मयी भेरी लक्ष्यं स्थापिताऽभूत् ॥ अस्थानन्तरं देवदत्तस्य
चतुर्षु क्रोशेषु अयस्मयी भेरी स्थापिताऽभूत् ॥ सुन्दरनन्दस्य
षट्सु क्रोशेष्वयस्मयी भेरी स्थापिताऽभूत् ॥ दण्डपाणेर्यौजन-
दयेऽयस्मयी भेरी स्थापिताऽभूत् ॥ बोधिसत्त्वस्य दशसु क्रोशेषु
अयस्मयी भेरी स्थापिताऽभूत् ॥ अस्थानन्तरं सप्त ताला अय-

१ “यावन्त” यावन्तः “दुष्टमलं” दुष्टमलाः “महनपसमाः” महानगरसमाः
“निपतेयु नरर्षभस्य” निपतेयुर्नरर्षभेण “संस्पृष्टमात्रं” संस्पृष्टमात्रं “क्षितीतले
ऽस्मिन्” क्षितीतलेऽस्मिन्श्च निपतेयुरित्यस्य द्विरादितिर्व्यर्थे ॥ २ “सुमेरु तथ”
सुमेरुस्तथा “येचान्ये पर्वत क्वचिद्दशसु” येचान्ये पर्वताः क्वचिद्दशसु “पाणिभ्य
गृह्य मसिचूर्णनिभां” पाणिभ्यां गृहीत्वा मसिचूर्णनिभान् “मनुज आश्रयके”
मनुजाश्रयके । ३ “एषो द्रुमेन्द्रप्रवरे” एष द्रुमेन्द्रप्रवरतुल्यमित्यर्थः “महदुष्टमलं”
महादुष्टमलस्वरूपमित्यर्थः “ससैन्य” ससैन्यं “स्पृशियति” स्पृशयति “अनुत्तर-
बोधि” अनुत्तरबोधौ ।

स्मयी वराहप्रतिमा यन्त्रयुक्ता स्थापिताऽभूत् ॥ तत्रानन्देन
 द्वाभ्यां क्रोशाभ्यां भेर्याहताऽभूत् । तत उत्तरं न शक्नोति स्म ॥
 देवदत्तेन चतुःक्रोशस्था भेर्याहताऽभूत् । नोत्तरं शक्नोति
 स्म ॥ सुन्दरनन्देन षट्क्रोशस्था भेर्याहताऽभूत् । नोत्तरं
 शक्नोति स्म ॥ दण्डपाणिना द्वियोजनस्था भेर्याहताऽभूत् ।
 निविद्धा च नोत्तरं शक्नोतिस्म ॥ तत्र बोधिसत्त्वेन यद्यदेव
 धनुरूपनाम्यते स्म । तत्तदेवाच्छिद्यते स्म ॥

ततो बोधिसत्त्व आह । अस्तीह नगरे किञ्चिदन्यद् धनु-
 र्यन्ममारोपणं सहेत कायबलं स्थाम च ॥

राजा आह । अस्ति पुत्र ॥

कुमार आह । क्व तद्देव ॥

राजा आह । तव पुत्र पितामहः मिहद्धनुर्नामाऽभूत् ।
 तस्य यद्धनुस्तदेतर्हि देवकुले गन्धमालैर्महीयते न पुनःकस्मि-
 च्छक्नोति स्म तद्धनुरारोपयितुं प्रागेव पूरयितुं ॥

बोधिसत्त्व आह । आनीयतां देव तद्धनुर्जिज्ञासिष्यामः ॥

तावद्यावद्धनुरूपनामितमभूत् (१) ॥ तत्र सर्व्वे शाक्यकुमाराः
 परमेणापि प्रयत्नेन व्यायच्छमाना न शक्नुवन्ति स्म तद्धनुरा-
 रोपयितुं प्रागेव पूरयितुं ॥ ततस्तद्धनुर्दण्डपाणेः शाक्यस्योप-
 नामितमभूत् ॥ अथ दण्डपाणिः शाक्यः सर्व्वकायबलस्थाम
 सञ्जनय्य तद्धनुरारोपयितुमारब्धोऽभूत् (२) शक्नोति स्म ॥ याव-

१ “ उपनामितमभूत् ” उपानोतमभूत् एवमत्र सर्व्ववाक्यम् । २ “ आरब्धोऽभूत् ”
 आरब्धवानित्युचितम् ।

द्वौधिसत्त्वस्योपनामितमभूत् । तद्वोधिसत्त्वो गृहीत्वा आसनाद-
नुत्तिष्ठन्नेवाङ्गुपर्यङ्गं कृत्वा वामेन पाणिना गृहीत्वा दक्षिणेन
पाणिना एकाङ्गुल्यद्येणारोपितमभूत् (१) ॥ तस्य धनुष आरो-
प्यमाणस्य सर्व्वं कपिलवस्तु महानगरं शब्देनाभिविज्ञप्तमभूत् ॥
सर्व्वनगरजनस्य विक्रलीभूतोऽन्योन्यमपृच्छत् । कस्यायमेवंविधः
शब्द इति ॥ एतदवोचत् । सिद्धार्थेन कुमारेण पैतामहधनु-
रारोपितं तस्यायं शब्द इति ॥ तत्र देवमनुजशतसहस्राणि
हाहाकारकिलकिलाप्रच्वेडितशतसहस्राणि प्रामुञ्चन् ॥ गगन-
तलगताश्च देवपुत्रा राजानं शुद्धेादनं तच्च महान्तं जननि-
कायं गाथयाऽध्यभाषन्त ।

यथ पूरित एष धनुर्मनिना
न च उत्थितु आसनिना च भुमी ।
निःसंशयं पूर्णमभिप्रायु मुनि-
र्लघु भेष्यति जित्व च मारचमूं (२) ॥

इति हि भिक्षुवो बोधिसत्त्वस्तद्भुनः पूरयित्वेषुं गृहीत्वा ता-
दृशेन बलस्थान्ना तमिषुं क्षिपति स्म ॥ येन च या चानन्दस्य
भेरी यावद्देवदत्तस्य यावत् सुन्दरनन्दस्य यावद्दण्डपाणेस्ताः
सर्वा अभिनिर्भिद्यं ताश्च दशक्रोशस्यां स्वकामयस्त्रयो भेरीं
सप्ततालान् यन्त्रयुक्तां वराहप्रतिमामभिनिर्भिद्य स इषुर्धर-
णीतलं प्रविश्य अदर्शनाभामोऽभूत् ॥ यत्र च प्रदेशे स इषु-

१ “ आरोपितमभूत् ” आरोपितमकरोदित्युचितम् ॥ २ “ यथ ” यथा “ पूरित
एष ” पूरितमेतत् “ उत्थितु ” उत्थितः “ आसनिना ” आसनात् “ भुमी ” भूम्याः
“ पूर्णमभिप्रायु ” पूर्णाऽभिप्रायः “ भेष्यति ” भेष्यति “ जित्व ” जित्वा ।

भूमितलं सम्भित्वा प्रविष्टस्त्रिभुवनप्रदेशे क्रुपः संवृत्तः । यदद्यापि
 शरक्रुप इत्यभिधीयते ॥ तत्र देवमनुष्यशतसहस्राणि हाहा-
 कारकिलकिलाप्रव्वेडितशतसहस्राणि प्रामुञ्चन् । सर्व्वश्च शाक्य-
 मणो विस्मितोऽभूत् आश्चर्य्यप्राप्तः ॥ आश्चर्य्यं भो न च नाम
 अनेन योग्यता कृता इदञ्च ईदृशं शिल्पकौशलं ॥ गगनतल-
 गताश्च देवपुत्रा राजानं शूद्धोदनं तच्च महान्तं जननिकाय-
 मेवमाहुः । कोऽत्र विस्मयः तत्कस्मात् ।

एष धरणिमण्डे पूर्व्वबुद्धासनस्थः
 समर्थं धनुर्गृहीत्वा शून्यनैरात्मवाणैः ।
 क्लेशरिपुं निहत्वा दृष्टिजालञ्च भित्त्वा
 शिव विरज मशोकां प्राप्यते बोधिमय्यां (१) ॥

एवमुक्त्वा देवपुत्रा बोधिसत्त्वं दिव्यैः पुष्यैरभ्यकीर्य्य प्रा-
 क्रामन् ॥ एवं लङ्घिते प्राक्चलिते लिपिमुद्रागणनासङ्ख्या-
 सालम्भधनुर्व्वेदे जविते ज्विते तरणे इष्वस्ते हस्तिग्रीवा-
 यामश्चष्टे रथे धनुष्कलापे स्थैर्य्ये स्थान्नि सुशैर्य्ये बाहुव्यायामे-
 ऽङ्कुशग्रहपाशग्रहे उद्याननिर्थाणे अवयाने मुष्टिवन्धे शिखाबन्धे
 ह्ये भेद्ये तरणे स्फालने अक्षुण्णवेधित्वे मर्मवेधित्वे शब्दवेधित्वे
 दृढप्रहारित्वेऽचक्रीडायां काव्यव्याकरणे गन्थरचिते रूपे रूप-
 कर्म्मणि अधीतेऽग्निकर्म्मणि वीणायां वाद्यनृत्ये गीतपठिते
 आख्याते हास्ये लास्ये नाट्ये विडम्बिते माल्यगन्थने संवाहिते

१ “ धरणिमण्डे ” धरणीमण्डले । “ समर्थ ” समर्थः “ निहत्वा ” निहत्य “ शिव
 विरजमशोकां ” शिवां विरजस्कामशोकां “ बोधिमय्यां ” बोधिप्राप्यामय्यां गति-
 सिन्धुर्धः ।

मणिरागे वंस्तरागे मायाकृते स्वप्नाध्याये शकुनिरुते स्त्रीलक्षणे
पुरुषलक्षणे अश्वलक्षणे हस्तिलक्षणे गोलक्षणे अजलक्षणे
मिश्रितलक्षणे कैटभेश्वरलक्षणे निर्घण्टौ निगमे पुराणे इतिहासे
वेदे व्याकरणे निरुक्ते शिखायां कन्दसि यज्ञकल्पे ज्योतिषि
साङ्ख्ये योगे क्रियाकल्पे वैशेषिके वैशिके अर्थविद्यायां वार्हस्पत्ये
आश्वर्ये आसुरे मृगपक्षिरुते हेतुविद्यायां जतुयन्त्रे मधुच्छिष्ट-
कृते सूचीकर्माणि विदलकर्माणि पत्रच्छेद्ये गन्धयुक्तौ इत्येवमा-
द्यासु सर्वकर्मकलासु लौकिकादिषु दिव्यमानुष्यकातिक्रान्तासु
सर्वत्र बोधिसत्त्व एव विशिष्यते स्म ॥

अथ खलु पुनस्तेन समयेन दण्डपाणिः शाक्यः स्वां दुहितरं
गोपां शाक्यकन्यां बोधिसत्त्वाय प्रादात् । सा च राज्ञा शूद्धोद-
नेनानुपूर्व्येण बोधिसत्त्वाय वृताऽभूत् ॥ तत्र खल्वपि बोधि-
सत्त्वश्चतुरशीतिस्त्रीसहस्राणां मध्ये प्राप्नो लोकानुभवेन तथा
च समानं क्रोडन्तं परिचारयन्तमात्मानमुपदर्शयति स्म ॥
तेषां चतुरशीतिस्त्रीसहस्राणां गोपा शाक्यकन्या सर्वाभाम-
यमहिष्यभिषिक्ताऽभूत् ॥ तत्र खल्वपि गोपा शाक्यकन्या न
कञ्चिद्दृष्ट्वा वदनं कादयति स्म स्वश्रूं वा स्वसुरं वाऽन्तर्जनं वा ॥
ते तामुपध्यायन्ति स्म विचारयन्ति स्म । नवबधूका हि नामा-
प्रतिलीना तिष्ठते । या पुनर्विवृत्तैव सदा ॥ ततो गोपा शाक्य-
कन्या एतां प्रकृतिं श्रुत्वा सर्वस्यान्तर्जनस्य पुरतः स्थित्वा इमा
गाथा अभाषत ।

विवृत्तः शोभते आर्य्य आसनस्थानचङ्गमे ।

मणिरत्नं ध्वजाद्ये वा भासमानं प्रभास्वरं ॥
 गच्छंस्तु शोभते आर्य्यं आगच्छन्नपि शोभते ।
 स्थितो वाथ निषण्णो वा आर्य्यः सर्वत्र शोभते ॥
 कथयन् शोभते आर्य्यस्त्वृष्णीभूतोऽपि शोभते ।
 कलविक्रो यथा पक्षी दर्शनेन स्वरेण वा ॥
 कुशचीरो निर्वस्त्रो वा मन्दचैलः कृषतनुः ।
 शोभतेऽमौ स्वतेजेन (१) गुणवान् गुणभूषितः ॥
 सर्वेण शोभते आर्य्यो यस्य पापं न विद्यते ।
 कियद्विभूषितो बालः पापकारी न शोभते ॥
 ये किल्बिषांस्य हृदये मधुराः सुवाचः
 कुम्भो विषस्य परिषिक्त यथाऽमृतेन ।
 दुस्पर्शशैलशिलवत् कठिनान्तरात्मा
 सर्वस्य वा चिरमदर्शनं तादृशानां (२) ॥
 सर्वेऽपि ते न शिशुः सर्वमुपेन्ति सौम्याः
 सर्वेषु तीर्थं इव सर्वजगोपजीव्याः ।
 दधिचौरपूरुषघटतुल्या सदैव आर्य्याः
 शुद्धं सुदर्शनं सुमङ्गलं तादृशानां (३) ॥

१ “ स्वतेजेन ” स्वतेजसा । २ “ किल्बिषांस्य ” किल्बिषाणि च ये किल्बिषादीन्भार-
 यन्तीति शेषः । “ परिषिक्तं यथा ” परिषिक्तो यथा “ दुःस्पर्शशैलशिलवत् ” दुः-
 स्पर्शशैलशिलावत् “ सर्वस्य ” सर्वेषां तादृशानां चिरमदर्शनं योग्यमित्यर्थः ।
 ३ “ शिशुः सर्वमुपेन्ति ” शिशुः तां सर्वस्य निकटे उपयन्ति प्राप्नुवन्ति स्वीकुर्वन्तीति
 यावत् “ सर्वजगोपजीव्याः ” सर्वजगत उपजीवकाः “ दधिचौरपरिपूरुषघटतुल्यं ”
 दधिचौरपरिपूरुषघटतुल्याः “ सुदर्शनं सुमङ्गलं ” सुदर्शनं सुमङ्गलं ।

ये पापमित्रं परिवर्जित दीर्घरात्रं
 कल्याणमित्ररतनैश्च परिगृहीताः ।
 पापं विवर्जयि निवेशयि बुद्धधर्मे
 सफलं सुमङ्गल सुदर्शन तादृशानां (१) ॥
 ये कायसंयत सुसंयतकायदोषा
 ये वाचसंयत सदा अवकीर्णवाचः ।
 गुप्तेन्द्रियाः सुनिवृताश्च मनःप्रसन्नाः
 किन्तादृशान वदनप्रतिच्छादयित्वा (२) ॥
 वस्त्रासहस्र यदि च्छादयि आत्मभावं
 चित्तञ्च येष विवृतं न हिरी न लज्जा ।
 न च येष ईदृश गुणा नपि सत्यवाक्यं
 नग्ना विनम्ररतने विचरन्ति लोके (३) ॥
 याश्चित्तगुप्त सततेन्द्रियसंयताश्च
 न च अन्यसत्त्वमनसा स्वपतीन तुष्टाः ।
 आदित्यचन्द्रसदृशी विवृतप्रकाशा

१ “ पापमित्र ” पापमित्रैः “ परिवर्जित ” परिवर्जिता “ कल्याणमित्ररतनैश्च ”
 कल्याणमित्ररतनैश्च “ पापं विवर्जयि ” पापविवर्जिताः “ निवेशयि ” निविष्टाः
 “ सुमङ्गलसुदर्शन ” सुमङ्गलं सुदर्शनम् । २ “ कायसंयत ” संयतकायाः “ वाच-
 संयत ” संयतवाचः “ सुनिवृताश्च ” सुनिवृताश्च “ किन्तादृशान ” किन्तादृशानां
 “ वदनप्रतिच्छादयित्वा ” वदनप्रतिच्छादनेन इति । ३ “ वस्त्रासहस्र ” वस्त्रसहस्रं
 “ छादयि ” छादयति “ येषविवृतं ” येषां विवृतं “ न हिरी ” न ह्री “ येष
 ईदृश ” येषामोदृशाः “ नपि ” नापि “ विनम्ररतने ” विनम्ररताः । वस्त्रसहस्रं
 यदि छादयति तर्हि येषां चित्तनिग्रहलौकिकलज्जानिष्टतिसत्यवाक्यादिगुणा न
 सन्ति तानेव छादयति । ये तु चित्तनिग्रहादिगुणवन्तस्ते तु नग्ना भूत्वा लोकं विच-
 रन्तीत्यर्थः ।

किं तादृशीन वदनप्रतिच्छादयित्वा (१) ॥ अपि च ।

जानन्ति आशय मम चक्षयो महात्मा

परचित्तबुद्धिकुशलास्तथ देवसङ्घाः ।

यथ मच्च शील गुण सम्बर अप्रमादो

वदनावगुण्ठनमतः प्रकरोमि किं मे (२) ॥

अश्रीषीद्भिन्नवो राजा शुद्धोदनो गोपाया शाक्यकन्याया
एवंरूपसर्वगाथाप्रतिभाननिर्देशं । श्रुत्वा च पुनस्तुष्ट उदय
आत्तमनाः प्रमुदितः प्रीतिमौमनस्यजातोऽनेकरत्नप्रत्युत्प्रेन पुष्य-
युक्तेन कोटीशतसहस्रमूत्येन च मुक्ताहारेणाभिजातलोहि-
तमुक्ताप्रत्युत्पया च सुवर्णमालया गोपां शाक्यकन्यामभिच्छा-
द्यैनमुदानमुदानयति स्म ।

यथा च पुत्रो मम भूषितो गुणै-

स्तथा च कन्या स्वगुणैः प्रभासते ।

विशुद्धसत्त्वौ तदुभौ समागतौ

समेति सर्पिर्यथ सर्पिखण्ड (३) इति ॥

अनुपूर्व्वेण यथा पूर्व्ववत् बोधिसत्त्वप्रमुखाः स्वपुरं प्राक्रामन् ॥

इति शिल्पसन्दर्शनपरिवर्त्तो नाम द्वादशः ॥

१ “चित्तगुप्ता” गुप्तचित्ताः “सततेन्द्रियसंयताश्च” सततं संयतेन्द्रियाश्च “अन्य-
सत्त्वमनसा” अन्यसत्त्वमनस्विन्यः “स्वपतीन” स्वपतिना “आदित्यचन्द्रसदृशो”
आदित्यचन्द्रसदृशः “किन्नादशीन” किन्नादशीनां “वदनप्रतिच्छादयित्वा”
वदनप्रतिच्छादनेन । २ “आशय” आशयं “महात्मा” महात्मानः “पर-
चित्तबुद्धिकुशलास्तथ” परचित्तज्ञानकुशलास्तथा इत्यर्थः “यथ मम शीलगुण-
सम्बर” यथा मम शीलं गुणः सम्बरः । ३ “सर्पिर्यथ” सर्पिर्यथा “सर्पिखण्डः”
सर्पिःखण्डः । यथा सर्पिः सर्पिःखण्डयोगं प्राप्य खादुतरं भवति तथेयं गोपाऽपि
बोधिसत्त्वं प्राप्य अतितरां शशुभे इति भावः ॥

त्रयोदशाध्यायप्रारम्भः ॥

इति हि भिक्षव आत्मरुतहर्षमुदीरयन्त आगता आसन् ।
 बोधिसत्त्वस्थान्तःपुरमध्यगतस्थानेकदेवनागयक्षगन्धर्वासुरगरुड-
 किन्नरमहोरंगशक्रब्रह्मलोकपालाः ॥ ये बोधिसत्त्वस्य पूजाकर्म्मणि
 श्रात्सुक्यमापस्यन्ते स्म ॥ तत्र भिक्षवोऽपरेण समयेन सम्बुद्धलानां
 देवनागयक्षगन्धर्वासुरगरुडकिन्नरमहोरंगशक्रब्रह्मलोकपाला-
 नामेतदभवत् । अति चिरं वतायं सत्पुरुषोऽन्तःपुरे विलम्बते ।
 ये चास्येमे दीर्घरात्रं परिपाचिताः सर्वाश्चतुर्भिः सङ्गहवस्तु-
 भिर्दानेन प्रियवाक्येन अर्थक्रियया समानार्थतया यस्य बोधि-
 सत्त्वस्य धर्मदेशितमाज्ञास्यन्ति तत्सहैव च तानि धर्मभाज-
 नानि सर्वाण्यन्वर्हितानि भविष्यन्ति । बोधिसत्त्वश्च पश्चाद-
 भिनिष्क्रम्यानुत्तरां सम्यक्सम्बोधिमभिसम्बुध्यते ॥ ततस्ते
 सगौरवा सप्रतीताः (१) प्राञ्जलीभूता बोधिसत्त्वं नमस्यन्ति स्म ॥
 एवमभिप्रायाश्चोदीक्षमाणाः स्थिता अभूवन् । कदा च नाम
 तद्भविष्यति । यद्वयं वरप्रवरं शुद्धसत्त्वमभिनिष्क्रामन्तं पश्या-
 मोऽभिनिष्क्रम्य च तस्मिं महाद्रुमराजमूलेऽभिनिषद्य सबलं
 मारं धर्षयित्वानुत्तरां सम्यक्सम्बोधिमभिसम्बुद्धं (२) दशभिस्त-
 थागतबलैः समन्वागतं चतुर्भिश्च तथागतवैशारद्यैः समन्वागत-
 मष्टादशभिश्चावेणिकैर्बुद्धधर्मैः समन्वागतं त्रिपरिवर्त्तं द्वाद-
 शाकारमनुत्तरं धर्मचक्रं प्रवर्त्तयन्तं महता बुद्धविक्रीडितेन

सदेवमानुषासुरलोकं यथाधिमुक्त्वा सुभाषितेन सन्तोषयन्तं ॥

तत्र भिक्षुवो बोधिसत्त्वो दीर्घरात्रमसङ्ख्येयां कल्याणमुपादाय
सततं समितं परप्रणयेऽभूत् । सार्वलौकिकलोकोत्तरेषु
धर्मेषु स्वयमेवाचार्यः सर्वकुशलमूलधर्मचर्यासु दीर्घकालं च
कालज्ञो वेलाज्ञः समयज्ञोऽभूत् । अच्युतोऽभिज्ञः पञ्चाभिज्ञाभिः
समन्वागतोऽभूत् ॥ अद्भिपादविक्रीडितः सर्वेन्द्रियकुशलः
कालाकालज्ञः कालवेषी महासागर इव प्राप्तां वेलां नाति-
क्रामति स्म ॥ सोऽभिज्ञज्ञानबलेन समन्वागतः स्वयमेव सर्वं
जानाति स्म । अस्यायं कालः प्रग्रहस्यायं कालो नियग्रहस्यायं
कालः सङ्ग्रहस्यायं कालोऽनुग्रहस्यायं काल उपेक्षाया अयं
कालो भाषितस्यायं कालः तुष्णीभावस्थायं कालो निष्क्रम-
स्यायं कालः प्रव्रज्याया अयं कालः स्वाध्यायस्यायं कालः
सौमनस्यस्यायं कालः प्रविवेकस्यायं कालः क्षत्रियपर्षदमुप-
सङ्गमितुं यावदयं कालो ब्राह्मणगृहपतिपर्षदमुपसङ्गमितु-
मयं कालो देवनागयक्षगन्धर्वासुरगरुडकिन्नरमहोरगशक्र-
ब्रह्मलोकपालभिक्षुभिक्षुक्युपासकोपासिकापर्षदमुपसङ्गमितु मयं
कालो धर्मदेशनाया अयं कालः प्रतिसंलीनस्य सर्वत्र बोधि-
सत्त्वो नित्यकालं कालज्ञो भवति स्म कालवेषी ॥

अथ च पुनर्भिक्षुवो धर्मताप्रतिलम्भ एष चरमभाविनां
बोधिसत्त्वानां । यदवश्यं दशदिग्लोकधातुस्थितैः बुद्धैर्भगवद्भि-
रन्तःपुरमध्यगताः सङ्गीतितुर्यनिर्नादितैरेभिरेवंरूपैर्धर्ममुखैः
सञ्ज्ञादितया भवन्ति ॥ तत्रेदमुच्यते ।

ये सत्त्वाद्या दशदिग्लोके तेषु विशेषास्तत्र रतितुर्थैः ।
गाथा गीता इम रतिमधुराः सञ्चोदेन्ति नरवरप्रवरं (१) ॥
पूर्वीं तुभ्यं अयु कृतु प्रणिधो दृष्ट्वा सत्त्वान्दुःखशतभरितां ।
तेन त्राणं जगति च शरणे भेष्ये नाथो हितकर परम (२) ॥
साधो वीरां स्मर वरि पुरीमां या ते आसीज्जगहित प्रणिधिः ।
कालो वेला अयु तव समयो निष्क्रम्याहि च्छषिवरप्रवर (३) ॥
यस्यार्थे ते धनवर विविधास्त्यक्ताः पूर्वे शिरकरचरण ।
भेष्ये बुद्धो नरमरुदमको लोकस्याग्रो गुणशतनिचितः (४) ॥
त्वं शीलेन व्रततपचरितस्त्वं ज्ञान्तीये जगहितकरणः ।
त्वं वीर्येण शुभगुणनिचितो ध्याने प्रज्ञे न तु समु त्रिभवे (५) ॥
क्रोधाविष्टाखिलमल बद्धलास्ते मैत्रीये त्वयि स्फुट सुगता ।
कारुण्यन्ते बद्धविध सुबुधे मिथ्यात्वे आशुभगुणरहिते (६) ॥
पण्यज्ञाने शुभनिचितात्मा ध्यानाभिज्ञो व्रततपविरजो ।

१“इम रतिमधुराः” इमा रतिमधुराः । “सञ्चोदेन्ति” सञ्चोदयन्ति । २“पूर्वीं तुभ्यं”
पूर्वं त्वया “अयु कृतु प्रणिधो” इदं कृतं प्रणिधानं “सत्त्वान्दुःखशतभरितां”
सत्त्वान्दुःखशतपरिपूर्सानित्यर्थः “शरणे” शरणागतानामित्यर्थः “भेष्ये” भा-
ष्यसि “नाथो” नाथेति । ३ “वीरा” वीर “वरि पुरीमां” वरां पुरी-
मिमां “या ते आसीज्जगहित प्रणिधिः” यस्ते आसीज्जगतो हिताय प्रणिधिः
प्रणिधानमित्यर्थः “अयु” अयं “निष्क्रम्याहि” निष्क्रम्य एहि । ४ “धनवर”
धनवराः “पूर्वे” पूर्वं “शिरकरचरण” शिरःकरचरणानि “भेष्ये” भाष्यसि
“नरमरुदमकः” नरमरुदमकः । ५ “व्रततपचरितः” आचरितव्रततपाः
“ज्ञान्तीये” ज्ञान्त्या “जगहितकरणः” जगहितकरणः “ध्याने प्रज्ञे न तु समु”
ध्यानेन प्रज्ञया न तु समः । ६ “क्रोधाविष्टाखिलमल” क्रोधावेशा अखिलमलाः
“मैत्रीये” मैत्रे “स्फुट” स्फुटं “सुगता” हे सुगता “बद्धविध” बद्धविधं “मिथ्यात्वे
आशुभगुणरहिते” मिथ्यात्वेन आशुभगुणरहिते इत्यर्थः ।

आभासेषी दश इम दिशतो मेघामुक्तः शशिरिव विमलः (१) ॥

एते चान्ये बद्धविध रुचिरास्तुर्याघोषा जिनरुतरचिताः ।

ये चोदेन्ति सुरनरमहितं निष्क्रम्याहो अयु तव समयु (२) इति ॥

बोधिसत्त्वस्य खलु पुनर्भिन्नवस्तस्मिन्गृहवरप्रधाने सर्वोप-
करणसमृद्धिसमुदिते यथाभिप्रायसुखविहारानुकूलेऽमरपुर-
भवनप्रकाशे वितर्दिनिर्यूहतोरणगवाचहर्म्यकूटागारप्रासादव-
रप्रवरे सर्वरत्नविचित्रालङ्कारविविधभक्तिसुविभक्ते उच्छ्रित-
च्छत्रध्वजपताकानेकरत्नकिङ्किणीजालसमलङ्कृतेऽनेकपट्टदाम-
शतसहस्राभिप्रलम्बिते नानारत्नप्रत्युप्ते मुक्ताहाराभिप्रलम्बिते
विचित्रपट्टरत्नसङ्गमोपशोभिते अवशक्तपट्टमाल्यदामकलापे
गन्धवटिकानिर्धूपितेऽवश्यायपट्टविततविताने सर्व्वर्तुकपुष्पपरम-
सुगन्धिसुरुचिराभिप्रकीर्णपुष्करिणीपुण्डरीकनवनलिनीजाल-
संस्थानपरिभोगबद्धले पत्रगुप्तशुकशारिकाकोकिलाहंसमयूर-
चक्रवाककुणालकलविङ्कजीवजीवकादिनानाविधद्विजगणमधुर-
स्वरनिकूजिते नीलवैदूर्यमये धरणीतले संस्थानपरिभोगे सर्व्व-
रूपप्रतिभाससन्दर्शने अदत्तनयनाभिरम्ये परमप्रीतिप्रामोद्य-
सञ्जनने तस्मिन्गृहवरप्रधानेऽध्यावसतो बोधिसत्त्वस्योदारवरस-
रणभवननिवासिनोऽमलविमलनिर्मलाङ्गस्थाऽमुक्तमालाभरणस्य
प्रवरसुरभिगन्धानुलेपनानुपलिप्तगात्रस्य शुक्लशुभविमलविशु-

१ “पुण्यज्ञाने” पुण्यज्ञानेन “व्रततपविरजः” व्रततपोविरजाः “आभासेषी”
आभाससे “दश इम दिशतः” दशस्वासु दिक्षु “शशिरिव” शशीव । २ “बद्धविध”
बद्धविधाः “चोदेन्ति” चोदयन्ति “निष्क्रम्याहो” निष्क्रम्येहि “अयु तव समयु”
अयुक्तव समय इति ।

द्भुनिर्भलवस्त्रंप्रावृतशरीरस्थानेकदिव्यपुष्यगुच्छसुविन्यस्तमृदुका-
चिलिन्दिकसुखसंस्पर्शवराङ्गरचितशयनवरतलाभिरूढस्यामर-
बधुभिरिव सर्वतोऽनवद्याप्रतिकूलदर्शनशुभोपचारचरितस्या-
भिरूपान्तःपुरमध्यगतस्य शङ्खभेरीमृदङ्गपणवतुणववीणावलकी-
सम्यताडावचरसुघोषकमधुरवेणुनिर्नादितघोषरुतनानातुर्यस-
ङ्गीतिसम्प्रयोगप्रतिबोधितस्य ये च नारीगणाः स्निग्धसुरुचि-
रैर्मधुरमनोज्ञस्वरवेणुनिर्नादितनिर्घोषरुतैर्बोधिसत्त्वं प्रतिस-
म्बोधयन्ति स्म ॥ तेषां दशदिग्बस्थितानां बुद्धानां भगवताम-
धिष्ठानेन तेभ्यस्त्वर्यनिर्नादनिर्घोषरुतेभ्य इमा बोधिसत्त्वस्य स-
ञ्चोदना गाथा निश्चरन्ति स्म ।

या नार्यः प्रमुदितमनाः प्रसन्नचित्ता
वेणुभ्यो मधुरमनोरमं रणन्ते ।
आवेशाद्दशदिग्गतां जिनोत्तमानां
गाथेमा विविध विचित्ररूपाः (१) ॥
पूर्वन्ते अयु क्तु प्रणिधो अभूषि वीरा
दृष्टेमां जनत सदा अनाथभृतां ।
शोचिथ्ये जरमरणन्तथाऽन्यदुःखान्
बुद्धित्वा पदमजरं परमशोकं (२) ॥

१ “ प्रमुदितमनाः ” प्रमुदितमनस्काः “ वेणुभ्यः ” वेणुभिः “ रणन्ते ” रणन्ति
“ दशदिग्गतां ” दशदिग्गतानां “ गाथेमाः ” गाथा इमाः “ विविध ” विविधाः ।
२ “ अयु क्तु प्रणिधो ” इदं क्तं प्रणिधानं “ अभूषि वीरा ” अभूषी “ जनत ”
जनतां “ अनाथभृतां ” अनाथीभृतां “ शोचिथ्ये ” शोचित्वा “ जरमरणं ” जरास-
रणं “ अन्यदुःखान् ” अन्यदुःखानि “ बुद्धित्वा ” बुद्ध्या ।

तत्साधो पुरवरत इतः शीघ्रं निष्क्रम्या परमच्छविभिश्च चीर्णं ।
 आक्रम्य धरणितलप्रदेशं सम्बुद्ध्या असदृशजिनज्ञानं (१) ॥
 पूर्व्वे ते धनरतन विचित्रा त्यक्ताभूत् करचरणप्रियात्मा ।
 एषोऽयं तव समयो महर्षे धर्माद्यं जगि विभज अनन्तं (२) ॥
 शीलन्ते शुभ विमलमखण्डं पूर्व्वन्ते वरशततमभाषी ।
 शीलेनानतिसदृशु महर्षे मोचेही जगु विविधकिलेशैः (३) ॥
 चान्तीये भव शतचरितस्त्वं चान्त्यास्ते जगि विविध दुरुक्ताः ।
 चान्तीये चमदम निरतात्मा नैष्क्रम्ये मति कुरु द्विपदेन्द्र (४) ॥
 वीर्यन्तेदृढमचलमकम्पं पूर्व्वन्ते पृथु सुगत अभूवन् ।
 धर्षित्वा नमुचिशतं समैन्यं शोषिष्ये त्रय सकलअपायां (५) ॥
 यस्धार्ये व्रततप चरितस्त्वं ध्यायित्वा कलिकलुषकिलेशां ।
 त्वं वर्षा अमृतजलममोघं तर्पेही चिरद्विषिताननाथां (६) ॥
 तां पूर्वां गिर वरमनुचिन्त्या निष्क्रम्या पुरवरत इतः शीघ्रं ।

१ “निष्क्रम्या” निष्क्रम्य “परमच्छविभिश्च” परमर्षिभिश्च “सम्बुद्ध्या” सम्बुद्ध्या
 किन्त्वत्र सम्बोधय इत्युचितं । २ “पूर्व्वे ते धनरतन विचित्रा त्यक्ताभूत्” पूर्व्वं ते धन-
 रत्नानि विचित्राणि त्यक्तान्यभूवन् “करचरणप्रियात्मा” करचरणयुक्तप्रियशरीरमि-
 त्यर्थः “जगि” जगति । ३ “शुभ” शुभं “वरशततमभाषी” वरशतं भाषितं “शीले-
 नानतिसदृशु” शीलेनासदृशेत्यर्थः “मोचेही” मोचय “जगु” जगत् “विविध-
 किलेशैः” विविधक्लेशैः । ४ “चान्तीये” चान्त्या “शतचरितः” शताचरितः
 चान्त्याचरणशतयुक्तस्त्वमसीत्यर्थः “जगि विविध” जगति विविधाः “दुरुक्ताः”
 उपायाः कथिता इत्यर्थः “चान्तीये चमदमनिरतात्मा” चान्त्या चमादमाभ्यां-
 निरतात्मन्नित्यर्थः “नैष्क्रम्ये” निष्क्रमणे “मति” मतिं । ५ “अभूवन्”
 अभूत् “धर्षित्वा” धर्षयित्वा “शोषिष्ये” शोषयिष्यसि “त्रय” त्रीन् “सकल अपायां”
 सकलापायान् अत्र वीर्यन्ते पूर्व्वन्ते इत्यत्र ते शब्दस्य पुनरुक्तिर्व्यर्थेव । ६ “व्रततप-
 चरितस्त्वं” व्रततपसी आचरितवांस्त्वं “ध्यायित्वा” ध्यात्वा “कलिकलुषकिलेशां”
 कलिकलुषक्लेशान् “त्वं वर्षा” त्वं वर्षय “तर्पेही” तर्पय “चिरद्विषिताननाथां”
 चिरद्विषिताननाथान् ।

बुद्धित्वा पदममृतमशोकं तर्पिष्ये अमृतरसेन तृषार्त्तान् (१) ॥
 प्रज्ञा या परिचरि कुशलत्वं ज्ञानं ते पृथु विपुलमनन्तं ।
 मूढानां विमतिपथस्थितानां प्रज्ञाभां शुभरुचिरां कुरु त्वं (२) ॥
 मैत्रायां भव शतचरितस्त्वं कारुण्यवरमुदित उपेक्षये ।
 यामेवाचरितस्त्वं तामेवा वरचरि विभज जगस्य (३) ॥
 एतानी दशदिशि जिनतेजैर्गाथा निगुणकुसुमविचित्राः ।
 तूर्त्येभ्यो विविधमनोरमं रणन्ते चोदेन्ती शयनगतं कुमारं (४) ॥
 यदि पुन प्रमुदित रतिकर प्रमदाः
 सुरुचिर सुमधुर प्रभणेषु तुरियैः ।
 अथ जिन दशदिशि सुरनरदमक्ता
 गिरिवरमनु रचिततु रवि तुरियैः (५) ॥
 कृत त्वयि हितकर बद्धगुण जनता
 निजिनितु जिनगुण विचरसि गतिषु ।
 स्मर स्मर पुरिमक व्रततपचरणा

१ "गिर वरमनुचिन्त्या" गिरं वरामनुचिन्त्य "निष्क्रम्या" निष्क्रम्य "बुद्धित्वा" बुद्ध्या "तर्पिष्ये" तर्पयिष्यसि इति । २ "परिचरि" परिचारिणी "कुशलत्वं" कुशलता कौशल्यमिति यावत् "विमतिपथस्थितानां" कुमतिपथस्थितानामित्यर्थः । ३ "मैत्रायां" मैत्री "शतचरितस्त्वं" शताचरितोसि त्वं "उपेक्षये" मा उपेक्षय "यामेवाचरितस्त्वं" यदेवाचरितवांस्त्वं "तामेवा वरचरि" तदेव वराचरणं "जगस्य" जगतोऽर्थे । ४ "एतानी" एताः "जिनतेजैः" जिनतेजोभिः "तूर्त्येभ्यो" निःसृत्येति शेषः "रणन्ते" रणन्ति "चोदेन्ती" चोदयन्ति । ५ "यदि पुन" यदि पुनः "प्रमुदित रतिकर" प्रमुदिता रतिकराः "सुरुचिर सुमधुर" सुरुचिरं सुमधुरं "प्रभणेषु तुरियैः" प्राभाणेषुस्तुर्थैः "जिन" जिनाः "गिरिवरमनुरचिततु" गिरिवरमनुरचितवक्तुः "रवि तुरियैः" रवं तुर्यैः ।

लघु ब्रज द्रुमवरु स्पृशथ पदममृतं (१) ॥

सुदृषित नरमरु जिनगुणरहिता

त्वयि मतिप्रतिबलश्चमृतरसद्दा ।

दशबलगुणधर बुधजनमहिते

लघु त्वयि नरपति विभजति अमृतं (२) ॥

त्यजि त्वयि पुरि भवे धनमणिकनकाः

सखिप्रियसुत महि सनगरनिगमा ।

शिरमपि त्यजि स्वकुल करचरणनयना

जगतिय हितकरु जिनगुणनिरता (३) ॥

पुरि तुम नरवर सुत नृषु यदभू-

नरु तव अभिमुख इम गिरमवची ।

दद मम इम महि सनगरनिगमां

त्यजि तद प्रमुदितु न च मनु क्षभितो (४) ॥

१ “ छत त्वयि ” छता त्वया “ बङ्गुण ” बङ्गुणा “ निजिनितु ” निर्जित्य
 “ जिनगुण ” जिनगुणान् “ पुरिमक ” पुरोमिमां “ व्रततपचरणा ” व्रततप चाचा-
 रणानि च “ द्रुमवरु ” द्रुमवरं “ स्पृशथ ” स्पृशथ । २ “ सुदृषित नरमरु ” सुदृषितान
 नरमरुतः “ जिनगुणरहिता ” जिनगुणरहितान् “ मतिप्रतिबलश्चमृतरसद्दा ”
 मतिप्रतिबलाश्चमृतरसदे “ दशबलगुणधर ” दशबलगुणधरे “ नरपति विभजति
 अमृतं ” नरपतिर्विभजत्यमृतं । ३ “ त्यजित्वयि ” त्यक्त्वा त्वया “ पुरि ” पुरा
 “ धनमणिकनकाः ” धनमणिकनकानि “ सखिप्रियसुत ” सखिप्रियसुताः “ महि ”
 मही “ शिरमपि त्यजि ” शिरोऽपि त्यक्तं “ स्वकुल ” स्वकुलं “ करचरणनयना ”
 करचरणनयनानि “ जगतिय हितकरु ” जगतो हितकरु “ जिनगुणनिरता ”
 जिनगुणनिरता । ४ “ पुरि तुम ” पुरा त्वं “ सुत नृषु यदभूः ” सुतो ष्टलोके
 यदा अभूः “ नरु तव ” नरस्तव “ इमगिरमवची ” इमां गिरमवोचत् “ दद ”
 देहि “ इम महि ” इमां महीं “ त्यजि तद प्रमुदितु ” त्यक्त्वा तदा त्वं प्रमुदितुः
 अभूरिति शेषः “ मनु क्षभितो ” मनः क्षुब्धं ।

पुरि तुम नरपति खकुल द्विज यदभू-
 गुरुजन परिचरि न च द्रुहि परतो ।
 स्थपयसि द्विजवर बज्जजन कुशले
 च्युत ततु भवगतु गतु पुन निलयं (१) ॥
 पुरि तुम नृपसुत ऋषिवरु यदभू-
 ष्चिनि तव तनुरुह कलि नृप रूषितो ।
 हत त्वयि कुलक्रिये न च मनु क्षुभितो
 अयु तव ग्रह अवि तद करणचरणैः (२) ॥
 स्मर पुन ऋषिसुत त्वयि पुर यदभू-
 व्रतरतु गुरुभरु गिरिवरनिलये ।
 हत भव नृपति न विषकृत दृषुणा
 ह्यप तव तर्हि नृप न च मनु क्षुभितो (३) ॥
 पुरि तुम गुणधर मृगपति यदभू-
 गिरि नदि बज्जलि हृदय मनु पुरुषो ।

१ “पुरि तुम” पुरा त्वं “नरपति खकुल” नरपते खकुले “द्विज यदभूः” द्विजो यदा अभूः “गुरुजन परिचरि” गुरुजनान् पर्यचरः “द्रुहि परतो” अद्रुहः परान् “स्थपयसि द्विजवर बज्जजन कुशले” अस्थापयः हे द्विजवर बज्जजनान् कुशले “च्युत ततु भव गतु” च्युत्वा ततो भवङ्गतः “गतु पुन निलयं” गतः पुनर्निलयं । २ “पुरि तुम” पुरा त्वं “ऋषिवरु यदभूः” ऋषिवरो यदा अभूः किन्नस्त्वया “तनुरुह कलि” तनुरुहः कलिः “रूप रूषितो” रूष्ट रूपाश्च किन्ना इत्यर्थः “हत त्वयि कुलक्रिये न च मनु क्षुभितो” हतास्त्वया कुलक्रिया न च मनः क्षुब्धं “अयु तव ग्रह अवि तद” अयन्तवाग्रहः अत खदा । ३ “पुन ऋषिसुत” पुनर्ऋषिसुतः “त्वयि पुरि यदभूः” त्वं पुरा यदा अभूः “व्रतरतु गुरुभरु” व्रतरतः गुरुभरः “हत भव” हतो भवः “रूपपति” “हे रूपते” “विषकृत दृषुणा” विषाक्तोदृषुणा “ह्यप तव तर्हि” ह्यपा तव तत्र “मनु क्षुभितो” मनः क्षुब्धं ।

हित तव त्वयि मरुस्थलपति स्थपिते
 उपनयि तव पुरि न च मनु क्षुभितो (१) ॥
 पुरि तुम नरवरु त्यजिसु तु यदभू-
 र्मणि तव प्रपतितु जलधरि विपुले ।
 व्यविश्रिय क्षपयतु स्वय महउदधिं
 लभि तद मणि पुन दृढबल वृषभी (२) ॥
 पुरि तुम सुपुरुष ऋषिवरु यदभू-
 र्द्विज तव उपगतु भव मम शरणं ।
 भणि ऋषि द्विजवर नररिपुउपने
 त्यजि स्वय स्वकि तनु न च द्विज त्यजसे (३) ॥
 स्मर ऋषि उपगतु पुरि द्रुमनिलये
 रुचि भणि तरुरुह कति इम गणये ।
 सुविदित सुगणित यथ तद्दि किशला

१ “पुरि तुम” पुरा लं “मरुपति यदभूः” मरुपतिर्यदा अभूः “गिरि नदिबहुजलि”
 गिरेः नद्या बहुजलायाः “हृदयमनु” हृदयमनुप्रवेशः “हित तव” हिताय
 तवाभूत् । “मरुस्थलपतिः” मरुस्थलपतौ त्वयिच स्थलचारिणि कस्मिंश्चिज्जने
 “स्थपिते” उपस्थापिते “उपनयि” समीपे इत्यर्थः “पुरि” पुरा “मनु क्षुभितो”
 मनः क्षुब्धं । २ “पुरि तुम” पुरा लं “नरवरु त्यजिसु तु यदभूः” हे नरवर
 त्यागेषुसु यदा अभूः “मणि तव प्रपतितु जलधरि विपुले” मणिस्तव प्रपतितो
 जलधरे विपुले “व्यविश्रिय क्षपयतु” निविश्य उत्तिक्ष्य “स्वय महउदधिं” स्वय
 महोदधिं “लभि तद मणि पुन” लब्धस्तदा मणिः पुनः “दृढबल वृषभो” हे
 वृषभसमदृढबलेत्यर्थः । ३ “पुरि तुम” पुरा लं “ऋषिवरु यदभूः” ऋषिवरो
 यदा अभूः “द्विज तव उपगतु” द्विजस्तवसमीपे उपगतः “भणि ऋषि” उक्त्वा
 ऋषे “द्विजवर नररिपुउपने” द्विजवरो नररिपूपवने “त्यजि स्वय स्वकितनु”
 त्यक्तवान् स्वयं स्वकां तनुं “न च द्विज त्यजसे” न च द्विजमत्यजः ।

तथ तव अवितथ समगिर रचिता (१) ॥

हे शुक्लगुणधर पुरि द्रुम वसता

क्षयगतु न च त्यजि क्तु स्मरि पुरिमां ।

मरूपति प्रमुदितु तव गुण स्मरते

श्रियकरि द्रुमवरि यथ शिव पुरिमां (२) ॥

इति तव असदृश व्रततपचरणा

वज्रगुण गुणधर गुणपथि चरतः ।

त्यजि महि सनगरि अयु तव समयो

लघु जगु स्यापय हि जिनगुणचरणे (३) ॥

यद् प्रमदरतन शुभवस्तभूषितगात्रा

वरप्रवरुतुरियमनोज्ञाः सम्प्रभणेषु ।

अथ दशदिशतो जिनतेजैर्गाथ विचित्रा

१ “ऋषि उपगतु” ऋषे उपगतः “पुरि” पुरा “रचि भणि” रचिना भणितं उक्तमिति यावत् “तरुवृद्ध कति द्रुम गणथे” तरुवृक्षाणि कति द्रुमानि गणथे “सुविदित सुगणित” सुविदितानि सुगणितानि “यथ तद्दि किशला” यथा तत्र किशलयानि “तथ तव अवितथ” तथा तव अवितथाः “समगिर रचिता” समगिरो रचितानि कार्याणीति शेषः ।

२ “शुक्लगुणधर” शुक्लगुणधर “पुरि द्रुम वसता” पुरा द्रुमे वसता “क्षय-गतु” क्षयकृतोऽपि स द्रुम इति सशेषार्थः “न च त्यजि” न च त्यक्तः “क्तु स्मरि” तस्य स्मरणं क्तनं “पुरिमां” पुरीमिमामपि स्मरेत्यर्थः “मरूपति प्रमुदितु तव गुण स्मरते” मरुत्यतिः प्रमुदितस्त्वव गुणान् स्मरति “श्रिय करि द्रुमवरि” श्रीकरं द्रुमवरं “यथ शिव पुरिमां” यथा शिवो पुरीमिमां ।

३ “असदृश” असदृशानि “व्रततपचरणा” व्रततपचरणानि “गुणपथि” गुणपथे “त्यजिमहि सनगरि” त्यक्त्वा महीं सनगरीं “अयुतव” अयन्तव “जगु स्यापय हि जिनगुणचरणे” जगत् स्यापय हि जिनगुणचरणे ।

इति रवि सुमधुरारुतघोषास्वर्यस्वरेभ्यः (१) ॥

तव प्रणिधी पुरीमे बज्जकल्पां लोकप्रदीपा

जरमरणयसिते अज्ज लोकेऽत्रानुभविये ।

स्मर पुरिम प्रणिधी नरसिंहपते अभू-

द्यु समयो त्वमिहा द्विपदेन्द्रा निष्क्रमणाय (२) ॥

भवनसुत त्वमिहा बज्जदानं दत्तमनेकं

धनकनकरतनशुभवस्त्रा रत्न विचित्रा ।

करचरणनयन प्रियपुत्रा राज्य समृद्धं

त्वयि त्यजितं न च तेऽखिलदोषा या च नरकेषु (३) ॥

शिवनृपति त्वमिह शशकेतो आसि सुदंष्ट्र

कृपकरुणामनसो मणिचूडो चन्द्रप्रदीपः ।

इतिप्रमुखा करिया दृढ शूरो राजसुनेत्रे

१ “यद्द प्रमदरतन” यदा प्रमदारत्नानि “शुभवस्त्रभूपितगात्रा” शुभवस्त्रभूषित-
गात्राणि रतैः “वरप्रवरतुरियमनोज्ञाः” वरप्रवरतुर्यमनोज्ञाः “सम्प्रभाषिषु”
सम्प्राभाषिषुः “दशदिशतो” दशदिक्षु “जिनतेजैः” जिनतेजोभिरुपलक्षिता
इत्यर्थः “गाथ” गाथाः “रवि” रवेषु तूर्यस्वरेभ्य उच्यन्ना इति शेषः ।

२ “प्रणिधीपुरीमे बज्जकल्पां” प्रणिधिः पुराऽयं बज्जकल्पकोटिपर्यन्तं “लोक-
प्रदीपा” हे लोकप्रदीप “जरमरणयसिते” जरा मरणयसो “अज्ज लोकेऽत्रानुभविये”
अहं लोके अत्र अनुभविष्यामि “पुरिम प्रणिधी” पूर्वमिमं प्रणिधिं “अभूद्यु”
अभूद्यं भूतोऽयमित्यर्थः “समयो त्वमिहा द्विपदेन्द्रा निष्क्रमणाय” समयस्तवेह
द्विपदेन्द्र निष्क्रमणस्य ।

३ “त्वमिह” त्वयेह “धनकनकरतनशुभवस्त्रा” धनकनकरत्नशुभवस्त्राणि
“रत्न विचित्रा” रत्नानि विचित्राणि “करचरणनयन” करचरणनयनानि
“राज्य” राज्यं “त्वयि त्यजितं” त्वया त्यक्तं “या च नरकेषु” ये च नार-
किषु ।

बङ्गनृपतिनयता रतिदाने त्वं सर्व्वं कुर्व्वन् (१) ॥
 तव सुगत चरिता बङ्गकल्यां शीलचरोये
 मणिरत्नविमलसदृशा शीलविशुद्धिः ।
 त्वयि चरिता चमरी यथ बालं रक्षितु
 शीलं कृतु त्वमिह जगति विपुलार्थः (२) ॥
 शीलरतेन गजवरु त्वमिहा रिपु लुब्धो विद्ध इषुणा
 कृपकरुणा जनिया अतिरौद्रे क्वादितु शोभे ।
 परित्यजित रुचिराः शुभदन्ता न च
 त्यजि शीलमितिप्रमुखा करिया बङ्ग तुभ्यं (३) ॥
 शीलविकुर्व्वि त्वयि सहितजगतोऽहितनेका
 दुःखमहस्ता बङ्गकटुका वचनबधबन्धाः चान्तिरतेन ।
 परिवारित परिम नरपते सर्व्वसुखेन

१ " शिवदृपति " हे शिवदृपते " आसि सुदंष्ट्र " आस्ये सुदंष्ट्रवन् " कृपकरुणास-
 नभो " कृपाकरुणायुक्तमनः " मणिलूढो चन्द्रप्रदोपः " मणिलूढ चन्द्रप्रदोप " इति
 प्रमुखा करिया " इति प्रमुखं कृत्वा " शूरो राजसुनेवो " शूर राजसुनेव " बङ्ग-
 दृपतिनयता " बङ्गदृपतिनयतः " सर्व्वं कुर्व्वन् " सर्व्वमकरोः । रतिदानादिकं सर्व्व-
 मकरोरित्यर्थः :

२ " तव सुगत चरिता " त्वया सुगत आचरिता " बङ्गकल्यां शीलचरोये "
 बङ्गकल्पपर्यन्तं शीलचर्या " मणिरत्नविमलसदृशा " विमलमणिरत्नसदृशो " त्वयि
 चरिता चमरी यथ बालं " तव चरिचाणि चमर्या यथा बालानि " रक्षितु
 शीलं " रक्षितं शीलं " कृतु त्वमिह " कृतश्त्वयेह ।

३ " गजवरु " हे गजवरु " त्वमिहा " त्वयेह " रिपु लुब्धो " लोभाख्यो रिपु-
 रित्यर्थः " कृप करुणा जनिया " कृपां करुणां जनित्वा " क्वादितु शोभे " आक्खादित्वा
 शोभा " परित्यजित " परित्यक्त्वा " त्यजि " त्यक्तं " इति प्रमुखा करिया बङ्ग
 तुभ्यं " इति प्रमुखं कृतं बङ्ग त्वया ।

पुनर्बधकास्तव तेऽवभूवन्तश्च विक्रान्तं (१) ॥

गिरिप्रवरनिलये तुम नाथा

ऋत्त यदासीद्धिमकिरणैर्मलिनं भयभीतं ।

त्वन्नरु गृह्य परिचरसि विविध फलमूलैः

सर्वसुखेना लघु बधकांश्च तवापनेती तच्च तिष्ठान्तं (२) ॥

दृढसंस्थितमचलमकम्पं वीर्यं तवाभीत्

व्रततपसविविधगुणज्ञानमेषत बोधिं ।

कृतश्रवलोकन शुची वशवर्ती वीर्यबलेन

अयु समयो त्वमिहा नरसिंहा निष्क्रमणाय (३) ॥

हयप्रवरु त्वमिहा पुरि आसीद्धिमसुवर्णैः

लघु गगने व्रजसे कृपजातो राक्षसदीपं ।

व्यसनशत मनुजान्तद् गृह्य क्षमे स्थपेभी

१ “ शीलं विकुर्वन् त्वयि ” शीलं विकुर्व्वाप्णेन त्वया “ अहितनेका ” अहितान्यनेकानि “ दुःखसहसा ” दुःखसहसाणि “ परिवारित पुरिम ” परिवारितानि पुरा इमानि “ बधकास्तव तेऽवभूवन्तश्च विक्रान्तं ” ये बधका अवभूवन्ते तव निवार्यास्त्वच्च विक्रान्त इत्यर्थः ।

२ “ तुम नाथा ” त्वं नाथ “ ऋत्त यदा ” ऋत्तो यदा “ त्वं नर गृह्य ” त्वं नरं गृह्येत्वा “ परिचरसि विविध ” पर्यचरः विविधैः “ सर्वसुखेना ” सर्वसुखपूर्वकम् “ बधकांश्च ” बधांश्च “ तवापनेती ” त्वयापनेतः “ तच्च तिष्ठान्तं ” स च तितिष्ठान्तं ।

३ “ वीर्यं ” वीर्यं “ व्रततपसविविधगुणज्ञानं ” व्रततपस्याविविधगुणज्ञानं “ एषत बोधिं ” बोधिं एषत प्राप्तेत्यनुमीयते “ कृतश्रवलोकन ” कृतावलोकन “ शुची वशवर्ती ” शुचे वशवर्तिन् “ अयु समयो त्वमिहा ” अयं समयस्तवैह “ नरसिंहा निष्क्रमणाय ” नरसिंह निष्क्रमणाय ।

इति प्रमुखां करिया बद्ध तुभ्यं वीर्यं विकुर्वा (१) ॥

दमममथेनियमहृतक्लेशा ध्यायिनश्चय्या

लघु चपलं विषयैरतिलोखं चित्त दमिता ।

कृतु खगुणा त्वमिहा जगतोऽर्थे ध्यानरतेना-

मु त्वमिहाचर सत्त्वा ध्यानविकुर्वा (२) ॥

त्वं पुरिमे ऋषि सुस्थितु आसीद्धानरतीये

नृपरहित मनुजा त्वयु गृह्य राज्याभिषिञ्ची ।

दशकुशली जनिताः स्थपिता ते ब्रह्मपठेषु

च्युत मनुजा ब्रजिष्ट दश सर्व्वे ब्रह्मनिकेतं (३) ॥

दिशिविदिशेविविधगतिज्ञाने त्वं सुविधिज्ञो

परचरितजगतिरुतज्ञाने इन्द्रियज्ञाने ।

नयविनयविविधमतिधारे पारगतख्वं

१ “इयप्रवर त्वमिहा पुरि” इयप्रवरस्त्वमिह पुरा “ब्रजसे कृपजातो” अत्रजीर्जातकृपः “असनशतमनुजान्ददृष्ट” असनशतक्लिब्रान्मनुजान्ददा अनुदृष्टः “क्षमे स्थपेसो” क्षमे मोक्षमार्गे अस्थापयः “इति प्रमुखा करिया” इति प्रमुखं कृत्वा “बद्ध तुभ्यं वीर्यं विकुर्वा” बद्ध त्वया कार्यं कृतं वीर्यं विकुर्वाणेनेत्यर्थः ।

२ “दमममथेनियमाहृतक्लेशा” समदमनियमाहृतक्लेशे “ध्यायिनश्चय्या” ध्यायिनां ध्यानकारिणां मध्ये अय्यः श्रेष्ठः तत्त्वबुद्धौ हे ध्यायिनामय्य “विषयैरतिलोखं चित्त” विषयेषु अतिलोखं चित्तं “कृतु खगुणा त्वमिहा” कृताः खगुणास्त्वयेह “ध्यानरतेनासु” ध्यानरतेन इमान् गुणानित्यर्थः “सत्त्वा” हे सत्त्व “ध्यानविकुर्वा” ध्यानं विकुर्वाण ।

३ “पुरिमे” पुरा “सुस्थितु आसीद्धानरतीये” सुस्थित आसीर्धानरत्या ध्याननिरतो भूत्वेति स्पष्टार्थः “नृपरहितमनुजा त्वयु गृह्या” नृपत्वरहिता अप्राप्तदृषपदवीका इति यावत् मनुजास्त्वया गृहीत्वा “राज्याभिषिञ्ची” राज्येऽभिषिक्ताः “दशकुशली” दशकुशलधर्माः “स्थपिता ते ब्रह्मपठेषु” स्थापितास्ते ब्रह्मपठेषु “च्युतमनुजा” च्युता मनुजाः “ब्रजिष्ट” अत्रजिषुः “दश सर्व्वे” दशैवाः सर्व्वे तुषितवरभवनाच्च्युता मनुजा ये भूतास्ते दशकुशलधर्माश्चरणेन ब्रह्मनिकेतनं गता इति भावः ।

अयु समयो नृपसूत्रो निष्क्रमणाय (१) ॥

त्वयि पुरिम जनता इम दृष्टा दृष्टिविपत्रां

जरमरणविविधबहुदुःखैः कृकृगतां हि ।

भवति तव करुणा अजुमार्गे स्वामनुबन्धा

हततमस त्वमिह हतु लोकेऽर्थे महन्तो (२) ॥

इति विविधरुचिरगुणयुक्ता गाथ विचित्रा-

स्तु रविषु तुरियेभो जिनतेजा चोदयि वीरं ।

दुःखभरित जनत इह दृष्ट्वा मा त्वमुपेक्षा

अयु समयो त्वमिहा वरबुद्ध निष्क्रमणाय (३) ॥

विचित्रवस्त्ररत्नहारगन्धमान्यभूषिताः

प्रसन्नचित्त प्रेमजात नारिया प्रहर्षिताः ।

प्रबोधयन्ति येऽयसत्त्वं तूर्यसम्प्रवादितै-

र्जिनानुभावि एवरूप गाथ तूर्य निश्चरी (४) ॥

१ “ दिग्निविदिग्नेविविधगतिज्ञाने ” दिग्निविदिग्निविविधगतिज्ञाने “ परचरितजग-
तिरुतज्ञाने ” पराचरितजगद्रुतज्ञाने “ नयविनयविविधमतिधारे ” नयविनय-
विविधमतिधारणे “ अयुसमयो ” अयं समयः ।

२ “ त्वयि पुरिम जनता इम ” त्वं पुरा जनतामिमां “ दृष्टिविपत्रां ” दृष्टिरहि-
मित्यर्थः “ जरमरणविविधबहुदुःखैः ” जरामरणविविधबहुदुःखैः “ भवति ”
भवति स्म “ स्वामनुबन्धा ” स्वामनुबन्धां “ हततमस ” हे हततमस “ हतु लोकेऽर्थे
महन्तो ” हतवान् लोकार्थे महतीं ।

३ “ गाथ ” गाथाः “ रविषु ” रवेषु “ तुरियेभो ” तूर्यैः तूर्याणां रवेषु उत्पन्ना
इत्यर्थः “ जिनतेजा ” जिनतेजसं “ चोदयि ” चोदयन्ति “ दुःखभरित जनत ” दुःख-
परिपूर्णां जनतां “ मा त्वमुपेक्षा ” मा त्वमुपेक्षस्व “ अयु समयो त्वमिहा ” अयं समय-
स्तवेह ।

४ “ प्रसन्नचित्त ” प्रसन्नचित्ताः “ प्रेमजात ” जातप्रेमाणः “ नारिया ” नार्यः
“ येऽयसत्त्वं ” याभिरयसत्त्वं “ जिनानुभावि ” जिनानुभावविशिष्टाः “ एवरूप ”
एवरूपाः “ गाथ तूर्य निश्चरी ” गाथास्तूर्येभ्यो निश्चरः ।

यस्यार्थि तुभ्य कल्पनेक त्यक्तु त्यागदुस्यजा
 सुचीर्ष शीलचान्निवीर्य्य ध्यान प्रज्ञशत भाविता ।
 जगद्धितार्थ सोऽतिकालु साम्प्रतमुपस्थितो
 नैष्कर्म्य बुद्धि चिन्तयाशु मा विलम्ब नायक (१) ॥
 त्यक्तु पूर्व्व रत्नकोषस्वर्षरूप्यभूषणा
 यद्वातियज्ञ नैकरूप तासु तासु जातिषु ।
 त्यक्तातिभार्यापुत्राधीतकायुराज्यजीवितं
 बोधिहेतुरप्रमेयं त्यक्तु दुस्यजा तया (२) ॥
 अभूषोस्त्वमदीनपुण्य राजविश्रुतश्रिया
 निमिन्धरो निमिश्च कृष्णबन्धु ब्रह्मदत्त केशरी ।
 सहस्रयज्ञ धर्म चिन्ति अर्चिमान्दृढधनो
 सुचिन्तितार्थ दीनसत्त्वाय त्यक्त दुस्यजाः सुताः (३) ॥
 सोमदीप्त वीर्य्यपुण्यरश्मि यो सो भूम्यह-
 त्यागवन्तु स्थामवन्तु यः कृतज्ञत्वमभूत् ।

१ “यस्यार्थि तुभ्य” यस्यार्थं त्वया “कल्पनेक” अनेककल्पपर्य्यन्तं “त्यक्तु
 त्यागदुस्यजा” त्यक्तानि त्यागे दुस्यजानि वस्तूनि इत्यर्थः “सुचीर्ष” सुचीर्षानि
 “शीलचान्निवीर्य्य” शीलचान्निवीर्य्याणि “ध्यान” ध्यानं सुचीर्षमित्यर्थः “प्रज्ञ-
 शत भाविता” प्रज्ञाशतं भावितं प्राप्तमित्यर्थः “जगद्धितार्थ” जगद्धितार्थं “सोऽति-
 कालु” सोऽयं कालः “नैष्कर्म्यबुद्धि” निष्कर्मण्यबुद्धिः ।

२ “त्यक्तु पूर्व्व” त्यक्तानि पूर्व्वं “रत्नकोषस्वर्षरूप्यभूषणा” रत्नकोषस्वर्षरूप्य-
 भूषणानि “यद्वातियज्ञ” यद्वातियज्ञं “नैकरूप” अनेकरूपमित्यर्थः त्यक्तातिभा-
 र्य्यपुत्राधीतकायुराज्यजीवितं” त्यक्तानि भार्यापुत्राधीतकायुराज्यजीवितानि “बोधि
 हेतुरप्रमेयं” बोधि हेतवेऽप्रमेयानि “त्यक्तुदुस्यजा” त्यक्तानि दुस्यजानि ।

३ “कृष्णबन्धु ब्रह्मदत्त” कृष्णबन्धुब्रह्मदत्तः “सहस्रयज्ञ” सहस्रयज्ञं कृतेति शेषः
 “धर्म चिन्ति” धर्मं चिन्तयित्वा “अर्चिमान् दृढधनो” अर्चितवान् दृढधनः
 “सुचिन्तितार्थ” सुचिन्तिता अर्थाः “त्यक्त दुस्यजाः” त्यक्ता दुस्यजाः ।

राजर्षिं च चन्द्ररूपवन्तु शूद्रं सत्यवर्द्धनो
 सुभाषितं गवेषितं राजि आसि सुमतिञ्च सूरतो (१) ॥
 चन्द्रप्रभाविशेषगामि रेणु भृद्दिशाम्प्रति
 प्रदानशूद्रं काशिराजं रत्नचूडसन्ततः ।
 एभि चान्य पार्थिवेन्द्रेभिस्यक्त दुस्यजा
 यथातिवृष्ट त्यागवृष्टि एष धर्मं वर्षं हि (२) ॥
 दृष्टानि पूर्व्वं सत्त्वसारं गङ्गावालुकोपमाः
 कृतानि तेषु बुद्धं पूज्यं अप्रमेयं चिन्तिया ।
 वराय बोधि एष मानसत्त्वमोक्षकारणा-
 दयं स कालु प्राप्नु सुनिष्क्रमो पुरोत्तमान् (३) ॥
 प्रथमेन ऽमोघदर्शिं शालपुष्पं पूजितो
 वैरोचनः प्रसन्नचित्तं प्रेक्षितत्क्षणान्तरं ।

१ “सोमदोषो वीर्य्यं पुण्यरश्मिषो” सोमदोषो वीर्य्यपुण्यरश्मिषः “सो भूम्यहत्याग-
 वन्तु” सो भूम्याह त्यागवान् “स्थामवन्तु” स्थाभवान् “कृतज्ञत्वसभूत्” कृतज्ञोऽभूत्
 “राजर्षिं च” राजर्षिञ्च “चन्द्ररूपवन्तु शूद्रं सत्यवर्द्धनो” चन्द्ररूपवान् शूद्रः
 सत्यवर्द्धनः “सुभाषितं गवेषितं” सुभाषितवान् गवेषितवान् “राजि आसि”
 राजा आसीत् “सूरतो” सुरतः ।

२ “चन्द्रप्रभाविशेषगामि” चन्द्रप्रभाविशेषं गताश्चन्द्रप्रभासदृशाः “रेणु भृद्दिशा-
 म्प्रति” रेणवश्चभूवन्दिशं प्रति प्रतिदिशमित्यर्थः “प्रदानशूद्रं काशिराजं रत्नचूड-
 सन्ततः” प्रदानशूद्रः काशिराजो रत्नचूडासन्ततः “एभि चान्यपार्थिवेन्द्रेभिस्यक्त”
 एभिश्चान्यैः पार्थिवेन्द्रेभिस्यक्ताः “यथातिवृष्ट त्यागवृष्टि” यथातिवृष्टा त्यागवृष्टिः “एष
 धर्मं वर्षं” एतद्धर्मं वर्षय ।

३ दृष्टानि पूर्व्वं सत्त्वसाराः दृष्टाः पूर्व्वं सत्त्वसाराः “गङ्गावालुकोपमाः” गङ्गा-
 वालुकोपमाः “कृतानि तेषु बुद्धपूज्यं अप्रमेयं चिन्तयित्वा” कृता हि तेषु बुद्धपूजा
 अप्रमेयं चिन्तयित्वा “वराय बोधि” वरायै बोधि “एषमानसत्त्वमोक्षकारणादयं”
 एषमानसत्त्वमोक्षकारणादयं “स कालु प्राप्नु सुनिष्क्रमो पुरोत्तमान्” स कालुः प्राप्नुः
 सुनिष्क्रम पुरोत्तमान् ।

हरीतकी च एक दत्त दुन्दुभिः खरायते
 तृणोष्क गृह्य धारिता दृष्ट चन्दनगृहं (१) ॥
 पुरप्रवेशि रेणु दृष्ट चिपु सुवर्षचूर्णमुष्टिका
 धर्मेश्वराय साधका रुदन्तु धर्म भाषते ।
 नमो नमः समन्तदर्शि दृष्टु वाच भाषिता
 महार्चि स्कन्धि खर्षमाल चिपु हर्षितेन ते (२) ॥
 धर्मध्वजो दशप्रदा निरोधु मुङ्ग मुष्टिना
 अशोकपुष्पि ज्ञानकेतु योगयानसारथिः ।
 रत्नशिखी च दीपदानि पद्मयोनि ओषधी
 सर्वाभिभूश्च मुक्ताहारि पद्मदानि सागरो (३) ॥
 वितानदानि पद्मगर्भ सींजवर्ष संस्तरे
 सारेन्द्रराज सर्व्वदानि क्षीरत्यागि पुष्पितो ।
 यशोदत्त कुरुण्ठपुष्प सत्यदर्शी भाजने

१ प्रथमेनऽभोधदर्शि " प्रथममभोधदर्शिना " शालपुष्पपूजितो " शालपुष्पैः पूजितः " प्रसन्नचित्त प्रेक्षि तत्क्षणान्तरं " प्रसन्नचित्तः प्रेक्षितवान् तत्क्षणान्तरे " एक दत्त " एका दत्ता " दुन्दुभिः खरायते " दुन्दुभिः खरितो ध्वनित इति यावत् " तृणोष्क गृह्य धारिता दृष्ट " तृणोष्कां गृह्योत्वा धारितवान् योजितवान् दृष्ट्वा ।

२ " पुरप्रवेशि रेणु दृष्ट " पुरप्रवेशसमये रेणुं दृष्ट्वा " चिपु सुवर्षचूर्णमुष्टिका " चिप्रा सुवर्षचूर्णमुष्टिका " साधका " साधकाय " रुदन्तु धर्मभाषते " रुदन्ते कान्तरायति भावः " धर्म " धर्मं " समन्तदर्शि " समन्तदर्शिने " दृष्टु वाच भाषिता " दृष्ट्वा वाचो भाषिताः " महार्चि स्कन्धि " महार्चिषि स्कन्धे " खर्षमाल चिपु " खर्षमाला चिप्रा ।

३ " दशप्रदा निरोधुमुङ्ग " दशप्रदो निरोधुमुङ्गं " अशोकपुष्पि " अशोकपुष्पदाने ज्ञानकेतुर्निरोधुऽभूदित्यर्थः " ज्ञानकेतुयोगयानसारथिः " ज्ञानकेतुयोगयानसारथिः " रत्नशिखी च दीपदानि " रत्नशिखी च दीपदाने " पद्मयोनि ओषधी " पद्मयोनिरौषधीदाने " मुक्ताहारि " मुक्ताहारदाने " पद्मदानि " पद्मदाने " सागरो " सागरः ।

कायु प्रणामि ज्ञानमेव नागदत्तु चीवरे (१) ॥

अत्युच्चगामी चन्द्रनायिविचुभान मुष्टिना
महाविद्युह पद्मदानि रश्मिराज रत्नभिः ।

शाक्यमुनिश्च सुवर्षमुष्टि इन्द्रकेतु संस्तुतो
सूर्याननोऽवतंसके हि स्वर्षमुष्टि पट्टि सुमती (२) ॥

नागाभिभूर्मणिप्रदानि पुष्पद्वयसंस्तरे
भैषज्यराज रत्नच्छत्रि सिंहकेतु आसने ।

गुणाद्यधारि रत्नजलि सर्ववादि काश्यपो
गन्धाद्यिचूर्णं मुक्ता अर्चि केतुपुष्प चैत्यके (३) ॥

अक्षोभ्यराज कूटागारि माल्य लोक पूजितो
तगरशिखिश्च राजत्यागि सर्व्वगन्धि दुर्जये ।

महाप्रदीप आत्मत्यागी भूषणे पद्मोत्तरे

१ “वितानदानि” वितानदाने “पद्मगर्भं सीङ्गवर्षसंस्तरे” पद्मगर्भः सिं-
वर्षः संस्तरेणदाने “सारेन्द्रराज सर्व्वदानि” सारेन्द्रराजः सर्व्वदाने “चीरन्यामि
पुष्पितो” चीरत्यागे पुष्पितः “यशोदत्त कुरण्डपुष्प” यशोदत्तः कुरण्डपुष्पदाने
“भाजने” भाजनदाने “कायु प्रणामि ज्ञानमेव नागदत्तु चीवरे” कायेन प्रणामे
ज्ञानमेवनागदत्तुचीवरदाने ।

२ “चन्द्रनायिविचुभान” चन्द्रनायस्य विचोभणे “महाब्यूह पद्मदानि” महा-
ब्यूहः पद्मदाने “रश्मिराज रत्नभिः” रश्मिराजो रत्नदाने इत्युचितं “सुवर्षमुष्टि
इन्द्रकेतु संस्तुतो” सुवर्षं मुष्टौ कृत्वा इन्द्रकेतुः संस्तुतो “सूर्याननोऽवतंसके”
सूर्याननोऽवतंसदाने “स्वर्षमुष्टि पट्टि सुमती” स्वर्षं मुष्टौ कृत्वा पठने सुमतिः ।

३ “मणिप्रदानि” मणिप्रदाने “पुष्पद्वयसंस्तरे” द्वयपुष्पसंस्तरे “भैषज्यराज
रत्नरत्नि” भैषज्यराजो रत्नरत्नदाने “सिंहकेतु आसने” सिंहकेतुरासनदाने
“गुणाद्यधारि” गुणाद्यधारो “रत्नजलि” रत्नजलादिदाने “गन्धाद्यिचूर्णं मुक्ता अर्चि”
गन्धाद्यिचूर्णं मुक्ता अर्चितः “केतुपुष्प” केतुपुष्पैः ।

विचित्रपुष्पि धर्मकेतु दीप कारि उत्पलैः (१) ॥

एति चान्य सत्त्वसार येभि पूर्वं पूजितो

नानारूपविचित्र अन्य कुर्वता ।

स्मराहि ते अतीतबुद्ध ताञ्च पूजशास्तुना

अनाथसत्त्व शोकपूर्षं मा उपेक्षि निष्क्रम पुरोत्तमात् (२) ॥

दीपङ्करेति दृष्टमात्रि लब्ध क्षान्ति उत्तमा

अभिज्ञा पञ्च अच्युताति लब्ध आनुलोमिका ।

ततोत्तरेणैकमेक बुद्ध पूज चिन्तिया

प्रवर्त्तिता असङ्ख्यकल्पमर्व्वलोकधातुषु (३) ॥

क्षीणातिकल्प अप्रमेय ते च बुद्ध निर्वृता-

स्तवापि सर्व्वआत्मभाव ते च नाम क्व गताः ।

क्षयान्तधर्मि सर्व्वि भाव नास्ति नित्य संस्कृते

१ “ अक्षोभ्यराज कूटागारि ” अक्षोभ्यराजेन कूटागारे “ मास्य लोकपूजितो ”
माल्यैर्लोकै पूजितः “ तगराशिखिश्च राजत्यागि ” तगराशिखया च राज्यात्यागिना
“ सर्व्वगन्धि दुर्जये ” सर्व्वगन्धैर्दुर्जयेन “ महाप्रदीप आत्मन्यागी ” महाप्रदीपेन
आत्मन्यागिना “ भूषणे पद्मोत्तरे ” भूषणेः पद्मोत्तरण “ विचित्रपुष्पि धर्मकेतु दीप-
कारि उत्पलैः ” विचित्रपुष्पैर्धर्मकेतुना दीपाः कृता उत्पलैः ।

२ “ एति चान्य ” एते चान्ये “ सत्त्वसार ” सत्त्वसाराः “ येभि पूर्वं पूजितो ”
यैः पूर्वं पूजितः “ नानारूपविचित्र अन्यकुर्वता ” नानारूपविचित्राणि अन्यानि
कार्याणि कुर्वन्निः “ स्मराहि ते अतीतबुद्ध ताञ्च पूजशास्तुना ” स्मर तानतीतान्
बुद्धान् ताञ्च पूजाशासनां “ अनाथसत्त्व शोकपूर्षं ” अनाथसत्त्वाञ्च शोकपूर्षान्
“ मा उपेक्षि ” मा उपेक्षस्व ।

३ “ दीपङ्करेति दृष्टमात्रि ” दीपङ्करेणैत दृष्टमात्रं “ लब्ध क्षान्ति उत्तमा ” लब्धा
क्षान्तिरुत्तमा “ अभिज्ञा पञ्च ” अभिज्ञाः पञ्च “ अच्युतातिलब्ध आनुलोमिका ”
अच्युता लब्धा आनुलोमिकाः “ ततोत्तरेणैकमेक बुद्धपूज चिन्तिया प्रवर्त्तिता ” तत
उत्तरेणैकमेकं बुद्धं चिन्तयित्वा पूजा प्रवर्त्तिता इत्यन्वयः ।

अनित्य कामराज्यभोग निष्क्रमा पुरोत्तमात् (१) ॥

जराहजाव्याधिमृत्यु एन्ति दारुणा महाभया

ऊताशनो च उद्यतेज भीम कल्पसङ्गये ।

क्षयान्तधर्मि सर्वि भावु नास्ति नित्यसंस्कृते

सुकृच्छ प्राप्तसत्त्व निष्क्रमा गुणधर (२) ॥

यद् नारिगणस्तुण्वेषुरवैर्विविधैस्तुरियैः प्रतिबोधयिषुः ।

सुखशयनगतं मनुजाधिपतिं तद् तूर्यरवो अयु निश्चरतो (३) ॥

ज्वलितं त्रिभवं जरव्याधिदुःखैर्मरणाग्निप्रदीप्तमनाथमिदं ।

न च निःसरणे सद मूढ जगद्भ्रमति भ्रमरो यद्य कुम्भगतो(४) ॥

अध्रुवं त्रिभवं शरदध्रनिभं नटरङ्गसमा जगि जन्मि च्युति ।

गिरिनद्यसमं लघुशीघ्रजवं ब्रजतायु जगे यद्य विद्यु नभे (५) ॥

भुवि देवपुरे त्रिअपाय पथे भवदृष्णअविद्यवशा जनता ।

१ “ क्षीणातिकल्प अप्रमेय ते ” क्षीणातिकल्पा अप्रमेयास्ते “ बुद्धनिर्दृता ” बुद्धा निर्दृताः “ सर्व्वशास्त्रभावा ते ” सर्व्वशास्त्रभावास्ते “ क्षयान्तधर्मि सर्व्वि भावु ” क्षयान्तधर्मिणः सर्व्वे भावाः “ नित्यसंस्कृते ” नित्यसंस्काराः “ अनित्यकामराज्यभोग ” अनित्याः कामराज्यभोगाः “ निष्क्रमा ” सिष्क्रमा ।

२ “ जराहजाव्याधिमृत्यु ” जराहजाव्याधिमृत्यवः “ एन्ति ” आयान्ति “ ऊताशनो च उद्यतेज ” ऊताशनस्योद्यतेजाः “ भीम कल्पसङ्गये ” भीमः कल्पसङ्गये “ क्षयान्तधर्मि सर्व्वि भावु ” क्षयान्तधर्मिणः सर्व्वे भावाः “ नास्ति नित्यसंस्कृते ” न सन्ति नित्यसंस्काराः न सन्ति नित्या इत्यर्थः “ निष्क्रमा गुणधर ” निष्क्रमा गुणधर ।

३ “ यद् नारिगणस्तुण्वेषुरवैर्विविधैस्तुरियैः ” यदा नारोगणस्तुण्वेषुरवैर्विविधैस्तुरियैः “ तद् तूर्यरवो अयुनिश्चरतो ” तदा तूर्यरवोऽयुनिश्चरतः ।

४ “ जरव्याधिदुःखैः ” जराव्याधिदुःखैः “ न च निःसरणे ” न च निःसरति “ सद मूढ जगत् ” सदा मूढं जगत् “ यद्य कुम्भगतो ” यथा कुम्भगतः ।

५ “ अध्रुवं त्रिभवं शरदध्रनिभं ” अध्रुवस्त्रिभवः शरदध्रनिभः “ नटरङ्गसमा जगि जन्मिच्युति ” नटरङ्गसमं जगति जन्म च्युतिश्च “ गिरिनद्यसमं ” गिरिनदीसमं “ ब्रजतायु जगे यद्य विद्यु नभे ” ब्रजति आयुर्जगति यथा विद्युन्नभसि ।

परिवर्तिषु पञ्चगतिस्त्रयुधाः यथ कुम्भकरस्य हि चक्र भ्रमी(१) ॥

प्रियरूपवरैः सद स्त्रिगधरतैः शुभगन्धरसैर्वरस्यर्शसुखः ।

परिषिक्तमिदं कलिपाश जगत् मृग लुब्धकपाणि

यथैव हि बद्धकमपि (२) ॥

सभया मरणाः सद वैरकरा बद्धशोकउपद्रवकामगुणाः ।

असिधारसमा विषयन्तनिभा त्यज हितार्थजनैर्यथ मीढघटः(३) ॥

स्रुतिशोककरास्तमसीकरणा भयहेतुकरा दुःखमूल मदा ।

भवदृष्णलताय विद्वृद्धिकराः सभयाः शरणाः सदकामगुणाः (४) ॥

यथ अग्निखदा ज्वलिताः सभयाः तथ काम इमे विदितार्थजनैः ।

महपङ्कसमा असिसिन्धुसमा मधुदिग्ध इव क्षुरधार यथा (५) ॥

यथ सर्पिसरो यथ मीढघटास्तथ काम इमे विदिता विदुषां ।

१ “त्रिषुपायपथे” त्रिषुपायपथेषु “भवदृष्णाऽविद्यावशा” भवदृष्णाऽविद्यावशा “परिवर्तिषु” परिवर्तने “यथ कुम्भकरस्य हि चक्रभ्रमी” यथा कुम्भकारस्य हि चक्रं भ्रमति ।

२ “सद-” सदा “कलिपाश जगत्” कलिपाशभूतं जगत् “मृग लुब्धकपाणि यथैव हि बद्धकमपि” मृगलुब्धकपाणौ यथैव हि बद्धकं बन्धनरज्जुसदृदित्यर्थः ।

३ “सभया मरणाः” सभयानि मरणानि “सद वैरकरा” सदा वैरकरा- “बद्धशोकउपद्रव कामगुणाः” बद्धशोकोपद्रवदायका कामगुणा इत्यर्थः “त्यज हितार्थजनैर्यथ” त्यज्यते हितैरार्थजनैर्यथा ।

४ “तमसीकरणाः” तमः करणा अज्ञानकरा इत्यर्थः “दुःखमूल” दुःखमूलाः “भवदृष्णलताय” भवदृष्णालताया “सभयाः शरणाः” सभयानि शरणानि मृदा- णीत्यर्थः “सद” सदा ।

५ “यथ अग्निखदा” यथा अग्निकणा इत्यनुमीयते “तथ काम इमे विदितार्थ- जनैः” तथा कामा इमे विदिता आर्थजनैः “महपङ्कसमाः” महापङ्कसमाः “क्षुरधार यथा” क्षुरधारो यथा ।

तथ शून्समा द्विजपेशिसमा यथ खानकरं किश्वैर तथा (१) ॥
 उदकचन्द्रसमा इमि कामगुणाः प्रतिविम्ब इवा गिरिघोष यथा ।
 प्रतिभाससमा नटरङ्गसमास्तथ स्वप्नसमा विदितार्थजनैः (२) ॥
 क्षणिकावसिका इमि कामगुणास्त इमे तथ मायमरीचिसमा ।
 अलिकोदकबुद्बुदफेनसमा वितथापरिकल्पसमुत्थित बुद्ध बुधैः(३) ॥
 प्रथमे वयमे वररूपधरः प्रिय इष्ट मतो इय बालचरो ।
 जरव्याधिदुःखैर्हत वपुं विजहन्ति मृगा इव शुष्कनदी (४) ॥
 धनधान्यवरो बद्धव्यचरो प्रिय इष्ट मतो इय बालचरो ।
 परिहीनधनं पुन कृच्छ्रगतं विजहन्ति नरा इव शून्याऽटवी(५) ॥
 यथ पुष्पद्रुमो सफलेव द्रुमो नह दानरतस्तथ प्रीतिकरो ।
 धनहीन जरार्त्तितु याचनको भवते तद् अप्रियु मृगसमः(६) ॥

१ “यथ सर्पिसरः” यथा सर्पिःसरांसि “तथ काम इमे विदिता विदुषां” तथा कामा इमे विदिता विद्वद्भिः “तथ” तथा “द्विजपेशिसमाः” द्विजपेशीसमाः “यथ खानकरं किश्वैर तथा” यथा खानकरं कीश्वैरं तथा ।

२ “इमि कामगुणाः” इमे कामगुणाः “प्रतिविम्ब इवा” प्रतिविम्बा इव “गिरिघोष यथा” गिरिघोषा यथा “तथ” तथा “विदितार्थजनैः” विदिता आर्थजनैः ।

३ “क्षणिकावसिका इमि” क्षणिकावासा इमे “तथ मायमरीचिसमा” तथा मायामरीचिसमाः “वितथापरिकल्पसमुत्थित” वितथापरिकल्पनसमुत्थिताः “बुद्ध” बुद्धाः ।

४ “प्रिय इष्ट मतो इय बालचरो” प्रिय इष्टस्य भवति अतःपरमियं बालचर्यो मतः “जरव्याधिदुःखैर्हत वपुं” जरव्याधिदुःखैर्हतं वपुः “विजहन्ति” विजहन्ति “शुष्कनदी” शुष्कनदी ।

५ “इष्टमतो इय बालचरो” इष्टमत इयं बालचर्यो “विजहन्ति” विजहन्ति “शून्याऽटवी” शून्याटवी ।

६ “यथ पुष्पद्रुमो सफलेव द्रुमो” यथा पुष्पद्रुमः सफल इव द्रुमः “नह दानरतस्तथ प्रीतिकरो” नरो दानरतस्तथा प्रीतिकरः “धनहीनजरार्त्तितु” धनहीनो जरार्त्तितु “याचनको भवते” याचको भवति “तद् अप्रियु मृगसमः” तद् अप्रियो मृगसमः ।

प्रभु द्रव्यबली वररूपधरः प्रियसङ्ग मनेन्द्रियप्रीतिकरो ।
 जरव्याधिदुःखार्त्तिं तु क्षीणधनो भवते तद् अप्रियमृत्युसमः(१)॥
 जरया जरितः समतीतवयो द्रुम विद्युत्तद्वत् यथा भवति ।
 जरजीर्ण अगार यथा समयो जरनिःसरणं लघु ब्रूहि मुने (२) ॥
 जर शोषयते नरनारिगणं यथा मालुलता घनशालवनं ।
 जर वीर्यपराक्रमवेगहरी जरपङ्कनिमग्न यथा पुरुषो (३) ।
 जर रूपसुरूपविरूपकरी जर तेजहरी सद मौख्यहरी ।
 परिभावकरी जर मृत्युकरी जर ओजहरी बलस्थामहरी (४) ॥
 बद्धरोगशतैर्धनव्याधिदुःखैरुपसृष्ट जगत् ज्वलतेव मृगाः ।
 जरव्याधिगतं प्रसमीक्ष्यजगद्दुःखनिःसरणं लघु देशय हि (५) ॥
 शिशिरे हि यथा हिमधातु महान्स्त्रृणगुल्मवनौषधि ओजहरो ।
 तथ ओजहरी बद्धव्याधि जरा परिहीयति इन्द्रियरूपबलं(६) ॥

१ “प्रभु द्रव्यबली वररूपधरः” प्रभुर्द्रव्यबलवान् वररूपधरः “प्रियसङ्गमनेन्द्रिय-
 प्रीतिकरो” प्रियसङ्गो मनेन्द्रियप्रीतिकरः “जरव्याधिदुःखार्त्तिं” जराव्याधिदुःखा-
 र्त्तिलु “ भवते तद् अप्रियमृत्युसमः ” भवति तदा अप्रियो मृत्युसमः ।

२ “ जरितः ” जीर्णः “ द्रुम विद्युत्तद्वत् ” द्रुमो विद्युत्ततः “ जरजीर्ण अगारयथा-
 समयः” जराजीर्णस्य अगारभावसितुं यथा समयः “जरनिःसरणं” जरानिःसरणं ।

३ “ जरशोषयते नरनारिगणं ” जरा शोषयति नरनारीगणं “ जरवीर्य-
 पराक्रमवेगहरी ” जरा वीर्यपराक्रमवेगहारिणी “ जरपङ्कनिमग्नो यथा पुरुषो ”
 जरापङ्कनिमग्नो यथा पुरुषः ।

४ “ जर ” जरा “ जर तेजहरी ” जरा तेजोहारिणी “ सद ” सदा “ जर ”
 जरा “ जरओजहरी ” जरा ओजोहारिणी “ बलस्थामहरी ” बलस्थामहारिणी ।

५ “ उपसृष्ट ” उपसृष्टं “ ज्वलतेव मृगाः ” ज्वलति मृग इवेत्यर्थः “ जरव्या-
 धिगतं ” जराव्याधिगतं ।

६ “ हिमधातु महान्स्त्रृणगुल्मवनौषधिओजहरो ” हिमधातुर्नहान्स्त्रृणगुल्मवनौष-
 धिओजहरः “ तथ ” तथा “ बद्धव्याधिजरा ” बद्धव्याधिजरा “ परिहीयति ”
 परिहीयते ।

धनधान्यमहार्थक्षयान्नकरः परितापकरः सद व्याधि जरा ।
 प्रतिघातकरः प्रियदुःखकरः परिदाहकरो यथ सूर्य्य नभे (१) ॥
 मरणं च्यवनं च्युतिकालक्रियाः प्रियद्रव्यजनेन वियोगु सदा ।
 अपुनागमनञ्च असङ्गमनं द्रुमपत्रफला नदिश्रोत यथा (२) ॥
 मरणं वशिता न वशीकुरुते मरणं हरते नदि दारु यथा ।
 असहायु नरो व्रजते द्वितीयं स्वककर्मफलानुगतो विवशः (३) ॥
 मरणं असते बद्धप्राणिशतं मकरेव जलाहरि भूतगणं ।
 गरुडो उरगं मृगराज गजं ज्वलनेव दण्डौषधिभूतगणं (४) ॥
 इम ईदृशकैर्बद्धदोषशतैर्जगु मोचयितुं कृत या प्रणिधिः ।
 स्मर तां पुरिमां प्रणिधानचरीमयु काल तव अभिनिष्क्रमितुं (५) ॥
 यद् नारिगणः प्रहर्षितो बोधयति तुरियैर्महामुनिं ।
 तद् गाथ विचित्र निश्चरी त्वर्य्यशब्दात् सुगतानुभावतः (६) ॥
 लघु तद्गजति सर्वसंस्कृतमचिरस्थायि नभेव विद्युतः ।

१ “सद् व्याधिजरा ” सदा व्याधिर्जरा “यथ सूर्य्य नभे ” यथा सूर्यो नभसि ।

२ “ वियोगु सदा ” वियोगः सदा “ अपुनागमनञ्च ” अपुनरागमनञ्च “ द्रुमपत्र-
फला नदिश्रोत यथा ” द्रुमपत्रफलानि नदीश्रोतसि यथा ।

३ “ हरते नदि दारुयथा ” हरति नदी दारु यथा “ असहायु नरो ” अस-
हायो नरः “ व्रजते ” व्रजति ।

४ “ मकरेव जलाहरि ” मकर इव जलाहारो “ गरुडो उरगं ” गरुड उरगं
“ मृगराज गजं ” मृगराजो गजं “ ज्वलनेव ” ज्वलन इव ।

५ “ इम ” इमिः “ जगु ” अगत “ कृत या प्रणिधिः ” कृतो यः प्रणिधिः “ स्मर
तां ” स्मरतं “ पुरिमां ” पुरीमिमां “ प्रणिधानचरीमयु ” प्रणिधानचरीमयं
“ कालतव अभिनिष्क्रमितुं ” कालस्तवाभिनिष्क्रमाय ।

६ “ यद् नारिगणः ” यदा नारीगणः “ तुरियैर्महामुनिं ” तुर्यैर्महामुनिं “ तद्
गाथ विचित्र निश्चरी ” तदा गाथा विचित्रा निश्चरी ।

अयु काल तवा उपस्थितः समयो निष्क्रमाय सुव्रत (१) ॥
 संस्कार अनित्य अभ्रुवा आमकुम्भोपम भेदनात्मकाः ।
 परकेलिकयाचितोपमाः पांशुनगरोपमास्ताचकालिकाः (२) ॥
 संस्कार प्रलोपधर्मि मेघ वर्षकालि चलितञ्च लेपनं ।
 नदिकूल इवा सवालुकं प्रत्ययाधीनस्वभावदुर्बलाः (३) ॥
 संस्कार प्रदीपअर्चिवत्क्षिप्रउत्पत्तिनिरोधधर्मकाः ।
 अनवस्थितमारुतोपमाः फेनपिण्डेव असार दुर्बलाः (४) ॥
 संस्कार निरीह शून्यकाः कदलीस्कन्धसमा निरीचत ।
 मायोपम चित्तमोहना बालउल्लापनउल्कमुष्टिवत् (५) ॥
 हेतुभि च प्रत्ययेभि वा सर्वसंस्कारगतं प्रवर्तते ।
 अन्योन्यप्रतीत्यहेतुतस्तदिदं बालजनो न बुध्यते (६) ॥
 यथ मञ्जप्रतीत्यवल्कजो रज्ज्वर्यायामबलेन वर्तिता ।

१ “ अचिरस्थाधि नभेव ” अचिरस्थायिन्यो नभसीव “ अयु काल तवा उपस्थितः ” अयं कालस्त्ववोपस्थितः ।

२ “ संस्कार अनित्य अभ्रुवाः ” संस्कारा अनित्या अभ्रुवाः “ आमकुम्भोपम ” आमकुम्भोपमाः “ ताचकालिकाः ” ते च कालिकाः ।

३ “ संस्कार प्रलोपधर्मि मेघ ” संस्काराः प्रलोपधर्मिणो मेघाः “ वर्षकालि ” वर्षकाले “ नदिकूल इवा ” नदीकूलानिव “ सवालुकं ” सवालुकानि ।

४ “ संस्कार प्रदीपअर्चिवत्क्षिप्रउत्पत्तिनिरोधधर्मकाः ” संस्काराः प्रदीपार्चिवत् क्षिप्रोत्पत्तिनिरोधधर्मकाः “ फेनपिण्डेव असार ” फेनपिण्डा इव असाराः ।

५ “ संस्कार निरीह शून्यकाः ” संस्कारा निरीहाः शून्यकाः कदलीस्कन्धसमास्तान्निरीचतेत्यर्थः “ मायोपम ” मायोपमाः “ बालउल्लापनउल्कमुष्टिवत् ” बालो-
 ल्लापनोल्कामुष्टिवत् बालानामुल्लापनं काकुवाक्यमुल्कामुष्टिश्च व्याख्यतश्चण्डिः तद्व-
 दित्यर्थः ।

६ “ हेतुभि च ” हेतुभिश्च “ प्रत्ययेभि वा ” प्रत्ययैर्वा “ सर्वसंस्कारगतं ” सर्व-
 संस्कारजातमित्यर्थः “ अन्योन्यप्रतीत्यहेतुतः ” अन्योन्यप्रतीतिहेतुतः ।

घटियन्त्र सचक्र वर्त्तते एष एकैक स नास्ति वर्त्तना (१) ॥

तथ सर्वभवाग वर्त्तिनी अन्यमन्योपचयेन निःसृता ।

एकैक स तेषु वर्त्तिनी पूर्वापरान्तं नोपलभ्यते (२) ॥

बीजस्य सतो यथाङ्कुरो न च यो बीज स चैवाङ्कुरो ।

न च ततो न चैव एवमनुच्छेदश्चाश्वतधर्मता (३) ॥

संस्कारअविद्यप्रत्ययास्ते संस्कारे न सन्ति तत्त्वतः ।

संस्कार अविद्य चैव हि शून्य एते प्रकृति निरीहका (४) ॥

मुद्रात्प्रतिमुद्र दृश्यते मुद्रसङ्क्रान्ति न चोपलभ्यते ।

न च तत्र न चैव शाश्वता एवं संस्कारानुच्छेद शाश्वताः (५) ॥

चक्षुश्च प्रतीत्यरूपतश्चक्षुर्विज्ञानमिहोपजायते ।

न चक्षुषि रूप निःसृतं रूपसङ्क्रान्ति न चैव चक्षुषि (६) ॥

नैरात्यशुभाश्च धर्मि ये न पुनरात्मेति शुभाश्च कल्पिताः ।

विपरीतमसद्विकल्पितं चक्षुर्विज्ञान ततोपजायते (७) ॥

१ “ यथ ” यथा “ वर्त्तिता ” वर्त्तितः “ घटियन्त्र ” घटीयन्त्रं “ सचक्र वर्त्तते ” सचक्रं वर्त्तते “ एष एकैक स नास्ति वर्त्तना ” एष एकैका सा नास्ति वर्त्तना ।

२ “ तथ सर्वभवाग वर्त्तिनी ” तथा सर्वभवाग वर्त्तिनी मार्ग इत्यर्थः “ अन्यमन्योपचयेन ” अन्योन्योपचयेन “ एकैक स तेषु वर्त्तिनी ” एकैका सा तेषु वर्त्तिनी ।

३ “ बीज स चैवाङ्कुरो ” बीजः स-चैवाङ्कुरः “ एवमनुच्छेदश्चाश्वतधर्मता ” एवमनुच्छेदाश्वतधर्मता अनुच्छिद्रधर्मता अश्वतधर्मतेत्यर्थः ।

४ “ संस्कारअविद्यप्रत्ययास्ते ” संस्काराविद्याप्रत्ययास्ते “ संस्कारअविद्य चैव ” संस्कारोऽविद्या चैव “ शून्य एते प्रकृतिनिरीहका ” शून्या एते प्रकृतिनिरीहका ।

५ “ मुद्रात्प्रतिमुद्र ” मुद्रायाः प्रतिमुद्रा “ मुद्रसङ्क्रान्तिन ” मुद्रासङ्क्रान्तिर्न “ संस्कारानुच्छेद ” संस्कारानुच्छेदादयः ।

६ “ चक्षुश्च प्रतीत्यरूपतः ” चक्षुःप्रतीतरूपतः “ न चक्षुषि रूप ” न चक्षुषो रूपं “ रूपसङ्क्रान्तिन ” रूपसङ्क्रान्तिर्न ।

७ “ धर्मि ये ” धर्मा ये “ चक्षुर्विज्ञान ” चक्षुर्विज्ञानं “ ततोपजायते ” तत-उपजायते ।

विज्ञान निरोधसम्भवं विज्ञानोत्पादव्ययं विपश्यति ।
 अकहिञ्च गतं अनागतं शून्य मायोपम यो विपश्यति (१) ॥
 अरणं यथ चोत्तरारणि हस्तव्यायामत्रयेभि सङ्गति ।
 इति प्रत्ययतोऽग्नि जायते जातु कृतु कार्यं लघु निरुध्यते (२) ॥
 अथ पण्डितं कश्चि मार्गते कुतयं आगतु कुत्र याति वा ।
 विदिशो दिशि सर्व्वे मार्गतो नागतिरस्य गतिश्च लभ्यते (३) ॥
 स्कन्धधालायतनानि धातवस्तृष्ण अविद्या इति कर्मप्रत्ययाः ।
 सामयि तु सत्त्वसूचना सा च परमार्था तु नोपलभ्यते (४) ॥
 कण्डोष्ठप्रतीत्यतालुकं जिह्वा परिवर्त्ति अक्षरा ।
 न कण्डकगता न तालुके अक्षरैकैकस्तु नोपलभ्यते (५) ॥
 सामग्रीप्रतीतस्य सा वाच मनबुद्धिवशेन निश्चरी ।
 मनु वाच अदृश्यरूपिणी बाह्यतोऽभ्यन्तर नोपलभ्यते (६) ॥
 उत्पादव्ययं विपश्यतो वाच रतघोषस्वरस्य पण्डितः ।

१ “ विज्ञान ” विज्ञानं “ अकहिञ्च ” अकथितस्य “ शून्यमायोपम ” शून्यं मायोपमं ।

२ “ यथ चोत्तरारणि हस्तव्यायामत्रयेभि ” यथा चोत्तरारणिहस्तव्यायामत्रयेः “ सङ्गति ” सङ्गच्छति “ अग्नि जायते ” अग्निर्जायते “ कृतु कार्यं ” कृतं कार्यं ।

३ “ पण्डितं कश्चि मार्गते ” पण्डितः कश्चिन्मार्गति “ कुतयं आगतु ” कुतोऽथमागतः “ विदिशो ” विदिशि “ मार्गतो ” मार्गन्ति ।

४ “ लक्ष्णा अविद्या ” लक्ष्णा अविद्या “ सामयितु ” सामयितु ।

५ “ कण्डोष्ठप्रतीत्यतालुकं ” कण्डोष्ठप्रतीततालुकं “ परिवर्त्ति अक्षरा ” परिवर्त्तयति अक्षरान् “ अक्षरैकैकस्तु ” एकैकाक्षरोपीत्यर्थः ।

६ “ सामग्रीप्रतीतस्य ” सामग्रीप्रतीताच्च “ सा वाच ” सा वाक् “ मनबुद्धिवशेन निश्चरी ” मनोबुद्धिवशेन निःसृता “ मनु वाच ” मनोवाक् “ बाह्यतोऽभ्यन्तर ” बाह्यतोऽभ्यन्तरोः ।

चणिकां वसिकां तदीदृशीं सर्व्ववाचः प्रतिश्रुतकोपमां (१) ॥
 यथ तन्त्रप्रतीत्य दारु च हस्तव्यायामत्रयेभि सङ्गति ।
 तुण्वीणसुघोषकादिभिः शब्दो निश्चरते तदुद्भवः (२) ॥
 अथ पण्डितु कश्चि मार्गते कुतोऽयमागतु कुत्र याति वा ।
 विदिशो दिशि सर्व्वि मार्गतः शब्दगमनागमनं न संभ्यते (३) ॥
 तथ हेतुभिः प्रत्ययेभिश्च सर्व्वसंस्कारगतं प्रवर्त्तते ।
 योगी पुनर्भूतदर्शनाच्छून्य संस्कार निरीह पश्यति (४) ॥
 स्कन्धायतनानि धातवः शून्यअध्यात्मिक शून्यबाह्यकाः ।
 सत्त्वा विविक्तमनालया धर्माकाशस्वभावलक्षणा (५) ॥
 इय ईदृश धर्मलक्षणा बुद्ध दीपङ्करदर्शने त्वया ।
 अनुबुद्ध स्वयं यथाऽऽत्मना तथ बोधेहि सदेवमानुषां (६) ॥
 विपरीतअभूतकल्पितै रागद्वेषैः परिदह्यते जगत् ।

१ “ उन्मादव्ययं विपश्यतो ” उन्मत्तव्ययं विपश्यति “ वाचरुतघोषस्वरस्य ” वाचो
 रुतघोषस्वरस्य “ वसिकां ” अवस्थितिमित्यर्थः “ प्रतिश्रुतकोपमां ” प्रतिश्रुतिकोपमां
 प्रतिध्वनिरूपामित्यर्थः ।

२ “ यथ तन्त्रप्रतीत्यदारु ” यथा तन्त्रप्रतीतं दारु “ हस्तव्यायामत्रयेभि सङ्गति ”
 हस्तव्यायामत्रयेः सङ्गति “ तुण्वीणसुघोषकादिभिः ” तुण्वीणसुघोषकादिभिः
 “ निश्चरते ” निश्चरति ।

३ “ पण्डितु कश्चि मार्गते ” पण्डितः कश्चिन्मार्गति “ कुतोऽयमागतु कुत्र याति वा ”
 कुतोऽयमागतः कुत्र यास्यति वा “ विदिशो दिशि सर्व्वि मार्गतः ” विदिग्दिक्षु सर्व्वे
 मार्गणि ।

४ “ तथ ” तथा “ प्रत्ययेभिश्च ” प्रत्ययेः “ शून्य संस्कार निरीह पश्यति ” शून्यं
 संस्कारं निरीहः पश्यति ।

५ “ शून्य अध्यात्मिक ” शून्याध्यात्मिकाः “ विविक्तमनालया ” विविक्तमनसो
 विविक्तालया इत्यर्थः ।

६ “ इय ईदृश धर्मलक्षणा ” इयमीदृशी धर्मलक्षणा “ बुद्ध ” बोधिता “ अनु-
 बुद्ध ” अनुबुद्धा “ तथ ” तथा “ बोधेहि ” बोधय “ सदेवमानुषां ” सदेवमानुषान् ।

कृपमेघसमाम्बुशीतलां मुञ्च धाराममृतस्य नायका (१) ॥
 त्वयि यस्य कृतेन पण्डिता दत्तु दानं बद्धकल्पकोटिषु ।
 सम्प्राप्य हि बोधिमुत्तमामार्यं धनसङ्ग्रहं करिष्ये प्राणिनां (२) ॥
 तां पूर्वचरीमनुस्मरां नार्यं धनहीनं दरिद्रं दुःखितां ।
 मा उपेक्षहि सत्त्वसारथे आर्यं धनसङ्ग्रहि तेषु कुर्वहि (३) ॥
 त्वयि शीलं सदा सुरक्षितं पिठनार्थाय अपायभूमिनां ।
 स्वर्गामृतद्वारमुत्तमं दर्शयिष्ये बद्धसत्त्वकोटिनां (४) ॥
 तां पूर्वचरीमनुस्मरां बध्वा द्वारं निरयावभूमिनां ।
 स्वर्गामृतद्वारं मुञ्च हि ऋद्धिं हि शीलवतो चिन्तितं (५) ॥
 त्वयि चान्तिं सदा सुरक्षितां प्रतिघक्रोधशमार्थं देहिनां ।
 भवार्क्षव सत्त्व तारिया स्थापयिष्ये शिवे च्चेममज्जले (६) ॥
 तां पूर्वचरीमनुस्मरां वैरव्यापादविहिंसाकुलां ।

१ “ विपरीतअभूतकल्पितै ” विपरीताभूतकल्पितैः “ कृपमेघसमाम्बुशीतलां ” कृपामेघसमाम्बुशीतलां “ नायका ” हे नायक ।

२ “ त्वयियस्य कृतेन ” तव यस्य कृते “ पण्डिता दत्तु दानं बद्धकल्प कोटिषु ” पण्डितैः दत्तं दानं बद्धकल्पकोटिपर्यन्तमित्यर्थः “ करिष्ये ” करिष्यसि “ प्राणिनां ” प्राणिनामुपकाराद्येत्यर्थः ।

३ “ तां पूर्वचरीमनुस्मरां ” तां पूर्वचरीमनुस्मर “ नार्यं धनहीनं दरिद्रं दुःखितां ” नारीर्धनहीना दरिद्रा दुःखिताः “ उपेक्षहि ” उपेक्षस्व “ धनसङ्ग्रहि तेषु ” धनसङ्ग्रहं तासु “ कुर्वहि ” कुरु ।

४ “ शीलं ” शीलं “ पिठनार्थाय ” अनुशासनायेति निष्कृष्टार्थः “ अपायभूमिनां ” अपायभूमीनां “ दर्शयिष्ये बद्धसत्त्वकोटिनां ” दर्शयिष्यसि बद्धसत्त्वकोटीनां ।

५ “ तां पूर्वचरीमनुस्मरां ” तां पूर्वचरीमनुस्मर पूर्ववृत्तान्तमनुस्मरेत्यर्थः “ द्वारं निरयावभूमिनां ” द्वारं निरयावभूमिनां “ स्वर्गामृतद्वारमुञ्चहि ” स्वर्गामृतद्वारं मुञ्च “ ऋद्धिं हि शीलवतो चिन्तितं ” ऋद्धिं हि शीलवतश्चिन्तयेत्यर्थः ।

६ “ चान्तिं सदा ” चान्तिः सदा “ प्रतिघक्रोधशमार्थं ” प्रतिघाक्रोधशमार्थं “ भवार्क्षव सत्त्व तारिया ” भवार्क्षवात् सत्त्वांस्तारयित्वा “ स्थापयिष्ये शिवे च्चेममज्जले ” स्थापयिष्यसि शिवे च्चेमे अज्जरे ।

मा उपेक्ष विहिंसचारिणः चान्तिभूमिये स्थपे इयं जगत्(१) ॥
 त्वयु वीर्यं यदर्थं सेवितं धर्मानावं समुदानयित्वा ना ।
 उत्तार्य जगत् सर्वाक्षवां स्थापयिष्यसि विपक्षनिर्ज्वले (२) ॥
 तां पूर्वचरीमनुस्मरा चतुरोघैरिव मुह्यते जगत् ।
 लघुवीर्यबलं पराक्रमाः सत्त्व सन्तारय हे नायका (३) ॥
 त्वयु ध्यानकिलेशधेषणा भविता यस्य कृते न सूरता ।
 भ्रान्तेन्द्रिय प्राकृतेन्द्रिया कापि चिन्तार्थपथे स्थपेष्यहं (४) ॥
 तां पूर्वचरीमनुस्मर क्लेशजालैरिदमाकुलं जगत् ।
 मा उपेक्षहि क्लेशपद्भुतां ध्यानैकाग्रि स्थपेहीमां प्रजां (५) ॥
 त्वयि प्रज्ञा पुरा सुभाविता मोहविद्यान्वतमावृते जगे ।
 बद्धधर्मशताभिलोकने दास्ये चक्षुषि तनुदर्शनं (६) ॥
 तां पूर्वचरीमनुस्मरा मोहविद्यान्वतमावृते जगे ।

१ " तां पूर्वचरीमनुस्मरां " तां पूर्वचरीमनुस्मर " उपेक्ष " उपेक्षस्व " विहिंस-
 चारिणः " विहिंसचारिणः " चान्तिभूमिये स्थपे इयं " चान्तिभूमौ स्थापय इदं ।

२ " त्वयु वीर्यं यदर्थं " त्वया वीर्यं यदर्थं " समुदानयित्वा " समुदानोय
 " सर्वाक्षवां " सर्वाक्षवेभ्यः " विपक्षनिर्ज्वले " विपक्षनिर्ज्वरे विपक्षरहिते सन्नाप-
 रहित इत्यर्थः ।

३ " पूर्वचरीमनुस्मरा " पूर्वचरीमनुस्मर " लघुवीर्यबलं पराक्रमाः सत्त्व " लघु-
 वीर्यबलपराक्रमान् सत्त्वान् " नायका " नायक ।

४ " त्वयु ध्यानकिलेशधेषणा " तव ध्यानक्लेशधेषणाः " भविता यस्य कृते न
 सूरत " भवितारः येषां कृते न सूरत " भ्रान्तेन्द्रिय प्राकृतेन्द्रिया कापि चिन्तार्थपथे
 स्थपेष्यहं " भ्रान्तेन्द्रियान् प्राकृतेन्द्रियान् कापि विचिन्तार्थपथे स्थापयिष्येऽहं ।

५ " मा उपेक्षस्वहि " मा उपेक्षस्व " क्लेशपद्भुतां " क्लेशपद्भुतां " ध्यानैकाग्रि-
 स्थपेहीमां प्रजां " एकाग्रध्याने स्थापय इमां प्रजां ।

६ " त्वयि " त्वया " मोहविद्यान्वतमावृते जगे " मोहविद्यान्वतमावृते जगति
 " दास्ये चक्षुषि तनुदर्शनं " दास्यसि चक्षुषी तनुदर्शनं ।

इदही वरप्रज्ञा सुप्रभा धर्मचक्षु विमलं निरङ्गण (१) ॥

इयमीदृश गाय निश्चरी त्वर्थसङ्गीतिरवात्तु नारीणां ।

यं श्रुत्व मिदं विवर्जिया चित्त प्रेमेति वराय्यबोधयेति (२) ॥

इति हि भिक्षवोऽन्तःपुरमध्यगतो बोधिसत्त्वो विरहितोऽभूत् ।
धर्मश्रवणाविरहितोऽभूत् । धर्ममनसिकारेण । तत्कस्माद्धेतोः ॥

तथा हि भिक्षवो बोधिसत्त्वो दीर्घरात्रं सगौरवोऽभूत् ।
धर्मेषु धर्मभानकेषु चाध्याशयेन धर्मार्थिको धर्मकामो धर्म-
रतिरतोऽभूत् । धर्मपर्येष्टदत्तो (३) यथाश्रुतधर्मसम्प्रकाशको-
ऽनुत्तरो महाधर्मदानपतिर्निरामिषधर्मदेशको धर्मदानेना-
मत्सर आचार्यमुष्टिविगतो धर्मानुधर्मप्रतिपन्नो धर्मप्रतिपत्ति-
भूरोऽधर्मलयनो धर्मत्राणो धर्मशरणो धर्मप्रतिशरणो धर्म-
परायणो धर्मनिध्याप्तिः चान्निनिर्यातः प्रज्ञापारमिताचरित
उपायकौशल्यगतिङ्गतः ॥

तत्र भिक्षवो बोधिसत्त्वो महोपायकौशल्येन विक्रीडितेन
सर्वान्तःपुरस्य यथा विमुक्त्या ईर्ष्यापयमुपदर्शय पैर्विकाणाञ्च
बोधिसत्त्वानां लोकविषयसमतिक्रान्तानां लोकानुवर्त्तनक्रिया-

१ “ पूर्वचरीमनुस्मरा ” पूर्वचरीमनुस्मर “ मोहविद्यान्तमाहते जगे ” मोहा-
विद्यान्तमसाहते जगति “ इदहि वरप्रज्ञा सुप्रभा धर्मचक्षु विमलं निरङ्गण ”
इदि वरप्रज्ञां सुप्रभां धर्मचक्षुर्विमलं निरङ्गण ।

२ “ इयमीदृश गाय निश्चरी ” इयमीदृशो गायो निश्चरः “ यं श्रुत्वमिदं विव-
र्जिया ” याः श्रुत्वा इदं जगत् विवर्ज्य “ चित्त प्रेमेति ” चित्तं प्रेमानति प्रेमयुक्तं
भवति इति भावः ।

३ “ धर्मपर्येष्टदत्तः ” धर्मपर्येष्टणादत्त इत्यर्थः ।

धर्मात्मानुवर्त्य दीर्घरात्रं सुविदितकामदोषः सत्त्वपरिपाक-
वशादकामोपभोगं सन्दर्श्यापरिमितकुशलमूलोपचयपुण्यसम्भा-
रबलविशेषणासदृशीं लोकाधिपत्यतां सन्दर्श्य देवमनुष्याति-
क्रान्तं सारोदारविविधविचित्ररूपशब्दगन्धस्पर्शपरमरतिरम-
णीयं कामरतिमौख्यमुपदर्श्य सर्व्वकामरतिस्त्रविषयेष्वपर्य्यन्तत्वात्
स्त्रचित्तवशवर्त्तितां सन्दर्श्य पूर्व्वप्रणिधानबलसहायकुशलमू-
लोपचितान्सत्त्वान्समानसंवासतया परिवाच्य सर्व्वलोकसङ्क्षेप-
सत्त्वसङ्क्षिष्टचित्ततयान्तःपुरमध्यगतो यथाभिमतस्य सत्त्वधातोः
परिपाककालमवेक्षमाणो भूयस्या मात्रया बोधिसत्त्वस्तस्मिन्
समये पूर्व्वप्रतिज्ञामनुस्मरति स्म । बुद्धधर्माश्चामुखीकरोति
स्म । प्रणिधानबलञ्चाभिनिर्द्हरति स्म । सत्त्वेषु च महाकरुणा-
मवक्रामति स्म । सत्त्वप्रमोक्षञ्च चिन्तयति स्म । सर्व्वसम्पदो
विपत्तिपर्य्यवसाना इति प्रत्यवेक्षते स्म । अनेकोपद्रवभयवज्र-
खञ्च संसारमुपपरीक्षते स्म । मारकलिपाशांश्च सञ्चिन्नन्ति
स्म । संसारप्रबन्धाच्चात्मानमुच्चालयति स्म । निर्वाणेषु च चित्तं
सम्प्रेषयति स्म ॥

तत्र भिक्षुवो बोधिसत्त्वः पूर्व्वान्तत एव सुविदितसंसार-
दोषः संसृतेनाध्यक्षेनानर्थिकः सर्व्वोपादानपरिग्रहैरनर्थिको
बुद्धधर्मानिर्वाणाभिमुखः संसारपराङ्मुखस्तथागतगोचराभि-
रतो मारविषये गोचरासंसृष्ट आदीप्तभवदोषदर्शी त्रैधातुका-
न्निःसरणाभिप्रायः संसारदोषादेरवनिःसरणकुशलः प्रव्रज्या-
भिलाषी निष्क्रमणाभिप्रायो विवेकनिम्नो विवेकप्रचरणो विवे-

कप्राग्भार आरण्यप्रारण्याभिमुखः प्रविवेकप्रसमाभिकाङ्क्षी
 आत्मपरहितप्रतिपन्नोऽनुत्तरप्रतिपत्तिशूरो लोकस्वार्थकामो
 हितकामः सुखकामो योगक्षेमकामो लोकानुकम्पको हितैषी
 मैत्रीविहारी महाकारुणिकः सङ्गहवस्तुकुशलः सततशमितो-
 ऽपरिच्छिन्नमानसः सत्त्वपरिपाकविनयकुशलः सर्व्वसत्त्वेष्वेकपुत्र-
 कप्रेमानुगतमनसिकारः सर्व्ववस्तुनिरपेक्षपरित्यागी दाने संवि-
 भागरतः प्रततपाणिस्व्यागशूरो यष्टयज्ञः सुसमृद्धपुण्यः सुस-
 ङ्गृहीतपुण्यः परिष्कारविगतमदमात्सर्य्यसुनिश्चितीत्तोऽनु-
 त्तरो महादानपतिर्दत्त्वा च विपाकाप्रतिकाङ्क्षी प्रदानशूर
 इच्छामहेच्छालोभदोषमदमानमोहमात्सर्य्यप्रमुखसर्व्वारिक्लेश-
 गणप्रत्यर्थिकनिग्रहायात्युत्थितः सर्व्वज्ञताचित्तोत्पादप्रबन्धाच-
 रितो महात्यागचित्तः सन्नाहसुसन्नद्धो लोकानुकम्पको हितैषी
 वर्मितकवचित्तः सत्त्वप्रमोक्षालम्बनमहाकारुणाबलविक्रमोऽवैव-
 र्तिकसर्व्वसत्त्वसमचित्तत्यागप्रहरणो यथाभिप्रायसत्त्वाशयस-
 न्नोषणो बोधिभाजनीभूतः कालानुष्ठधर्मवेधी बोधिपरिणाम-
 प्रणिधिरवनामितध्वजस्त्रिमण्डलपरिशोधनदानपरित्यागी ज्ञा-
 नवरवज्रदृढप्रहरणः सुनिश्चितीत्क्लेशप्रत्यर्थिकः शीलगुणचरि-
 त्प्रतिपन्नः सुललितकायवाङ्मनस्कर्मन्तोऽणुमात्रावद्यभयदर्शी
 शुद्धसुपरिशिलोऽमलविमलनिर्मलचित्तः सर्व्वदुरुक्तदुरागत-
 वचनयथाक्रोशपरिभाषणकुत्सनताडनतर्जनवधबन्धनावरोधन-
 परिक्लेशालुलितचित्तोऽक्षुभितचित्तः क्षान्तिशौरभ्यसम्पन्नोऽक्ष-
 तोऽनुपहतोऽव्यापन्नचित्तः सर्व्वसत्त्वहितार्थाद्योत्तमवीर्यालम्बी

दृढसमादानसर्वकुशलमूलो धर्मसमुदानयताप्रत्युदावर्चस्मृति-
मान् सुसम्पन्नः सुसमाहितोऽविचित्रचित्तो ध्यानैकाग्रमनसि-
कारो धर्मप्रविचयकुशलो लब्धासोको विगततमोऽन्धकारो
ऽनित्यदुःखात्मा शुभाकारपरिभावितचेताः स्मृत्युपस्थानसम्यक्-
प्रहाणद्धिंपादेन्द्रियबलबोधरूपमार्गार्थसत्यसर्वबोधिपक्षधर्मसुप-
रिकर्माकृतमनसिकारः समथविपश्यनासुपर्यवदातबुद्धिः प्रती-
त्यसमुत्पादसत्यदर्शी सत्यानुबोधादपरः प्रत्ययस्त्रिविमोक्षमुख-
विक्रीडितो मायामरोचिस्त्रप्रेदकचन्द्रप्रतिशुक्लप्रतिभासोपम-
सर्वधर्मनयावतीर्णः ॥

इति हि भिक्षुवो बोधिसत्त्वस्यैवं भवति प्रतिहृतिरेवं धर्म-
विहार्येवं गुणमाहात्म्यविहार्येवं सत्त्वार्थाभियुक्तविहार्यभूत् ॥
भूयस्या मात्रया आभिर्दशदिग्बुद्धाधिष्ठानतृथ्यसङ्गीतिविनिः-
सृताभिः सञ्चोदितः स तस्यां वेलायां पूर्वेषाञ्च बोधिसत्त्वानां
चरमभवोपगतानामन्तःपुरपरिपाचितानि चत्वारि धर्ममुखा-
न्यामुखीकरोति स्म । कतमानि चत्वारि । यदिदं दानं प्रिय-
वचनमर्थक्रिया समानार्थता च ॥ चतुःसङ्गहवस्तुप्रयोगनिर्हा-
रविशुद्धिञ्च नाम धर्ममुखमामुखीकरोति स्म ॥ चिरत्नवंशस्य
धारणाभिप्रायो विप्रणाशसर्वज्ञताचित्तप्रणिधानबलाधानावै-
वर्त्ताविषयञ्च नाम धर्ममुखमामुखीकरोति स्म ॥ सर्वसत्त्वाप-
रित्यागाध्यासमहाकरुणावतारणाञ्च नाम धर्ममुखमामुखी-
करोति स्म ॥ सर्वबोधिपक्षधर्मपदे प्रभेदार्थातिनिश्चयज्ञानसं-
सारबलविशेषसमुदानयमहाव्यूहञ्च नाम धर्ममुखमामुखीक-

रोति स्म ॥ इमानि चत्वारि धर्ममुखान्यामुखीकृत्य बोधिसत्त्वः सर्वस्यान्तःपुरस्य परिपाचनार्थं तस्यां वेत्तायां तथारूपमृद्ध्यभिसंस्कारमभिसंस्करोति स्म ॥ यथारूपेण च्छद्ध्यभिसंस्कारेण-भिसंस्कृतेन तेभ्यः सङ्गीतिरुतेभ्यो बोधिसत्त्वानुभावेनेमान्वेवंरूपाणि धर्ममुखशतसहस्राणि निश्चरन्ति स्म ।

तद्यथा ।

उदारच्छन्देन चाश्रयेनाध्यासयेन करुणा य प्राणिषूत्पाद्यते ।
चित्तवरायबोधाय शब्दे च रूपस्फुरियेभि निश्चरी (१) ॥
श्रद्धा प्रसादोऽधिमुक्ति गौरवं निर्मानता आनमना गुरुणा ।
परिपृच्छता किं कुशलं गवेषणा अनुसूती भावतु शब्द निश्चरी (२) ॥
दानेदमेसंयमशीलशब्दः क्षान्त्याश्च शब्दस्तथ वीर्यशब्दे ।
ध्यानाभिनिर्हारसमाधिशब्दः प्रज्ञाउपायस्य च शब्द निश्चरी (३) ॥
मैत्राय शब्दः करुणाय शब्दे मुदिताउपेक्षाय अभिज्ञशब्दः ।
चतुःसङ्गहवस्तुविनिश्चयेन सत्त्वानुपरिपाचनशब्द निश्चरी (४) ॥

१ “ उदारच्छन्देन चाश्रयेनाध्यासयेन ” उदारच्छन्देन उदाराशये उदाराध्यासनेत्यर्थः “ करुणा य ” करुणा या “ शब्दे च ” शब्दश्च “ रूपस्फुरियेभि निश्चरी ” रूपस्तुयैर्निश्चरति ।

२ “ प्रसादोऽधिमुक्तिगौरवं ” प्रसादोऽधिमुक्तिगौरवं “ निर्मानता आनमना ” निर्मानता आनमनं “ परिपृच्छता किं ” परिपृच्छतां किं वा “ अनुसूती भावतु शब्द निश्चरी ” अनुसूतिभावना शब्दा निश्चरे एते शब्दा निश्चरित्यर्थः ।

३ “ दानेदमेसंयमशीलशब्दः ” दानेदमेसंयमशीलशब्दः “ शब्दस्तथ वीर्यशब्दे ” शब्दस्तथा वीर्यशब्दः एते शब्दा निश्चरित्यर्थः “ प्रज्ञाउपायस्य ” प्रज्ञाउपायस्य “ शब्द निश्चरी ” शब्दो निश्चरति ।

४ : “ मैत्राय शब्दः ” मैत्र्याः शब्दः “ करुणाय शब्दः ” करुणायाः शब्दः “ मुदिताउपेक्षाय अभिज्ञशब्दः ” मुदिताउपेक्षयोरभिज्ञाशब्दः “ सत्त्वानुपरिपाचनशब्द निश्चरी ” सत्त्वानुपरिपाचनशब्दो निश्चरति ।

स्यतेरुपस्थानप्रभेदशब्दः सम्यक्प्रहाणास्तय ऋद्धिपादाः ।

पञ्चेन्द्रिया पञ्च बलप्रभेदा बोध्यङ्गशब्दसुरियेभि निश्चरी (१) ॥

अष्टाङ्गिकमार्गबलप्रभेद च समयस्य शब्दोऽथ विपश्यनायाः ।

अनित्यदुःखार्त्तिअनात्मशब्दो अणुभार्त्तिशब्दो तुरियेभि नि-
श्चरी (२) ॥

विरागशब्दश्च विवेकशब्दः त्रयज्ञानशब्दोऽनुत्पादशब्दः ।

अनिरोधशब्दश्च अनालयश्च निर्व्वाणशब्दसुरियेभि निश्चरी(३) ॥

इम एवरूपास्तुरियेभि शब्दाः सम्बोधिशब्दरनुभाव निश्चरी ।

यां श्रुत्व सर्वाः प्रमदानुशिचिता वरायसत्त्वं प्रणिधेन्ति बोधये(४) ॥

इति हि भिन्नवोऽन्तःपुरमध्यगतेन बोधिसत्त्वेन तानि
चतुरशीतिस्त्रीसहस्राणि परिपाचितान्यभूवन् । अनुत्तरायां
सम्यक्सम्बोधौ बहूनि च देवशतसहस्राणि चं ये च तत्र
सम्प्राप्ता अभूवन् ॥ तथाभिनिष्क्रमणकालसमये बोधिसत्त्वस्य
ह्रीदेवो नाम तुषितकायिको देवपुत्रोऽनुत्तरायाः सम्यक्स-
म्बोधेः । स रात्रौ प्रशान्तायां द्वात्रिंशता देवपुत्रसहस्रैः परि-
वृतः पुरस्कृतो येन बोधिसत्त्वस्योपस्थानप्रासादस्तेनोपसङ्गा-

१ “ तथ ऋद्धिपादाः ” तथर्द्धिपादाः “ पञ्चेन्द्रिया पञ्चबलप्रभेदाः ” पञ्चेन्द्रि-
याणि पञ्च बलप्रभेदाः “ तुरियेभि निश्चरी ” तुर्येभ्यो निश्चरः ।

२ “ अष्टाङ्गिकमार्गबलप्रभेद च ” अष्टाङ्गमार्गबलप्रभेदश्च “ अनित्यदुःखार्त्ति अ-
नात्मशब्दो ” अनित्यदुःखार्त्तनात्मशब्दो “ तुरियेभि निश्चरी ” तुर्येभ्यो निश्चार ।

३ “ अनालयश्च ” अनालयस्य च शब्द इत्यर्थः “ तुरियेभिनिश्चरी ” तुर्येभ्यो
निश्चार ।

४ “ इम एवरूपास्तुरियेभि ” इमे एवरूपास्तुर्येभ्यो “ सम्बोधिशब्दरनुभाव निश्चरी ”
सम्बोधिशब्दानुभावेन निश्चरः “ यां श्रुत्व ” याञ्छ्रुत्वा “ प्रमदानुशिचिताः ”
प्रमदा अनुशिचिताः “ प्रणिधेन्ति बोधये ” प्रणिध्यायन्ति स्र बोधाय ।

मदुपसङ्गम्य गगनतलगत एव बोधिसत्त्वं गाथाभिरध्यभाषत ।

च्युति दर्शिता अतियशा जन्म च मन्दर्शितं पुरुषसिंह ।

अन्तःपुरं विदर्शयितुं कृतानुवृत्तिस्त्वया लोके (१) ॥

परिपाचितातिबहवो मनुजलोके धर्ममनुप्राप्य ।

अयमद्य काल समयो निष्क्रम्येति मति विचिन्तेहि (२) ॥

न हि बद्ध मोचयाती नचान्धपुरुषो दर्शयति मार्गं ।

मुक्तस्तु मोचयाती सचक्षुरन्धान् दर्शयति मार्गं (३) ॥

ये सत्त्व कामदासा गृहधनपुत्रभार्यपरिशुद्धाः ।

ते तुभ्य शिञ्जमाणा नैष्क्रम्यमतौ स्पृहाङ्कुर्युः (४) ॥

ऐश्वर्यं कामक्रोडा चतुर्दीपा सप्तरत्नं विजहिला ।

निष्क्रान्तं त्वां विदित्वा स्पृहयेत् स नरामरो लोकः (५) ॥

किञ्चापि ध्यानमौख्यैर्विहरसि धर्मैर्न चासि कामरतः ।

अथ पुनश्चिरप्रसुप्तां बोधय मरुमानुषगतानि (६) ॥

अतिपतितं यौवनमिदं गिरिनदी यथ चञ्चलप्रबलवेगा ।

गतयौवनस्य भवतो नैष्क्रम्यमतिर्न शोभते (७) ॥

१ “च्युति दर्शिता अतियशा” च्युतिर्दर्शिता अतियशसिनी ।

२ “परिपाचितातिबहवः” परिपाचितानि अतिबहूनिः “काल समयः” कालः समयः “निष्क्रम्येतिमति विचिन्तेहि” निष्क्रमणे इति मतिं विचिन्तय ।

३ “न हि बद्ध मोचयाती” बद्धो मोचयति “मोचयाती” मोचयति ।

४ “सत्त्व” सत्त्वाः “गृहधनपुत्रभार्यपरिशुद्धाः” गृहधनपुत्रभार्यापरिसहिता इत्यनुमीयते “तुभ्य” त्वया “नैष्क्रम्यमतौ” निष्क्रमणमतौ ।

५ “ऐश्वर्यं कामक्रोडा” ऐश्वर्यं कामक्रोडां “चतुर्दीपा” चतुर्दीपान् “सप्तरत्नं विजहिला” सप्तरत्नानि विजह्य ।

६ “चिरप्रसुप्तां” चिरप्रसुप्तानि “मरुमानुषगतानि” मरुन्मानुषगतानि ।

७ “अतिपतितं” अतिपतितं “यथ” यथा “नैष्क्रम्यमतिर्न” निष्क्रमणमतिर्न “शोभते” शोभिष्यते इत्यर्थः ।

तत्साधुरूप प्रथमेव वरयौवनेऽभिनिष्क्रम्य ।
 उत्तारय प्रतिज्ञां कुरुष्व चार्थं सुरगणानां (१) ॥
 न च कामगुणरतीभिस्तृप्तिर्लवणोदधेर्यथाभोभिः ।
 ते तप्त एष प्रज्ञा आर्या लोकोत्तरा विरजा (२) ॥
 तमिह प्रिय मनापो राज्ञः शुद्धोदनस्य राष्ट्रस्य ।
 शतपत्रसदृशवदना नैष्क्रम्यमतिं विचिन्तेहि (३) ॥
 आदीप्तां क्लेशतापैरनिःसरणैर्गाढबन्धनैः ।
 बद्धानां शीघ्रं मोक्षमार्गं स्थापय शान्तेऽसङ्गि वीरा (४) ॥
 त्वं वैद्यधातुकुशलश्चिरातुरां सत्त्व रोगसंसृष्टां ।
 भैषज्यधर्मयोगैर्निर्व्वाणमुखे स्थापय शीघ्रं (५) ॥
 अन्धतमा अनयना मोहाकुलदृष्टिजालबद्धाः ।
 प्रज्ञाप्रदोपचक्षुः शोधय शीघ्रं नरमरूणां (६) ॥
 समुदीचन्ते बहवो देवासुरनागयज्ञगन्धर्वाः ।
 द्रक्ष्याम बोधिं प्राप्तं निरुत्तरं धर्मं श्रोष्यामः (७) ॥
 द्रक्ष्यति वै भुजगराजो भवनमवभासितं तव शिरीये ।

१ “ प्रथमेव ” प्रथममेव ।

२ “ कामगुणरतीभिः ” कामगुणरतिभिः “ तप्त एष ” तप्ता एषा “ आर्या लोकोत्तरा विरजा ” हे आर्य लोकोत्तर विरजः ।

३ “ प्रिय मनापो ” प्रियो मनापः “ शतपत्रसदृशवदना ” हे शतपत्रसदृशवदना “ नैष्क्रम्यमतिं ” निष्क्रमणमतिं “ विचिन्तेहि ” विचिन्तय ।

४ “ आदीप्तां ” आदीप्तान् “ बद्धानां ” बद्धान् “ असङ्गि वीरा ” असङ्गे हे वीर ।

५ “ चिरातुरां सत्त्व रोगसंसृष्टां ” चिरातुरान् सत्त्वान् रोगसंसृष्टान् ।

६ “ ये अन्धतमा अनयना मोहाकुलदृष्टिजालबद्धास्तेषामित्यर्थः “ नरमरूणां ” नरमरुतां ।

७ “ द्रक्ष्याम बोधिं प्राप्तं ” द्रक्ष्यामो बोधिं प्राप्तं “ धर्मं ” धर्मं ।

करिष्यति अनन्त पूजां पूरेहिं व्रताश्रयस्तस्य (१) ॥
 चत्वारि लोकपालाः ससैन्यकास्ते तव प्रदीक्षन्ते ।
 दास्याम चतुरि पात्रां बोधिध्वजि पूर्णमनसस्य (२) ॥
 ब्रह्मा प्रश्नान्तचारी उदीक्षते मैत्रवाक्करुणालाभी ।
 अध्येषिष्ये नरेन्द्रं वर्तेन्ति निरुत्तरं चक्रं (३) ॥
 बोधि परिपात्रिकापि च देवता अभिस्तुव बोधिमण्डेऽस्मिन् ।
 उत्पत्त्ययं परिद्रक्ष्याम्यभिबुध्यते बोधिं (४) ॥
 सत्त्वाऽपि बोधिसत्त्वानन्तःपुरि ये क्रिया विदर्शयन्ति ।
 पूर्वङ्गभो भव त्वं मा भविष्यति पश्चिमस्तेषां (५) ॥
 मञ्जुवृत मञ्जुघोषा स्मराहि दीपङ्ककरस्य ।
 व्याकरणभूतं तथा अविताजिनघोषरुतं उदीरेहि (६) ॥
 इति सञ्ज्ञोदनापरिवर्त्तो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

१ “तव शिरीषे” तव श्रिया “अनन्त पूजां” अनन्तः पूजां “पूरेहि” पूरय
 “व्रताश्रयस्तस्य” व्रतमाश्रयश्च तस्य स्थित इत्यर्थः ।

२ “चत्वारि लोकपालाः” चत्वारो लोकपालाः “तव प्रदीक्षन्ते” त्वां प्रती-
 क्षन्ते “दास्याम चतुरिपात्रां” दास्यामश्चत्वारि पात्राणि इत्येतदर्थं प्रतीक्षन्ते इत्यर्थः
 “बोधिध्वजि” बोधिध्वजे बोधिवर्षे इति यावत् “पूर्णमनसस्य” पूर्णमनसे पूर्णमा-
 नसायतुभ्यमित्यर्थः ।

३ बोधिःप्रश्नान्तचारीति वा पाठः “अध्येषिष्ये” अध्यापयिष्ये “वर्तेन्ति” वर्त्त-
 यिष्यति ।

४ “बोधिपरिपात्रिकापि” बोधिपरिपात्रिका अपि “बोधिमण्डेऽस्मिन्” बोधिम-
 ण्डलेऽस्मिन् “उत्पत्त्ययं” उत्पत्त्यत्ययं “अभिबुध्यते” अभिबोधयन् ।

५ “सत्त्वाऽपि” सत्त्वा अपि “बोधिसत्त्वान्” बोधिसत्त्वेभ्य इत्यर्थः । “अन्तःपु-
 रिये क्रिया विदर्शयन्ति” अन्तःपुरे याः क्रिया विदर्शयन्ति “मा भविष्यसि” मा
 भव ।

६ “मञ्जुवृत मञ्जुघोषा” मञ्जुवृतानि हे मञ्जुघोष “स्मराहि” स्मर “उदी-
 रेहि” उदीरय ।

चतुर्दशोऽध्यायप्रारम्भः ॥

इति हि भिक्षुवो बोधिसत्त्वः मञ्जोदितः सन् तेन देव-
पुत्रेण राज्ञः शुद्धोदनस्येवं स्वप्नमुपदर्शयति स्म । यद्राजा
शुद्धोदनः सुप्तः स्वप्नान्तरगतोऽद्राचीत् बोधिसत्त्वं रात्रौ
प्रशान्तायामभिनिष्क्रमन्तं देवगणपरिवृतमभिनिष्क्रम्य प्रव्रजितं
चाद्राचीत् काषायवस्त्रप्रावृतं ॥ स प्रतिविबुद्धस्वरितं काञ्चुकीयं
परिपृच्छति स्म । अस्ति मे कुमारोऽन्तःपुरे इति ॥

सोऽनोचदस्ति देवेति ॥

ततो राज्ञः शुद्धोदनस्यान्तःपुरे शोकशल्या हृदयेऽनुप्रवि-
ष्टोऽभूत् । अभिनिष्क्रमिष्यति अवश्यं कुमारोऽयञ्चेमानि पूर्व-
निमित्तानि सन्दृश्यन्ते स्म ॥

तस्यैतदभवत् । न खल्वप्यनेन कुमारेण कदाचिदुद्यानभूमि-
रभिनिर्गन्तव्या । स्त्रीगणमध्येऽभिरत इहैव रमन्तु नाभिनिष्क-
मिष्यति ॥

ततो राज्ञा शुद्धोदनेन कुमारस्य परिभोगार्थं त्रयो यथ-
तुंकाः प्रासादाः कारिता अभूवन् । ग्रैष्मिको वार्षिको हैम-
न्तिकश्च ॥ तत्र यो ग्रैष्मिकः सं एकान्तशीतलः । यो वार्षिकः
स साधारणः । यो हैमन्तिकः स स्वभावोष्णः । एकैकस्य च प्रासा-
दस्य सोपानानि पञ्चपञ्चपुरुषशतान्युत्क्षिपन्ति स्म निक्षिपन्ति
स्म । तेषां तयोत्क्षिप्यमाणानां निक्षिप्यमाणानाञ्च शब्दोऽर्द्धयो-
जने श्रूयते स्म ॥ मा खलु कुमारोऽभिज्ञात एवाभिनिष्क्रमति-
ति । नैमित्तिकैर्वैपञ्चमिकैश्च व्याकृतमभूत् । मङ्गलद्वारेण कुमा

रोऽभिनिष्क्रमिष्यतीति ॥ ततो राजा मङ्गलद्वारस्य महान्ति
कपाटानि कारयति स्म ॥ एकैकञ्च कपाटं पञ्चपञ्चपुरुषशता-
न्युद्घाटयन्ति अपघाटयन्ति च । तेषाञ्चाङ्गुलियोजनं शब्दो गच्छति
स्म ॥ पञ्च चास्य कामगुणानसदृशानुपसंहरति स्म ॥ गीतवा-
दिचनृत्यैश्चैनं सदैव युवतय उपतस्युः ॥

अथ भिक्षुवो बोधिसत्त्वः सारथिं प्राह । शीघ्रं सारथे रथं
योजयद्यानभूमिं गमिष्यामीति ॥

ततः सारथी राजानं शुद्धोदनमुपसङ्गम्यैवमाह । देव कुमार
उद्यानभूमिमभिनिर्द्यास्यतीति ॥

अथ राज्ञः शुद्धोदनस्यैतदभवत् । न कदाचिन्मया कुमार
उद्यानभूमिमभिनिष्क्रामितः सुभूमिदर्शनाय । योन्वहं कुमार-
मुद्यानभूमिमभिनिष्क्रामयेयं ततः कुमारो स्त्रीगणपरिवृतो
रतिं वेत्स्यते नाभिनिष्क्रमिष्यतीति ॥

ततो राजा शुद्धोदनः स्नेहवज्रमानाभ्यां बोधिसत्त्वस्य नगरे
घण्टावघोषणां कारयति स्म । सप्तमे दिवसे कुमार उद्यानभूमिं
निष्क्रमिष्यतीति सुभूमिदर्शनाय ॥ तत्र भवद्भिः सर्वामनापानि
चापनयितव्यानि । मा कुमारः प्रतिकूलं पश्येत् । सर्वमनापानि
चोपसंहर्त्तव्यानि विषयाभिरम्याणि ॥

ततः सप्तमे दिवसे सर्वं नगरमलङ्कृतमभूत् । उद्यानभूमि-
रूपशोभिता नानारङ्गपुष्पवितानीकृता छत्रध्वजपताकामल-
ङ्कृता ॥ ये न च मार्गेण बोधिसत्त्वोऽभिनिर्गच्छति स्म स
मार्गः सिक्तः संस्पृष्टो गन्धोदकपरिषिक्तो मुक्तकुसुमावकीर्णो

गानागन्धवटिकानिर्धूपितः पूर्वकुम्भोपशोभितः कदलीवृक्षा-
 द्वितो गानाविचित्रपटवितानविततो रत्नकिङ्किणीजालहारा-
 र्द्धहाराभिप्रलम्बितोऽभूत् ॥ चतुरङ्गसैन्यव्यूहितः परिवारस्यो-
 द्युक्तोऽभूत् कुमारस्यान्तःपुरम्प्रतिमण्डयितुं । तत्र बोधिसत्त्वस्य
 पूर्व्वेण नगरदारेणोद्यानभूमिमभिनिष्क्रमतो महता व्यूहेन ।
 अथ बोधिसत्त्वस्यैवानुभावेन शुद्धावासकायिकैर्देवपुत्रैस्तस्मिन्
 मार्गे पुरुषो जीर्णो वृद्धो महत्स्रको धमनीसन्ततयात्रः खण्डदन्तो
 बलीनिचितकायः पलितकेशः कुञ्जो गोपानसीवक्रो विभ्रो
 दण्डपरायण आतुरो गतयौवनः खुरखुरावशक्तकण्ठः पुरतः
 प्राग्भारेण कायेन दण्डमवष्टभ्य प्रवेधयमानः सर्वाङ्गप्रत्यङ्गैः
 पुरतो मार्गस्योपदर्शितोऽभूत् ॥

अथ बोधिसत्त्वो जानन्नेव सारथिमेतदवोचत् ।

किं सारथे पुरुष दुर्बल अल्पस्थाम

उच्छुष्कमांसरुधिरत्वचस्त्रायुनद्धः ।

श्वेतशिरो विरलदन्त कृशाङ्गरूप

आलम्ब्य दण्डं व्रजतेऽसुखं स्वलन्त (१) ॥

सारथिराह ।

एषो हि देवपुरुषो जरयाऽभिभूतः

शीणेन्द्रियः सुदुःखितो बलवीर्यहीनो ।

१ “ पुरुषदुर्बल अल्पस्थाम ” पुरुषो दुर्बलोऽल्पस्थामा “ उच्छुष्कमांसरुधिर-
 लवस्त्रायुनद्धः ” उच्छुष्कमांसरुधिरत्वचस्त्रायुनद्धः “ श्वेतशिरो विरलदन्त ” श्वेत-
 शिरो विरलदन्तः “ दण्डं व्रजते ” दण्डं व्रजति “ स्वलन्त ” स्वलन् ।

बन्धुजनेन परिभूत अनाद्यभूतः

कार्यासमर्थ अपविद्ध वनेव दारु (१) ॥

बोधिसत्त्व आह ।

कुलधर्म एष अयमस्य हितं भणाहि

अथवाऽपि सर्वजगतोऽस्य दयं ह्यवस्था ।

श्रीघ्नं भणाहि वचनं यद्यभूतमेत-

च्छ्रुत्वा तथार्थमिह योनि सञ्चिन्तयिष्ये (२) ॥

सारथिराह ।

नेतस्य देव कुलधर्मं न राष्ट्रधर्मः

सर्वे जगस्य जर यौवन धर्षयाति ।

तुभ्यंपि मातृपितृबान्धवज्ञातिसङ्घो

जरया अमुक्तं न हि अन्य गतिर्जनस्य (३) ॥

बोधिसत्त्व आह ।

धिक् सारथे अबुधबालजनस्य बुद्धि-

र्यद्यौवनेन मदत्त जरां न पश्यी ।

आवर्त्तयाश्चिह रथं पुनरहं प्रवेक्ष्ये

१ “बलवीर्यहीनो” बलवीर्यहीनः “परिभूत अनाद्यभूतः” परिभूतोऽनाद्य-
भूतः “कार्यासमर्थ अपविद्ध वनेव” कार्यासमर्थोऽपविद्धो वने इव ।

२ “अयमस्य” इदमस्य “भणाहि” भण “भणाहि” भण “यद्यभूतमेतत्”
यथा भूतमेतत् “योनि” योनि ।

३ “कुलधर्मं न” कुलधर्मो न “सर्वे जगस्य जरयौवन धर्षयाति” सर्वस्य
जगतो जरा यौवनं धर्षयति “तुभ्यंपि” त्वमपि “अमुक्तं न” अमुक्तो न “अन्य
गतिः” अन्या गतिः ।

किं मह्यं क्रीडरतिभिर्जरयाश्रितस्य (१) ॥

अथ बोधिसत्त्वः प्रतिनिवर्त्य रथवरं पुनरपि प्रविवेश ॥

इति हि भिक्षवो बोधिसत्त्वोऽपरेण कालसमयेन दक्षिणेन नगरद्वारेणोद्यानभूमिमभिनिष्क्रमन् महता व्यूहेन सोऽद्रा-
चीन् मार्गं पुरुषं व्याधिस्यूष्टं दग्धं ज्वराभिभूतं दुर्बलकायं
स्वके मूत्रपूरीषे निमग्नमत्राणमप्रतिशरणं कृच्छ्रेणोच्छ्वसन्तं
दृष्ट्वा च पुनर्बोधिसत्त्वो जानन्नेव सारथिमिदमवोचत् ।

किं सारथे पुरुष रूपविवर्णगात्रः

सर्वेन्द्रियेभि विक्लो गुरु प्रश्वसन्तः ।

सर्वाङ्गशुष्क उदराकुल प्राप्तकृच्छ्रा

मूत्रे पूरीष स्वकि तिष्ठति कुत्सनीये (२) ॥

सारथिराह ।

एषो हि देवपुरुषः परमं गिलानो

व्याधीभयं उपगतो मरणान्तप्राप्तः ।

आरोग्यतेजरहितो बलविप्रहीनो

अत्राणवीप्रशरणो ह्यपरायणस्य (३) ॥

बोधिसत्त्व आह ।

१ “अबुधबालजनस्य बुद्धिः” अबुधबालजनबुद्धे “मदमत्त जरां” मदमत्ता
जरां “न पश्यो” न पश्यसि “मह्यं” सम “क्रीडरतिभिः” क्रीडारतिभिः ।

२ “पुरुषरूपविवर्णगात्र” पुरुषो रूपविवर्णगात्रः “सर्वेन्द्रियेभि विक्लः” सर्वेन्द्रि-
यैर्विकलः “गुरु प्रश्वसन्तः” गुरु यथा तथा प्रश्वसन् “उदराकुल प्राप्तकृच्छ्रा” उद-
राकुलः प्राप्तकृच्छ्रः “पूरीष” पूरीषे “स्वकि” स्वके ।

३ “गिलानः” ग्लानः “व्याधीभयं उपगतः” व्याधिभयमुपगतः “आरोग्यतेजर-
हितः” आरोग्यतेजा रहितः “अत्राणवीप्रशरणो” अत्राणादिप्रशरणो ।

आरोग्यता च भवते यथ स्वप्नक्रीडा
 व्याधिर्भयञ्च इम ईदृश घोररूपं ।
 को नाम विज्ञपुरुषो इम दृष्ट वस्थां
 क्रीडारतिञ्च जनयेच्छुभसञ्ज्ञतां वा (१) ॥

अथ खलु भिक्षुवो बोधिसत्त्वः प्रतिनिवर्त्य रथवरं पुनरपि
 पुरवरे प्राविशत् ।

इति हि भिक्षुवो बोधिसत्त्वोऽपरेण कालसमयेन पश्चिमेन
 नगरद्वारेणोद्यानभूमिमभिनिक्रमन्महता व्यूहेन सोऽद्राचीत्
 पुरुषं मृतं कालगतं मार्गं समारोपितं चेलवितानीकृतं ज्ञाति-
 सङ्घपरिवृतं सर्वै रुदङ्घिः क्रन्दङ्घिः परिदेवमानैः प्रकीर्णकेशैः
 पार्श्वीवकीर्णशिरोभिरुरांसि ताडयङ्घिरुत्क्रोशङ्घिः पृष्ठतोऽनुग-
 च्छङ्घिः । दृष्ट्वा च पुनर्बोधिसत्त्वो जानन्नेव सारथिमिदमवाचत् ।

किं सारथे पुरुष मञ्जोपरिशृहीतो
 उद्धूत केशनख पांशु शिरे क्षिपन्ति ।
 परिचारयित्वा विहरन् रस्ताडयन्तो
 नानाविलापवचनानि उदीरयन्तः (२) ॥

सारथिराह ।

एषो हि देवपुरुषो मृतु जम्बुद्वीपे
 न हि भूय मातृपितृ द्रक्ष्यति पुत्रदारां ।

१ "भवते यथ" भवति यथा "ईदृश घोररूपं" ईदृशा घोररूपाः "विज्ञपुरुषो इम दृष्टवस्थां" विज्ञपुरुषं इमां दृष्ट्वा अवस्थां ।

२ "पुरुष मञ्जोपरिशृहीतः" पुरुषो मञ्जोपरिशृहीतः "उद्धूतकेशनखः" उद्धूतकेशनखाः "पांशुशिरे" पांशुन् शिरसि "परिचारयित्वा" परिचारयित्वा ।

अपहाय भोगगृहमाहपितृमित्रज्ञातिसङ्घं
परलोक प्राप्तुं न हि द्रक्ष्यति भूय ज्ञानिं (१) ॥

बोधिसत्त्व आह ।

धिग्यौवनेन जरया समभिद्रुतेन
आरोग्य धिग्विविधव्याधिपराहतेन ।

धिगजीवितेन पुरुषो नचिरस्थितेन
धिक्पण्डितस्य पुरुषस्य रतिप्रसङ्गैः (२) ॥

यदि जर न भवेया नैव व्याधिर्न मृत्यु-
स्तथपि च महदुःखं पञ्चस्कन्धं धरन्तो ।

किं पुन जरव्याधिमृत्यु नित्यानुबद्धाः
साधु प्रतिनिवर्त्य चिन्तयिष्ये प्रमोचं (३) ॥

अथ खलु भिक्षुवो बोधिसत्त्वः प्रतिनिवर्त्य तं रथवरं पुन-
रपि पुरं प्राविशत् ॥ इति हि भिक्षुवो बोधिसत्त्वस्यापरेण
कालसमयेनोत्तरेण नगरद्वारेणोद्यानभूमिमभिनिक्रामतंसै-
रेव देवपुत्रैर्बोधिसत्त्वस्थानुभावेनैव तस्मिन् मार्गे भिक्षुरभिनि-
र्मितोऽभूत् ॥ अद्राचीदोधिषत्त्वस्तं भिक्षुं शान्तं दान्तं संयतं
ब्रह्मचारिणमनतिक्षिप्तचक्षुर्गुमात्रप्रेक्षिणं प्रासादिकेनेर्ष्यापथेन

१ “ मृतु जम्बुद्वीपे ” मृतो जम्बुद्वीपे “ भूय साहपितृ ” भूयो सातापितरौ
“पुत्रदारां”पुत्रदाराब् “परलोकप्राप्तुं” परलोकं प्राप्तुः “भूय ज्ञानिं” भूयो ज्ञानिं ।

२ “ आरोग्य ” आरोग्येण “ पुरुषो ” पुरुषस्य “ न चिरस्थितेन ” अचिर-
स्थायिनेत्यर्थः ।

३ “ जर न भवेया ” जरा न भवेत् “ तथपि च ” तथापि च “ महदुःखं ”
महादुःखं “ पञ्च स्कन्धं धरन्तो ” पञ्च स्कन्धान्धारयतः पञ्चेन्द्रियाणि धारयतः “ पुन
जरव्याधिमृत्यु ” पुनर्जराव्याधिमृत्यवः “ प्रतिनिवर्त्य ” प्रतिनिवर्तय ।

सम्यन्नं प्रासादिकेनाभिक्रमप्रतिक्रमेण सम्यन्नं प्रासादिकेना-
लोकितव्यवलोकितेन प्रासादिकेन सङ्घाटीपिण्डपात्रचीवरधा-
रणेन मार्गे स्थितं । दृष्ट्वा च पुनर्बोधिसत्त्वो जानन्नेव सारथि-
मिदमवोचत् ।

किं सारथे पुरुष शान्त प्रशान्तचित्तो
नोत्तिष्ठन्नचक्षु ब्रजते युगमात्रदर्शी ।
काषायवस्त्रवसनो सुप्रशान्तचारी
पात्रं गृहीत्वा न च उद्धृत उन्नतो वा (१) ॥

सारथिराह ।

एषो हि देवपुरुष इति भिक्षुनामा
अपहाय कामरतयः सुविगीतचारी ।
प्रब्रज्यप्राप्तः सममात्मन एषमाणो
संरागद्वेषविगतो तिष्ठति पिण्डचर्या (२) ॥

बोधिसत्त्व आह ।

साधु सुभाषितमिदं मम रोचते च
प्रब्रज्य नाम विदुभिः सततं प्रशस्ता ।
हितमात्मनश्च परसत्त्वहितञ्च यत्र
सुखजीवितं सुमधुरममृतं फलञ्च (३) ॥

१ “पुरुष” पुरुषः “नोत्तिष्ठन्नचक्षु ब्रजते” अनुत्तिष्ठन्नचक्षुब्रजते “वसनो
सुप्रशान्त” वसनः सुप्रशान्त “गृहीत्वा” गृहीत्वा ।

२ “कामरतयः” कामरतोः “प्रब्रज्यप्राप्तः” प्रब्रज्यां प्राप्तः “एषमाणो” एष-
माणः “संरागद्वेषविगतो तिष्ठति” संरागद्वेषविगत आतिष्ठति “पिण्डचर्या”
पिण्डचर्या !

३ “प्रब्रज्य नाम विदुभिः” प्रब्रज्या नाम विदुभिः ।

अथ खलु भिक्षुवो बोधिसत्त्वः प्रतिनिवर्त्य तं रथवरं पुनरपि पुरवरं प्राविशत् ॥ इति हि भिक्षुवो राजा शुद्धोदनो बोधिसत्त्वस्येवामेवंरूपां सञ्चोदनां दृष्ट्वा च भूयस्या मात्रया बोधिसत्त्वस्य परिरक्षणार्थं प्राकारान् मापयते स्म । परिखाः खानयति स्म । द्वाराणि च गाढानि कारयति स्म । आरचान् स्थापयति स्म । शूरांस्योदयति स्म । वाहनानि योजयति स्म । वर्माणि ग्राहयति स्म । चतुर्षु नगरदारेषु शृङ्गाटकेषु चतुरो महासेनाव्यूहान् स्थापयति स्म बोधिसत्त्वस्य परिरक्षणार्थं । य एनं रात्रिदिवं रक्षन्ति स्म मा बोधिसत्त्वोऽभिनिष्क्रमिष्यतीति (१) ॥ अन्तःपुरे आज्ञान्ददाति स्म । मा स्म कदाचित्सङ्गीतिं विच्छेत्स्यथ । सर्व्वरतिक्रीडास्योपसंहर्त्तव्याः स्त्रीमायास्योपदर्शयत निर्व्वधीत कुमारं यथानुरक्तचित्तो न निर्गच्छेत् प्रव्रज्याथै ॥

तत्रेदमुच्यते ।

दारे स्थापित युद्धशैण्ड पुरुषाः खड्गायुधापाणयो हस्तीश्वरथाश्च वर्न्धित वरा आरूढ नागावली ।
परिखा खाटक तोरणश्च महता प्राकार उत्थापिता
द्वारा बद्ध सुगाढबन्धनकृता क्रोशस्वरामुच्चनाः (१) ॥

१ अभिनिष्क्रमत्विति ।

२ “ स्थापित युद्धशैण्ड ” स्थापिता युद्धशैण्डाः “ खड्गायुधापाणयः ” खड्गायुधापाणयः “ हस्तीश्वरथाश्च वर्न्धित ” हस्तीश्वरथाश्च वर्न्धिताः “ आरूढ नागावली ” आरूढा नागावलिं “ परिखाः खाटक ” परिखा खातकाः “ महता ” महति “ द्वाराबद्ध ” द्वाराणावद्धानि “ सुगाढबन्धनकृता ” सुगाढबन्धनैः “ क्रोशस्वरामुच्चनाः ” क्रोशश्वरभोजनानि ।

सर्व्वे शाक्यगणा विषलमनसो रचन्ति रात्रिदिवं
निर्घोषश्च बलस्य तस्य महतः शब्दो महाञ्छ्रूयते ।
नगरं व्याकुल भीतचस्तमनसो मास्माद् व्रजेत् स्वरतो
माभूच्छाक्यकुलोदितस्य गमनं ह्रियेत वंशो अयं (१) ॥
आज्ञप्तो युवतीजनश्च सततं सङ्गीति मा ह्येत्यथाऽ-
वस्थानं प्रकरोथ क्रीडरतिभिर्निर्वन्धथा मानसं ।
ये वा इस्त्रियमाय नेक विविधा दर्शेथ चेष्टां बद्ध
आरचां प्रकरोथ विघ्न कुरुथा मा सुव्रजेत् स्वरतः (२) ॥
तस्या निष्क्रमिकालि सारथिवरे पूर्वे निमित्ता इमे
हंसकौञ्चमयूरशारिकशुका नो ते रवं मुच्चिषुः ।
प्रासादेषु गवाक्षतारणवरध्वातालमञ्चेषु च
जिह्वाजिह्वासुदुर्मनाः सुदुःखिता ध्यायन्धोमूर्द्धकाः (३) ॥
पुडिनीपुष्करिणीषु पद्म रुचिराऽस्नानानि स्नायन्ति च
वृक्षाः शुष्कपलाशपुष्परहिताः पुष्पन्ति भूयो न च ।
वीणावसकिवंशतन्त्रिरचिताम्बिहन्ति कस्मात्तदा

१ “नगरं” अत्र नगर शब्देन नगरवासिजना लक्ष्यन्ते “व्याकुल भीतचस्त-
मनसो” व्याकुलं भीतचस्तमनः “स्वरतो” स्वरतो ।

२ “सङ्गीति मा ह्येत्यथा” सङ्गीतिं मा किन्ति “प्रकरोथ” प्रकुरुष्वत “क्रीडरतिभि-
निर्वन्धथा” क्रीडारतिभिर्निर्वन्धीत “ये वा इस्त्रियमाय नेक” या वा स्त्रीमाया
अनेकाः “दर्शेथ चेष्टां बद्ध” दर्शयत चेष्टा बद्धः “प्रकरोथ” प्रकुरुष्वत “विघ्न
कुरुथा” विघ्नं कुरुष्वत “स्वरतः” स्वरतः ।

३ “तस्या निष्क्रमिकालि” तस्य निष्क्रमकाले “सारथिवरे” ये सारथिवर “पूर्वे
निमित्ता इमे” पूर्व्वानि निमित्तानि इमानि “शारिकशुकाः” शारिकाशुकाः
“मुच्चिषुः” मुच्चन्ति “जिह्वाजिह्वासुदुर्मना” जिह्वाजिह्वासुदुर्मनसः ।

भेरीसैव मृदङ्ग पाण्यभिहतो भिद्यन्ति नो वाद्येषु (१) ॥
 सर्व्वं व्याकुलमासीत्तच्च नगरं निद्राभिभूतं भृशं
 नो नृत्ये न च गायने न रमिते भूयो मनः कस्यचित् ।
 राजाऽपि परमं सुदीनमनसश्चिन्तापरो ध्यायते
 हा धिक् शक्यकुलस्य च्छद्भि विपुलामाहैव सन्धच्छते (२) ॥
 एकस्मिञ्कथने स्थितमभूद्गोपा तथा पार्थिवो
 गोपा रात्रिय अर्द्धकालसमये स्वप्नाभिमां पश्यति ।
 सर्व्वेयं पृथिवी प्रकम्पितमभूच्छैलासकूटावती
 वृक्षा मारुतईरिताः क्षितिपति उत्पास्य मूलोद्धृताः (३) ।
 चन्द्रास्त्रय्यं न भातु भूमिपतितौ सज्ज्योतिषां लक्षितौ
 केशानदृशि लून दक्षिणभुजे मुकुटञ्च विध्वंसितं ।
 हस्तौ च्छिन्न तथैव च्छिन्न चरणौ नग्नादृशी आत्मनं
 मुक्ताहार तथैव मेघरमणीश्चक्रा दृशी आत्मनः (४) ॥

१ “ पद्म वचिराऽस्त्रानानि ” पद्मानि वचिराणि अस्त्रानानि “ वीणावक्त्रकिवंश-
 तन्त्रिरचिताः ” वीणावक्त्रकीवंशतन्त्रोरचिताः “ भेरीसैव ” भेर्यसैव “ मृदङ्ग ”
 मृदङ्गः “ भिद्यन्ति ” वादने न भिन्ना भवन्ति इत्यर्थः “ वाद्येषु ” वाद्येषु ।

२ “ सुदीनमनसः ” सुदीनमनाः “ च्छद्भि विपुलामाहैव सन्धच्छते ” च्छद्भिर्विपुला
 आहैवं सन्धच्छति ।

३ “ स्थितमभूद्गोपा ” स्थिताऽभूद्गोपा “ रात्रिय ” रात्र्याः “ स्वप्नाभिमां पश्यति ”
 स्वप्नाभिमां पश्यति “ प्रकम्पितमभूत् ” प्रकम्पिताऽभूत् “ शैलासकूटावती ” सकूट-
 शैलावती “ मारुत ईरिता ” मारुतेरिताः “ क्षितिपति ” क्षितिं प्रति पतिता
 इत्यर्थः ।

४ “ चन्द्रास्त्रय्यं न भातु ” चन्द्रास्त्रय्यां न भातः “ केशानदृशि लून ” केशानद्राक्षी-
 लूनान् “ दक्षिणभुजे ” दक्षिणभुजेन “ च्छिन्न तथैव च्छिन्न ” च्छिन्नो तथैव च्छिन्नो “ नग्ना
 दृशी आत्मनं ” नग्नामद्राक्षीदात्मनं “ मुक्ताहारतथैव ” मुक्ताहारतथैव “ दृशी-
 आत्मनः ” दृशाक्षीत् आत्मनः सहसैरित्यर्थः ।

शयनस्थादृशि च्छिन्न पाद चतुरो धरणीतलस्मिं स्थपो ।
 कृत्रे दण्ड सुचित्र श्रीमरुचिरं किन्ना दृशी पार्थिवे ।
 सर्वे आभरणा विकीर्षि पतिता मुह्यन्ति ते वारिणा
 भर्त्सुश्चाभरणा सवस्त्रमुकुटां शय्याङ्गता व्याकुला (१) ॥
 उल्कां पश्यति निष्क्रमन्ति नगरान्तमसाभिभूतं पुरं
 च्छिन्नाञ्जालिकमदृशाति सुपिने रतनामिकां शोभनां ।
 मुक्ताहार प्रलम्बमान पतिताः क्षुभितो महासागरो
 मेरुं पर्वतराजमदृशि तदा स्थानान्तु सङ्कल्पितं (२) ॥
 एतानीदृश शाक्यकन्य सुपिनां सुपिनान्तरे अदृशी
 दृष्ट्वा सा प्रतिबुद्ध घूर्णनयना खं स्वामिनमब्रवीत् ।
 देवा किं म भविष्यते खलु भणा सुपिनान्तराणीदृशां
 भ्रान्ता मे स्थिति नो च पश्यामि पुनः शोकार्दितं मे मनः (३) ॥
 श्रुत्वाऽसौ कलविद्धदुन्दुभिरुतो ब्रह्मस्वरः सुखरो

१ "शयनस्थादृशि च्छिन्न पाद" शयनस्थाद्राक्षोच्छिन्नान् पादान् "धरणीतलस्मिं-
 स्थपो" धरणीतले स्थापितान् "कृत्रे दण्ड सुचित्र" कृत्रं दण्डं सुचित्र "श्रीमरु-
 चिरं" श्रीमद्रुचिरं "किन्ना दृशी पार्थिवे" च्छिन्नमद्राक्षोत्पार्थिवस्य "सर्वे आभ-
 रणा विकीर्षि पतिता" सर्वाणि आभरणानि विकीर्षानि पतितानि "भर्त्सुश्चा-
 भरणा सवस्त्रमुकुटां" भर्त्सुश्चाभरणानि सवस्त्रमुकुटानि ।

२ "पश्यति निष्क्रमन्ति" अद्राक्षोन्निष्क्रमन्ती "छिन्नाञ्जालिकमदृशाति सुपिने"
 च्छिन्नाञ्जालिकानद्राक्षीत् स्वप्ने "रतनामिकां शोभनां" रत्नात्मकाञ् शोभनान्
 "मुक्ताहार प्रलम्बमान पतिताः क्षुभितो महासागरः" मुक्ताहारान् प्रलम्बमानान्
 पतितान् क्षुभितं महासागरं "पर्वतराजमदृशि" पर्वतराजमद्राक्षीत् ।

३ "एतानीदृश शाक्यकन्य" एतानीदृशान् शाक्यकन्या "सुपिनां सुपिनान्तरे
 अदृशी" स्वप्नान् स्वप्नान्तरे स्वप्नदृशायां अद्राक्षीत् "प्रतिबुद्ध" प्रतिबुद्धा "देवा
 किं म भविष्यते" देव किं मे भविष्यति "भणा सुपिनान्तराणीदृशां" भण स्वप्ना-
 न्तराणि दृदृशानि मया दृष्टानीति शेषः "स्थिति नो" स्थितिनां "पश्यामि" पश्यामि ।

गोपामालपते भव प्रमुदिता पापं न ते विद्यते ।

ये सत्त्वाः हतपुण्यपूर्व्वचरिता द्रक्ष्यन्ति स्वप्ना इमे
कोऽन्यः पश्यत्यनेकदुःखविहितः स्वप्नान्तराणीदृशां (१) ।

यत्ते दृष्टा मेदिनी कम्पमाना
कूटाशैला मेदिनीये पतन्ता ।
देवा नागा राक्षसा भूतसङ्घाः
सर्व्वे तुभ्यं पूज्यश्रेष्ठां करोन्ति (२) ॥
यत्ते दृष्टा वृक्षमूलोद्भूतानि
केशा लूनां दक्षिणेना दृशासि ।
क्षिप्रं गोपे क्लेशजालं क्षिनित्वा
दृष्टीजालं उद्धरी संस्कृततः (३) ॥
यत्ते दृष्टौ चन्द्रसूर्य्यौ पतन्तौ
दृष्टा नक्षत्रा ज्योतिषाणी पतन्तः ।
क्षिप्रं गोपे क्लेशशत्रूणि हत्वा
पूज्या लोके भाविनी त्वं प्रशंस्या (४) ॥

१ “द्रक्ष्यन्ति स्वप्ना इमे” पश्यन्ति स्वप्नानिमान् “स्वप्नान्तराणीदृशां” स्वप्नान्तराणीदृशानि ।

२ “कूटाशैला मेदिनीये पतन्ता” कूटाशैला मेदिन्यां पतन्तः “तुभ्यं” त्वां “करोन्ति” करिष्यन्ति ।

३ “दृष्टा वृक्षमूलोद्भूतानि” दृष्टानि वृक्षमूलानि उद्भूतानि “केशा लूनां दक्षिणेनादृशासि” केशान् लूनान् दक्षिणेनाद्राक्षः “क्षिनित्वा” क्षित्वा “दृष्टीजालं” दृष्टिजालं “उद्धरी संस्कृततः” उद्धरिष्यसि संस्कृततः संस्कारत इत्यर्थः ।

४ “दृष्टा नक्षत्रा ज्योतिषाणी पतन्तः” दृष्टानि नक्षत्राणि ज्योतीषि पतन्ति “क्लेशशत्रूणि” क्लेशशत्रून् ।

यत्ते दृष्टो मुक्ताहारं विशीर्षं
 नग्नं सर्व्वं कायमीदृग्दृशासि ।
 क्षिप्रं गोपे इस्त्रिकायं जहत्वा
 पुरुषस्त्वं वै भेष्यसे नाचिरेण (१) ॥
 यत्ते दृष्टं मञ्चकं क्षिन्नपादं
 कृत्रे दण्डे रत्नचित्रं प्रभग्नं ।
 क्षिप्रं गोपे ओघ चत्वारि तीर्त्वा
 मां द्रष्टासि एकच्छत्रं त्रिलोके (२) ॥
 यत्ते दृष्टा भूषणा उह्यमाना
 चूडा वस्त्रा मद्यमञ्चे दृशासि ।
 क्षिप्रं गोपे लक्ष्णैर्भूषिताङ्गं
 मां सम्पश्यी सर्व्वलोकैः सुवन्तं (३) ॥
 यत्ते दृष्टा दीपकोटीशतानि
 नगरान्निष्क्रान्तं तत्पुरञ्चान्धकारं ।
 क्षिप्रं गोपे मोहविद्यान्धकारे
 प्रज्ञालोकं कुर्व्वमी सर्व्वलोके (४) ॥

१ “यत्ते” यत्त्वयेति सर्व्वत्रात्रवोधं “मुक्ताहारं विशीर्षं” मुक्ताहारो विशीर्षः
 “कायमीदृग्दृशासि” कायमीदृग्दृशमद्राक्षीः “इस्त्रिकायं जहत्वा” स्त्रिकायं जहत्वा
 “भेष्यसे नाचिरेण” भविष्यसि अचिरेण ।

२ “दृष्टं मञ्चकं क्षिन्नपादं” दृष्टो मञ्चकश्चिन्नपादः “कृत्रे दण्डे रत्नचित्रं प्रभग्नं”
 कृत्रे दण्डो रत्नचित्रः प्रभग्नः “ओघ चत्वारि तीर्त्वा” ओघांश्चतुरस्तीर्त्वा ।

३ “दृष्टा भूषणा उह्यमाना” दृष्टानि भूषणानि उह्यमानानि “चूडा वस्त्रा मद्य-
 मञ्चे दृशासि” चूडां वस्त्राणि मद्यमञ्चे दृशाक्षीः “सम्पश्यी” सम्पश्यसि ।

४ “दृष्टा दीपकोटीशतानि” दृष्टानि दीपकोटिशतानि “नगरान्निष्क्रान्तं” नगरा-
 निष्क्रान्तानि “तत्पुरञ्चान्धकारं” तत्पुरी चान्धकारा “मोहविद्यान्धकारे” मोहा-
 विद्यान्धकारे “कुर्व्वमी” करिष्यामि ।

यत्ते दृष्टं मुक्ताहारं प्रभग्नं
 क्षिप्रञ्चैव स्वर्णसूत्रं विचित्रं ।
 क्षिप्रं गोपे क्लेशजालं क्षिनित्वा
 सञ्ज्ञासूत्रमुद्धरी संस्कृतात्तः (१) ॥
 यत्ते गोपे चित्रकारं करोषि
 नित्यं पूजां गौरवेणोत्तमेन ।
 नास्ती तुभ्यं दुर्गतिर्नैव शोकः
 क्षिप्रभाहौ प्रीतिप्रामोद्यलाभाः (२) ॥
 पूर्वं मद्यं दानं दत्तं प्रणीतं
 शीलं चोष्णं भाविता नित्यं क्षान्तिः ।
 तस्मान्मद्यं ये प्रसादं लभन्ते
 सर्वे भान्ति प्रीतिप्रामोद्यलाभाः (३) ॥
 कल्याकोटी संस्कृता मे अनन्ता
 बोधेर्मार्गो शोधितो मे प्रणीतः ।
 तस्मान्मद्यं ये प्रसादं करोन्ति
 सर्वे क्षिन्नास्त्रेषु त्रीण्यपायाः (४) ॥

१ “ दृष्टं मुक्ताहारं प्रभग्नं ” दृष्टो मुक्ताहारः प्रभग्नः “ क्षिनित्वा ” क्षिप्त्वा “ सञ्ज्ञा-
 सूत्रमुद्धरी संस्कृतात्तः ” सञ्ज्ञासूत्रमुद्धरिष्यामि संस्कृततः ।

२ “ यत्ते ” यत्त्वं “ चित्रकारं ” चित्रं कर्त्तव्यं शेषः “ करोषि ” च करोः “ नास्ती
 तुभ्यं ” नास्ति तव “ क्षिप्रं भाहौ ” क्षिप्रं भविष्यन्ति ।

३ “ पूर्वं मद्यं दानं ” पूर्वं मया दानं “ नित्यं ” नित्यं “ तस्मान्मद्यं ” तस्मान्मतः
 “ लभन्ते ” लभन्ते “ सर्वे भान्ति ” सर्वेषां तेषां भास्यन्ति इत्यर्थः ।

४ “ कल्याकोटीसंस्कृताः ” कल्पकोटिसंस्काराः “ बोधेर्मार्गो शोधितो ” बोधिर्मार्गः
 शोधितः “ तस्मान्मद्यं ” तस्मान्मतः “ करोन्ति ” करिष्यन्ति “ क्षिन्नास्त्रेषु ” क्षिन्नास्त्रेषां
 “ त्रीण्यपायाः ” त्रयाऽप्यायाः ।

हृषं विन्दा मा च खेदं जनेहि
तुष्टिं विन्दा सञ्जनेही च प्रीतिं ।
चिप्रभेष्ये प्रीतिप्रामोद्यलाभी
मेहि गोपे भद्रकास्त्रे निमित्ताः (१) ॥

सो पुण्यतेजभरितो शिरितेजगर्भो
पूर्वं निमित्त सुपिने इमि अदृशाति ।
ये भान्ति पूर्वशुभकर्मसमुच्चयानां
निष्क्रम्यकालसमये नरपुङ्गवानां (२) ॥
सो अदृशाति च करां चरणा विशालं
महसागरेभि चतुभिर्जल लोलयन्ता ।
सर्वामिमां वसुमतीं शयनं विचित्रं
मेरुञ्च पर्वतवरं शिरसोपधानं (३) ॥
आभा प्रमुक्त सुपिने तद् अदृशाति
लोके विलोकितु महान्तमसान्धकारं ।
कचोद्गतं धरणिये स्फुरते त्रिलोकु

१ “ विन्दा ” विन्द “ जनेहि ” जनय “ विन्दा ” विन्द “ सञ्जनेही ” सञ्जनय
“ चिप्रं भेष्ये प्रीतिप्रामोद्यलाभी मेहि ” चिप्रं भविष्यसि प्रीतिप्रामोद्यलाभा एहि
“ भद्रकास्त्रे ” भद्रकाणि तानि “ निमित्ताः ” निमित्तानि ।

२ “ सो पुण्यतेजभरितो शिरितेजगर्भो ” स पुण्यतेजोभरितः श्रितेजोगर्भः “ पूर्वं
निमित्त सुपिने इमि अदृशाति ” पूर्वनिमित्तानि स्वप्ने इमानि अद्राक्षीत् “ निष्क्र-
म्यकालसमये ” निष्क्रमणकालसमये ।

३ “ सो अदृशाति च ” सोऽद्राक्षीत् “ करां चरणा विशालं ” करान् चरणानि
विशालानि “ महसागरेभि चतुभिर्जल ” महासागरेषु चतुर्भिर्जले “ लोलयन्ता ”
लोलयमानान् “ शिरसोपधानं ” शिरसुपधानं ।

आभा यस्य स्पृष्ट विनिपातदुःखा प्रशान्ताः (१) ॥

कृष्णाः शूभाश्चतुरि पाणिकपादलेखा

चतुर्वर्ष एकशकुनाद्भुत एकवर्षः ।

मीढगिरी परमहीन जुगुप्सनीयो

अभिभूय चङ्गमति तत्र च नोपलिप्तो (२) ॥

भूयोऽदृशी सुपिनि नद्य जलप्रपूर्णाः

बहुसत्त्वकोटिनियुतानि च युज्यमानाः ।

सो नाव क्तव प्रतरित्त्व पारं प्रतार्य

स्थापेति सो स्थलवरे अभये अशोके (३) ॥

भूयोऽदृशाति बहुआतुर रोगस्पृष्टा

नारोग्यतेजरहिता बलविप्रहीना ।

सो वैद्यभूत बहु औषध सम्प्रयच्छा

मोचेहि सत्त्वनियुता बहुरोगस्पृष्टा (४) ॥

१ “आभाप्रमुक्त सुपिने तददृशति” आभां प्रमुक्तां स्वप्ने तदा अद्राचीत्
“विलोकितु महान्तमसान्धकारं” विलोक्यं महान्तमसोऽन्धकारं “इन्द्रोद्गतं धरणिषे
स्फुरते त्रिलोकु” इन्द्रमुद्गतं धरणां स्फुरति त्रिलोकां “यस्य स्पृष्ट” येन स्पृष्टा तस्य
“विनिपातदुःखाः” विनिपातदुःखानि “प्रशान्ताः” प्रशान्तानि ।

२ “चतुरिपाणिकपादलेखाः” चतस्रः पाणिकपादलेखाः “एकशकुनाद्भुत” एक-
शकुनाऽद्भुतः “मीढगिरी परमहीनजुगुप्सनीयो” मीढगिरिः परमहीना जुगु-
प्सनीयोः “नोपलिप्तो” अनुपलिप्तः ।

३ “भयो दृशी सुपिनि नद्य जलप्रपूर्णा” भूयोऽद्राचीत्स्वप्नेनदीर्जलप्रपूर्णाः “युज्य-
मानाः” युज्यमानानि “सो नाव क्तव प्रतरित्त्व” सनावं क्तवा प्रतीर्य “स्थापेति
सो स्थलवरे” अस्थापयत् स स्थलवरे ।

४ “भूयोऽदृशाति” भूयोऽद्राचीत् “बहुआतुर” बहुआतुरान् “आरोग्यतेजर-
हिता बलविप्रहीना” आरोग्यतेजोरहितान् बलविप्रहीनान् “सो वैद्यभूत बहु
औषध” स वैद्यभूतो बहूनि औषधानि “सम्प्रयच्छा” सम्प्रदाय “मोचेहि सत्त्व-
नियुता बहुरोगस्पृष्टा” मोचय सत्त्वनियुतानि बहुरोगस्पृष्टानि ।

सिंहासने च हि निषण्ण सुमेरुपृष्ठे
 शिष्यां कृताञ्जलिपुटा नमरोन्नमनां ।
 सङ्ग्राममध्य जयु अदृशि चात्मनश्च
 आनन्दब्रन्दममरां गगने ब्रुवन्तः (१) ॥
 एवंविधा सुपिनि अदृशि बोधिसत्त्वो
 मङ्गल्यग्नोभनप्रतस्य च यानि पूरि ।
 यां श्रुत्व देवमनुजा अभवन् प्रहृष्टा
 न चिराद्भविष्यति अयं नरदेवदेव (२) इति ॥

इति खप्रपरिवर्त्तो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशाध्यायः ॥

अथ खलु भिक्षवो बोधिसत्त्वस्यैतदभूत् । अयुक्तमेतन्मम स्वाद-
 कृतज्ञता च यदहमप्रतिवेश्य महाराज्ञः शुद्धोदनस्थानमुच्चा-
 तस्य पित्रा निष्क्रमेयं ॥ स राज्ञौ प्रयात्नायां स्वकादुपस्त्रान-
 प्रासादादवतीर्य राज्ञः शुद्धोदनस्य प्रासादतले प्रतिष्ठितोऽभूत् ॥

प्रतिष्ठितमात्रस्य च पुनर्बोधिसत्त्वस्य सर्व्वोऽसौ प्रासाद आ-
 भया स्फुटोऽभूत् ॥ तत्र राजा प्रतिविबुद्धस्तां प्रभामद्राचीत् ।
 दृष्ट्वा च पुनस्त्वरितं त्वरितं काञ्चुकीयमामन्त्रयति स्म । किन्धोः
 काञ्चुकीय सूर्य्योऽभ्युद्गतो येनेयं भा प्रविराजते ॥

१ " निषण्ण " निषणः " शिष्यां कृताञ्जलिपुटानमरोन्नमनां " शिष्यान् कृता-
 ञ्जलिपुटाञ्जलानुन्नमतः " सङ्ग्राममध्य " सङ्ग्राममध्ये " जयु अदृशि " जयमद्राक्षीत
 " आनन्दब्रन्दममरां गगने ब्रुवन्तः " आनन्दब्रन्दममरान् गगने ब्रुवन्तः ।

२ " एवंविधा सुपिनि अदृशि " एवं विधान् खप्रान् अद्राक्षीत् " यानि पूरि "
 ये पूर्या " यां श्रुत्व " श्रुत्वा ।

काञ्चुकीय आह । अद्यापि तावदेव रजन्या उपाहुं गति-
क्रान्तमपि वा देव ।

सूर्य्यप्रभाय भवते द्रुमकुञ्जकाया
सन्नापयति च तनुम्पकरोति घर्म्मं ।
हंसामयूरशुककोकिलचक्रवाकाः
प्रत्यूषकालसमये स्वरतां रवन्ति (१) ॥
आभा द्रयन्तु नरदेव सुखा मनोशा
प्राह्लादनी शुभकरी न करोति दाहं ।
कुञ्जांश्च वृक्षा अभि भूय न चास्ति काया
निःसंशयं गुणधरो इह अद्य प्राप्तः (२) ॥
सो प्रेक्षते दशदिशो नृपतिर्निषण्णो
दृष्ट्वा सोऽन्तिकोऽमललोचन शुद्धसन्धः ।
सोऽभ्युत्थितुं शयनमिच्छति न प्रभोति
पितु गौरवं जनयते बलशुद्धंबुद्धिः (३) ॥

सो चास्थितो हि पुरतो नृपतिमवोचत्
मा भूय विघ्न प्रकरोहि मा चैव खेदं ।
नैष्क्रम्यकालसमयो यद्य देव युक्तो

१ “ सूर्य्यप्रभाय भवते ” सूर्य्यप्रभाय भवति “ हंसामयूर ” हंसमयूर “ स्वरतां
रवन्ति ” स्वरतै रवन्ति ।

२ “ वृक्षा अभि भूय न ” वृक्षानभिभूयो न “ गुणधरो इह ” गुणधर इह ।

३ “ सो प्रेक्षते दशदिशो ” स प्रेक्षते दशदिशु “ अमललोचन ” अमललोचनः
“ सोऽभ्युत्थितुं ” सोऽभ्युत्थातुं “ शयनमिच्छति ” शयनादिच्छति “ न प्रभोति ” न
प्रभवति “ पितु गौरवं जनयते ” पितुर्गौरवं जनयति ।

इन्त क्षमस्व नृपते सज्जनः सराद्रः (१) ॥

तमश्रुपूर्लनयनो नृपतिर्बभाषे

किञ्चित्प्रयोजन भवेद्विनिवर्त्तने ते ।

किं याचसे मम वरं वद सर्व्व दास्ये

अनुगृह्ण राजकुल माञ्च इदञ्च राद्रं (२) ॥

तद् बोधिसत्त्व अवची मधुरप्रलापी

इच्छामि देव चतुरो वर तान्मि देहि ।

यदि शक्यते ददितु मञ्च वसोति तत्र

तद्द्रक्ष्यमे सद गृहे न च निष्क्रमिष्ये (३) ॥

इच्छामि देव जर मञ्च न आक्रमेया

शुभवर्ष्यैव न स्थितो भवि नित्यकालं ।

आरोग्यप्राप्तु भवि नो च भवेत व्याधि-

रमितायुषश्च भवि नो च भवेत मृत्युः (४) ॥

सम्पत्तितश्च विपुला न भवेद्विपत्ती

राजा श्रुण्वत् वचनं परमं दुःखार्त्तो ।

१ “ सो च ” स च “ मा भूय विभ्र ” मा भूयो विभ्र “ प्रकरो हि ” प्रकुरु “ वैष्ण-
म्यकालसमयः ” निष्क्रमणकालसमयः “ यथ ” यथा ।

२ “ प्रयोजन ” प्रयोजनं “ मम ” मम इत्यर्थः “ सर्व्वदास्ये ” सर्व्व दास्ये “ अनु-
गृह्ण ” अनुगृह्णाण “ राजकुल ” राजकुलं ।

३ “ तद् बोधिसत्त्व अवची ” तदा बोधिसत्त्वोऽवोचत् “ वर तान्मि ” वरांस्तान्मया
“ ददितुं ” दातुं “ मञ्च वसोति ” मम वसति “ सद ” सदा ।

४ “ जर मञ्च न आक्रमेया ” जरा मां न आक्रमेत् “ भवि ” भवानि “ आरोग्य-
प्राप्तु भवि ” आरोग्यप्राप्तो भवानि “ भवेत ” भवेत् “ रमितायुषश्च भवि ” रमि-
तायुषश्च भवानि “ भवेत ” भवेत् ।

अस्यान याचसि कुमार न मेऽत्र प्रक्तिः
 जरयाधिमृत्युभयतश्च विपत्तितश्च (१) ॥
 कल्पस्थितीय ऋषयो हि न जातु मुक्ताः
 श्रुत्वा वचनमत्र पितुः कुमारोऽवोचो ।
 यदिदानी देव चतुरो वर नो ददासि
 जरयाधिमृत्युभयतश्च विपत्तितश्च (२) ॥
 हनं शृणुष्व नृपते अयरं वरैकं
 अस्याश्च्युतस्य प्रतिशन्धि न मे भवेथा ।
 श्रुत्वैवमेव वचनं नरपुङ्गवस्य
 ऋषणा तनुश्च करि हिन्दति पुत्रस्त्रेहं (३) ॥
 अनुमोदनी हितकरा जगति प्रमोक्षं
 अभिप्राय तुभ्य परिपूर्यतु यन्मतन्ते (४) ।

अथ खलु भिचवो बोधिसत्त्वः प्रतिक्रम्य स्वके प्रासादेऽभि-
 रक्ष्य ग्रथने निषसाद ॥ श्री चास्य कस्यिद्रमनं वा आगमनं
 यञ्जानीते स्म ॥ इति हि भिचवो राजा शृद्धोदनस्तस्या
 राच्या अत्ययेन सर्व्वः शाक्यगणः सन्निपत्यैनां प्रकृतिमारोच-

१ “शुद्धि” श्रुत्वा “अस्यान याचसि” अस्यानमसाहसं याचसे इत्यर्थः
 “जरयाधिमृत्युभयतश्च” जरायाधिमृत्युभयतश्च ।

२ “कल्पस्थितीय” कल्पपर्य्यन्तं तपसाप्तं स्थिता अपि इत्यर्थः “कुमारोऽवोचो”
 कुमारोऽवोचत् “यदि दानि” यदिदानीं “वर नो” वरान्नो “जरयाधिमृ-
 त्युभयतश्च” जरायाधिमृत्युभयतश्च ।

३ “हनं” हन “अस्याश्च्युतस्य प्रतिशन्धि न मे भवेथा” अस्याश्च्युतस्य प्रतिशन्धि-
 र्न मे भवेत् “ऋषणा तनुश्च करि” ऋषणां तनौ कृत्वा यः पुत्रस्त्रेहो जायते तं हिन्दति
 इत्यर्थः ।

४ “अनुमोदनी” अनुमोदनीयः “हितकरा” हे हितकर “प्रमोक्षं” प्रमोक्षः
 “अभिप्राय तुभ्य” अभिप्रायस्तव ।

यति स्म । अभिनिष्क्रमिष्यति कुमारस्तत् किं करिष्यामः ॥

शाक्या आहुः । रचां देव करिष्यामः । तत् कस्मात् ॥

अथञ्च महाञ्जाक्यगणः । स चैकाकी । तत् का तस्य शक्ति-
रस्तिबलादभिनिष्क्रमितुं ॥

तत्र तै राज्ञा शुद्धोदनेन च पञ्च शाक्यकुमारशतानि कृता-
स्ताणि कृतयोग्यानीध्वस्त्रशिक्षितानि महानग्नबलोपेतानि पूर्वे
नगरद्वारे स्थापितान्यभूवन् बोधिसत्त्वस्यऽऽरक्षणार्थं । एकैकश्च
शाक्यकुमारः पञ्चरथशतपरिवारः एकैकश्च रथः पञ्चपत्ति-
शतपरिवारः स्थापितोऽभूद्बोधिसत्त्वस्या रक्षणार्थं । एवं दक्षिणे
पश्चिमे उत्तरे नगरद्वारे पञ्च पञ्च शाक्यकुमारशतानि कृता-
स्ताणि कृतयोग्यानि इध्वस्त्रशिक्षितानि महानग्नबलोपेतानि ।
एकैकश्च शाक्यकुमारः पञ्चरथशतपरिवारः एकैकश्च रथः
पञ्चशतपत्तिपरिवारः स्थापितोऽभूद् बोधिसत्त्वस्य रक्षणार्थं ।
महल्लकमहल्लिकाश्च शाक्याः सर्व्वचत्वरश्टङ्गाटकयुगरथास्वार
क्षार्थं स्थिता अभूवन् । राजा शुद्धोदनः पञ्चभिः कुमारशतैः
साहुँ परितृतः पुरस्कृतः स्वके गृहद्वारे हयेषु च गजेषु च
समभिरुह्य जागर्त्ति स्म ॥

महाप्रजावती च गौतमी चेटीवर्गमामन्त्रयते स्म ।

द्वारे प्रदीप विमलां ध्वजायि मणिरत्न विमल सर्व्वि स्थापेया
श्रोलम्बयाद्य हारां प्रभां कुरुत सर्व्व गेहेऽस्मिन् (१) ॥

१ “प्रदीपविमलां” प्रदीपान् विमलान् “ध्वजायि मणिरत्न विमल सर्व्वि स्थापेया”
ध्वजाये मणिरत्नानि विमलानि सर्व्वं स्थापयत “श्रोलम्बयाद्य हारां” श्रोलम्बयत
हारान् “प्रभा” प्रभां “सर्व्व” सर्व्वस्मिन् ।

सङ्गीति योजयथा जागरथ अतन्द्रिता इमां रजनीं ।

प्रतिरक्षया कुमारं यथाऽविदितो न गच्छेया (१) ॥

वर्षित कलापहस्ता अमिधनुशरशक्तिमरगृहीताः ।

प्रियतनयरक्षणार्थं करोथ सर्व्वं महायत्नं (२) ॥

द्वारां पिधेथ सर्व्वा सयन्त्रितर्गडां दृढकपाटां ।

मुञ्चथ मा च अकाले मा अत्र सत्त्व इति न ब्रजेया (३) ॥

मणिहारमुक्ताहारान्मुखपुष्पके अर्द्धचन्द्रान् ।

शृङ्खलमेखलकर्षिकमुद्रिक सुनिबद्धां नूपुरां कुरुत (४) ॥

यदि सहसा निष्क्रमेया नरमरुहित मत्तवारणविचारी ।

तथ तथ पराक्रमेया यथा विघातं न विन्देया (५) ॥

या नारी शक्तिधारी शयनं परिवारयन्तु विमलस्य ।

मा च भवथ सिद्धिविहताः पतङ्ग इव रक्षया नेत्रैः (६) ॥

कादेथ रतनजालैरिदं गृहं पार्थिवस्य रक्षार्थं ।

१ “सङ्गीति योजयथा” सङ्गीतिं योजयत “जागरथ” जाग्रत “इमां रजनीं”
अस्यां रजन्यां “प्रतिरक्षया” प्रतिरक्षत “गच्छेया” गच्छेत ।

२ “वर्षित” वर्षिताः “अमिधनुशरशक्ति” अमिधनुः शरशक्ति “करोथ”
कुरुत “सर्व्वं” सर्व्वाः ।

३ “द्वारां पिधेथ सर्व्वा” द्वाराणि पिधत सर्व्वाणि “सयन्त्रितर्गडां दृढकपाटां”
सयन्त्रितर्गलानि दृढकपाटानि “मुञ्चथ” मुञ्चत “ब्रजेया” ब्रजेत् ।

४ “मुखपुष्पके” मुखपुष्पकान् “शृङ्खलमेखलकर्षिकमुद्रिक” शृङ्खलामेखलाक-
र्षिकामुद्रिकान् “सुनिबद्ध” सुनिबद्धान् “नूपुरां” नूपुरान् ।

५ “निष्क्रमेया” निष्क्रमेत “नरमरुहित” नरमरुहिता “तथ तथ परा-
क्रमेया” तथा तथा पराक्रमत “विन्देया” विन्देत ।

६ “नारी शक्तिधारिणी” नार्यः शक्तिधारिण्यः “भवथ” भवत “रक्षया”
रक्षत ।

वर्षरवांसु रवेथा इमां रजनीं रक्षथा विरजां (१) ॥

अन्योन्य बोधयथा मा वसेयथा रक्षथा इमां रजनीं ।

मा च अभिनिष्क्रमेथा विजह्य राष्ट्रञ्च राज्यञ्च (२) ॥

एतस्य निर्गतस्य राजकुलं सर्व्विमं निरभिरस्यं ।

उच्छिन्नस्य भवेया पार्थिववंशश्चिरानुबद्ध इति (३) ॥

अथ खलु भिक्षवोऽष्टाविंशतिमहायज्ञसेनापतयः पाञ्चिकय-
ज्ञसेनापतिपूर्व्वङ्गमानि च पञ्चहारितीपुत्रशतान्येकस्मिन् सन्नि-
पात्यैवं मतं विचारयन्ति स्म । अद्य मार्षा बोधिसत्त्वोऽभिनि-
ष्क्रमिष्यति युष्माभिः पूजाकर्मणे औत्सुक्यमापत्तव्यं ॥

चत्वारश्च महाराजानो अडकवतीं राजधानीं प्रविश्य तां
महतीं यज्ञपर्षदमामन्त्रयते स्म । अद्य मार्षा बोधिसत्त्वोऽभिनि-
ष्क्रमिष्यति । स युष्माभिर्हयचरणपरिगृहीतो निष्क्रामयितव्यः ॥
सा च यज्ञपर्षदाह ।

वज्रदृढ अभेद्य नारायणो आत्मभावे
गुरुवीर्यबलउपेतु सोऽकम्पियो सर्व्वसत्त्वोत्तमः ।
गिरिरिव महामेरुत्पाद्य शक्यो नभ धारितुं केनचित्
न तु जिनगुणमेरुशैलेर्गुरुः पुण्यज्ञानाश्रितः शक्यते नेतुं काचित् (४) ॥

१ “ वृद्धय ” वृद्धयत “ रतनजालैः ” रत्नजालैः “ रवेथा ” रवीत “ इमां
रजनीं रक्षथ ” अस्यां रजन्यां रक्षत “ विरजां ” विरजसं बोधिसत्त्वमित्यर्थः ।

२ “ अन्योन्य बोधयथा ” अन्योन्यं बोधयत “ मा वसेयथा ” मा वसत “ रक्षथा
इमां रजनीं ” रक्षत अस्यां रजन्यां “ अभिनिष्क्रमेथा ” अभिनिष्क्रमेत ।

३ “ सर्व्विमं ” सर्व्वमिदं “ भवेया ” भवेत् ।

४ “ अभेद्य नारायणो आत्मभावे ” अभेद्यो नारायणतुल्यात्मभावे “ गुरुवीर्य-
बलउपेतु ” गुरुवीर्यबलोपेतः “ सोऽकम्पियो ” स अकम्प्यः “ नभे धारितुं ” नभसि
धारयितुं ।

वैश्रवण आह ।

ये मानगर्वितनरा गुरुस्त्रेषु शास्ता

ये प्रेमगौरवस्थिता लघु ते विजानि ।

अध्याशयेन अभियुज्यथ गौरवेण

लघु तं हि वेत्स्यथ खगा इव तूलपेशीं (१) ॥

अहञ्च पुरतो यास्ये यूयञ्च वहद्या ह्यं ।

नैष्क्रम्ये बोधिसत्त्वस्य पुण्यमार्जमो बद्ध (२) ॥

अथ खलु भिक्षवः शक्रो देवानामिन्द्रो देवांस्तयस्तिंशानामन्वयते स्म । अद्य मार्षा बोधिसत्त्वोऽभिनिष्क्रमिष्यति । तत्र युष्माभिः पूजाकर्माणे श्रौत्सुक्त्वेन भवितव्यं ॥

अहं तावत्कपिलवस्तुनि महानगरे सर्व्वस्त्रीपुरुषदारकदारिकाणामस्त्रापनं करिष्यामि । ललितव्यूहो नाम देवपुत्रः स एवमाह ॥

तत्र शान्तसुमतिर्नाम देवपुत्रः स एवमाह । अहमपि सर्व्वहयगजखरोद्भ्रगोमहिषस्त्रीपुरुषदारकदारिकाणां शब्दमन्तर्ह्रापयिष्यामि ॥

व्यूहमतिर्नाम देवपुत्रः स एवमाह । अहं गगनतले सप्तरथविस्तरप्रमाणरत्नवेदिकापरिवृतं सूर्य्यकान्तमणिरत्नप्रभोज्ज्वलितमुच्छ्रितश्च त्रध्वजपताकं नानापुष्पाभिकीर्णं नानागन्धधूप-

१ "मानगर्वित" मानगर्विताः "गुरुस्त्रेषु" गुरुस्त्रेषां "अभियुज्यथ" अभियुज्यत ।

२ "वहद्या" वाहयत "नैष्क्रम्ये" निष्क्रमणे "पुण्यमार्जमो" पुण्यमार्जयिष्यामः ।

वटिकानिर्धूपितं मार्गव्यूहं करिष्यामि । येन मार्गेण बोधि-
सत्त्वोऽभिनिष्क्रमिष्यति ॥

ऐरावणे नाम नागराजः स एवमाह । अहमपि च स्वस्य
शुण्डायां द्वात्रिंशद्योजनप्रमाणं कूटागारं मार्जयिष्यामि । यत्रा-
परमोऽभिरुह्य तूर्यसङ्गीतिसम्प्रभणितेन महता गीतवादितेन
बोधिसत्त्वस्योपस्थानपरिचर्यां कुर्वन्त्यो गमिष्यन्ति ॥

स्वयञ्च शक्रो देवानामिन्द्र एवमाह । अहं द्वाराणि विव-
रिष्यामि मार्गञ्च मन्दर्शयिष्यामि ॥

धर्माचारी देवपुत्र आह । अहं विहृतमन्तःपुरमुपदर्शयि-
ष्यामि ॥

सञ्ज्ञेदको देवपुत्र आह । अहं बोधिसत्त्वं शयनादुत्थाप-
यिष्यामि ॥

तत्र वरुणस्य नाम नागराजो मनस्वी च नागराजः सागरस्य
नागराजोऽनवतप्तस्य नागराजो नन्दोपनन्दौ नागराजावेव-
माहुः । वयमपि बोधिसत्त्वस्य पूजाकर्माणे कास्त्रानुसारिभेद्य-
मभिनिर्मायोरगसारचन्दनचूर्णवर्षमभिवर्षयिष्यामः ॥

इति हि भिक्षुवो देवनागयज्ञगन्धर्वैश्चायमेवंरूपाभिप्रा-
यश्चिन्तितोऽभूत् व्यंवसितश्च । बोधिसत्त्वस्यैवं धर्माचिन्तामुप-
विष्टस्य सङ्गीतिप्रासादेषु सुखशयनगतस्थान्तःपुरमध्यगतस्य
पूर्वबुद्धचरितं विचिन्तयतः सर्वसत्त्वहितमनुचिन्तयतश्चत्वारि
पूर्वप्रणिधानपदान्यामुखीभवन्ति स्म ॥

कतमानि चत्वारि । पूर्वं मया स्वयन्भुवामाधिपत्यमभि-

लक्षता सर्वज्ञतां प्रार्थयमानेनैवं सन्नाहः सन्नद्धोऽभूत् । सत्त्वान्
दःखितान् दृष्ट्वा अहो वताहं संसारमहाचारकबन्धनप्रक्षिप्तस्य
लोकसन्निवेशस्य संसारचारकं भित्त्वा बन्धनप्रमोक्षशब्दोदीर-
येयं तृष्णायाः सन्निगडगाढबन्धनबद्धांश्च सत्त्वान् प्रमोक्षयेयं
इदं प्रथमपूर्वप्रणिधानपदमामुखीभवति स्म ॥

अहो वताहं संसारमहाविद्यान्धकारगहनप्रक्षिप्तस्य लोक-
स्याज्ञानपटलतिमिरावृतनयनस्य प्रज्ञाचक्षुर्विरहितस्याविद्या-
माहान्धस्य महान्तं धर्मालोकं कुर्यां । ज्ञानप्रदीपञ्चोपसन्द-
देय त्रिविमोक्षसुखज्ञानवता औषधिसम्प्रयोगेण चोपायप्रज्ञा-
ज्ञानसम्ययुक्तेन सर्वाविद्यान्धकारतमोमहत्तिमिरपटलकालु-
ष्यमपनीय प्रज्ञाचक्षुर्विशोधयेयं ॥ इदं द्वितीयं पूर्वप्रणिधानप-
दमामुखीभवति स्म ॥

अहो वताहं मानध्वजोच्छ्रितस्य लोकस्याहङ्कारममकारा-
भिनिविष्टस्यात्मीयघाहानुगमानसस्य सञ्ज्ञाचित्तदृष्टिविपर्या-
सविपर्यसस्यसङ्गदृष्टीतस्यार्थमार्गोपदेशेनास्मिन्मानध्वजप्रपा-
तनं कुर्यां ॥ इतीदं तृतीयं पूर्वप्रणिधानपदमामुखीभवति स्म ॥

अहो वताहं व्युपशान्तस्य लोकस्य तन्द्राकुलजातस्य गुणाव-
गुण्डितभूतस्याजवजवसमापन्नस्याऽस्मात्लोकात् परं परलोका-
दिमं लोकं सन्धात्रतः संसरतः संसारादनिवृत्तस्याऽलातचक्रस-
मारूढलोपशामकं प्रज्ञादृष्टिकरं धर्मं प्रकाशयेयं ॥ इतीदं
चतुर्थं पूर्वप्रणिधानपदमामुखीभवति स्म ॥ इमानि चत्वारि
पूर्वप्रणिधानपदानामुखीभवन्ति स्म ॥

तस्मिंश्च कृपे धर्मचारिणा देवपुत्रेण शुद्धावासकायिकै-
र्देवपुत्रैर्विकृतविगलितमन्तःपुरमुपदर्शितमभूत् ॥ विसंस्थितं वी-
भत्सरूपमुपदर्शं च गगनतलस्थास्ते बोधिसत्त्वं गाथाभिरध्व-
भाषन्त ।

अथाब्रुवन् देवसुता महर्षयो विबुद्धपद्मायतलोत्तमं तं ।
कथं तवास्मिन्नपजायते रतिः श्मशानमध्ये समवस्थितस्य ॥
सञ्चोदितः सोऽथ सुरेश्वरेभिर्निरीक्ष्यतेऽन्तःपुरं मुहुर्त्तं ।
सङ्क्षेपतः पश्यति तां विलग्नां श्मशानमध्ये हि स्थितां स्म भूर्ता(१) ॥

अद्राक्षीत् खल्वपि बोधिसत्त्वः सर्व्वावन्तं भारीगणं । व्यव-
लोकन् पश्यति । तत्र काश्चिद्भ्रूपृष्ठवक्त्राः काश्चिद्धितकेष्यः
काश्चिदिकीर्षाभरणाः काश्चिदिभ्रष्टमुकुटाः काश्चिदिहृत्तरंगै-
र्विगोपितगात्र्यः काश्चिदिसंस्थितमुखाः काश्चिदिपरिवर्त्तितन-
यनाः काश्चित्प्रसन्नवन्धो स्यात्साम्भिः काश्चिद्भ्रूसन्धः काश्चित् प्रह-
सन्धः काश्चित् प्रसन्नपन्धः काश्चिद्दन्तान् कटकटायन्धः काश्चिद्-
विवर्षवदनाः काश्चिदिसंस्थितरूपाः काश्चित् प्रसन्नमितबाहवः
काश्चिदिचिन्नवदनाः काश्चिदुद्घाटितशीर्षाः काश्चिदवगुण्डि-
तशीर्षाः काश्चिदिपरीतवर्त्तितमुखमण्डलाः काश्चित् प्रध्वस्तश-
रीराः काश्चिदिभ्रगगात्राः काश्चिन्निकुजाः खुरुखुरायमानाः
काश्चिन्मूदङ्गमुपगृह्य परिवर्त्तितशीर्षशरीराः काश्चिदीणावस-
क्याद्यपरिवुद्धपाणयः काश्चिद्देणुं दन्तैः कटकटायन्धः काश्चित्

१ "सुरेश्वरेभिः" सुरेश्वरैः । "निरीक्ष्यते" निरीक्षिष्ट । "स्थितां स्म भूर्ता" स्थितान्
भूतान् पश्यति चेति साम्प्रदायिकः ।

किमलमकुलसम्पताडावकर्षितवाद्यभायडाः काश्चिन्निसेषोन्मेष-
परिवर्त्तनयमाः काश्चिद्विद्वत्तास्या एवं तद्विद्वतं धरणीतल-
गतमन्तःपुरं निरीक्षमाणो बोधिसत्त्वः अशानसञ्ज्ञामुत्पाद-
यति स्म ॥

तत्रेदमुच्यते ।

तां दृष्ट्वा उद्विग्न स लोकनाथः करुणं विनिश्चस्य इदं जगाद ।
अहो वता हृच्छ्रगता व्रजेयं कथं रतिं विन्दति राक्षसोगणैः (१) ॥
अतिमोहतमावृते दुर्मतिकामगुणैर्निर्गुणसञ्ज्ञनः ।
विद्वग पञ्चरमध्यगता यथा न हि लभन्ति कदाचिद्विनिः-
सृतिं (२) ॥

अथ बोधिसत्त्वोऽनेन पुनरपि धर्मीलोकमुखेनान्तःपुरं
प्रत्यवेक्षमाणो महाकरुणापरिदेवितेन सत्त्वान् परिदेवते स्म ॥

इह ते बाला हन्यन्ते आघातिन इव बध्याः । इह ते बाला
रज्यन्ते चित्रघटेष्विवामेध्यपरिपूर्खेष्वविदांसः । इह ते बाला
मज्जन्ति गजा इव वारिमध्ये । इह ते बाला रुध्यन्ते चौरा
इव सारकमध्ये । इह ते बाला अभिरता वराहा इवा-
शुचिमध्ये । इह ते बाला अध्वषिताः कुकुरा इवास्थिकर-
क्ष्ममध्ये । इह ते बालाः प्रपतिता दीपशिखास्त्रिव पतङ्गाः ।
इह ते बाला बध्यन्ते कपय इव वलयेन । इह ते बालाः परि-

१ "इह उद्विग्न" इहा उद्विग्नः । "अहो वता हृच्छ्रगता" अहो वत हृच्छ्रगतः ।
"विन्दति" विन्दामि ।

२ "विद्वग पञ्चरमध्यगताः" विद्वताः पञ्चरमध्यगताः । "लभन्ति" लभन्ते ।

दहन्ते आलौखिप्ता इव जलंजाः । इह ते बालाः परिक्रु-
 धन्ते सुकाष्ठेष्विवोरगाः । इह ते बाला अवसज्जन्ते किंस्विष-
 कारिण इव पूलाये । इह ते बालाः संसीदन्ति जीर्णगजा इव
 पक्षे । इह ते बाला विपद्यन्ते भिन्नयानपात्रा इव महासमुद्रे ।
 इह ते बालाः प्रपतन्ते महाप्रपात इव जात्यन्धाः । इह ते
 बालाः पर्यवदानं गच्छन्ति पातालसन्धिगतमिव वारि । इह
 ते बाला धूमायन्ते कल्पसङ्घय इव महापृथिवी । आभिर्बाला
 भ्राम्यन्ते कुम्भकारकचक्रमिवाविद्धं । इह ते बालाः परिभ्रा-
 म्यन्ते शैलान्तर्गता इव जात्यन्धाः । इह ते बाला विपरिवर्तन्ते
 कुकुरा इव सखण्डबलबद्धाः । इह ते बाला म्लायन्ते ग्रीष्मकाल
 इव तृणवनस्पतयः । इह ते बालाः परिहीयन्ते शशीव कृष्णपक्षे ।
 आभिर्बाला भक्ष्यन्ते गरुडेनेव पन्नगाः । आभिर्बाला यस्यन्ते म-
 हामकरेणैव पोतकाः । आभिर्बाला लुप्यन्ते चारसङ्घेनेव सार्थाः ।
 आभिर्बाला भिद्यन्ते मारुतेनेव शालाः । आभिर्बाला हन्यन्ते
 दुष्टविषैरिव जन्तवः । आस्वादसञ्ज्ञिना बालाः क्षण्यन्ते मधुदि-
 ग्धाभिरिव क्षुरधाराभिर्बालजातीयाः । आभिर्बाला उह्यन्ते
 दारुस्कन्धा इव जलोघैः । आभिर्बालाः क्रीडन्ति दारुका इव
 खमूत्रपुरीषैः । आभिर्बाला बध्यन्ते अङ्कुशेनेव गजाः । आभि-
 र्बाला बध्यन्ते धूर्त्तकैरिव बालजातीयाः । इह ते बाला कुशल-
 मूलानि क्षपयन्ति द्यूताभिरता इव धनं । आभिर्बाला भक्ष्यन्ते
 राक्षसीभिरिव वणिजः ॥

इत्येभिर्द्वात्रिंशत्कारैर्बोधिसत्त्वोऽन्तःपुरं परिपूरयित्वा का-

येऽशुभसञ्ज्ञा विचारयन्नप्रतिकूलसञ्ज्ञामुपसंहरन् जुगुप्स-
 सञ्ज्ञामुत्पादयन् स्वकमायुः प्रतिविभावयन् कायस्यादीनवं
 सम्पश्यन् कायात् कायाभिनिवेशमुच्चारयञ्कुभसञ्ज्ञा विभाव-
 यन्नशुभसञ्ज्ञामवक्रामयन् अधः पादतलाभ्यां यावदूर्ध्वं मस्त-
 कपर्यन्तं पश्यति स्म । अशुचिसमुत्थितमशुचिसम्भवमशुचिस-
 वन्नित्यं ॥ तस्याञ्च वेलायामिमां गाथामभाषत ।

कर्षन्नेत्ररुहं तृष्णासलिलजं सत्कायसञ्ज्ञीकृतं
 अश्रुस्वेदकदाहमूत्रविकृतं शोणीतविन्दाकुलं ।
 वस्त्रिपूयवसाहमस्तकरसैः पूषं तथा किस्त्रिषै-
 र्नित्यं प्रस्रवितं ह्यमेध्यसङ्कुलं दुर्गन्धि नानाविधं (१) ॥

अस्थीदन्तसकेशरोमविकृतञ्चर्मावृतं लोमसं
 अन्तःस्त्रीहज्जदसोष्ठरसनैरेभिश्चितं दुर्बलं ।
 मञ्जास्त्रायुनिबद्धयन्त्रसदृशं मांसेन शोभीकृतं
 नानाव्याधिप्रकीर्णशोककलिलं क्षुत्तर्षसम्पीडितं (२) ॥

जन्तूनां निरयं अनेकसुषिरं मृत्युं जराञ्चाश्रितं
 दृष्ट्वा को हि विचक्षणो रिपुनिभं मन्ये शरीरं स्वकं (३) ॥

एवञ्च बोधिसत्त्वः काये कायानुगतया स्मृत्या विहरति स्म ॥
 गगनतलगताश्च देवपुत्रा धर्मचारिणं देवपुत्रमेवमाहुः ।

१ "शोणीतविन्दाकुलं" शोणितविन्दाकुलं । "वस्त्रिपूयवसाहमस्तकरसैः" वस्त्रि-
 पूयवसाहमस्तकरसैः ।

२ "अस्थीदन्तः" अस्थिदन्तः ।

३ "मन्ये" मन्येत् ।

किमिदं, मार्घं सिद्धार्थो विस्रम्बते । अन्तःपुरं व्यवलोकयति स्म ।
तच्चोपदर्शयति चित्तञ्चोद्देजयति । भूयश्चक्षुर्निवेशयति । अथवा
जवे जलनिधिगम्भीरोऽयं न शक्यमस्य प्रमाणं यद्दीप्तुं अथवाऽस-
ङ्गस्य मा खलु विषये सञ्जते मनः । मा खल्वमलैः सञ्चोदितो
विस्ररति पूर्वप्रतिज्ञामिति ॥

धर्मचार्याह । किमेवं कथयते(१) ॥ मूनमस्य प्रत्यक्षात् पूर्वमेव
बोधाय चरतस्तथाविधा निःसङ्गताऽभूत् । नैकम्यत्यागे च
किमङ्ग पुनरेव तर्हि चरमभवावस्थितस्यासङ्गो भविष्यति ॥

अथ खलु भिक्षुवो बोधिसत्त्वः कृतनिश्चयः संवर्षितमानसो
व्यवसितबुद्धिः सलीलमवलम्बितपर्यङ्गादवतीर्थ्य मङ्गीतिप्रासादे
पूर्वाभिमुखः स्थित्वा दक्षिणेन पाणिना रत्नजालिकामवनाम्य(२)
प्रासादकोटीगतो दशनखकृतकरपुटो भूत्वा सर्वबुद्धान् सम-
न्वाहृत्य सर्वबुद्धेभ्यश्च नमस्कारं कृत्वा गगनतलमवलोकयति स्म ॥

सोऽद्राक्षीद् गगनतलगतममराधिपतिं दशशतनयनं देव-
शतसहस्रपरिवृतं पुष्पधूपगन्धमाल्यविलेपनचूर्णचीवरकृत्रध्वज-
पताकावतंसकरत्नहारदामपरियुहीतमवनतकायं बोधिसत्त्वं
नमस्यमानं स्थितं ॥ चतुरस्रलोकपालान् यत्तराक्षसगन्धर्व-
भुजगगणसपरिवृतान् सन्नद्धदृढवर्षितकवचितान् असिधनुःश-
रशक्तितोमरत्रिशूलहस्तान् सलीलमणिमुकुटावलम्बितचूडान्
बोधिसत्त्वं नमस्यमानान् स्थितान् पश्यति स्म ॥ चन्द्रसूर्यावपि

१ "कथयते" कथ्यते ।

२ "अवनाम्य" अवनमस्य ।

देवपुत्रौ वामदक्षिणयोः पार्श्वयोः स्थितावपश्यत् ॥ पुष्यश्च
नक्षत्राधिपतिरुत्थितोऽभूत् ॥ अर्द्धरात्रेश्च समयं सम्प्राप्तं दृष्ट्वा
च बोधिसत्त्वश्चन्द्रकमामन्वयते स्म ॥

चन्द्रका च खलु माविलम्ब हे अश्वराज इदं मे अलङ्कृतं ।
सर्वसिद्धि मम एति मङ्गला अर्थसिद्धि भुवमद्य भेष्यते (१) ॥

अथ चन्द्रक इदं वचनं श्रुत्वादिग्रमना एवमाह । क
गमिष्यसे विकसितभ्रु कमलदलशृङ्खलोचन नृपसिंह सरदिन्दु-
पूर्णं कुमुदशशाङ्कपरिमुदित नवनलिनकोमलविवुद्धपद्मवदन
हाटकसौधान्तरितारुणविमलशशितेजो घृतज्जतार्चिरग्निमणि-
विद्युत्प्रभोज्ज्वलिततेजो वारणमन्तलीलगजगामिन् गोतृषमृगे-
न्द्रहंसक्रमसुक्रमसुचरण ॥

बोधिसत्त्व आह ।

चन्द्रक यस्यार्थं मयि पूर्वत्यक्तं करचरणनयना ।

तथ उत्तमाङ्गनं भार्यं प्रियाश्च राज्यधनकनकवसनानि (२) ॥

रत्नपूर्णगजतुरगं अनिलजववेगविक्रमबलाः ।

शीलुमिरक्षिन्नान्निपरिभावि वीर्यबलध्यानप्रज्ञानिरतश्चासि (३) ॥

बहुकल्पकोटि नियोता किन्तु स्पृशित्व बोधिश्चित्तशान्तिं ।

१ "चन्द्रका च खलु माविलम्ब हे" हे चन्द्रक त्वं खलु माविलम्बस्वेत्यन्वयः । "अश्व-
राज इदं मे" अश्वराजं देहि मे । "सर्वसिद्धि मम एति" सर्वसिद्धिमम आयाति ।
"अर्थसिद्धिभुवमद्य भेष्यते" अर्थसिद्धिभुवमद्य भविष्यति ।

२ "यस्यार्थं मयि पूर्वत्यक्तं" यस्यार्थं मया पूर्वं एते त्यक्ताः । "करचरणनयना"
करचरणनयनानि । "तथ उत्तमाङ्गनं भार्यं" तथा उत्तमाङ्गना भार्या । "राज्यधन-
कनकवसनानि" राज्यधनकनकवसनानि ।

३ "शीलुमिरक्षि" शीलं मया रक्षितं ।

जरामरणपञ्जरनिरतसत्त्वपरिमोचनस्य समयोऽद्युपस्थितु मम(१॥

चन्द्रक आह । श्रुतं मया आर्य्यपुत्र यथा त्वं जातमात्र
एव नैमित्तिकानां ब्राह्मणानामुपनामितो दर्शनाय ॥ तैश्चासि
राज्ञः शुद्धोदनस्याग्रतो व्याकृतः ॥ देव वृद्धिस्ते राजकुलस्य ॥
आह । किमिति ॥ ते आज्ञः । अयं कुमारः शतपुण्यलक्षणे जात-
स्त्वात्मजः पुण्यतेजितः । स चक्रवर्ती चतुर्दीपेश्वरो भविष्यति
सप्तधनैरुपेतः ॥ स चेत्युनर्लोकमवेक्ष्य दुःखितं विजज्ञान्तःपुरं(२)
निष्क्रमिष्यति । अवाप्य बोधिमजरामरणं पदं तर्पयिष्यते धर्मजलै-
रिमां प्रजां ॥ [इत्तार्य्यपुत्रास्ति तावदेतद्भाकरणं नेदं नास्ति](३) ॥
किन्तु शृणु तावन् ममार्थकामस्य वचनं ॥ आह । किमिति ॥
आह । देव यस्वार्थे इह केचिदनेकविधानि व्रततपांस्त्यारभन्ते-
ऽजिनजटामुकुटचीवरवल्कलधरा दीर्घनखकेशशश्रुचानेकवि-
धानि कायस्यातापनपरितापनानि समुत्सहन्ते । तीव्रञ्च व्रततपः
समारभन्ते । किमिति । वयं देवमनुष्यसम्पत्तिं प्रतिलभेमहीति ।
सा च सम्यक्त्यार्य्यपुत्र प्रतिलब्धा इदञ्च राज्यं समृद्धञ्च स्फुटञ्च
चेमं सुभिक्षं रमणीयमाकीर्णबहुजनमनुष्यमिमामि चोद्यानानि
वरप्रवराणि नानाविधपुष्पफलप्रतिमण्डितानि नानाशकुनि-
गणनिकूजितानि पुष्करिण्यश्वात्पलपद्मकुमुदपुण्डरीकोपशोभि-
ता हंसमयूरकोकिलकौञ्चसारसनिकूजिताः पुष्पितसहकाराऽ-

१ “ बडकल्पकोटिनियुता ” बडकल्पकोटिनियुतपर्य्यन्तं । “ सृष्टिबल ” स्यर्द्धुं ॥
“समयोऽद्युपस्थितु” समयोऽद्य उपस्थितः ॥

२ “विजज्ञान्तःपुरं” विहायान्तःपुरं ॥

३ [एतच्चक्रकोडोक्तपाठः द्वितीयसङ्घके पुस्तके नोपलभ्यते ॥

शोकचम्यककुबलकतिलककेशरादिनानाद्रुमतीरोपरिबद्धा ना-
मारत्नवृत्तवाटिकासमलङ्कृता अष्टापदानिवद्धा रत्नवेदिका-
परिवृता रत्नजालसञ्चन्ना यथर्तुकालपरिभोगा यीश्ववर्षा-
शरद्धेमन्तसुखसंवास्या इमे च सरदभ्रनिभाः कैलाशपर्वतस-
दृशा महाप्रासादा वैजयन्तसमा धर्मसुधर्मचेत्रसमा शोकविग-
तप्रभृतयो वितर्दिनिर्व्यूहतोरणगवाचहर्म्यकूटागारप्रासादसम-
लङ्कृता रत्नकिङ्किणीजालसमीरिता इदञ्चार्यपुत्रान्तःपुरं
तुणवपणवतीणावेणुमम्यताडवचराकिम्वलनकुलसुघोषकमृदङ्ग-
पटहनृत्यगीतवादित्रसङ्गीतिसंयोगसुशिक्षितं हास्यलास्यक्रीडि-
तरमितसुखितमधुरोपचारं । तच्च देवपुत्रो युवा नातिक्रान्त-
यौवनो नवोदकलक्षणः कोमलशरीरः शिशुः कृष्णकेशः अवि-
क्रीडितः कामैः । रमस्व तावदमराधिपतिरिव दशशतनयन-
स्त्रिदशाधिपतिः । ततः पश्चाद्दृष्टीभूता अभिनिष्क्रमिष्यामः ॥

तस्याञ्च वेलायामिमां गायामभाषत ।

रमता च रतिविधिञ्चा अमराधिपतिर्यथा त्रिदशलोके ।

ततः पश्चाद्दृष्टीभूता व्रततपसमारभिष्यामः (१) ॥

बोधिसत्त्व आह ।

अलं च्छन्दक अनित्याः खल्वेते कामा अध्रुवा अशाश्रुता
विपरिणामधर्माणः प्रद्रुताश्चपला गिरिनदीवेगतुल्या अवस्था-
यविन्दुवदचिरस्थायिन उल्लापनाः रिक्तमुष्टिवदसाराः कदली-
स्कन्धवहुर्बलाः आमभोजनवद्देदनात्मकाः शरदभ्रनिभाः क्षणा-

१ “रमता” रमन्त । “व्रततपसं” व्रततपः व्रततपांसीति वा । “आरभिष्यामः”
आरभ्यामहे “आरभिष्यामः” “आभरिष्यामः” इति च क्वचिद्भ्रान्ते दृश्यते ॥

द्रुत्वा न भवन्ति अचिरस्थायिना विद्युत इव नभसि विषभोज-
नमिव विपरिणामदुःखा मारुतस्ततेवासुखदाः (१) अभिलि-
खिताबालबुद्धिभिरुदकबुद्बुदोपमाः चिप्रं विपरिणामधर्माणः
मायामरीचिसदृशाः संज्ञाविपर्ययासमुत्थिताः मायासदृशास्त्रि-
त्तविपर्ययासतिथयिताः स्वप्नसदृशाः दृष्टिविपर्ययासपरिग्रहयोगे-
नाप्तिकराः सागर इव दुःखपूराः लवणोदक इव तृषाकुलाः
सर्पशिरोवद्दुस्पर्शनोयाः महाप्रपातवत्परिवर्जिताः पण्डितैः स-
भयाः सरणाः सादीनवाः सदोषा इति ज्ञात्वा विवर्जिताः प्राज्ञैः
विगर्हिता विद्वद्भिः जुगुप्सिता आर्यैः विवर्जिता बुधैः परिगृहीता
अबुधैः निषेविता बालैः ॥ तस्याञ्च वेलायामिमां गायामभाषत।

विवर्जिताः सर्पशिरा यथा बुधै-

र्विगर्हिता मीढघटा यथाऽशुचिः ।

विनाशकाः सर्वसुखस्य कन्दक

ज्ञात्वा हि कामान्न विजायते रतिः ॥

तदा कन्दकः शल्यविद्धो यथा क्रन्दमानस्ततोऽश्रुनेत्रे दुःखी
एवं वाक्यमब्रवीत् ।

देव यस्मार्थं केचिदिहाऽऽतीव्रानेकविधान् आरभन्ते
व्रतान् अजिनजटाधरसुदीर्घकेशनखशश्रुचीवरास्तथा ।

वल्कलधरा शुष्काङ्गानेके व्रतानाश्रिताः शाकश्यामाक-
गर्दूलभक्षाश्च ऊर्ध्वमुर्ध्वकाश्चापरे गोव्रतां संश्रिताः (२) ॥

१ " मारुतस्ततेव " मालुलतेवेत्यनुमीयते ॥

२ " यस्मार्थं " यस्मार्थं । " वल्कलधरा " वल्कलधराः । " गर्दूल " गर्दभशाकं ।
" गोव्रतां " गोव्रतान् ॥

किं तु वयश्चवेम श्रेष्ठा विशिष्टा

जगे चक्रवर्तीवरा लोकपालास्तथा ।

शक्र वज्रधरा याम देवाधिपा निर्मिता

ब्रह्मलोके च ध्यानसुखाकाङ्क्षिणः (१) ॥

तदिदं नरवरिष्ठ राज्यं तवस्फीतमृद्धं सुभिक्षञ्च

तथाऽऽरामोद्यानप्रासाद उच्छ्रियितं वैजयन्तसमं ।

इस्त्रिगार खवेणुवीणारवैर्गीतवाद्यैरतिनृत्यसङ्गीति-

संयोगसंश्रितं भुञ्ज कामानिमान् मा ब्रज स्वरत (२) ॥

बोधिसत्त्व आह ।

च्छन्दक षट्पणु यानि दुःखशतामर्षिता पूर्वजन्मान्तरे ।

बन्धनाहन्धनास्ताडनास्तर्जनाः कामहेतोर्मया नो च निर्व्वि-
दभूत् (३) ॥

संस्कृतमाणसं प्रमदवसगतञ्च मोहाकुलं दृष्टिजालावृतं ।

अन्धभूतं पुरा आत्मसञ्ज्ञाग्रहाकारका वेदनावीतिवृत्ता

इमे (४) ॥

धर्माज्ञानतः सम्भूता चपलचला-

१ “जगे”जगति “चक्रवर्तीवरा” चक्रवर्तिवराः । “शक्र” शक्राः ॥

२ “आरामोद्यानप्रासाद” आरामोद्यानप्रासादैः । “उच्छ्रियितं”उच्छ्रितं उची-
कृतमित्यर्थः । “इस्त्रिगार” स्त्रियागारं । “भुञ्ज” भुङ्क्षु ॥

३ “दुःखशतामर्षिता” दुःखशतानि बन्धनादीनि मर्षितानि मया । “नो च”
न च ॥

४ “आत्मसञ्ज्ञाग्रहाकारका”आत्मसञ्ज्ञाग्रहाकार इव आकारो येषां । “वेदनावी-
तिवृत्ता” वेदनावीतिवृत्तानि । “इमे” इमानि बन्धनादीनि । एवं परत्रापि
क्लिवत्त्वेन विपरिमेयानि ॥

ऽनित्यज्ञेयैः समा विद्युद्भिः सदृशाः ।

श्रोत्रविन्दूपमा चक्रतुच्छा असाराः

अनात्मा च शून्यस्वभावा इमे सर्व्वशः (१) ॥

न च मम विषयेषु संरज्यते मानसं

देहि मे च्छन्दक कण्ठकालङ्कृतमश्वराजोत्तमं ।

पूर्णमेवं मङ्गलायै पुरा चिन्तिता भेष्यि

सर्व्वाभिभूः सर्व्वधर्मेश्वरो धर्मराजो मुनिः (२) ॥

च्छन्दक आह ।

इमां विबुद्धाम्बुजपत्रलोचनां

विचित्रहारां मणिरत्नभूषितां ।

घनप्रमुक्तामिव विद्युतां नभे

नापेक्षसे शयनगतां विरोचनां (३) ॥

इमांश्च वेणुपणवां सुघोषकां

मृदङ्गवंशांश्च सङ्गीति वादितां ।

चकोरस्वरां कलविङ्कनादितां

यथाऽऽलयं किन्नरीणां कथं विहास्यसे (४) ॥

सुमनोत्पलां वार्षिकसम्पकांस्तथा

सुगन्धमालां गुणंपुष्पसञ्चयां ।

१ “श्रोत्रविन्दू” तुषार उच्यते । “अनात्मा” अनात्मानः ॥

२ “चिन्तिता” चिन्तितः । “भेष्यि” भविष्यामि ॥

३ “नभे” नभसि । “विरोचनां” प्रथमे संख्यके द्वितीये च पुस्तके “विराचतां” इति पाठो दृश्यते ॥

४ “वेणुपणवां” वेणुपणवान् इत्येवं अनुस्वारस्य स्थाने “न्” कारो बोध्यः ॥

कालागुरूनुत्तमगन्धधूपनां

नोऽपेक्ष्यसे ताननुलेपनाम्बरान् (१) ॥

सुगन्धगन्धांश्च रसान् प्रणीतान्

सुसाधितान् व्यञ्जनभोजनांस्तथा ।

ससर्करान् पानरसान् सुसंस्कृतान्

नोपेक्ष्यसे देव कहिङ्गमिष्यसि (२) ॥

श्रीते च उष्णाननुलेपनान् वरान्

उष्णे च तानुरगसारचन्दनान् ।

तान् काशिकवस्त्रवराम्बरान् शुभान्

नोपेक्ष्यसे देव कहिङ्गमिष्यसि (३) ॥

इमे च ते देव कामगुणा हि पञ्च

समृद्धदेवेश्विव देवतानां ।

रमस्व तावद्गतिसौख्यमन्वितः

ततो वनं यास्यति शाक्यपुङ्गवः (४) ॥

बोधिसत्त्व आह ॥

अपरिमितानन्तकल्पा मया च्छन्दक

भुक्त्वा कामानिमां रूपाश्च शब्दाश्च ।

गन्ध्या रसास्पर्शता नानाविधा

१ "सुमनोत्पलां" सुमनोत्पलानि । "अनुलेपनाम्बरान्" अनुलेपनान् अम्बरान् अनुलेपनान् वरान् वा ॥

२ "कहिं" कुत्र ॥

३ "कहिं" कुत्र ॥

४ "रतिसौख्यमन्वितः" रतिसौख्यमन्वित इत्यर्थः ॥

दिव्यं त्रैमानुषा नो च तप्तिरभूत् (१) ॥
 नृपतिवरसुतेनैश्वर्यकारार्पितं चातु-
 र्दीपे महाराज्येऽभूच्चक्रवर्त्ती समन्वागतः ।
 सप्तभिरत्नभिः इस्त्रिगारस्य मध्ये गतः
 त्रिदशपत्तिषु यामाधिपत्यञ्च कारार्पितं (२) ॥
 येभ्यश्चाहञ्च्यवित्वा इह गतो निर्मिता निर्मितेषु
 मानात्मिका च श्रिया उत्तमा भुक्तपूर्वं मया ।
 सुरपतिवसवर्त्तिमानेश्वरत्वं च कारार्पितं
 भुक्तं कामाः समृद्धा बलान्नो च तप्तीरभूत् (३) ॥
 किं पुनरद्य मां हीनसंभेवितस्तृप्तिं
 गच्छेदहं स्थानमेतन्न संविद्यत् ।
 अपि च इदं जगं उपेक्षामहं
 च्छन्दक दुःखितं शोककान्तारमध्ये स्थितं (४) ॥
 क्लेशव्याडाकुले दह्यमानं सदा
 अशरणमपरायणं मोहविद्यान्धकारे ।
 जरव्याधिमृत्युभयैः पीडितं

१ “भुक्ता” भुक्ताः । “कामानिमां” इमे कामाः । “स्यर्षता” स्यर्षाः । “दिव्य”
 दिव्याः ॥

२ “ऐश्वर्य्य” ऐश्वर्य्यं । “कारार्पितं” अकार्षं कृतं वा । “अभूत्” अभूवं ।
 “इस्त्रिगारस्य” स्त्रियागारस्य । “कारार्पितं” अकार्षं ॥

३ “अवित्वा” अतो भूत्वा । “भुक्त” भुक्ताः । “कारार्पितं” अकार्षं कृतं वा ।
 “भुक्तं” भुक्ताः ॥

४ “हीनसंभेवितः” हीनसंसारः इति वा पाठः । “गच्छेत्” गमयेत् । “स्थानमेतत्”
 स्थाने एतस्मिन् । “संविद्यत्” संविद्येयं । “जगं” जगत ॥

जन्मदुःखैः समत्याहतं व्याहतं शत्रुभिः (१) ॥

अहमिमं समुदानीया धर्मानावं

महाशीलव्रतचान्तिवीर्यबलां ।

दानसम्भारसङ्घातां सारमध्या-

शयैर्वज्रकैः संगृहीतां दृढां (२) ॥

स्वयमहमभिरुह्य नावामिमात्मानाऽवतीर्य

संसार ओघैरहं तारयिष्येऽनन्तं जगत् ।

शोकसंसारकान्ताररोषोर्मिरागग्रहा-

व्याकुले वैराकुले दुस्तरे एव चित्तं मम (३) ॥

तदात्मनोत्तीर्य इदं भवार्षवं

सवैरदृष्टिग्रहक्लेशराचसं ।

स्वयं तरित्वा च अनन्तकं जगत्

खलेऽन्तरोत्ते अजरामरे शिवे (४) ॥

तदा च्छन्दकोभूयस्या मात्रया प्ररुदन्नेवमाह ॥ देव एष
व्यवसायस्य निश्चयः ॥

बोधिसत्व आह । शृणु च्छन्दक मह्य निश्चयं मोक्ष-
सत्त्वार्थं हितार्थमुद्यतं अचलाचलमथयं दृढं मेरुराजेव (५)
यथा सुदुश्चलं ॥

१ “मोक्षविद्याम्बकारे” मोक्षविद्याम्बकारे । “जरयाधिं” जरायाधिं ॥

२ “समुदानीया” समुदानीय ॥

३ “नावां” नावं । “इमा” इमां । “चित्तं मम” उद्वर्तुं इति भावः ॥

४ निवेशयामि इत्यध्याहार्यं ॥

५ “मह्य” मह्य । “मोक्षसत्त्वार्थं” सत्त्वमोक्षार्थं । “मेरुराजेव” मेरुराजमिव ॥

चून्दक आह । कीदृश आर्य्यपुत्रस्य निश्चयः ॥

बोधिसत्त्व आह ।

वज्राग्निपरशुशक्तिशराश्लवर्षे

विद्युत्प्रभानज्वलितं कथितञ्च लोहं ।

आदोत्तमैलशिखराः प्रपतेयु मूर्ध्नि

नो वा अहं पुनर्जनेय गृहाभिलाषं (१) ॥

तदा अमरनभगताः किलिकिला मुञ्चिषु कुसुमवृष्टिं ।

जय हे परममतिधरा जगति अभयदायका नाथ (२) ॥

न रज्यते पुरुषवरस्य मानसं

नभो यथा तमरजधूमकेतुभिः ।

न लिप्यते विषयसुखेषु निर्मल

जले यथा नवनलिनं समुद्भवं (३) ॥

अथ खलु भिक्षवो बोधिसत्त्वस्य निश्चयं विदित्वा शान्त-
मतिश्च देवपुत्रो ललितव्यूहस्य देवपुत्रः कपिलवस्तुनि महा-
नगरवरे (४) सर्वस्त्रीपुरुषदारकदारिकानां अपस्त्रापनं अकुरुतां
सर्वशब्दांश्चान्तर्द्धापयामासतुः ॥

अथ खलु भिक्षवो बोधिसत्त्वः सर्वं नगरजनं प्रसुप्तं
विदित्वाऽर्द्धरात्रिसमयं चोपस्थितं ज्ञात्वा पुष्यञ्च नचत्राधिपतिं

१ "प्रपतेयु" प्रपतेयुः । "जनेय" जायेय । "गृहाभिलाषं" गृहाभिलाषी ॥

२ "किलिकिला" किलिकिलधनिभिः । "मुञ्चिषु" मुञ्चन आहः "जय हे" इत्यादि । "परममतिधरा" परममतिधर । "अभयदायका" अभयदायक ॥

३ "तमरजधूमकेतुभिः" तमोरजोधूमकेतुभिः । "निर्मल" निर्मलं ॥

४ "नगरेऽपि" इति कश्चित् पाठः ॥

युक्तं ज्ञात्वा साम्प्रतं निष्क्रमणकालमिति ज्ञात्वा च्छन्दकमा-
मन्त्रयते स्म ॥

च्छन्दक मा मेदानीं खेदय । प्रयच्छ मे कण्ठकं समलङ्कृत्य
मा च विलम्बिष्ठाः ॥ समनन्तरोदाहृताऽस्य बोधिसत्त्वेनेयं वाक् ॥

अथ तत्क्षणमेव चलारो लोकापालाः बोधिसत्त्वस्य वचन-
मुपश्रुत्य स्वकस्वकानि च भवनानि गत्वा बोधिसत्त्वस्य पूजाकर्माणे
स्वैः स्वैर्युद्धैस्तुरितं पुनरपि कपिलवस्तुमहानगरमागच्छन्ति स्म ॥

तत्र धृतराष्ट्रो महाराजो गन्धर्व्वाधिपतिः पूर्वस्यान्दिशि
आगतोऽभूत् । सार्द्धमनेकैर्गन्धर्व्वकोटीनियुतशतसहस्रैर्नानातृ-
र्यसङ्गीतिसम्प्रवादितेन ॥ आगत्य कपिलवस्तुमहानगरं प्रद-
क्षिणीकृत्य यथागतः पूर्वां दिशमुपनिश्रित्यास्थात् । बोधिसत्त्वं
नमस्यमानः ॥

दक्षिणस्यान्दिशि विरूढको महाराजोऽभ्यागतोऽभूत् ।
सार्द्धमनेकैः कुम्भाण्डकोटिनियुतशतसहस्रैर्नानामुक्ताहारपा-
णिप्रलम्बितैर्नानामणिरत्नपरिगृहीतैर्विविधगन्धोदकपूर्णघटप-
रिगृहीतैः ॥ आगत्य च कपिलवस्तुनि महानगरं प्रदक्षिणीकृत्य
यथागत एव दक्षिणां दिशमुपनिश्रित्यास्थात् । बोधिसत्त्वं नम-
स्यमानः ॥

एवं पश्चिमाया दिशो विरूपाक्षो महाराजोऽऽ(१)गतो-
ऽभूत् । सार्द्धमनेकैर्नागकोटीनियुतशतसहस्रैर्नानामुक्ताहार-
प्रलम्बितैर्नानामणिरत्नपरिगृहीतैर्गन्धचूर्णपुष्पवर्षमेघसमुत्थितै-

स्य मृदाभः सुगन्धिभिर्नानावातैः प्रवायद्भिः ॥ आगत्य च कपिलवस्तुमहानगरं प्रदक्षिणीकृत्य यथागत एव पश्चिमां दिशमुपनिश्रित्यास्यात् । बोधिसत्त्वं नमस्यमानः ॥

उत्तरस्या दिशः कुबेरो महाराजाऽऽ (१) गतोऽभूत् । सार्द्ध-
मनेकैः यत्तकोटिनियुतशतमहस्रैर्ज्योतीरसमणिरत्नपरिगृहीतै-
र्दीपिकापाणिपरिगृहीतै ज्वलितोल्कापाणिपरिगृहीतैः (२)
धनुरमिशरशक्तितोमरत्रिपूलचक्रकनयभिन्दपाल(३) नानाप्र-
हरणपरिगृहीतैर्दृढसन्नद्धवर्धितकवचितैः ॥ आगत्य कपिल-
वस्तुमहानगरवरं प्रदक्षिणीकृत्य यथागत एवोत्तरां दिशमुप-
निश्रित्यास्यात् । बोधिसत्त्वं नमस्यमानः ॥

शक्रश्च देवानामिन्द्रः सार्द्धन्वायस्तिंशद्देवैरागतोऽभूत् । दि-
व्यपुष्पधूपगन्धमान्यविलेपनचूर्णचीवरच्छत्रध्वजपताकाभरणप-
रिगृहीतैः ॥ आगत्य कपिलवस्तुमहानगरं प्रदक्षिणीकृत्य यथा-
गत एव सपरिवारः पर्यन्तरीचेऽस्यात् । बोधिसत्त्वं नमस्कूर्त्स्वन् ॥

इति हि भिक्षवः च्छन्दको बोधिसत्त्वस्य वचनमुपश्रुत्याशु-
पूर्णनयनो बोधिसत्त्वमेवमाह । आर्य्यपुत्र त्वञ्च कालज्ञो वेल-
ज्ञश्च समयज्ञः अयं कालोऽसमयो गन्तुं । तत्किमाज्ञापयसीति ॥

बोधिसत्त्व आह । च्छन्दकायं स कालः ॥

च्छन्दक आह । कस्यार्य्यपुत्र कालः ॥

बोधिसत्त्व आह ।

१ अत्र सन्धिः पूर्ववत् ॥

२ अत्र समासे प्रागभ.वद्वैपरीत्यं

३ "भिन्दपाल" भिन्दपालः ॥

यत्तन्मया प्रार्थितुं दीर्घरात्रं सत्त्वत्रानार्थं परिमार्गतां हि ।
अवाप्य बोधिभजरामरं पदं मोचेज्जगत्तस्य क्षणा उपस्थितः(१)॥

इयमत्र धर्माता ॥

तत्रेदमुच्यते ।

भौमाऽऽन्तरीक्षाश्च तथैव पाला शक्रश्च देवाधिपतिः सयज्ञः ।
यामाश्च देवा तुषिताश्च निर्मिताः परनिर्मिताद्युक्त तथैव देवाः(२)॥
वरुणो मनस्वी अपि नागराजा अनवोत्तमश्च तथैव सागरः ।
अभियुक्त ते चाप्यभिपूजनार्थं नैष्काम्यकाले नरपुङ्गवस्य (३) ॥
ये चापि रूपावचरेषु देवाः प्रशान्तचारी सद् ध्यानगोचराः ।
अभियुक्त ते चाप्यभिपूजनार्थं त्रैलोक्यपूज्यस्य नरोत्तमस्य (४) ॥
दशदिशोऽभ्यागतबोधिसत्त्वाः सहायकाः पूर्वचरिञ्च रत्नाः ।
द्रक्ष्यामहे निष्क्रमणं जिनस्य पूजां करिष्यामि तथानुरूपां (५) ॥
स चापि गुह्याधिपतिर्महात्मा आदीप्तवज्रो नभसि प्रतिष्ठितः ।
सन्नद्धगात्रो बलवीर्यविक्रमः करेण गृह्य ज्वलमानवज्रं (६) ॥
चन्द्रश्च सूर्या उभि देवपुत्रौ प्रदक्षिणवामकेषु प्रतिष्ठितौ ।

१ “प्रार्थितुं” प्रार्थितं । “सत्त्वानार्थं” इत्यपि क्वचित् पाठः । “परिमार्गतां” परिमृगयता । “मोचेत्” मुच्येत् । “क्षणम्” क्षणः ॥

२ “भौमाऽऽन्तरीक्षाश्च” भौमाः आन्तरीक्षाश्च । “पाला” पालाः । “निर्मिता-
दयः” गणभेदाः । “परनिर्मिताद्युक्त” परनिर्मिताद्युक्ताः । तत्त्वद्भाषानुवादितल्लि-
तविस्तरे बद्धवचनप्रयोगात् ॥

३ ग्रन्थभेदे “अनवतप्तः” “अनवतप्रयेति” पाठः । “अभियुक्त” अभियुक्ताः
मिलिता इत्यर्थः । “नागराजा” नागराजः ॥

४ “इयवचरेषु” वा पाठः । “प्रशान्तचारी” प्रशान्तचारिणः । “सद्” सदा ।
“अभियुक्त” अभियुक्ताः ॥

५ “अभ्यागत” अभ्यागताः । “पूर्वचरिञ्च” पूर्वचारिणः । “करिष्यामि” करिष्यामः ॥

६ “आदीप्तवज्रः” “प्रदीप्तवज्रः” वा पाठः । “गृह्य” गृह्णन् ॥

दशाङ्गुलीअञ्जलि प्रगृहीत्वा नैष्कर्म्यशब्दाऽनुविचारयन्ति (१) ॥
 पुष्यश्च नक्षत्रे सपारिषद् यो औदारिकनिर्मितआत्मभावं ।
 स्थित्वाद्यतस्तस्य नरोत्तमस्य मनोज्ञघोषाभिरुतं प्रमुञ्चत् (२) ॥
 सर्वेऽद्य सिद्धाः शुभ तुभ्य मङ्गलाः पुष्यश्च युक्तः समघश्च गन्तुं ।
 अहं प्रयास्यामि त्वयैव सार्द्धमनुत्तरायो भव रागसूदनः (३) ॥
 सञ्चोदकश्चोदयि देवपुत्र उन्निष्ठ शीघ्र बलवीर्य्य उद्गतः ।
 दुःखैर्हतांस्तारय सर्वमत्त्वान्नैष्कर्म्यकालः समुपस्थितस्ते (४) ॥
 समागता देवमहस्रकोय्यः प्रवर्षमाणाः कुसुमान्मनोज्ञान् ।
 स चापि पर्यङ्कवरे निषण्णो देवैर्वृतो भ्राजति दीप्ततेजाः ॥
 नगरे इत्स्त्रिका दारकाश्च पुरुषा यास्याभवन् दारिकाः
 सर्वे ते शयिताः किलान्तमनसो इर्षापथेभ्यश्च्युताः ।
 हस्यश्वश्च गवश्च सारिकशुकाः क्रौञ्चा मयूरास्तथा
 सर्वे ते शयिता किलान्तमनसः पश्यन्ति रूपं न ते (५) ॥
 ये वा ते दृढवज्रतोमरधराः शाक्यैः सुताः स्थापिताः
 हस्यश्वरथेषु तोमरवरे ते चाप्यवस्थापिताः ।

१ “सूर्यो” सूर्यः । “उभि” उभौ । “प्रदक्षिणवासकेषु” दक्षिणवासयोः पार्श्वयोः ॥
 “दशाङ्गुलीअञ्जलि” दशाङ्गुलिभिः रचिताञ्जलि । “प्रगृहीत्वा” प्रगृह्य । “नैष्कर्म्य-
 शब्दानुविचारयन्ति” नैष्कर्म्यशब्दान् उ विचारयतः ॥

२ “औदारिकनिर्मितआत्मभावं” औदारिकनिर्मितात्मभावं । “प्रमुञ्चत्”
 प्रामुञ्चत् ॥

३ “सर्वे” सर्वाणि “शुभ” शुभवतः । “तुभ्य” तव । “मङ्गलाः” मङ्गलानि ।
 “युक्त” उदित इति भावः ॥

४ “चोदयि” चोदयति । “शीघ्र” शीघ्रं ॥

५ “इत्स्त्रिका” स्त्रियः । “किलान्तमनसो इर्षापथेभ्यः” इत्यत्र तेषां रीत्या विसर्ग-
 स्थाने उद्भावः अस्माकन्तु मते लभ्यात् ॥

राजा राजकुमारपार्थिवजनः सर्व्वे प्रसुप्ताभवन्
 अपि च नारीगणा विलग्नवसना सुप्ता न ते बुद्धिषु (१) ॥
 सो च ब्रह्मरतो मनोज्ञवचनः कलविङ्कघोषस्वरो
 रात्रौ निर्गतु अर्द्धरात्रसमये तं कन्दकमब्रवीत् ।
 माधु च्छन्दक देहि कण्ठक मम खालङ्कृतं शोभनं
 मा विघ्नं कुरु मे ददाहि चपलं यदि मे प्रियं मन्यसे (२) ॥
 श्रुत्वा च्छन्दक अश्रुपूर्णनयनस्तं स्वामिनमब्रवीत्
 क्व त्वं यास्यसि सत्त्वसारथिवर किमश्वकार्य्यञ्च ते ।
 कालज्ञ समयज्ञ धर्मचरणे कालो न गन्तुं क्वचित्
 द्वारास्ते पिहिता दृढार्गलकृताः को दास्यते तान् तव ॥
 शक्रेण मनसाऽथ चेतनवशात् ते द्वार मुक्ताः कृताः
 दृष्ट्वा च्छन्दको हर्षितः पुन दुःखी अश्रूणि सोऽवर्त्तयी ।
 हा धिक् कोऽसि सहाय किञ्च कुरुमि धावामिकां वा दिशं
 उयं तेजवरेण वाक्य भणितं शक्यं न सन्धारितुं (३) ॥
 सा सेना चतुरङ्गिनी बलवती किन्तु (४) करोतीह हा
 राजा राजकुमारपार्थिवजना नेमं हि बुध्यन्ति ते ।
 स्त्रीमङ्गः शयितस्तथा यशवती आस्वापिता देवतैः

१ "प्रसुप्ताभवन्" इत्यत्र सम्भिरार्थः । "विलग्नवसना" विलग्नवसनाः । "न ते बुद्धिषु" ते बुद्धिषु न । न जागरिताः इत्यर्थः ॥

२ "सो च" स च । "निर्गतु" निर्गन्तुं । "कण्ठक" कण्ठकं । "ददाहि" देहि ॥

३ "द्वार" द्वाराः । "पुन" पुनः । "वर्त्तयी" अवर्त्तयत् । "कोऽसि सहाय" किं सहायः । "कुरुमि" करोमि । "तेजवरेण" वरतेजसा इत्यर्थः कुञ्चित् धन्ये "तेजाधरेण" इति पाठः । "वाक्य" वाक्यं । "सन्धारितुं" सन्धारयितुं ॥

४ "किन्तु" किं न वा पाठः ॥

हा धिग्गच्छतु सिध्यतेऽस्य प्रणिधिर्यश्चिन्तितः पूर्वशः (१) ॥
 देवाः कोटिमहस्रहृष्टमनसस्तं च्छन्दकमब्रुवन्
 साधु च्छन्दक देहि कण्ठकवरं मा खेदयी नायकं ।
 भेरीशङ्खमृदङ्गत्रयं नयुता देवासुरैश्चेदिताः
 नैवेदं प्रतिबुध्यते पुरवर श्रोत्रापितं देवतैः (२) ॥
 पश्य च्छन्दक अन्तरीक्षे विमलं दिव्या प्रभा शोभते
 पश्य त्वं ब्रह्मबोधिसत्त्वनयुतां ये पूजनायागताः ।
 शक्रं पश्य शचीपतिं बलवृत्तं द्वारस्थितं भाजते
 देवाश्चाप्यसुराश्च किन्नरगणा ये पूजनार्थागताः (३) ॥
 श्रुत्वा च्छन्दको देवतान वचनं त कण्ठकं आलपीं
 एषागच्छति सत्त्वसारथिवरः त्वं तावहेषियसे ।
 मो तं वर्षिसुवर्षं काञ्चनखुरं खालङ्कृतं कृत्तना
 उपनेति गुणसागरस्य वहनं रोदन्तको दुर्मना (४) ॥
 एषो ते वरलक्षणे हितकरो अश्वः सुजातः शुभो
 गच्छ सिध्यतु तुभ्य एष प्रणिधिर्यश्चिन्तितः पूर्वशः ।
 ये ते विघ्नकरा ब्रजन् प्रशमं सा सा व्रतं सिध्यतां

१ “यशवती” यशोवती । “श्रोत्रापिताः” प्रश्रोत्रापिताः इत्यनुमीयते ॥

२ “खेदयी” खेदय । “नयुता” नियुताः । “श्रोत्रापितं” प्रश्रोत्रापितं इत्यर्थः ॥

३ “नयुतां” नियुतां । “शक्रं” प्रचलितव्याकरणानुसारे “शक्रं भाजते पश्य” इत्यत्र प्रथमा विभक्तिरेव प्रशस्ता ॥

४ “देवतान” देवतानां । “आलपी” आलपर कथयामान । “एषागच्छति” इत्यत्र सम्भिरार्थः । “ताव” तावत् । “मो तं” स तं । “वर्षिसुवर्षं” मेघवर्षं । “कृत्तना” कृत्वा । “उपनेति” उपनयति । “वहनं” वहनं बोद्धुं वा । “रोदन्तकः” शदनं ॥

देवो भव हि सर्व्वजगस्य मौख्यददनः स्वर्गस्य शान्द्यास्तथा (१) ॥

सर्व्वा कम्पिता षड्विकारा धरणी शयनाद्यदा सोत्थितः

आरूढः शशिपूर्वमण्डलनिभं तमश्चराजोत्तमं ।

माला पाणिविशुद्धपद्म विमला न्यस्यञ्च अश्वोत्तमे (?)

शक्रो ब्रह्मा उभौ च तस्य पुरतो दृश्यन्ति मार्गोत्तमं (२) ॥

आभा तेन प्रमुक्त अच्चविमला आभासिता मेदिनी

सर्व्वे शान्तमपायसत्त्व सुखिता क्लेशैर्न वाध्या तदा ।

पुष्पा वर्षिषु त्वर्य्यकोटि रणिषु देवासुरास्तुष्टुवः

सर्व्वे कृत्य प्रदक्षिणं पुरवरं गच्छन्ति हर्षान्विताः (३) ॥

पुरवरोत्तमी दैवतलक्ष्मी दीनमना

उपगम्य गच्छति महापुरुषे ।

पुरतः स्थिता करुणदीनमना

गिरया समालपति पद्ममुखं (४) ॥

तमसाकुलं भूमिषु सर्व्वपुरं

नगरं न सोभति त्वया रहितं ।

१ “एषो ते” एष ते । “हितकरो अश्वः” हितकरोऽश्वः । “तुभ्यं” तव । “सा सा व्रतं” तत्तद् व्रतं । “सर्व्वजगस्य” सर्व्वजगतः । समस्तस्यापि “ददन” शब्दस्य विकल्पान्नयः कार्य्यः ॥

२ “सोत्थितः” स उत्थितः । “पाणिविशुद्धपद्म” पाणिरिव विशुद्धपद्मं तेन विमलां मालां । “दृश्यन्ति” दर्शयतः ॥

३ “प्रमुक्त” प्रमुक्ता । “आभासिता” आभासिता अवभासिता वा । “शान्तं” शान्ताः । “अपायसत्त्व” अपायसत्त्वः । “सुखिता” सुखिताः । “वाध्या” वाध्याः । “पुष्पा” पुष्पाणि । “वर्षिषु” वष्टुषु । “त्वर्य्यकोटि” त्वर्य्यकोटयः । “रणिषु” रेणुः । “देवासुरा” देवासुराः । “कृत्य” कृत्वा ॥

४ “गिरया” गिरा ॥

न ममाऽत्र काविरति प्रीतिकरी
 त्यक्तं त्वया यदिदं भवनं । न पुनः (१) ॥
 श्रुण्विष्यि रतु पक्षिगणेऽन्तःपुरे मधुरवेणुरवं
 मङ्गलशब्द तथ गीतरवं प्रतिबोधनन्तवानन्तयज्ञैः (२) ॥
 द्रक्षे ण भूय सुरसिद्धगणाः
 कुर्वन्तु पूजा तव रात्रिदिवं ।
 घ्रायिष्यि गन्धं न च दिव्य पुनः
 त्वयि निर्गते निहतक्लेशगणे (३) ॥
 निर्भुक्तमाल्यमिव पर्युषिस्थितं
 त्यक्तं त्वयाद्यभवनं हि तया ।
 नटरङ्गकल्प प्रतिभायति मे
 त्वयि निर्गते न भूय तेजशिरी (४) ॥
 श्राजो बलं हरसि सर्वपुरे
 न च शोभतेऽटवितुल्यमिदं ।
 वितथं ऋषीण वचनाद्य भूतं
 ये हि व्याक्रतु भुवि चक्रबला (५) ॥

१ "शोभति" शोभते । "काविरति" काचिरति इति वा पाठः । काविरति इति पाठे कापि रतिः इत्यर्थः काचिरति इति पाठे काचिद्रतिः इत्यर्थो ज्ञेयः ॥

२ "श्रुण्विष्यि" श्रोष्यामि । "रतु" रतं । "मङ्गलशब्द" मङ्गलशब्दं । "तथ" तथा । "अनन्तयज्ञैः" अनन्तयज्ञैः ॥

३ "द्रक्षे ण भूय" भूयो न द्रक्ष्यामि । "पूजा" पूजां । "घ्रायिष्यि" घ्राष्यामि । "दिव्य" दिव्यं ।

४ "पर्युषिस्थितं" पर्युषितं । "नटरङ्गकल्प" नटरङ्गकल्पं । "प्रतिभायति" प्रतिभाति । "भूय" भूयः । "तेजशिरी" तेजःशरीरो ॥

५ "ऋषीण" ऋषीणां । "वचनाद्य" वचनं च । "व्याक्रतुः" व्याचक्रुः । "चक्रबला" चक्रबला ।

अचलं बलन्तु विषु शाक्यबलं
 उच्छिन्नवंश इह राजकुले ।
 आशा प्रनष्टा इह शाक्यगणे
 त्वयि निर्गते महति पुण्यद्रुमे ॥
 अहमेव तुभ्य गति गच्छयमी
 अथ त्वं प्रयासि अमला विमला ।
 अपि च कृपाङ्करणा मञ्जनिष्य
 व्यवलोकयस्व भवनं स्वमिदं (१) ॥
 व्यवलोक्य चैव भवनं मतिमान्
 मधुरस्वरो गिरमुदीरितवान् ।
 नाहं प्रवेक्षि कपिलस्य पुरं
 अप्राप्य जातिमरणान्तकरं (२) ॥
 स्थानासनं शयनचङ्क्रमणं
 न करिष्येऽहं कपिलवस्तुमुखं ।
 यावन्नलम्बं वरबोधि मया
 अजरामरं पदवरं ह्यमृतं ॥

यदसौ जगत्प्रधानो निष्क्रान्तु बोधिसत्त्वो
 तस्या नभे प्रजन्ता स्तवयिसु अप्सराणि ।
 एष मह दक्षिणीयो एष महत् पुण्यक्षेत्र

१ "तुभ्य" तव । "गति" गति । "गच्छयमी" गच्छामि । "अमला विमला" हे अमल हे विमल । "कदणा" हे कदण । "मञ्जनिष्य" मञ्जनविष्यन् ॥

२ "प्रवेक्षि" प्रवेक्ष्यामि ॥

पुण्यार्थिकान् चेत्रं अमृतफलस्य दाता (१) ॥

एष बद्धकल्पकोटीदानदमसंयम-

ममुदानीतस्य बोधिः सत्त्वकरुणायमानो हि ।

एष परिशुद्धशीलो सुव्रतोऽखण्डचारो

न च काम नैव भोगं प्रार्थेन्तु शीलरक्षी (२) ॥

एष सद चान्ति वादी च्छिन्दन्तां अङ्गमङ्गेन

न च क्रोधु न चैव रोषः सत्त्वपरित्रायणार्थः ।

एष सद वीर्यवान्तोऽविच्छिन्नःकल्पकोट्याः

ममुदानीतस्य बोधिर्यथा च यज्ञकोटोः (३) ॥

एष सद ध्यानधायी शान्तप्रशान्त-

चित्तो ध्यायित्व सर्व्वक्लेशान् मोचयिष्यति सत्त्वकोटीः ।

एषोऽमङ्गप्राज्ञः कल्पैर्विकल्पमुक्तो

विमुक्तचित्तो जिन भेष्यते स्वयम्भूः (४) ॥

एष सद मैत्रचित्तो करुणाय पारप्राप्ते

मुदितो प्रेक्षधायी ब्राह्मणपथे विधिज्ञः ।

एषोऽति देवदेवो देवेभिः पूजनोद्यो

१ "तस्या नभे" तस्य नभसि । "व्रजन्ता" व्रजन्यः । "सवयिसु" तुष्टुः ।
"अप्सरणि" अप्सरसः । "सद् दक्षिणोयः" सद् दक्षिणोयः भद्रानुकूल इति वा ।

"पुण्यचेत्रं" पुण्यचेत्रं । "पुण्यार्थिकान्" पुण्यार्थिकानां ॥

२ "काम" कामं । "प्रार्थेन्तु" प्रार्थयन्ते ॥

३ "सद" सदा । "क्रोधु" क्रोधः । "सद्" सदा वीर्यवान् । "समुदानीतस्य"
स उत आनीतस्य दानादिभिः । "निष्क्रान्तु" निष्क्रान्तः ॥

४ "सद्" सदा । "ध्यायित्व" ध्यात्वा । "जिन" जिनः । "भेष्यते" भविष्यति ॥

शुभविमलविशुद्धचित्तो गुणनियुतपारमिप्राप्तः (१) ॥

*शरणं भयार्दितानां दीपोऽचक्षुषाणां नयनो उपद्रुतानां
वैद्यशिरातुराणां राजा वरधर्म्मराज इन्द्रः सहस्रनेत्रो ब्रह्मस्व-
यम्भूतः (२) ॥

*कायप्रशस्तचित्तो धीरः प्रभूतप्रज्ञो वीरो विनिर्मुक्तचित्तः
शूरः क्लेशघातो अजितं जयो जितारिः (३) ॥

सिंहो भयप्रहीनो नागः सुदान्तचित्तो

ऋषभो गणप्रधानः प्रहीनकोपः ।

चन्द्रः प्रभासयन्तः सूर्यावभाषकरी

उल्काप्रद्योतकरी सर्वतभोविमुक्तः (४) ॥

*पद्मं अनोपलिप्तं पुष्पं सुशीलगन्धं मेहरकम्पि शास्त्रा
पृथिवी यथोपजीव्यो रतनाकरोऽक्षोभ्यः (५) ॥

एनञ्जितु क्लेशमारो एनञ्जितु स्कन्धमारो

एनञ्जितु मृत्युमारो निहतोऽस्य देवपुत्रमारो ।

एष महासार्थवाहः कुपथप्रस्थितानां

१ "सद" सदा । "करुणाय" करुणायाः । "मुदितो" मुदितः । "देवभि" देवैः ।
"पूजनीयो" पूजनीयः । "पारमि" पारमिता ॥

*रतेषां स्त्रोकानां इन्द्रः नास्त्राभिर्गन्धं ॥

२ "अचक्षुषाणां" दृषदादृष्टचक्षुष्काणां । "नयनो" नयनः । खरिषरे उद्भावस्तु
ग्रन्थकाराणां मते ॥

३ "क्लेशघातो" क्लेशघातो ॥

४ "सुदान्तचित्तो" अत्रापि सन्धिः पूर्ववत् । "प्रभासयन्तः" प्रभासयन् । "सूर्या-
वभाषकरो" सूर्यावभाषकरः । "उल्का प्रद्योतकरी" उल्काप्रद्योतकरः ॥

५ "मेहरकम्पि" मेहरकम्पः । "रतनाकरः" रत्नाकरः ॥

अष्टाङ्गमार्गश्रेष्ठं देशयिष्यते नचिरेण (१) ॥

जरामरणक्लेशघाती तमतिमिरप्रमुक्तो

भुवि दिवि च सद्गुष्टो जिनो भेष्यति स्वयम्भूः ।

सुतस्तवितु अप्रमेयो वरपुरुषरूपधारी

यत्पुण्यं त्वांस्तवित्वा भवामो यथा वादिमिंहः (२) ॥

इति हि भिक्षुवो निष्क्रान्तो बोधिसत्त्वोऽतिक्रम्य शाक्यान्
अतिक्रम्य कोद्यान् अतिक्रम्य मल्लान् मैनेयानामनुवैनेयेनिर्गमे
षट्सु योजनेषु तत्र बोधिसत्त्वस्य रात्रिः प्रभाताभूत् ॥ ततो
बोधिसत्त्वो कण्ठकादवतीर्य धरणीतले स्थित्वा तं महान्तं देव-
नागयक्षगन्धर्वासुरगरुडकिन्नरमहोरगसङ्गं विसर्जयति स्म ॥ वि-
सृज्य च अस्यैतदभूत् । इमान्याभरणानि कण्ठकञ्च च्छन्दकस्य
हस्ते विसर्जयामीति ॥

अथ बोधिसत्त्वश्छन्दकमामञ्चैतदवोचत् ॥ गच्छ त्वं च्छन्दक
इमान्याभरणानि कण्ठकञ्च गृहीत्वा निवर्त्तयस्व ॥

यत्र च प्रदेशे च्छन्दकों निवृत्तस्तत्र चैत्यं स्थापितमभूत् ॥
अद्यापि तच्चैत्यं च्छन्दकनिवर्त्तनमिति ज्ञायते ॥

पुनश्च बोधिसत्त्वस्यैतदभवत् ॥ कथं हि नामचूडा च प्रव्रज्या
चेति ॥ स खड्गेन चूडां च्छित्वा अन्तरीक्षे क्षिपति स्म ॥ सा च
त्रायस्तिंशता देवैः परिगृहीताऽभूत् पूजार्थं । अद्यापि च

१ अस्मिन् श्लोके “एनङ्गितु” स्थाने एतेन जित इत्यर्थः ज्ञेयः । “नचिरेण”
अचिरेण ॥

२ “तमतिमिर-” तमक्षितिर- । “भेष्यति” भविष्यति । “सुतस्तवितु” सुतिं
कुर्वन्तः । “स्तवित्वा” स्तुत्वा ॥

त्रायस्त्रिंशत्सु-देवेषु चूडा महे वृत्तंते ॥ तत्रापि चैत्यं स्थापि-
तमभूत् ॥ अद्यापि च तच्चूडाप्रतिग्रहणमिति ज्ञायते ॥

पुनरपि बोधिसत्त्वस्यैतदभूत् ॥ कथं हि नाम प्रब्रज्या च
काशिकानि (१) वस्त्राणि । स चेद्वनवासानुरूपाणि काषायाणि
वस्त्राणि लभेयं शोभनं स्यात् ॥

अथ शुद्धावामकायिकानां देवानामेतदभूत् । काषायै-
र्बोधिसत्त्वस्य कार्यमिति ॥ तत्रैको देवपुत्रो दिव्यं रूपमन्तर्द्वाप्य
लुब्धकरूपेण काषायवस्त्रप्राप्तो बोधिसत्त्वस्य पुरतोऽस्यात् ॥

अथ बोधिसत्त्वस्यैतदवोचत् ॥ (२) मे तन्मार्घं काषायाणि
वस्त्राणि दद्यात् (३) । इमानि तेहं काशिकानि वस्त्राणि दद्यां ॥
सावोचत् (४) ॥ एतानि वस्त्राणि तव शोभन्ते । इमानि मम ॥
बोधिसत्त्व आह ॥ अहन्त्वां याचामि ॥

ततस्तेन लुब्धकरूपेण देवपुत्रेण बोधिसत्त्वाय काषायाणि
वस्त्राणि दत्तान्यभूवन् । काशिकानि गृह्णते स्म ॥

अथ स देवपुत्रो गौरवजातस्तानि वस्त्राणि उभाभ्यां
शिरसि कृत्वा तत एव देवलोकमगमत् तेषां पूजार्थं ॥ तच्छन्द-
केन दृष्टमभूत् ॥ तत्रापि चैत्यं स्थापितं अद्यापि चैत्यं काषा-
यग्रहणमित्येवं ज्ञायते ॥

१ कश्चित् ग्रन्थे “कौषिकानि” इति पाठः वर्धते ॥

२ प्रथमसंख्यके पुस्तके द्वितीये च “स चैत्” इति शब्दो अत्र वर्धते ॥

३ “दद्यात्” दद्याः ॥

४ “सावोचत्” स अवोचत् ॥

५ “गौरवजात” जातगौरवः ॥

यदा बोधिसत्त्वेन चूडां च्छित्वा कम्पायानि ब्रह्माणि प्रावृ-
त्तानि तस्मिन् समये देवपुत्रशतसहस्रा दृष्टाः तुष्टा उदया
आत्तमनसः परममुदिताः प्रीतिसौमनस्यजाता हीहीकारकि-
लिकिला प्रचेडितनिनादितनिर्घोषशब्दान् अकार्षुः ॥ मिद्धार्थः
भो मार्षां कुमारः प्रव्रजितः । सोऽयमनुत्तरां सम्यक्मन्वोधि-
मभिसम्बुध्य धर्मचक्रं प्रवर्त्तयिष्यति ॥ अमञ्जयेयान् जातिधर्मान्
सत्वाञ्जात्याः परिमोचयिष्यति । यावज्जराव्याधिमरणशोक-
परिदेवदुःखदौर्मनस्योपायासेभ्यः परिमोच्य संसारसागरात्
पारमुत्तार्थानुत्तरे क्षेमेऽभयेऽशोके निरूपद्रवे शिवे विरजस्के-
ऽमृते धर्मधातौ प्रतिष्ठापयिष्यतीति ॥ स च शब्दः शब्दपर-
म्परया यावदकनिष्ठभवनमभ्युद्गतोऽभूत् ॥

ततोऽन्तःपुरिकाभिः कुमारमपश्यन्तीभिः (१) यीश्विकवार्षि-
कहैमन्तिकेषु आसादेष्वासनेषु च गृहेषु परिमार्गमाणा यदा न
पश्यन्ति स्म तदैकीभूताभिः कुररीभिरिवाक्कुष्टमभूत् ॥ तत्र का-
श्चित्ताः स्त्रियः परमशोकांर्त्ता हा तातेति क्रन्दन्ति स्म ॥ का-
श्चिद्भ्रातः काश्चिद्भ्रातरिति क्रन्दन्ति स्म ॥ काश्चिन्नाथेति क्रन्दन्ति
स्म । काश्चिदा स्वामिन्निति ॥ काश्चिन्नानाप्रियवचनप्रलापैः
काश्चिन्नाना काथपरिसर्पिकया रुदन्ति स्म ॥ काश्चिच्छिरोप-
कर्षया काश्चिदन्योन्यमुखावलोकितया रुदन्ति स्म ॥ काश्चिच्चक्षु-
परिवर्त्तिकया काश्चित्त्वदनानि वस्त्रैराच्छाद्य रुदन्ति स्म ॥
काश्चिदुरु पाणिभिः प्रस्फोटयन्थः काश्चिद्दृढयं पाणिभिस्ताड-

यन्त्यः । काश्चिद्वाङ्गं पाणिभिः प्रस्फोटयन्त्यः काश्चिच्छिर्वांसि का-
 श्चिच्छिरः पांशुभिरवकिरन्त्यो रुदन्ति स्म ॥ काश्चिद्विचित्रकेश्यः
 काश्चित् केशं विलुञ्चन्त्यः काश्चिदूर्ध्वाहवः उच्चैरुत्क्रोशन्ति स्म ॥
 काश्चिन्मृग्य इव दिग्धविद्धाः सहसा प्रधावन्त्यो रुदन्ति स्म ॥
 काश्चित् मारुतकम्पिता इव कदल्यः प्रविकम्पमाना रुदन्ति स्म ॥
 काश्चिद्भुरणीतले निपतिताः किञ्चिन्प्राणाः काश्चित् जालोत्सि-
 प्तमत्स्या इव पृथिव्यां परिवर्त्यमाना रुदन्ति स्म ॥ काश्चिन्मूल-
 च्छिन्ना इव वृक्षाः सहसाधरणीतले निपत्य रुदन्ति स्म ॥

तच्च शब्दं राजा श्रुत्वा शाक्यानामन्वयते स्म ॥ किमेतदुच्चै-
 रन्तःपुरे शब्दः श्रूयते ॥

ते शाक्या विज्ञाय कथयन्ति स्म ॥ कुमारः किल महा-
 राजाऽन्तःपुरे न दृश्यते ॥

राजाऽऽह ॥ क्षिप्रं नगरद्वाराणि पिथयत । कुमारमभ्य-
 न्तरे मृगयामः ॥

ते सान्तर्वहिर्गमयन्ते । सान्तर्वहिर्गमयमाणा न पश्यन्ति स्म ॥
 महाप्रजावत्यपि गौतमी परिदेवमाना महीतले परिवर्तते
 स्म राजानं शुद्धोदनमेवमाह ॥ क्षिप्रं मां महाराज पुत्रेण
 सङ्गिनीं कुरुष्वेति ॥

ततो राजा चतुर्द्विंशमश्वारोहदूतान् प्रेषयति स्म ॥ गच्छत
 यावत्कुमारं न पश्यत तावन्मा निवर्त्तयथ ॥

यत् नैमित्तिकैर्वैपश्चित्तैश्च (१) व्याकृतमभूत् । मङ्गलद्वारेण

बोधिसत्त्वोऽभिनिष्क्रमिष्यतीति ॥ ते मङ्गलद्वारेण गच्छन्तः
पश्यन्ति स्म । अन्तरापथे पुष्यवर्षे प्रपतितम् ॥ तेषामेतदभूत् ॥
अनेन पथा कुमारोऽभिनिर्गत इति ॥

ते खल्व्यमन्तरं गत्वा तं देवपुत्रं पश्यन्ति स्म (१) । बोधिसत्त्वस्य
काशिकवस्त्राणि शिरसि कृत्वा आगच्छन्तं ॥ तेषामेतदभूत् ।
इमानि खलु कुमारस्य काशिकवस्त्राणि । मार्षं तु अनेनैषां
वस्त्राणामर्थं कुमारो जीविताद्भवरोपितः स्यात् । गृहीतैनमिति ॥
भूयः पश्यन्ति स्म तस्य पृष्ठतः च्छन्दकं कण्टकमाभरणानि
चादायागच्छन्तं ॥ ततस्ते परस्परमूचुः । मा तावद्भोः साहसं
कार्षीः एष च्छन्दकोऽभ्यागच्छति कण्टकमादाय यावदेनं
प्रक्ष्यामः ॥

ते च्छन्दकं परिपृच्छन्ति स्म । हे च्छन्दक मा खल्वनेनैव
पुरुषेण काशिकाणां वस्त्राणामर्थं कुमारो जीविताद्भवरोपितः
स्यात् ॥

च्छन्दक आह । न ह्येतत् । अपि त्वनेन कुमाराय काषा-

१ अत्र प्रकरणे प्रथमसङ्ख्यके पुस्तके देवपुत्रस्यागमनं न दृश्यते । च्छन्दकेनैव तत्कृत-
वस्त्रविनिमयादिदत्तान्तं उक्तं । तत्र पाठो यथा । “ते खल्व्यमन्तरं गत्वा (एष) च्छन्दको
ऽभ्यागतं पश्यन्ति स्म । च्छन्दक कुत्र गच्छति कुमारः । प्रष्टुत कुमारेण कण्टकं आभरणं
त्यक्त्वा मच्च हस्ते दत्त्वा मातोपितरयोः सम जीविताद्भवरोपितः स्यात् इत्युक्त्वा त्वं स्वपुरं
गच्छेत् । तस्य पृष्ठतः दृष्ट्वा कण्टकमाभरणानि चादायागच्छामि । परस्परमूचुः । तं
पुनः च्छन्दकं दत्तान्तं परिपृच्छन्ति स्म । कुमारेण स्वचुडाः कृत्वा भगने क्षिपन्ति । एतत्
मया पश्यति स्म । ततः बोधिसत्त्वाय काषायाणि वस्त्राणि देवपुत्रेण शिरसि कृत्वा
आगच्छन्तं । तेषामेतदभूत् । इमानि काषायाणि देवपुत्रेण कुमाराय दत्तानि । कुमा-
रेण चास्मै काशिकवस्त्राणि दत्तानि । अथ स देवपुत्रस्तानि वस्त्राण्युभाभ्यां पाणिभ्यां
शिरसि कृत्वा तत एव देवलोकमगमत् तेषां पूजार्थं ॥ ते पुनश्छन्दकं परिपृच्छन्त ।
तत्किं मन्यसे च्छन्दक इत्येवं । अत्रतु अविकलः पाठ एव दृष्टः नास्माभिः परिशेषितः ।

यवस्त्राणि दत्तानि । कुमारेण चास्मै काशिकवस्त्राणि दत्तानि ॥ अथ स देवपुत्रस्त्रानि वस्त्राण्युभाभ्यां पाणिभ्यां शिरसि कृत्वा तत एव देवलोकमगमत् तेषां पूजार्थं ॥

ते भूयश्छन्दकं परिपृच्छन्ति । तत्किं मन्यसे छन्दक गच्छामो वयं । शक्यः कुमारः प्रतिनिवर्त्तयितुं ॥

स आह । मा खलु । अनिवर्त्त्यः कुमारो दृढवीर्यपराक्रमः ॥ एवञ्च तेनोक्तं । न तावदहं पुनरपि कपिलवस्तुमहानगरं प्रवेद्यामि । यावन्मे (१) नानुत्तरा सम्यक्सम्बोधिरभिसम्बोध्येति ॥ यथा कुमारेणोक्तं तथैव तद्भविष्यति ॥

तत्कस्मात् अनिवर्त्त्यः कुमारः ॥

दृढवीर्यपराक्रमतः (२) ॥

ततश्छन्दकः कण्ठकमाभरणानि चादायः न्तःपुरं प्रावि-
चत् ॥ ततस्तान्याभरणानि चिरेण कालेन भद्रिकस्य शाक्यकुमा-
रस्य महानाम्बोऽनिरुद्धस्य चावाधन्ते स्म (३) ॥ तानि महा-
नारायण सङ्गतनकायस्यार्थं । नारायणसङ्गतन (४) न शक्नुवन्ति
स्म धारयितुं । यदा न कश्चित्तानि धारयितुं शक्नोति स्म तदा
प्रजापत्या (५) गौतम्या चिन्तितमभूत् । यावदहमिमान्याभर-
णानि पश्यामि तावन्मम हृदये शोको भविष्यति । नन्वहमि-

१ “मे” मया । चतुर्थसंख्यकपुस्तके यावन्नानुत्तरा सम्यक्सम्बोधिसभिसम्बुध्यते इति पाठः वर्त्तते ॥

२ “दृढवीर्यपराक्रमः” इति वा पाठः ॥

३ “चावाधन्ते स्म” च आवाधन्ते स्म । भद्रिकस्येत्यादौ तृतीयायै षष्ठी ॥

४ “सङ्गतन” सङ्गताता ॥

५ “प्रजापत्या” प्रजावत्येति वा पाठः ॥

मान्याभरणानि पुष्करिण्यां प्रक्षिपेयमिति ॥ ततो महाप्रजापती
गौतमी तान्याभरणानि पुष्करिण्यां प्रक्षिपति स्म ॥ अद्यापि सा
आभरणपुष्करिणीत्येवं सञ्ज्ञायते (१) ॥ तत्रेदमुच्यते ।

निष्क्रान्तु प्रूरो यद विदु बोधिसत्त्वो

नगरं विबुद्धं कपिलपुरं समग्रं ।

मन्यन्ति सर्वे शयनगतः कुमारो-

ऽन्येन्य हृष्टाः प्रमुदिता आलपन्ते (१) ॥

गोपा विबुद्धा तथापि इस्त्रिगारे

शयनं निरिच्छी न दर्शि बोधिसत्त्वं ।

उत्क्रोशमुक्त्वा नरपतिनोऽगारे

हा वञ्चिता स्मः कद्दिङ्गतु बोधिसत्त्वः (२) ॥

राजा श्रुण्वत्वा धरणितले निरस्तो

उत्क्रोसु क्लृप्त अहो मम एकपुत्रो ।

मे स्तोमितो ही जलघटसंप्रसिक्तो

आश्वासयितो बद्धशतशाकिंयानां (४) ॥

गोपा संधातो धरणितले निपत्य

१ आभरणप्रक्षेपणप्रकरणं प्रथमसंख्यके पुस्तके नास्ति । तत्रस्थाने एतद्वाक्यं वर्त्तते ।
तद्यथा “इति श्रुत्वा ते सर्वेऽभात्याः कपिलवस्तुनि महानगरे प्रत्यागत्य राज्ञः
शुद्धोदनस्यापि एतदृत्तान्तं नेवेदयेत् (न्यवेदिषुः) । राजा श्रुण्वत्वा (श्रुत्वा) तदा
दुःखार्तोऽभूत् ॥

२ “निष्क्रान्तु” निष्क्रान्तः । “यद” यदा । “विदु” विद्वान् । “अन्येन्य” अन्येन्यं ॥

३ “इस्त्रिगारे” स्त्र्यागारे । “निरिच्छी” निरिच्छि । “दर्शि” दृष्टवती । “नर-
पतिमः” नरपतेः । “कद्दिङ्गतु” कुच गतः ॥

४ “श्रुण्वत्वा” श्रुत्वा । “उत्क्रोसु” उत्क्रोशं । “एक पुत्रो सो” अत्र गांधारीत्या विस-
गेष्याने उद्भावः । “आश्वासयितो बद्ध शतशाकिंयानां” बद्ध शतशाक्यैः आश्वासितः ॥

केशां लुनाति अवशिरि भूषणानि ।
 अहो सुभ्रष्टं मम पुरि नायकेन
 सर्व्वप्रियेभि नचिरे तु विप्रयोगः (१) ॥
 रूपा सुरूपा सुविमलविचित्रिताङ्गा
 अच्छा विशुद्धा जगति प्रिय मनापा ।
 धन्या प्रशस्ता दिवि भुवि पूजनीया
 क्व त्वं गतोऽसि मम शयि च्छोरयित्वा (२) ॥
 न पास्ये पानं नचात्स्ये सुप्रसादं
 भूमौ शयिष्ये जटामुकुटं धरिष्ये ।
 ज्ञानं जहित्वा व्रततपा आचरिष्ये
 यावन्न द्रक्ष्ये गुणधरबोधिसत्त्वं (३) ॥
 उद्यान सर्व्वे अफलपत्रपुष्पा
 हारा विशुद्धा तमरजपांशुतुल्याः ।
 वेस्मं न शोभि अटविपुरप्रकाशं
 यत्नेन त्यक्तं नरवरपुङ्गवेन (४) ॥
 हा गीतवाद्याः सुमधुरमञ्जुघोषाः
 हा इस्त्रिगारा विगडित भूषणाभिः ।

१ “सयातो” शय्यातः । “अवशिरि” अवशृणोति । “पुरि नायकेन” परिणा-
 यकेन वा पाठः । “सर्व्वप्रियेभि” सर्व्वप्रियैः ॥

२ “रूपा” इत्यादिसम्बोधनान्तं पदं । “शयि” शय्यां । “च्छोरयित्वा” त्यक्त्वा
 इत्यर्थः ॥

३ “जहित्वा” हिला । “व्रततपा” व्रततपः ॥

४ “उद्यान सर्व्वे” सर्व्वेषां उद्यानानि । “अफलपत्रपुष्पा” अफलपत्रपुष्पाणि ।
 “विशुद्धा” विशुद्धाः । “तमरज-” तमोरजः । “वेस्मं” वेस्म । “शोभि” शोभते ॥

हा हेमजालैः परिष्कुटमन्तरीचं
 न भूय द्रक्ष्ये गुणधरविप्रहीणा (१) ॥
 मातस्वमा च परमसुकृच्छ्रप्राप्ता
 आश्वासयाती मा रुद शाक्यकन्ये ।
 पूर्वे च उक्तं नरपुङ्गवेन
 कर्त्तास्मि लोके जरमरणात् प्रमोक्षं (२) ॥
 सो च महर्षी कुशलसहस्रचीर्णः
 षट्योजनानि प्रतिगन्तु रात्रिशेषे ।
 च्छन्दस्य देतो हयवरु भूषणानि
 च्छन्दो गृहीत्वा कपिलपुरं प्रयाहि (३) ॥
 मातापितृणां मम वचनेन पृच्छेः
 गतः कुमारो न च पुनः शोचयेथा ।
 बुद्धित्व बोधि पुनरहमागमिष्ये
 धर्मं श्रुण्त्वा भविष्यथ शान्तचित्ताः (४) ॥
 च्छन्दो रुदित्वा प्रतिभणिं नायकस्य
 न मेऽस्ति शक्ति बलपराक्रमो वा ।
 हनेयु मद्द्वय नरवरज्ञातिसङ्घाः
 च्छन्दा क नीतो गुणधरबोधिसत्त्वः (५) ॥

- १ "इल्लिगारा" ख्यागाराः । "विगडित" विगलित । "भूषणाभिः" भूषणैः ॥
 २ "आश्वासयाती" आश्वासयति । "रुद" रुदिति । "जरमरणात्" जरामरणात्
 ३ "सो" सः । "प्रतिगन्तु" प्रतिगतः । "देतो" दत्त्वा । "हयवरु" हयवरं ॥
 ४ "पृच्छेः" ब्रूयाः । "शोचयेथा" शोचय । "बुद्धित्व" बुद्ध्वा । "श्रुण्त्वा" श्रुत्वा ॥
 ५ "प्रतिभणि" प्रतिभणति । "शक्ति" शक्तिः । "हनेयु" हन्युः । "मद्द्वय" मम ॥

मा चाहिच्छन्दो प्रतिभणि बोधिसत्त्वः
 तुष्टा भवित्वा अपि मम ज्ञातिसङ्घाः ।
 शास्त्रा रसज्ञा त्वयि सद भविव्यन्ति
 प्रमेण मच्चं त्वयि नो विवर्त्तिष्यन्ते (१) ॥
 च्छन्दो गृहीत्वा हयवरु भूषणानि
 उद्यानप्राप्तो नरवरु पुङ्गवस्य ।
 उद्यानपालः प्रमुदितु वेगजातः
 आनन्दशब्द प्रतिभणि शाकियानां (२) ॥
 अयं कुमारो हयवरु च्छन्दकञ्च
 उद्यानप्राप्तो नच पुनः शोचितव्यो ।
 राजा श्रुणित्वा परिष्टु शाकियेभिः
 उद्यानप्राप्तो प्रमुदितु वेगजातः (३) ॥
 गोपा विदित्वा दृढमतिबोधिसत्त्वं
 नो वापि हर्षी न च गिरं अद्दधाति ।
 अस्थानमेतद्विनिर्गतु यत् कुमारः
 अप्राप्य बोधि पुनरिहागमेया (४) ॥
 दृष्टा तु राजा हयवरु च्छन्दकञ्च

१ “मा चाहि” चासं मा कुरु । “प्रतिभणि” प्रतिभर्षति । “भवित्वा” भूत्वा । “शास्त्रा” शास्त्रारः । “सद” सदा । “प्रमेण” प्रेम्णा ॥

२ “हयवरु” हयवरः । “नरवरु” नरवरस्य । “आनन्दशब्द” आनन्दशब्दः । “प्रमुदितु” प्रमुदितः । “वेगजातः” जातवेगः । “प्रतिभणि” प्रतिभर्षति स्म । “शाकियानां” शाकियानां ॥

३ “हयवरु” हयवरः । “श्रुणित्वा” श्रुत्वा । “परिष्टु” परिष्टतः । “शाकियेभिः” शाक्यैः । “प्रमुदितु” प्रमुदितः । “वेगजातः” जातवेगः ॥

४ “विनिर्गतु” विनिर्गतः । “आगमेया” आगच्छेत् ॥

उत्क्रोतु कृत्वा धरणितले 'निरस्तः ।
 हा मंघ्र पुत्रा सुकुशलगीतवाद्या
 क्व त्वं गतोऽसि विजहीय सर्व्वराज्यं (१) ॥
 साधु भणाहि वचनं ममेह च्छन्द
 को वा प्रयोगः क्व च गन्तु बोधिसत्त्वः ।
 केनाथ नीतो विवरित केन द्वाराः .
 पूजा च तस्या कथं कृत देवसङ्घैः (२) ॥
 च्छन्दो भणाति शृणु मम पार्थिवेन्द्र
 रात्रौ प्रसुप्ते नगरिषु बालवृद्धे ।
 सो मञ्जुघोषो मम भणि बोधिसत्त्वः
 च्छन्दो ददाहि मम लघु अश्वराजं (३) ॥
 सो बोधयामि नरगणनारीसङ्घं
 सुप्ता प्रसुप्ताः न च गिरं ते श्रुणन्ति ।
 सो रोदमानो ददिश्व ऊ अश्वराजं
 हन्त व्रजाही हितकर येन कामं (४) ॥
 शक्रेण द्वारा विवरित यन्त्वयुक्ताः
 पालाश्वतसो हयचरणे विश्लिष्टाः ।

१ "हयवरु-" हयवरं । "उत्क्रोतु" उत्क्रोशं । "मंघ्र" मम । "पुत्रा" हे पुत्र ।
 "-वाद्या" -वाद्य । "विजहीय" विहाय ॥

२ "भणाहि" भण । "गन्तु" गतः । "विवरित" विवरिताः । "तस्या" तस्य ।
 "कृत" कृता ॥

३ "भणाति" भणति । "नगरिषु" नगरेषु । "सो" सः । "भणि" अभणन् ।
 "ददाहि" देहि ॥

४ "सो" सोऽहं । "श्रुणन्ति" शृणन्ति । "सो" सः । "रोदमानो" रूदन् । "ददिश्व"
 दत्त्वा । "व्रजाही" व्रज ॥

आरूढं पूरः प्रचलितस्त्रिसहस्रः

मार्गो नभस्मिन् सुविपुलं येन क्रान्तः (१) ॥

आभा प्रमुक्ता विहततमोऽन्धकारा

पुष्पा पतितः सुतुरियशता रणिषु ।

देवास्तविंसु तथपि हि चाप्सराणि

नभसा प्रयातो परिष्टु देवसङ्घैः (२) ॥

च्छन्दो गृहीत्वा हयवह भूषणानि

अन्तः, रे सो उपगतु रोदमानः ।

दृष्ट्वा तु गोपा हयवह च्छन्दकञ्च

संमूर्च्छयित्वा धरणितले निरस्ता (३) ॥

उद्युक्त सर्व्वे सुविपुलनारिसङ्घः

वारि गृहीत्वा स्त्रियसु शाक्यकन्यां ।

आहैव कालं करिष्यसि शोकप्राप्ता

द्वाभ्यां प्रियाभ्यां बद्ध भवि विप्रयोगः (४) ॥

स्थामं जनित्वा सुदुःखितु शाक्यकन्या

कण्ठे बलं व्याहय वराश्वराजं ।

अन्स्मरित्वा परिमूक कामक्रीडां

१ “विवरित” विवरिताः । “चतस्रः” चत्वारः । “आरूढ” आरूढः । “सुविपुल” सुविपुलः ॥

२ “पुष्पा पतितः” पुष्पाणि पतितानि । “सुतुरियशता” सुतूर्यशतानि । “रणिषु” रेणुः । “स्तुविंसु” स्तुष्टुवुः । “तथपि” तथापि । “चाप्सराणि” चाप्सरसः । “प्रयातो” प्रयातः । “परिष्टु” परिष्टतः ॥

३ “हयवह” हयवरं । “सो” सः । “उपगतु” उपगतः । “रोदमानः” रुदन् । “हयवह” हयवरं ॥

४ “उद्युक्त” उद्युक्तः । “सर्व्वे” सर्व्वः । “स्त्रियसु” स्त्रियापयामासुः । “भवि” भवति ॥

नानाप्रकारां प्रलपति शोकप्राप्ता (१) ॥

हा मच्च प्रीतिजनना हा मम नरपुङ्गवा विमलचन्द्रमुखा ।

हा मम सुरूपरूपा हा मम वरलक्षणा विमलतेजधरा (२) ॥

हा मम अनिन्दिताङ्ग सुजात अनुपूर्वउद्गता असमा ।

हा मम गुणायधारि नरमरुभिः पूजिता परमकारुणिका (३) ॥

हा मम बलोपपेता नारायणस्थामवान् निहतशत्रुगणा ।

हा मम सुमञ्जुघोषा कलविङ्करुतस्वरा मधुरब्रह्मरुता (४) ॥

हा मम अनन्तकीर्त्ति शतपुण्यसमुद्गता विमलपुण्यधरा ।

हा मम अनन्तवर्षा गुणगणप्रतिमण्डिता ऋषिगणप्रीतिकरा (५) ॥

हा मम सुजातजाता लुम्बिनीवनोत्तमे भ्रमरगीतरुते ।

हा मम विधुष्टशब्दा दिवि भुवि अभिपूजिता विमलपुण्यज्ञान-
द्रुमा (६) ॥

१ "स्थामंजनित्वा" बलं कृत्वा इत्यर्थः । "सुदुःखितु" सुदुःखिता । "कण्ठे बलं व्याहृय" बलं यथास्थात् तथा कण्ठे जग्राह । "अनुस्मरित्वा" अनुस्मृत्य । "पुरिमुक्" पूर्वतर्फी ॥

२ "मच्च" मम । "प्रीतिजनना" हे प्रीतिजनन । "नरपुङ्गवा" हे नरपुङ्गव । "सुरूपरूपा" हे सुरूपरूप । "वरलक्षणा" हे वरलक्षणा । "विमलतेजधरा" हे विमलतेजोधरा ।

३ "अनुपूर्वउद्गता" हे अगुपूर्वोद्गत । "असमा" हे असम । "गुणायधारि" हे गुणायधारिन् । "नरमरुभिः" नरामरैः । "पूजिता" हे पूजित । "परमकारुणिका" हे परमकारुणिका ॥

४ "बलोपपेता" हे बलोपेत । "नारायणस्थामवान्" हे नारायणस्थामवान् । "निहतशत्रुगणा" हे निहतशत्रुगण । "सुमञ्जुघोषा" हे सुमञ्जुघोष । "कलविङ्करुतस्वरा" हे कलविङ्करुतस्वर । "मधुरब्रह्मरुता" हे मधुरब्रह्मरुत ॥

५ "शतपुण्यसमुद्गता" हे शतपुण्यसमुद्गत । "विमलपुण्यधरा" हे विमलपुण्यधर । "अनन्तवर्षा" हे अनन्तवर्ष । "गुणगणप्रतिमण्डिता" हे गुणगणप्रतिमण्डित । "ऋषिगणप्रीतिकरा" हे ऋषिगणप्रीतिकर ॥

६ "सुजातजाता" हे सुजातजात । "विधुष्टशब्दा" हे विधुष्टशब्द । "अभिपूजिता" हे अभिपूजित । "विमलपुण्यज्ञानद्रुमा" हे विमलपुण्यज्ञानद्रुम ॥

हा मम रसरसाया विम्बोष्ठा कमललोचना कनकवर्षनिभा ।
 हा मम शुद्धदन्ता गोक्षीरतुषारसन्निभासहितदन्ता (१) ॥
 हा मम सुनास उर्षाभुमुखान्तरेस्थिता तेजविमला ।
 हा मम सुवृत्तस्कन्धा चापोदर एनेयजङ्घवृत्तकटी (२) ॥
 हा मम गजदन्तोरुकरचरणविशुद्धशोभना ताम्रनखा ।
 इति तस्य भूषणानिपुण्याहकृतानि पार्यिंवे प्रीतिकरा (३) ॥
 हा मच्च गीतवाद्या वरपुष्पविलेपना शुभच्छतुप्रवरा ।
 हा मच्च पुष्पगन्धा अन्तःपुरि गीतवादिर्हर्षकरा (४) ॥
 हा कण्ठका सुजाता मम भर्तुः सहायक त्वया क नीते ।
 हा च्छन्दका निकरुणा न बोधयसि गच्छमानके नरवरिष्टे (५) ॥
 गच्छत्ययं हितकरो एका गिरं तस्मिन्नन्तरे न भणसि कस्मात् ।
 इतु अद्य पुरवरतो गच्छति नरदम्यसारथिः कारुणिकः (६) ॥
 कथं वा गतो हितकरो केन वा निष्क्रामितो इतु स राजकुलात् ।
 कतमां दिशमनुगतो धन्या वनगुल्मदेवता याऽस्य समुखी (७) ॥

१ "रसरसाया" हे रसरसाय । "विम्बोष्ठा" हे विम्बोष्ठ । "कमललोचना" हे कमललोचन । "कनकवर्षनिभा" हे कनकवर्षनिभ । "शुद्धदन्ता" हे शुद्धदन्त । "गोक्षीरतुषारसन्निभासहितदन्ता" हे गोक्षीरतुषारसन्निभासहितदन्त ॥

२ "उर्षाभुमुखान्तरेस्थिता" उर्षाभुमुखान्तरेस्थित । "तेजविमला" हे विमलतेजः । "सुवृत्तस्कन्धा" हे सुवृत्तस्कन्ध । "एनेयजङ्घवृत्तकटी" हे ऐनेयजङ्घवृत्तकटे ॥

३ "शोभना" हे शोभन । "ताम्रनखा" हे ताम्रनख । "प्रीतिकरा" प्रीतिकराणि ॥

४ "मच्च" मम । "मच्च" मम । "हर्षकरा" हे हर्षकर ।

५ "कण्ठका" कण्ठक । "सुजाता" हे सुजात । "च्छन्दका" हे च्छन्दक । "निकरुणा" हे निकरुण । "गच्छमानके इत्यादि" गच्छन्तं नरवरिष्टं इत्यर्थः ॥

६ "हितकरो" हितकरः । "एका" इत्येका । "इतु" इतः ।

७ "हितकरो" हितकरः । "निष्क्रामितो" निष्क्रामितः । "इतु" इतः । "समुखी" समुखस्थिता । "सखी" इत्येवमपि कुत्रचित् पाठः ॥

अतिदुःखं मेहं च्छन्दा निधिं दर्शय नेत्र उद्धृतं चक्षुर्दद ।
 सर्वैर्जनैश्च च्छन्दा मातापितृनित्यवर्तिता पूजनीया (१) ॥
 तानपि जहिव निर्गतु किं पुनरिमं इस्त्रिकामरतिं ।
 हा धिक् प्रियैर्वियोगो नटरङ्गस्वभावसन्निभो अनित्यः (२) ॥
 मंजाग्रहेण बाला दृष्टिविपर्यास निश्रिता जन्मच्युति ।
 प्रागेव तेन भणितं नास्ति जरामरणं संसृते काश्चित् (३) ॥
 सखा परिपूर्यताऽस्य आसा स्पृशतु वरबोधिमुत्तमां ।
 द्रुमवरिष्ठे बुद्धित्व बोधिविरजां पुनरपि एति (४) ॥
 पुरवरेऽस्मिन् च्छन्दकः परमदीनमानसो गोपिकाय ।
 वचनं श्रुण्वैनां साश्रुकण्ठकगिरं सम्प्रभाषते (५) ॥
 साधु गोपिनि शृणोहि मे वचः रात्रिये रहसि यामि मध्यमे ।
 सर्वनारीगणसंप्रसुप्तके सो तदा च शतपुण्यउद्गतः (६) ॥
 आलपति मम देहि कण्ठकं तन्निशम्य वचनं तदन्तरं ।
 तुभ्यप्रेक्षेमि शयानसुप्तिकमुच्चैर्घोषं अज्ज तत्र मुञ्चयी (७) ॥
 उत्थि गोपि अद्य याति ते प्रियो देवता वचनं तं निरोधयी ।

१ "मेहं" मम । "च्छन्दा" हे च्छन्दक । "निधिं" निधिं । "नेत्र उद्धृतं" नेत्रं उद्धृतं । "दद" ददस्व । "च्छन्दा" हे च्छन्दक । "नित्यवर्तिता" नित्यानुवर्तिता ॥

२ "तानपि" तावपि । "जहिव" जहिव । "निर्गतु" निर्गतः । "इमं" इमां । "इस्त्रिकामरतिं" स्त्रीकामरतिं । "सन्निभो अनित्यः" सन्निभोऽनित्यः ॥

३ "दृष्टिविपर्यास" दृष्टिविपर्यासात् । "काश्चित्" किञ्चित् ॥

४ "सखा" हे सखे । "परिपूर्यतां" परिपूर्यतां । "बुद्धित्व" बुद्ध्या ॥

५ "गोपिकाय" गोपायाः । "श्रुण्वैनां" श्रुत्वा ॥

६ "शृणोहि" शृणु । "रात्रिये" रात्र्याः । "यामि" यामे । "सो" सः ॥

७ "मम" मम । "तुभ्य प्रेक्षेमि" तां पश्यामि । "शयानसुप्तिकं" शयने सुप्तां । "अज्ज" अहं । "मुञ्चयी" अमुञ्चं ॥

एका इस्ति न कापि विबुध्यते चोद्यमानः समलङ्कारिखना (१) ॥
 अश्वराजं ददमी नरोत्तमे कण्ठको हि पति उग्रतेजषां ।
 क्रोशमात्र स्वरु तस्य गच्छति नो कश्चिच्छृणुते पुरोत्तमे (२) ॥
 देवताभिः ओस्वापनं कृतं स्वर्णरूप्यमणिकोटिता मही ।
 कण्ठकस्य चरणैः पराहता सो रणी मधुरभीमशोभनो (३) ॥
 नो च केचिच्छृणुवन्ति मानुषाः पुष्य युक्त अभूत्तस्मिन् अन्तरे ।
 चन्द्रज्योतिषं नभे प्रतिस्थिताः देवकोटि गगणे कृताञ्जली (४) ॥
 आनमन्त शिरसाऽभिवदिषु यत्तराक्षसगणैरुपस्थिताः ।
 लोकपालाः चतुरो महर्द्धिकाः कण्ठकस्य चरण करे न्यसी
 पद्मकेशर (५) ॥

विशुद्धनिर्मलं सो च पुण्यतेजउद्गतो आरुही कुमुदवर्षिकोपमं ।
 षड्विकारधरणी प्रकम्पिता बुद्धक्षेत्र स्फुटाभनिर्मलाः (६) ॥
 शक्रो देवगुरुः शचीपतिः स्वाम द्दारांश्च विवरी तदन्तरे ।

१ “उत्थि” उत्तिष्ठ । “अयु” एष । “याति” गच्छति । “प्रियो” प्रियः । “निरो-
 धयो” न्यरन्वत् । “इस्ति” स्त्री । “समलङ्कारिखना” समलङ्कृत्य ॥

२ “ददमि” ददामि । “नरोत्तमै” नरोत्तमाय । “पति” पतिः । क्रोशमात्रं
 क्रोशमात्रं । “स्वरु” स्वरः ॥

३ “ओस्वापनं” प्रस्वापनं । “सो रणी” सोऽरणत् ॥

४ “शृणुवन्ति” शृण्वन्ति । “पुष्य युक्त” पुष्यः युक्तः उदितः इत्यर्थः । “चन्द्रज्यो-
 तिषं” चन्द्रज्योतीषि । “नभे” नभसि । “प्रतिस्थिता” प्रतिष्ठितानि । “देवकोटी”
 देवकोटयः । “कृताञ्जली” कृताञ्जलयः ॥

५ “आनमन्त” प्रणमन्तः । “अभिवदिषु” अभ्यवादिषुः अपूजयन् इत्यर्थः । “चरण”
 चरणान् । “न्यसी” निदधुः । “पद्मकेशर” पद्मकेशरान् ॥

६ “विशुद्धनिर्मलं” विशुद्धनिर्मलान् । “सो च” स च । “पुण्यतेज” पुण्यत-
 तेजो वा पाठः । “आरुहि” आरोहत् । “बुद्धक्षेत्र” बुद्धक्षेत्रणि । “स्फुटाभनिर्मलाः”
 स्फुटाभनिर्मलानि ।

देवकोटिनियुतैः पुरस्कृतः सोऽव्रजो अमरनागपूजितः (१) ॥
 संज्ञामात्र इह जाति कण्ठको लोकनाथं वहति नभोऽन्तरे ।
 देवदानवगणाः सद्न्द्रिका ये वहन्ति सुगतस्य गच्छतः (२) ॥
 अप्सराः कुशलगीतवादिने बोधिसत्त्वगुणभाषमानिकाः ।
 कण्ठकस्य बल ते ददन्तिकाः मुञ्चि घोष मधुरं मनोरमं (३) ॥
 कण्ठको वहति लोकनाथकं श्रीघ्नश्रीघ्नमजनेहि खेदतां ।
 नास्ति ते भयमपायदुर्गतिं लोकनाथमभिधारयित्वना (४) ॥
 एकमेकमभिनन्दते शूरो वाहनस्मि अह लोकनाथके ।
 नो च किञ्चिदिह देवेषु विद्यते देवकोटिचरणैर्न मर्द्दितं (५) ॥
 पश्य कण्ठक नभोऽन्तरे इमं मार्गं संस्थितु विचित्रशोभनं ।
 रत्नवेदिकविचित्रमण्डितं दिव्यसारवरगन्धधूपितं (६) ॥
 एन कण्ठक शूभेन कर्मणा स्त्रायस्तिंशङ्गवने सुनिर्मिते ।
 अप्सरैः परिवृतः पुरस्कृतो दिव्यकामरतिभी रमिष्यसि (७) ॥
 साधु गोपि मा खलु भूय रोदिहि तुष्टु भोहि परमप्रहर्षिता ।
 द्रक्ष्यसे नचिरतो नरोत्तमं बोधिप्राप्तं अप्सरैः पुरस्कृतं (८) ॥

१ "सामं" स्वयं । "विवरो" व्यष्टोत् । "सोऽव्रजो" सोऽव्रजत् ॥

२ "संज्ञामात्रं" संज्ञामात्रं । "जाति" याति गच्छति । "स इन्द्रिकाः" सेन्द्रिकाः ।
 "सुगतस्य गच्छतः" गच्छन्तं सुगत ॥

३ "अप्सराः" अप्सरसः । "बल" बलं । "ते" ताः । "मुञ्चि" अमुञ्चन् । "घोष" घोषं । "ददन्तिकाः" ददत्यः ॥

४ "वहति" वह । "अजनेहि" मा जनय । "अपायदुर्गतिं" अपायदुर्गतिः ।
 लोकनाथं अभिधृत्य स्थितस्य ते भयं अपायेन सह दुर्गतिश्च नास्तीत्यर्थः ॥

५ "एकमेकं" प्रत्येकं । "शूरो" शूरः । "वाहनस्मि" वाहनोऽस्मि । "अह" अहं ॥

६ "मार्गं संस्थितु" मार्गं संस्थितं ॥

७ "एन" एतेन । "अप्सरैः" अप्सरोभिः । "रमिष्यसि" रंस्यसे ॥

८ "साधु" हे साधि । "भूय" भूयः । "रोदिहि" रदिहि । "तुष्टु" तुष्टा । "भोहि" भव ॥

ये नराः सुकृतकर्मकारकास्ते न गोपि सद रोदितव्यकाः ।
 मो च पुण्यशततेजउद्गतो हर्षितव्य न सं रोदितव्यकः (१) ॥
 सप्तरात्रिभणमानु गोपिके मो विद्यूह नपि शक्य ज्ञेपितुं ।
 यो विद्यूह अभूत्तत्र पार्थिवे निष्क्रमन्ति नरदेवपूजिते (२) ॥
 लोभ तुभ्य परमा अचिन्तिया यत्पुपस्थितु जगे हितङ्करो ।
 मच्च मञ्जिज्ञ स्वकमेव वर्त्तते त्वं हि भेष्यषि यथानरोत्तम(३)इति ॥

इति अभिनिष्क्रमणपरिवर्त्तो नाम पञ्चदशः ॥ १५ ॥

षडशाध्यायप्रारम्भः ॥

एवं खलु भिक्षवः च्छन्दको बोधिसत्त्वाधिष्ठानेन राज्ञः
 शुद्धोदनस्य गोपायाः शाक्यकन्यायाश्च सर्वस्य चान्तःपुरस्य
 सर्वस्य च शाक्यगणस्य शोकविनोदनकथामकार्षीत् ॥

इति हि भिक्षवो बोधिसत्त्वा लुब्धकरूपाय देवपुत्राय का-
 शिकानि वस्त्राणि दत्त्वा तस्य सकाशात् काषायाणि वस्त्राणि
 गृहीत्वा स्वयमेवं प्रव्रज्यां लोकानुवर्त्तनामुपादाय सत्त्वानुक-
 म्यायै सत्त्वपरिपाचनार्थं ॥

अथ बोधिसत्त्वा येनैव शाक्या ब्राह्मण्या आश्रमस्तेनोपसङ्गा-

१ "सद" सदा । "मो च" स च । "हर्षितव्य" हर्षितव्यः । "न सं रोदितव्यकः" न शोचितव्यः ।

२ "सप्तरात्रिभणमानु" सप्तरात्रिं भणमानेन । "मो विद्यूह" स व्यूहः । "नपि" नापि । "शक्य" शक्यः । "ज्ञेपितुं" ज्ञापयितुं । "विद्यूह" व्यूहः । "निष्क्रामन्ति" निष्क्रामन्ति ॥

३ "लोभ तुभ्य" लभ्या त्वया । "अचिन्तिया" अचिन्तनीया शान्तिरिति शेषः । "यत्पुपस्थितु" यत्पुपस्थितः । "जगे" जगति । "हितङ्करो" हितकरः । "मच्च" मम । "सञ्जि" ज्ञानं । "भेष्यषि" भवष्यसि ।

मत्(१) ॥ सौ बोधिसत्त्वं वासेन भक्तेन चोपनिमन्त्रयते स्म ॥ ततो बोधिसत्त्वः पद्मायाः ब्राह्मण्या आश्रमं गच्छति स्म ॥ तथाऽपि बोधिसत्त्वो वासेन भक्तेन चोपनिमन्त्रितोऽभूत् ॥ ततो रैवतस्य ब्रह्मर्षेराश्रममगमत् ॥ असावपि बोधिसत्त्वं तथैवोपनिमन्त्रयते स्म ॥ तथैव राजकोऽपि त्रिमदण्डिकपुत्रो (२) बोधिसत्त्वम्पनिमन्त्रयते स्म ॥ इति हि भिक्षवो बोधिसत्त्वोऽनुपूर्व्वेण वैशालीं महानगरीमनुप्राप्तोऽभूत् ॥

तेन खलु पुनः समयेनाऽऽराडः कालामो (३) वैशालीमुपनिमन्त्रयति प्रतिवसति स्म । महता आवकसङ्गेन सार्द्धं त्रिभिः शिष्यशतैः ॥ स शिष्येभ्यः आकिञ्चन्यायतनसद्व्रतार्थे (४) धर्म्मं देशयति स्म ॥ स बोधिसत्त्वं दूरत एवागच्छन्तं दृष्ट्वाऽऽश्चर्य्यप्राप्तः शिष्यानामन्त्रयते स्म ॥ पश्यत पश्यत भो रूपमस्मेति ॥

ते ऽब्रुवन् । एवं ह्येतं पश्यामः । एनमतिविस्मयनीयं ॥

ततोऽहं भिक्षवो येनाराडः कालामस्तेनोपसङ्गमाराडं कालाममेतदवोचत् (५) ॥ चरेयमहं भो आराडे कालामे ब्रह्मचर्य्यं ॥ सोऽवोचत् । चर भो गौतम तथा रूपे धर्म्माख्याने यस्मिन् सार्द्धं कुलपुत्रोऽल्पकच्छ्रेणाज्ञामाराधयति ॥

तस्य मे भिक्षवः एतदभूत् । अस्ति मे च्छन्दः । अस्ति

१ "उपसङ्गामत्" उपसमक्रामत् ॥

२ दन्निमदण्डिक वा पाठः ॥

३ आराडः कारामो वा पाठः ॥

४ आकिञ्चन्याऽऽयतनसद्व्रतार्थे ॥

५ "अवोचत्" अवोचं ॥

वीर्यं । अस्ति, स्यतिः । अस्ति समाधिः । अस्ति प्रज्ञा यन्वह-
मेकोऽप्रमत्तः आतापी व्यपकृष्टो विहरेयं । तस्यैव धर्मस्य प्राप्तये
साक्षात्क्रियायै ॥ अथ खल्वहं भिक्षुवो एकोऽप्रमत्तः आतापी
व्यपकृष्टो विहरन्वल्पकृच्छ्रेणैवं तं धर्मं अध्यगच्छं साक्षादकार्षं ॥

अथ खल्वहं भिक्षुवो येनाराडः कालामस्तेनोपमङ्गम्यैतद-
वोचत् (१) । एतावद्भोः (२) त्वयाऽऽराड धर्माऽधिगतः साक्षात्कृतः ॥

सोऽवोचत् । एवमेतद्भो गौतम ॥

तमहमवोचत् (३) । मयापि भो एष धर्मः साक्षात्कृतो-
ऽधिगतः ॥

सोऽवोचत् । तेन हि भो गौतम यदहं धर्मं जानामि भ-
वानपि तं जानाति यं भवान् जानाति अहमपि तं जानामि ॥
तेन ह्यावामुभावपोमं शिष्यगणं परिहारावः (४) ॥

इति हि भिक्षुवोऽऽराडः कालामः परमया पूजया मां पूज-
यति स्म ॥ अन्तेवासिषु च मां समानार्थतया स्थापयति स्म ॥

तस्य मे भिक्षुव एतदभूत् । अयं खल्वाराडस्य धर्मा न निर्या-
णिको न निर्याति ॥ तत् कतरस्य सम्यक् दुःखक्षयाय यन्वह-
मुत्तरे पर्येषमाणश्चरेयं ॥ अथ खल्वहं भिक्षुवो यथाभिरामं
वैशाल्यां विहृत्य मगधेषु च प्रक्रान्तोऽभूत् (५) ॥ सोऽहं मगधेषु

१ "अवोचत्" अवोचम् ॥

२ "एतावत्" एतावन् ॥

३ "अवोचत्" अवोचम् ॥

४ "परिहारावः" शिष्याव इत्यर्थः

५ "अभत्" अभवं ॥

चर्यां चरन् ॥ येन मागधकानां राजगृहं नगरं तदनुसृतो येन
च पाण्डवः पर्वतराजस्तेनोपसङ्क्रान्तोऽभूव ॥ तत्राहं पाण्डव-
पर्वतराजपार्श्वे व्याहार्षं । एकाक्यद्वितीयोऽनेकैर्देवकोटिनियुत-
शतसहस्रैः संरक्षितः ॥

ततोऽहं काल्यमेव सन्निवास्य पात्रचीवरमादाय तप्तोदे-
द्वारेण (१) राजगृहं महानगरं पिण्डाय प्राविचत् (२) ।
प्रासादिकेनाभिक्रान्तेन प्रतिक्रान्तव्यवलोकितेन सस्मिञ्जितेन
प्रसारितेन प्रासादिकेन सङ्घाटोपटपात्रचीवरधारणेनाविचित्रै-
रिन्द्रियैरवहिर्गतेन मानसेन निर्मितवत्तैलपात्रधरवद्युगमात्रं
पश्यन् ॥ तत्र मां राजगृहका मनुष्याः दृष्ट्वा विस्मिता अभूवन्
किंस्विदयं ब्रह्मा भविष्यति शक्रो देवानामिन्द्र आहोस्विद्वैश्रवण
आहोस्वित् किञ्चित् गिरिदैवतं ॥

तत्रेदमुच्यते ।

अथ विमलधरो ह्यनन्ततेजाः
स्वयमिह प्रव्रजियान् बोधिसत्त्वः ।
शान्तमनु दान्त ईर्यवन्तो
विहरति पाण्डवशैलराजपार्श्वे (३) ॥
रजनि विनिर्गतुं ज्ञात्वा बोधिसत्त्वः
परमसुदर्शनीयं निवासयित्वा ।

१ "तप्तपोत" "तपोत" द्वारेणिति कुत्रचिद्ग्रन्थे दृश्यते । चतुर्थसङ्ख्यके पुंस्त्वके
द्वारस्य नाम न दृश्यते ॥

२ "प्राविचत्" प्राविचं ॥

३ "प्रव्रजियान्" प्रव्रजन् । "शान्तमनु" शान्तमनाः । "ईर्यवन्तो" ईर्यावान् ॥

पात्रं प्रतिग्रहीय स्थिरमानमेन
 प्रविशति राजगृहं सपिण्डपात्रं (१) ॥
 कनकमिव सुधातुजातरूपं
 कवचितु लक्षणत्रिंशताद्वितिञ्च ।
 नरगणं तथ नारिं प्रेक्षमाणौ
 न च भवत क्वचित्तृप्तिं दर्शनेन (२) ॥
 वीथि रचितं रत्नवस्त्रधार्यैः
 अवशिरिया जनु याति पृष्ठतोऽस्य ।
 को नु अयु अदृष्टपूर्वसत्वा
 यस्य प्रभा पुरं विभाति सर्व्वं (३) ॥
 उपरिस्थिद्विय नारीणां सहस्राः
 तथ सिद्धारि तथैव वातयाने ।
 रथ्य भरित गेहं शून्यं कृत्वा
 नरवरं प्रेक्षिषु ते अनन्यकामा (४) ॥
 न च भूय क्रयविक्रय करोति
 न च पुनः सौण्ड पिवन्ति पानं ।

१ “रजनि” रजनी । “विनिर्गतु” विनिर्गतां । “ज्ञात्व” ज्ञात्वा । “निवास-
 यित्वा” निवस्य परिधाय इत्यर्थः । “पात्रं” पात्रं । “प्रतिग्रहीय” प्रतिगृह्य ॥

२ “कवचितु” कवचितं । “लक्षणत्रिंशताद्वितिञ्च” द्वात्रिंशत्लक्षणैः । “नरगण”
 नरगणः । “तथ” तथा । “नारि” नारी । “भवत” भवतः । “दृप्तिं” दृष्टौ ॥

३ “वीथि” वीथी । “रचितं” रचिता । “रत्नवस्त्रधार्यैः” रत्नवस्त्रधारणैः ॥
 “अवशिरिया” अवनतशीर्षा । “जनु” जनः । “अयु” अयं । “विभाति” विभा-
 पयति ॥

४ “उपरिस्थिद्विय” उपरि स्थित्वा । “तथ” तथा । “रथ्य” रथ्यं । “भरित”
 भरितं । “शून्यं” शून्यं । “नरवरं” नरवरं । “प्रेक्षिषु” दृश्यः ॥

न च गृही^१ न च विथीये रंमन्ते
 पुरुषवरस्य निरीक्षमाण^२ रूपं (१) ॥
 पुरुष त्वरित्व गच्छित्व राजगेहं
 अवचिषु राज स विम्बिसार तुष्टः ।
 देव परम तुभ्य लब्ध लाभा
 स्वयमिह ब्रह्म पुरे चरोति पिण्डं (२) ॥
 केचित् अवचि शक्र देवराजो
 अपरि भणन्ति सुयाम देवपुत्रः ।
 तथाऽपि सन्तुषितनिर्मितश्चाप्य-
 परि भणन्ति सुनिर्मितिषु देवः (३) ॥
 केचित् पुनर्भणन्ति चन्द्रसूर्यौ
 तथापि च राज्जर्बलिश्च वेमचित्री ।
 केचित् पुनर्भणन्ति वाचमेवं
 अयु मो पाण्डवशैलराजवासो (४) ॥
 वचनमिमु अणित्वा पार्थिवोऽसौ
 परम उदयमनाः स्थितो गवाक्षे ।

१ "भूय" भूयः । "क्रयविक्रय" क्रयविक्रयं । "शैण्ड" शैण्डाः मद्यपाः । "विथीये" विथिकाः पथिकाः । "निरीक्षमाण" निरीक्षमाणः ॥

२ "पुरुष" कश्चित् पुरुषः । "त्वरित्व" त्वरां कृत्वा । "गच्छित्व" गत्वा । "अव-
 चिषु" अवोचत् । "राज" राजानं । "विम्बिसार" विम्बिसारं । "विम्बिसार" वा
 पाठः । "परम" परमाः । "तुभ्य" त्वया । "लब्ध" लब्धाः । "लाभा" लाभाः ।
 "चरोति" चरति ॥

३ "अवचि" अवोचन् । "शक्र" शक्रः । "सुयाम" सुयामः । "अपरि" अपरं ॥

४ "अयु" अयं ॥

प्रेक्षति वरमत्वबोधिसत्त्वं
 ज्वलतु शिरीष सुधातुकाञ्चनं वा (१) ॥
 पिण्डं ददिय राजविम्बसारः
 पुरुषमवोचन्निरीच क प्रयाति ।
 दृष्ट्वा गिरिवरं स गच्छमानः
 अवचिषु देव गतः स शैलपार्श्वे (२) ॥
 रजनि विनिर्गतु ज्ञात्व विम्बसारो
 महतिजनैः परिवारितो नरेन्द्रः ।
 उपगमि पाण्डवशैलराजमूले
 शिरीष ज्वलन्तु तमदृशति शैलं (३) ॥
 धरणि व्रजित यानि ओरुहिला
 परमसुगौरव प्रेक्षि बोधिसत्त्वं ।
 मेरुरिव यथा ह्यकम्पमानो
 न्यसिय दृणानि निषण्ण स्वस्तिके नरेन्द्रः (४) ॥
 शिरसि चरण वन्दयित्वा राजा
 विविधकथा समदाहरित्वाऽवोचत् ।

१ “इमु” इदं । “शुणित्वा” श्रुत्वा । “ज्वलतु” ज्वलत् । “शिरीष” श्रेष्ठं ॥

२ “दादिय” दत्त्वा । “राज” राजा । “निरीच” निरीक्षत् । “गच्छमानः” गच्छन् । “अवचिषु” अवोचत् ॥

३ “रजनि” रजनीं । “विनिर्गतु” विनिर्गतां । “ज्ञात्व” ज्ञात्वा । “उपगमि” उपागमत् । “शिरीष” श्रेष्ठं । “ज्वलन्तु” ज्वलन्तं । “अदृशति” अदृशत् ॥

४ “धरणि” धरणां । “व्रजित” गतः । “यानि” यानात् । “ओरुहिला” अवरोह्य । “परमसुगौरव” परमसुगौरवं । “प्रेक्षि” प्रेक्षित्वा । “न्यसिय” न्यस्य आसौख्यैर्त्यर्थः । “निषण्ण” निषण्णः ॥

ददमि तव उपाङ्गं सर्व्वराज्यां-
 द्रम इह कामगुणैरहं च पिण्डं (१) ॥
 प्रभणति गिरि बोधिसत्त्वः स्रक्ष्यं
 धरणपते चिरमायु पालयस्व ।
 अहमपि प्रविजह्य राज्यमिष्टं
 प्रव्रजितो निरपेक्षि शान्तिहेतोः (२) ॥
 दहरतरुण्यौवनैरुपेतः
 शुभतनुवर्णनिभोऽसि वेगप्राप्तः ।
 विपुलधन प्रतीच्छ नारिसङ्घं
 तु इह मम राज्य वसाहि भुङ्क्ष्व कामान् (३) ॥
 परमप्रमुदितोऽस्मि दर्शनात्ते
 अवचिषु स मागधराज बोधिसत्त्वं ।
 भव हि मम सहायु सर्व्वराज्यं
 अङ्ग तव दास्ये प्रभूतं भुङ्क्ष्व कामान् (४) ॥
 मा च पुनर्वने वसाहि पूढ्ये
 मा भूय तणेषु वसाहि भूमिवासं ।
 परमसुकुमारु तुभ्य कायः

१ "शिरसि" शिरसा । "विविधकथा" विविधकथां । "समुदाहरित्वा" समु-
 दाहृत्य । "ददमि" ददामि । "उपाङ्गं" उपाङ्गं ॥

२ "गिरि" गिरं । "चिरमायु" चिरमायुः सर्व्वकालमित्यर्थः । "प्रविजह्य",
 प्रविहाय । "निरपेक्षि" निरपेक्षः ॥

३ "विपुलधन" विपुलधनं । "राज्य" राज्ये । "वसाहि" वस ॥

४ "मागधराज" मागधराजः । "सहायु" सहायः । "अङ्ग" अहं ॥

इह मम राज्ञ्य वसाहि भुङ्क्ष्व कामान् (१) ॥

प्रभणति गिरि बोधिसन्तः स्रष्ट्वं ।

अकुटिलप्रेमणीयां हितानुकम्पी ।

स्वस्ति धरणीपाल तेस्तु नित्यं

न च अहं कामगुणेभिरर्थिकोस्ति (२) ॥

कामं विषसमा अनन्तदोषा

नरके प्रपातन प्रेततिर्यग्धेनौ ।

विदुभिर्विगर्हिता चाप्यनार्यकामाः

जहित मया यथ पक्वखेटपिण्डं (३) ॥

काम द्रुमफला यथा पतन्ति

यथा इव अभ्र बलाहका व्रजन्ति ।

अध्रुव चपलगामिमारुतं वा

विकिरण सर्वशुभस्य वञ्चनीयाः (४) ॥

काममलभमाना दहन्ते तथाऽपि

लब्धा न तप्ति विन्दयन्ति ।

यदा पुरे अवशस्य तज्जयन्ते

१ "वसाहि" वस । "भुङ्क्ष्व" भुञ्ज । "वसाहि" वस । "परमसुकुमार" परमसुकुमारः । "तुभ्य" तव । "राज्ञ्य" राज्ये । "वसाहि" वस ॥

२ "गिरि" गिरं । "गुणेभिः" गुणैः ॥ .

३ "कामं" कामाः । "प्रपातन" प्रपातनाः । "विदुभिः" विद्युद्भिः । "विगर्हिता" विगर्हिताः । "जहित" त्यक्ताः । "यथ" यथा ॥

४ "काम" कामा । "द्रुमफला" द्रुमफलानि । "अभ्र" अभ्रे । "अध्रुव" अध्रुवं । "विकिरण" विक्षेपकाः । "वञ्चनीयाः" वञ्चका ॥

तद् महद्दुःखं जनेन्ति धोरकामाः (१) ॥
 काम धरणिपाल ये च दिव्याः
 तथ अपि मानुष काम ये प्रणीताः ।
 एकु नरु लभेति सर्व्वकामां
 न च सो ढप्ति लभेत भूय एषः (२) ॥
 ये तु धरणीपाल शान्तदान्ताः
 आर्यानाश्रवधर्म्मपूर्णसञ्ज्ञाः (?) ।
 प्रज्ञविदुष तप्त ते सुतप्ताः
 न च पुन कामगुणेषु काचित्तृप्तिः (३) ॥
 काम धरणीपाल सेवमाना
 पुरिमनु न विद्यातिकोटिसंस्कृतस्य ।
 लवणजल यथा हि नर पित्वा
 भूय तेषु वर्द्धति कामसेवमाने (४) ॥
 अपि च धरणिपाल पश्य कायं
 अध्रुवमसारकु दुःखयन्त्रमेतत् ।
 नवभिर्ब्रण्मूखैः सदा श्रवन्तं

१ “ढप्ति” ढप्तिं । “विन्दर्थान्ति” प्राप्नुवन्ति । “तत्” ते । “तद्” तदा । “दुःखं” दुःखं । “जनेन्ति” जनयन्ति ॥

२ “काम” कामाः । “तथ” तथा । “मानुष” मानुषाः । “काम” कामाः । “एकु” एकः । “नरु” नरः । “लभेति” लभते । “सो ढप्ति” स ढप्तिं ॥

३ “प्रज्ञविदुष” प्रज्ञाविद्वांसः । “तप्त” तप्ताः । “पुन” पुनः ॥

४ “काम” कामा । “सेवमाना” सेवमानाः । “पुरिमनु” मनःपूरकाः । “लवणजल” लवलजलं । “नरो” नरः । “भुयु” भुयः । “तेषु” तेषु । “वर्द्धति” वर्द्धयति ॥

न मम नररधिप कामच्छन्दरागः (१) ॥

अहमपि विपुलान् विजह्य कामान्
तथाऽपि च इस्त्रिसहस्रान् दर्शनीयान् ।

अनभिरनुभवेषु निर्गतोऽहं

परमशिवां वर बोधि प्राप्तुकामः (२) ॥

राजा प्राह ॥

कतमदिशं कुतो गतोऽसि भिक्षो

क्व च तव जन्म क्व ते पिता क्व माता ।

क्षत्रिय अथ ब्राह्मणोऽथ वा राजा

परिकथ भिक्षुय दीनभारसञ्ज्ञा (३) ॥

बोधिसत्त्व आह ॥

श्रुतेति धरणीपाल शाकियानां

कपिलपुरं परमं सुच्छद्धिस्फीतं ।

पितु मम शुद्धोदनेति नाम्ना

सुतु अज्ज प्रव्रजितो गुणाभिलाषी (४) ॥

राजा आह ॥

साधु तव सुदृष्टदर्शनं ते यत्तु

तव जन्म वयं पितस्य शिष्याः ।

१ “असारकु” असारकं ॥

२ “विजह्य” विहाय । “इस्त्रि” स्त्री । “अनभिरनुभवेषु” एभिरनुभवैः । “वर-
वाप्ति” वरबोधिं ॥

३ “कतमदिशं” कतमां दिशं । “क्षत्रिय” क्षत्रियः । “परिकथ” परिकथय ।
“भिक्षुय” भिक्षुकः ॥

४ “श्रुतेति” श्रुणु इति । “पितु” पिता । “सुतु” सुतः । “अज्ज” अहं ॥

अपि च मम क्षमस्व आश्रयेन
अयमपि निमन्त्रितुकाम वीतरागः (१) ॥

यदि त्वय अनुप्राप्तु भोति बोधिः
तद् मम सेति भोति धर्मं स्वामिन् ।

अपि च मम पुरा सुलब्ध लाभा
मम विजिते वससीद् यत् स्वयम्भो (२) ॥

पुनरपि चरणानि वन्दयित्वा
कृत्वा प्रदक्षिणु गौरवेण राजा ।

स्वकजनपरिवारितो नरेन्द्रः

पुनरपि राजगृहमनुप्रविष्टः (३) ॥

मगधपुरी प्रवेशि लोकनाथो

विहरिय शान्तमना यथाभिप्रायम् ।

अर्थ करिये, देवमानुषाणा-

मुपगतु तीर निरञ्जना नरेन्द्रः (४) ॥

इति ललितविस्तारे शिम्बसारोपसङ्गमपरिवर्त्तो नाम

षोडशः ॥ १६ ॥

१ “वयं पितस्य” वयं पितुः वयमपि तस्य इति वा । “निमन्त्रितुकाम” निमन्त्रितुकामो ॥

२ “त्वय” त्वया “अनुप्राप्तु” अनुप्राप्तो “भोति” भवति ‘तद्’ तदा “सेति” स इति स एवेत्यर्थः । “भोति” भवति “धर्मं धर्मः” “मम” मया “सुलब्ध” सुलब्धाः ॥

३ “चरणानि” चरणान् “वन्दयित्वा” वन्दित्वा “प्रदक्षिणु” प्रदक्षिणं ॥

४ “प्रवेशि” प्रविश्य । “विहरिय” विहृत्य “अर्थ करिये” अर्थं कृत्वा “उपगतु” उपगतः । “तीर निरञ्जना” तीरे निरञ्जनाया इत्यर्थः ॥

सप्तदशाध्यायप्रारम्भः

तेन खलु पुनर्भिक्षवः समयेन रुद्रको नाम रामपुत्रे
 राजगृहं नाम महानगरमुपनिःसृत्य विहरति स्म । महता
 शिष्यगणेन सार्द्धं सप्तभिः शिष्यशतैः ॥ स तेभ्यो नैवसञ्ज्ञाना-
 सञ्ज्ञायतनसहव्रतायै धर्मं देशयति स्म ॥ अद्राचीत् खल्वपि
 भिक्षवो बोधिसत्त्वो रुद्रकं रामपुत्रं सङ्गेगणिनङ्गणाचार्यं ज्ञात-
 मभीक्षितं बद्धपूजितं पण्डितजनसम्मतम् ॥ दृष्ट्वा चास्यैतदभूत् ।
 अयं खल्वपि रुद्रको रामपुत्रः सङ्गेगणिनङ्गणाचार्यो ज्ञातो-
 ऽभीक्षितो बद्धजनपूजितः पण्डितसम्मतः स चेद्दहमस्यान्तिक-
 मुपसङ्क्रम्य व्रततपमारभेयं (१) ॥ नैष ममान्तिके विशिष्टसञ्ज्ञो
 भवेत् । नापि प्रत्यक्षज्ञानेन (२) ज्ञातो भवेत् । यानातिसंस्कृतानां
 साश्रवानां सोपादानानां ध्यानसमाधिसमापत्तीनां दोषो
 दत्तो भवेत् ॥ यन्न्वहं तथारूपमुपादाय उपसन्दर्शयेयम् । येनैते
 च प्रत्यक्षा भवेयुः ॥ ध्यानगोचराणां च समापत्त्यालम्बनानां
 लौकिकसमाधीनामनिःशरणदर्शिता (३) भवेत् ॥ यन्न्वहं रुद्र-
 कस्य रामपुत्रस्य सकाशमुपसङ्क्रम्य स्वसमाधिगुणविशेषोद्भावनार्थं
 शिष्यत्वमभुङ्गम्य संस्कृतसमाधीनामसारतामुपदर्शयेयम् ॥

अथ खलु भिक्षवो बोधिसत्त्व इदमर्थवशमधिकृत्य येन
 रुद्रको रामपुत्रस्तेनोपसङ्क्रामत् (४) ॥ उपसङ्क्रम्य रुद्रकरामपुत्र-

१ "व्रततपमारभेयं" व्रततपमारभेयम् ॥

२ "प्रत्यक्षज्ञानेन" । "इ सङ्ख्यके पुलके बोधिप्रत्यक्षज्ञानेन" इति पाठो वर्तते ॥

३ "मानःशरण दर्शिता" मनिःशरण दर्शितं ॥

४ "उपसङ्क्रामत्" उपसमक्रामत् ।

मेतद्वोचत् । कस्ते मार्षं शास्तां कस्य वा धर्मं देशितमाजानामि ॥
इत्येवमुक्ते रुद्रको रामपुत्रो बोधिसत्त्वमेवमाह । न मे
मार्षं कश्चिच्छास्ता । अपि तु खलु पुनः स्वयमेव मयेदं सम्य-
गधिगतम् ॥

बोधिसत्त्व आह । किं भवताऽधिगतम् ॥

आह । नैवसञ्ज्ञानासञ्ज्ञायतनसमापत्तेर्मार्गः ॥

बोधिसत्त्व आह । वयं लभेमहि भवतः सकाशादववादा-
नुशासनीयस्य समाधेर्मार्गम् ॥

महावाढमस्त्विति यावद्वृत्तोववादोऽभूत् ।

ततो बोधिसत्त्व एकान्तं गत्वा पर्यङ्कमारुह्योपविशति स्म ॥
समनन्तरोपविष्टस्य च बोधिसत्त्वस्य पुण्यविशेषेण ज्ञानविशेषेण
पूर्वसुचरितचर्याफलविशेषेण सर्वसमाधिपरिचयविशेषेण च
ध्यानप्रमुखानि सर्वाणि लौकिकानि लोकोत्तराणि समाप-
त्तिशतान्यामुखीभवन्ति स्म साकाराणि सादेशानि यथापि त-
च्चित्तवशवर्त्तित्वात् ॥ अथ च बोधिसत्त्वः स्मृतः सम्प्रजानन्
उत्थायासनाद्येन रुद्रको रामपुत्रस्तेनोपसङ्क्रामत्(१) । उपसङ्क्रम्य
रुद्रकं रामपुत्रमेवमाह । अस्यन्योऽपि मार्षं कश्चिदुत्तरे नैव-
सञ्ज्ञानासञ्ज्ञायतनसमापत्तेर्मार्गः ॥

सोऽब्रवीत् । नास्तीति ॥

ततो बोधिसत्त्वस्यैतदभवत् । न खलु रुद्रकस्यैवास्ति अद्भु-
वीर्यं स्मृतिः समाधिः प्रज्ञा । ममाप्यस्ति अद्भुता वीर्यं स्मृतिः

१ "उपसङ्क्रामत्" उपसमक्रामत् ॥

समाधिः प्रज्ञा ॥ अथ बोधिसत्त्वो रुद्रकं रामपुत्रमेवमाह ।
मयाप्येष मार्ष धर्म्मोऽधिगतो यत्र त्वस्त्रिर्यातः ॥

सोऽवोचत् । तेन ह्यागच्छ त्वं चाहञ्जेमं गणं परिहरावः (१) ॥

समानार्थं च बोधिसत्त्वं स्थापयति स्म आचार्यस्थाने च ॥

बोधिसत्त्व आह ॥ नैष मार्ष मार्गो निर्विदे न विरागाय
न विरोधाय नोपशमनाय नाभिज्ञायै न सम्बोधाय न अमणाय
न ब्राह्मणाय न निर्वाणाय संवर्त्तते ॥

इति हि भिक्षुवो बोधिसत्त्वो रुद्रकस्य रामपुत्रस्य सशिक्ष्य-
स्यावर्जनीकृत्य यावदलमिति कृत्वा प्रक्रामत् (२) । अलं ममा-
नेनेति ॥

तेन खलु पुनः समयेन पञ्चका भद्रवर्गीया रुद्रके राम-
पुत्रे ब्रह्मचर्यं चरन्ति स्म ॥ तेषामेतद्भूत् १ यस्य खलु
वयमर्थाय दीर्घरात्रं घटामहे उद्युक्तामहे (३) न च शक्रुमोऽन्तं
वा पर्यन्तं चाधिगन्तुं तच्छ्रमणेन गौतमेनाल्पकृच्छ्रेणाधिगतं
साक्षात्कृतं तस्यास्य न रोचते ॥ अथ चोत्तरि (४) पर्येषते
निःसंशयमेष शास्ता लोके भविष्यति । यच्चैष साक्षात्करिष्यति ।
तदस्मभ्यं संविभक्ष्यतीति ॥ एवं विमृश्य पञ्चका भद्रवर्गीया
रुद्रकरामपुत्रसकाशादपक्रम्य बोधिसत्त्वसंबवन्ध (५) ॥

१ "परिहरावः" शिक्षयावः ॥

२ "प्रक्रामत्" प्राक्रामत् ॥

३ "उद्युक्तामहे" उद्युक्तामहे ॥

४ "उत्तरि" उत्तरे ॥

५ "संबवन्ध" संबवन्धुः अवागमन् इत्यर्थः ॥

इति षि भिक्षवो बोधिसत्त्वो यथाभिप्रेतं राजगृहं (१)
विहृत्य मंगधेषु चारिकां प्राक्रामत् । सार्द्धं पञ्चकैर्भद्रवर्गीयैः ॥

तेन खलु पुनः समयेनान्तराच्च राजगृहस्थान्तराच्च गयायां
अन्यतमो गण उत्सवं करोति स्म ॥ तेन च गणेन बोधिसत्त्वो-
ऽभिनिमन्दितोऽभूत् । वासेन भक्तेन च सार्द्धं पञ्चकैर्भद्रवर्गीयैः ॥

अथ खलु भिक्षवो बोधिसत्त्वो मरुधेषु चर्याञ्चरन् येन
मागधकानां गया तामनुसृत्य तामनुप्राप्तोऽभूत् ॥ तत्र खल्वपि
भिक्षवो बोधिसत्त्वः प्रहाणार्थी विहरति स्म गयाशीर्षपर्वते ॥
तत्रास्य विहरतस्त्रिस्र उपमाः प्रतिभान्ति स्म अश्रुतपूर्वा अवि-
ज्ञातपूर्वाः ॥ कतमास्त्रिस्रः । ये केचित्ते खल्वपि अमणब्रा-
ह्मणाः कामेभ्योऽनवकृष्टकाया विहरन्ति स्म । कामेभ्योऽनव-
कृष्टचित्ताश्च विहरन्ति स्म । याऽपि चैषां कामेषु नन्दी कामेषु
रागः कामेषु ऋन्दः कामेषु दृष्णा कामेषु पिपासा कामेषु परि-
दाहाः कामेषु अध्वसानता सा व्यवशान्ता ॥ किं चापि ते
आत्मोपक्रमिकां शरीरोपक्रमिकां दुःखां तोत्रां खरां कटु-
काममनापां वेदनां वेदयन्ते ॥ अथ तर्ह्यभव्या एव ते उत्तरि(२)
मनुव्यधर्मादलमार्यज्ञानविशेषं साक्षात्कर्तुम् ॥ तद्यथाऽपि
नाम पुरुषोऽग्न्यर्थी ज्योतिः पर्येषमाणः स आर्द्रकाष्ठमादाय
आर्द्रां चोत्तरारणीमुदके प्रक्षिप्य मथीयात् । अभव्योऽसावग्नि-
मुत्पादयितुं तेजः प्रादुष्कर्तुम् ॥ एवमेव इमे अमणब्राह्मणाः

१ “राजगृहं” राजगृहे ॥

२ “उत्तरि” उत्तरे ॥

कामेभ्योऽनवकृष्टकायचित्ताश्च विहरन्ति स्म । याप्येषां कामेषु नन्दी कामेषु रागः कामेषु च्छन्दः कामेषु तृष्णा कामेषु पिपासा कामेषु परिदाहः कामेषु अध्वसानता तदप्युपशान्तम् ॥ किञ्चापि ते आत्मोपक्रमिकां दुःखां तीव्रां खरां कटुकां शरीरोपतापिकां वेदनां वेदयन्ते । अथ तर्ह्यभव्या एषोत्तरि (१) मनुष्यधर्मादलमार्यज्ञानदर्शनविशेषं साक्षात्कर्तुम् । इयं बोधिसत्त्वस्य प्रथमा उपमा प्रतिभाति स्म ॥

भूयश्चास्यैतदभूत् । य इमे अमणब्राह्मणाः कामेभ्यो व्यपकृष्टकायचित्ता विहरन्ति स्म ॥ याऽपि तेषां कामेषु नन्दीति पूर्ववत् सर्व्वं कर्त्तव्यं यावत् ज्योतिःपर्य्येषत इति । स आर्द्रकाष्ठमादाय स्थले स्थापयित्वा आर्द्रां चोत्तरारणीं मथीयात् । अभव्योऽसावग्निमुत्पादयितुम् ॥ एवमेव य इमे अमणब्राह्मणा इति सर्व्वं पूर्व्ववत्कार्य्यं यावदभव्या उत्तरि (२) मनुष्यधर्मादलमार्यज्ञानदर्शनविशेषं साक्षात्कर्त्तुम् । इयं द्वितीया उपमा प्रतिभाति स्म ॥

पूर्व्वमश्रुता चाविज्ञाता च पुनरपरे य इमे अमणब्राह्मणा भवन्तः कामेभ्यो व्यपकृष्टकायचित्ता विहरन्ति । याऽपि तेषां कामेषु नन्दीति सर्व्वं पूर्व्ववत् । तदप्येषामुपशान्तम् । किञ्चापि ते आत्मोपक्रमिकां शरीरोपतापिकां दुःखां तीव्रां खरां कटुकां वेदनां वेदयन्ते । अथ खलु अभव्या एव ते उत्तरिमनुष्यधर्मादलमार्यज्ञानदर्शनविशेषं साक्षात्कर्त्तुम् ॥ तद्यथापि नामेह

१ "उत्तरि" उत्तरे ॥

२ "उत्तरि" उत्तरे एवं सर्व्वत्र ॥

स्वात्पुरुषोऽन्वर्थी ज्योतिर्गवेषी ज्योतिःपर्येषमाणः स शुष्कं का-
ष्ठमादाय शुष्कं चोत्तरारणिं स्थले प्रतिष्ठाप्य मथीयात् । स
भयोऽग्निमभिनिर्वर्त्तयितुं तेजः प्राविष्कर्त्तुम् ॥ एवं च इमे
भवन्तः अमणब्राह्मणा इति सर्वं यावद्देदनां वेदयन्त इति ।
अथ च पुनर्भव्या एव ते उत्तरि (१) मनुष्यधर्मादलमार्यज्ञा-
नदर्शनविशेषं साक्षात्कर्त्तुम् । इयं ततोऽप्युपमा प्रतिभा-
तिस्म । अश्रुतपूर्वा चाविज्ञातपूर्वा च ॥

अथ खलु भिक्षवो बोधिसत्त्वस्यैतदभूत् । अहं खल्वेतर्हि
कामेभ्यो व्यपकृष्टकायो विहरामि व्यपकृष्टचित्तश्च । यापि मे
कामेषु नन्दीति सर्वं यावत्तदपि मे उपशान्तम् । किञ्चाप्य-
हमात्मोपक्रमिकां शरीरोपतापिकां दुःखामिति पेयालं याव-
द्देदनां वेत्ति ॥ अथ खल्वहं भव्य एवोत्तरि (२) मनुष्यधर्माद-
लमार्यज्ञानदर्शनविशेषं साक्षात्कर्त्तुम् ॥

इति हि भिक्षवो बोधिसत्त्वो यथाभिप्रेतं गयायां विहृत्य
गयाशीर्षपर्वते जङ्गाविहारमनुचङ्क्रम्यमाष्टो येनोरुविल्वामेना-
पतियामकस्तदनुसृतस्तदनुप्राप्तोऽभूत् ॥ तत्राद्राक्षीन्नदीं नैरञ्ज-
नामच्छेदकां सूपतीर्थ्यां प्रासादिकैश्चद्रुमगुल्लैरलङ्कृतां सम-
न्ततश्च गोचरयामाम् ॥ तत्र खल्वपि बोधिसत्त्वस्य मनोऽतीव
प्रसन्नमभूत् । समो वतायं भूमिप्रदेशो रमणीयः प्रति संलय-
नानुरूपः पर्याप्तमिदं प्रहाणार्थिककुलपुत्रस्याहञ्च प्रहाणार्थी
यन्वहमिहैव तिष्ठेयम् ॥

१ "उत्तरि" उत्तरे ॥

१ "उत्तरि" उत्तरे ॥

इति हि भिन्नवो बोधिसत्त्वस्यैतदभूत् । पञ्चकषायकालेऽह-
मिह जम्बुद्वीपेऽवतीर्षीं हीनाधिमुक्तिर्वेषु सत्त्वेष्व्याकीर्णतीर्थवर्गेषु
नानादृष्टिप्रस्कन्धेषु कायपिण्डयाहाभिनिविष्टेषु नानाविधेष्व-
तापनपरितापनैः कायशुद्धिं पर्येषन्ते प्रज्ञापयन्ति च मूढाः ॥
तद्यथा मन्त्रनिर्विचारकैर्हस्तप्रलेहकैर्नापावनकैरनामग्नकैर-
नेकमूलिकैरमत्यमांसकैरवार्षिकैः सुरातुषोदकविसर्जनैरेक-
त्रिपञ्चसप्तकुलभिचायहणैर्मूलफलशैवालककुशपत्रगोमयगोमू-
त्रपायसदधिसर्पिःफाणितामपिष्टकभक्षणपानैः सारथिकापो-
तकसन्देशिकोत्सृष्टसम्प्रख्यालकैः ग्राम्यारण्याभिश्च वृत्तिभिः
गोव्रतमृगाश्ववराहवानरहस्तिव्रतैश्च स्थानमौनवीरासनैश्चैका-
लापकैर्यावत्सप्तालापकैरेकभक्ता एकाहोरात्रचातुर्थ्यपञ्चषट्क-
कालान्तराश्च पञ्चपणचान्द्रायणैश्च शुद्धौलूपक्षधारणैश्च
फलमुञ्जासनवल्कलदर्भवल्बजोद्भ्रकम्बलाजकम्बलकेशकम्बलचर्म-
निवेशनैश्च आर्द्रपटसोकजालशयनैश्च भस्मशर्करापाषाणफल-
कण्टकटणमुसलशयनावाक्च्छिरःकुट्टकस्थण्डिलशयनैश्च एक-
वासद्वित्रिचतुष्पञ्चषट्सप्तबहुवासोभिर्नग्नभावैश्च स्थानास्थानवि-
धिभिश्च दीर्घकेशनखशश्रुजटामुकुटवल्कलधारणैश्च एककाले
तिलतण्डुलाहारैश्च भस्ममपि * निर्माल्योद्धृततमोरजःपांशु-
पङ्कपरिस्रवणैश्च रोममञ्जुकेशनखचीवरपङ्ककरङ्गधारणैश्च
उष्णोदकतण्डुलोदकपरिश्रावितकम्बलिकस्थालीपानीयपानैश्च

* पुस्तकपत्रकानां प्रमाणात् । किन्तु भस्मनिर्माल्येत्याद्युचितं ।

अङ्गारधातुकंषायत्रिदण्डमुण्डिककुण्डिककपालखट्वाङ्गधारणै-
श्च शुद्धिं प्रत्यवगच्छन्ति सम्भूढाः । धूमपानाग्निपानाऽऽदित्य-
निरीक्षणपञ्चतपैकपादो(१)र्द्धबाहुस्थानैकचरणैश्च तपः सञ्चि-
न्वन्ति । तुषायङ्गारदाह्निकुम्भसाधनपक्षशिलापचनाग्निजल-
प्रवेशनमरुत्तीर्थगमनमरणैश्चेष्टां गतिं मृगयन्ते । ओङ्कार-इ-
ङ्कार-स्वधाकार-स्वाहाकाराऽऽशीःस्तुतिचयनावाहनजप्यमन्त्रा-
ध्ययनधारणकरणैश्च शुद्धिं प्रत्यवगच्छन्ति ॥

शुद्धञ्चात्मानं मन्यमाना इमान्नाश्रयन्ते । तद्यथा ब्रह्मेन्द्ररु-
द्र-विष्णु-देवी-कुमार-मातृ-कात्यायनी-चन्द्राऽऽदित्य-वैश्रवण-
वरुण-वासवाऽश्विन-नाग-यक्ष-गन्धर्वाऽसुर-गरुड-किन्नर-महो-
रग-राक्षस-प्रेत-भूत-कुम्भाण्ड-पार्षद-गणपति-पिशाचांश्च देव-
र्षि-राजर्षि ब्रह्मर्षींश्च नमस्यन्ति । तेषु च सारसञ्ज्ञिनो भवन्ति ।
पृथिव्यग्नेजोवाय्वाकाशांश्चाश्रयन्ते । गिरि-नदी-नद्युत्स-सरो-द्र-
द-तडाग-सागर-सरःपल्लव-पुष्करिणी-कूप-वृक्ष-गुल्म-लता-
दण्ड-स्थाणु-गोष्ठ-श्लशान-चत्वर-श्टङ्गाटकाऽन्तरापणमुखानि
चाश्रयन्ते । गृहस्तम्भोपल-मुषलाऽमि-धनुः-परशु-शर-शक्ति-
त्रिशूलान्श्च नमस्यन्ते । दधि-घृत-सर्षप-यव-प्रतिसरा-दुर्वा-
मणि-कनक-रजतादिभिश्च मङ्गलं प्रत्यवगच्छन्ति । एवं विधानि
इमे तीर्थानि कुर्वन्ति आश्रयन्ते च संसारभयभीताः ॥

इह केचित्पुत्रैर्मन्यन्ते स्वर्गापवर्गावस्माकमेतेभ्यो निर्व्वत्स्येते
इति मिथ्यामार्गप्रयाता अशरणे शरणसञ्ज्ञिनोऽमङ्गल्ये मङ्ग-

समञ्जिनोऽगुह्ये शुद्धिं मन्यन्ते ॥ यन्महं तादृशं व्रततपोविशेष-
ममारभेयं यथासर्वपरप्रवादिना निःशङ्कीताः स्मः । कर्मक्रि-
याप्रनष्टानाञ्च सत्त्वानां कर्मक्रियाविप्रणाशमधिदर्शयेयम् ।
ध्यानगोचराणां च रूपावचराणां च देवानां ध्यानविशेषोप-
दर्शनादावर्जनं कुर्यामिति ॥

इति हि भिक्षवो बोधिसत्त्व एवं चिन्तयित्वा षड्वार्षिकं *
महाघोरं व्रततपःसुदुष्करात्सुदुष्करचर्यामारभते स्म ॥ केन
कारणेन । उच्यते । दुष्करकारिका एषा तेन उच्यते दुष्कर-
चर्येति ॥ न स कश्चित् सत्त्वः सत्त्वनिकाये संविद्यते । मनुष्यो
वा अमनुष्यो वा यः समर्थस्तथारूपं दुष्करं चरितुम् । अन्यत्र
चरमभविकात् बोधिसत्त्वात् । य आस्फानकं ध्यानं समापद्यते
स्म ॥ केन कारणेन उच्यते आस्फानकमिति । तर्हि चतुर्थध्यान-
स्यादित एव समापद्यमान आश्वासप्रश्वासानुपरोधयति सन्नि-
रोधयति । अकल्पं तद्धानमविकल्पमनिङ्गनमपनीतमस्पन्दनं
सर्वत्रानुगतं च सर्वत्र चानिःसृतम् । न च तद्धानं जातु केन-
चित्समापन्नं पूर्वं वा शौख्येन वा अशौख्येन वा प्रत्येकबुद्धेन वा
चर्याऽप्रतिपन्नेन वा बोधिसत्त्वेन अतश्च आस्फानकं नामोच्यते ॥
आकाशमस्फुरणमविकरणं तच्च सर्वं स्फुरतीति ह्याकाशसमं
तद्धानं तेनोच्यते आस्फानकमिति ॥

अथ खलु भिक्षवो बोधिसत्त्वः लोकस्याश्चर्यमन्दर्शनार्थन्ती-
र्थिकानाञ्च दर्पनिर्घातनार्थं परप्रवादिनाञ्च नियहार्थं देवाना-

स्वावर्जनार्थमुच्छेदशाश्वतवादिनाञ्च सत्त्वानां कर्मक्रियाप्रणष्टानां
कर्मक्रियावतारणार्थं पुण्यफलोद्भावनार्थं ज्ञानबलसन्दर्शनार्थं
ध्यानाङ्गविभजनार्थं कायबलस्थामसन्दर्शनार्थं चित्तशौर्यसञ्ज-
ननार्थञ्चासंस्कृतायां पृथिव्यां पर्यङ्कमारुह्य निषीदति स्म ।
निषद्य च स्वकायं चेतसा निगृह्णीते स्म निष्पीडयति स्म ॥

ततो मे भिन्नवो हैमन्तिकाखट्टकरात्रिषु तथा कायं निगृ-
हृतो निष्पीडयतः कक्षाभ्यामपि खेदाः प्रश्रवन्ति स्म । लला-
टादपि खेदाः प्रश्रवन्ति स्म । भूमौ निपतन्ति स्म । अवश्या-
यन्तो उष्णायन्तो वाषायन्तः (१) । तद्यथाऽपि नाम बलवान्
पुरुषः दुर्बलतरं पुरुषं ग्रीवायां गृहीत्वा निष्पीडयेत् । एव-
मेव भिन्नव इमं कायं चेतसा निगृहृतो निष्पीडयतः कक्षा-
भ्यामपि खेदाः प्रश्रवन्ति स्म । ललाटादपि खेदाः प्रश्रवन्ति
स्म भूमौ निपतन्ति स्म । अवश्यायन्त उष्णायन्तो वाषा-
यन्तः ॥

तस्य मे भिन्नव एतदभूत् । यन्वहमास्फानकं ध्यानं ध्याये-
यम् । ततो मे भिन्नव आस्फानकं ध्यायतो मुखतो नासिकात-
श्चाश्वासप्रश्वासावुपरिर्द्धावभूताम् । कर्षच्छिद्राभ्यामुच्चैःशब्द-
महाशब्दा निश्चरन्ति स्म । तद्यथाऽपि नाम कर्मारगर्गरायां
मथ्यमानायामुच्चशब्दो महाशब्दो निश्चरति । एवमेव मे भिन्नवो
मुखनासिकाभ्यामाश्वासप्रश्वासावुपरिर्द्धावभूताम् । ओत्रच्छि-

१ “अवश्यायन्त उष्णायन्तो वाषायन्तः” अवश्याययन्त उष्णायन्तो वाषायन्तः
एवमन्यत्रापि बोध्यम् ।

द्राभ्यामुच्चैःशब्दे महाशब्दे निश्चरति स्म । तस्य मे भिन्नव
 एतद्भूत् । यन्वहम्भूय आस्फानकं ध्यानं ध्यायेयमिति ॥ ततो
 मे भिन्नवो मुखनामिकाश्रोत्राण्युपरुद्धानि अभूवन् ॥ तेषूपरुद्धेषु
 वायुरुद्धं शिरःकपालमुपनिहन्ति स्म । तद्यथाऽपि नाम भिन्नवः
 पुरुषः कुण्डया शक्त्या शिरःकपालमुपहन्यात् ॥ एवमेव भिन्नवः
 मुखनामिकाश्रोत्रेषूपरुद्धेषु आश्वासप्रश्वासा ऊर्द्धं शिरःकपाल-
 मुपनिघ्नन्ति, स्म ॥

तां चावस्थां दृष्ट्वा बोधिसत्त्वस्य तत्र केचिद्देवा एवमाहुः ।
 कष्टं भोः कालगतो वताऽयं सिद्धार्थः कुमारः ॥

अपरे एवमाहुः । नाऽयं कालगतोऽपितु ध्यानविहार-
 एषोऽर्हतामेवंविध इति ॥

* [तस्याञ्च वेलायामिमे गाथे अभाषत ।

मा खल्वयं शाक्यनरेन्द्रगर्भा

ह्यपूर्वसङ्कल्प इहैवारणे ।

कृत्वा त्रिलोकं दुःखितं ह्यनाथं

कालं करिष्यत्यकृतार्थ एव (१) ॥

हा सत्त्वमार दृढप्रतिज्ञा

सद्गुण्यज्ञेन निमन्त्रिताऽभूत् ।

वयं पुरा ते तुषिते नाथ क्व सा

* एतच्चिह्नदानप्रयोजनं ३१८ पन्ने व्यक्तीभविष्यति ।

१ "इहैवारणे" इहैवारणे । "त्रिलोकं दुःखितं ह्यनाथं" त्रिलोकीं दुःखितां
 ह्यनाथामित्यर्थः ।

दृढप्रतिज्ञा तव शुद्धसत्त्वं (१) ॥

अथ ते देवपुत्रास्त्रयस्त्रिंशद्देवेषु गत्वा मायादेव्या एवमर्थं
आवयन्ति स्म कालगतः कुमारः ॥

अथ मायादेवी अप्सरोगणपरिवृता अर्द्धरात्रसमये नैर-
ञ्जनायास्तीरे येन बोधिसत्त्वः तेन उपसङ्गम्य सा पश्यति स्म
बोधिसत्त्वं शुद्धगात्रम् । कालगतमिव दृष्ट्वा वास्यगद्गदक-
ण्ठया* रोदितुमारब्धा ॥

तस्याञ्च वेलायामिमा गाथा अभाषत ।

यदा जातोसि मे पुत्र वने लुम्बिनिसाङ्गये ।

सिंहवच्चागृहीतस्त्वं प्रक्रान्तः सप्तपदान् स्वयम् ॥

दिशाञ्चालोक्य चतुरो वाचा ते प्रव्याहता शुभा ।

इयं मे पश्चिमा जातिः सा ते न परिपूरिता (२) ॥

असितेनाभिनिर्दिष्टो बुद्धो लोके भविष्यसि ।

क्षुषं व्याकरणं तस्य न दृष्ट्वा तेन नित्यता ॥

चक्रवर्त्तिश्रियं पुत्र नापि भुक्ता मनोरमा ।

न च बोधिमनुप्राप्तो जातोऽसि निधनं वने ॥

पुत्रार्थं कं प्रपद्यामि कस्य कन्दामि दुःखिता ।

कामञ्चैवैकपुत्रस्य किञ्चित् प्राणास्य जीवितम् ॥

बोधिसत्त्व आह ।

१ वयं पुरा न तुषिते तुषितलोके यां दृढप्रतिज्ञामपश्याम इति स शेषमापूर्यं
समन्वयः कार्यः ।

* वास्यगद्गदकण्ठा ।

२ “दिशाञ्चालोक्य” दिशञ्चालोक्य । “चतुरो” चतस्रः । “वाचा” वाक् ।

कैषातीद करुणं हृदते
 प्रकीर्णकेशी च विवृत्तशोभा ।
 पुत्रं ह्यतीव परिदेवयन्ती
 विचेष्टमाना धरणीतलस्था (१) ॥

मायादेवी आह ।

मया तु दशमासान् वै कुक्षौ वज्र इव धृतः ।
 सा तेऽहं पुत्रका माता विलपामि सुदुःखिता (२) ॥

अथ बोधिसत्त्व आश्वासयन्नुवाच । नभेतथ्यम् । पुत्रं लाभसे (३) ।
 अमन्ते सफलं करिष्यामि । अमोघं बुद्धपरित्यागं असितनि-
 र्देशञ्च व्यक्तं करिष्यामि । दीपङ्करस्य व्याकरणं व्यक्तीकरिष्यामि ॥

अपि शतधा वसुधा विकीर्यतः मेरुः स्रवे चान्भसि रत्नशृङ्गः ।
 चन्द्रार्कतारागण भू पतेत पृथग् जनो नैव अहं धियेयम् (४) ॥

यस्मान्न शोको त्वयि * अत्र कार्यो न वै चिराद्द्रव्यसि बुद्ध-
 बोधिम् ।

सहश्रवणादेव देवी माया सम्प्रहर्षितरोमकूप-जाता बो-
 धिसत्त्वं मान्दारपुष्पैरभ्यवकीर्य त्रिःप्रदक्षिणीकृत्य दिव्यदूर्यैः-
 सम्प्रवाद्यमानैर्येन स्वभवनं तेन उपजगाम] † ॥

तस्य मे भिच्चव एतदभूत् । सन्त्ये के अमणब्राह्मणा येऽ-

१ “हृदते” रोदिति ।

२ “पुत्रका” पुत्रक ।

३ “लाभसे” लाभाय इत्यर्थः ।

४ “विकीर्यतः” विदीर्णा भवेदित्यर्थः । “स्रवे” स्रवेत् काष्ठवत्तरेदित्यर्थः ।
 “चन्द्रार्कतारागण” चन्द्रार्कतारागणो । “भू” भूवि । “पतेत” पतेत् ।

* त्वयि त्वया ।

† एतच्चिह्न [ ] श्लोडोक्तपाठसु अस्मद्दृष्टपुस्तकानां पथां मध्ये पुस्तकपथे नास्ति ॥

ल्पाहारतया' शुद्धिं मन्यन्ते । यन्वहमल्पाहारतया प्रतिपद्येय-
मिति ॥ अभिजानाम्यहं भिचव एकमेवाद्वितीयं कोलमाहार-
माहर्त्तुं स्यात्

खलु पुनर्भिचवो युष्माकं एषा बुद्धिः । महत्तरं तत्र काले
कोलमासीदिति । न खल्वेवं द्रष्टव्यम् । अथ खल्विदमेव तत्राकाले
कोलमभूत् । तस्य मे भिचव एकमेव कोलमाहारमाहरतोऽद्वि-
तीयं कायोऽत्यर्थं कृशितोऽभूद्-दुर्बलः । तद्यथापि नाम भिचव
आसीतकीपर्वाणि (१) वा । एवमेव अङ्गप्रत्यङ्गान्यभूवन् । तद्यथा
ऽपि नाम कर्कटकपर्शुका एवमेव पर्शुका अभूवन् ॥ तद्यथापि
नाम वाहनकारशालायां वा हस्तिशालायां वा जीर्णायां मुभयतो
विवृत्तायां गोपानस्थान्तरिकाश्च विराजन्ते व्यवभासन्ते । एवमेव
मे पर्शुका अन्तःकाय (२) उभयतो विराजन्ते स्म । व्यवभासन्ते
स्म ॥ तद्यथापि नाम वर्त्तनी वा वेणुन्नताऽवनता भवति समवि-
षमा एवं मे पृष्ठकाण्डकोऽभूदुन्नतावनतः समविषमः । तद्यथा
तिक्तकालावुत्तरुणे लून अज्ञानो भवति ससञ्ज्ञानः सम्पुटक-
जातः । एवमेव शिरोऽज्ञानमभूत्सञ्ज्ञानं समुत्पुटकजातं । तद्यथापि
नाम ग्रीष्माणं पश्चिमे मासे कूपतारका दूरगता भवन्ति ।
कृच्छ्रेण सम्प्रकाशन्ते । एवमेव मेऽक्षितारकौ दूरगतावभूतां कृ-
च्छ्रेण सम्प्रकाशन्ते स्म ॥ तद्यथापि नामाजपदं वोद्दपदं वा । एवमेव
मे कक्षाकुक्षिवक्षत्रादीन्यभूवन् । ततो यदाऽहं भिचवः पाणिना

१ आसीतकी वा ।

२ "अन्तःकायः" कायस्थान्तरित्यर्थः ।

कुचिं स्पृशामीति । पृष्ठकण्टकमेवाम्प्राचमुत्तिष्ठामीति (१) चाभि-
संस्कुर्व्वंस्तथैव कुजाः प्रापतन्तः कृच्छ्रेणोत्थितोऽपि पांशुकृतानि
गात्राणि पाणिना प्रमृजतो मे पूतिरोमाणि कायाच्छीर्यन्ते
स्म ॥ यापि मेऽभूत् पौराणी शुभवर्षा तनुः साप्यन्तर्धात् तथा-
पीदं रक्षःप्रधानप्रहितात्मकत्वात् (२) । सामन्ताश्च मे गोचरग्रा-
मवासिन एवं सञ्जानन्ते स्म ॥ कालको वत भोः अमणो गौतमः
श्यामको वत भोः अमणो गौतमः । मद्गुरच्छर्विवत भोः अमणो
गौतमः । याप्यस्याभूत् पौराणी शुभवर्षा तनुः साप्यन्तर्हिता ॥

तस्य मे भिच्चव एतदभूत् । यन्वहं भूयस्या मात्रयाऽल्पाहा-
रतायै प्रतिपद्येयमिति ॥ अभिजानाम्यहं भिच्चव एकमेव तण्डुल-
मद्वितीयमाहारमाहारयितुं स्यात् । भिच्चवो युष्माकमेवं महत्तर
स्तण्डुलस्तस्मिन्कालेऽभूदिति । न खल्वेवं द्रष्टव्यम् । अथैतावानेव
तस्मिन् काले तण्डुलोऽभूत् । तस्य मे भिच्चवः एकं तण्डुलमाहर्तुः
क्षिप्रं कामोऽभूदिति । पूर्व्ववद्यावत्मद्गुरच्छर्विवत भोः अमणो
गौतम इति ॥ याप्यस्याऽभूत्पौराणी शुभवर्षा तनुः साप्यन्त-
र्हितेति ॥ तस्य मे भिच्चव एतदभूत् । यन्वहं भूयस्या मात्रया-
ऽल्पाहारतायै प्रतिपद्येयमिति ॥ अभिजानाम्यहं भिच्चव एक-
मेव तिलमद्वितीयमाहारमाहारयितुं पेयालं यावत्साऽप्यस्य
शुभवर्षा तनुरन्तर्हितेति ॥ तस्य मे भिच्चव एतदभूत् । सन्त्येके
अमणब्राह्मणा ये अनाहारतया शुद्धिं मन्यन्ते । यन्वहं सर्व्वेण

१ “पृष्ठकण्टकमेवाम्प्राचमुत्तिष्ठामि” पृष्ठकण्टकमवाप्नोत्यातुमुत्तिष्ठामि इत्यर्थः ।

२ अस्वार्थो न ज्ञायते ।

सर्वं अनाहारतायै प्रतिपद्येयमिति ॥ ततोऽहं भिच्चवोऽनाहार-
 स्थितोऽभूवम् । तस्य मे भिच्चवोऽनाहारस्य कायोऽतीवशुष्को-
 ऽभूत् कृशो दुर्बलः । तद्यथापि नामासितकीपर्व्याणि वाऽकाले
 पर्व्याणि वा । ततो द्विगुणत्रिगुणचतुर्गुणपञ्चगुणदशगुणानि मे
 कृशाङ्गप्रत्यङ्गानि अभूवन् तद्यथा कर्कटकपर्शुका वाहनशा-
 लाया इव गोपानसीपार्श्वे द्विपरिवर्त्तना वेणीवत् । प्रथितकण्टक
 तिकालावुवच्छिरःकपालम् । कूपतारका इवाऽक्षि तारके सोऽहं
 भिच्चवः साधुकमुत्तिष्ठामीति । गात्राण्यभिसङ्कुर्वन् च कुञ्जः
 प्रपतन् कृच्छ्रेणापि चोत्थितः । पांशुकृतानि मे गात्राणि प्रमृ-
 जतः पूतिमूलानि रोमाण्यशीर्यन्त ॥ याऽपि मे साऽभूत् शुभवर्णा
 तनुनिभा सायन्तरधात् । तथापि तद्रक्षःप्रधानप्रहितात्मक-
 त्वात् । सामन्ताश्च मे गोचरग्रामवासिनो जना एवं सञ्जानन्ते
 स्म । कालको वत भोः अमणो गौतमः श्यामको वत भोः
 अमणो गौतमो मद्गुरच्छिविर्वत भोः अमणो गौतमः । याप्यस्या-
 ऽभूत् पौराणी शुभवर्षनिभां सायन्तर्हितेति ॥

राजापि तदा शुद्धोदनः प्रतिदिवसं बोधिसत्त्वस्यान्तिके दूतं
 प्रेषयति स्म ॥

इति हि भिच्चवो बोधिसत्त्वो लोकस्याद्भुतक्रियासन्दर्शनार्थं
 पूर्व्ववद्यावत् कर्माक्रियाप्रणष्टानां सत्त्वानां कर्माक्रियाऽवतारणार्थं
 पुण्यसञ्चयानां चोद्भावनार्थं महाज्ञानस्य च गुणसन्दर्शनार्थं
 ध्यानाङ्गानाञ्च विभजनार्थमेकतिलकोलतण्डुलेन षड्वर्षाणि दु-
 ष्करचर्यामुपदर्शयति स्म ॥ अदीनमानसः षड्वर्षाणि बोधि-

सत्त्वो यथाऽनिषण्ण एवास्यात् पर्यङ्के । न च इर्यापथाच् च्यवते
 स्म । नातपाञ्चायायामगमन्नञ्चायायां आतपन्न च वातातप-
 ट्टिपरित्राणमकरोन्न च दंशमशकमरीसृपानपनयति स्म । न
 चोच्चारप्रश्नावस्त्रेभ्यसिष्ठाणकानुत्सृजति स्म । न च सम्यग् जानु-
 प्रसारणमकरोत् । न च पार्श्वोदरपृष्ठस्थानेऽनाञ्चाद्येऽपि (१) च
 ते महामेघा दुर्दिनवर्षाशरद्गीभ्रहैमन्तिका बोधिसत्त्वस्य काये
 निपतन्ति स्म ॥ न चान्ततो बोधिसत्त्वः पाणिनाऽपि प्रञ्चा-
 दनमकरोत् । नचेन्द्रियाणि विपद्यति स्म । न चेन्द्रियार्थान्
 गृहीते स्म । ये च तत्रागमन् यामकुमारका वा यामकुमारिका
 वा गोपालका वा पशुपालका वा दणहारिका वा काष्ठहा-
 रिका वा गोमयहारिका वा ते बोधिसत्त्वं पांशुपिशाचमिति
 मन्यन्ते स्म । तेन च क्रीडन्ति स्म । पांशुभिस्त्रैणं स्रजयन्ति स्म ॥

तत्र बोधिसत्त्वस्तैः षड्भिर्बर्षैस्तावनूनं दुर्बलकायः संवृत्तो-
 ऽभूत् ॥ यदस्य कर्षश्रोतोभ्यां दणतूलकं प्रक्षिप्य नाशाश्रोतोभ्यां
 निष्कास्यते स्म । नासाश्रोतोभ्यां प्रक्षिप्य कर्षश्रोतोभ्यां निष्का-
 स्यते स्म । कर्षश्रोतोभ्यां प्रक्षिप्य मुखद्वारेण निष्कास्यते स्म । मुख-
 द्वारेण प्रक्षिप्य कर्षनासिकाश्रोतोभ्यां निष्कास्यते स्म ॥ नासायां
 प्रक्षिप्य कर्षनासिकामुखद्वारेण निष्कास्यते स्म ॥ ये च ते देव-
 नागयक्षगन्धर्व्वीसुरगरुडकिन्नरमहोरगमनुष्यामनुष्या बोधि-
 सत्त्वस्य गुणेषु प्रत्यक्षास्ते रात्रिन्दिवमधिष्ठाय बोधिसत्त्वस्य पूजां
 कुर्व्वन्ति स्म प्रणिधानानि च कुर्व्वन्ति स्म ॥ तत्र बोधिसत्त्वेन

तैः षड्विधैर्दुष्कारचर्यां सन्दर्शयता परिपूर्णानि द्वादशनियु-
तानि देवमनुष्याणां त्रिभिर्यानैः परिपाचितान्यभूवन् ॥

तत्रेदमुच्यते ।

तस्य च गुणान्वितस्य पुरो विनिष्क्रम्य बोधिसत्त्वस्य ।

चिन्ताउपाययुक्ताः सत्त्वार्थहिताय उत्पन्नाः (१) ॥

पञ्चसकषायकाले हीने धर्माधिमुक्तिके ।

जातोऽस्मिं जम्बुद्वीपे धर्माक्रिय उद्धरे लोके (२) ॥

आकीर्ण तीर्थिकगणैः कौतूहलमङ्गलैरिमे युक्ताः ।

कायोपक्रमकरणैर्मन्यन्ते बालिशाः शुद्धिम् (३) ॥

अग्निप्रवेशनमेरुप्रपातपांशुभस्मादिष्वचिता नग्नाः ।

कायपरितापनार्थं पञ्चातपयोगमनुयुक्ताः ॥

मन्त्राविचारकरणाः (४) केचिद्धस्तावलेहका अबुधाः ।

न च कुम्भमुखकरोटानुद्धारकुशलान्तराच्च गृह्णन्ति ॥

न च यत्र चानुभवती न च हितं तेन तिष्ठवाक्यस्य ।

कुलभिन्न एकगृह्याः शुद्धिं मन्यन्तिहात्मानम् (५) ॥

वर्जन्ति सर्पितैलं मधुफाणितदधिदुग्धमत्स्यमांसानि ।

श्यामाकशाकभक्षा मृणालगर्दूलकणाभक्षाः (६) ॥

मूलपत्रफलभक्षाः क्षुशचीवरचर्माकम्बलधराश्च ।

१ “चिन्ता उपाय” चिन्तोपाय ।

२ “जातोऽस्मिं” जातोऽस्मिन् । “धर्माक्रिय” धर्माक्रियया । “उद्धरे” उद्धारादेत्यर्थः ।

३ “आकीर्ण” आकीर्णाः ।

४ “मन्त्राविचारकरणाः” मन्त्रविचारकरणाः ।

५ “कुलभिन्न” कुलभिन्नयः । “मन्यन्तिहात्मानम्” मन्यन्तीहात्मानं इत्यर्थः ।

६ “वर्जन्ति” वर्जयन्ति । “सर्पितैलं” सर्पितैलं ।

अपरे भ्रमन्ति नग्नाः सत्यमिदं मोघमन्यदिति मूढाः ॥
 धारेन्ति ऊर्द्धं हस्ता ऊर्द्धं केशा जटाश्च धारेन्ति ।
 मार्गाननुप्रविष्टाः सुमार्गसंस्थाः सुगतिगमनकामाः (१) ॥
 दणमुश्लभस्रगयनाः कण्टकशयनाश्च उत्कटधायि ।
 स्थित केचिदेकपादे ऊर्द्धमुखाश्चन्द्रसूर्यमपश्यन्तः (२) ॥
 उत्सां सरस्तडागां सागरभरितश्चन्द्रसूर्यौ च ।
 वृक्षगिरिशैलशिखरां कुम्भं धरणीं नमस्यन्ते (३) ॥
 विविधैश्च कारणैस्ते कायं परिशोधयन्ति सम्मूढाः ।
 मिथ्यादृष्टिपरीताः क्षिप्रं प्रपतन्त्यपायेषु ॥
 यन्नूनमहं व्रततपोदुष्करचर्यां समारभे घोराम् ।
 यदुष्करं न शक्यञ्चरितुं देवैर्मनुष्यैर्वा (४) ॥
 आस्फानकञ्च ध्यानं ध्यायेयं वज्रकल्पदृढस्थानम् ।
 यद्भ्यानं न समर्थाः प्रत्येकजिनापि दर्शयितुम् (५) ॥
 सन्तोह देवमनुजास्तीर्थिक लोभव्रतेन ह्यथ्यन्ते ।
 तेषां परिपाचनहेतो दुष्करव्रततप आरभेयं तीव्रम् (६) ॥

१ “धारेन्ति” धारयन्ति । “ऊर्द्धं” ऊर्द्धं । “हस्ता” हस्तौ । “ऊर्द्धं केशा” ऊर्द्धं केशान् । “धारेन्ति” धारयन्ति ।

२ “उत्कटधायि” उत्कटधायिन इत्यर्थः । “स्थितकेचिदेकपादे” स्थिताः केचिदेकपादेनेत्यर्थः । “चन्द्रसूर्यमपश्यन्तः” चन्द्रसूर्यावपश्यन्त इत्यर्थः ।

३ “उत्सां” उत्सान् खयमुत्पन्नजलधाराविशेषानित्यर्थः । “तडागां” तडागान् । “वृक्षगिरिशैलशिखरां” वृक्षगिरिशैलशिखराणि ।

४ “समारभे” समारभेयम् ।

५ “प्रत्येकजिनापि” प्रत्येकजिना अपि ।

६ “तीर्थिक” तीर्थिकाः । “परिपाचनहेतो” परिपाचनहेतवे ।

पर्यङ्कमाभुजित्वा उपविष्टोऽभूत् स्थले अमंस्तीर्णे ।
 कोलतिलतण्डुलेनाहारविधिं निदर्शयति (१) ॥
 आश्रासविप्रहीनः प्रश्रासविवर्जितो न चेङ्गते बलवान् ।
 षड्दर्भाणि प्रवर ध्यायत्यास्फानकं ध्यानम् (२) ॥
 अल्पनो नधिकल्पन न चेङ्गना नाऽपि मन्ये प्रचारम् ।
 आकाशधातुस्फुरणं ध्यायत्यास्फानकं ध्यानम् (३) ॥
 न च आतपाच्छायां छायाया नातपङ्गतस्यासौ ।
 मेरुरिव निष्प्रकम्पो ध्यायत्यास्फानकं ध्यानम् ॥
 न च वातदृष्टिच्छदन न दंशमशकासरीसृपात्राणम् ।
 अविकोपतया चर्यां ध्यायत्यास्फानकं ध्यानम् (४) ॥
 न च केवलमात्मार्थं ध्यायत्यास्फानकं ध्यानम् ।
 अन्यत्र करुणचित्तो भाविलोकस्य विपुलार्थम् ॥
 ये ग्रामदारकाश्च गोपालाः काष्ठाहारदण्डहाराः ।
 पांशुपिशाचकमिति मन्यन्ते पांशुना च स्रजन्ति (५) ॥
 अशुचिञ्च विकिरन्ते विविधांश्च ते कारणां करोन्ति ।
 न चेङ्गते भ्रमति च ध्यायत्यास्फानकं ध्यानम् (६) ॥

१ “पर्यङ्कमाभुजित्वा” पर्यङ्कमाभुज्य पर्यङ्कमास्तीर्थेतिभावः ।

२ “प्रवर ध्यायति” प्रवरे ध्यायति ।

३ “नधिकल्पन” नाधिककल्पनं । “न चेङ्गना” न चेङ्गना । अत्र कल्पं नो च विकल्पमित्यपि पाठः ।

४ “वातदृष्टिच्छदन” वातदृष्ट्याच्छादनम् अत्र सर्वत्र अकरोदिति शेषः ।
 “दंशमशकासरीसृपात्राणम्” दंशमसकसरीसृपात्राणम् ।

५ “पांशुपिशाचकमिति मन्यन्ते” पांशुपिशाचकमिति मत्वा पांशुना स्रजन्तीत्यर्थः ।

६ “विकिरन्ते” विकिरन्ति । “विविधांश्च” विविधानि च । “कारणां” कार-
 णानि । “करोन्ति” कुर्वन्ति ।

न च नमति नो विनमते न कायपरिरक्षणं स्पृशति ।
 किञ्चिन्नोच्चारप्रस्तावं शब्देषु न सन्तसीन परप्रेक्षी (१) ॥
 संगुष्कमांसहृदिरचर्मह्लाद्यस्थिकाश्च अवशिष्टाः ।
 उदरञ्च पृष्ठिवंशो विनिदृश्यते वर्त्तिता यथा वेणी (२) ॥
 ये ते कृताधिकारा देवाः सुरनागयक्षगन्धर्वाः ।
 प्रत्यक्षा गुणधरस्य करेभन्ति ते वा दिवा रात्रौ (३) ॥
 प्रणिधिञ्च कुर्वन्ते ते वयमपि एतादृशा भवेमहि क्षिप्रम् ।
 यथैव गगणचित्तो ध्यायत्यास्फानकं ध्यानम् (४) ॥
 न च केवलमात्मार्थो न ध्यानास्वादनात्न सुखबुद्ध्या ।
 अन्यत्र करुणबुद्ध्या करिष्यत्यर्थं विपुल लोके (५) ॥
 निहताः परप्रवादा ध्यानीकृत तीर्थिका मतिविहीनाः ।
 कर्मक्रिया च दर्शिता या प्रोक्ता काश्यपे वाचा (६) ॥
 ककुच्छन्दकस्य बोधिसत्त्वस्य सुदुर्लभं बज्रभिः कल्पैः ।
 जनतातुष्यर्थं ध्यायत्यास्फानकं ध्यानम् ॥
 द्वादशनियुताः पूर्णा विनीत मानुषास्त्रिभिर्यानैः ।
 एतदधिकृत्य सुमतिर्ध्यायत्यास्फानकं ध्यानम् (७) ॥
 इति दुष्करचर्यापरिवर्त्ती नाम सप्तदशः ॥ १७ ॥

- १ “न सन्तसीन” न सन्तस्यः ।
 २ “पृष्ठिवंशो” पृष्ठवंशो ।
 ३ “प्रत्यक्षा” प्रत्यक्षं साक्षात्कारं दर्शनमिति यावत् “करोन्ति” कुर्वन्ति ।
 ४ “गगणचित्तो” गगनचित्तो ।
 ५ “केवलमात्मार्थो” केवलमात्मार्थं । “विपुल” विपुलं ।
 ६ “ध्यानीकृत” ध्यानीकृताः । “काश्यपे वाचा” काश्यपेन वाचा ।
 ७ “द्वादशनियुताः पूर्णा” द्वादशनियुतेषु पूर्णेषु सत्सु । “विनीत” विनीता
 च न पूर्वार्द्धे भविष्यन्तीत्युक्तम् ।

अष्टादशाध्यायप्रारम्भः ॥

मारश्च भिक्षवः पापीयान् बोधिसत्त्वस्य षड्वर्षाणि दुष्कर-
चर्यां चरतः पृष्ठतः पृष्ठतः समनुबद्धोऽभूत् । अवतारप्रेची
अवतारगवेषी न च कदाचित् किञ्चिदवतारमध्यगच्छत् । सो-
ऽवतारमधिगच्छन्निर्विवर्णे विप्रतिसारी प्रकामत् (१) ॥

तत्रेदमुच्यते ॥

रमणीयान्यरण्यानि वनगुल्माश्च वीरुधः ।

प्राचीनउरुविल्वायां यत्र नैरञ्जना नदी (२) ॥

प्रहाणायोद्यतं तत्र सततं दृढविक्रमम् ।

पराक्रमन्तं वीर्येण योगक्षेमस्य प्राप्तये ॥

नमुचिर्मधुरां वाचं भाषमाण उपागमत् ।

शाक्यपुत्र समुत्तिष्ठ कायखेदेन किं तव ॥

जीवतो जीवितं श्रेयो जीवन् धर्मं चरिष्यसि ।

जीवं हि तानि कुरुते यानि कृत्वा न शोचति (३) ॥

कृशो विवर्णे दीनस्त्वमन्तिके मरणं तव ।

सहस्रभागे मरणमेकभागे च जीवितम् (४) ॥

दद तं सततं दानमहोराचञ्च जुहुते ।

भविष्यति महत्पुण्यं किं प्रहाणे करिष्यसि (५) ॥

१ प्राकामत ।

२ प्राचीन उरुविल्वायां प्राचीनोरुविल्वायाम् ।

३ “जीवतो जीवितं श्रेयो” जीवितोऽजीविताच्छ्रेयान् इत्युचितम् । “धर्मं” धर्मं । “जीवं हि” जीवन् हि ।

४ “सहस्रभागे मरणमेकभागे च” सहस्रभागे मरणमेकभागस्य ।

५ “दद” देहि । “महत्पुण्यं” महापुण्यं । “प्रहाणे” प्रहासेन ।

दुःखो मार्गः प्रहाणस्य दुष्करश्चित्तनियहः ।
 इमां वाचं तदा मारो बोधिसत्त्वमथाब्रवीत् ॥
 तं तथावादिनं मारं बोधिसत्त्वस्ततोऽब्रवीत् ।
 प्रसत्तबन्धो पापीयां स्वेनार्थेन त्वमागतः (१) ॥
 अणुमात्रं हि मे पुण्यैरर्थो मार न विद्यते ।
 अर्थो येषान्तु पुण्येन तानेवं वक्तुमर्हसि ॥
 नैवाहं मरणं मन्ये मरणान्तं हि जीवितम् ।
 अनिवर्त्ती भविष्यामि ब्रह्मचर्यापरायणः ॥
 श्रोतांस्तपि नदीनां हि वायुरेव विशेषयेत् ।
 किं पुनः शोषयेत् कायं शोणितप्रहितात्मनाम् ॥
 शोणिते तु विशुष्के वै ततो मांसं विशुष्यति ।
 मांसेषु क्षीयमाणेषु भूयश्चित्तं प्रसीदति ॥
 भूयश्छन्दस्य वीर्यं च समाधिश्चावतिष्ठते ।
 * * * * *
 तस्यैवं मे विहरतः प्राप्तस्तोत्तमवेदनाम् ।
 चित्तं नावेक्षते कायं यस्य सत्त्वस्य शुद्धताम् ॥
 अस्ति च्छन्दस्तथा वीर्यं प्रज्ञापि मम विद्यते ।
 तं न पश्याम्यहं लोके वीर्याद्यो मां विचालयेत् ॥
 वरं मृत्युः प्राणहरो धिग्राम्यं नो च जीवितम् ।
 सङ्ग्रामे मरणं श्रेयो न च जीवेत्पराजितः ॥

न शूरो जायते सेनां जित्वा चैनां न मन्यसे ।
 शूरस्तु जायते सेनां लघुमारं जयामि ते (१) ॥
 कामास्ते प्रथमा सेना द्वितीया ते रतिस्तथा ।
 तृतीया क्षुत्पिपासा ते तृष्णा सेना चतुर्थिका ॥
 पञ्चमी स्थानमिच्छन्ते भयं षष्ठी निरुच्यते ।
 सप्तमी विचिकित्सा ते क्रोधमनौ तथाष्टमी ॥
 लोभश्लोकौ च संस्कारो मिथ्यालब्धश्च यद्यशः ।
 आत्मानं यस्य उत्कर्षेद्यश्च वै ध्वंसयेत्परान् ॥
 एषा हि नमुचेः सेना कृष्णवन्धोः प्रतापिनः ।
 अत्रावगाढा दृश्यन्त एते श्रमणब्राह्मणाः ॥
 या ते सेना प्रधर्षयति लोकमेनं सदेवकम् ।
 भेत्यामि प्रज्ञया तां त आमपात्रमिवाम्बुना ॥
 स्मृतिं सूपस्थितां कृत्वा प्रज्ञां चैव सुभाविताम् ।
 सम्प्रजानं चरिष्यामि किं करिष्यसि दुर्मते ॥
 एवमुक्ते मारः पापीयान् दुःखितो दुर्मना अनान्तमना
 विप्रतिशारी तत्रैवान्तरधात् ॥

अथ खलु भिक्षुवो बोधिसत्त्वस्यैतदभूत् । ये केचिच्छ्रमणा
 ब्राह्मणा वा अतीतानागतप्रत्युत्पन्नेष्वधः स्वात्मोपक्रमिकां शरी-
 रोपतापिकां दुःखां तीव्रां कटुकाममनापां वेदनां वेदयन्त्ये-
 तावत्परमन्ते दुःखमनुभवन्ति ॥

तस्य मे भिक्षुव एतदभूत् । अनयाऽपि खलु मया चर्यायाऽ-

नयाऽपि प्रतिपादकः कश्चिदुत्तरिमनुष्यधर्मा(१)दलमार्थज्ञान-
दर्शनविशेषः साक्षात्कृतः । नायं मार्गो बोधेर्नायं मार्ग आचर्या
जातिजरामरणसम्भवानामस्तङ्गमाय न स्यात्तदन्यो मार्गो
बोधेराचर्यां जातिजरामरणदुःखसमुदायानामस्तङ्गमाय ॥

तस्य मे भिन्नव एतदभवत् । यन्न्वहं पितुरुद्याने जम्बु-
च्छायायां निषण्णो विविक्तं कामैर्विविक्तं पापकैरकुशलैर्धर्मैः
सवितर्कं सविचारं विवेकजं प्रीतिसुखं प्रथमं ध्यानमुपसम्यद्य
व्याहार्षं यावच्चतुर्थध्यानमुपसम्यद्य व्याहार्षम् । स्यात् स मार्गो
बोधेर्जातिजरामरणदुःखसमुदायानामसम्भवायास्तङ्गमायेति ॥
तदनुसारि च मे विज्ञानमभूत् । स मार्गो बोधेरिति ॥ तस्य म-
एतदभूत् । नासौ मार्गः शक्य एवं दौर्बल्यप्राप्तेनाभिसम्बोद्धुम् ।
स चेत्युनरहमभिज्ञाज्ञानबलेनैवाहं दुर्बलकाय एव बोधिम-
ण्डमुपसङ्गमेयम् ॥ न मे पश्चिमा जनतानुकम्पिता स्यान्न चैव
मार्गो बोधेः ॥

यन्न्वहमौदरिकमाहारमाहृत्य कायबलस्थामं सञ्जनय्य
पश्चाद्बोधिमण्डमुपसङ्गमेयम् । तत्र भिन्नवो ये ते लुब्धाधिमुक्ता
देवपुत्रास्ते मम चेतश्चेतमैव परिवितर्कमाज्ञाय येनाहं तेनोप-
सङ्गम्य मामेवमाहुः । यस्य त्वं सत्पुरुषौदरिकमाहारमाहरेर्वयं
ते रोमकूपे श्रेजः प्रक्षेप्यामः ॥

तस्य मे भिन्नव एतदभूत् । अहं खल्वनश्न इत्यात्मानं प्रति-
जाने सामन्ता मे गोचरयामवासिनो जना एवं सञ्जानन्ते स्म ।

यथानशनः श्रमणो गौतम इतीव मे लुब्धाधिमुक्ता देवपुत्रा
रोमकूप श्राजः प्रक्षिपन्ति स ममं परमो मृषावादः स्यात् ।
ततो बोधिसत्त्वो मृषावादपरिहारार्थं तान्देवपुत्रान् प्रतिक्षि-
प्यौदारिकाहारे चित्तं नामयति स्म । इति हि भिक्षवः षड्वर्ष-
व्रततपःसमुत्तीर्णा बोधिसत्त्वस्तस्मादासनादुत्थायौदारिकाहा-
रमाहरिष्यामीति वाचं निश्चारयति स्म । तद्यथा हानीकृतं
मुद्गं पूषं यथौदनकुल्माषमिति (१) ॥

अथ खलु भिक्षवः पञ्चकानां भद्रवर्गीयाणामेतद्भूत् । त-
यापि तावच्चर्य्या तथापि प्रतिपदा श्रमणेन गौतमेन न शक्तितं
(२) किञ्चिदुत्तरिमनुष्यधर्मादलमार्थ्यज्ञानदर्शनविशेषं साक्षात्
कर्तुम् । किं पुनरेतद्धौदारिकमाहारमुत्खनिकायोगमनुयुक्तो
विहरन्नव्यक्तो बालोऽयमिति च मन्यमाना बोधिसत्त्वस्थान्ति-
कात्प्रक्रामन्तस्ते वाराणसीं गत्वा ऋषिपतने मृगदावे व्याहार्षुः ॥

तत्र बोधिसत्त्वमादित एव दुष्करचर्यां चरन्तं दश्यामि-
कदुहितरः कुमार्य उपतस्युर्दर्शनाय वन्दनाय पर्युपासनाय
च ॥ एककोलतिलतण्डुलप्रदानेन च प्रतिपादितोऽभूत् ॥ बला
च नाम दारिका बलगुप्ता च प्रिया च सुप्रिया च विजयसेना
च अतिमुक्तकमला च सुन्दरी च कुम्भकारी च उलुविक्षिका
च जटिलिका च सुजाता च नाम ग्रामिकदुहिता आभिः
कुमारिकाभिर्बोधिसत्त्वाय सर्व्वे ते यूषविधयः कृत्वोपनामिता

१ “फासोक्तं पूगयूषं हरेणुकयूषमथौदनकुल्माषमिति वा पाठः ।

२ “न शक्तितं” न शक्तमित्यर्थः ।

अभूवन् । तौ स्याभ्यवहृत्य बोधिसत्त्वः क्रमेण गोचरंग्रामे पिण्डा-
नभ्याचरन् वर्णरूपबलवानभूत् । तदग्रेण बोधिसत्त्वः सुन्दरः
अमणो महाअमण इत्याचक्षते ॥ तत्र भिक्षवः सुजाता ग्रामि-
कदुहिता बोधिसत्त्वस्य दुष्करचर्यां चरत आदित एव बोधि-
सत्त्वस्य व्रततपःसमुत्तरणार्थं शरीराप्यायतनहेताश्च प्रतिदिव-
समष्टशतं ब्राह्मणानां भोजयतिस्म । एवञ्च प्रणिदधाति स्म ।
मम भोजनं भुक्त्वा बोधिसत्त्वोऽनुत्तरां सम्यक्सम्बोधिमभिसम्बु-
ध्यतामिति ॥ तस्य मे भिक्षवः षड्वर्षव्यतिवृत्तस्य काषायाणि
वस्त्राणि परिजीर्णान्यभूवन् ॥ तस्य मे भिक्षव एतदभूत् । स
चेदहं कौपीनं प्रच्छादनं लभेयं शोभनं स्यात् ॥

तेन खलु पुनर्भिक्षवः समयेन सुजाताया ग्रामिकदुहितुर्दासी
राधा नाम्नी कालगताऽभूत् । सा शाणकैः परिवेष्ट्य श्मशानम-
पकथ्य त्यक्ताऽभूत् । तदहमेवाद्राक्षं पाण्डुदुकूलम् । ततोऽहं तत्
पाण्डुदुकूलं वाग्नेन पादेनाक्रम्य दक्षिणहस्तं प्रमार्यावनतोऽभू-
वन्तद्गृहीतुम् ॥ अथ भौमा देवा अन्तरिक्षाणां देवानां घोषमनु-
श्रावयन्ति स्म । आश्चर्यं मार्षा अद्भुतमिदं मार्षाः । यत्र हि नामैवं
महाराजकुलप्रसूतस्य चक्रवर्तिराज्यपरित्यागिनः पाण्डुदुकूले
चित्तन्नतमिति अन्तरिक्षा देवा भौमानां देवानां शब्दं श्रुत्वा
चातुर्महाराजिकानां देवानां घोषमुदीरयन्ति स्म । चातु-
र्महाराजिकास्त्रयस्तिंशतः, त्रयस्तिंशा यामानां, यामास्तुषि-
तानां, तुषिता निर्माणरतीनां, निर्माणरतयः परनिर्मितवश-
वर्तिनां, परनिर्मितवशवर्तिनां यावद्ब्रह्मकायिकानाम् ॥

इति हि भिन्नवस्तुत्क्षणं तल्लवं तन्मुहूर्त्तं यावदकनिष्ठभुव-
नादेकघोष एकः सनिर्नादोऽभ्युद्गतोऽभूत् । आश्चर्यमिदं मार्षा
अद्भुतमिदम् । यत्र हि नामैवं महाराजकुलप्रसूतस्य चक्रव-
र्त्तिराज्यपरित्यागिनः पाण्डुदुकूलं चित्तं नतमिति ॥

अथ बोधिसत्त्वस्य पुनरप्येतदभवत् । लभ्यं मया पाण्डुदुकूलं
स चेदुदकं लभेयं शोभनं स्यात् । ततस्तत्रैव देवताः पाणिना
महीं पराहन्ति स्म । तत्र पुष्करिणी प्रादुरभूत् । अद्यापि सा
पाणिहतेति पुष्करिणी मञ्जायते ॥ पुनरपि बोधिसत्त्वस्यैतद-
भूत् । लभ्यं मया पानीयं स चेच्छिलां लभेयम् । यत्रेदं पाण्डु-
दुकूलं प्रचालयेयं शोभनं स्यात् ॥ तत्रैव शक्रेण शिला तत्क्षण-
मेवापनिक्षिप्ताऽभूत् ॥ ततो बोधिसत्त्वस्तत्पाण्डुदुकूलं प्रचाल-
यति स्म ॥ अथ शक्रो देवराजो बोधिसत्त्वमेवमाह । ददेदं (१)
सत्पुरुष मच्चमहं प्रचालयामीति ॥

ततो बोधिसत्त्वः स्वयङ्कारितां प्रव्रज्यायाः सन्दर्शयितुं
तत्पाण्डुदुकूलं शक्रस्यादत्त्वां स्वयमेव प्रचालयति स्म । स आन्तः
क्लान्तकायोऽवतीर्य पुष्करिणीमुत्तरिष्यामीति ॥ मारेण च पा-
पीयसा ईर्ष्याधर्मपरीतेन पुष्करिण्या अत्युच्छ्रितानि तटानि नि-
र्मितान्यभूवन् । तस्याश्च पुष्करिण्यास्तीरे महात्ककुभपादपस्तत्र
देवतां बोधिसत्त्वो लोकानुवृत्त्या देवतानुग्रहार्थं चाब्रवीत् ।
आह । हे देवते वृक्षशाखाम् । तथा वृक्षशाखावनामिताऽभूत्तां
बोधिसत्त्वोऽवलम्ब्योत्तरति स्म । अवतीर्य च तत्ककुभपादप-

स्थाधस्तात् तत्पाण्डुकूलं सङ्घट्टीकृत्य शीवयति स्म ॥ अद्यापि तत्पाण्डुकूलशीवनमित्येवं सञ्जायते स्म ॥ अविमलप्रभो नाम शुद्धावासकायिको देवपुत्रः स दिव्याणि शीवराणि काषाय-रङ्गरक्तानि अमणसारूष्याणि बोधिसत्त्वायोपनामयति स्म । बोधिसत्त्वश्च तानि गृहीत्वा पूर्वार्धे निवास्य सङ्घट्टीप्रावृत्त्य गोचराभिमुखोऽभूत् । तत्र देवताभिरुत्प्लवासेनापतियामके नन्दिकयामिकदुहितुः सुजाताया आरोचितमभूत् । अर्द्धरा-त्रसमये यदर्थं त्वं महायज्ञं यजसे स तस्माद् व्रतादुत्तीर्षः स शुभमौदरिकमाहारमाहरिष्यति । त्वया च पूर्वं प्रणिधानं कृतं मम भोजनं भुक्त्वा बोधिसत्त्वोऽनुत्तरां सम्यक्सम्बोधिं सन्मोक्ष्यत इति । यत्ते करणीयं तत् कुरुष्वेति ॥

अथ खलु भिक्षवः सुजाता नन्दिकयामिकदुहिता तामां देवतानां तद्वचनं श्रुत्वा शीघ्रं गोमहस्रस्य क्षीरं सप्तकृतमारोद्धृ-तादय्यमोजोमण्डं गृहीते स्म । गृहीत्वा च सा तत्क्षीरमभिन-वमभिनवैस्तण्डुलैरभिनवायां स्थाल्यामभिनवां चुक्लीमुपलिप्य तद्भोजनं साधयति स्म । तस्मिंश्च साध्यमान इमानि पूर्वनिमित्तानि सन्दृश्यन्ते स्म ॥ तस्मिन् खल्वपि क्षीरे श्रीवत्सस्वस्तिकन-न्यावर्त्तपद्मवर्द्धमानादीनि मङ्गल्यानि सन्दृश्यन्ते स्म ॥ ततस्तस्या एतदभूत् । यादृशानीमानि पूर्वनिमित्तानि सन्दृश्यन्ते निः-संशयमिदं भोजनं भुक्त्वा बोधिसत्त्वोऽनुत्तरां सम्यक्सम्बोधिं प्राप्स्यति । सामुद्रिकज्ञानविधिज्ञश्च नैमित्तिकस्तं प्रदेशं प्राप्ते-ऽभूत् । सोऽपि तथैवावृताधिगमनमेव व्याकृतवान् । ततः

सुजाता तं पायसं पक्वं स्थण्डिलमुपलिष्य पुष्पैरवकीर्य गन्धो-
दकेनाभ्युक्ष्यासनं प्रक्षय्य सत्त्वत्योत्तरां नाम चेटोमामन्त्रयते
स्म। गच्छोत्तरे ब्राह्मणमानयाहमिदं मधुपायसमवलोकयामि ॥
साध्वार्येति प्रतिश्रुत्य पूर्वां दिशमगमत् ॥ सा तत्र बोधिसत्त्वं
पश्यति स्म। एवं पश्चिमामुत्तरामेव दिशं गच्छति स्म। तत्र
तत्र बोधिसत्त्वमेवाद्राचीत्। न कश्चित् सन्दृश्यते स्म ॥ ततः
सा गत्वा स्वामिनीमेवमाह। न खल्वार्येऽन्यः कश्चिद्दृश्यते अमणो
ब्राह्मणो वाऽन्यत्र यदा यत एव गच्छामि तत्र तत्र अमणमेव
सुन्दरं पश्यामि ॥ सुजाता आह।

गच्छोत्तरे स एव ब्राह्मणः स एव अमणस्तस्यैवार्थेऽयमा-
रम्भस्तमेवानय ॥ साध्वार्ये इत्युत्तरा गत्वा बोधिसत्त्वस्य चर-
णयोर्निपत्य सुजाताया नास्त्रोपनिमन्त्रयते स्म ॥ ततो भिक्षुवो
बोधिसत्त्वः सुजाताया ग्रामिकदुहितुर्निवेशनं गत्वा प्रक्षप्र
एवासने न्यसीदत् ॥

अथ खलु भिक्षुवः सुजाता ग्रामिकदुहिता सुवर्षमयीं
पात्रीं मधुपायससम्पूर्णां बोधिसत्त्वस्योपनामयति स्म ॥ अथ
बोधिसत्त्वस्यैतदभवत्। यादृशमिदं सुजातया भोजनमुप-
नामितं निःसंशयमहमद्यैनं भुक्तानुत्तरां सम्यक्सम्बोधिमभि-
सम्भोत्स्ये ॥

अथ बोधिसत्त्वस्तद्भोजनं प्रतिगृह्णन् सुजातां ग्रामिकदुहि-
तरमेतद्वोचत्। इयं भगिनि सुवर्षपात्री किं क्रियताम् ॥
साऽऽह। तवैव भवत्विति ॥

बोधिसत्त्व आह । न ममेदृशेन भाजनेन प्रयोजनम् ।

सुजाता आह । यथेष्टं क्रियताम् । नाहं विना भाजनेन कस्यचिद्भोजनं प्रयच्छामि ॥

अथ बोधिसत्त्वस्तं पिण्डपात्रमादायोरुविल्वाया निष्क्रम्य नागनदीं, पूर्वाह्नकालसमये नदीं नैरञ्जनामुपसङ्गम्य तं पिण्डपात्रं चीवराणि चैकान्ते निक्षिप्य नदीं नैरञ्जनामवतरति स्म गात्राणि शीतलीकर्तुम् । बोधिसत्त्वस्य खलु पुनर्भिक्षवः स्नातोऽनेकानि देवपुत्रशतसहस्राणि दिव्यागुरुचन्दनचूर्णविलेपनैर्नदीमालोकयन्ति स्म । दिव्यानि च नानावर्णानि कुसुमानि जले क्षिपन्ति स्म । यदुत बोधिसत्त्वस्य पूजाकर्म्मणे ॥

तेन खलु पुनः समयेन नदी नैरञ्जना दिव्यैर्गन्धैः पुष्पैश्च समाकुला भवति स्म । येन च गन्धोदकेन बोधिसत्त्वः स्नातोऽभूत् । तेन खलु पुनः समयेन शुद्धावासकायिकैर्देवपुत्रैः सर्व्व अन्यतीर्थिका निगृहीता अभूवन् । तं देवपुत्रकोटोनियुतशतसहस्राणि अभ्युत्क्षिप्य स्वकस्वकानि भवनानि नयन्ति स्म चैत्यार्थं पूजार्थञ्च ॥ यानि च बोधिसत्त्वस्य केशगणश्रूणभवन्तानि सर्व्वानि सुजाता ग्रामिकदुहिता मङ्गल्यानीति चैत्यार्थं च परिगृह्णीते स्म । नद्युत्तीर्णश्च बोधिसत्त्वः पुलिनं निरीक्षते स्म उपवेशकामः । अथ या नैरञ्जनायां नद्यां नागकन्या सा धरणीतलादभ्युद्गत्य मणिमयं मनोरमं भद्रासनं बोधिसत्त्वायोपनामयति स्म ॥ तत्र बोधिसत्त्वो निषद्य यावदर्थं तं मधुपायसं परिभुङ्क्ते स्म ॥ सुजाताया ग्रामिकदुहितुरनुकम्पामुपादाय

परिभुज्य तां सुवर्षपात्रीमनपेक्षो वारिणि प्रक्षिपति स्म । चित्र-
मात्राञ्च तां सागरो नागराजो चित्रकारबहुमानजातो गृहीत्वा
खभवनाभिमुखः प्रस्थितोऽभूत् पूजार्हेति कृत्वा ॥ अथ दशशत-
नयनः पुरन्दरो गरुडरूपमभिनिर्माय वज्रतुण्डो भूत्वा साग-
रस्य नागराजस्थानिकात्तां सुवर्षपात्रीं हर्तुमारब्धो यदा न
शक्नोति स्म तदा स्वरूपेणादरेण याचित्वा त्रयस्त्रिंशद्भवनं
नीतवान् चैत्यार्थं पूजार्थञ्च । नीत्वा पात्रीयात्रां नाम पर्वणि
प्रवर्त्तितवान् । अद्यापि च त्रयस्त्रिंशेषु देवेषु प्रतिसंवत्सरं
पात्रीमहो वर्त्तते । तच्च भद्रासनं तथैव नागकन्यया परि-
गृहीतं चैत्यार्थं पूजार्थञ्च ॥ समनन्तरपरिभुक्तश्च भिक्षुवो बोधि-
सत्त्वेनौदारिक आहारोऽथ तत्क्षणमेव बोधिसत्त्वस्य पुण्यबलेन
प्रज्ञाबलेन पूर्विककायशुभवर्षपुष्करतया प्रादुरभूत् । द्वात्रिं-
शच्च महापुरुषलक्षणानि अशीतिश्चानुव्यञ्जनानि व्योमप्रभाश्च ॥
तत्रेदमुच्यते ।

षड्वर्षं व्रततप उत्तरित्व भगवान् एवं मतिं चिन्तयेत्

स चेदहं ध्यानअभिज्ञज्ञानबलवानेवं कृशाङ्गोऽपि सन् ।

गच्छेथं द्रुमराज मूलं विटपी सर्वज्ञतां बुद्ध्यतुं

नो मे स्यादनुकम्पिता च जनता एवं भवेत् पश्चिमा (१) ॥

यत्तौदारिक भुक्त भोजनवरं काये बलं कृत्वा ना

१ “षड्वर्षं” षड्वर्षैः । “व्रततप उत्तरित्व” व्रततपोभिरुत्तीर्य । “चिन्तयेत्” अचिन्तयत । “ध्यानअभिज्ञज्ञानबलवान्” ध्यानाभिज्ञानज्ञानबलवान् । “द्रुमराज मूलं” द्रुमराजस्य मूले । “विटपी” विटपिनः । “बुद्ध्यतुं” बोद्धुं ।

गच्छेयं द्रुमराज मूल विटपी सर्वज्ञतां बुद्ध्यतुम् ।
 आह्वैवं ते च पुण्य देवमनुजा लूहेन ज्ञानेक्षिणा
 नो शक्तासि य बुद्धिना य अमृतं कायेन ते दुर्बलाः (१) ॥
 सा च ग्रामिक धीतपूर्वचरिता नाम्ना सुजाता इति
 यज्ञं नित्यं यजति एवमनसा सिद्धे व्रतं नायके ।
 सा देवान् निशम्य चोदन तदा गृह्या मधुपायसं
 उपगम्या नदितीरि हृष्टमनसा नैरञ्जनानास्थिता (२) ॥
 सो चाकल्पसहस्रचीर्षचरितः शान्तप्रशान्तेन्द्रियो
 देवैर्नागगणैर्ऋषीपरिवृतो आगत्य नैरञ्जनाम् ।
 तीर्णस्था च कुमार ससत्त्व मतिमां स्नाने मतिं चिन्तयन्
 श्रौरुह्या नदि स्नापि शुद्ध विमलो लोकानुकम्पी मुनिः (३) ॥
 देवाः कोटिसहस्र हृष्टमनसा गत्वानि चूर्णानि च
 श्रौरुह्या नदि लोदयन्ति शलिलं स्नानार्थं सत्त्वोत्तमे ।
 स्नाना स्नात्व च बोधिसत्त्व विमलस्तीरे स्थितः स्मरतो

१ “यत्नौदरिक भुक्त्वा” यत्नौदरिकं भुक्त्वा । “छात्वना” छात्वा नेति पादपूरणार्थ-
 भेव । “द्रुमराज मूल विटपी” द्रुमराजस्य मूले विटपिनः । “बुद्ध्यतुं” बोद्धुं ।
 “आह्वैवं” आह्वरेवं । “पुण्य” पुण्याः । “ज्ञानेक्षिणा” ज्ञानेक्षणा । “नो शक्तासि
 य” नोशक्ता आसन् ये । “बुद्धिना य” बुद्ध्या ये । “अमृतं” अमृतं प्राप्तमित्यर्थः ।

२ “ग्रामिक” ग्रामिका । “धीतपूर्वचरिता” अधीतपूर्वचरिता । “एवमनसा”
 एवमनसा इतिशुद्धा इत्यर्थः । “सिद्धे व्रतं नायके” सिद्धेव्रतं नायके नायकस्ये-
 त्यर्थः । “चोदन” चोदनं । “गृह्या” गृह्येत्वा । “मधुपायसं” मधुपायसम् ।
 “उपगम्या” उपगम्य । “नदितीरि” नदीतीरं । “नैरञ्जनानास्थिता” नैरञ्ज-
 नानास्थिता ।

३ “सो चाकल्प” स चाकल्प । “ऋषीपरिवृतो” ऋषिपरिवृतो । “तीर्णस्था
 च कुमार ससत्त्व मतिमां” “तीरस्थश्च कुमारः ससत्त्वो मतिमान् । “श्रौरुह्या
 नदि स्नापि” श्रौरुह्य नद्यां स्नातः । “शुद्ध” शुद्धो ।

हर्षुर्देवसहस्रं स्नानं सलिलं पूजार्थं सत्त्वोत्तमे^(१) ॥

काषायाणि च वस्त्राणि निर्मलं शुभां तां देवपुत्रोऽददत्
कल्पीयानि च सन्निवास्य भगवांस्तोरे हि नद्यां स्थितः ।

नागाकन्योदग्रहृष्टमनसा भद्रासनं साऽन्यसीत्

यत्रासौ निषसाद् शान्तमनसो लोकस्य चक्षुष्करः^(२) ॥

दत्त्वा भोजनं सुजात मतिमां स्वर्षामये भाजने

घन्दित्वा चरणानि सा प्रमुदिता परिभुङ्क्ष्व मे सारथे ।

भुक्त्वा भोजनं यावदर्थं मतिमां पात्रीं जले प्राक्षिपेत्

तां जयाह पुरन्दरः सुरगुरुः पूजां करिष्याम्वहम्^(३) ॥

यद्भुक्तञ्च जिनेन भोजनवरमौदारिकं तत्क्षणे

तस्य कायबलञ्च तेजश्रिया पूर्वं यथा संस्थितम् ।

धर्मां कृत्य कथा सुजात मरुणां कृत्वा च अर्थं बद्धं

सिंहाहंसगतिर्गजेन्द्रगमनो बोधिद्रुमं सम्प्रस्थितः^(४) ॥

इति नैरञ्जनापरिवर्ती नामाष्टादशः ॥ १८ ॥

१ “कोटिसहस्रं” कोटिसहस्राणि । गत्वानि इति सर्वत्र एवं पाठः । अत्र गन्धानि इति पाठे अर्पः सङ्गच्छति । “ओरुद्या” अवरुद्या । “नदि लोदयन्ति” नदीमालो-
दयन्ति स्म । “स्नानार्थं सत्त्वोत्तमे” स्नानार्थं सत्त्वोत्तमस्य । “स्नानां स्नात्वा” स्नानं
स्नात्वा । “बोधिसत्त्व विमलः” बोधिसत्त्वो विमलः । “सूरतो” सुरतो । “हर्षुर्दे-
वसहस्रं” जहर्षुर्देवसहस्राणि । “स्नानं सलिलं पूजार्थं सत्त्वोत्तमे” स्नानात् सलिलं
पूजार्थं सत्त्वोत्तमस्य ।

२ “निर्मलं शुभां तां” निर्मलानि शुभानि तानि । “कल्पीयानि” आकल्पनी-
यानि परिधानयोग्यानीति भावः । “नद्यां” नद्याः । “नागाकन्यो-” नागाकन्यो-
। “शान्तमनसो” शान्तमनसाः ।

३ “सुजात मतिमां” सुजाता मतिमती । “स्वर्षामये” स्वर्षमये । “भोजनं या-
वदर्थं मतिमां” भोजनं यावदर्थं मतिमान् । “प्राक्षिपेत्” प्राक्षिपत् ।

४ “मौदारिकं” मौदारिकं । “तेजश्रिया” तेजःश्रिया । “धर्मां कृत्य” धर्मान्
कृत्वा । “कथा” कथा । “सुजात” सुजातायाः । “मरुणां” मरुणां । “बद्धं” बद्धं ।
“सिंहाहंसगतिः” सिंहाहंसगतिः “सम्प्रस्थितः” अत्र प्रस्थित इति पाठे न हन्द्वाभङ्गः ।

जनविंशध्यायप्रारम्भः ।

इति हि भिक्षुवो बोधिभक्तो नद्यां नैरञ्जनायां स्नात्वा च
 भुक्त्वा कायबलस्थामं सञ्जनय्य येन षोडशाकारसम्पन्नपृथिवी-
 प्रदेशे महाबोधिद्रुमराजमूलं तेन प्रतस्थे विजयाय तथा च
 गत्या । याऽसौ महापुरुषाणां गतिरनुचरितगतिः । इन्द्रयष्टि-
 गतिः सुसंस्थितगतिः । मेरुराजगतिरजिह्मगतिरकुटिलगतिर-
 नुपद्रुतगतिरविलम्बितगतिरलुलितगतिरखलितगतिरसङ्घट्टि-
 तगतिरलीनगतिरविलम्बित(१)गतिरचपलगतिः सलीढगति-
 विमलगतिः शुभगतिरदोषगतिरमोहगतिररक्तगतिः सिंहगति-
 र्हेमराजगतिर्नागगतिर्नारायणगतिर्धरणीतलासंघट्टगतिः सह-
 स्रारचक्रधरणीतलचित्रगतिः । जालाङ्गुलिताम्रनखगतिः । ध-
 रणीतलनिर्नादगतिः । शैलराजसङ्घटनगतिः । उत्कूलनिकूलस-
 मकरचरणगतिः । जालाकराभारप्रमुत्सर्जनसत्त्वसंस्पृशनसुगति-
 गमनगतिः । विमलपद्मक्रमनिक्षपणगतिः । पूर्वशुभसुचरित-
 गमनगतिः । पूर्वबुद्धसिंहाभिगमनगतिः । वज्रदृढाभेद्याशय-
 गतिः । सर्वोपायगतिः । सर्वोपायदुर्गतिपिथनगतिः । सर्व-
 सुखसञ्जननगतिः । मोक्षपथसन्दर्शनगतिः । मारबलापकरण-
 गतिः । कुगतिगणपरप्रवादिसहधर्मनिग्रहणगतिः । कर्मपट-
 लक्लेशविधमनगतिः । संसारपक्षापक्षकरणगतिः । शक्रब्रह्मम-
 हेश्वरलोकपालाभिभवगतिः । त्रिसाहस्रमहासाहस्रैकशूर-

गतिः । स्वयम्भूरभिभूगतिः (१) । सर्वज्ञज्ञानाभिगमनगतिः ।
स्मृतिमतिगतिः । समभिगमनगतिर्जैरामरणप्रशमगतिः । शिव-
वीजामराभयनिर्वाणपुरगमनगतिः । ईदृश्या गत्या बोधिमण्डो
बोधिमण्डं सम्प्रस्थितोऽभूत् ॥

इति हि भिन्नवो यावच्च नद्या नैरञ्जनाया यावच्च बोधिम-
ण्डादेतस्मिन्नन्तरे वातबलाहकैर्देवपुत्रैः संसृष्टमभूत् । वर्षबलाह-
कैर्देवपुत्रैर्गन्धोदकेन सिक्तमभूत् पुष्पैश्चावकीर्णमभूत् । यावदेव
त्रिसाहस्रलोकधातौ वृक्षास्ते सर्वे येन बोधिमण्डस्तेनाभिन-
ताया अभूवन् । येऽपि च तदहोजातबालदारकास्तेऽपि बोधि-
मण्डशीर्षकाः स्वपन्ति स्म ॥ येऽपि चेह त्रिसाहस्रमहासाह-
स्रलोकधातौ सुमेरुप्रमुखाः पर्वतास्तेऽपि सर्वे येन बोधिमण्ड-
प्रणता (२) अभूवन् । नदीं नैरञ्जनामुपादाय यावद्बोधिमण्डो-
ऽस्मिन्नन्तरे कामावचरैर्देवपुत्रैः क्रोशविस्तारैकप्रमाणो मार्गो-
ऽभिव्यूहितोऽभूत् । तस्य च मार्गस्य वामदक्षिणपार्श्वयोः सप्तरत्न-
मयी वेदिका(३)ऽभिनिर्मिताऽभूत् । सप्तताला उच्चैस्त्वेन उपरि-
ष्टाद्रत्नजालसञ्चन्ना दिव्यच्छत्रध्वजपताकासमलङ्कृता । द्रुघुक्षपे
सप्तरत्नमयास्ताला अभिनिर्मिता अभूवन् ॥ तस्या वेदिकाया
अभ्युङ्गतात् सर्वस्माच्च तालाद्रत्नसूत्राद् द्वितीयतालमवसक्त-
मभूत् । द्वयोश्च तालयोर्मध्ये पुष्करिणी मापिताऽभूत्ता गन्धो-

१ स्वयम्भूवोऽभिभूगतिरिति शब्दः पाठः ।

२ “येन बोधिमण्डप्रणता” येन बोधिमण्डस्तेनप्रणता अभूवन् इत्यर्थः ।

३ वेदिका-पुष्करिणी- विशेषणं सर्वत्र बद्धत्वमपेक्षितम् ।

इकपरिपूर्णा सुवर्षबालुकासंस्तृता उत्पलपद्मकुमुदपुण्डरीकस-
 च्छन्ना रत्नवेदिकापरिवृता-वैदूर्यमणिरत्नसोपानप्रत्युप्ता आ-
 तिवलाहका(१)हंसचक्रवाकमयूरोपकूजिता । तं च मार्गमशी-
 त्यप्सरःसहस्राणि गन्धोदकेन सिञ्चन्ति स्म ॥ अशीत्यप्सरःसह-
 स्राणि मुक्तकुसुमैरभ्यवकिरन्ति स्म दिव्यैर्गन्धवद्भिः । सर्वस्य च
 तालवृक्षस्य पुरतो रत्नव्योमकः संस्थितोऽभूत् । सर्वस्मिञ्च
 रत्नव्योमके अशीत्यप्सरःसहस्राणि चन्दनागरुचूर्णकपुटापरि-
 गृहीतानि कारानुसारिधूपघटिकापरिगृहीतानि स्थितान्यभू-
 वन् । सर्वस्मिञ्च रत्नव्योमके पञ्चपञ्चाप्सरःसहस्राणि दिव्य-
 सङ्गीतिसम्प्रवादितस्थितान्यभूवन् ॥

इति हि भिचवो बोधिसत्त्वः प्रकम्पमानैः क्षेत्रै रश्मिकोटी-
 निच्युतशतसहस्राणि निस्सारयंस्वर्यशतसहस्रैः प्रवाद्यमानैर्महता
 पुष्पाद्येन प्रवर्षता अप्सरस्सहस्रैर्भाम्यमाणैर्दुन्दुभिःशतसहस्रैः
 पराहन्यमानैर्गर्ज्जद्भिः प्रगर्ज्जद्भिर्हयगजवृषभैः प्रदक्षिणीकु-
 र्व्यद्भिः शुक्रशारिकाकोकिलकलत्रिङ्गजीवञ्जीवकहंसकौञ्चमयू-
 रचक्रवाकशतसहस्रैरुपनाम्यमानैर्मङ्गल्यशतसहस्रैरनेनैव रूपेण
 मार्गव्यूहेन बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वो गच्छति स्म ॥ यां च रात्रिं
 बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वोऽद्भुतकामोऽभूत् । तामेव रात्रिं वश-
 वर्त्ती नाम त्रिसाहस्रमहासाहस्राधिपतिर्ब्रह्मा सहान्यतिं पार्ष-
 दमामन्वैवमाह । यत् खलु मार्ष जानीयाः । एष स बोधि-
 सत्त्वो महासत्त्वो महासन्नाहसन्नद्धो महाप्रतिज्ञानुसृतो दृढ-

सन्नाहसन्नद्धोऽपरिखिन्नमानसः सर्व्वबोधिसत्त्वचर्यासुनिर्यातः
 सर्व्वपारमितासु पारङ्गतः सर्व्वबोधिसत्त्वभूमिषु वशिताप्राप्तः
 सर्व्वबोधिसत्त्वाश्रयसुविशुद्धः सर्व्वसत्त्वेन्द्रियेष्वनुगतः सर्व्वतथाग-
 तगुह्यस्थानेषु सुप्रविष्टः सर्व्वमारकर्म्मपथसमतिक्रान्तः सर्व्वकुश-
 लमूलेष्वपरप्रत्ययः सर्व्वतथागतैरधिष्ठितः सर्व्वसत्त्वेषु प्रमोक्षमा-
 र्गदेशयिता महासार्थबाहः सर्व्वमारमण्डलविध्वंसनकरः त्रि-
 साहस्रमहासाहस्रैकग्रूरः सर्व्वधर्मभैषज्यसमुदाजीतो महावैद्य-
 राजो विमुक्तिपट्टाबद्धो महाधर्मराजो महाप्रज्ञाप्रभोत्सर्जन-
 करो महाकेतुराजोऽष्टलोकमर्मानुपलिप्तो महापद्मभूतः सर्व्व-
 धर्मधारणा सम्प्रमुखितो महासागरभूतोऽनुनयप्रतिघापगतो-
 ऽचलोप्रकम्पी महासुमेरुभूतः सुनिर्मलः सुपरिशुद्धः सर्व्ववल-
 यितबुद्धिर्महामणिरत्नभूतः सर्व्वधर्मवशवर्त्ती सर्व्वकम्मन्यचित्तो
 महाब्रह्मभूतो बोधिसत्त्वो बोधिमण्डमुपसङ्ग्रामति मारसैन्य-
 प्रधर्षणार्थमनुत्तरां सम्यक्सम्बोधिमभिसम्बोद्धुकामो दशबल-
 वैशारद्याष्टादशवैणिकबुद्धधर्मपरिपूरणार्थं महाधर्मचक्रप्रवर्त्त-
 नाथं महासिंहनादनादनाथं सर्व्वसत्त्वान् धर्मदानेन सन्तर्प-
 णार्थं सर्व्वसत्त्वानां धर्मचक्षुर्विशोधनार्थं सर्व्वपरप्रवादीनां सह-
 धर्मेण निग्रहार्थं पूर्व्वप्रतिज्ञापरिपूरि (१) सन्दर्शनार्थं सर्व्वधर्मै-
 श्वर्य्यवशिताप्राप्त्यर्थम् । तत्र युष्माभिर्मार्षाः सर्व्वैरेव बोधिसत्त्वस्य
 पूजोपस्थानकर्म्मण्युत्सुकैर्भवितव्यम् ॥ अथ खलु वशवर्त्ती महा-
 ब्रह्मा तस्यां वेलायामिमा गाथा अभाषत ॥

यस्या तेजेन पुण्यतस्य शिरिये ब्राह्मः पयो ज्ञायते
 मैत्री वा कर्णा उपेक्षमुदिताध्यानान्यभिज्ञा तथा ।
 सोऽयं कल्पसहस्रचोर्षचरितो बोधिद्रुमं प्रस्थितः
 पूजां साधु करोथ तस्य मुनिना आशाव्रते साधनाम् (१) ॥
 यं गत्वा शरणं न दुर्गतिभयं प्राप्नोति नैवाक्षयं
 देवेष्विष्टसुखञ्च प्राप्य विपुलां ब्रह्मालयं गच्छति ।
 षड्वर्षाणि चरित्वा दुष्करचरिं यात्येष बोधिद्रुमं
 साधु सर्व्वि उदयहृष्टमनसः पूजास्य कुर्व्वामहे (२) ॥
 राजाऽसौ त्रिसहस्र ईश्वरवरो धर्मेश्वरः प्रार्थिवः
 शक्रो ब्रह्मपुरे च चन्द्रसूर्यौ नास्यस्य कश्चित्समः ।
 यस्या जाते क्षेत्रकोटिनियुताः सङ्कल्पिता षड्विधा
 सैषोऽद्य व्रजते महाद्रुमवरं मारस्य जेतुं चमून् (३) ॥
 मूर्द्ध्नि यस्य न शक्यमीक्षितुमिह ब्रह्मालयेऽपि स्थितैः
 कायो यस्य वरायलक्षणधरो द्वात्रिंशताऽलङ्कृतः ।
 वाग्यस्येह मनोज्ञवल्गुमधुरा ब्रह्मस्वरा सुस्वरा
 चित्तं यस्य प्रशान्तं (४) दोषरहितं गच्छाम तत्पूजने ॥

१ “यस्या तेजेन पुण्यतस्य शिरिये” यस्य तेजसा पुण्येन श्रिया । “पयो” पन्थाः ।
 “उपेक्षमुदिताध्यानान्यभिज्ञा” उपेक्षामुदिताध्यानान्यभिज्ञाः । “करोथ” कुरुत ।
 “मुनिना आशाव्रते साधनाम्” मुनीनां आशाव्रतस्य साधिकाम् इत्यर्थः ।

२ “विपुलां” विपुलं । “चरित्वा दुष्करचरिं” चरित्वा दुष्करचर्यां । “साधु
 सर्व्वि” साधु सर्व्वं ।

३ “त्रिसहस्र ईश्वरवरो” त्रिसहस्रेश्वरवरो “यस्या जाते क्षेत्रकोटिनियुताः
 सङ्कल्पिता षड्विधा” यस्मिन्जाते क्षेत्रकोटिनियुतानि सङ्कल्पितानि षड्विधानि “चमून्”
 चमूः ।

४ “प्रशान्तं” प्रशान्तं ।

येषां वा मति ब्रह्मशक्रभवने नित्यं सुखं चेयितुं .

अथदा सर्वकिलेशबन्धनलतां च्छेत्तुं हि तां जालिनीम् ।

अश्रुत्वा परतः स्पृशेयममृतं प्रत्येकबोधि शिवां

बुद्धत्वं यदि वेत्सितं त्रिभुवने पूजेत्सौ नायकम् (१) ॥

त्यक्ता येन ससागरा वसुमती रत्नान्यनन्तान्यथो

प्रासादाश्च गवाक्षहर्म्यकलिका युग्यानि यानानि च ।

भूम्यालङ्कृत पुष्पदाम रुचिरा उद्यानकूपामला

हस्ता पादशिरोत्तमाङ्गनयनाः सो बोधिमण्डोन्मुखः (२) ॥

इति हि भिक्षवस्त्रिसाहस्रमहासाहस्रिको महाब्रह्मा इमं
त्रिसाहस्रमहासाहस्रं लोकधातुं तत्क्षणं समध्यतिष्ठत । पा-
णितलजातमपगतसकठिसमुत्सदमणिमुक्तावज्रवैदूर्यशङ्खशिला-
प्रवालरजतजातरूप्यनीलमृदुककुण्डकजातप्रदक्षिणनद्यावर्तका-
च्चिलिन्दिकसुखसंस्पर्शैश्च तणैरिमं त्रिसाहस्रमहासाहस्रं लो-
कधातुं सञ्जादितमध्यतिष्ठत । सर्वे च तदा महासमुद्रा धर-
णीतलसंस्थिता अभूवन् ॥ न च जलचराणां सत्त्वानां कश्चि-
दिहेतोऽभूत् । इमं चैव लोकधातुमलङ्कृतं दृष्ट्वा च दशसु दिक्षु
शक्रब्रह्मलोकपालैर्बोधिसत्त्वस्य पूजाकर्माणे बुद्धचेत्रशतसहस्राणि

१ “मति ब्रह्मशक्रभवने” मतिर्ब्रह्मशक्रभवने । “सुखं चेयितुं” सुखं चयितुं ।
“सर्वकिलेशबन्धनलतां” सर्वक्लेशबन्धनलतां । “प्रत्येकबोधि शिवां” प्रत्येकबोधेः
शिवं । “वेत्सितं” विविदिष्टं । “पूजेत्सौ” पूजयतु इमं ।

२ “भूम्यालङ्कृत पुष्पदामरुचिरा” भूम्यालङ्कृता पुष्पदामानि रुचिराणि । “उद्यान-
कूपामला” उद्यानकूपा समला । “पादशिरोत्तमाङ्गनयनाः” पादशिरोत्तमाङ्ग-
नयनानि । “सो बोधिमण्डोन्मुखः” स बोधिमण्डोन्मुखः ।

समलङ्कितान्यभूवन् ॥ बोधिसत्त्वैश्च दिव्यमानुष्यकार्तिक्रान्तैः पूजा-
द्युद्देशसु दिक्ष्वप्रमेयाणि बुद्धचेत्राणि प्रतिमण्डितान्यभूवन्
बोधिसत्त्वस्य पूजाकर्माणे । सर्वाणि च तानि बुद्धचेत्राण्येकस्मि-
न्नेव सन्दृश्यन्ते नानाव्यूहालङ्कारालङ्कितानि च । न च भूयो
लोकान्तरिका न च कालपर्वता न चक्रवाडमहाचक्रवाडाः
प्रज्ञायन्ते स्म । सर्वाणि च तानि बुद्धचेत्राणि बोधिसत्त्वस्या-
भया स्फुटानि सन्दृश्यन्ते स्म ॥

षोडश च बोधिमण्डपरिपालका देवपुत्राः । तद्यथा उत्ख-
ली च नाम देवपुत्रमुत्खली च नाम प्रजापतिश्च पूरुबलश्च
केयूरबलश्च सुप्रतिष्ठितश्च महीधरश्च अवभासकरश्च विमलश्च
धर्मचरश्च धर्मकेतुश्च सिद्धपात्रश्चाप्रतिहतनेत्रश्च महाव्यूहश्च
शीलविशुद्धनेत्रश्च पद्मप्रभश्च । इतीमे षोडश बोधिमण्डप्र-
तिपालदेवपुत्राः सर्वेऽवैवर्त्यचान्तिप्रतिलम्बास्ते बोधिसत्त्वस्य
पूजार्थं बोधिमण्डं मण्डयन्ति स्म समन्तादशीतियोजनानि
सप्तरत्नवेदिकाभिः परिवृतं सप्तभिस्तालपङ्क्तिभिः सप्तभी रत्न-
किङ्किणीजालैः सप्तरत्नसूत्रैः परिवृतं सप्तरत्नप्रत्युप्तैश्च जाम्बू-
नदसुवर्णपटैः सुवर्णसूत्रैर्जाम्बूनदसुवर्णपद्मैश्चावकीर्णैः सारवर-
गन्धनिर्घूपितं रत्नजालसञ्चलम् । ये च दशसु दिक्षु नाना-
लोकधातुषु विविधा वृक्षाः सन्त्यभिजाता दिव्यमानुष्यका-
स्तेऽपि सर्वे तत्र बोधिमण्डे सन्दृश्यन्ते स्म । याश्च दशसु दिक्षु
नानाप्रकारा, जलजस्थलजपुष्पजातयस्ता अपि सर्वास्तत्र बोधि-
मण्डे सन्दृश्यन्ते स्म । येऽपि च दशसु दिक्षु नानालोकधातुषु

बोधिसत्त्वा बोधिमण्डालङ्कुर्वन्त्य(१)प्रमाणपुण्यज्ञानिसम्भारव्यू-
हैस्तेऽपि तत्र बोधिमण्डे सन्दृश्यन्ते स्म ॥

इति हि भिक्षवो बोधिमण्डपरिपालकैर्देवपुत्रैस्तादृशा व्यूहा
बोधिमण्डाभिनिर्मिता (२) अभूवन् । यान् दृष्ट्वा देवनागयक्षग-
न्धर्व्वासुराः स्वभवनानि ज्ञानसञ्ज्ञामुत्पादयामासुः । तांश्च
व्यूहान् दृष्ट्वाऽत्यथं चित्रोकारमुत्पादयामासुः । उदानञ्चोदा-
नयामासुः साध्वहोऽचिन्त्यः पुण्यविपाकनिख्यन्द इति ॥ चत्वारश्च
बोधिवृक्षदेवताः । तद्यथा वेणुश्च वल्गुश्च सुमनश्च ओजोपतिश्च
एते चत्वारो बोधिवृक्षदेवता बोधिसत्त्वस्य पूजार्थं बोधिवृक्षमा-
ययन्ति (३) स्म मूलसम्पन्नं स्कन्धसम्पन्नं शाखापत्रपुष्पफलसम्पन्न-
मारोहपरिणाहसम्पन्नं प्रासादिकं दर्शनीयमशीतिस्तालमुच्चैस्तेन
तदनुरूपेण परिणाहेन चित्रं दर्शनीयं मनोरमं सप्तभी रत्न-
वेदिकाभिः परिवृतं सप्तभी रत्नतालपङ्क्तिभिः सप्तभी रत्न-
किङ्किणीजालैः सप्तभी रत्नसूत्रैः समनुपरिवृतं पारिजातकको-
विदारप्रकाशमद्वयचक्षुर्दर्शनम् ॥ स च पृथिवीप्रदेशस्त्रिमाह-
स्रमहासाहस्रलोकधातुर्वज्रेणाभिदृढः सारो(४)ऽभेद्यवज्रमयः
संस्थितोऽभूत् । यत्र बोधिसत्त्वा निषण्णोऽभूद् बोधिमभिसम्बो-
द्धकामः ॥

इति हि भिक्षवो बोधिसत्त्वेन बोधिमण्डमुपसङ्क्रमता तथा-

१ "बोधिमण्डालङ्कुर्वन्त्य-" बोधिमण्डमलङ्कुर्वन्त्य- ।

२ "बोधिमण्डाभिनिर्मिता" बोधिमण्डमभिताभिनिर्मिता इत्युचितम् ।

३ "माययन्ति" मायान्ति ।

४ "वज्रेणाभिदृढः सारो" वज्रादपि दृढसारो ।

रूपा कायात्प्रभा मुक्ताऽभृद् यथा प्रभया सर्वेऽघायाः शान्ता
 अभूवन् । सर्वाण्यक्षराणि पिथिनितान्यभूवन् (१) । सर्वदुर्गति-
 वेदनाश्चापशोषिता अभूवन् । ये च सत्त्वा विकलेन्द्रिया अभूवन्
 ते सर्वे परिपूर्णन्द्रियाण्यनुप्राप्नुवन् । व्याधिताश्च व्याधिभ्यो व्यामु-
 च्यन्त । भयार्दिताश्चाश्वासप्राप्ता अभूवन् । बन्धनबद्धाश्च बन्ध-
 नेभ्यो व्यामुच्यन्त । दरिद्रसत्त्वाश्च भोगवन्तोऽभूवन् । क्लेशसन्त-
 त्नाश्च सत्त्वा निष्परिदाहका अभूवन् । बुभुक्षिताश्च सत्त्वाः पूर्णा-
 दरा अभूवन् । पिपासिताश्च तृषापगता अभूवन् । गुर्विण्यश्च
 सुखेन प्रसूयन्ते स्म । जीर्णदुर्बलाश्च बलसम्पन्ना अभूवन् । न च
 कस्य चित् सत्त्वस्य तस्मिन् समये रोगो बाधते द्वेषो वा मोहो वा
 क्रोधो वा लोभो वा खिलं वा व्यापादो वा ईर्ष्या वा मात्सर्या
 वा । न कश्चित्सत्त्वस्तस्मिन् समये म्रियते स्म न च्यवते स्म नोप-
 पद्यते स्म । सर्वसत्त्वाश्च तस्मिन् समये मैत्रचित्ता हितचित्ताः
 परस्परं मातापितृसञ्जिनोऽभूवन् ॥ तत्रेदमुच्यते ।

यावच्चावीचिपर्यन्तं नरका घोरदर्शनाः ।

दुःखं प्रशान्तं सत्त्वानां क्षिप्रं विहन्ति वेदनाम् (२) ॥

तिर्यग्गोनिषु यावन्तः सत्त्वा अन्योन्यघातकाः ।

मैत्रचित्ता हितचित्ता जाताः स्पृष्टाभाभिर्महामुनेः ॥

प्रेतलोकेषु यावन्तः प्रेताः क्षुत्तर्षपीडिताः ।

प्राप्नुवन्धनपानानि बोधिसत्त्वस्य तेजसा ॥

१ "पिथिनितान्यभूवन्" प्रथितान्यभूवन् ।

२ क्षिप्रं विहन्ति वेदनामित्यस्य क्षिप्रं विहता वेदना अभवदित्यर्थः ।

अक्षरा पिथिताः सर्वे (१) दुर्गतिश्चोपशोषिता ।
 सुखिताः सर्वसत्त्वाश्च दिव्यमौख्यसमर्पिताः ॥
 क्लृप्ताः श्रोत्रविहीनाश्च ये वान्ये विकलेन्द्रियाः ।
 सर्वेन्द्रियैः सुसम्पूर्णा जाताः सर्वाङ्गशोभनाः ॥
 रागद्वेषादिभिः क्लेशैः सत्त्वा बाधन्त ये सदा (२) ।
 शान्तक्लेशस्तदा सर्वे जाताः सुखसमर्पिताः ॥
 उन्नत्ताः सृष्टिमन्तश्च दरिद्रा धनिनस्तथा ।
 व्याधिता रोगनिर्मुक्ता मुक्ता बन्धनबद्धकाः ॥
 न खिलं न च मात्सर्यं व्यापादो न च विग्रहः (३) ।
 अन्योन्यं सम्प्रकुर्वन्ति मैत्रचित्ताः स्थितास्तदा ॥
 मातुः पितुश्चैकपुत्रे हि यथा प्रेम प्रवर्तते ।
 तथान्योन्येन (४) सत्त्वानां पुत्रप्रेम तदाऽभवत् ॥
 बोधिसत्त्वप्रभाजालैः स्फुटाः क्षेत्रा ह्यचिन्तियाः ।
 गङ्गाबालुकसङ्ख्याताः समन्ताद्दे दिशो दश (५) ॥
 न भूयश्चक्रवालाश्च दृश्यन्ते कालपर्वताः ।
 सर्वे ते विपुला क्षेत्रा दृश्यन्त्येकं यथा तथा (६) ॥
 पाणितलप्रकाशाश्च दृश्यन्ते सर्वरत्निकाः ।

१ “अक्षरा पिथिताः सर्वे” अक्षराणि प्रथितानि सर्वाणि ।

२ “बाधन्त ये सदा” बाध्यन्ते ये सदा इत्यर्थः ।

३ “व्यापादो न च विग्रहः” व्यापादं न च विग्रहमित्यर्थः ।

४ “तथान्योन्येन” तथान्योन्यं ।

५ “स्फुटाः क्षेत्रा ह्यचिन्तियाः गङ्गाबालुकसङ्ख्याताः” स्फुटानि क्षेत्राणि ह्यचिन्तितानि गङ्गाबालुकसङ्ख्यातानि इत्यर्थः ।

६ “सर्वे ते विपुला क्षेत्राः” सर्वाणि तानि विपुलानि क्षेत्राणि । उन्नरत्नापि विशेषेण नपुंसकत्वं योग्यम् यथा “सर्वरत्निकाः” सर्वरत्नकानि ।

बोधिसत्त्वस्य पूजार्थं सर्वक्षेत्रां अलङ्कृताः (१) ॥
 देवाश्च षोडश तथा बोधिमण्डोपचारकाः ।
 अलञ्चक्रुर्बोधिमण्डमशीतियोजनायतम् ॥
 ये च केचिन्महाव्यूहाः क्षेत्रकोटीध्वनन्तकाः ।
 ते च सर्वत्र दृश्यन्ते बोधिसत्त्वस्य तेजसा ॥
 देवा नागास्तथा यक्षाः किन्नराश्च महोरगाः ।
 खानि खानि विमानानि शशानानीव मेनिरे ॥
 तान्व्यूहान् सन्निरिच्छेह विस्मिताः सुरमानुषाः ।
 साधुः पुण्यस्य निख्यन्दः सम्यक्षेयमीदृशी ॥
 करोति वै ततो योगं कायवाङ्मनसा तथा ।
 सर्वार्थाश्चास्य सिद्ध्यन्ति येऽभिप्रेता मनोरमाः ॥
 अभिप्राया यथान्येषां पूरिताश्चरता पुरा ।
 विपाकः कर्मणस्तस्य सम्यज्जातेयमीदृशी ॥
 अलङ्कृतो बोधिमण्डश्चतुर्भिर्बोधिदेवतैः (२) ।
 पारिजातो दिवि यथा तस्मादपि विशिष्यते ॥
 गुणाः शक्या न ते वाचा सर्व्वे सम्यरिकीर्त्तितुम् ।
 ये व्यूहा बोधिमण्डस्य देवतैरभिसंस्कृताः (३) ॥
 इति हि भित्तवस्तया बोधिसत्त्वस्य कायप्रमुक्तया प्रभया
 कालिकस्य नागराजस्य भवनमवभासितमभूद् विशुद्धया विम-

१ "सर्वक्षेत्रां अलङ्कृताः" सर्वक्षेत्राणि अलङ्कृतानि ।

२ "बोधिदेवतैः" बोधिदेवताभिरिति साधुः ।

३ "देवतैरभि" देवताभिरभि ।

लया कायधित्तप्रल्हादोद्विल्यजनन्या(१)सर्वक्लेशार्पकर्षिण्या स-
र्वसत्त्वसुखप्रोतिप्रसादप्रामोद्यजनन्या । दृष्ट्वा च पुनः कालिको
नागराजस्तस्यां वेलयां स्वपरिवारस्य पुरतः स्थित्वेमा गाथा
अभाषत ।

क्रकुच्छन्दे यथा आभ दृष्ट रचिरा दृष्टा च कनकाकथं
यद्वत् काश्यपधर्मराजमुनि दृष्टाः प्रभा निर्मलाः ।
निःसंशयं वरलक्षणे हितकरो उत्पन्नज्ञानप्रभो
येनेदं भवनं विरोचति हि मे स्वर्णप्रभालङ्कृतम्(२) ॥
नास्मिंश्चन्द्रविप्रभा सुविपुला सन्दृश्यते वेश्मनि
नो चाग्नेर्न मणेर्न विद्युदमला नो च प्रभा ज्योतिषाम् ।
नो वा शक्रप्रभा न ब्रह्मण प्रभा (३) नो च प्रभा आसुरी
एकान्तं तमसाकुलं मम गृहं प्रादुर्कृतैः कर्मभिः ॥
अद्येदं भवनं विराजति शुभं मध्येरविं दीप्तिमत्
चित्ते प्रीति जनेति कायु सुखितो गात्रोऽद्भुता शीतलाः ।
तप्ताबालुकया शरीर निपती जातो स मे शीतलं
सुव्यक्तं बज्रकल्पकोटिचरितो बोधिद्रुमं गच्छति (४) ॥

१ “प्रल्हादोद्विल्यजनन्या” प्रल्हादोत्सुकजनन्या इत्थं सम्भाव्यते ।

२ “आभ दृष्ट” आभा दृष्टा । “कनकाकथं” कनकाकथे इत्युचितम् । “काश्यप
धर्मराजमुनि” काश्यपधर्मराजमुनौ “विरोचति” विरोचितं ।

३ “ब्रह्मण प्रभा” ब्रह्मणः प्रभा ।

४ “मध्येरविं” मध्येरवि । “प्रीति जनेति” प्रीतिं जनयति । “कायु सुखितो गा-
त्रोऽद्भुता शीतलाः” कायः सुखितः गात्रमद्भुतं शीतलं । “तप्ताबालुकया शरीर-
निपती जातो स मे” तप्ताबालुकायां शरीरं निपतितं यद्वत् शीतोपायेन शीतलं
भवति तद्वत् जातकाले शरीरमित्यर्थः ।

शीघ्रं गृह्यत नागपुष्यरुचिरां वस्त्रां सुगन्धां शुभां
 मुक्ताहारपिनद्धतांश्च वलयान्शूर्णानि धूपोत्तमान् ।
 सङ्गीतिं प्रकुरुष्व वाद्यविविधां भेरीमृदङ्गैः शुभै-
 र्हन्तं गच्छथ पूजनाहितकरं पूजार्हं सर्वे जगे (१) ॥
 सोऽभ्युत्थाय च नागकन्यसहितश्चतुरो दिशः प्रेक्षते
 अद्राक्षीदथ मेरुपर्वतनिभं खालङ्कृतं तेजसा ।
 देवैर्दानवकोटिभिः परिवृतं ब्रह्मेन्द्रयज्ञैस्तथा
 पूजां तस्य करोति हृष्टमनसः दर्शन्ति मार्गो ह्ययम् (२) ॥
 संहृष्टः स हि नागराजसमुदितश्चाभ्यर्च्य लोकोत्तमं
 वन्दित्वा चरणौ च गौरवकृतस्तस्थौ मुनेरग्रतः ।
 नागाकन्य उदय हृष्टमनसः कुर्वन्ति पूजां मुनेः
 पुष्यं गन्धविलेपनांश्च क्षिपिषुसूर्याणि निर्नादयन् (३) ॥
 कृत्वा चाञ्जलिनागराट् समुदितः तुष्टाद तथैर्गुणैः
 साधु दर्शतु पूर्णचन्द्रवदने लोकत्तमे नायके ।
 यथा मे दृष्टं निमित्तं पूर्वच्छषीणां पश्याम तानैव मे

१ “नागपुष्यरुचिरां” नागपुष्याणि रुचिराणि । “वस्त्रां सुगन्धां शुभां” वस्त्राणि सुगन्धान् शुभान् । “मुक्ताहारपिनद्धतांश्च” मुक्ताहारपिनद्धतांश्च । “प्रकुरुष्व वाद्यविविधां” प्रकुरुष्व वाद्यानि विविधानि । “हन्तं गच्छथ पूजना” हन्तं गच्छत पूजनार्थं । “पूजार्हं सर्वे जगे” पूजार्हं सर्वस्मिन् जगति ।

२ “नागकन्यसहितः” नागकन्यासहितः । “प्रेक्षते” प्रेक्षते स्म । “खालङ्कृतं” खलङ्कृतं । “करोति” कुर्वन्ति । “दर्शन्ति” दर्शयन्ति ।

३ “नागराजसमुदितः” नागराजः समुदितः । नागराजो मुदित इति पाठे न ह्यन्धो भङ्गः । “नागाकन्य उदयहृष्टमनसः” नागाकन्या उदयहृष्टमनस्काः । “गन्धविलेपनांश्च क्षिपिषु” गन्धं विलेपनानि च क्षिपन्त्य- “निर्नादयन्” निर्नादयन्त्यः ।

अद्य त्वं विनिहत्य मारं बलवानिष्टं पदं लप्स्यसे (१) ॥
यस्यार्थे दमदानसंयमपुरे सर्वास्थित्यागी अभूद्
यस्यार्थे दमशीलमैत्रकरुणाचान्तिबलं भावितम् ।
यस्यार्थे दृढवीर्यं ध्याननिरतः प्रज्ञाप्रदीपः कृतः
सैषा ते परिपूर्णं सर्वं प्रणिधि अद्यो जिने भेष्यसे (२) ॥
यद्दृक्ष सपत्रपुष्पं सफला बोधिद्रुमं सन्नता
यद्दत् कुम्भसहस्रं पूर्णसलिला कुर्वन्ति प्रादक्षिणम् ।
यद्दक्षाप्सरगणाश्च सम्प्रमुदिताः स्निग्धरुतं कुर्वते
हंसाः क्रौञ्चगणा यथा च गगणे गच्छन्ति लीलान्विताः ॥
कुर्वन्ते सुखिना प्रदक्षिणं ऋषिं भावि त्वमद्यार्हवान् (३) ॥
यथा वा काञ्चनवर्णं आभ रूचिरा क्षेत्राशतां गच्छते
शान्ताश्चापि यथा अपाय निखिला दुःखैर्विमुक्ताः प्रजाः ।
यद्ददृष्टित चन्द्रसूर्यभवना वायु मृदुर्वायते
अद्या भेष्यसि सार्थवाहं त्रिभवे जातीजरामोचको (४) ॥

१ “चाञ्चलि” चाञ्चलिं । “दर्शतु” दृश्यते । “पूर्वकृषीणां” पूर्वशीलाणां । “पश्याम” पश्यामि । मे इत्यत्र मतिरिति अर्थाहार्थं तेन दृष्टे पदं लप्स्यसे इति मे मतिरित्यर्थः ।

२ “परिपूर्णं सर्वं प्रणिधि अद्यो जिने भेष्यसे” परिपूर्णा सर्वा प्रणिधिरद्य जिने भविष्यसि ।

३ “यद्दृक्ष सपत्रपुष्पं” यद्दृक्ष्वाः सपत्रपुष्पाः । “कुम्भसहस्रं पूर्णसलिला” कुम्भसहस्राणि पूर्णसलिलानि । “प्रादक्षिणम्” प्रदक्षिणम् । “यद्दक्षाप्सरगणाश्च” यद्दक्षाप्सरोगणाश्च । “कुर्वन्ते” कुर्वन्ति । “सुखिना” सुखेन । “प्रदक्षिणं ऋषिं” प्रदक्षिणं ऋषिं । “भावि त्वमद्यार्हवान्” भावी त्वमद्यार्हवान् ।

४ “काञ्चनवर्णं आभ रूचिरा क्षेत्राशतां गच्छते” काञ्चनवर्णा आभा रूचिरा क्षेत्राशतं गच्छति । “अपाय निखिला” अपाया निखिला । “यद्ददृष्टित चन्द्रसूर्यभवनाना वायु मृदुर्वायते” यद्ददृष्टितानि चन्द्रसूर्यभवनानि वायुमृदुर्वायति । “अद्या भेष्यसि सार्थवाहं त्रिभवे” अद्य भविष्यसि सार्थवाहं त्रिभवे । “जातीजरामोचको” जातीजरामोचकः ।

यदत्कामरती विहाय च सुरास्वत्पूजनेऽभ्यागता
 ब्रह्मा ब्रह्मपुरोहिताश्च 'अमरा उत्सृज्य ध्यानं सुखम् ।
 ये केचित्त्रिभवे तथैव च पुरे सर्वे इहाभ्यागता
 अद्यो भेष्यसि वैद्यराज त्रिभवे जातोजरामोचको (१) ॥
 मार्गश्चापि यथा विशेषितु सुरैर्येनाद्य त्वं गच्छसे
 एतेनागतु क्रकुच्छन्द भगवान् कनकाङ्गयः काश्यपः ।
 यथ वा पद्म विशुद्ध निर्मल शुभां भित्वा महीमुद्गता
 यस्मिन् विक्षिपसे क्रमानतिबलाद् भावि त्वमद्यार्हवान् (२) ॥
 माराः कोटिसहस्रनेकनियुतं गङ्गा यथा बालिका-
 स्ते तुभ्यं न समर्थं बोधिविटपाञ्चालेतु कम्पेतु वा ।
 यज्ञा नैकविधाः सहस्रनियुताः गङ्गा यथा बालिका
 यष्टास्ते चरता हिताय जगतस्तेनेक विभाजसे (३) ॥
 नक्षत्राः सशशी सतारकरवी भूमौ पते अचराट्
 स्वस्थानाच्च चलेन्महागिरिवरः शृण्वेदथो सागरः ।

१ "ध्यानं सुखं" ध्यानसुखमित्यर्थः । "अद्यो भेष्यसि वैद्यराज त्रिभवे" अद्य भविष्यसि वैद्यराजस्त्रिभवे । "जातोजरामोचको" जातिजरामोचकः ।

२ "विशेषितु सुरैः" विशेषितः सुरैः । "गच्छसे" गच्छसि । "एतेनागतु" एतेनागतः । "क्रकुच्छन्द भगवान्" क्रकुच्छन्दो भगवान् । "यथ वा पद्म विशुद्ध निर्मल" यथा वा पद्मा विशुद्धा निर्मलाः । "विक्षिपसे" विक्षिपसि । "भावि त्वमद्यार्हवान्" भावो त्वमद्यार्हवान् ।

३ "कोटिसहस्रनेकनियुतं" कोटिसहस्रानेकनियुतं । "गङ्गा यथा बालिका" गङ्गा यथा बालुका । "तुभ्यं न समर्थं बोधिविटपाञ्चालेतु कम्पेतु" त्वां न समर्थं बोधिवि-टपाञ्चालयितुं कम्पयितुं । "गङ्गा यथा बालिका" गङ्गा यथा बालुका । "जगतस्तेनेक विभाजसे" जगतस्तेनेको विभाजसे । अत्र तेनेह विभाजसे इत्यपि पाठः ।

चतुरो धातवः कश्चिद्विज्ञपुरुषो दर्शय एकैकशो .

नैव त्वं द्रुमराजमूलुपगतो अप्राप्य बोध्युत्थिहेत् (१) ॥

लाभा मद्भ्य सुलब्ध वृद्धि विपुला वृष्टोऽसि यत् सारथे

पूजा चैव कृता गुणाश्च कथिता बोधाय चोत्साहिताः ।

सर्वा नागबधूरहं च ससुतो मुच्येमितो योनित-

स्त्वं यासी यथ मत्तवारणगते गच्छाम एवं वयम् (२) ॥

इति हि भिच्चवः कालिकस्य नागराजस्यायमहिषी सुव-
र्णप्रभासा नाम सम्बद्धलाभिर्नागकन्याभिःपरिवृता पुरस्कृ-
ता नानारत्नच्छत्रपरिगृहीताभिर्नानाद्रव्यपरिगृहीताभिर्नाना
मुक्ताहारपरिगृहीताभिर्नानारत्नपरिगृहीताभिर्दिव्यमानुष्यक-
माल्यविलेपनगुणपरिगृहीताभिर्नानाद्वयसङ्गोतिसम्प्रवादितैर्ना-
नारत्नपुष्पवर्षैर्बोधिसत्त्वं गच्छन्तमभ्यवकिरन्तिस्त्राभिश्च गाथा-
भिस्तुष्टुवः (३) ।

अभ्रान्ता अत्रस्ता अभीररच्छमी

अलीना अदीना प्रहृष्टा दुधर्षा ।

अरक्ता अदुष्टा अमूढा अलुब्धा

विरक्ता विमुक्ता नमस्ते महर्षे (४) ॥

१ “नचत्राः सशशी सतारकरवी” नचत्राणि सशशीनि सतारकरवीणि । “पते
अचरात्” पतेदम्बरात् । “धातवः” धातून् । “दर्शय एकैकशो” दर्शयेदेकैकशो ।
“द्रुमराजमूलुपगतो-” द्रुमराजमूलुपगत- । “बोध्युत्थिहेत्” बोधिमुत्तिष्ठेत् ।

२ “मद्भ्य सुलब्ध वृद्धि विपुला” मया सुलब्धा वृद्धिर्विपुला । “नागबधूरहं” नाग-
बध्वोऽहं । “मुच्येमितो” मुच्ये इतो । “यासी यथ” यासि यथा ।

३ अभ्यवकिरन्ति तुष्टुवः इत्यत्र बद्धलमनुचितम् ।

४ “अभीररच्छमी” अभीरो अदम्भिन् अधान्ता इत्यादौ सध्वन् अधान्त इतिषत्
सम्बोधनैकवचनान्तं बोध्यम् ।

भिषक्ता विशल्या विनेयाद्विनेषो
 सुवैद्या जगस्या दुःखेभ्यः प्रमोचो ।
 अलेना अत्राणा अदीना विदित्वा
 भवाले नुत्राणा त्रिलोकेऽस्मि जातः (१) ॥
 प्रसन्ना प्रहृष्टा ययुर्देवसङ्घाः
 प्रवर्षी नभस्यां महत्पुष्पवर्षम् ।
 महाचैलक्षेपं करोन्ति यथेमे
 जिने भेष्यसे व्याकुरुष्व प्रहर्षम् (२) ॥
 उपेहि द्रुमेन्द्रं निषीद अच्छम्भो
 जिता मारसेना पुनः क्लेशजालम् ।
 विबुध्य प्रशान्तां वरामग्रबोधिं
 यथा पौर्विकैस्तद्विबुद्धा जिनेन्द्रेः (३) ॥
 त्वया यस्य अर्थे बज्रकल्पकोय्यः
 कृता दुष्कराणि जगन्मोचनार्थम् ।
 प्रपूर्णा ति आशा अयं प्राप्त कालो

१ “भिषक्ता” भिषक् “विशल्या विनेयाद्विनेषो” विशल्य विनीताद्विनीत । “जगस्या”
 जगतः । “प्रमोचो” प्रमोचिन् । “अलेना अत्राणा अदीना” अलीनमत्रातमादीनं ।
 “भवाले नुत्राणा त्रिलोकेऽस्मि” भवालयमनुत्रातुं त्रिलोकेऽस्मिन् ।

२ प्रवर्षी नभस्यां प्रवर्ष्य नभस्तलात् । “महत्पुष्पवर्षम्” महापुष्पवर्षं । “करोन्ति”
 कुर्वन्ति । “भेष्यसे व्याकुरुष्व” भविष्यसि व्याकुरु ।

३ “अच्छम्भो” अदम्भो अनाश्चर्यवान् वा । “पौर्विकैस्तद्विबुद्धा” पौर्विकैः सा वि-
 बुद्धा । अस्मिन् ग्रन्थे सर्वत्र बोधिशब्दस्य स्त्रीलिङ्गत्वं समर्थितम् ।

उपेहि द्रुमेन्द्रं स्पृशस्वायबोधिम् (१) ॥

अथ खलु भिक्षवो बोधिसत्त्वस्यैतदभवत् कुत्र निषक्षैस्त्रैः
पैर्विकैस्त्रयागतैरनुत्तरा सम्यक्सम्बोधिरभिसम्बुद्धा इति ॥
ततोऽस्यैतदभूत् । तणसंस्तरनिषक्षैरिति ॥

अथ खलु अन्तरीचगतानि शुद्धावासकायिकदेवपुत्रशत-
सहस्राणि बोधिसत्त्वस्य चेतोभिरेव चेतःपरिवितर्कमाज्ञायैवं
चाभाषन्त । एवमेतत् सत्पुरुषैवमेतत् । तणसंस्तरे सत्पुरुष निषद्य
तैः पैर्विकैस्त्रयागतैरनुत्तरा सम्यक्सम्बोधिरभिसम्बुद्धा ॥

अद्राक्षीत्स खल्वपि भिक्षवो बोधिसत्त्वो मार्गस्य दक्षिणे पार्श्वे
स्वस्तिकं यावसिकम् । तणानि लुनाति स्म नीलानि मृदुकानि
सुकुमाराणि रमणीयानि कुण्डलकजातानि प्रदक्षिणावर्त्तानि
मयूरग्रीवसन्निभानि काचिलिन्दिकसुखसंस्पर्शानि सुगन्धानि
वर्णवन्ति मनेःरमाणि ॥ दृष्ट्वा च पुनर्बोधिसत्त्वो मार्गादपक्रम्य
येन स्वस्तिको यावसिकस्तेनोपसङ्गामदुपसङ्गम्य स्वस्तिकं मधु-
रया वाचा समालपति स्म । याऽसौ वागाज्ञापनी विज्ञापनी
विस्पष्टा अनेकलोकैकवर्णसुखा वल्गुश्रवणीया स्निग्धा स्मार-
णीया चोदनी तोषप्रेमणी अकर्कशा अगद्गदा अपरुषा अचपला
सहस्रा मधुरा कर्णसुखा कायचित्तोद्विष्यकरणी (२) रागद्वेष-
मोहकलिकलुषविनोदनी कलविङ्करुतस्वरा कुणालजीवञ्जीव-

१ “बहुकल्पकोद्यः” बहुकल्पकोटिपर्यन्तमित्यर्थः । “कृता” कृतानि । “प्रपूर्णा
ति” प्रपूर्णा ते । “प्राप्तु कालो उपेहि” प्राप्तुः काल उपेहि ।

२ “कार्यचित्तोद्विष्यकरणी” काय-चित्तौद्विष्यकरणी इत्यनूचीयते ।

काभिनदितघोषा दुन्दुभिसङ्गीतिरुतरवितनिर्घोषवती अनुप-
 हता सत्त्वअच्छाभूता (१) ब्रह्मास्वररुतरवितनिर्घोषा समुद्रस्वरवे-
 गनिभा शैलसङ्घट्टनवती देवेन्द्रासुरेन्द्राभिष्टुता गम्भीरा दुर-
 वगाहा नमुचिबलाबलकरणी परप्रवादमथनी सिंहस्वरवेगा
 हयगजगर्जितघोषा नादनिर्नादनी मेघस्तनिताभिगर्जितस्वरा
 दशदिक्सर्व्वबुद्धचेत्रस्फुरणी विनेयसत्त्वसञ्चोदनी अनुपद्रुता
 अनुपहता अविलम्बितासहिता (२) युक्ता कालवादिनी समया-
 नतिक्रमणी धर्मशतसहस्रसुग्रयिता सौम्या अशक्ता अधिष्ठित-
 प्रतिभाना (३) एकरुता सर्व्वरुतरमणी सर्व्वाभिप्रायज्ञापनी
 सर्व्वसुखसञ्जननी मोक्षपथसन्दर्शिता (४) मार्गसम्भारचोदनी
 पर्षदनतिक्रमणी सर्व्वबुद्धभाषिता अनुकूला ॥ ईदृश्या वाचा
 बोधिसत्त्वः स्वस्तिकं गाथाभिरध्यभाषत ।

शृणु देहि मि स्वस्तिक शीघ्रं अद्य ममार्थं त्वणैः ।

सुमहान्तसबलं नमुचिं निहन्ति वा बोधिमनुत्तरशान्तिं स्पृशिश्ये (५) ।

यस्य कृते मयि कल्पसहस्रा दानु दमोपि च संयमत्यागा ।

शीलव्रतञ्च तपश्च सुचीर्णा तस्य निष्पदि भेष्यति अद्य (६) ॥

१ "सत्त्व अच्छाभूता" सत्त्वास्थ्याभूता ।

२ अविलम्बिता अनुपहता सहिता इति वा पाठः ।

३ अधिष्ठितप्रणिधाना इति वा पाठः ।

४ "मोक्षपथसन्दर्शिता" मोक्षपथसन्दर्शयित्री इति साधुः पाठः ।

५ "देहि मि" देहि मद्यं । "शीघ्रं अद्य" शीघ्रमद्य । "ममार्थं त्वणैः" ममार्थस्तृणैः ।
 "निहन्ति" निहत्य । "बोधिमनुत्तरशान्तिं" बोधिमनुत्तरां शान्तिं । "स्पृशिश्ये"
 स्पृश्यामि ।

६ "मयि" मया । "कल्पसहस्रा" कल्पसहस्रपर्यन्तमित्यर्थः । "दानु" दानं । "सं-
 यमत्यागा" संयमत्यागौ । "सुचीर्णा" सुचीर्णं । "निष्पदि भेष्यति" निष्पत्तिर्भविष्यति ।

ज्ञान्तिबलन्तथ वीर्यबलञ्च ध्यानबलं तथ प्रज्ञबलञ्च ।
 पुण्यअभिज्ञविमोक्षबलञ्च तस्य मि.निष्पदि भेष्यति अद्य (१) ॥
 प्रज्ञाबलञ्च उपायाबलञ्च ऋद्धिसमङ्गतमैत्रबलञ्च ।
 प्रतिभंविदसत्वबलं च तस्य निष्पदि भेष्यति अद्य (२) ॥
 पुण्यबलञ्च तवापि अनन्तं यन्मम दास्यसि अद्य तृणानि ।
 नह्यवरं तव एतु निमित्तं त्वमपि अनन्तरं भेष्यसि शास्ता (३) ॥

श्रुत्वा स्वस्तिकु वाच नायके सुरचिर मधुरां
 तुष्टो आत्तमनाश्च हर्षितः प्रमुदितमनसः ।
 गृह्णीत्वा तृणमुष्टिं स्पर्शनवतीं मृदुतरुणसुभां
 पुरतः स्थित्वा वाच भाषते प्रमुदितहृदयः (४) ॥
 यदि तावत् तृण केचि लभ्यते पदवरममृतं
 बोधिमुत्तमं शान्तं दुर्दृशा पुरिमजिनपथस्तिष्ठता ।
 तावन्महागुणोदधे अपरिमितयशा
 अहमेव प्रथमे बुध्यमि पदवरममृतम् (५) ॥

१ “ज्ञान्तिबलन्तथ” ज्ञान्तिबलन्तथा । “तथ प्रज्ञबलञ्च” तथा प्रज्ञाबलञ्च । “पुण्य-
 अभिज्ञविमोक्षबलञ्च तस्य मि निष्पदि भेष्यति” पुण्याभिज्ञाविमोक्षबलञ्च तस्य मे नि-
 ष्पन्तिर्भविष्यति ।

२ “तस्य निष्पदि भेष्यति” तस्य निष्पन्तिर्भविष्यति ।

३ “एतु निमित्तं” एतन्निमित्तं । “अनन्तरं भेष्यसि” अनन्तररूपा भविष्यसि ।

४ “स्वस्तिकु वाच नायके सुरचिर” स्वस्तिको वाचं नायकस्य सुरचिरां । “तुष्टो
 आत्तमना-” तुष्ट आत्तमना- । “प्रमुदितमनसः” प्रमुदितमानसः । “गृह्णीत्वा तृणमुष्टिं
 स्पर्शनवतीं” गृह्णीत्वा तृणमुष्टिं स्पर्शवतीं । “स्थित्वा वाच भाषते” स्थित्वा वाचं
 भाषते ।

५ “तृण केचि लभ्यते” तृणेन क्वचिल्लभ्यते । “बोधिमुत्तमं शान्तं” बोधिरुत्तमा शान्ता ।
 “दुर्दृशा पुरिमजिनपथस्तिष्ठता” दुर्दृशा पुरातनजिनपथि तिष्ठतां । “अपरिमि-
 तयशा” अपारिमितयशः । “प्रथमे बुध्यमि” प्रथमं बुध्यामि भोक्त्यामि इत्यर्थः ।

बोधिसत्त्व आह ।

एषा स्वस्तिक बोधि लभ्यते त्वणवरशयनै-
 श्चरित्वा बड्कल्पदुष्करी व्रततप विविधां ।
 प्रज्ञापुण्यउपायउद्गतो यद् भवि मतिमां-
 स्तत्पञ्चाज्जिन व्याकरोति मुनयो भविष्यसि विरजः (१) ॥
 यदि बोधि इयं शक्य स्वस्तिका परजनि ददितु
 पिण्डीकृत्य च देय पाणिना म भवतु विमतिः ।
 यद् बोधि मय प्राप्त जानसे विभजामि अमृतं
 आगत्या गृह्णु धर्मयुक्तं सम्भविष्यसि विरजः (२) ॥

गृह्णीत्वा त्वणमुष्टि नायकः परमसुन्दरुकां
 सिंहाहंसगतिश्च प्रस्थितः प्रचलित धरणी ।
 देवनागगणे कृताञ्जली प्रमुदितमनस
 अद्यो मारबलं निहत्य यं स्पृशियति अमृतम् (३) ॥

इति हि भित्तवो बोधिसत्त्वस्य बोधिवृक्षमूलमुपसङ्ग्रामतो-
 ऽशीतिबोधिवृक्षसहस्राणि देवपुत्रैश्च बोधिसत्त्वैश्च मण्डितान्य-

१ "बोधि लभ्यते" बोधिर्लभ्यते । "बड्कल्पदुष्करी व्रततप विविधां" बड्कल्पं
 दुष्कराणि व्रततपांसि विविधानि । "प्रज्ञापुण्यउपायउद्गतो यद् भवि" प्रज्ञापुण्यापा-
 योद्गतो यद् भवति । "तत्पञ्चाज्जिन व्याकरोति मुनयो भविष्यसि विरजः" तत्पञ्चा-
 ज्जिनं व्याकरोति मुनिर्भविष्यति विरजाः ।

२ "बोधि इयं शक्य स्वस्तिका परजनि ददितु" बोधिरियं शक्यते स्वस्तिक परज-
 नाय दातुं । "देय पाणिना म भवतु" देहि पाणिना मा भवतु । "यद् बोधि मय प्राप्त
 जानसे" यदि बोधिर्मया प्राप्ता जानासि । "आगत्या" आगत्य । "विरजः" विरजस्का ।

३ "गृह्णीत्वा त्वणमुष्टि" गृह्णीत्वा त्वणमुष्टिं । "सिंहाहंसगतिश्च" सिंहहंसगतिश्च ।
 "प्रचलित" प्रचलिता । "देवनागगणे कृताञ्जली" देवनागगणाः कृताञ्जलयः ।
 "अद्यो" अद्य । "यं स्पृशियति" अयं स्पृशियति ।

भूवन् । इह निषद्य बोधिसत्त्वो बोधिं प्राप्स्यत्यभिसर्मात्स्यत इति ॥
 सन्ति तत्र केचिद्बोधिवृत्ताः पुष्पमयाः पञ्चयोजनशतसह-
 स्राण्युच्चैस्त्वेन । केचिद्बोधिवृत्ता गन्धमया योजनशतसहस्रा-
 ण्युच्चैस्त्वेन । केचिद्बोधिवृत्ताश्चन्दनमया योजनशतसहस्रोद्भि-
 द्धाः । केचिद्बोधिवृत्ता वस्त्रमयाः पञ्चयोजनशतसहस्राण्युच्चै-
 स्त्वेन । केचिद्बोधिवृत्ता रत्नमया दशयोजनशतसहस्राण्युच्चै-
 स्त्वेन । केचिद्बोधिवृत्ता रत्नमया दशयोजनकोटिनियुतशतम-
 हस्राण्युच्चैस्त्वेन । केचिद्बोधिवृत्ता रत्नमया कोटिनियुतशतसह-
 स्रमुद्भिद्धाः । सर्वेषु तेषु बोधिवृत्तमूलेषु यथानुरूपाणि सिंहा-
 सनानि प्रज्ञप्तान्यभूवन् नानादिव्यपुष्पमंस्तृतानि । क्वचिद्बो-
 धिवृत्ते पद्मामनं प्रज्ञप्तमभूत् । क्वचिद्गन्धामनं क्वचिन्नानाविध-
 रत्नासनम् ॥ बोधिसत्त्वश्च ललितव्यूहं नाम समाधिं समाप-
 द्यतेस्म ॥ समनन्तरसमापन्नस्य च बोधिसत्त्वस्येदं ललितव्यूहं
 नाम बोधिसमाधिम्(१) । अथ तत्क्षणमेव बोधिसत्त्वाः सर्वेषु तेषु
 बोधिवृत्तमूलेषु सिंहासनेषु संनिषणाः सन्दृश्यन्ते स्म लक्षणानुव्य-
 ञ्जनसमलङ्कतेन कायेन । एकैकश्च बोधिसत्त्वो देवपुत्रैश्चैवं सञ्जा-
 नीते स्म । ममैव सिंहासने बोधिसत्त्वो निषण्णो नान्येषामिति ॥
 यथा च ते सञ्जानते स्म तथास्यैव ललितव्यूहस्य बोधिसत्त्व-
 समाधेरनुभावेन सर्वनिरयतिर्यग्गो नियमलौकिकाः सर्वे देवा
 मनुष्याश्च सर्वगत्युपपन्नाः सर्वसत्त्वा बोधिसत्त्वं पश्यन्ति स्म
 बोधिवृत्तमूले सिंहासने निषण्णम् । अथ च पुनर्हीनाधि, क्ति-

१ बोधिसत्त्वसमाधिमिति वा वाठः ।

कानां सत्त्वानां मतिपरितोषणार्थं बोधिसत्त्वस्य मुष्टिमादाय
 येन बोधिवृत्तस्तेनोपसङ्गामदुपसङ्गस्य बोधिवृत्तं सप्तकलः प्रद-
 क्षिणीकृत्य स्वयमेवाभ्यन्तरायं वहिर्मूलं समन्तभद्रदणसंस्तरणं
 संस्तीर्य सिंहवच्छूरवद्वलवद्वद्वदीर्यवत्स्थामवस्त्रागवदैश्वर्यवत्स-
 यभूवज्ज्ञानिवदनुत्तरवद्विशेषवदभुङ्गतवद्यशोवत्कीर्त्तिवद्दानव-
 च्छीलवत्सान्निवदीर्यवंद्धानवत्प्रज्ञावज्ज्ञानवत्पुण्यवन्निहतमारप्र-
 त्यर्थिकवत्सम्भारवत्पर्यङ्कमाभुज्य यस्मिंस्तृणसंस्तरे न्यषीदत् प्रा-
 ङ्मुख ऋजुकायं प्रणिधाय । अभिमुखां सतिमुपस्थाप्य ईदृशञ्च
 दृढसमादानमकरोत् ।

इहासने शुष्यतु मे शरीरं

त्वगस्थिमांसं प्रलयञ्च यातु ।

अप्राप्य बोधिं बद्धकल्पदुर्लभां

नैवासनात् कायमतश्चलिय्यते इति ॥

इति श्रीललितविस्तरे बोधिमण्डगमनपरिवर्त्तो नाम
 एकोनविंशतमः ॥ १६ ॥

विंशाध्यायप्रारम्भः ।

इति हि भिक्षुवो बोधिसत्त्वस्य बोधिमण्डनिषण्य पूर्वस्यां
 दिशि षड्ङ्कामावचरा देवाः स्थिता अभूवन् । मा बोधिसत्त्वस्य क-
 सिदन्तरायं कार्षीदित्येवं दक्षिणपश्चिमोत्तरा दिशो देवैः परि-
 गृहीता अभूवन् ॥ इति हि भिक्षुवो बोधिसत्त्वो बोधिमण्डनिषण्य-
 त्तस्यां वेलायां बोधिसत्त्वसञ्ज्ञोदनीं नाम रश्मिं प्रामुञ्चत् ॥ यथा

रश्म्या (१) समन्ताद्दशसु दिक्ष्वप्रमेयासञ्छेयानि धर्मधातुपरमान्याकाशधातुपर्यवसानानि सर्व्वबुद्धचेत्राण्यवभासितान्यभूवन् ॥

अथ खलु पूर्व्वस्थां दिशि विमलायां लोकधातौ विमलप्रभासस्य तथागतस्य बुद्धचेत्रासलितव्यूहो नाम बोधिसत्त्वस्य प्रभया सञ्चोदितः सन् गणनासमतिक्रान्तैश्च बोधिसत्त्वैः परिवृतः पुरस्कृतो येन बोधिमण्डस्तेनोपसङ्ग्रामदुपसङ्गम्य च तस्यां वेलायां बोधिसत्त्वस्य पूजाकर्म्मणे तथारूपमृड्यभिसंस्कारमभिसंस्करोद् येनार्द्धभिसंस्कारेणाभिसंस्कृतेन दशसु दिक्षाकाशधातुपर्यवसानानि सर्व्वबुद्धचेत्राणि एकं मण्डलमात्रमादर्शयति । शुद्धस्य नीलवैदूर्यस्य पञ्चगत्युपपन्नानां सर्व्वसत्त्वानां पुरतो बोधिमण्डनिषण्णं बोधिसत्त्वमुपदर्शयति स्म ॥ ते च सत्त्वाः परस्परमेकाङ्गुलिभिर्बोधिसत्त्वमुपदर्शयन्ति स्म । कोऽयमेवंरूपः सत्त्वललितः कोऽयमेवंरूपसत्त्वो विराजत इति ॥ तेषाञ्च सत्त्वानां पुरतो बोधिसत्त्वानां बोधिसत्त्वं निर्धिमीते स्म ॥ तत्र ते बोधिसत्त्ववियहा इमां गाथामभाषन्त ॥

यस्य किञ्च न रागदोषकलुषा वासना उद्धृता

यस्या कायप्रभा कृता दशदिशे सर्व्वे प्रभा निःप्रभाः ।

यस्या पुण्यसमाधिज्ञाननिचयः कल्पौघसंवर्द्धितः

सोयं शाक्यमुनिर्महामुनिवरः सर्वा दिशो भ्राजते (२) ॥

अथ खलु भिचवो दक्षिणस्या दिशो रत्नव्यूहाया लोकधातौ

१ अत्र लोलमनुचितम् ।

२ “उद्धृता” उद्धृता । “यस्या कायप्रभा” यस्य कायप्रभया । “दशदिशे सर्व्वे” दशदिशि सर्वाः “यस्या” यस्य । “सर्वा दिशो” सर्वासु दिक्षु ।

रत्नार्चिषस्तथागतस्य बुद्धचेत्राद् रत्नक्षेत्रकूटसन्दर्शनो नाम
 बोधिसत्त्वो महासत्त्वस्तया प्रभया सञ्ज्ञेदितः सन् गणनासम-
 तिक्रान्तैर्बोधिसत्त्वैः परिवृतः पुरस्कृतो येन बोधिमण्डो येन च
 बोधिसत्त्वस्तेनोपसङ्ग्रामदुपसङ्ग्रम्य बोधिसत्त्वस्य पूजाकर्मणे एक-
 रत्नच्छ्रेण तं सर्वावन्तं मण्डलमात्रं सञ्ज्ञादयति स्म ॥ तत्र
 शक्रब्रह्मलोकपालाः परस्परमेतदवोचन् । कस्येदं फलं केना-
 यमेवंरूपो रत्नकूचव्यूहः सन्दृश्यते ॥ अथ तस्माद्रत्नकूचादियं
 गाथा निश्चरति स्म ।

येन च्छत्रसहस्रकोटिनयुता गन्धान रत्नान च

दत्ता अप्रतिमेषु मैत्रमनसा तिष्ठन्ति के निर्दृते ।

सो एषो वरलक्षणे हितकरो नारायणस्थामवान्

बोधेर्मूलमुपागतो गुणधरस्तस्यैष पूजा कृता (१) ॥

अथ खलु पश्चिमाया दिशश्चम्यकवर्णाया लोकधातोः पुष्पा-
 वलिवनराजिकुसुमिताभिज्ञस्य तथागतस्य बुद्धचेत्रादिन्द्रजाली
 नाम बोधिसत्त्वो महासत्त्वस्तया प्रभया सञ्ज्ञेदितः सन् गणना-
 समतिक्रान्तैर्बोधिसत्त्वैः परिवृतः पुरस्कृतो येन बोधिमण्डो येन
 च बोधिसत्त्वस्तेनोपजगाम । उपेत्य च बोधिसत्त्वस्य पूजाकर्मणे
 सर्वावन्तं मण्डलमात्रमेकरत्नजालेन सञ्ज्ञादयति स्म ॥ तत्र दशसु-
 दिक्षु देवनागयचगन्धर्वाः परस्परमेवमाहुः । कस्यायमेवंरूपो
 प्रभाव्यूहः ॥ अथ तस्माद्रत्नजालादियं गाथा निश्चरति स्म ।

१ “कूचकोटिनयुता” च्छत्रकोटिनियुतानि । “गन्धान रत्नान” गन्धा रत्नानि ।
 “निर्दृते” निर्दृते । “सो एषो” स एष । “गुणधरस्तस्यैष” गुणधरस्तस्यैष ।

रत्नकरो रत्नकेतुरन्तिस्त्रिलोके

रत्नोत्तमो रत्नकीर्त्ति रतः सुधर्म ।

रत्नानि त्रीणि न च क्वेत्यति वीर्यप्राप्तः

सो बोधि प्राप्स्यति करोमि तस्य पूजा (१) ॥

अथ खलु उत्तरस्या दिशः सूर्यावर्त्ताया लोकधातोश्चन्द्र-
सूर्यजिह्वीकरणप्रभस्य तथागतस्य बुद्धचेत्राद्बुद्धराजो नाम
बोधिसत्त्वो महासत्त्वस्तया प्रभया सञ्चोदितः सन् गणनासम-
तिक्रान्तेर्बोधिसत्त्वैः परिवृतः पुरस्त्रतो येन बोधिमण्डो येन
च बोधिसत्त्वस्तेनोपसङ्क्रामदुपसङ्क्रम्य बोधिसत्त्वस्य पूजाकर्म्मणे
यावन्तो दशसु दिक्षु सर्वलोकधातुषु बुद्धचेत्रगुणव्यूहास्तान्
सर्वांस्तस्मिन्मण्डलमात्रे सन्दर्शयति स्म ॥ तत्र केचिद्बोधिसत्त्वा
एवमाहुः । कस्य एवरूपा व्यूहाः ॥ अथ तेभ्यः सर्वव्यूहेभ्य इयं
गाथा निश्चरति स्म ॥

कायो येन विशोधितः सुबहुशः पुण्येन ज्ञानेन च

येन वाच विशोधिता व्रततपैः सत्येन धर्मेण च ।

चित्तं येन विशोधितं हिरिधृतीकरुणायमैत्या तथा

सो एष द्रुमराजमूलोपगतः शाक्यप्रभुः पूज्यते (२) ॥

अथ खलु पूर्वदक्षिणस्या दिशो गुणाकराया लोकधातो-
र्गुणराजप्रभासस्य तथागतस्य बुद्धचेत्राद्गुणमतिर्नाम बोधिसत्त्वो
महासत्त्वस्तया प्रभया सञ्चोदितः सन् गणनासमतिक्रान्तेर्बोधि-

१ “रत्नकीर्त्ति रतः” रत्नकीर्त्ती रतः । “सो बोधि” स बोधि । “पूजा” पूजाम् ।

२ “वाच” वाक् । “व्रततपैः” व्रततपोभिः । “हिरिधृतीकरुणायमैत्या” ह्रीधृ-
तीकरुणायमैत्या । “सो एष द्रुमराजमूलोपगतः” स एष द्रुमराजमूलोपगतः ।

मत्तैः परिवृतैः पुरस्कृतो येन बोधिमण्डो येन च बोधिसत्त्व-
स्तेनोपसङ्गामदुपसङ्गस्य बोधिसत्त्वस्य पूजाकर्माणे सर्वगुणव्यूहं
कूटागारं तस्मिन् मण्डलमात्रेऽभिनिर्मिमीते स्म । ततश्च कूटा-
गारादियं गाथा निश्चरति स्म ।

यस्य गुणैः सततं गुणगन्धिका
भान्ति सुरासुरयक्षमहोरगाः ।
सो गुणवान् गुणराजकुलोदितो
बोधिविष्टप उपविष्टु गुणोदधिः (१) ॥

अथ खलु दक्षिणपश्चिमाया दिशो रत्नसम्भवाया लोकधातो
रत्नयष्टेस्तथागतस्य बुद्धचेत्राद्रत्नसम्भवो नाम बोधिसत्त्वो महा-
सत्त्वस्तया प्रभया सञ्चोदितः सन् गणनासमतिक्रान्तैर्बोधिसत्तैः
परिवृतः पुरस्कृतो येन बोधिमण्डो येन च बोधिसत्त्वस्तेनोप-
सङ्गामदुपसङ्गस्य बोधिसत्त्वस्य पूजाकर्माणे अप्रमेयासङ्ख्येयान्
रत्नव्योमकांस्तस्मिन्मण्डलमात्रेऽभिनिर्मिमीते स्म ॥ तेभ्यश्च रत्न-
व्योमकेभ्य इयं गाथा निश्चरति ॥

त्यक्त्वा येन समागरा वसुमती रत्नान्यथानेकशः
प्रासादाश्च गवाक्षदहर्मिकवरा युग्माश्चयानानि च ।
व्योमालङ्कृत पुष्पदाम रुचिरा उद्यानकृपाः सभा
हस्तापादशिरोत्तमाङ्गनयनाः सो बोधिमण्डे स्थितः (२) ॥

१ “गुणगन्धिका इत्यत्र गुणगन्धिका इति वा पाठः । “सो गुणवान्” स गुणवान् ।
“उपविष्टु गुणोदधिः” उपविष्टो गुणोदधिः ।

२ “गवाक्षदहर्मिकवरा” गवाक्षदहर्मिकवरा । “व्योमालङ्कृत पुष्पदाम रुचिरा”
व्योमालङ्कृतानि पुष्पदामानि रुचिराणि । “हस्तापादशिरोत्तमाङ्गनयनाः सो”
हस्तापादशिरउत्तमाङ्गनयनानि स ।

अथ खलु पश्चिमोत्तरस्यां दिशो मेघवत्या लोकधातोर्मेघ-
राजस्य तथागतस्य बुद्धचेत्रान् मेघकूटाभिगर्जितेश्वरो नाम
बोधिसत्त्वो महासत्त्वस्तया प्रभया सञ्ज्ञेदितः सन् गणनासम-
तिक्रान्तैर्बोधिसत्त्वैः परिवृतः पुरस्कृतो येन बोधिमण्डो येन च
बोधिसत्त्वस्तेनोपसङ्ग्रामदुपसङ्ग्रम्य बोधिसत्त्वस्य पूजाकर्माणे का-
लानुसार्यगुरुमेघमभिनिर्मायोरगसारचन्दनचूर्णं वर्षन्ति स्म ॥
तस्माच्च कालानुसारिमेघमण्डलमात्रादियं गाथा निश्चरति स्म ।

धर्मामेघ स्फुरित्व सर्वत्रिभवे विद्याधिमुक्तिप्रभः
सङ्कर्माञ्च विराग वर्षिं अमृतं निर्वाणसम्प्रापकम् ।
सर्वा रागकिलेशबन्धनलतां सो वासना च्छेत्यति
ध्यानर्द्धिवलदन्द्रियैः कुसुमितः अद्वाकरं दास्यते (१) ॥

अथ खलूत्तरपूर्वस्यां दिशो हेमजालप्रतिच्छन्नाया लोक-
धातो रत्नच्छत्राभ्युद्गतावभासस्य तथागतस्य बुद्धचेत्राद्धेम-
जालालङ्कृतो नाम बोधिसत्त्वो महासत्त्वस्तया प्रभया सञ्ज्ञे-
दितः सन् गणनासमतिक्रान्तैर्बोधिसत्त्वैः परिवृतः पुरस्कृतो
येन बोधिमण्डो येन च बोधिसत्त्वस्तेनोपसङ्ग्रामदुपसङ्ग्रम्य
बोधिसत्त्वस्य पूजाकर्माणे सर्वेषु तेषु कूटागारेषु रत्नव्योमकेषु
द्वात्रिंशलक्षणसमलङ्कृतान् बोधिसत्त्वविग्रहानभिनिर्मिमीते स्म ॥
सर्वे च ते बोधिसत्त्वविग्रहा दिव्यमानुष्यकपुष्पदामपरिगृहीता

१ “धर्मामेघ स्फुरित्व” धर्ममेघं स्फुरयित्वा । “विराग वर्षिं” विरागं वर्षित्वा । “सर्वा
रागकिलेशबन्धनलतां” सर्वां रागकिलेशबन्धनलतां । “सो वासना” स वासनां ।
“ध्यानर्द्धिवलदन्द्रियैः कुसुमितः” ध्यानर्द्धिवलेन्द्रियैः कुसुमितं अद्वाकरमिति सर्वत्र
पाठः परन्त्वच अद्वाफलमिति पाठे रूपकसङ्गतिः ।

येन बोधिसत्त्वस्तेनाभिनतकायास्तानि पुष्पदामास्यभिप्रालम्ब-
यन्ति स्म ॥ इमां गाथामभाषन्त ।

येन बुद्धनयुता स्तुवित गौरवेण महता जनिय अद्धान् ।

ब्रह्मघोषवचनं मधुरवाणिं बोधिमण्डोपगतं शिरसि वन्दे (१) ॥

अथ खल्वधस्ताद्दिशः समन्तविलोकिताया लोकधातोः
समन्तदर्शिनस्तथागतस्य बुद्धचेत्राद्गगनगञ्जो नाम बोधिसत्त्वो
महासत्त्वस्तथा प्रभया सञ्चोदितः सन् गणनासमतिक्रान्तेर्बो-
धिसत्त्वैः परिवृतः पुरस्कृतो येन बोधिमण्डो येन च बोधि-
सत्त्वस्तेनोपमङ्गामदुपमङ्गम्य बोधिसत्त्वस्य पूजाकर्माणे तस्मिन्
वैदूर्यमयमण्डलमात्रे जाम्बूनदसुवर्णपद्मान्यभ्युद्गतान्युपदर्शयति
स्म ॥ तेषाञ्च पद्मानां कर्णिकीखर्दकायिका नार्थी वर्षरूपसम्पन्ना
सर्व्वालङ्कारप्रतिमण्डिता उपदर्शयति स्म ॥ वामदक्षिणपाणि-
भिर्हर्षकटककेयूरसुवर्णसूत्रमुक्ताहारादिविविधाभरणानि प-
रिगृहीताः पुष्पपट्टदामानि चाभिप्रालम्बयन्त्यो येन बोधिमण्डो
येन बोधिसत्त्वस्तेनोपर्यभिनतकायास्ताश्चेमां गाथाम् भाषन्त ।

यो आनमिष्ट सदा गुरुणां बुद्धश्रावकप्रत्येकजिनानाम् ।

निर्माणसुशीलः सदोज्वलप्रष्टो तस्य आनमथा गुणधरस्य(२) ॥

अथ खलूपरिष्टाद्दिशो वरगणाया लोकधातोर्गणेरुस्य
तथागतस्य बुद्धचेत्राद्गगनगञ्जो नाम बोधिसत्त्वो महासत्त्वस्तथा

१. "बुद्धनियुतास्तुवित" बुद्धनियुतानि स्तुतानि । "जनिय अद्धान्" जनयित्वा अद्धान् ।
"शिरसि" शिरसा ।

२. "यो आनमिष्ट" य आनमत् । "सदोज्वल प्रष्टो" सदोज्वलः पुष्टो प्रष्टो वा ।
"आनमथा" आनमत् । अत्र या षष्ठी सा कर्माणि षष्ठी बोध्या ।

प्रभया सञ्चोदितः सन् गणनासमतिक्रान्तिर्बोधिसत्त्वैः परिवृतः
 पुरस्कृतो येन बोधिमण्डो येन च बोधिसत्त्वस्तेनोपसङ्ग्रामदुप-
 सङ्गम्य बोधिसत्त्वस्य पूजाकर्म्मणे गगणतलस्य एव यावन्तो
 दशसु दिक्षु सर्व्वबुद्धचेत्रेष्वृष्टाश्रुतपूर्वाः सन्ति पुष्पधूपगन्ध-
 माल्यविलेपनचूर्णचीवरवस्त्रालङ्कारच्छत्रध्वजपताकावैजयन्तीर-
 त्नमणिकनकरजतमुक्ताहारहयगजरथपत्तिवाहनपुष्पवृक्षफल-
 (१)दारकदारिकादेवनागयक्षगन्धर्वासुरगरुडकिन्नरमहारग-
 शक्रब्रह्मलोकपालमानुषाः सर्व्वे गगणतलान्महान्तं पुष्पवर्ष-
 मभिप्रवर्षयन्ति स्म । सर्व्वसत्त्वप्रीतिसञ्जनमश्न न कस्यचित्सत्त्वस्य
 भयञ्चोत्पीडां वा करोति (२) स्म ॥ तत्रेदमुच्यते ।

प्रेयालमेष दिशताशु जिनैरसा ये
 सम्पूजितं हितकरं अनुप्राप्तबोधिम् ।
 तेषां वियूहक्रमविक्रमसुक्रमाणा-
 मौपम्यमात्र निश्टणोथ जिनैरसागाम् (३) ॥
 के चागता नभसि मेघ इव स्तनन्तो
 हाराः सहनियुतानि प्रलम्बयन्तः ।
 के चागता मुकुटरत्नविलम्बचूडाः
 पौष्पं विमान गगण उपदर्शयन्तः (४) ॥

१ "पुष्पवृक्षफल" सर्वत्र एतादृशः पाठः । किन्तु पुष्पवृक्षफलानि एतादृशपाठे
 समन्वयो भवति ।

२ "करोति" कुर्वन्ति इति उचितम् ।

३ "प्रेयालमेष" प्रियमलमते प्रेषासमेते वा । "हितकरं अनुप्राप्त" हितकरमनु-
 प्राप्त । "वियूहक्रम" व्यूहक्रम । "मौपम्यमात्र निश्टणोथ" मौपम्यमात्रं निश्टणुत ।

४ "हाराः" हारान् । "मुकुटरत्नविलम्बचूडाः" मुकुटरत्नविलम्बिचूडाः । "पौष्पं
 विमान" पौष्पं विमानं ।

के चागता धरणिमिंह इवानदन्त.

शून्या निमित्तप्रणिधीरवमुच्चमानाः ।

केचागता यथ वृषा अभिनर्दमाना

न च दृष्टपूर्वं रुचिराणि क्षिपन्ति पुष्पां (१) ॥

के चागता नभसि सार इवा रवन्ते

वर्षसहस्रि स्वकि मात्मनि दर्शयन्तः ।

के चागता शशिरिवा गगणे सुपूर्णाः

सुगतात्मजस्य गुणमालमुदीरयन्तः (२) ॥

के चागता रविरिव प्रभ मुच्चमानाः

सर्वाणि मारभवनानि करोन्ति जिह्वां ।

के चागता विमलकेतु यथेन्द्रयष्टः

सम्भारपुण्यनिचितास्तहि बोधिमण्डे (३) ॥

केचित्क्षिपन्ति गगणान्मणिरत्नजालां

चन्द्राः सुचन्द्रस्तथ बाल विरोचमानाम् ।

मान्दारवां सुमन वार्षिकचम्पकमाख्यदामां

सम्बोधिसत्त्व द्रुमराज स्थिते क्षिपन्ति (४) ॥

१ “प्रणिधीवर” प्रणिधीनव । “यथ” यथा । “दृष्टपूर्वं” दृष्टपूर्वाणि । “पुष्पां” पुष्पाणि ।

२ “सार इवा” सारस इव । “वर्षसहस्रि स्वकि मात्मनि-” वर्षसहस्रकं स्वके
आत्मनि “शशिरिवा” शशीव । “गुणमालमुदीरयन्तः” गुणमालामुदीरयन्तः ।

३ “प्रभ” प्रभां । “करोन्ति जिह्वां” कुर्वन्ति जिह्वानि । “विमलकेतु यथेन्द्रयष्टः”
विमलकेतुर्यथेन्द्रयष्टिः । “स्तहि बोधिमण्डे” सत्त्व बोधिमण्डे ।

४ “मणिरत्नजाला” मणिरत्नजालानि । “चन्द्राः सुचन्द्रस्तथ बाल” यथा चन्द्रो
विरोचते सुचन्द्रे बालचन्द्रश्च तथा विरोचमानानि मणिरत्नजालानीत्यर्थः ।
“मान्दारवां सुमन वार्षिकचम्पकमाख्यदामां” मान्दाराणि सुमनांसि वार्षिकच-
म्पकमाख्यदामानि । “सम्बोधिसत्त्व द्रुमराज” सम्बोधिसत्त्वे द्रुमराजे ।

के चागता धरणि कम्पयमान पद्भ्यां
 सङ्कम्पिता च वसुधा प्रीतिकरी जनस्या ।
 के चागता ग्रहिय मेरु करेतलेभिः
 उत्सृष्टपुष्पपुट संस्थित अन्तरिक्षे (१) ॥
 के चागताश्चतुर सागर गृह्य मूर्द्धा
 उत्सृष्ट सिद्धि वसुधा वरगन्धतोयैः ।
 के चागता रतनयष्टि गृहीत्व चिचां
 सम्बोधिसत्त्वमुपदर्शय स्थित दूरे (२) ॥
 के चागता भविय ब्रह्म प्रशान्तरूपाः
 शान्ताः प्रशान्तमनसः स्थित ध्यानध्यायी ।
 रोमेभ्यस्तेषु खरु निश्चरते मनोज्ञा
 मैत्रीउपेक्षकरुणामुदिताप्रमाणाः (३) ॥
 के चागता मरुतशक्र इवा तथैव
 देवैः सहस्रनयुतैश्च पुराकृतास्ते ।
 उपगम्य बोधिविटप प्रगृह्य हताञ्जलीभिः

१. "धरणि कम्पयमान" धरणिं कम्पयमानाः । "जनस्या" जनस्य । "ग्रहिय मेरु करेतलेभिः" गृहीत्वा मेरुं करतलेभिः । "उत्सृष्टपुष्पपुट संस्थित" उत्सृष्टपुष्पपुटाः संस्थिताः ।

२ "चतुर सागर गृह्य" चतुरः सागरान् गृहीत्वा । "उत्सृष्ट सिद्धि" उत्सृष्ट्य सिद्धिता । "रतनयष्टि गृहीत्व" रत्नयष्टिं गृहीत्वा । "मुपदर्शय स्थित" मुपदर्शयन्ति स्थिता ।

३ "भविय" भूला । "स्थित ध्यानध्यायी" स्थिता ध्यानध्यायिनः । "रोमेभ्यस्तेषु खरु निश्चरते मनोज्ञा" रोमेभ्यस्तेषां खरा निश्चरन्ति मनोज्ञा । "मैत्रीउपेक्षकरुणामुदिताप्रमाणाः" मैत्र्युपेक्षाकरुणामुदिताप्रमाणाः ।

शक्रोऽभिलग्नमणिरत्न चिपन्ति चित्राम् (१)
 के चागताश्चतुर्दिशा च यथैव पाला
 गन्धर्व्वराक्षस परिहृतः किन्नरेभिः ।
 विद्युस्फुटान्त कुसुमानि प्रवर्षमाणा
 गन्धर्व्वकिन्नररुतेन स्तुवन्ति वीरम् (२) ॥
 के चागताः कुसुमितां प्रमृहीत्व वृक्षान्
 सफलां सुपुष्पवरगन्धप्रमुञ्चमानाम् ।
 जातेषु तेषु स्थित बुद्ध शुद्धकाया
 अवलम्बमान प्रतिमण्डित चिपन्ति पुष्पाम् (३) ॥
 के चागताः कुसुमिताः पडिनीर्गृहीत्वा
 पद्मोत्पलैः कुसुमितैस्तथ पुण्डरीकैः ।
 द्वात्रिंशल्लक्षणधराः स्थितु पद्मगर्भे
 स्तविष्ट अलिप्तमनसं विदु बोधिसत्त्वम् (४) ॥

१ “मरुतशक्र इवा” मरुच्छक्राविव । “सहस्रनयुतैश्च पुराकृतास्ते” सहस्रनि-
 युतैश्च पुरस्कृतास्ते । “बोधिविष्टप” बोधिविष्टपं । “कृताञ्जलिभिः” कृताञ्जलिभिः ।
 “शक्रोऽभिलग्नमणिरत्न चिपन्ति चित्रां” शक्रोऽभिलग्नमणिरत्नानि चिपन्ति चित्राणि ।

२ “चतुर्दिशा च” चतुर्दिशाश्च । “गन्धर्व्वराक्षस परिहृतः किन्नरेभिः” गन्धर्व्वरा-
 क्षसैः परिहृताः किन्नरैः । “विद्युस्फुटान्त” विद्युत्स्फुटान्तानि ।

३ “कुसुमितां प्रमृहीत्व” कुसुमितान्प्रमृष्ट्वा । “सफलां सुपुष्पवरगन्धप्रमुञ्च-
 मानां” सफलान् सुपुष्पवरगन्धप्रमुञ्चमानान् । “जातेषु” ये एतेषु । “स्थित बुद्ध”
 स्थिता बुद्धाः । “अवलम्बमान प्रतिमण्डित” अवलम्बमानाः प्रतिमण्डिताः । “पुष्पाम्”
 पुष्पाणि ।

४ “पडिनीर्गृहीत्वा” पुष्करिणीर्गृहीत्वा । अत्र पुष्करिणीर्गृहीत्वा इति वा पाठः ।
 “स्तथ” स्तथा । “द्वात्रिंशल्लक्षणधराः स्थितु” द्वात्रिंशल्लक्षणधरं स्थितं । “स्तविष्ट
 अलिप्त-” अस्तविष्टपुरलिप्तः । “विदु बोधिसत्त्वम्” विदुर्बोधिसत्त्वम् । विदित्वा
 बोधिसत्त्वमित्यर्थो वा ।

के चागता विपुलकाय तथैव मेरु-
 स्थितान्तरीच स्वकमात्मनमुत्सृजन्ति ।
 उत्सृज्यमात्र भविया नवपुष्पदामाः
 सञ्क्रादयन्ति त्रिसहस्रि जिनस्य चैत्रम् (१) ॥
 के चागता उभय चक्षुषि कल्प दाहं
 सन्दर्शयन्ति विभवं तथ सम्भवञ्च ।
 तेषां शरीरि बद्धधर्ममुखा रणन्ति
 तां श्रुत्व सत्त्वनियुताः प्रजहन्ति दृष्णाम् (२) ॥
 के चागता रचितकिन्नरतुल्यघोषा
 विम्बोष्ठ चारुवदना परिपूर्णवक्त्रा ।
 कन्या यथैक अलङ्कृत चित्रहारा
 प्रेक्षन्त यां सुरगणा न लभन्ति दृष्टिम् (३) ॥
 के चागता वजिरिकाय इवा अभेद्या
 हेष्टा प्रस्कन्धचरणैः प्रतिग्राह्यमाणाः ।
 के चागता रविरिवा शशिपूर्णवक्त्रा
 ज्योत्स्नाकराः प्रभकरा हतक्लेशदोषाः (४) ॥

१ “विपुलकाय” विपुलकायाः । “स्थितान्तरीच स्वकमात्मनमुत्सृजन्ति” स्थितान्तरीचे स्वकमात्मनमुत्सृजन्ति । “उत्सृज्यमात्र भविया नवपुष्पदामाः” उत्सृज्यमाना-
 चेष भूत्वा नवपुष्पदामानि । “त्रिसहस्रि” त्रिसहस्रं ।

२ “कल्प” परिकल्प्य । “दाहं” गुप्त्रपदार्यदर्शकमञ्जनविशेषमिति सम्भाव्यते ।
 “तथ” तथा । “शरीरि” शरीरे । “तां श्रुत्व” ताञ्छ्रुत्वा । “सत्त्वनियुताः” सत्त्व-
 नियुतानि । “प्रजहन्ति” प्रजहति ।

३ “विम्बोष्ठ” विम्बोष्ठा । “यथैक अलङ्कृत” यथैका अलङ्कृता । “प्रेक्षन्त यां”
 प्रेक्षन्तो यां ।

४ “वजिरिकाय इवा” वज्रिकाय इव । “हेष्टाः” हेष्टाः । “रविरिवा” रविरिव ।
 “प्रभकरा” प्रभाकरा ।

के चागता रतनमण्डित रत्नपाणी
 सञ्ज्ञादयित्वा बद्धचेत्रसहस्रकोट्यः ।
 वर्षन्ति रत्नवर पुष्प सुगन्ध गन्धां
 सन्तोषणार्थं बद्धसत्त्वहितं सुखार्थम् (१) ॥
 के चागता महति धारणि रत्नकोशा
 रेभेति सूत्रनियुतानि प्रभाषमाणाः ।
 प्रतिभानवन्त मतिवन्त सुबुद्धिवन्तो
 मत्तप्रमत्तजनतां प्रतिबोधयन्तः (२) ॥
 के चागता ग्रहिय भेरि यथैव मेरु
 राकोच्यमानु गगणे चरणी सुमनोज्ञधोषाम् ।
 यस्य चैवं दशदिशो व्रजि चेत्रकोट्या
 अद्यावबोद्धुममृतं अनुबुद्धिं शास्तेरिति (३) ॥
 दशदिग्देवाः सर्वे यथागतास्तथा च खालये ययुः । (४)
 इति ललितविस्तरे बोधिमण्डलबूहपरिवर्त्तो नाम विंश-
 तितमः ॥ २० ॥

१ “रतनमण्डित रत्नपाणी” रत्नमण्डिता रत्नपाणयः । “सञ्ज्ञादयित्वा बद्ध-
 चेत्रसहस्रकोट्यः” सञ्ज्ञाद्य बद्धचेत्रसहस्रकोटीम् । “रत्नवर पुष्प सुगन्ध गन्धां”
 रत्नवराणि पुष्पाणि सुगन्धानि गन्धान् । “सन्तोषणार्थं” सन्तोषणार्थं । “बद्धसत्त्वहितं”
 बद्धसत्त्वहिताय ।

२ “महति धारणि रत्नकोशाः” महतीं धारणीं रत्नकोशान् । “प्रतिभानवन्त
 मतिवन्त सुबुद्धिवन्तो” प्रतिभानवन्तो मतिमन्तः सुबुद्धिमन्तो ।

३ “ग्रहिय भेरि” गृहीत्वा भेरीं । “राकोच्यमानु” पताकोच्यमानां । “चरणी”
 चारिणी । “यस्यचैवं” यस्याश्चैवं । अत्र शब्द इत्यध्याहार्यम् । “दशदिशो व्रजि
 चेत्रकोट्या” दशदिशि अत्रजन्तु चेत्रकोटिपर्यन्तम् । “ममृतं अनुबुद्धिं शास्तेरिति”
 ममृतमनुबुध्यते शास्तेरिति ।

४ अस्मद्दृष्टकालां वर्षां मध्ये एकस्मिन्नेवैतादृशः पाठः ।

एकविंशाध्यायप्रारम्भः ॥

इति हि भिन्नो बोधिसत्त्वैश्चैवंरूपा व्यूहा बोधिसत्त्वस्य पूजाकर्माणे बोधिमण्डेऽभिसंस्कृता अभूवन् ॥ स्वयञ्च बोधिसत्त्वो यावन्तो दशसु दिव्यतीतानागतप्रत्युत्पन्नानां भगवतां सर्व्व-बुद्धक्षेत्रेषु बोधिमण्डालङ्कारव्यूहास्तान् सर्व्वांस्तस्मिन् बोधि-मण्डे सन्दर्शयति स्म ॥

अथ खलु भिन्नो बोधिमण्डनिषण्णस्य बोधिसत्त्वस्यैतदभ-वत् । इह खलु कामधातौ मारः पापीयान्बोधिपतिरीश्वरो वशवर्त्ती नैतन्मम प्रतिरूपं भवेत् । यदहं तेनाविदितोऽनुत्तरां सम्यक्सम्बोधिमभिसम्बुध्येयम् । यन्वहं मारस्य पापीयसः स-ञ्चोदनां कुर्याम् । तस्मिन् विजिते सर्व्वे कामावचरा देवादयो निगृहीता भविष्यन्ति । ततश्च मारपर्षदः पूर्वावलोपितकुशल-मूला मारकायिका देवपुत्रा मम सिंहविक्रीडितं दृष्ट्वाऽनुत्त-रायां सम्यक्सम्बोधौ चित्तमुत्पादयिष्यन्ति ॥

अथ खलु भिन्नो बोधिसत्त्व एवमनुविचिन्त्य तस्यां वेलायां भूविवरान्तरादूर्णाकोशात् सर्व्वमारमण्डलविध्वंसनकरीं नामै-कां रश्मिमुत्सृजत् (१) । यया रश्म्या सर्व्वस्मिंस्त्रिसाहस्रमहासा-हस्रे लोकधातौ सर्व्वमारभवनान्यवभास्य जिह्वीकृतानि सम्प्र-कम्पितानि चाभूवन् । सर्व्वश्चायं त्रिसाहस्रमहासाहस्रलोकधा-तुर्महतावभासेन स्फुटोऽभूत् ॥ तस्याः प्रभाया मारः पापीया-निदमेवंरूपं शब्दमश्रीषीत् ।

१ “रश्मिमेव प्रथे रश्मिशब्दस्य स्त्रीलं व्यवहृतम् । “मुत्सृजत्” मुदसृजत् ।

कल्पौघचीर्णचरितो ह्यतिशुद्धसत्त्वः
 शुद्धोदनस्य तनयः प्रविजह्य राज्यम् ।
 सो निर्गतो हितकरो ह्यमृताभिलाषी
 बोधिद्रुमं ह्युपगतोऽद्य कुरु प्रयत्नम् (१) ॥
 सोत्तीर्ण आत्मन परानपि तारयिष्ये
 मोक्षेयते स च परां स्वयमेव मुक्तः ।
 आश्वासप्राप्त स परानपि चाश्वसेया
 निर्वापयिष्यति परां परिनिर्दृतश्च (२) ॥
 शून्यां करिष्यति अपायत्रयोप्यशेषां
 पूर्णां करिष्यति पुरीं सुरमानुषाणाम् ।
 ध्यानानभिज्ञ परमं अमृतं सुखञ्च
 दास्यत्यसौ हितकरो अमृतं स्पृशित्वा (३) ॥
 शून्यं करिष्यति पुरं तव कृष्णबन्धो
 अबलाबलो बलविहीन अपक्षपक्षो ।
 न ज्ञास्यसे क्वनु व्रजासि करोषि किंवा
 यदधर्मवर्षमभिवर्षि स्वयं स्वयम्भूः (४) ॥

१ “प्रविजह्य” प्रविहाय । “सो निर्गतो” स निर्गतेः ।

२ “सोत्तीर्ण” स उत्तीर्ण । “आत्मन” आत्मना । “मोक्षेयते स च परां” मोक्षयिष्यति स च परान् । “आश्वासप्राप्त” आश्वासप्राप्तः । “चाश्वसेया” चाश्वासयिष्यति । “परां” परान् ।

३ “शून्यां करिष्यति अपायत्रयोप्यशेषां” शून्यान् करिष्यत्यपायत्रयानशेषान् । “ध्यानानभिज्ञा” ध्यानानभिज्ञा । “परमं अमृतं” परमममृतं । “स्पृशित्वा” स्पृष्ट्वा ।

४ “अबलाबलो” अबलाबल । “अपक्षपक्षो” अपक्षपक्ष । “न ज्ञास्यसे क्वनु व्रजासि” न जानासि क्वनु व्रजसि । “मभिवर्षि” मभिवर्षसि । यः स्वयं स्वयम्भूः नदुपरि इत्यर्थः ।

इति हिऽभिचवो मारः पापीयानाभिः सञ्चोदनाभिर्गा-
थाभिः सञ्चोदितः सन् द्वात्रिंशदाकारं स्वप्नमपश्यत् ॥ कत-
मद्वात्रिंशदाकारम् । तद्यथा ।

तमसाकुलञ्च स्वभवनमपश्यत् । रजसाकुलञ्चाकीर्णशर्करा-
कठिलञ्च स्वभवनमपश्यत् । भीतस्त्वस्त्रोद्विग्नं(१)दिशो दशः प्रप-
लायमानञ्चात्मानमपश्यत् । विभ्रष्टमुकुटमंपविद्धकुण्डलञ्चात्मा-
नमपश्यत् । शुष्कोष्ठगलतालुकञ्चात्मानमपश्यत् । सन्तप्तहृद-
यञ्चात्मानमपश्यत् । शीर्णपत्रपुष्पफलानि चोद्यानान्यपश्यत् ।
अपगतजलाः परिशुष्काश्च पुष्करिणीरपश्यत् । हंसकौञ्चम-
यूरकलविद्धकुणालजीवञ्जीवकादींश्च पक्षिगणांश्चिन्नपक्षानप-
श्यत् (२) । भेरीशङ्खमृदङ्गपटहतुणववीणावस्रकीताडसम्पादींश्च
वाद्यभाण्डाञ्चिन्नविच्छिन्नान् भूमौ निपतितानपश्यत् । प्रिय-
जनपरिवाराश्च मारमुत्सृज्य दीनमुखा एकान्ते गत्वा प्रध्याय-
न्तमपश्यत् (३) । अग्रमहिषीञ्च मालिनीं शयनभ्रष्टां धरण्यामु-
भाभ्यां पाणिभ्यां शीर्षमभिपीडयन्तीमपश्यत् । ये च ते मारपुत्रा
वीर्यवृत्तमाश्च बलवृत्तमाश्च तेजोवृत्तमाश्च तं बोधिसत्त्वं बोधि-
मण्डवराद्यगतं नमस्यन्ते एवमपश्यत् । आत्मनीया च दुहित्री(४)
हा तांत हा तातेति क्रन्दन्तीमपश्यत् । मलिनचेलगात्रं चात्मा-
नमपश्यत् । अवकीर्णपांशुशिरस्कञ्च पाण्डुदुर्बलमोजोऽपहतञ्चा-

१ “भीतस्त्वस्त्रोद्विग्नं” भीतं तस्त्रमुद्विग्नमित्युचितम् ।

२ पक्षिगणानन्यशार्णपक्षानपक्षानपश्यदिति वा पाठः ।

३ “प्रध्यायन्तमपश्यत्” प्रध्यायन्ति इत्यपश्यत् ।

४ “आत्मनीया च दुहित्री” आत्मीयां च दुहितरं ।

त्मानमपश्यत् । हर्म्यकूटागारगवाक्षतोरणांश्च रजसावकीर्णा-
 न्पततोऽपश्यत् । ये चास्य ते सेनापतयो यक्षराक्षसकुम्भाण्डग-
 न्धर्वाधिपतयस्तान् सर्वान् हस्ताञ्छिरसि कृत्वा रुदतः क्रन्दतः
 पलायमानांश्चापश्यत् । ये च ते कामावचरेषु देवाधिपतयः ।
 तद्यथा । धृतराष्ट्रविरूढकविरूपाक्षवैश्रमणशक्रसुयामसन्तुषित-
 सुनिर्मितवसवर्त्तिप्रभृतयः । तान् सर्वाञ्छुश्रूषमाणान् मारः
 पापीयान् बोधिसत्त्वाभिमुखानपश्यत् । रणमध्ये चास्यासिर्वि-
 कोषो न भवति स्म । विक्रोशन्तमशिवञ्चात्मानमपश्यत् । स्वेन च
 परिवारेणात्मानं परित्यक्तमपश्यत् । मङ्गलपूर्णकुम्भांश्च द्वारप-
 तितानपश्यत् । नारदं च ब्राह्मणं माङ्गल्यशब्दं श्रावयन्तमपश्यत् ।
 आनन्दितं च दैवारिकमनानन्दं श्रावयन्तमपश्यत् । तमसाकुलञ्च
 गगणतलमपश्यत् । कामभवननिवासिनीञ्च श्रियं रुदन्तीमपश्यत् ।
 स्वानैश्वर्यनष्टानपश्यत् । स्वपक्षञ्चापक्षमपश्यत् । मणिमुक्ताजालानि
 कृष्णीभृतानि च्छिन्नविच्छिन्नानि भूमौ पतितान्यपश्यत् । सर्वं
 च मारभवनं प्रचलितमपश्यत् । वृक्षाञ्छिद्यमाननिर्यूहांश्च
 पततोऽद्राक्षोत् । सर्वं च मारसेनाव्यूहमभिमुखम्यात्यमानमप-
 श्यत् ॥ इति हि भिक्षुवो एवं द्वात्रिंशदाकारं मारः पापीयान्
 स्वप्नमपश्यत् ।

स प्रतिबुद्धः सन् भीतस्त्रस्तः संविग्नः सर्वमन्तर्जनं सन्नि-
 पात्य सबलपार्षद्यसेनापतिदैवारिकान् सन्निपतितांश्च तान्
 विदित्वाऽऽभिर्गाथाभिरथ्यभाषत ।

दृष्ट्वा नु तां स सुपिनां नमुची दुःखार्त्ता

आमुन्त्रयाभिसुत चेऽपि च पारिषद्या ।
 सेनापतिं नमुचि सिंहहनुञ्च नाम्ना
 सर्वेषु तेषु परिपृच्छति कृष्णबन्धुः (१) ॥
 गाथाभि गीत रचितोऽद्य श्रुतोऽन्तरीचा-
 च्चाक्षेषु जातु वरलक्षणविचित्रिताङ्गः ।
 षड्वर्षं दुष्करव्रतानि चरित्वा घोरान्
 बोधिद्रुमं ह्युपगतः प्रकुरुष्व यत्नम् (२) ॥
 सोऽभूद्विबुद्ध स्वयमेव हि बोधिसत्त्वो
 बह्वसत्त्वकोटिनियुतानि विबोधयेत् ।
 शून्यं करिष्यति स मे भवनं ह्यशेषं
 यद् लभ्यते ह्यमृतु स्पृशं नशति भावम् (३) ॥
 हन्तं व्रजाम सहिता महता बलेन
 घातेम तं श्रमणु एक द्रुमेन्द्रमूले ।
 उद्योजयध्वं चतुरङ्गिणि शीघ्रं सेनां
 यदिच्छथा मम प्रियमचिरं करोथ (४) ॥

१ “न तां स सुपिनां नमुची दुःखार्त्ता” नू तान् स स्वप्नान्नमुचिर्दुःखार्त्ताः । “आमुन्त्र-
 याभिसुत” आमुन्त्रयाभिसुतं । “पारिषद्या” पारिषदाद्याः । “नमुचि सिंहहनुञ्च”
 नमुचिं सिंहहनुञ्च । अथवा नमुचिसिंहहनुमिति एकं नाम ।

२ “गाथाभि गीत रचितोऽद्य” गाथाभिगीतं रचितमद्य । “श्रुतोऽन्” श्रुतमन्त ।
 “जातु” जातो । “षड्वर्षं” षड्वर्षं । “चरित्वा घोरान्” चरित्वा घोरानि । “प्रकुरुष्व”
 प्रकुरुत ।

३ “द्विबुद्ध स्वय-” द्विबुद्धः स्वय । “यद् लभ्यते” यद् लभ्यते । “ह्यमृतु स्पृशं”
 ह्यमृतं स्पृशं । “नशति भावम्” भङ्ग्यति भावम् ।

४ “घातेम तं” घातयिष्यामस्मि । “श्रमणु एक” श्रमणमेकं । “उद्योजयध्वं चतुरङ्गिणि
 शीघ्रं” उद्योजयत चतुरङ्गिणीं शीघ्रं । “यदिच्छथा” यदीच्छत । “करोथ” कुरुत ।

प्रत्येकबुद्ध अर्हति च पूर्णं लोके
 निर्वायमाणं न बलं मम दुर्बलं स्यात् ।
 सो भूयुः एकु जिन भेष्यति धर्म्मराजो
 गणनाव्यतिष्ठत्तु जिनवंशं न जातु च्छिद्येत् (१) ॥

अथ खलु भिच्चवः सार्थवाहो नाम मारपुत्रः स मारं
 पापीयसं गायथाध्यभाषत ।

किं तात भिन्नवदनोऽसि विवर्षवक्त्रो
 हृदयं समुज्जावति वेधति अङ्गमङ्गम् ।
 किं ते श्रुतं अथ च दृष्टुं भणाहि शीघ्रं
 ज्ञास्याम तत्त्वं तु विचिन्त्य तथा प्रयोगम् (२) ।

निर्माणं मारु अवचीं शृणु मच्च वत्स
 पापं मि दृष्टं सुपिनं परमं सुघोरम् ।
 भाषेय सर्वमिह पर्षदि अद्यशेषं
 सम्मूर्च्छिताः क्षितितले प्रपतेय यूयम् (३) ॥

सार्थवाह आह ।

रणकालि प्राप्ति यदि नाम जयो न दोष-

१ “प्रत्येकबुद्ध अर्हति च पूर्णं” प्रत्येकबुद्धोऽर्हति, च पूर्णो । “निर्वायमाणं” निर्वायमाणं । “सो भूयुः एकु जिन भेष्यति” स भूयुः एको जिनो भविष्यति । “गणनाव्यतिष्ठत्तु जिनवंशं न” गणनाव्यतिष्ठत्तो जिनवंशो न ।

२ “भिन्नवदनोऽसि” अत्र खिन्नवदनोऽसि इति पाठ उचितः । “समुज्जावति” समुत्स्रवति । “दृष्टुं भणाहि” दृष्टं भण । “ज्ञास्याम तत्त्वं” ज्ञास्यामस्तत्त्वं ।

३ “निर्माणं मारु अवचीं शृणु मच्च” निर्माणो मारोऽवोचत् शृणु मत्तः । “मि दृष्टं सुपिनं” मया दृष्टं खड्गं । “भाषेय” भाषेयं । “अद्यशेषं” अद्याशेषं । “प्रपतेय” प्रपतेत ।

स्तत्रैव यस्तु निहतो भवते स दोषः ।
खप्रान्तरे तु यदि ईदृश, ते निमित्ता
श्रेयो उपेक्षण रणे परिभावु गच्छेत् (१) ॥

मारोऽब्रवीत् ।

व्यवसायबुद्धि पुरुषस्य रणे प्रसिद्धि-
रवलम्ब्य धैर्यसुकृतं यदि नो जयं स्यात् ।
का तस्य शक्ति मम दृष्ट सपारिषद्यं
नोत्यातु मच्च चरणे शिरसा प्रवर्त्त (२) ॥

सार्थवाह आह ।

विस्तीर्णमस्ति हि बलं च सुदुर्बलं च
अस्त्येक शूर बलवांश्च रणञ्जहस्य ।
खद्येऽतर्कैर्यदि भवेत्त्रिमहस्र पूर्णां
एको रविर्यसति निघ्नभतां करोति (३) ॥

अपिच ।

यस्य मानश्च मोहश्च मीमांसा च न विद्यते ।

विलोमयति विद्वांसो (४) नासौ शक्यश्चिकित्सितुम् ॥

इति हि भिक्षवो मारः पापीयान् सार्थवाहस्य वचनम-

१ “रणकालि प्राप्ति” रणकाले प्राप्ति। “भवते” भवति। “ईदृश ते निमित्ता”
ईदृशानि ते निमित्तानि। “उपेक्षण” उपेक्षणं। “परिभावु” परिभावं।

२ “व्यवसायबुद्धि पुरुषस्य” व्यवसायबुद्धेः पुरुषस्य। “जयं” जयः। “शक्ति मम
दृष्ट सपारिषद्यं” शक्तिर्मां दृष्ट्वा सपारिषदं। “नोत्यातु” नोत्याय। “मच्च” मम।
“प्रवर्त्त” प्रवर्त्तत।

३ “अस्त्येक शूर” अस्त्येकः शूरो। “निसहस्र पूर्णां” निसहस्रं पूर्णं।

४ “विद्वांसो” विदुषोः।

कृत्वा महतीञ्चतुरङ्गिणीं सेनामुद्योजयति स्म महाबलरणशौण्डां
 भीषणिकां रोमहर्षणीं दृष्ट्वाश्रुतपूर्वां देवमनुष्यैर्बहुविधमुखवि-
 कारकोटिनियुतशतसहस्रविकारप्रकारां भुजगशतसहस्रकरच-
 रणकुटिलपरिवेष्टितशरीरामभिधनुःशरशक्तितोमरकुठारपट्टि-
 श्शुभ्रुण्डीमुषलदण्डपाशगदाचक्रवज्रवाणधराम्बरचर्मकवर्मितश-
 रीरां विपरोतशिरःकरचरणनयनां ज्वलितशिरोनयनवदनां
 दुःसंस्थितोदरपाणिपादामुग्रतेजोवदनां परमविकृतवदनदर्शनां
 विकरालविकृतद्रंष्ट्रां घनविपुलप्रलम्बजिह्वां शुण्डिककिञ्चल्कस-
 दृशजिह्वां ज्वलनसदृशकृष्णसर्पविषपूर्णरक्तनेत्राम् । केचिद्धि ते
 आशीविषान् वमन्ति स्म । केचित् करतलैराशीविषान् परि-
 गृह्य भक्षयन्ति स्म । गरुड इव सागरादत्युत्क्षिप्य केचिन्नर-
 मांसरुधिरकरचरणशिरो(१)पकृत्तपुरीषादींश्च भक्षयन्ति स्म ।
 केचिज्ज्वलितपिङ्गलकृष्णनीलरक्तकद्रुकरालविचित्ररूपाः । के-
 चिद्विकृतकूपप्रज्वलितोत्पाटितविकृतकटाक्षाः । केचित् परि-
 वृत्तज्वलितविकृतनयनाः । केचिज्ज्वलितान् पर्वतान् परि-
 गृह्य सलीलमपरेषु पर्वतेषु अभिरूढा आगच्छन्ति स्म ।
 केचित् समूलं वृत्तमुत्पाद्य बोधिसत्त्वाभिमुखा अभिधावन्ति
 स्म । केचिदजकर्णसूर्पकर्णहस्तिकर्णलम्बकर्णवराहकर्णाः । केचि-
 दकर्णाः । केचिदेकोदरिणो दुर्बलकाया अस्थिशकलमङ्घात-
 मभिनिर्माय भग्ननासाः कुम्भोदराः करोटपादा उच्छुष्कल-

झ्यांसरुधिरक्लिन्नकर्षनासाकरचरणनयनोत्तमाङ्गाः । केचि-
 द्रुधिरपिपासया शिरांसि परस्परं निवृणन्ति स्म । केचिद्वि-
 न्नविकृतभैरवरुचस्वरा ऊंङ्कुङ्कारपिचुत्कारज्जुज्जुप्रचेडिता-
 नि कुर्वन्ति स्म । केचिदाङ्गः । आहरत हरत हनत हनत
 बन्धत गृह्णत क्लिन्दत भिन्दत मथयतोत्क्षिपत नाशयतेमं
 श्रमणं गौतमं सार्द्धं द्रुमेणेति ब्रुवन्ति स्म । केचिद्भेरुण्डकशू-
 गालशूकरगर्दभगोहस्त्यश्वोद्भ्रमहिषखरशशचमरखड्गशरभनाना-
 प्रतिभयरौद्रविकृतवक्त्राः । केचित्सिंहव्याघ्रचवराहवानरद्वी-
 पिविडालच्छागलोरभ्रसर्पनकुलमत्स्यमकरशिशुमारकूर्मकाकगृ-
 द्भालूकगरुडादिसदृशात्मभावाः । केचिद्विरूपरूपाः । केचि-
 देकशीर्षा द्विशीर्षा यावच्छतसहस्रशीर्षाः । केचिदशीर्षाः ।
 केचिदेकभुजा यावच्छतशतसहस्रभुजाः । केचिदभुजाः ।
 केचिदेकपादकाः । केचिद्वज्रपादा अपादकाः । केचित्
 कर्णमुखनामिकाक्षिनाभिश्रोतोभिराशीविषान्निश्चारयन्ति स्म ।
 केचिदसिधनुःशरशक्तिपट्टिशपरशुचक्रतोमरकुणपवज्रभुशुण्डी-
 भिन्दिपालादीनि नानाप्रहरणानि भ्रामयन्तो नृत्यन्तो बो-
 धिसत्त्वं सन्तर्जयन्ति स्म । केचिन्नराङ्गुलिं क्लिप्त्वा मालागुणं
 कृत्वा धारयन्ति स्म । केचिच्छिरोभिरस्थिकरकान् शीर्ष-
 कटाहकांश्च मालागुणमिव कृत्वा धारयन्ति स्म । केचि-
 दाश्रीविषपरिवेष्टितशरीराः । केचिच्छीर्षकटाहकान् परि-
 गृह्य हस्त्यश्वोद्भ्रगोर्दभमहिषारूढाः । केचिदधःशिरस उर्द्ध-
 पादाः । केचित्स्थूलरोमाणः । केचिद्भ्रोगर्दभवराहनकुलच्छा-

गलोरभ्रशरंभविडालकपिटृकशृगालरोमाण आग्नीविषान् व-
मन्तोऽयोगुडानि निर्गिलन्तो धूमकेतूनुत्सृजन्तो ज्वलितता-
म्रलौहवर्षं प्रवर्षन्तो विद्युद्वर्षां क्षिपन्तो वज्राग्निं प्रमुञ्चन्त
स्त्रामयोबालुकां प्रवर्षन्तः कालमेघान् सञ्जनयन्तो वातवृष्टि-
मुत्पादयन्तः शरमेघवर्षानुत्सृजन्तः कालरात्रीं दर्शयन्तो रावं
सञ्जनयन्तो बोधिसत्त्वमभिधावन्ति स्म । केचित् पाशान् भ्रा-
मयन्तो महापर्वतान् प्रपातयन्तो महासागरान् क्षोभयन्तो
लङ्घयन्तो महापर्वतांश्चालयन्तो मेरुपर्वतराजमभिधावन्तः
पलायमाना विचिपन्तोऽङ्गप्रत्यङ्गानि भ्रामयन्तः शरीराणि
हसन्तो महाहास्यमुरांसि प्रस्फोटयन्त उरांसि ताडयन्तः
केशान् धुन्वन्तः पीतमुखानि च (१) नीलशरीरा ज्वलितशिरस
उर्द्धकेशा इतस्ततो वेगेन परिधावन्तो गरुडाक्षाश्च बोधिसत्त्वं
भीषयन्ति स्म । जीर्णाः स्त्रियश्च रुदन्यो बोधिसत्त्वमुपसङ्क्रम्यैवं
वदन्ति स्म । हा पुत्र हा मम पुत्रोत्तिष्ठोत्तिष्ठ शीघ्रं प्रपला-
यस्व । राक्षसरूपाः पिशाचिरूपाः काणखञ्जदुर्बलाश्च प्रेताः
क्षुत्समाश्च ऊर्ध्ववाहवो विकृतास्याः क्रन्दन्तो भयमुपदर्शयन्त-
स्त्रासञ्जनयन्तो बोधिसत्त्वस्य पुरतोऽभिधावन्ति स्म (२) ॥ तथा
चैवंरूपया मारसेनया समुदितया समन्तादशीतियोजनाया-

१ केशान् इत्यादौ केषाञ्चिद्गुदपीतमुखानि इति पाठः । परन्तु अत्र पूर्वक्रमानु-
सारेण केचिद्गुदपीतमुखा इति उचितम् । अत्रापि पीतमुखानि इत्यत्र पीतमुख
इत्युचितम् ।

२ "बोधिसत्त्वस्य पुरतोभिधावन्ति स्म" इत्यत्र बोधिसत्त्व पुरतोभिधावन्ति इत्यु-
चितम् ।

वामेन विस्तारेण स्फुटमभूत् । यथा चैकस्य मारुत्स्यैव कोटी-
शतानां त्रिसाहस्रपर्यापन्नानां माराणां पापीयसां सेनाभि-
स्त्रिर्यगूर्द्धञ्च परिस्फुटमभूत् ॥

तत्रेदमुच्यते ।

यच्चकुम्भाण्डमहोरगरूपा

राक्षसप्रेतपिशाचकरूपाः ।

यत्तु विलोकि विरूप सुरौद्राः

सर्वि त निर्मित तत्र शठेभिः (१) ॥

एकशिरा द्विशिरा त्रिशिराश्च

यावत् सहस्रशिरा बह्व अन्ये ।

एकभुजा द्विभुजा त्रिभुजाश्च

यावत् सहस्रभुजा बह्वभुजाः (२) ॥

एकपदा द्विपदा त्रिपदाश्च

यावत् सहस्रपदा बह्व अन्ये ।

नीलमुखाश्च पीतशरीराः

पीतमुखानि च नीलशरीराः (३) ॥

अन्यमुखानि च अन्यशरीराः

सर्व एवमुपागतु किङ्करमैन्यम् ।

१ “यत्तु विलोकि विरूप” ये तु विलोकिता विरूपाः । “सर्वि त निर्मित तत्र शठेभिः” सर्वे ते निर्मितास्तत्र शठैः ।

२ “एकशिरा द्विशिरा त्रिशिराश्च” एकशिरसो द्विशिरसस्त्रिशिरसश्च । “सहस्रशिरा बह्व अन्ये” सहस्रशिरसो बहवोऽन्ये ।

३ “बह्व अन्ये” बहवोऽन्ये । “पीतमुखानि च” पीतमुखाश्च ।

वातं प्रवायति वर्षति वर्षं
 विद्युत्सहस्रशतानि पतन्ति (१) ॥
 देव गुडायति वृक्ष लुडन्ति
 बोधिवटस्य नर्दयति पत्रम् ।
 वर्षदेव प्रवर्षति वर्षं
 आघवहन्ति जलाकुल भूमिम् (२) ॥
 ईदृश भीषणिका वज्रराशौ
 यत्र अचेतन वृक्ष पतन्ति ।
 दृष्ट्वा च तानतिभीषणरूपान्
 सर्वि विसंस्थित रूपविरूपान् (३) ॥
 श्रीगुणलक्षणतेजधरस्य
 चित्त न कम्पित मेरु यथैव ।
 मायसमास्तथ स्वप्नसमाश्च
 अभ्रनिभा समुदीक्षति धर्मात् (४) ॥

१ “अन्यमुखानि च” अन्यमुखाश्च । “सर्व एवमुपागतु” सर्वमेवमुपागतं । सर्व-
 मुखागतु इति वा पाठः । “वातं प्रवायति” वातं प्रवायन्ति । “वर्षात वर्षं” वर्ष-
 यन्ति वर्षां । “पतन्ति” पातयन्ति ।

२ “देव गुडायति वृक्ष लुडन्ति” देवान् लुडयन्ति वृक्षं लुडन्ति । “नर्दयति
 पत्रम्” नयन्ति पत्राणि । “वर्षदेवः प्रवर्षति वर्षं” वर्षदेवः प्रवर्षयति वर्षां । “आ-
 घवहन्ति जलाकुल” आघ्नावयन्ति जलाकुलां ।

३ “ईदृश भीषणिका वज्रराशौ” ईदृशा भीषणिका वज्रराशयः । “अचेतन वृक्ष”
 अचेतने वृक्षे । “सर्वि विसंस्थित” सर्वान् विसंस्थितान् ।

४ “तेजधरस्य” तेजोधरस्य । “चित्त न कम्पित मेरु यथैव” चित्तं न कम्पितं
 मेरुर्धथैव । “मायसमास्तथ स्वप्नसमाश्च अभ्रनिभा” मायासमास्तथा स्वप्नसमाश्च
 अभ्रनिभान् ।

ईदृश धर्मानयं विमृषन्तो
 सुस्थितु ध्यायति संस्थितु धर्मे ।
 यस्य भवन्ति अहन्ति ममेति
 भाव समुच्छ्रयि सत्त्वनिविष्टाः (१) ॥
 सो विभियाद्बुधः स्थितु ग्राहे
 आत्मनि सम्भ्रम गच्छ निरीक्ष्य ।
 शाक्यसुतस्तु स्वभावमभावं
 धर्मं प्रतीत्य समुत्थित बुद्धाः (२) ॥
 गगणोपमचित्त सुयुक्तो
 न भ्रमते सबलं साधु दृष्ट्वा (३) ॥

इति हि भिक्षुवो मारस्य पापीयसः पुत्रसहस्रं तत्र ये
 मारपुत्रा बोधिसत्त्वेऽभिप्रसन्नाः सार्थवाहपूर्वङ्गमास्तेमारस्य द-
 क्षिणे पार्श्वे स्थिता अभूवन् । ये मारपाक्षिकास्ते वामपार्श्वे स्थिता
 अभूवन् मारस्य पापीयससः । तत्र मारः पापीयांस्तान् स्वान्पु-
 त्रानामन्त्रयते स्म । कीदृशेन बलेन वयं बोधिसत्त्वं धर्षयि-
 श्यामः । तत्र दक्षिणे पार्श्वे सार्थवाहो नाम मारपुत्रः स पितरं
 गाथया प्रत्यभाषत ।

सुप्तं प्रबोधयितुमिच्छति पन्नगेन्द्रं

१ "ईदृश" ईदृशं । "विमृषन्तो" विमृषन् । "सुस्थितु" सुस्थितः । "संस्थितु"
 संस्थितः । "अहन्ति" अहमिति । "भाव समुच्छ्रयि" भावाः समुच्छ्रयिनः ।

२ "सो विभियाद्बुधः" स विभिश्याद्बुधः । "स्थितु ग्राहे" स्थितो ग्राहे । "ग्राहे"
 आग्रहे इत्यर्थः । "सम्भ्रम गच्छ" सम्भ्रमं गच्छति । "धर्मं प्रतीत्य समुत्थित बुद्धाः"
 धर्मं प्रत्येत्य समुत्थितं बुद्धा । "गगणोपमचित्त" गगणोपमचित्तः । एतच्छ्लोकस्य
 उत्तरार्द्धमत्रत्यपुस्तकेषु नास्ति ।

सुप्तं प्रबोधयितुमिच्छति यो गजेन्द्रम् ।
 सुप्तं प्रबोधयितुमिच्छति यो मृगेन्द्रं
 सुप्तं प्रबोधयितुमिच्छति सो नरेन्द्रम् (१) ॥

वामपार्श्वे दुर्मतिर्नाम मारपुत्रः स एवमाह ।

सम्प्रेक्षणेन हृदयान्यभिसंस्फुटन्ति
 लोकेषु मारमेहतामपि पादपानाम् ।
 का शक्तिरस्ति मम दृष्टिहतस्य तस्य
 सञ्जीवितुं जगति मृत्युहतस्य वाक् ॥

दक्षिणे मधुरनिर्घोषो नामाह ।

वृक्षेषु मार क इहास्ति ततो ब्रवीषि
 दृष्ट्वा भिनन्नि मनुजेष्वथ का अवस्था ।
 मेहं गिरिं यदि भिनत्सि निरीक्षणेन
 नैवास्य तुभ्यनयनेभिहतोन्मिषेरन् (२) ॥

अपिच ।

यः सागरं तरितुमिच्छति वै भुजाभ्यां
 तोयञ्च तस्य पिवितुं मनुजेष्वसन्तु ।
 शक्यं भवेदिहमतस्तु धदामि दुःखं
 यस्तस्य वक्त्रमभितोष्यमलं निरीक्षेत् (३) ॥

१ “सो नरेन्द्रम्” स नरेन्द्रम् ।

२ “भिनन्नि” भिनन्नि । “भिनत्सि” भेत्स्यसि । “नैवास्य तुभ्यनयनेभिहतोन्मिषेरन्” नैवाद्यं तव नयनाभिहतो क्षियेत इत्यर्थः ।

३ “तरितु” तर्तु । “पिवितुं” पातु । “मनुजेष्वसन्तु” एतादृशो जनो मनुजेषु
 नास्ति इत्यर्थः ।

वामे शतम्बाङ्गनामाह ।

ममेह देहेस्मि शतं भुजानां
क्षिपामि चैकेन शतं शराणाम् ।
भिनन्मि कायं श्रमणस्य तात
सुखी भव त्वं ब्रज मा विलम्बम् (१) ॥

दक्षिणे सुबुद्धिराह ।

शतं भुजानां यदि को विशेषो
भुजा किमर्थं न भवन्ति रोमाः ।
भुजैकमेकेन च तथैव शूरा-
स्तैश्चापि कुर्यान्न हि तस्य किञ्चित् (२) ॥
किं कारणं मैत्रीव्रतस्य मुनेः शरीरे
विषं न शस्त्रं क्रमते न चाग्निः ।
क्षिप्रानि शस्त्राणि ब्रजन्ति पुष्पतां
मैत्रीविहलोकोत्तरभावितस्य (३) ॥

अपिच ।

दिवि भुवि च जले च ये बलाढ्या
असिपरशुधराश्च गुह्यका नरा वा ।
क्षमबलमिमु प्राप्य ते नरेन्द्रं

१ "देहेस्मि" देहेस्मिन् । "भिनन्मि" भेत्स्यामि । मा विलम्बम्, अत्र कुरु इत्य-
धाहार्यं मा विलम्बं कुरु इत्यर्थः ।

२ "रोमाः" रोमाणां रोमसङ्ख्याका वा । "भुजैकमेकेन" भुजैकमेकेन
एकैकेन भुजेनेत्यर्थः । "तैश्चापि कुर्यान्न" ते चापि कुर्यान्न ।

३ "किं कारणम्" यस्मात्कारणादित्यर्थः । "मैत्रीविहलोकोत्तरभावितस्य" मैत्री-
बलस्य लोकोत्तरभावितस्य इत्यर्थः सम्भाव्यते पाठस्तु असङ्गतः ।

प्रबलबलान्यबला भवन्ति सर्वे (१) ॥

वामे उग्रतेजा आह ।

अन्तर्गताऽहं धक्ष्यामि प्रविशाम्य तनुं शुभाम् ।

वृत्तं सकोटरं शुष्कं दावाग्निरिव सूक्ष्मतः (२) ॥

दक्षिणे सुनेत्र आह ।

मेरुं दहेस्वमं यदि वापि कृत्स्नं प्रविश्य चान्तर्गतु मेदिनीं वा ।

दग्धुं न शक्यः स हि वज्रबुद्धिस्वत्सन्निभैर्बालिकगङ्गतुल्यैः (३) ॥

अपि च ॥

चलेयुर्गिरयः सर्वे त्रयं गच्छेन्महोदधिः ।

चन्द्रसूर्या पतेद्भूमौ मही च विलयं व्रजेत् (४) ॥

लोकस्यार्थे कृतारम्भः प्रतिज्ञाकृतनिश्चयः ।

अप्राप्यैष वरां बोधिं नोत्थास्यति महाद्रुमात् (५) ॥

वामे दीर्घबाहुर्गर्वित आह ।

आलयं चन्द्रसूर्याणां नक्षत्राणां च सर्वशः ।

पाणिनाहं प्रमर्दामि तवेहं भवने स्थितः (६) ॥

चतुर्भ्यः सागरेभ्यश्च जलं गृह्णामि लीलया ।

तं गृह्ण्य अमणं तात सागरस्य परं क्षिपेत् (७) ॥

१ "समबलानिममु" समबलमिमम । "प्रबलबलान्यबला" प्रबलबला ह्यबला इत्यर्थः ।

२ "प्रविशाम्य" प्रविशाम्य ।

३ "चान्तर्गतु" चान्तर्गता । "बालिकगङ्गतुल्यैः" गङ्गाबालुकातुल्यैरित्यर्थः ।

४ "पतेद्भूमौ" पतेतां भूमौ ।

५ "बोधिं" बोधिं ।

६ "चन्द्रसूर्याणां" चन्द्रसूर्ययोः । "प्रमर्दामि" प्रमर्दितुं समर्थोस्मि इत्यर्थः ।

७ "गृह्णामि" गृहीतुं समर्थोस्मि इत्यर्थः । "गृह्ण्य" गृह्णीत्वा । "परं क्षिपेत्" पारे क्षेप्यामि ।

तिष्ठतां तात सैन्येयं मा त्वं शोकार्दितो भव ।

सबोधिवृत्तमुत्पाय्य जेष्ये प्राण्या दिशो दशः (१) ॥

दक्षिणे प्रसादप्रतिलम्भ आह ।

सदेवासुरगन्धर्वां समागरनगां महीम् ।

त्वं मर्षिता प्रकुर्याश्च पाणिभ्यां मदगर्वितः (२) ॥

त्वद्विधानां सहस्राणि गङ्गाबालिकया समाः ।

रोम तस्य न चालेतुं बोधिसत्त्वस्य धीमतः (३) ॥

वामे भयङ्कर आह ।

भयं हि ते तात भृशं किमर्थं सेनाय मध्ये समवस्थितस्य ।

सेना न तस्यास्ति कुतः सहायाः कस्माद्भयं ते भवतीह तस्मात्(४) ॥

दक्षिण एकाग्रमतिराह ।

यूथं न लोकेस्ति शशीरवीनां न चक्रवर्ती न च केशरीणाम् ।

न बोधिसत्त्वानिह तात यूथमेकः समर्थो नमुचिन्निहन्तुम्(५) ॥

वामेऽवतारप्रेच्याह ।

न शक्तिशूला न गदा न खड्गाः न हस्तिनोऽश्वान रथा न पत्तिः ।

तं शौण्डमेकं श्रमणं निषखं हन्येत मा सम्भ्रम तात किञ्चित् (६) ॥

१. "सैन्येयं" सैन्यमिदं । "सबोधिवृत्तमुत्पाय्य" सबोधिवृत्तमुत्पाय्य सम्बोधिवृत्तमुत्पाय्य इति वा । "जेष्ये प्राण्या" जेष्यामि प्राणिना ।

२ "त्वं मर्षिता" त्वममर्षितः ।

३ "त्वद्विधानां" त्वद्विधाः । "गङ्गाबालिकया" गङ्गाबालुकयाः । "चालेतुं" चालयितुं न समर्थ इति शेषः ।

४ "सेनाय" सेनायाः ।

५ "शशीरवीणां" शशिरवीणां । "चक्रवर्ती" चक्रवर्तिनां । "केशरीणां" केशरिणां । "बोधिसत्त्वानिह" बोधिसत्त्वानामिह ।

६ "शक्तिशूला" शक्तिशूलौ । "पत्ति" पत्तयः । "हन्येत" हन्ति ।

दक्षिणे पुण्यालङ्कृत आह ।

नारायणस्य यथ काय अच्चेद्यभेद्या

चान्तिबलैः कवचितो वृढवीर्यखड्गः ।

त्रिविमोक्षवाहन सिप्रज्ञाधनुः स तात

पुण्यबलेन स हि जेष्यति मारसेनाम् (१) ॥

वामे अनिवर्त्याह ।

न निवर्त्तते त्वणगतः प्रदहन्द्वाग्निः

क्षिप्तः शरो न च निवर्त्त विशिञ्चिते न ।

वज्रं नभे निपतितं न निवर्त्तते च

न स्थानमस्ति मम शाक्यसुतं ह्यजित्वा (२) ॥

दक्षिणे धर्मकाम आह ।

आर्द्रदणं प्राप्य निवर्त्ततेऽग्नि-

गिरिकूटमासाद्य निवर्त्तते शरः ।

वज्रं महीं प्राप्य अधः प्रयाति

अप्राप्य शान्तममृतं न निवर्त्ततेऽयम् (३) ॥

किं कारणं शक्ययुः तात अन्तरीच लेख्यचित्रितुं

यावन्तः केचित् सर्वसत्त्व एकचित्ता स्थापितुम् ।

चन्द्रसूर्य मारुतं च शक्यं पाश बन्धितुं

१ “यथ काय अच्चेद्यभेद्या” यथा कायोऽच्चेद्योऽभेद्यः । “वाहन सिप्रज्ञाधनुः”
वाहनः सुप्रज्ञाधनुः । अत्र स तात स हि इत्यत्र कर्तृपदस्य पुनरुक्तिरनुचिता ।

२ “निवर्त्त” निवर्त्तते । “नभे” नभसि । न स्थानमस्तीत्यस्य यत्र स्थितस्य
शाक्यसुतस्याजयो भवेदेतादृशं स्थानं मम सम्बन्धे नास्ति इत्यर्थः ।

३ “न निवर्त्ततेऽयम्” न निवर्त्तिष्यत्ययम् ।

न बोधिसत्त्व शक्य तात बोधिमण्ड चालितुम् (१) ॥

वामेऽनुपशान्त आह ।

दृष्टीविषेण महता प्रदहामि मेरुं

भस्मीकरोमि शलिलञ्च महोदधीनाम् ।

बोधिसत्त्व पश्य श्रमणञ्च अहं हि तात

दृष्ट्वा यथाद्य उभयं हि करोमि भस्मां (२) ॥

दक्षिणे सिद्धार्थ आह ।

विषेण पूर्णा यदिवैष सर्वो भवेत्त्रिषाहस्वरः प्रदीप्तः ।

निरीक्षणादेव गुणाकरस्य सुनिर्विषत्वं विषमभ्युपेयात् ॥

विषाणमुग्र त्रिभवेह यश्च

रागश्च द्वेषश्च तथैव मोहः ।

ते तस्य काये च तथैव चित्ते

नभे यथा पङ्करजो न सन्ति (३) ॥

तस्मान्निवर्त्तामह तात सर्वे (४)

१ “किं कारणं शक्ययु” केन कारणेन शक्येत । “अन्तरीक्ष” अन्तरीक्षे । “लेख्य” लिखित्वा, लेख्यं वा । “सर्वसत्त्व” सर्वसत्त्वाः । “तान् एकचित्ता” एकचित्तान् इत्यर्थः । “स्थापितुं” स्थापयितुं । “शक्य पाश बन्धितुं” शक्यः पाशेन बद्धुं । “बोधिसत्त्व शक्य तात बोधिमण्ड चालितुं” बोधिसत्त्वः शक्यस्तात बोधिमण्डा-चालयितुम् ।

२ “दृष्टीविषेण” दृष्टिविषेण । “प्रदहामि” प्रदग्धुं समर्थोऽस्मि इति स्पष्टार्थः । “यथाद्य उभयं” यथाद्योभयं । “भस्मां” भस्म ।

३ “विषाणमुग्र त्रिभवे” विषाणामुग्रत्रिभवे । “नभे” नभसि । पङ्करजो न सन्ति” पङ्करजसो न स्तः । यथा पङ्के रजश्च नभसि न लिप्यते तद्वद्बोधिसत्त्वस्य काये चित्ते च विषादयो न लिप्यन्ते इत्यर्थः अस्मिन् श्लोके पादैकमधिकम् । पाठोऽपि सर्व-त्रैवमेव ।

४ “निवर्त्तामह” निवर्त्तानहै ।

वामे रतिलोचो नामाह ।

अञ्ज तूर्यसहस्र प्रवादितै-

रप्सरशतमहस्रालङ्कृतैः ।

लोभयित्वा मुनेष्वि पुरोत्तमं

कामरतिं हि करोमि वशे भवत् (१) ॥

दक्षिणे धर्मरतिराह ।

धर्मरती सद तस्य रतीहा

ध्यानरती अमृतार्थरतिश्च ।

सत्त्वप्रमोक्षणमैत्ररतिश्च

रागरतिं च रतिं न करोति (२) ॥

वामे वातजवो नामाह ।

जव्रेनाहं चन्द्ररवी ग्रहेयं

प्रवायमानं गगणे च वायुम् ।

अद्यैव तात अमणं गृहीत्वा

वेगस्य मुष्टिं विकिरामि वायुवत् (३) ॥

दक्षिणे अचलमतिर्नाम मारुपत्रः स एवमाह ।

१ “अञ्ज” अहं । “तूर्यसहस्र” तूर्यसहस्रैः । “रप्सरशत” रप्सरःशत- । “लोभयित्वा मुनेष्वि” लोभयित्वाऽमुमानेष्वामि । “करोमि वशे भवत्” करिष्यामि वशे भविष्यति ।

२ “धर्मरती सद” धर्मरतिः सदा । “रतीहा” रतिरिह । “ध्यानरती अमृतार्थ” ध्यानरतिरमृतार्थ- ।

३ “ग्रहेयं” गृहीयां । अत्र प्रमेयमिति वा पाठः । “वेगस्य” वेगेन । “विकिरामि” विकीर्णं समर्थोऽस्मि इति स्पष्टार्थः । प्रसस्य मुष्टिं विकिरामि वायुं । धर्षेय मुष्टिं विकिरामि वायुवत् । इति वाच पाठान्तरो ।

यथा तवैषो जव वेग उयस्तद्वद्यदि स्यात् सुरमांनुषाणाम् ।
सर्वे समयापि न ते समर्थाः कर्तुं हजाम प्रतिपुङ्गवस्य (१) ॥

वामे ब्रह्ममतिराह ।

स्यात्तादृशानामपि वृन्दमुग्र-
ङ्कुर्यान्न किञ्चित्तव मानघातम् ।
प्रागेव सैकः प्रकरोति किं ते
वृन्देन साध्यन्ति हि सर्वकार्यम् (२) ॥

दक्षिणे सिंहमतिराह ।

न सिंहवृन्दं भुवि दृष्टपूर्वं दृष्टी-
विषाणामपि (३) नास्ति वृन्दम् ।
तेजस्विनां सत्यपराक्रमाणां
पुरुषर्षभाणामपि नास्ति वृन्दम् ॥

वामे सर्वचण्डालो नामाह ।

न ते श्रुता तात गिरोऽभिदीप्ता यथा नदन्ते (४) तनयस्तवं मे ।
वीर्येण वेगेन बलेन युक्ता ब्रजाम शीघ्रं श्रमणं हि हन्तुम् ॥

दक्षिणे सिंहनादी नामाह ।

बहवः शृगाला हि वनान्तरेषु
नन्दन्ति नादान्न सन्तीह सिंहे ।
ते सिंहनादन्तु निशम्य भीमं

१ “जव वेग” जवो वेग । “समयापि” समया अपि । “हजाम” रोचामः ।

२ “साध्यन्ति” साध्यन्ते ।

३ “दृष्टोविषाणामपि” दृष्टविषाणामपि ।

४ “नदन्ते” नदन्ति ।

त्रस्ता पलायन्ति दिशो दशासु (१) ॥ ,

मारौरसास्तद्वदमी, अपण्डिता

अश्रुत्य नादं पुरुषोत्तमस्य ।

नदन्ति तावत् स्वमतातिहृष्टा

मनुष्यसिंहे नदिते न सन्ति (२) ॥

वामपार्श्वे दक्षिणतितचिन्द्याह ।

यच्चिन्तयामि तदिहाशु भोति

कथं न एषो इमु वीचते च ।

मूढो च एषो अनभिज्ञ किम्वा

यदुत्थिहित्वा न पलायते लघुं (३) ॥

दक्षिणात् पार्श्वीत् सुचिन्तितार्थी नामाह ।

मूढो न चायमविधिज्ञमपराक्रमो वा

युष्मैव मूढास्य असंयतास्य ।

न युष्मि जानाथ इमस्य वीर्यं

प्रज्ञाबलेनास्य जिताः स्थ सर्वे (४) ॥

मारात्मजानां यथ गङ्गाबालिका

एतेन वीर्येण यथैव यूथम् ।

१ “सन्तोह सिंहे” सिंहे नदिते सति ते स्थिरान् भवन्ति इत्यर्थः । “दिशो दशासु” दिक्षु दशासु ।

२ “न सन्ति” न स्थिरा भविष्यन्ति इत्यर्थः ।

३ “भोति” भवति । “एषो इमु” एष इमं । “मूढो च एषो अनभिज्ञ” मूढस्यैषो-
ऽनभिज्ञः । “यदुत्थिहित्वा” यदुत्थाय । “लघुं” लघु ।

४ “मविधिज्ञमपराक्रमो” मविधिज्ञोऽपराक्रमो । “युष्मैव” यूथमेव । “युष्मि”
यूथम् । “जानाथ” जानीथ । “इमस्य” अस्य ।

लोमगृह्य एकं न समर्थं चालितुं
 प्रागेव यश्चिन्तयि घातयिष्ये (१) ॥
 मा यूयमत्र क्षिणुयात् मानसं
 प्रसन्नचित्ता भवथा सगौरवाः ।
 त्रिवर्त्तमाना प्रकरोथ विग्रहं
 भविष्यतेऽसौ त्रिभवेऽस्मि राजा (२) ॥

प्रेयालमेवं (३) ते सर्वे मारपुत्राः परिपूर्षपुत्रसदृशं शुक्लपा-
 लिकाश्च मारं पापीयसं पृथक् पृथग् गाथाभिरध्यभाषन्त ।

अथ खलु मारपापीयसः सेनापतिर्भद्रसेना नाम स मार-
 पापीयसं गाथाभिरध्यभाषत ।

ये ते तवानुयात्राः शक्रलोकपालाश्च ।

किन्नरगणाश्चासुरेन्द्राः कृताञ्जलिपुटाः प्रणते तस्मै (४) ॥

किं पुनरनुयात्रा ब्रह्मा आभाखराश्च सुरदेवपुत्राश्च ।

शुद्धावासकास्तेपि च सर्वे प्रणते तस्मै (५) ॥

ये च तत्रेमे पुत्राः प्रज्ञामेधाविने बलिनश्च ।

१ “यथ गङ्गाबालिका” यथा गङ्गाबालुकाः । मारात्मजानां सङ्ख्याः यथा गङ्गा-
 बालुकास्तद्वदित्यर्थः । “समर्थं चालितुं” समर्थोऽचालयितुं । “यश्चिन्तयि” यदचि-
 न्तयिष्ये । “घातयिष्ये” घातयिष्याम इति इत्यर्थः ।

२ “क्षिणुयात्” क्षिणुत । “भवथा” भवत । “प्रकरोथ” प्रकुरुत । अत्र सङ्क-
 म्पत्या माशब्दस्यान्वयान्मा कुरुत इत्यर्थः । “भविष्यतेऽसौ त्रिभवेऽस्मि” भविष्यत्यसौ
 त्रिभवेऽस्मिन् ।

३ “प्रेयालमेवं” प्रियमलमेवं प्रियांसोऽलमेवमिति वार्थः सम्भाव्यते ।

४ “तवानुयात्राः” तवानुयातारः । “प्रणते तस्मै” प्रणमन्ति तस्मै ।

५ “पुनरनुयात्रा” पुनरनुयातारः । “ब्रह्मा आभाखराश्च” ब्रह्माभाखराश्च ।
 “प्रणते तस्मै” प्रणमन्ति तस्मै ।

ते बोधिसत्त्वहृदयमनुप्रविष्टां नमस्यन्ति (१) ॥
 याप्येष मारसेना अशीतिस्फुटयोजनानि यद्वाद्यैः ।
 भूयिष्ठ सर्वप्रेक्षी प्रसन्नमनसो हि निर्दोषम् (२) ॥
 दृष्ट्वा यथा सुभीमां रौद्रां विकृतां चमुमिमां घोराम् ।
 न च विस्मितो न चलितो ध्रुवमस्य जयो भवत्यद्य (३) ॥
 स्थित यत्र च सेनेयं तत्र उलूकाः शिवाश्च विचरन्ति ।
 वायसगर्हभरवितं निवर्त्तितयं क्षम शीघ्रम् (४) ॥
 वीक्षस्व बोधिमण्डे विरुतं पटकौञ्चहंसकोकिलमयूराः ।
 अभिप्रदक्षिणं करोन्ति ध्रुवमस्य जयो भवत्यद्य (५) ॥
 यत्र स्थित सेनेयं तत्रमसिपांशवश्च वर्षन्ति ।
 महिमण्डि कुसुमवृष्टिः कुरुष्व वचनं निवर्त्तयस्व (६) ॥
 यत्र स्थित सेनेयं उत्कूलनिकुल तच्च कण्टकाकीर्णम् ।
 महिमण्ड कनकनिर्मलं निवर्त्तितयं क्षमं प्राज्ञैः (७) ॥

१ "नमस्यन्ति" नमन्ति ।

२. "याप्येष" याप्येषा । "अशीतिस्फुटयोजनानि" अशीतिस्फुटयोजनविस्तारो
इत्यर्थः । "भूयिष्ठ सर्वप्रेक्षी" भविष्यति सर्वप्रेक्षिणो । "प्रसन्नमनसो हि निर्दोषम्"
प्रसन्नमनस्को हि निर्दोषो ।

३ "चमुमिमा" चसूमिमां । "भवत्यद्य" भविष्यत्यद्य ।

४ "स्थित" स्थिता । "निवर्त्तितयं" निवर्त्तयितयं । "क्षम" क्षमस्व ।

५ "विरुतं" विरुवनः "पट" कस्य पक्षिणः पट इति नाम तत्र जाने । "करो-
न्ति" कुर्वन्ति । "भवत्यद्य" भविष्यत्यद्य ।

६ "स्थित" स्थिता । "तत्रमसिपांशवश्च" तत्रासिपाश्वश्च । "महिमण्डि कुसुमवृष्टिः
कुरुष्व" महोमण्डले कुसुमवृष्टिं कुरु ।

७ "स्थित" स्थिता । "उत्कूलनिकुल" उत्कूलानिकूलं । "महिमण्ड कनकनिर्मलं"
महोमण्डलं कनकनिर्मलं । अत्र कर्त्तव्यमित्यध्याहार्यम् । "क्षमं" योग्यमित्यर्थः ।

दृष्ट्वा ति सुपिनि पूर्वे भेष्यसि प्रत्यक्षु यदि न गच्छसि ।
 भस्म चमूञ्च करिष्यति ऋषिभिर्देशाः कृता यथा भस्म (१) ॥
 राजायनो ऋषिवरो रोषितु आसीत् स ब्रह्मदत्तेन ।
 उद्गम्भ दण्डकवने वर्षैर्बहुभिस्तृणं न जाता (२) ॥
 ये केचित्सर्व लोके ऋषयो सुयात्रव्रतचारिणस्तपोयुक्ताः ।
 तेषामयं प्रधानो ह्यहिंसकः सर्वभूताम् (३) ॥
 किं ते न श्रुत पूर्वा काये दीप्ताः सुलक्षणा यस्य ।
 निष्क्रामति चागारात्स भवति बुद्धो जितक्लेशः (४) ॥
 इम ईदृशी विभूति पूजार्थं निर्मिता जिनसुतेभिः ।
 तं नूनमयमत्त्वे ह्ययाज्जितमम्प्रतियाही (५) ॥
 उर्णा यथा सुविमला विराजते क्षेत्रकोटिनयुतेषु ।
 जिह्वीकृता स्म व्रततपा निःसंशयमेष मारवराहन्ता (६) ॥
 मूर्ध्नि यथासु देवैर्द्रष्टु न शक्यं न वै भवग्रस्तैः ।

१ “ति सुपिनि” तया स्वप्नानि । “भेष्यति” भयं प्राप्यत्यर्थः । “प्रत्यक्षु” प्रत्यक्षे । “गच्छसि” गमिष्यति ।

२ “राजायनो ऋषिवरो रोषितु आसीत्” राजायनो ऋषिवरो रोषितु आसीत् । “उद्गम्भ दण्डकवने वर्षैर्बहुभिस्तृणं न जाता” उद्गम्भं दण्डकवने (अर्थात्तर्पणा) पुनस्तत्र बहुवर्षपर्यन्तं दण्डकानि न जातानि इत्यर्थः ।

३ “सर्व लोके” सर्वस्मिन्लोके । “ऋषयो सुयात्रव्रतचारिण” ऋषयः सुयात्राव्रत-चारिणः ।

४ “न श्रुत पूर्वा” न श्रुतं पूर्वम् । “दीप्ताः सुलक्षणा” दीप्तानि सुलक्षणानि । “निष्क्रामतिचागारात्” निष्क्रामन्त्यागारात् ।

५ “इम ईदृशी विभूति” इमा ईदृशी विभूतयः । “जिनसुतेभिः” जिनसुतैः । “तं नून” स नूनम् ।

६ “क्षेत्रकोटिनयुतेषु” क्षेत्रकोटिनयुतेषु । “जिह्वीकृता स्म व्रततपा” जिह्वीकृतानि च व्रततपांसि ।

नूनं सर्वज्ञत्वं प्राप्स्यत्यन्यैरनुप्रविष्टैः (१) ॥

यथ मेरुचक्रवाडचन्द्रसूर्यशक्रब्रह्माणो वृक्षाश्च ।

पर्वतवराः प्रणते सर्वे महीमण्डम् (२) ॥

निःसंशयु पुण्यवली प्रज्ञाबलवांश्च ज्ञानबलवांश्च ।

क्षान्तिबलवांश्च वीर्यबलवानबलं कर्त्ता नमुचिपक्षान् (३) ॥

हस्ती यथा मत्पण्डं प्रमर्दते क्रोष्टुकान्यथा सिंहः ।

खद्योतां वा यथादित्यो भेत्यति सुगतस्तु तथा सेनाम् (४) ॥

एवं श्रुत्वाऽपरो मारपुत्रोऽतीव रोषात् संरक्तनयनोऽब्रवीत् ।

एकस्य वर्णावतिप्रमेया

प्रभाषमे तस्य त्वमेककस्य ।

एको हि कर्त्तुं खलु किं समर्थो

महाबलं पश्यसि किं न भीमाम् (५) ॥

अथ दक्षिणपार्श्वान्मारप्रमर्दको मारपुत्र आह ।

सूर्यस्य लोके (६) न सहायहत्यं

चन्द्रस्य सिंहस्य च चक्रवर्तिनः ।

१ "मूर्द्ध" मूर्द्धा । "द्रष्टुं न शक्यं" द्रष्टुं न शक्यः ।

२ "यथ" यथा । "प्रणते सर्वे महीमण्डम्" प्रणमति सर्वो महीमण्डलः ।

३ "निःसंशयु" निःसंशयं । "नबलं" नबलान् ।

४ "मत्पण्डं" मर्त्यमण्डलं । "क्रोष्टुकान्यथा" क्रोष्टुकान्यथा । "खद्योतां" खद्योतान् ।

५ "वर्णावतिप्रमेया" वर्णनामत्यप्रमेया । "महाबलं" महाबलां । तस्य बोधि-सत्त्वस्यैकस्यैव प्रशंसा क्रियते महाबलां भीमां मम सेनां त्वं किं न पश्यसि इति स्पष्टार्थः ।

६ "लोके" लोकेन इत्यर्थः ।

बोधो, निषण्णस्य च निश्चितस्य

न बोधिसत्त्वस्य महायकृत्यम् ॥

अथ बोधिसत्त्वो मारस्य दुर्बलीकरणहेतोर्विकसितशतपत्र-
निभं वदनं सञ्चारयति स्म। यं दृष्ट्वा मारः प्रपलायमानोऽभूत् ।
मम चमूर्खो बोधिसत्त्वस्य वदनं प्रविष्टेति मन्यमानः प्रपलायमानः
पुनरेव प्रतिनिवृत्य सपरिवारो विविधानि प्रहरणानि बोधि-
सत्त्वस्योपर्युत्सृजति स्म सुमेरुमात्रांश्च पर्वतान् । ते च बोधिस-
त्त्वस्योपरिचिन्नाः पुष्पवितानानि विमानानि सन्तिष्ठन्ते स्म। ये च
दृष्टिविषा आशीविषाः श्वासविषाश्चाग्निज्वालानुत्सृजन्ति स्म ।
तच्चाग्निमण्डलं बोधिसत्त्वस्य प्रभामण्डलमिव सन्तिष्ठते स्म ।

अथ पुनरेव बोधिसत्त्वो दक्षिणेन पाणिना शीघ्रं प्रमार्ष्टि
स्म। मारश्च पश्यति स्म। बोधिसत्त्वस्य हस्ते खड्ग इति दक्षि-
णाभिमुखः प्रपलायते स्म । न किञ्चिदिति पुनरेव निवर्त्तते
स्म। निवृत्य च बोधिसत्त्वस्योपरि नानाविधानि प्रहरणानि
उत्सृजति स्म अग्निधनुःशरशक्तितोमरपरश्वधभुशुण्डीमुषल-
कणय (१) गदाचक्रवज्रमुद्गरपादपशिलापाशायोगुडानतिभयान-
कान् । ते चोत्क्षिप्तमात्रा नानाविधानि पुष्पदामानि पुष्पविता-
नानि इव सन्तिष्ठन्ते स्म। मुक्तकुसुमानि च महीं विकिरन्तो (२)
माल्यदामानि चालम्बमानानि बोधिदृष्टं विभूषयन्ति स्म ।

१ कणय इति सर्वत्रैतादृशः पाठः । परन्तु अर्थो न बुध्यते कीदृशस्यायुधस्येदं नाम ।

२ “विकिरन्तो” विकीर्णमाणानि ।

ताञ्च ब्रूहविभूतिं दृष्ट्वा बोधिसत्त्वस्य मारः पापीयानीर्यामा-
त्सर्थोपहतो बोधिसत्त्वमब्रवीत् । उत्तिष्ठोत्तिष्ठ हे राजकुमार
राज्यं भुक्त्वा तावत्तव पुण्यं कुतस्ते मोक्षप्राप्तिः ।

अथ बोधिसत्त्वो धीरगम्भीरोदारस्रक्ष्णमधुरया वाचा मारं
पापीयसमेतदवोचत् । त्वया तावत्पापीयनेकेन निरर्गलेन य-
ज्ञेन कामेश्वरत्वं प्राप्तम् । मया त्वनेकानि यज्ञकोटिनियुतशत-
सहस्राणि निरर्गलानि यष्टानि । करचरणनयनोत्तमाङ्गानि च
निकृत्यार्थिभ्यो दत्तानि गृहधनधान्यशयनवसनं चङ्गुमोद्या-
नानि चानेकशो याचकेभ्यो निःसृष्टानि सत्त्वानां मोक्षार्थिना ॥

अथ खलु मारः पापीयान् बोधिसत्त्वं गायथा प्रत्यभाषत ।

यज्ञो मया यष्टस्त्वमिहात्र सात्त्वो

निरर्गडः (१) पूर्वभवेऽनवद्यः ।

तवेह सात्त्वो तु न कश्चिदस्ति

किञ्चिन्प्रलापेन पराजितस्त्वम् ॥

बोधिसत्त्व आह । इयं पापीयन्मम भृतधात्री प्रमाणमिति ॥
अथ बोधिसत्त्वो मारं मारपर्षदञ्च मैत्रीकरुणापूर्वङ्गमेन चि-
त्तेन स्फुरित्वा सिंहवदभीतोऽनुत्तस्त्रोऽत्रस्त्रो (२) अदीनोऽलीनो-
ऽसङ्गुभितोऽलुलितो विगतभयलोमहर्षः शङ्खध्वजमीनकलश-
खस्तिकाङ्कुशचक्राङ्गमध्येन जालावितानावबद्धेन सुरचिरगात्र-

१ "निरर्गडः" निरर्गलः ।

२ अनुत्तस्त्रोऽत्रो इति वा पाठः । अस्त्रो इत्यस्य अनास्रर्थं मन्यमान इत्यर्थः
सम्भाव्यते ।

ताम्रनखालङ्कृतेन मृदुतरुणसुकुमारेणानन्तकल्पार्परिमितकु-
शलमूलसम्भारोपचितेन दक्षिणेन पाणिना सर्व्वं कायं परि-
मार्ज्यं सलीलं महीं पराहन्ति स्म । तस्याञ्च वेलायामिमां
गाथामभाषत ।

इयं मही सर्व्वजगत्प्रतिष्ठ

अपक्षपाता सचराचरे समा ।

इयं प्रमाणं मम नास्ति मे मृषा

साचीत्वमस्मिन् मम सम्प्रयच्छतु ॥

संस्पृष्टमात्रा चेयं महापृथिवी बोधिसत्त्वेन षड्विकारमक-
म्यत सम्प्राकम्यत । अरणत् प्रारणत् सम्प्रारणत् । तद्यथापि नाम
मागधिकानां कांक्षपात्री काष्ठेनाभ्याहता रणत्यनुरणत्येवमेवेयं
महापृथिवी बोधिसत्त्वेन पाणिनाऽऽहता रणत्यनुरणति स्म ।

अथ खलु यस्यां त्रिसाहस्रमहामाहस्रलोकधातौ स्यावरा
नाम महापृथिवीदेवता सा कोटीशतपृथिवीदेवतापरिवारा
सर्व्वीं महापृथिवीं सम्प्रकम्य नातिदूरे बोधिसत्त्वस्य पृथिवीतलं
भित्वाऽर्द्धकायमुन्नाम्य सर्व्वालङ्कारप्रतिमण्डिता येन बोधिसत्त्व-
स्तेनावनतकाया प्राञ्जलीकृता बोधिसत्त्वमेतदवोचत् । एवमेवं
महापुरुषैवमेतद् यथा त्वयाभिहितं वयमत्र प्रत्यक्षाः । अपि-
तु भगवंस्त्वमेव सदेवकस्य लोकस्य परमसाचीभूतश्च । एवमुक्त्वा
स्यावरा महापृथिवीदेवता मारपापीयांसमनेकप्रकारं निर्भत्स्य
बोधिसत्त्वं चाभ्यर्च्य सुत्वा विविधञ्च स्वकं प्रभावं सन्दर्श्य सप-
रिवारा तत्रैवान्तर्दधे ।

तं श्रुत्वा मेदनीरवं स शठः समैन्य-
 उन्नस्त भिन्नहृदयः प्रपलानः सर्व्वे ।
 श्रुत्वैव सिंहनदितं वने हि शृगालाः
 काकेव लोष्ठपतने सहसा प्रणष्टाः (१) ॥

अथ खलु मारः पापीयान् दुःखितो दुर्मना अनात्तमना
 अपत्रपमानरूपो मागाभिभवान्न गच्छति स्म न निवर्त्तते स्म न
 पलायते स्म । पश्चान्मुखं स्थित्वा उत्तरीसेना(२) मामन्वयते स्म ।
 सहिताः समयास्तावद्भवन्तस्तिष्ठन्तु मुहूर्त्तं यावद्दयं ज्ञास्यामो
 यदि तावच्छक्यतेऽयमनुनयेनात्थापयितुम् । मा खल्वेवंरूपस्य
 सत्त्वरत्नस्य सहसा विनाशो भूदिति ॥

अथ खलु मारः पापीयान् स्त्रा दुहित्वरामन्वयते स्म । ग-
 च्छब्धं यूयं कन्यका बोधिमण्डमुपसङ्गम्य बोधिसत्त्वस्य जिज्ञा-
 सनां कुरुत । किं सरागोऽथ वीतरागः किं मूढोऽथ प्राज्ञः किं
 तत्त्वार्थदेशज्ञोऽथा(३) पलायनो दीनो वा धीरो वेति ॥ इदं खलु
 वचनं श्रुत्वा अप्सरसो येन बोधिमण्डो येन च बोधिसत्त्वस्तेनोप-
 सङ्गामन्मुपसङ्गम्य बोधिसत्त्वस्य पुरतः स्थित्वा द्वात्रिंशदाकारां
 स्त्रीमायामुपदर्शयन्ति स्म । कतमा द्वात्रिंशदाकारा । तद्यथा ।
 काश्चित्तत्रार्द्धवदनमाच्छादयन्ति स्म । काश्चिदुन्नतान् कठिनान्
 पयोधरान्दर्शयन्ति स्म । काश्चिदर्द्धविहसितैर्दन्तावलीर्दर्शयन्ति ।

१ “उन्नस्त” उन्नस्तो । “प्रपलानः सर्व्वे” इत्यस्य स मारः प्रपलायमानोऽभूत् सर्व्वं
 चानुचराः प्रपलायमाना अभूवन्नित्यर्थः । “काकेव लोष्ठपतने” काका इव लोष्ठपतने ।

२ “उत्तरीसेना” उत्तरसेना उच्यते च सेना पूर्व्वमुत्तरीणां सेना उत्तरसाधिकां
 सेनां वेत्यर्थः सम्भाव्यते ।

३ अथ किमथ देशज्ञ इति पाठान्तरम् ।

स्म । काश्चिद्वाह्ननुत्क्षिप्य विजृम्भमाणकच्चं दर्शयन्ति स्म ।
 काश्चिद्विम्बफलोपमोष्ठान्दर्शयन्ति स्म । काश्चिदर्हूनिमीलितै-
 र्नायनैर्बोधिसत्त्वं निरीक्षन्ते स्म । दृष्ट्वा च शीघ्रं शीघ्रं निमील-
 यन्ति स्म । काश्चिदर्हूंप्रावृत्तान् पयोधरान्दर्शयन्ति स्म । का-
 श्चिच्छिथिलाम्बरमेखलां श्रोणिं दर्शयन्ति स्म । काश्चित् सुमे-
 खलां तदनुकूलां निर्वासितां श्रोणिं दर्शयन्ति स्म । काश्चिद्
 हणुहणुशब्दानूपुरैः कुर्वन्ति स्म । काश्चिदेकाङ्गुलीं स्तनान्तरेषू-
 पदर्शयन्ति स्म । काश्चिद्विनम्रानर्हूँरुनुपदर्शयन्ति स्म । काश्चि-
 च्छिरःखंडेषु च पत्रगुप्ताः शुक्रशारिकाश्चोपविष्टा उपदर्शयन्ति
 स्म । काश्चिदर्हूंकटाक्षैर्बोधिसत्त्वं निरीक्षन्ते स्म । काश्चित्
 सुनिर्व्वस्ता अपि दुर्निर्व्वस्ताः कुर्वन्ति स्म । काश्चिज्जघनरमनाः
 कम्पयन्ति स्म । काश्चित्सम्भ्रान्ता इव सविलासमितस्ततश्चङ्गमन्ते
 स्म । काश्चिन्नृत्यन्ते स्म । काश्चिद्गायन्ति स्म । काश्चिद्विलपन्ति
 स्म । काश्चिन्नृज्जन्ते स्म । काश्चित्कदलीमिव वायुविधुतामूरुं क-
 म्पयन्ति स्म । काश्चिद्गम्भीरं स्तनन्ति स्म । काश्चिदंशुकाप्रावृत्तां
 सघण्टां रसनां विहत्य चङ्गमन्ते स्म । काश्चिदस्ताण्याभरणानि
 च पृथिव्यां क्षारयन्ति (१) स्म । काश्चिद्गुह्यकाप्रकाशानि सर्वा-
 भरणान्युपदर्शयन्ति स्म । काश्चिद्गन्धानुलिप्तवाह्ननुपदर्शयन्ति
 स्म । काश्चिद्गन्धानुलेपन(२)कुण्डलान्युपदर्शयन्ति स्म । काश्चिदव-
 गुण्डितकथा वदनान्याच्छादयन्ति स्म क्षणेन चापदर्शयन्ति स्म ।

१ “क्षारयन्ति” विमुच्य स्थापयन्ति इत्यर्थः ।

२ “अनुलेपन” अनुलिप्त- ।

काश्चित् पूर्वहसितरमितक्रीडितान्यन्यान्यं स्मारयन्ति स्म पुन-
रपि लज्जिता इव तिष्ठन्ति स्म । काश्चित्कुमारीरूपाण्यप्रसूति-
रूपाणि मध्यस्त्रीरूपाणि चोपदर्शयन्ति स्म । काश्चिन्कामोपहि-
तेन बोधिसत्त्वं निमन्त्रयन्ते स्म । काश्चिन्नुक्तकुसुमैर्बोधिसत्त्वम-
वकिरन्ति स्म पुरतश्च स्थित्वा बोधिसत्त्वस्याशयं मीमांसन्ते स्म
वदनञ्च निरीचन्ते स्म । किमयं रक्तेन्द्रियैः पशत्याहोस्विदू-
रीकरोति नयने ईर्यते वा नवेति ताः पश्यन्ति स्म । बोधिस-
त्त्वस्य वदनं शुद्धविमलं चन्द्रमण्डलमिव राज्जविनिर्मुक्तं सूर्य-
मिव प्रोदयमानं यूपमिव कनकमयं विकसितमिव सहस्रपत्रं
हव्यावसिक्तमिवानलं मेरुमिवाचलं चक्रवाडमिवाभुङ्गतं गुप्ते-
न्द्रियं नागमिव सुदान्तचित्तम् ॥

अथ ता मारदुहितरो भूयस्या मात्रया बोधिसत्त्वस्य
सुलोभार्थमिमा गाथा अभवन्त ।

सुवसन्तके चतुवरे आगतके
रतिमो प्रिया फुल्लितपादपके ।
तव रूप सुरूप सुशोभनको
वशवर्त्तिसुलक्षणविचित्रितको (१) ॥
वयं जात सुजात सुसंस्थितिकाः
सुखकारण देवनराणवसन्तुतिकाः ।
उत्थि लघु पग्भिञ्ज सुधौवनकं

१ "रतिमो प्रिया" रमाम हे प्रिय इत्यर्थः । "रूपसुरूपसुशोभनको" रूपं सुरूपं
सुशोभनकं । तव रूपमयं सुशोभनको इति वा पाठः । "वशवर्त्तिसुलक्षणविचित्रि-
तको" वशवर्त्तिसुलक्षणविचित्रितकं ।

दुर्लभं बोधिं चिद्वर्त्तय मानसकम् (१) ॥
 प्रेक्षसि तावद्दमा मरुकन्य सुलङ्कृतिका-
 स्तव कारणं सञ्जितं भूषितं आगतिकाः ।
 को रूपमिमं समवेक्ष्य न रज्जति रागरतो
 अपि जर्जरकाष्ठवशापितजीवितकः (२) ॥
 केशं मृदू सुरभोवरगन्धिनिका
 मुकुटकुण्डलपत्रविबोधितआननिकाः ।
 सुललाट सुलेपनआननिकाः
 पद्मविशुद्धविशालसुलोचनिकाः (३) ॥
 परिपूरितचन्द्रनिभाननिका
 विम्बसुपक्वनिभाधरिकाः ।
 शङ्खकुन्दहिमशुक्लसुदन्तिनिकाः
 प्रेक्ष कान्त रतिलालसिकाः (४) ॥

१ “जातं सुजातं” जाताः सुजाताः । “सुखकारणं देवनराणवसन्तिकाः” सुख-
 कारणार्थं देवनराणामवसन्तोपिका इत्यर्थः । “उत्थि” उत्थाय । “परिभुञ्ज” परि-
 भुञ्ज । “दुर्लभं बोधिं” दुर्लभाद्बोधेः ।

२ “प्रेक्षसि तावद्दमा मरुकन्य सुलङ्कृतिकाः” प्रेक्षसे तावद्दमा मरुकन्याः
 सुलङ्कृताः । “कारणं सञ्जितं भूषितं आगतिकाः” कारणाय सञ्जिता भूषिता
 आगताः । “जर्जरकाष्ठवशापितजीवितकः” जर्जरकाष्ठावशापितजीवितकः ।

३ “केशं मृदू सुरभोवरगन्धिनिका” केशा मृदवः सुरभिवरगन्धिकाः । “मुकुट-
 कुण्डलपत्रविबोधितआननिकाः” मुकुटकुण्डलपत्रविबोधिताननिकाः । “सुललाट
 सुलेपनआननिकाः” सुललाटाः सुलिपाननिकाः । “पद्मविशुद्धविशालसुलोचनि-
 काः” विशुद्धपद्मविशालसुलोचनिका इत्यर्थः ।

४ “चन्द्रनिभाननिकाः” चन्द्रनिभाननिकाः । “विम्बसुपक्वनिभाधरिकाः” सुपक्व-
 विम्बविभाधरिका इत्यर्थः । “दन्तिनिकाः” दन्तिकाः । “प्रेक्ष” प्रेक्षस्व ।

कठिनपीनपयोधरउद्गतिका-
 स्त्रिवलीकृतमध्यसुसुन्दरिकाः ।
 जघनाङ्गणचारुसुविच्छुरिकाः
 प्रेक्षसु नाथ सुकामिनिकाः (१) ॥
 गजभुजसन्निभऊरुणिका
 वलयनिरन्तरबाहुनिकाः ।
 काञ्चीवरश्रेणिसुमण्डितिकाः
 प्रेक्ष हि नाथ इमास्तव दामिनिकाः (२) ॥
 हंसगतिसुविलम्बितगामिनिका
 मञ्जुमनोज्ञसुमन्मथभाषिणिकाः ।
 ईदृशरूपसुभूषिणिका
 दिव्यरतीषु सुपण्डितिकाः (३) ॥
 गीतकवादितनृत्यसुशिक्षितिका
 रतिकारणजातिसुरूपिणिकाः ।
 यदि नेच्छसि कामसुलालसिकाः

१ “कठिनपीनपयोधरउद्गतिका” उद्गतकठिनपीनपयोधरा इत्यर्थः । “जघनाङ्गणचारुसुविच्छुरिकाः” चारुजघनाङ्गणसुविच्छुरिता इत्यर्थः । “प्रेक्षसु” प्रेक्ष ।

२ “गजभुजसन्निभऊरुणिका” गजभुजसन्निभोरुकाः । “बाहुनिकाः” बाहुकाः । “काञ्चीवरश्रेणिसुमण्डितिकाः” काञ्चीवरसुमण्डितश्रेणिका इत्यर्थः । “प्रेक्ष” प्रेक्ष । “दामिनिकाः दामिकाः ।

३ “मञ्जुमनोज्ञसुमन्मथभाषिणिकाः” मन्मथमञ्जुमनोज्ञसुभाषिका इत्यर्थः । अत्र मञ्जुमनोज्ञसुमनोज्ञभाषिका इति वा पाठः । “ईदृशरूपसुभूषिणिकाः” ईदृशरूपसुभूषिताः । “दिव्यरतीषु सुपण्डितिकाः” दिव्यरतीषु सुपण्डिताः ।

सुष्ठु सुवञ्चितकोऽसि भृशं खलु लोके (१) ॥

निधि दृष्टि यथा हि पलायति को

कोपि नरो धनसौख्यमजानंक मूढमनाः ।

त्वमपि तथैव हि रागमजाननको यः

स्वयमागतिकान्न हि भुञ्जसि कामिनिकाः (२) ॥

अथ खलु भिचवो बोधिसत्त्वोऽनिमिषनयनः प्रहसितवदनः
स्मितमुखोऽविकोपितैरिन्द्रियैरनभिसंस्कृतैर्गात्रैरजिह्वैररक्तोऽदु-
ष्टोऽमूढः शैलेन्द्रवदकम्प्योऽनवलीनो नावदीर्णोऽसम्पीडितः सुसं-
स्थितया च बुद्ध्या स्वाधीनेन ज्ञानमुखेनात्यन्तसुप्रहीणत्वात्
क्लेशानां स्रक्षणया मधुरया वाचा ब्रह्मातिरेकेण घोषेण कल-
विङ्करतेन खरेण वल्गुना मनोज्ञेन ता मारदुहित्वन् (१) गा-
थाभिः प्रत्यभाषत ।

कामा भो बद्धदुःखसञ्चया दुःखमूला

ध्यानाधीततपस्य भंसनी अदृढानाम् ।

न स्त्रीकामगुणेभिसृष्ट्रिकां विदुराङ्गः

प्रज्ञा त्प्रतिकरो भविष्यमबुधानाम् (४) ॥

१ “गीतकवादितश्चत्यसुश्रिचितिका” गीतवादित्रश्चत्यसुश्रिचितिकाः । “रति-
कारणजातसुखापिणिका” रतिकारणार्थं जाताः सुखापिणिका इत्यर्थः ।

२ “निधि दृष्टि” निधिं दृष्ट्वा । “पलायति को” पलायति कः । “धनसौख्यमजा-
ननकः” धनसौख्याज्ञानवान् इत्यर्थः । “रागमजाननको” रागाज्ञानवान् इत्यर्थः ।
“स्वयमागतिकान्न हि भुञ्जसि” स्वयमागता न हि भुङ्क्ते ।

३ “दुहित्वन्” दुहित्वः ।

४ “ध्यानाधीततपस्य भंसनी” ध्यानाधीततपस्य भंसका इत्यर्थः । “स्त्रीकामगुणेभि-
सृष्ट्रिकां विदुराङ्गः” स्त्रीकामगुणैस्त्रिभिः (न भवति इति) विद्वांसं आङ्गः । “प्रज्ञा
त्प्रतिकरो भविष्यमबुधानाम्” प्रज्ञया त्प्रतिकरो भविष्यामि अबुधानामित्यर्थः ।

कामां सेवयतो विवर्द्धते पुनस्तृष्णा
 पीत्वा वै लवणोदकं यथा नरु कश्चि ।
 नात्मार्थं न परार्थं भोतिहा प्रतिपन्ने
 आत्मार्थं च परार्थं उत्सुको भविताऽहम् (१) ॥
 फेनबुद्बुदतुल्यसन्निभं तव रूपं
 मायारङ्गमिवा वितथावितथ स्वमतेन ।
 क्रीडा वै सुपिनेव अध्रुवा अपिनित्या
 बालानां सद चित्तमोहना अबुधानाम् (२) ॥
 नेत्रा बुद्बुदतुल्यसादृशा दृश
 लचनद्धाः कठिनशोणितपिण्डमुद्गतम् ।
 यथा गण्डउदरो मूत्रपुरीषसञ्चयोऽ-
 शुचोक्तः कर्मक्लेशसमुत्थितो दुःखवन्तः (३) ॥
 समूढा ये हि बालबुद्ध्यो न तु विज्ञाः
 शुभतो कल्पयमान आशयं वितथेन ।
 संसारे बद्धकालसंसरी दुःखमूले

१ “कामां” कामान् । “नरु कश्चि” नरस्य कस्यचिदित्यर्थः । “परार्थं भोतिहा प्रतिपन्ने” परार्थं भवतीह प्रतिपन्नः । “भविताहम्” भवाम्यहमित्यर्थः ।

२ तुल्यसन्निभमितिशब्दद्वये अन्यतरस्यैकस्थानावश्यकता । “मायारङ्गमिवा” मायारङ्ग इव । “वितथावितथ” वितथावितथं । “सुपिनेव” स्वप्नमिव । “अपिनित्या” अप्यनित्या इत्यर्थः । “सद” सदः ।

३ “नेत्रा बुद्बुदतुल्यसादृशा दृश” नेत्रे बुद्बुदतुल्ये सादृशा दृश इति अनावश्यकौ । “लचनद्धाः” लब्धनद्धे । “कठिनशोणितपिण्डमुद्गतम्” उद्गतकठिनशोणितपिण्डे इव इत्यर्थः । “गण्डउदरो मूत्रपुरीषसञ्चयो” गुद्दादरो मूत्रपुरीषसञ्चयो । “अशुचोक्तः कर्मक्लेशसमुत्थितो दुःखवन्तः” अशुची उक्तौ कर्मक्लेशसमुत्थितो दुःखवन्तौ ।

अनुभोक्ता निरुयेषु वेदनां बद्धदुःखाम् (१) ॥
 श्रेणिः प्रस्रवते विगन्धिका प्रतिकूला
 ऊरुजङ्घक्रमाद्य मंस्थिता यथ यन्त्रम् ।
 भूतं युष्मि निरीक्षिमि यथ माया-
 हेतुः प्रत्ययतः प्रवर्त्तथावितथेन (२) ॥
 दृष्ट्वा कामगुणांश्च निर्गुणां गुणहीना-
 नार्यज्ञानपथस्य उत्पथां वितथा च ।
 विषपत्राग्निममांश्च महारगां यथ क्रुद्धां
 बाला अत्र हि मूर्च्छिता ताः सुखसञ्ज्ञा (३) ॥
 कामदासु भवोति यो नरः प्रमदानां
 शील उत्पथि ध्यायि उत्पथि मतिहीनो ।
 ज्ञान सो हि सुन्दरि तिष्ठते लोलो
 योऽसौ धर्मरतिं जह्वित्व नो रमित कामैः (४) ॥

१ “अनुभोक्ता कल्पयमान” शुभं कल्पयमानाः । “बद्धकालसंशरी” बद्धकालसंश-
 रिणि । “अनुभोक्ता” अनुभोक्त्वारः ।

२ “श्रेणिः प्रस्रवते विगन्धिका प्रतिकूला ऊरुजङ्घक्रमाद्य” श्रेणितः प्रस्रवान्
 विगन्धिकाः प्रतिकूला ऊरुजङ्घापादाद्य । “यथ यन्त्रम्” यथा यन्त्रम् । “भूतं युष्मि
 निरीक्षिमि” पश्यमहाभूतानि युष्मासु निरीक्षाणि इत्यर्थः । “यथ मायाहेतुः” यथा
 मायाहेतुः । “प्रवर्त्तथावितथेन” प्रवर्त्तध्वेऽवितथेन ।

३ “निर्गुणां” निर्गुणान् । “उत्पथां वितथा च” उत्पथान् वितथांश्च । “महो-
 रगां यथ क्रुद्धां” महोरगान् यथा क्रुद्धान् । “मूर्च्छिता ताः सुखसञ्ज्ञा” मूर्च्छितास्तेषु
 सुखसञ्ज्ञानः ।

४ “कामदासु भवोति” कामदासो भवति । “शील उत्पथि ध्यायि उत्पथि” शी-
 लमुत्पथिमिति (येन ज्ञानेन) ध्यायति उत्पथे । “ज्ञान सो हि” ज्ञानं तद्दि । “तिष्ठत
 लोलो” तिष्ठति लोलम् । “योऽसौ धर्मरतिं जह्वित्व नो रमित कामैः” योऽसौ धर्म-
 रतिं त्यक्त्वा नो रमति कामैः । यः कोऽपि जनः धर्मरतिं त्यक्त्वा कामैर्नो रमति अपि
 तु रमत्येव इति भावः । अत्र नो इत्यनेन काकुः सूच्यते ।

ना रागेण सही वसाम्यहं न च दोषै-
 र्ना तैर्नित्याशुभात्मभिर्वसि सार्द्धम् ।
 अरतीयरतीयसंवसेन च सार्द्धं
 निर्मुक्तं मम चित्तु मारुतो गगणेवा (१) ॥
 पूर्णं सर्वं जगत्त्वमीदृशैर्यदिह स्यात्
 कल्पन्ताभिः सह समाश्रितो विहरयेयम् ।
 नो वा मद्य खिलं न रज्यना न च मोहो
 आकाशसमतुल्यमानसा जिन भोन्ति (२) ॥
 यद्यपीह रुधिरास्थिवर्जिता
 देवअप्सर सुनिर्मलाः शुभाः ।
 तेऽपि सर्विं सुमहद्भये स्थिता
 नित्यभावरहिता अशाश्वताः (३) ॥

अथ खलु ता मारदुहितरः सुशिक्षिताः स्त्रीमायासु भूयस्या
 मात्रया रागमददपि सञ्जनय्य चेष्टामुपदर्श्य गात्राणि विभूषयि-
 त्वा स्त्रीमायामुपदर्श्य बोधिसत्त्वं प्रलोभयन्ति स्म । तत्रेदमुच्यते ।
 हृष्णरतीरतिश्च सहिता प्रमद मधुरा
 मारसमीरिताः सुललितास्त्वरितमुपगताः ।

१ “सही” सह । “नित्याशुभात्मभिर्वसि” नित्यमशुभात्मभिर्वसामि । “अरती-
 यरतीयसंवसेन” अरतिरतसंवासकेन । “चित्तु” चित्तं । “गगणेवा” गगणे इव ।

२ “पूर्णं सर्वं जगत्त्वमीदृशैर्यदिह” पूर्णं सर्वं जगत् त्वाद्दृशीभिर्द्यदीह । “विहर-
 येयम्” विहरयेयम् । “मद्य” मम । “रज्यना न च मोहो” रज्यना न च मोहः ।
 “जिन भोन्ति” जिना भवन्ति ।

३ “देवअप्सर” देवाप्सरसः । “तेऽपि सर्विं” ता अपि सर्वाः ।

वायुसमीरिता इव किसलयास्तरुणतृल्लना
 नृत्यत लोभयं नृपसुतं द्रुमविटपगतम् (१) ॥
 एष वसन्तकालसमयः प्रवरं चतुवरो
 नारीनराण हर्षण करोति निहततमरजः ।
 कोकिलहंसमयूररविता द्विजगणकलिलः
 काल उपस्थितोऽनुभवितुं मदनगुणरतिम् (२) ॥

कल्पसहस्रशीलनिरतो व्रततपचरितो
 निश्चल शैलराजसदृशस्तरुणरविवपुः ।
 मेघनिर्नाद वल्गुवचनो मृगपतिनिन्दो
 वचनमुवाच सोऽर्थसहितं जगति हितकरः (३) ॥
 कामविवादवैरकलहाः
 मरणभयकरा बालजनोपसेविताः ।
 सदा बुद्धजनरहिताः प्राप्नुयु
 कालु यत्र सुगतैरमृतमधिगतम् (४) ॥
 अद्य भविष्य माह जिनिया
 दशबल अर्हन् माय निदर्शयन्ति ।
 अवदन् प्रहृणु कमलमुखा

१ “लक्ष्मरतीरतिश्च सहिता प्रमद” लक्ष्मरतीरतिसहिताः प्रमदाः । “तदण-
 नबलता” तदणतबलताया इत्यर्थः । “नृत्यत लोभयं” नृत्यन्ति स्म लोभयन्त्यः ।

२ “नारीनराण हर्षण” नारीनराणां हर्ष । “निहततमरजः” निहततमो-
 रजाः । “मयूररविता” मयूररत्नं ।

३ “व्रततपचरितो” चरितव्रततपा इत्यर्थः । “निश्चल” निश्चलः । “मेघनिर्नाद”
 मेघनिर्नादः ।

४ “प्राप्नुयु कालु” प्राप्ताः कालं प्रणष्टा इति भावः ।

राज भविष्यमेश्वरवरः क्षितिपति बलवान् (१) ॥

तूर्थसहस्र सम्प्रभणिते प्रमदवरगणे

किं मुनिवेशकेण भवतो विरम तिभजे (२) ॥

बोधिसत्त्व उवाच ।

भेष्यि अहं हि राजा त्रिभवे दिवि भुवि महितो

ईश्वर धर्मचक्रकरणो दशबलु बलवान् ।

श्रेष्ठ्याश्रेष्ठ्यपुत्रनयुतैः सतत समितमभिनतो

धर्मरती रमिष्य विषयैर्न रमति मनः (३) ॥

ता आज्ञः ।

यावच्च यौवनं सुललितं प्रथमवयधरो

यावच्च व्याधि नाक्रमते न च जरं ।

असि च यावच्च रूपयौवनधरो वयमपि च

१ “भविष्य” भविष्यसि । “मारु जिनिया” मारं जित्वा । “दशबलु अर्चन्” दशबलोऽर्चन् । “माय निदर्शयन्ति” मार्या निदर्शयिष्यति । “अवदन्” मारदु-
हितरोऽवदन् इति सशेषार्थः । “कमलमुखा” हे कमलमुख । “राज भविष्य-
मेश्वरवरः क्षितिपति बलवान्” राजा भविष्यमेश्वरवरः क्षितिपतिर्बलवान् इति ।
अत्र राज भविष्यमे चक्रयन्तीश्वरवरः क्षितिपति बलवान् इति वा पाठः ।

२ “तूर्थसहस्र सम्प्रभणिते” तूर्थसहस्रे सम्प्रभणिते सति इत्यर्थः । “प्रमदवरगणे”
प्रमदावरगणेन इत्यर्थः । “मुनिवेशकेण” मुनिवेशनेत्यर्थः । “तिभजे” त्रिभवे त्रि-
लोके इति यावत् । अस्मिन् स्तोत्रे चत्वारि नास्ति । पाठोऽपि अचत्यपस्तकेषु सर्वत्रै-
तादृशः । अन्वयस्तु पृथक् ।

३ “भेष्यि अहं” भविष्याम्यहं । “महितो ईश्वरधर्मचक्रकरणो” महित ईश्वरो
धर्मचक्रकरणो, धर्मचक्रकारको धर्मचक्रप्रवर्तक इति यावत् । “दशबलु” दशबलः ।
“श्रेष्ठ्याश्रेष्ठ्यपुत्रनयुतैः” श्रेष्ठ्याश्रेष्ठ्यपुत्रनिधुतैः । “सतत समितमभिनतो” सततं
समन्तादभिनत इत्यर्थः । अत्र सततमभिनता इति वा पाठः । “धर्मरती रमिष्य”
धर्मरतिभो रमिष्यामि । विषयैर्न रमति मन इत्यत्र समेत्यध्याहार्य यतो मम मनो
विषयैर्न रमति इत्यर्थः ।

सुखी तावदनुभुङ्क्ष्व कामरतयः प्रहसितवन्दनः (१) ॥

बाधिसत्त्व आह ।

यावच्च दुर्लभोऽद्य लभितः क्षणवर अमृतो

यावच्च वर्जिता क्षणदुःखा असुरसुरपुरो ।

यावज्जराव्याधिमरणं न कुपितं रिपव-

स्तावज्ज भावयिष्ये सुप्रथमभयपुरगमनम् (२) ॥

ता आहुः ।

देवपुरालयेऽप्सरवृतस्त्रिदशपतिरिव

यामसुयामसन्तुषितको अमरवरस्तुतो ।

मारपुरे च कामरतयः प्रमदवशगतः

क्रीडानुभुङ्क्ष्व अस्मभिर्महाविपुलरतिकर (३) ॥

बाधिसत्त्व आह ।

काम तृणायविन्दुचपलाः सरदघनसमा

पन्नगकन्यरोषसदृशा मृशभयकरणाः ।

शक्रसुयामदेवस्तुषिता नम्रचिवशगताः

१ “प्रथमवयधरो” प्रथमवयोधारि । “व्याधि नाक्रमते” व्याधिर्नाक्रमते । “न च जरं” न च जरा । “सुखी” सुखं । “कामरतयः” कामरतीन् ।

२ “लभितः क्षणवर अमृतो” लब्धं क्षणवरेणामृतं । “असुरसुरपुरो” सुरासुरपुरो । “कुपितं रिपवस्तावज्ज” कुपिता रिपवस्तावत । अत्र नेत्यस्य देहलीदीपकन्याधेनोभयत्रान्वयः । “भावयिष्ये” चिन्तयिष्यामि इत्यर्थः ।

३ “अप्सरवृतः” अप्सरोवृतः । “अमरवरस्तुतो” अमरवरस्तुतः । “कामरतयः” कामरतीन् कामरत्यात्मिकां क्रीडामनुभोष्यसीति भावः । “प्रमदवशगतः” प्रमदावशगतः । क्रीडानुभुङ्क्ष्व अस्मभिः” क्रीडामनुभुङ्क्ष्वास्माभिरत्रैवेति विशेषार्थः । अत्र क्रीडामनुभुङ्क्ष्व अस्माभिरिति वा पाठः ।

कोत्र रमेत नार्यभिलषिते व्यसनपरिगते (१) ॥

ता आहुः ।

पुष्पित पश्येमां तरुवरां तरुणकिशलयाम्
कोकिलजीवञ्जीवकरुतां मधुकरविरताम् ।

स्निग्धसुनीलकुञ्चितमृदुधरणितलरुहे
किन्नरसिंहसेवित वने रम सुयुवतिभिः (२) ॥

बोधिसत्त्व उवाच ।

कालवशात् पुष्पित इमे किशलय तरवो
भुक्त्वा पिपासिता मधुकरा कुसुममभिगताः ।
भास्कर शोषयिष्यति यदा धरणितलरुहां
पूर्वजिनोपभुक्तममृतं व्यवसितमिह मे (३) ॥

मारदुहितर आहुः ।

प्रेच हि तावच्चन्द्रवदनावदनावलिनिभा
वाच मनोश्च स्रक्ष्ण दशना हिमरजतनिभाः ।
ईदृश दुर्लभाः सुरपुरे कुत मनुजपुरे

१ “काम” कामाः । “सरदघनसमाः” सरदहनसमाः । “पद्मगकन्यारोषसदृशा
भृशभयकरणाः” पद्मगकन्यारोषसदृशा भृशभयकारका इत्यर्थः । “नार्यभिलषिते”
अनार्थाभिलषिते इत्यर्थः । “व्यसनापरिगते” व्यसनापरिगते व्यसनयुक्ते इति
यावत् ।

२ “पुष्पित पश्येमां तरुणकिशलयाम्” पुष्पितानि पश्येमानि तरुणानि किशला-
यानि “जीवञ्जीवकरुतां” जीवञ्जीवकरुतानि । “मधुकरविरतां” मधुकरविर-
तानि । “धरणितलरुहे” धरणीतलरुहे । “सिंहसेवित” सिंहसेविते ।

३ “पुष्पित इमे” पुष्पिता इमे । “किशलयातरवो” किशलयास्तरवो । “भास्कर”
भास्करः । “धरणितलरुहां” धरणीतलरुहान् दृक्दृष्टगुल्मादीनिति भावः ।

ते त्वया लब्ध ये सुरवरैरभिलषित सदा (१) ॥
बोधिसत्त्व आह ।

पश्यामि कायममेध्यमशुचिं कृमिकुलभरितं
जर्जरमिन्धनञ्च भिदुरमसुखपरिगतम् ।
यत्सचराचरस्य जगतः परमसुखकरं
तत्पदमच्युतं प्रतिलभे बुधजनमाहितम् (२) ॥

ता आज्ञः ।

चतुःषष्टिकामकलितानि चानुभविया
नूपुरमेखला अभिहनी विगलितवसनाः ।
कामसराहताः समदनाः प्रहसितवदनाः
किं तव आर्य्यपुत्र विकृतं यदि न भजसे (३) ॥

बोधिसत्त्व आह ।

सर्वभवेषु दोष विदितोऽवविधुतरजा
कामाभिश्चक्तिषूलमदृशाः समधुत्तुरसमाः ।
सर्पशिरोग्निकर्षमदृशाः सुविदित इह मे ते

१ "प्रेक्ष" प्रेक्षस्व । "वदननिभा" (आसा) वदननिभाय प्रेक्षस्वेति स्पष्टार्थः ।
"वाच मनोज्ञं श्रुत्वा" वाचो मनोज्ञा श्रुत्वाः । "इदंश" इदंशः । "कुत मनज-
पुरे" कुतो मनजपुरे । "ते त्वया लब्ध ये" तास्वया लब्धा याः । "अभिलषित
सदा" अभिलषिताः सदा ।

"कृमिकुलभरितं" कृमिकुलपूर्णमित्यर्थः । "असुखपरिगतम्" असुखपरिणत-
मित्यर्थः । "प्रतिलभे" प्रतिलप्यामि ।

२ "चानुभविया" चानुभूय अनुभवायेति भावः । "अभिहनी" अभिहता आ-
हताः शब्दायमाना इति स्पष्टार्थः । "किन्तव आर्य्यपुत्र विकृतं यदि न भजसे"
हे आर्य्यपुत्र अस्मान् दृष्ट्वा तव मनः किं विकृतं न जानं (यदि) यतोस्मान् भजसे
इति सशेषस्पष्टार्थः ।

बङ्गनारिसङ्घं त्यजामि गुणहरु प्रमदाः (१) ॥

ता बङ्गभिः प्रकारनयुतैः प्रमद गुणकरै-
 लीभयितुं न शक्तुः सुगतराज करभगतिम् ।
 लज्जिभि रात्रपत्तं मुनिनं प्रपतित चरणे
 गौरव तुष्ट प्रेम जन्विया स्तुविषु हितकरम् (२) ॥
 निर्मलपद्मगर्भसदृशा शरदिशशिमुखा
 सर्पिङ्गतार्क्षितेजसदृशा कणकगिरिनिभा ।
 सिध्यतु चिन्तितानि प्राणिधिर्भव शतचरिता-
 श्वाशु पतारय जगत् व्यसनपरिगतम् (३) ॥
 ताः कर्णिकारचम्पकनिभं स्तुविय बङ्गविधं
 कृत्व प्रदक्षिणमतिशयं गिरिरिव अचलम् ।
 गत्य पितुर्निपत्य शिरसा इदमवाचि गिरं

१ "दोष विदितोऽविविधतरजा" दोषो विदितोऽविविधतरजस इत्यर्थः । "कामा-
 मासिशक्तिशूलसदृशाः" कामा अमिशक्तिशूलसदृशाः । "सर्पशरीराग्निकर्पूसदृशाः"
 सर्पशरीराग्निकर्पूसदृशाः । "स्तुविदित इह" स्तुविदिता इह । "बङ्गनारिसङ्घं"
 (अत एव) बङ्गनारिसङ्घं । "गुणहरु" (यतो) गुणहारिकाः प्रमदा इत्यर्थः ।

२ "प्रकारनयुतैः प्रमद गुणकरैः" प्रकारनयुतैः प्रमदा गुणनिकरैः । "न शक्तु"
 नाशक्तुवन् । "सुगतराज" सुगतराजं । "लज्जिभि रात्रपत्तं मुनिनं प्रपतित च-
 रणे" लज्जिता अत्रपत्तं मुनिं प्रपतितचरणे । अत्र लज्जा शब्दसत्त्वेऽपि लज्जार्थस्य
 अपिधातोः प्रयोगात्तं मुनिं प्रति ता अतितरां लज्जिता भूता इति भावः । "गौरव
 तुष्ट प्रेम जन्विया स्तुविषु" गौरवेण तुष्टाः प्रेम जनयित्वा अस्तुविषुः ।

३ "निर्मलपद्मगर्भसदृशा" हे निर्मलपद्मगर्भसदृश । "शरदिशशिमुखा" हे शर-
 दशशिमुख । "सर्पिङ्गतार्क्षितेजसदृशा" हे सर्पिङ्गतार्क्षितेजसदृश । "कणकगि-
 रिनिभा" हे कनकगिरिनिभ । "सिध्यतु" सिध्यन्तु । "प्राणिधिर्भव शतचरिताश्वाशु
 पतारय" प्राणिधिर्भवतु शतचरिताणि चाशु पतारय ।

साध्वंसं न तात. प्रतिघममरनरगुरोः (१) ॥
 पश्यति पद्मपत्रनयनः प्रहसितवदनो
 नापि स वक्तुं प्रेक्षति जनमपि च सभृकुटिः ।
 मेरु चलेय शुष्य उदधिः शशिरवि प्रपते
 नैव स दोषदर्शिं त्रिभवे. प्रमदवशं गमिया (२) ॥

अथ खलु मारः पापीयानिदं वचनं श्रुत्वा भूयस्या मात्रया
 दःखितो दुर्मना अनात्तमनाः प्रदुष्टमनास्तां खदुहित्वनामन्त्र-
 यते स्म (१) । कथं भो न शक्यते स बोधिमण्डादुत्थापयितुम् ।
 मा खलु मूढः प्राज्ञोऽथ युष्माकं रूपाकृतिन्न पश्यति ।

अथ खलु मारदुहितरः स्वपितरं गाथाभिः प्रत्याभाषन्त ।
 स्रज्ज्णा मधुरञ्च भाषते न च रक्तो
 गुरुगुह्यञ्च निरीचते न च दुष्टः ।
 इर्याञ्च प्रेक्षते न च मूढकायः
 सर्व्वे पनेति आशयो सुगम्भीरः (४) ॥
 निःसंशयेन विदिताः पृथु इस्तिदोषाः

१ “स्रविय” स्तुत्वा । “ह्रत्व” ह्रत्वा । “गिरिरिव” गिरिमिव । “गत्य पितुः”
 गत्वा पितुर्निकटे इत्यर्थः । “इदमर्वाच गिरं” इमामर्वाचन् गिरं । “प्रतिघं”
 प्रतिघः, क्रोध इत्यर्थः ।

२ “स वक्तुं प्रेक्षति” स वक्ति प्रेक्षते । “मेरु चलेय शुष्य उदधिः” मेरुचलेत्
 शुष्येदुदधिः । “शशिरवि प्रपते” शशिरवो प्रपतेताम् । “दोषदर्शिं” दोषदर्शी ।
 “प्रमदवशगमिया” प्रमदावशं गमिष्यति इत्यर्थः ।

३ “स्तां खदुहित्वनामन्त्रयते स्म” स्ताः खदुहित्वनामन्त्रयते स्म ।

४ “स्रज्ज्णा” स्रज्ज्णं । गुरुगुह्यञ्च” कुरुगुह्यञ्चति वार्थः । “मूढकायः” मुग्धकाय
 इत्यर्थः । “सर्व्वे पनेति” सर्वानपनयति । “आशयो सुगम्भीरः” तस्य आशयः
 सुगम्भीर इत्यर्थः ।

.कामैर्विमुक्तमनसो न च रागरक्तः ।
 नैवास्थसौ दिवि भुवीह नरः सुरो वा
 यस्तस्य चित्तचरितं परिजानयेया (१) ॥
 या इस्त्रिमाय उपदर्शित तत्र तात
 प्रचलीयु तस्य हृदयं भवियः सरागः ।
 तन्दृष्ट एकमपि कम्पितु नास्य चित्तं
 शैलेन्द्रराज इव तिष्ठति सोऽप्रकम्पः (२) ॥
 शतपुण्यतेजभरितो गुणतेजपूर्णः
 शीलतपस्त्रि चरितो बद्धकल्पकोद्यः ।
 ब्रह्मा च देव शुभतेज विशुद्धमत्त्वा
 मूर्द्धा निपत्य चरणेषु नमन्ति तस्मै (३) ॥
 निःसंशयेन विनिहत्य स मारसैन्यं
 पूर्वं जिनानुमत प्राप्स्यति अग्रबोधिम् ।
 ताता न रोचति हि मनोऽपि रणे विवादे

१ “शुभ इस्त्रिदोषाः” शुभवः स्त्रीदोषाः । “विमुक्तमनसो” विमुक्तमनाः । “नैवास्थसौ” नैवेतादृश इत्यर्थः । “परिजानयेया” परिजानीयात् ।

२ “इस्त्रिमाय उपदर्शित तत्र” स्त्रीमाया उपदर्शितास्तत्र । “प्रचलीयु” प्रचलत् । “भवियः सरागः” भूत्वा सरागं । तस्य हृदयं सरागं भूत्वा प्रचलेदित्यस्माकं मनसि स्थितमिति संशेषार्थः । “तन्दृष्ट” ता दृष्ट्वा । “एकमपि” एकांशमपि । किञ्चिदपि अणुमात्रमपीति निष्कर्षार्थः । “कम्पितु” कम्पितं ।

३ “शतपुण्यतेजभरितः” शतगुणितपुण्यतेजःपूर्ण इत्यर्थः । “गुणतेजपूर्णः” गुणतेजःपूर्णः । “शीलतपस्त्रि चरितः” चरितशीलतपा इत्यर्थः । “बद्धकल्पकोद्यः” बद्धकल्पकोटिपर्यन्तमित्यर्थः । “देव शुभतेज विशुद्धमत्त्वा” देवः शुभतेजा विशुद्धमत्त्वा । “नमन्ति तस्मै” नमन्ति तं बोधिसत्त्वमित्यर्थः ।

बलवत्सु विग्रहः सुकच्छ्र अयं प्रयोगः (१) ॥

प्रेक्षस्व तात गगणे मणिरत्नचूडाः

सम्बोधिसत्त्वनयुताः स्थित गौरवेण ।

रत्नाकरा कुसुमदामविचित्रिताङ्गाः

सम्प्रेक्षिता दशबलैरिह पूजनार्थम् (२) ॥

ये चेतना अपि च ये च अचेतना च

वृक्षाश्च शैलेन्द्रसुरेन्द्रयक्षाः ।

अभ्यानता अभिमुखा गुणपर्वतस्य

श्रेयो भवेत् प्रतिनिवर्त्तितुमद्य तात (३) ॥

अपि च ।

न तत्तरेद्यस्य न पारमुत्तरे-

न्न तत्खण्डेद्यस्य न मूलमुद्धरेत् ।

न कोपयेत्तं क्षमयेत्पुनपि तं

कुर्यान्न तं येन भवेच्च दुर्म्मनाः (४) ॥

अथ खलु भिन्नवस्तुस्मिन् ममयेऽष्टौ बोधिवृक्षदेवताः ।

तद्यथा । श्रीवृद्धिः, तपा, श्रेयसी, विदुः, आजो, बला, स-
त्यवादिनी, समङ्गिनी च ताः । ता बोधिसत्त्वं सम्पूज्य षोड-

१ “पूर्वं जिज्ञानुमत” पूर्वजिज्ञानुमतमित्यर्थः । “ताता” हे तात । “मनोऽपि”
मम मनस्यपीत्यर्थः । “विग्रहः सुकच्छ्र अयं” विग्रहः सुकच्छ्रेऽयं ।

२ “सम्बोधिसत्त्वनयुताः स्थित” सम्बोधिसत्त्वनियुतानि स्थितानि । “रत्नाकरा”
रत्नाकराः । “सम्प्रेक्षिता दशबलैरिह” सम्प्रेक्षन्ते दशबलैः संहिता इह इत्यर्थः ।
“पूजनार्थम्” बोधिसत्त्वस्य पूजनार्थमित्यर्थः ।

३ “अचेतना च” अचेतनाश्च ।

४ “तत्खण्डेद्यस्य” तत्खण्डेद्यस्य । “क्षमयेत् पुनपि” क्षमापयेत् पुनरपि ।

शभिराकारैर्बोधिसत्त्वं श्रिया बद्धयन्ति स्म, अभिष्टुवन्ति स्म ।
 उपशोभमे त्वं विशुद्धसत्त्व चन्द्र इव शुक्लपत्ने ।
 अभिविरोचसे त्वं विशुद्धबुद्ध सूर्य्य इव प्रोदयमानः ॥
 प्रस्फुटितस्त्वं विशुद्धसत्त्वः पद्ममिव वारिमध्ये ।
 नदसि त्वं विशुद्धसत्त्व केशरीव वने राजवनचारी ॥
 विभ्राजसे त्वं 'अग्रसत्त्व(१)पर्वतराज इव सागरमध्ये ।
 अभ्युद्गतस्त्वं विशुद्धसत्त्व चक्रवाड इव पर्वते ॥
 दुरवगाहस्त्वमग्रसत्त्व जलधर इव रत्नसम्पूर्णः ।
 विस्तीर्णबुद्धिरसि लोकनाथ गगणमिवापर्यन्तम् ॥
 सुस्थितबुद्धिरसि विशुद्धसत्त्व
 धरणितलवत् सर्वसत्त्वोपजीव्यः ।
 अकलुषबुद्धिरसि अग्रसत्त्वा (२)
 न च तप्त इव सरः सदा प्रसन्नः ॥
 अनिकेतबुद्धिस्त्वमग्रसत्त्व
 मारुत इव सर्वलोके सदा प्रशक्तः ।
 दुरासदस्त्वमग्रसत्त्व
 तेजोराजा इव सर्वमन्यमनाप्रहीनो (३) ॥
 बलवानसि त्वमग्रसत्त्व
 नारायण इव दुर्धर्षः ।

१ "त्वं अग्रसत्त्व" त्वमग्रसत्त्व ।

२ "अग्रसत्त्वा" हे अग्रसत्त्व इत्यर्थः ।

३ "तेजोराजा इव" तेजोराज इव । "सर्वमन्यमनाप्रहीनो" सर्वमन्यमना अप्र-
 हीणः ।

दृढममादानस्त्वं, लोकनाथा
अनुत्थितो बोधिमण्डात् (१) ॥

ननिवर्त्यस्वमगमत्त्व

इन्द्रकरोत्सृष्टमिव वज्रम् ।

सुखश्रलाभस्वमगमत्त्व

दशबलममग्याऽचिराद् भविष्यसि (२) इति ॥

एवं खलु भिक्षुवो बोधिवृत्तदेवताः षोडशकारं बोधिसत्त्वं
श्रिया बद्धयन्ति स्म । तत्र भिक्षुवः शुद्धावामकायिका देवपुत्राः
षोडशभिराकारैर्मारं पापीयांसं दुर्बलं कुर्वन्ति ॥ कतमैः षो-
डशभिः । तद्यथा ।

ध्वस्तस्त्वं पापीयं बोधिसत्त्वेन जीर्णकौञ्च इव ध्यायसे ।

दुर्बलस्त्वं पापीयं जीर्णगज इव पङ्कमग्नः (३) ॥

एकोऽसि त्वं पापीयं निर्जित इव शूर प्रतिज्ञा ।

अद्वितीयस्त्वं पापीयं अटव्यां त्यक्त इव रोगार्तः (४) ॥

अबलस्त्वं पापीयं भारकृष्ट इव बलीवर्द्धः ।

अपविद्धस्त्वं पापीयं वार्ताक्षिप्त इव तरुः ॥

कुपथस्थितस्त्वं पापीयं मार्गभ्रष्ट इव सार्थिको ।

१ “लोकनाथा अनुत्थितो” हे लोकनाथ अनुत्थितो भविष्यसि इत्यर्थः ।

२ “ननिवर्त्यः” अनिवर्त्यः । “दशबलममग्या” दशबलसामग्या (सम्पन्नः)
इत्यर्थः ।

३ “पापीयं” हे पापीयन् । इत्यमेव सर्वत्र बोध्यम् । “ध्यायसे” ध्यायसि ।

४ “शूर प्रतिज्ञा” शूरः प्रतिज्ञयेत्यर्थः । “पापीयं अटव्यां” पापीयन्नटव्यां ।

दीनदीनस्त्वं पापीयं मत्सरिण इव दरिद्रपुरुषः (१) ॥

मुखरस्त्वं पापीयं वाचस इव प्रगल्भः ।

मानाभिभूतस्त्वं पापीयं अकृतज्ञ इव दुर्विनीतः ॥

पलायिष्यसे त्वमद्य पापीयं क्रोष्टुक इव सिंहनादेन ।

विधुनिष्यसे त्वमद्यपापीयं बोधिसत्त्वेन वैरम्भवाय बिचिप्र इव पक्षी ॥

अकालज्ञस्त्वं पापीयं पुण्यक्षीण इव भैक्षुकः (२) ।

विवर्जिष्यसे त्वमद्य पापीयं भिन्नभाजनमिव पांशुप्रतिपूर्षम् ॥

निगृह्णिष्यसे त्वमद्य पापीयं बोधिसत्त्वेन मन्त्रेण चारगाः (३) ।

सर्व्वबलप्रहीणोऽसि पापीयं छिन्नकरचरण इवा रुण्डः (४) ॥

एवं खलु भिक्षवः शुद्धावासकायिका देवपुत्राः षोडशभिराकारैर्भारं पापीयांसं दुर्बलमकार्षुः । तत्र भिक्षवो बोधिपरिचारका देवपुत्राः षोडशभिराकारैर्भारं पापीयांसं विच्छेदयन्ति स्म । कतमैः षोडशभिः । तद्यथा ।

अद्य त्वं पापीयं निर्जेष्यसे

बोधिसत्त्वेन परसैन्यं (५) इव शूरेण ।

निगृह्णिष्यसे त्वमद्य पापीयं

बोधिसत्त्वेन दुर्बलमस्र इव महामङ्गेन ॥

अभिभविष्यसे त्वमद्य पापीयं

१ “सार्थिको” सारथिकः पथिको वा । “मत्सरिण इव” मत्सरीव ।

२ “पुण्यक्षीण इव” क्षीणपुण्य इव । भैक्षुकः” भिक्षुकः ।

३ “चारगाः” चारग इवेत्यर्थः ।

४ “इवा रुण्डः” इव रुण्डः ।

५ “परसैन्यं इव” परसैन्यमिव ।

बोधिसत्त्वेन खद्योतमिव (१) सूर्यमण्डलेन ।
 विध्वंसिष्यसे त्वमद्य पापीयं
 बोधिसत्त्वेन कुशमुष्टिरिव मंहामारुतेन ॥
 वित्रसिष्यसे त्वमद्य पापीयं
 बोधिसत्त्वेन केशरिणेव ष्टुगालः ।
 प्रपातिष्यसे त्वमद्य पापीयं
 बोधिसत्त्वेन महाशाल इव मूलच्छिन्नः ॥
 विलोप्यसे त्वमद्य पापीयं
 बोधिसत्त्वेनामित्रनगरमिव महाराजेन ।
 विशोषिष्यसे त्वमद्य पापीयं
 बोधिसत्त्वेन गोष्पदवारीव महाऽऽतपेन ॥
 पलायिष्यसे त्वमद्य पापीयं
 बोधिसत्त्वेन बन्धनिर्मुक्त इव धूर्त्तपुरुषः ।
 उत्रसिष्यसे त्वमद्य पापीयं
 बोधिसत्त्वेनाग्निदाहेनेव मधुकरवृन्दम् ॥
 उद्भ्रमिष्यसे (२) त्वमद्य पापीयं
 बोधिसत्त्वेन राष्ट्रभ्रष्ट इव धर्म्मराजः ।
 ध्यायिष्यसे त्वमद्य पापीयं
 बोधिसत्त्वेन जीर्णकौञ्च इव लूनपत्रः ॥
 विहनिष्यसे (३) त्वमद्य पापीयं

१ "खद्योतमिव" खद्योत इव ।

२ रोषिष्यसे इति वा पाठः ।

३ अत्र विभक्त्यसे इति वा पाठः । परन्तु पूर्वपाठेऽर्थः समीचीनः सम्भाव्यत ।

बोधिसत्त्वेन क्षीणपथोदन इकाटवीकान्तारे ।
 विस्रियिष्यसे त्वमद्य पापीयं
 बोधिसत्त्वेन भिन्नयानपात्र इव (१) महार्णवे ॥
 आञ्जास्यसे त्वमद्य पापीयं
 बोधिसत्त्वेन कल्पदाह इव वनस्यतयः ।
 विकिरिष्यसे त्वमद्य पापीयं
 बोधिसत्त्वेन महावज्रेणैव गिरिकूटम् (२) ॥

एवं खलु भिक्षुवो बोधिपरिचारका देवपुत्राः षोडशाका-
 रैर्मारं विच्छेदयन्ति स्म । न च मारः पापीयान् विनिवर्त्तते स्म ।
 तत्रेदमुच्यते ।

भूतास्रोदन श्रुत्वा दैवतगणा न निवर्त्तते सोऽन्तको
 उच्छ्रेया हनथा विलुम्पथ इमा मा दास्यथा जीवितम् ।
 एषोत्तीर्ष स्वयं ममापि विषयात्तारिष्यते चापरां
 नान्यं मोक्षं वदेमि किञ्चि अमणे उत्थापयेत्प्रक्रमेत् (३) ॥

बोधिसत्त्व आह ।

मेरुः पर्वतराज स्थानतु चलेत्सर्व्वं जगन्नो भवेत् ।

१ “भिन्नयानपात्र इव” भिन्नयानपार्त्तमिव ।

२ “गिरिकूटम्” गिरिकूटः ।

३ “भूतास्रोदन श्रुत्वा दैवतगणा” एवभूतास्रोदनां श्रुत्वा दैवतगणानामित्यर्थः ।
 “सोऽन्तको” सोऽन्तकः । “उच्छ्रेया हनथा विलुम्पथ इमा मा दास्यथा जीवितम्”
 उच्छिन्नं हतं विलुम्पत इमं मा दत्तं जीवितुम् । “एषोत्तीर्ष स्वयं ममापि” एष उत्तीर्षः
 स्वयं मामपि । “तारिष्यते चापरां” तारिष्यति चापरान् । “मोक्षं वदेमि” मोक्षं
 वदामि बोधिसत्त्वद्वारा जनानां मोक्षं पश्यामीति तात्पर्यम् । “किञ्चि अमणे उत्थाप-
 येत् प्रक्रमेत्” केनचित् प्रकारेण अमणमुत्थाप्य प्रक्रामयेत् यदि कोपि तदा भद्रं
 स्यादिति तात्पर्यार्थः ।

सर्वे तारकसङ्घ भूमि, प्रपतेत्सञ्ज्योतिषेन्द्रा नभात् ।
 सर्वे सत्त्व करेय एकमतयः शुद्धेन्द्राहासागरो
 नत्वेव द्रुमराजमूलोपगतश्चात्येत' अस्मद्विधः (१) ॥

मार आह ।

कामेश्वरोऽस्मि वसिता इह सर्वलोके
 देवाश्च दानवगणा मनुजाश्च तीर्था ।
 व्याप्ता मया मम वशेन च यान्ति सर्वे
 उत्तिष्ठ मद्य विषयस्य वचं कुरुष्व (२) ॥

बोधिसत्त्व आह ।

कामेश्वरोऽसि यदि व्यक्तमनीश्वरोऽसि
 धर्मेश्वरोऽहमपि पश्यसि तत्त्वतो माम् ।
 कामेश्वरोऽसि यदि दुर्गति न प्रयासि
 प्राप्स्यामि बोधि च समस्यतु पश्यतस्ते (३) ॥

मार आह ।

एकात्मकः अमण किं प्रकरोषि रणं
 यं प्रार्थयस्यसुलभः खलु सम्प्रयोगः (४) ।

१ "पर्वतराज स्थानतु" पर्वतराजः स्थानतः । "तारकसङ्घ भूमि" तारका-
 सङ्घो भूमौ । "सञ्ज्योतिषेन्द्राः" सञ्ज्योतिरिन्द्राः । "सत्त्व करेय एकमतयः" सत्त्वाः
 कुर्युरेकमतं ।

२ "वसिता" वसितास्मि । "देवाश्च दानवगणा" अत्र देवाः सदानवगणा वा
 पाठः । "तीर्था" तीर्थेषु । "मद्य विषयस्य वचं" मम विष-यस्यां वाचं ।

३ "दुर्गति" दुर्गतिं । "बोधि च" बोधिश्च । "समस्यतु" समस्यन्ते इत्यनु-
 सोयते ।

४ "रणं" रणं । "सम्प्रयोगः" स प्रयोगः ।

भृशंङ्गिरः प्रभृतिभिस्तपसा प्रयत्ना-
त्प्राप्तं न तत्पदवरं मनुजः कुतस्त्वम् ॥

बोधिसत्त्व आह ।

अज्ञानपूर्वं कुतपो ऋषिभिः प्रतप्तः
क्रोधाभिभूतमतिभिर्दिवलोककामैः (१) ।
नित्यमनित्यमिति चात्मनि संश्रयद्भि-
र्माक्षश्च देशगमनस्थितमाश्रयद्भिः ॥
ते तत्त्वतोऽर्थरहिताः पुरुषं वदन्ति
व्यापिं प्रदेशगतं शाश्वतमाङ्गरेके ।
मूर्त्तिं न मूर्त्तिमगुणं गुणिनं तथैव
कर्त्ता न कर्त्ता इति चाप्यपरे ब्रुवन्ति (२) ॥
प्राप्याद्य बोधिं विरजामिह चासनास्य-
स्त्वां जित्वा मारं विहतं सबलं समैन्यम् ।
वर्त्तिष्यमस्य जगतः प्रभवोद्भवश्च
निर्वाणदुःखशमनं तथ सीतिभावम् (३) ॥

मारः क्रुद्धो दुष्टो रूढः पुरुषगिरं पुनतु भणति गृहंण सुगौतमं
एषो ह्यकारण्ये न्यस्तो ग्रहिय मम पुरन्तु ब्रजता लघुं वशकुर्वताम् ।

१ “अज्ञानपूर्वं कुतपो ऋषिभिः प्रतप्तः” अज्ञानपूर्वं कुतप ऋषिभिः प्रतप्तं ।
“दिवलोककामैः” द्यलोककामैः ।

२ “व्यापिं प्रदेशगतं” व्याप्तं प्रदेशगतं । “मूर्त्तिं न मूर्त्तिमगुणं” मूर्त्तममूर्त्तगुणं ।

३ “बोधिं विरजामिह” बोधिं विरजस्कामिह । “जित्वा मारं विहतं” जित्वा
मारं विहत्य । “वर्त्तिष्यमस्य” वर्त्तयिष्येऽस्य प्रवर्त्तयिष्येऽस्येत्यर्थः । “प्रभवोद्भवश्च” प्रभ-
वमुद्भवश्च । “तथ सीति भावम्” तथासीति भावम् ।

शीघ्रं गत्वा मह्यं गेहे हृदिनिर्गडयुगलविकृतं करोथ दुवारिका-
श्लमं द्रुक्ष्ये दुःखेनात्तं बद्धविधजवितरवितं मरुणव चेटकम्(१)॥

बोधिसत्त्व आह ।

शक्याकाशे लेख्यं चित्रं बद्धविधविकृतपदशः पृथक् पृथक् प्रकर्त्तुं
शक्यो वायुः पाशैर्बद्धुं दिशविदिशं गमनजवितो नरेण सुयत्नतः ।
शक्यो कर्त्तुं चन्द्रादित्यौ तमतिमिरं वितिमिरकरौ नभोद्य महीतलं
शक्यो नाहं त्वत्सादृश्यैर्बद्धभिरपि गणेन विरुतैर्द्रुमात् प्रतिचा-
लयितुम्(२) ॥

मार आह ।

अभ्युत्थिता बलवती नमुचेश्चमू सा
हाहाकारशङ्खभेरीमृदङ्गशब्दैः ।

हा पुत्र वत्स दयिता किमसि प्रणष्टो

१ “पुनतु” पुनस्तु पुनरपि इत्यर्थः । “गृह्णाण” गृह्णत । “एषो ह्यकारण्ये न्यसो”
अत्र एषो ह्यकारण्यस्त इति वा पाठः । एषो हि अकारण्येन न्यसः । निष्कार-
णमेवात्र न्यसो इति पाठद्वयनिष्कृष्टार्थः । “अचिद्य” गृह्णत्वा । “परत्र” अत्र
पुरतु इति वा पाठः । अस्य पुरत इत्यर्थः । “व्रजता लघुं वशं कुर्वताम्” व्रजत
लघु वशं कुरुत । “मच्छं” मम । “करोथ” कुरुत । “दुवारिकाश्लमं” द्वौवारि-
काश्लमं । “बद्धविधजवितरवितं” बद्धविधजवेन रुदन्मिति तात्पर्यार्थः । “मरुणव
चेटकम्” मरुणांमिव देवविशेषणामिव चेटकम् ।

२ “शक्याकाशे लेख्यं” शक्यमाकाशे लेखितुं । “विकृतपदशः” विकृतपदांशः ।
“दिशविदिशं” दिग्विदिशि । “गमनजवितो” गमनजविना गमनार्थं जवयुक्तेनेति
स्यार्थः । अत्र गमने जवित इति वा पाठः । “शक्यो” शक्यो । “तमतिमिरं”
तमस्तिमिरौ । “त्वत्सादृश्यैः” त्वत्सादृश्यैः । त्वत्सादृशानामित्युचितम् । अत्र त्वत्सा-
दृश्यैरिति च पाठः । “गणेन” गणैः । त्वत्सादृशानां बद्धभिरपि गणैः कृतैर्विरुतै-
र्द्रुमात् प्रतिचालयितुं नाहं शक्य इति साम्ब्यार्थः ।

दृष्ट्वा निमां नमुचिसेनमतीव भीमाम् (१) ॥

जाम्बूनदकनकचम्पकगर्भगौर

सुकुमार देवनरसंस्तुत पूजनीय ।

अद्य प्रयास्यसि विनाशु महारणेऽस्मिं

मारस्य एव्यसि वशं असुरस्य चन्द्रः (२) ॥

ब्रह्मखरेण कलविद्धरुतखरेण

तान् यक्षराक्षसगणां सुगतोऽवभाषसे ।

आकाशं त्राशयितुमिच्छति यो ह्यविद्वान्

योऽस्मद्विधं द्रुमवराद्गृहणाय इच्छेत् (३) ॥

भित्वा च यो रजु गणयेय महासहस्रे

लोम्ना च सागरजलञ्च समुद्धरेद्यः ।

वज्रमयां गिरिवरां विकिरेत्क्षणाच्च

सो चापि मां तरुगतं न विहेठयेच्च (४) ॥

युगमन्तरस्मिं स्थित मारु प्रदुष्टचित्तो

निष्कोष पाणिनमसिं प्रगृहीत्व तीक्ष्णम् ।

उत्तिष्ठ शीघ्रं अमणास्ममतेन गच्छ

१ “दयिता” : “हे दयित । निमां नमुचिसेनमतीव” इमां नमुचिसेनामतीव ।

२ “विनाशु महारणेऽस्मिं” विनाशं महारणेऽस्मिन् । “वशं असुरस्य चन्द्रः” वशमसुरस्य चन्द्र इवेत्यर्थः ।

३ “यक्षराक्षसगणां” यक्षराक्षसगणान् । “सुगतोऽवभाषसे” सुगतोऽवभाषते । “आकाशं” आकाशम् ।

४ “रजु गणयेय” रजांसि गणयेत् । “महासहस्रे” महासहस्रं । “वज्रमयां गिरिवरां” वज्रमंथान् गिरिवरान् । “सो चापि” स चापि । “विहेठयेच्च” विन्हा-
लयेचेति भावः ।

मा वेणुयष्टि हरि ताञ्च क्षिन्वन्तिऽद्य (१) ॥
बोधिसत्त्व आह ।

सर्व्वेयं त्रिसाहस्र मेदिनी यदि मारैः प्रपूर्णा भवेत्
सर्व्वेषां यथ मेरु पर्व्वतवरः पाणीषु खड्गो भवेत् ।
ते भङ्गं न समर्थं लोम चलितुं प्रागेव मां घातितुं
कुर्याच्चापि हि विग्रहे स्म वर्मितेन दृढम् (२) ॥

विध्यन्ति शैलशिखरां ज्वलिताग्निवर्णां
दृक्षां समूलक क्षिपी तथ ताम्रलोहम् ।
उद्गाञ्च गोगजमुखास्तथ भैरवाच्चा
आशीविषा भुजग दृष्टिविषाञ्च घोराः (३) ॥
मेघाञ्च उत्थित चतुर्दिश गर्जमाना
वज्राशनी तथ अयोगुड वर्षमाणाः ।
कुन्तासिञ्चितीक्ष्णपरशु सविषाञ्च वाणां

१ “युगमन्तरस्त्रिं” युगान्तरस्त्रिन् ब्यूहान्तरस्त्रिन्निति स्पष्टार्थः । “स्थित मार” स्थितो मारः । “निष्कोष पाणिनमसिं” निष्कोषं पाणिनासिं । “प्रगृह्णीत” प्रगृह्णीत । “शोभ्र अमणास्त्रमतेन” शोभ्रं अमणास्त्रमतेन । “वेणुयष्टि हरि” वेणुयष्टिं प्रहर ।

२ “त्रिसाहस्र” त्रिसाहस्रम् । “यथ मेरु” यथा मेरुः । “पाणीषु” पाणिषु । “सर्व्वेयं” समम् । “समर्थं” समर्थः । “चलितुं” चालयितुं । प्रागेव इत्यत्र प्राणा च इति वा पाठः । “घातितुं” घातयितुम् । “कुर्याच्चापि हि विग्रहे स्म वर्मितेन दृढं” यद्यपि विग्रहेऽपि प्रदलं कुर्यात्तथापि मां वर्मितेन दृढं विद्धीति तात्पर्यार्थः ।

३ “शैलशिखरां ज्वलिताग्निवर्णां” शैलशिखरान् ज्वलिताग्निवर्णान् । “दृक्षां समूलक क्षिपी” दृक्षान् समूलकान् क्षिपान् । “तथ” तथा । “गोगजमुखास्तथ” गोगजमुखास्तथा । “भुजग” भुजगाः । युद्धस्य साहाय्याय उद्गादयोऽपि समाज-
मरिति सम्प्रार्थः ।

भिन्दन्ति मेदनितलं प्रमथन्ति वृक्षां (१) ॥
 बाहुशतैः शरशतानि क्षिपन्ति केचित्
 आशीविषां ऊतवर्हांश्च मुखोत्सृजन्ति ।
 मकरादिकांश्च जलजानुद्धर्गृहीत्वा
 विध्यन्ति केचिद्भुजगां गरुडाश्च भूत्वा (२) ॥
 केचित् सुमेरुधृशानयसो गुडानि
 तप्राग्निवर्षाग्निखराणि क्षिपन्ति रूढाः ।
 आच्छाद्य मेदनितलं क्षुभयन्ति बोधि
 हेष्टापस्कन्दं सलिलस्य विलोडयन्ति (३) ॥
 केचित् पतन्ति पुरतस्तथ पृष्ठतोऽपि
 वामे च दक्षिणे पतन्ति अहो विवस्ताः ।
 विपरीतहस्तचरणोज्वलितोत्तमाङ्गा
 नेत्रेभि निश्चरति विद्युदिव प्रदीप्ता (४) ॥

१ “उत्थित चतुर्दिश” उत्थिताश्चतुर्दिक्षु । “तथ अथोगुडः” तथाथोगुडान् ।
 “कुन्तासिशक्तिं तीक्ष्णपरशु सविषास्रवाणां” कुन्तासिशक्तीतीक्ष्णपरशुन सवि-
 षांश्च वाणान् । अत्र केचित् उत्सृजन्ति इत्यध्याहार्यं समन्वयः कार्यः । “मेदिनि-
 तलं” मेदिनीतलं । “वृक्षां” वृक्षान् ।

२ “आशीविषां” आशीविषान् । “मुखोत्सृजन्ति” मुखोत्सृजन्ति । केचिद्भु-
 जगां” केचिद्भुजगान् ।

३ “गुडानि” गुडान् । “मेदिनितलं” मेदिनीतलं । “क्षुभयन्ति बोधि” क्षुभयन्ति
 बोधिं । “हेष्टापस्कन्दं सलिलस्य विलोडयन्ति” हृष्टाः स्कन्दं (तटं) सलिलस्य विलो-
 डयन्ति (विदारयन्ति) इति स्पष्टार्थः ।

४ “पुरतस्तथ” पुरतस्तथा । “दक्षिणे पतन्ति” दक्षिणे आपतन्ति इत्यर्थः । “च-
 रणोज्वलितो-” चरणा उज्वलितो- । “नेत्रेभि” नेत्रैः, नेत्रेभ्य इत्यर्थः । “प्रदीप्ता”
 प्रदीप्तिः ।

दृष्ट्वा विकारविक्रान्तां नमुचेस्तु मेनां
 मायाकृतञ्च यथ प्रेक्षति शुद्धसत्त्वः ।
 नैवात्र मारुतबलं न जगन्न चात्मो-
 दकचन्द्ररूपसदृशं भ्रमति त्रिलोकः (१) ॥
 चक्षुना इक्षिपुरुषो न चात्मनीयं
 श्रोतश्च घ्राण तथ जिह्व तथैव कायाः ।
 अध्यात्मशून्यवह्निशून्यप्रतीत्यजाता
 धर्मा इमे कारकवेदकवीतिवृत्ताः (२) ॥
 सो सत्य वाक्यमकरोत् सद सत्यवादी
 येनेह सत्यवचनेनेम शून्यधर्माः ।
 ये केचित् सौम्य विनयेऽनुकूल यज्ञा-
 स्ते शस्त्रपाणिषु निरीक्षिषु पुष्यदामान् (३) ॥

१ “यथ प्रेक्षति” यथा प्रेक्षते । “शुद्धसत्त्वः” अत्र शुद्धसत्त्वस्य स्थानात् सप्तसत्त्व-
 प्रमाणं वाह्ये परिखातसम्भूत इति वा पाठः । परन्तु स्तोत्रपादानुरूपं नास्ति ।
 दृश्यतेऽप्यथभेकस्मिन्नेव पुलके । “-रूपसदृशं” रूपसदृशो । “त्रिलोकः” त्रिलोकौ ।
 अत्र त्रिलोकनाथ इति वा पाठः । अस्मिन् पक्षे रूपसदृशमित्यत्र रूपसदृश इति
 बोध्यम् ।

२ “चक्षुना इक्षिपुरुषो न चात्मनीयं” चक्षुषा स्त्रीपुरुषो न चात्मोऽयं पश्यति
 इति शेषः । “श्रोतश्च घ्राण तथ जिह्व तथैव कायाः” श्रोतश्च घ्राणं तथा जिह्वा
 तथैव कायाः, एतानान्द्रियाण्यपि बोधिसत्त्वस्य स्वस्वविषयभ्यां निवृत्तानि इति तु आ-
 चादीनामध्यात्मशून्येति विशेषणदानात्प्रकथ्यते । “अध्यात्मशून्यवह्निशून्यप्रतीत्यजाताः”
 अध्यात्मशून्यवह्निःशून्यप्रतीतिं प्राप्नानि । अर्थात् बोधिसत्त्वस्य आत्मा सुखदुःखादि-
 प्रतीतिशून्यः आचादीनि तु शब्दादिवह्निर्विषयप्रतीतिशून्यानि इति स्पष्टार्थः ।
 “कारकवेदकवीतिवृत्ताः” इत्यस्य कर्त्तव्या वेदितव्या वीतवृत्तयश्चेति स्पष्टार्थः ।

३ “सो सत्य” स सत्यं । “सद” सदा । “सत्यवचनेनेम” सत्यवचनेनेमे ।
 “सौम्य” सौम्याः । “विनयेऽनुकूल” विनयानुकूलाः । “निरीक्षिषु पुष्यदामान्”
 अनिरीक्षन् पुष्यदामानि ।

सो दक्षिणे करतले रचिताग्रजाले
 तास्यैर्नखैः सुरचिरैः सह मारचक्रैः ।
 जाम्बूनदार्षिसदृशैः शुभपुण्यजुष्टै-
 मूर्द्धां तु यावत् स्पृशते चरणां मलीलम् (१) ॥
 बाहुं प्रसार्य यथ विद्युदिवा नभस्था-
 दाभाषते वसुमतीमियमह्य साची ।
 चित्राणि यज्ञनयुतानपि यष्ट पूर्वे
 न मि जातु याचनक वन्द्य कृता न दास्ये (२) ॥
 आपोऽसि साक्षि तथ तेज तथैव वायु-
 र्ब्रह्मा प्रजापति सञ्जोतिष चन्द्रसूर्याः ।
 बुद्धा मि साक्षि दशसु स्थित ये दिशासु
 यथ मह्य शील व्रत उद्गत बोधिअङ्गाः (३) ॥
 दानञ्च साक्षि तथ शील तथैव क्षान्ति
 वीर्यञ्च साक्षि तथ ध्यान तथैव प्रज्ञा ।

१ “सो” स । “दक्षिणे करतले रचिताग्रजाले” दक्षिणेन करतलेन रचिता-
 ग्रजालेनेत्यर्थः । “जाम्बूनदार्षिसदृशैः” जाम्बूनदार्षिसदृशैः । “मूर्द्धां तु यावत्
 स्पृशते” मूर्द्धां तु यावत् स्पृशति स्मेत्यर्थः । “चरणां” चरणानि । चरणारविन्दमि-
 ति वाच पाठः ।

२ “यथ” यथा । “विद्युदिवा नभस्थादाभाषते वसुमतीमियमह्य साची” विद्यु-
 दिव नभस्तलात् आभाषते (म्) वसुमती इयं मम साक्षिणी इतीत्यर्थः । “यज्ञ-
 नयुतानपि यष्ट” यज्ञनियुतान्यपि यष्टानि । “न मि जातु याचनकवन्द्य कृता न
 दास्ये” अहं न दास्ये इत्युच्चार्य न म जातु याचका वन्दिनश्च दूरीकृता इत्यर्थः ।

३ “आपोऽसि साक्षि तथ” आपः सन्ति साक्षिण्यस्यथा । “तेज तथैव” तेजस्तथैव ।
 “प्रजापति सञ्जोतिष चन्द्रसूर्याः” प्रजापतिः सञ्जोतिषौ चन्द्रसूर्या । “बुद्धा मि साक्षि
 दशसु स्थित ये दिशासु” बुद्धा मे साक्षिणो दशसु स्थिता ये दिक्षु । “यथ मह्य
 शील व्रत उद्गत बोधि अङ्गाः” यथा मम शीलं व्रत उद्गता बोध्यङ्गाः ।

चतुर प्रमाण मम साक्षि तथा अभिज्ञा
 अनुपूर्वं बोधिचरि सर्व्व ममेह साक्षी (१) ॥
 यावन्ति सत्त्व निखिला दशसु दिशासु
 यस्त्रेषु पुण्य बल शील तथैव ज्ञानम् ।
 यज्ञा निरर्गड यष्ट शतः कलाभि-
 स्ते मद्य रोम सति मां कलनोपयान्ति (२) ॥
 सो पाणिना धरणि आहनते मलीलं
 रणते इयं वसुमती यथ कंसपात्री ।
 मारो निशाम्य रिपु मेदिनीये निरस्तः
 शृणुतेवं रवं हनत गृह्यत कृष्णबन्धुम् (३) ॥
 प्रखिन्नगात्र हततेज विवर्षवक्त्रो
 मारो ज्वराभिहतु आत्मनि सम्प्रपश्यत् ।
 उर राड क्रन्दतु भयार्त्त अनाद्यभूतो
 भ्रान्तमना नमुचि नो गतु चित्तमोहम् (४) ॥

१ "शील तथैव" शीलन्तथैव । "तथ ध्यान" तथा ध्यानं । "चतुर प्रमाण मम साक्षि" चत्वारि प्रमाणानि मम साक्षीणि । "अनुपूर्वं बोधिचरि सर्व्व" आनुपूर्विकं बोधिचरितं सर्व्वं । "साक्षी" साक्षि ।

२ "यावन्ति सत्त्व" यावन्तः सत्त्वाः । "दिशासु" दिक्षु । "यस्त्रेषु पुण्यबल शील" यस्त्रेषु पुण्यं बलं शीलं । अत्र पुण्यबलमित्येकपदं वा । "निरर्गड यष्ट शतः कलाभिः" निरर्गला यष्टाः शतकलाभिः शताष्टतिभिरुपलक्षिता इति स्पष्टार्थः । "मद्य रोम सति मां कलनोपयान्ति" मम रोमसु सन्ति मां कलनाथापयान्ति ।

३ "सो" स । "धरणि आहनते" धरणोमाहन् । "रणते" रणति स्त्रैव्यर्थः । "यथ कंसपात्री" यथा कान्क्षपात्रम् । "निशाम्य रिपु मेदिनीये" निशम्य रिपु-मेदिन्यां । "शृणुतेवं" शृण्वन्तिस्त्रैवं ।

४ "प्रखिन्नगात्र हततेज" प्रखिन्नगात्रा हततेजाः । "ज्वराभिहतु आत्मनि सम्प्रपश्यत्" ज्वराभिहतमात्मनं सम्प्रपश्यत् । "उर राड क्रन्दतु भयार्त्त अनाद्यभूतो" उरराडयन् क्रन्दति स्म भयार्त्ताऽनाद्यभूतो । "नमुचि नो गतु" नमुचिर्नो मतः ।

हस्त्यश्चयानरथ भूमितले निरस्ताः
 धावन्ति राक्षसकुम्भाण्डपिशाच भीताः ।
 समूढ मार्गं न लभन्ति अलेनात्राणाः
 पक्षी द्वाग्निपतनेव निरीक्ष्य क्रान्ताः (१) ॥
 माता स्वसा पितर पुत्र तथैव भ्राता
 पृच्छन्ति तत्र कहिं दृष्टुं कहिं गता वा ।
 अन्योन्यं विप्रहं करोन्ति तथैव हेतोः
 प्राप्ता वयं व्यसन जीवित नावकाशः (२) ॥
 सा मारसेन विपुला महती अक्षोभ्या
 विभ्रष्ट सर्वं विरलीकृत नैव सन्धिः ।
 दिवसानि सप्त अभिजानि परस्परेण
 आभासि दृष्टुं यदि जीवसि बन्धुपीता (३) ॥
 सा वृक्षदेवत तदा करुणां हि कृत्वा
 वारीघटां ग्रहिय सिञ्चति कृष्णबन्धुम् ।

१ “हस्त्यश्चयानरथ” हस्त्यश्चयानरथाः । “राक्षसकुम्भाण्डपिशाच” राक्षसकुम्भाण्डपिशाचाः । “समूढ मार्गं न लभन्ति अलेनात्राणाः” समूढां मार्गं न लभन्ति (क्र) अलेना अत्राणा इत्यर्थः । “पक्षी द्वाग्निपतनेव निरीक्ष्य क्रान्ताः” पक्षिणो द्वाग्निपातमिव निरीक्ष्य प्रक्रान्ता इत्यर्थः ।

२ “पितर पुत्र तथैव” पिता पुत्रस्तथैव । “कहिं दृष्टुं कहिं गता वा” किं दृष्टुं किमागतो वा, अथवा केन दृष्टः केन आगत इत्यर्थः । “अन्योन्यं विप्रहं करोन्ति” अन्योन्यं विप्रहं कुर्वन्ति । “तथैव हेतोः” तस्यैव हेतोरित्यर्थः । “व्यसन जीवित नावकाशः” व्यसनं जीवितं (प्राप्तुं) नावकाश इति च वदन्ति इति सशेषार्थः ।

३ “मारसेन” मारसेना । “विभ्रष्ट सर्वं विरलीकृत नैव सन्धिः” विभ्रष्टा सर्वा विरलीकृता नैव सन्धिभृता इत्यर्थः । “दिवसानि सप्त अभिजानि” सप्तदिवसानि जातानि इति अभिज्ञायेति सशेषार्थः । “आभासि दृष्टुं” आभासि दृष्टुम् । “जीवसि बन्धुपीता” जीवसि बन्धुः पिता । अथं मारोऽस्माकं बन्धुः पिता च यदि जीवति सप्तदा भद्रं स्यादिति भावः ।

उत्तिष्ठ शीघ्रं ब्रज हेमपुरं मा विलम्ब
एवं हि तेषु भवते गुरु उद्धराणाम् (१) ॥

मार आह ।

दुःखं भयं व्यसनशोकविनाशनञ्च
धिकारशब्दमवमानगतञ्च दैन्यम् ।
प्राप्तोऽस्मि अद्य अपराध्य सुशुद्धसत्त्वेऽ-
श्रुत्वा वाक्यं मधुरं हितमात्मजानाम् (२) ॥

देवता आह ।

भयञ्च दुःखं व्यसनञ्च दैन्यं
धिकारशब्दं बधबन्धनञ्च ।
दोषाननेकां (३) लभते ह्यविद्वान्
निरापराधेष्वपराध्यते यः ॥
देवासुरा गुरुडकिन्नरराचसेन्द्रा
ब्रह्माथ शक्र परनिर्मिता साकनिष्ठाः ।
भाषन्ति तस्य विजयं जयं लोकवीर
अत्रेदृशी नमुचिमेन त्वया निरस्ता (४) ॥

१ “एतच्चदेवत” एतच्चदेवता । “वारोघटां अस्मिन्निश्चति” वारिघटां गृहीत्वा सिञ्चति (स्म) । “शीघ्रं ब्रज हेमपुरं मा विलम्ब” शीघ्रं ब्रज हेमपुरं मा विलम्बं कुरु इत्यर्थः । “एवं हि तेषु भवते गुरु उद्धराणाम्” एवं हि तेषां भवति गुरुषु उद्धतानाम् ।

२ “अद्य अपराध्य सुशुद्धसत्त्वं” अद्यापराधी (अहं) सुशुद्धसत्त्वविषय इत्यर्थः । “अश्रुत्वा वाक्यं” अश्रुत्वा वाक्यं ।

३ “दोषाननेकां” दोषाननेकान् ।

४ “शक्र परनिर्मिता साकनिष्ठाः” शक्रः परनिर्मिताः साकनिष्ठाः शाकानिष्ठा इत्यर्थः । “भाषन्ति” भाषन्ते । “नमुचिमेन” नमुचिसेना ।

हारार्द्धहारध्वजच्छत्रपताकदन्ती
 पुष्पागुरुतगरचन्दनचूर्णवर्षाम् ।
 तूर्या पराहनिय वाक्यमुदीरयन्ते
 आच्छा द्रुमे तव शूर जितारिमिंहा (१) ॥
 अत्रैव चामनवरे लभसेऽद्य बोधि-
 मांवेणिकां दशबला प्रतिसंविदां च ।
 सर्व्वञ्च बुद्धविषयं लभतेऽद्य शूर
 मैत्री विजित्य विपुलां शठमारपचां (२) ॥
 इह मारधर्षणकृते चरणे प्रवृत्ते
 सम्बोधिसत्त्वबलविक्रम येभि दृष्ट ।
 षट्त्रिंशकोटिनयुतां चतुरे च विंश
 येभिर्मनः प्रणिहितं वरबुद्धबोधाविति (३) ॥

इति श्रीललितविस्तरे मारधर्षणपरिवर्त्ती नामैकविंशति-
 तमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

१ “पताकदन्ती” पताकादन्यादीन्प्रयच्छन्ति स्मेत्याशयः । “तूर्या पराहनिय” तूर्याणि पराहन्य । “वाक्यमुदीरयन्ते आच्छा द्रुमे” वाक्यमुदीरयन्ति (स्त्र) आस्था द्रुमे । “जितारिमिंहा” हे जितारिमिंह ।

२ “लभसेऽद्य” लभ्यसेऽद्य । “बोधिमांवेणिकां दशबला प्रतिसंविदां च” बोधिं प्राप्तमन्नाद्वेणीव दढीभूतां हे दशबल प्रतिसंविदञ्च लभ्यसे । अथवा बोधिं लभ्यसे (वेणिकां) देवताउद्वृत्तं मा त्यज हे दशबल प्रतिसंविदञ्च लभ्यसे इति सम्येपार्थः । अत्र संविदाश्चेत्यत्र प्रतिसंविदस्येति वा पाठः । “लभतेऽद्य” लभ्यसेऽद्य । “मैत्री” मैत्र्या । “विपुलां शठमारपचां” विपुलान् शठमारपचान् ।

३ “विक्रम येभि दृष्ट” विक्रमे येर्दृष्टः । “षट्त्रिंशकोटिनयुतां चतुरे च विंशाः” षट्त्रिंशकोटिनयुतानि चतुर्विंशस्य । “येभिर्मनः” येर्मनः ।

द्वाविंशाध्यायप्रारम्भः ॥

इति हि भिन्नो बोधिसत्त्वो निहृतमारप्रत्यर्थिको मर्दि-
तकण्टको रणशिरसि विजितविजय उच्छ्रितच्छत्रध्वजपताको
विविक्तं कामैर्विविक्तं पापकैरकुशलैर्धर्मैः सवितर्कं सविचारं
विवेकजं प्रीतिसुखं प्रथमं ध्यानमुपसम्यग्य विरहति स्म । सवि-
तर्कसविरागाणां व्युपसमादध्यात्मसम्प्रमादाच्चेतसः ॥ एकोति-
भावादवितर्कमविचारं समाधिजं प्रीतिसुखं द्वितीयं ध्यानमुप-
सम्यद्य विहरति स्म । स प्रीतिविरागादुपेक्षको विहरन् सृष्टिमा-
न्सम्प्रजानन्सुखं कायेन प्रतिभवेदयति स्म । यत्तदार्था आच-
क्षन्ते स्म ॥ उपेक्षकः सृष्टिमान्सुखविहारी निष्प्रीतिकं तृतीयं
ध्यानमुपसम्यद्य विहरति स्म ॥ स सुखस्य च प्रहाणाद्दुःखस्य च
प्रहाणात् पूर्वमेव च सौमनस्यदौर्मनस्ययोरस्तङ्गमाददुःखा-
सुखमुपेक्षासृष्टिविशुद्धं चतुर्थध्यानमुपसम्यद्य विहरति स्म ॥

अथ बोधिसत्त्वस्तथासत्राहिते चित्ते परिशुद्धे पर्यवदाते
प्रभासुरे आनेङ्गिते विगतोपक्षे मृदुनि कर्मण्यस्थिते आनिं-
ज्यप्राप्ते (१) रात्र्यां प्रथमयामे दिव्यचक्षुषो ज्ञानदर्शनविद्यामा-
चात्क्रियायै चित्तमभिनिर्हरति स्म अभिनिर्णामयति स्म ॥

अथ बोधिसत्त्वो दिव्येन चक्षुषा परिशुद्धेनातिक्रान्तमा-
नुष्यकेण सत्त्वान् पश्यति स्म च्यवमानानुत्पद्यमानान्सुवर्णदुर्व-

१ “आनिंज्यप्राप्ते” अनिङ्गनतां प्राप्ते सर्वसिंखलम्भूते इत्यनुमीयते ।

र्णान् सुगतान्दुर्गतान् हीनान्प्रणीतान्थाकामोपगान्सत्त्वान् ॥

प्रजानाति स्म इमे वत भोः सत्त्वाः कायदुश्चरितेन सम-
न्वागता वाङ्मनोदुश्चरितेन समान्वागता आर्याणामपवादका
मिथ्यादृष्टयस्ते मिथ्यादृष्टिकर्मधर्मसमादानहेतोः कायस्य भे-
दात् परं मरणादपायदुर्गतिविनिपातपर्यन्तं नरकेषु प्रपद्यन्ते ॥

इमे पुनर्भवन्तः सत्त्वाः कायसुचरितेन समन्वागता आर्या-
णामनपवादका वाङ्मनःसुचरितेन समन्वागताः सम्यग्दृष्टयस्ते
सम्यग्दृष्टिकर्मधर्मसमादानहेतोः कायस्य भेदात् सुगतौ स्वर्ग-
लोकेषूपपद्यन्ते ॥

इति हि दिव्येन चक्षुषा विशुद्धेनातिक्रान्तमानुष्यकेण सत्त्वान्
पश्यति स्म च्यवमानानुत्पद्यमानान्सुवर्णान्दुर्वर्णान्सुगतान्दुर्गतान्
हीनान्प्रणीतान्यथाकर्मापभागान् ।

एवं खलु भिक्षुवो बोधिसत्त्वो रात्र्यां प्रथमे यामे विद्यां
साक्षात्करोति स्म तमो निहन्ति स्म आलोकमुत्पादयति स्म ।

अथ बोधिसत्त्वस्तथासमाहिते चित्ते परिशुद्धे पर्यवदाते
प्रभासुरे निरिङ्गिते विगतोपक्लेशे मृदुनि कर्मण्यस्थिते आनिंज्य-
प्राप्ते रात्र्यां मध्यमे यामे पूर्वनिवासानुस्मृतिज्ञानदर्शनविद्या-
साक्षात्क्रियायै चित्तमभिनिर्हरति स्म निर्णामयति स्म । स
आत्मनः परसत्त्वानां चानेकविधपूर्वनिवासाननुस्मरति स्म ।
तद्यथा ।

एकामपि जातिं द्वे तिमृश्चतसृः पञ्चदश विंशतित्रिंश-
च्चत्वारिंशत्पञ्चाशज्जातिशतं जातिसहस्रं जातिशतसहस्रम् ।

अनेकान्यपि जातिशतसहस्राण्यपि जातिकोटिमपि जातिकोटि-
शतमपि जातिकोटीसहस्रमपि जातिकोटीनियुतमपि जाति-
कोटिशतान्यनेकान्यथनेकान्यपि जातिकोटीशतसहस्राण्यपि अ-
नेकान्यपि जातिकोटीनियुतशतसहस्राणि यावत्संवर्त्तकल्पमपि
विवर्त्तकल्पमपि संवर्त्तविवर्त्तकल्पमपि अनेकान्यपि संवर्त्तविव-
र्त्तकल्पान्यनुस्मरति स्म (१) ॥ अमुत्राहमासन्नेवंनामा एवंगोत्र
एवंजातिरेवंवर्ण एवमायुःप्रमाणमेवञ्चिरस्थितिक एवंसुखदुःख-
प्रतिवेदी सोऽहं ततश्च्युतः सन्नमुत्रोपपन्नस्ततश्च्युत्वाऽमुत्रोपपन्न-
स्ततश्च्युत्वेहोपपन्न इति साकारं सोद्देशमनेकविधमात्मनः सर्व-
सत्त्वानाञ्च पूर्वनिवासमनुस्मरति स्म ॥

अथ बोधिसत्त्वस्तथासमाहितेन चित्तेन परिशुद्धेन पर्यव-
दातेन प्रभासुरेण अनङ्गेन (२) विगतोपक्लेशेन मृदुना कर्माण्यस्थि-
तेनानिञ्ज्यप्राप्तेन (३) रात्र्यां पश्चिमे यामे अरुणोपघाटनका-
लसमये (४) नन्दीमुख्यां रात्रौ दुःखसमुदयास्तङ्गतायामाश्रयत्न-
यज्ञानदर्शनविद्यासाक्षात्क्रियायै चित्तमभिनिर्हरति स्म अभि-
निर्नामयति स्म ॥

तस्मैतदभवत् । कृच्छ्रो वतायं लोक उत्पन्नो यदुत जायते
जीवते म्रियते च्यपते उपपद्यते । अथ च पुनरस्य केवलस्य
महतो दुःखस्कन्धस्य निःशरणं न प्रजानाति । जराव्याधिम-

१ अत्रानुस्मरतिस्मैत्यस्य पुनरुक्तिः ।

२ "अनङ्गेन" अनिङ्गितेनेत्यर्थः । अत्र अनङ्गणेनेति वा पाठः ।

३ "अनिञ्ज्यप्राप्तेन" अनिङ्गनतां प्राप्तेनेत्यर्थः ।

४ अरुणोपघाटनकालसमये इति वा पाठः ।

रणादिकस्य अहो वतास्य केवलस्य महतो दुःखस्कन्धस्या-
न्तःक्रिया न प्रज्ञायते सर्वस्य जराव्याधिमरणादिकस्य ॥

ततो बोधिसत्त्वस्यैतदभवत् । कस्मिन् सति जरामरणं भवति ।
किं प्रत्ययं च पुनर्जरामरणम् ॥

तस्यैतदभवत् । जात्यां सत्यां जरामरणं भवति । जाति-
प्रत्ययं हि जरामरणम् ॥

अथ बोधिसत्त्वस्य पुनरेतदभवत् । कस्मिन् सति जातिर्भ-
वति किम्प्रत्यया च पुनर्जातिः ॥

तस्यैतदभवत् । भवे सति जातिर्भवति भवप्रत्यया च पुन-
र्जातिः ॥

अथ खलु बोधिसत्त्वस्यैतदभवत् । कस्मिन् सति भवो भवति
किम्प्रत्ययश्च पुनर्भवः ॥

तस्यैतदभवत् । उपादाने सति भवो भवत्युपादानप्रत्ययो हि
भवः ॥

अथ खलु बोधिसत्त्वस्यैतदभवत् । कस्मिन् सत्युपादानं भव-
ति किम्प्रत्ययश्च पुनरुपादानम् ॥

तस्यैतदभवत् । तृष्णायां सत्यामुपादानं भवति तृष्णाप्रत्ययो
स्युपादानम् ॥

अथ बोधिसत्त्वस्य पुनरेतदभवत् । कस्मिन् सति तृष्णा भ-
वति किम्प्रत्यया च तृष्णा ॥

तस्यैतदभवत् । वेदनायां सत्यां तृष्णा भवति वेदनाप्रत्यया
च तृष्णा ॥

अथ बोधिसत्त्वस्य पुनरेतदभूत् । कस्मिन् सति वेदना भवति किम्प्रत्यया पुनर्वेदना ॥

तस्यैतदभूत् । स्पर्शे सति वेदना भवति स्पर्शप्रत्यया हि वेदना ॥

अथ बोधिसत्त्वस्य पुनरेतदभवत् । कस्मिन् सति स्पर्शा भवति किम्प्रत्ययश्च पुनः स्पर्शः ॥

तस्यैतदभवत् । षडायतने सति स्पर्शा भवति षडायतन-
प्रत्ययो हि स्पर्शः ॥

अथ बोधिसत्त्वस्य पुनरेतदभवत् । कस्मिन् सति षडायतनं भवति किम्प्रत्ययश्च पुनः षडायतनम् ॥

तस्यैतदभवत् । नामरूपे सति षडायतनं भवति नाम-
रूपप्रत्ययं हि षडायतनम् ॥

अथ बोधिसत्त्वस्य पुनरेतदभवत् । कस्मिन् सति नामरूपं भवति किम्प्रत्ययश्च पुनर्नामरूपम् ॥

तस्यैतदभवत् । विज्ञाने सति नामरूपं भवति विज्ञानप्रत्ययं हि नामरूपम् ॥

अथ बोधिसत्त्वस्य पुनरेतदभवत् । कस्मिन् सति विज्ञानं भवति किम्प्रत्ययश्च विज्ञानम् ॥

तस्यैतदभवत् । संस्कारेषु सत्सु विज्ञानं भवति संस्कार-
प्रत्ययश्च विज्ञानम् ॥

अथ बोधिसत्त्वस्य पुनरेतदभवत् । कस्मिन् सति संस्कारा भवन्ति किम्प्रत्याश्च संस्काराः ।

तस्यैतदभवत् । अविद्यायां सत्यां संस्कारा भवन्ति अविद्या-
प्रत्यया हि संस्काराः ॥

इति हि भिन्नवो बोधिसत्त्वस्यैतदभूत् (१) । अविद्याप्रत्ययाः
संस्काराः संस्कारप्रत्ययं विज्ञानं विज्ञानप्रत्ययं नामरूपं ना-
मरूपप्रत्ययं षडायतनं षडायतनप्रत्ययः स्पर्शः स्पर्शप्रत्यया
वेदना वेदनाप्रत्यया तृष्णा तृष्णाप्रत्ययमुपादानमुपादानप्र-
त्ययो भवो भवप्रत्यया जातिर्जातिप्रत्यया जरामरणशोकपरि-
देवदुःखदौर्मनस्योपायाशाः सम्भवन्त्येव केवलस्य महतो दुःख-
स्कन्धस्य समुदयो भवति समुदयः ॥

इति हि भिन्नवो बोधिसत्त्वस्य (२) पूर्वमश्रुतेषु धर्मेषु योऽ-
निशो मनसिकाराद्ब्रह्मलीकाराज्ज्ञानमुत्पादि चक्षुरुत्पादि (३)
विद्योदपादि भूरिरुदपादि मेघोदपादि प्रज्ञोदपादि लोकः
प्रादुर्बभूव ॥

कस्मिन् सति जरामरणं न भवति कस्य वा निरोधाज्ज-
रामरणनिरोध इति ॥

तस्यैतदभूत् । जात्यां सत्यां जरामरणं न भवति जाति-
निरोधाज्जरामरणनिरोधः ॥

अथ बोधिसत्त्वस्य पुनरेतदभवत् । कस्मिन् सति जातिर्न
भवति कस्य वा निरोधाज्जातिनिरोधः ॥

१ अथ बोधिसत्त्वस्यैतदभवत् इति वा पाठः ।

२ "बोधिसत्त्वस्य" बोधिसत्त्वेनेत्यर्थः ।

३ "ज्ञानमुत्पादि चक्षुरुत्पादि" ज्ञानमुदपादि चक्षुरुदपादि ।

तस्यैतद्भवत् । भवेऽसति जातिर्न भवति भवनिरोधाज्जा-
तिनिरोधः ॥

अथ बोधिसत्त्वस्य पुनरेतद्भवत् । कस्मिन् सति विस्तरेण
यावत्संस्कारा न भवन्ति । कस्य वा निरोधात्संस्कारनिरोधः ।

तस्यैतद्भवत् । अविद्यायामचर्यां संस्कारा न भवन्त्यवि-
द्यानिरोधात्संस्कारनिरोधः । संस्कारनिरोधाद्विज्ञाननिरोधः ।
यावज्जातिनिरोधाज्जरामरणशोकपरिदेवदुःखदौर्भनस्योपा-
याऽऽशा निरुध्यन्ते । एवमस्य केवलस्य महतो दुःखस्कन्धस्य
निरोधो भवतीति ॥

इति हि भिक्षवो बोधिसत्त्वस्य पूर्वमश्रुतेषु धर्मेषु योऽनिशो
मनसिकाराद्ब्रह्मलीकारा(१)ज्ज्ञानमुदपादि चक्षुरुदपादि विद्यो-
दपादि भूरिरुदपादि मेघोदपादि प्रज्ञोदपादि आलोकः
प्रादुर्बभूव ।

सोऽहं भिक्षवो तस्मिन् समये इदं दुःखमिति यथाभू-
तमज्ञासिषमयमाश्रवसमुदयोऽयमाश्रवनिरोध इयमाश्रवनि-
रोधगामिनी प्रतिपदिति ॥ यथाभूतमज्ञासिषं कामाश्रवोऽयं
भवाश्रवोयमविद्याश्रवोऽयं दृष्ट्याश्रव इहाश्रवा निरवशेषतो
निरुध्यन्ते इहाश्रवो निरवशेषमनाभासमस्तं गच्छतीति ॥
इयमविद्या अयमविद्यासमुदयोऽयमविद्यानिरोध इयमविद्या-
निरोधगामिनी प्रतिपदिति यथाभूतमज्ञासिषम् । इहाविद्या
अपरिशेषमनाभासमस्तं गच्छतीति ॥ पेयालम् ।

१ "योऽनिशो मनसिकाराद्ब्रह्मलीकारात्" यदनिशं मनोनिधोगाद्ब्रह्मलयादित्यर्थः ।

अमी संस्कारा अयं संस्कारसमुद्दयोऽयं संस्कारनिरोध इयं संस्कारनिरोधगामिनी प्रतिपदिति यथाभूतमज्ञासिषम् ॥
इदं ज्ञानमयं विज्ञानसमुद्दयोऽयं विज्ञाननिरोध इयं विज्ञान-
निरोधगामिनी प्रतिपदिति यथाभूतमज्ञासिषम् (१) ॥

इदं नामरूपमयं नामरूपसमुद्दयोऽयं नामरूपनिरोध इयं नामरूपनिरोधगामिनी प्रतिपदिति यथाभूतमज्ञासिषम् ॥

इदं षडायतनमयं षडायतनसमुद्दयोऽयं षडायतननिरोध इयं षडायतननिरोधगामिनी प्रतिपदिति यथाभूतमज्ञासिषम् ॥

अयं स्पर्शाऽयं स्पर्शसमुद्दयोऽयं स्पर्शनिरोध इयं स्पर्शनि-
रोधगामिनी प्रतिपदिति यथाभूतमज्ञासिषम् ॥

इयं वेदना अयं वेदनासमुद्दयोऽयं वेदानिरोध इयं वेद-
नानिरोधगामिनी प्रतिपदिति यथाभूतमज्ञासिषम् ॥

इयं तृष्णा अयं तृष्णासमुद्दयोऽयं तृष्णानिरोध इयं तृष्णा-
निरोधगामिनी प्रतिपदिति यथाभूतमज्ञासिषम् ॥

इदमुपादानमयमुपादानसमुद्दयोऽयमुपादाननिरोध इय-
मुपादाननिरोधगामिनी प्रतिपदिति यथाभूतमज्ञासिषम् ॥

अयं भवोऽयं भवसमुद्दयोऽयं भवनिरोध इयं भवनिरोध-
गामिनी प्रतिपदिति यथाभूतमज्ञासिषम् ॥

इयं जातिरयं जातिसमुद्दयोऽयं जातिनिरोध इयं जाति-
निरोधगामिनी प्रतिपदिति यथाभूतमज्ञासिषम् ॥

१ अस्मिन्प्रस्तावरवाक्ये च यथा भूतमज्ञासिषमित्यत्र यथा भूतमध्यज्ञासिषमिति वा पाठः । कस्मिन् पुस्तके तु सर्वत्रैव यथाभूतमज्ञासिषमिति वा पाठः ।

इयं जराऽयं जरासमुदयोऽयं जरानिरोध इयं जरानिरो-
धगामिनी प्रतिपदिति यथाभूतमज्ञासिषम् ॥

इदं मरणमयं मरणसमुदयोऽयं मरणनिरोध इयं मर-
णगामिनी प्रतिपदिति यथाभूतमज्ञासिषम् ॥

इमे शोकपरिदेवदुःखदौर्मनस्योपायाशा एवमस्य केवलस्य
महतो दुःखस्कन्धस्य समुदयो भवति धावन्निरोधो भवतीति
यथाभूतमज्ञासिषम् ॥

इदं दुःखमयं दुःखसमुदयोऽयं दुःखनिरोध इयं दुःखनि-
रोधगामिनी प्रतिपदिति यथाभूतमज्ञासिषम् ॥

एवं खलु भिक्षुवो बोधिसत्त्वेन रात्र्यां पश्चिमे यामेऽरुणो-
द्घाटनकालसमये नन्दीमुख्यां रात्रौ यत्किञ्चित् पुरुषेण सत्पुरु-
षेणातिपुरुषेण महापुरुषेण पुरुषर्षभेण पुरुषनागेन पुरुषसिंहेन
पुरुषपुङ्गवेन पुरुषशूरेण पुरुषवीरेण (१) पुरुषयानेन पुरुषपद्मेन
पुरुषपुण्डरीकेण पुरुषधौरेयेणानुत्तरेण पुरुषदम्यसारथिना
एवम्भूतेनार्यज्ञानेन ज्ञातव्यं बोद्धव्यं प्राप्तव्यं द्रष्टव्यं साक्षात्क-
र्त्तव्यं सर्व्वं तदेकचित्तेक्षणसमायुक्तं प्रज्ञयाऽनुत्तरां सम्यक्सम्बो-
धिमभिसम्बुध्य त्रैविद्याऽधिगता ॥

ततो भिक्षुवो देवता आहुः । अवकिरत मार्घाः पुष्याण्य-
भिसम्बुद्धो भगवान् ॥

यत्तत्र देवपुत्राः पूर्व्वबुद्धदर्शिनस्तस्मिन् सन्निपतिता आमं-
स्तेऽवोचन् । तानन्मार्घाः पुष्याण्यवकिरत यावत्तावद्भगवान्निमित्तं

प्रादुष्कराति । पूर्वका अपि सम्यक्सम्बुद्धा निमित्तमकार्धुर्नि-
मित्तानभिनिर्मिण्वन्ति (१) स्म ॥

अथ खलु भिन्नवस्तुथागतस्तान्देवपुत्रान् विमतिप्राप्तान्
ज्ञात्वा सप्ततालमात्रं विहाय समभुङ्गम्य तत्रस्य इदमुदानमुदा-
नयति स्म । किन्न वर्त्मोपशान्त रजाः शुष्का आश्रवा न पुनः
श्रवन्ति (२) । किन्ने वर्त्मनि वर्त्तते दुःखस्यैषोन्त उच्यते इति ।

ततस्ते देवपुत्रा दिव्यैः कुसुमैस्तथागतमभ्यकिरन्ति स्म ।
ततो जानुमात्रं दिव्यानां पुष्पाणां संस्तरोऽभूत् ॥

इति हि भिन्नवस्तुथागतेऽभिसम्बुद्धे विगतं तमोऽन्धकारं
विशेषिता तृष्णा विवर्त्तिता दृष्टिर्विज्ञोभिता क्लेशा विसारितं
मानशल्यं मुक्तो ग्रन्थिः प्रपातितो मानध्वज उत्सेपितो धर्मध्वज
उद्घाटिताऽनुशया ज्ञाता धर्मतथता (३) अबुद्धा भूतकोटिः
परिज्ञातो धर्मधातुर्यवस्थापितः धर्मधातुः संवर्णितः (४) सम्य-
क्त्वनियतो राशिर्विवर्णितो मिथ्यात्वनियतो राशिः परिगृहीतो-
ऽनियतराशिर्यवस्थापितानि सर्वेन्द्रियाणि परिज्ञाता सत्त्वच-
रिता (५) अबुद्धो सत्त्वव्याधिःसत्त्वसमुत्थानसिद्धोऽमृतमैषज-
प्रयोगः । उत्पन्नो वैद्यराजः प्रमोचकः सर्वदुःखेभ्यः प्रतिष्ठा-
पको निर्वाणसुखे निषण्णस्तथागतगर्भे तथागतमहाधर्मराजा-

१ "निर्मिण्वन्ति" निर्मान्ति ।

२ "किन्न वर्त्मोपशान्त रजाः" किन्नं वर्त्मोपशान्तं रजः । "श्रवन्ति" श्रूयन्ते ।

३ "धर्मतथता" धर्मतथ्यता ।

४ अत्र सत्त्वधातुः संवर्णित इति वा पाठः ।

५ "परिज्ञाता सत्त्वचरिता" परिज्ञातानि सत्त्वचरिन्नाणि ।

सने सर्वे आबुद्धा विमुक्तिपक्षाः प्रविष्टः सर्वज्ञतानगरं सम-
वसृतं सर्वदुःखै(१)रसन्निन्नो धर्माधातुप्रसरानुबोधेः ।

प्रथमे सप्ताहे भिच्चवस्तथागतस्तस्मिन्नेव बोधिमण्डे निषण्णो-
ऽभूत् । इह मयाऽनुत्तरा सम्यक्सम्बोधिर्भिसम्बुद्धा । इह
मयाऽनवरागस्य जातिजरामरणदुःखस्यान्तः कृत इति ।

समनन्तरप्राप्ते खलु पुनर्भिच्चवो बोधिसत्त्वेन सर्वज्ञत्वे अय-
तत्क्षणमेव दशसु दिक्षु सर्वलोकधातुषु सर्वसत्त्वास्तत्क्षणं तत्त्वं
तन्मुहूर्त्तं परमसुखसमर्पिता अभूवन् । सर्वलोकधातवश्च मह-
ताऽवभासेनावभास्यन्त । या अपि ता लोकान्तरिका अघा अघ-
स्फुटा(२)अन्धकारा इति पूर्ववत् । षड्विकारं च दशसु दिक्षु सर्वे
लोकधातवोऽकम्पन्त प्राकम्पन्त सम्प्राकम्पन्त अवेधन्त प्रावेधन्त
सम्प्रावेधन्त । अचलत् प्राचलत् सम्प्राचलत् । अक्षुभ्यत् प्राक्षु-
भ्यत् सम्प्राक्षुभ्यत् । अरणत् प्रारणत् सम्प्रारणत् । अगर्जत्प्रा-
गर्जत् सम्प्रागर्जत् (३) ॥ सर्वबुद्धाश्च तथागतायाभिसम्बुद्धाय
साधुकारं ददति स्म । धर्माच्छादांश्च सम्प्रेषयन्ति स्म । यैर्ध-
र्माच्छादैरयं त्रिसाहस्रमहामाहस्रलोकधातुरनेकरत्नच्छत्र-
सञ्चक्रोऽभूत् । तेभ्यश्च रत्नच्छत्रेभ्य एवरूपा रश्मिजाला
निश्चरन्ति स्म । यैर्दशसु दिक्षु अप्रमेया असङ्ख्येया लोकधातवो-
ऽवभास्यन्त । दशसु दिक्षु बोधिसत्त्वाश्च देवपुत्राश्चानन्दशब्दं
निश्चारयामासुः । उत्पन्नः सत्त्वपण्डितपद्मो ज्ञानसरसि सम्भू-

१ अत्र सर्वबुद्धैरिति वा पाठः ।

२ अत्यस्फुटा इति वा पाठः ।

३ अत्र अचलन्निति वत्सर्वत्र बहुवचनसपेक्षितम् ।

तोऽनुपलिप्तो लोकधर्मैः । समन्ततो-महाकरुणामेघं स्फुरित्वा
धर्मधातुभवनं (१) वर्षयिष्यति । धर्मवर्षं विनीय जनभैषजाङ्कुर-
प्ररोहणं सर्व्वकुशलमूखवोजानां विवर्द्धनं अद्वाङ्कुराणां दाता
विमुक्तिफलानाम् । तत्रेदमुच्यते ।

मारं विजित्य सबलं स हि पुरुषसिंहे
ध्यानसुखमनिमुखमभितोऽपि शास्ता ।
त्रैविद्यता दशबलेन यदा हि प्राप्ता
सङ्कम्पिता दशदिशो बज्रक्षेत्रकोव्यः ॥
ये बोधिसत्त्व पुरि आगत धर्मकामा-
श्चरणौ निपत्य इति भाषिषु मासि क्लान्तः ।
प्रत्यक्ष अस्मि चमु यादृशिका सुभीमा
सा प्रज्ञपुण्यबलवीर्यबलेन भग्ना (२) ॥
बुद्धैश्च क्षेत्रनयुतैः प्रहितानि च्छत्रा
साधो महापुरुष धर्षित मारसेना ।
प्राप्तं त्वया पदवरममृतं विशोक
सद्दर्शनं दृष्टिं त्रिभवेऽभिवर्षं शीघ्रम् (३) ॥
वाङ्गं प्रसार्य दशदिक्षु च सत्त्वसारा
आभाषयिं सुकलविङ्करुताय वाचा ।

- १ “धर्मधातुभवनं” धर्मधातुभवने इत्यर्थः । अत्र धर्मधातुगगनमिति वा पाठः ।
२ “बोधिसत्त्व पुरि आगत” बोधिसत्त्वाः पुरतः आगताः । “श्चरणौ” चरणे ।
“इति भाषिषु मासि क्लान्त” इत्यभाषिषुमा भव क्लान्त इत्यर्थः । “प्रत्यक्ष अस्मि चमु
यादृशिका” प्रत्यक्षेणाकं चमूर्यादृशीत्यर्थः । “प्रज्ञपुण्य” प्रज्ञापुण्य ।
३ “क्षेत्रनयुतैः” क्षेत्रनियुतेषु इत्यर्थः । “श्चत्रा” श्चत्राणि । “धर्षित” धर्षिता ।
“विशोक” विशोकं । “सद्दर्शनं दृष्टिं” सद्दर्शनं दृष्टिं ।

बोधिर्यथामनुगता भवता विशुद्धा.

तुल्यः समापि यथ सर्पिण सर्पिमण्डैः (१) ॥

अथ खलु भिच्चवः कामावचरष अप्परमो बोधिमण्डनि-
षणं तथागतं प्राप्ताभिज्ञं परिपूर्णसङ्कल्पं विजितसङ्ग्रामं नि-
र्जितमारप्रत्यर्थिकमुच्छ्रितकृत्रध्वजपताकं शूरं जयोद्गतं पुरुषं
महापुरुषं वैद्योत्तमं महाशल्यहर्त्तारं सिंहं विगतभयलोमहर्षं
नागं सुदान्तचित्तं निर्मलं त्रिमलमलप्रहीणं वैद्यकं त्रैविद्य-
तामनुप्राप्तं पारगं चतुरौघोत्तीर्णं त्रित्रियमेकरत्नच्छत्रधारिणं
त्रैलोक्यब्राह्मणं वाहितपापधर्माणं (२) भिच्चुं भिच्चाविद्याण्ड-
कोषं अमणं सर्वसङ्गसमतिक्रान्तं स्वयम्भुवं (३) निःशृतक्लेशं शूर-
मप्रपातितध्वजं बलीयांसं दशबलधारिणं रत्नाकरमिव सर्व-
धर्म्परत्नसमूहं विदित्वा बोधिमण्डाभिमुखास्तथागतमाभिर्गा-
थाभिरभ्यष्टाविषुः (४) ॥

एष द्रुमराजमूलेऽभिजित्य मारसैन्यम् ।

स्थितु मेरुवदकम्पो निर्भरिप्रलापो (५) ॥

अनेकबज्जकल्पकोट्या दानदमसंयमेन ।

१ “सत्त्वसारा आभाषयिं सुकलविङ्कुरताय” सत्त्वसार आभाषत सुकलविङ्कुर-
तया । “यथामनुगता” यथानुगता । “तुल्यः समापि यथ सर्पिण सर्पिमण्डैः”
यथा सर्पिणा सर्पिमण्डैर्वा तुल्यं सर्पिर्भवति तथा त्वमपि बोधितुल्य इत्यर्थः । तुल्यः
समापि यथ सर्पिण सर्पिमण्डे इति वाच पाठः । अत्र तुल्यसमथोरेकतरण भाव्यम् ।

२ वाहितपापकर्माणमिति वा पाठः ।

३ त्रैविद्य, सोभिभूयमिति पाठद्वयमत्र ।

४ “अभ्यष्टाविषुः” अभ्यलौषुः ।

५ “स्थितु मेरुवदकम्पो” स्थितो मेरुवदकम्पो ।

समुद्धानार्थं प्रबोधिस्तेनैष सो भवेद्यः (१) ॥
 अनेन बड्कल्पकोद्यः शीलव्रततपोऽभिः ।
 जिह्नीकृत शक्रब्रह्मा बोधिवर एषता हि (२) ॥
 अनेन बड्कल्पकोद्यः चान्तिबलवर्मितेन ।
 अधिवासिता दुःखानि तेन प्रभ सुवर्षवर्षा (३) ॥
 अनेन बड्कल्पकोद्यो वीर्यबलविक्रमेण ।
 पश्चान्मुखीकृतास्या तेन मार जित सेना (४) ॥
 अनेन बड्कल्पकोद्यो ध्यानाभिज्ञज्ञानैः ।
 सम्पूजिता मुनीन्द्रास्तेनैव पूजितोऽद्य (५) ॥
 अनेन बड्कल्पकोद्यः प्रज्ञाश्रुतसञ्चयेन ।
 प्रगृहीत सत्त्वकोद्यस्तेन लघु बोधि प्राप्ता (६) ॥
 अनेन जितु स्कन्ध मारसथ मृत्युमारक्लेशमाराः ।
 अनेन जितु देवपुत्र मारस्तेनास्य नास्ति शोकः (७) ॥

१ “अनेक बड्कल्पकोद्या” अनेक बड्कल्पकोटिपर्थन्तमित्यर्थः । “प्रबोधिस्तेनैष सो भवेद्यः” अनेन यो बोधिः प्रबोधितस्तेन हतुभा एष बोधिसत्त्वः स बोधिभवेदिति स्पष्टार्थः ।

२ “बड्कल्पकोद्यः” बड्कल्पकोटिपर्थन्तमिति सर्वत्र बोध्यम् । “जिह्नीकृत शक्र-ब्रह्मा” जिह्नीकृताः शक्रब्रह्मादय इत्यर्थः । “बोधिवर एषता” (अत एव) बोधि-वरमेषति, बोधिवरभन्वेष्यता वा ।

३ “चान्तिबलवर्मितेन” चान्तिबलवर्मितत्वेन । “अधिवासिता” अधिवासितानि । “प्रभ” प्रभा (खदेहस्य) इत्यर्थः ।

४ “पश्चान्मुखीकृतास्या तेन मार जित सेना” पश्चान्मुखीकृतास्यस्तेन मारो जितो सेना । अत्र पराङ्मुखीकृतास्या तेन मार जित सेनेति वा पाठः ।

५ “ध्यानाभिज्ञज्ञानैः” ध्यानाभिज्ञाज्ञानैः ।

६ “प्रगृहीत” प्रगृहीताः । “बोधि” बोधिः ।

७ “जितु स्कन्ध मारसथ” जितः स्कन्धो मारसथा । “मृत्युमारक्लेशमारा” इत्यत्र मृत्युक्लेशमारा इति वा पाठः । “जितु देवपुत्र” जितो देवपुत्रः ।

एषोऽतिदेवदेवो देवैरपि पूजनीयः ।
 पूजार्हस्त्रिलोके पुण्यार्थिकान् क्षेत्रममृतफलस्य दाता (१) ॥
 एष वरदक्षिणीयो उत्पातुदक्षिणा हि ।
 नास्त्युत्तरेऽस्य नाशो यथा च वर बोधि लब्धां (२) ॥
 ऊर्णा विभाजतेऽस्य स्फुरती ब्रह्मकल्पकोट्यः ।
 जिह्नीकृत चन्द्रसूर्या सत्त्व आलोक प्राप्त (३) ॥
 एवं हि सुरुपरूपो वररूपो साधुरूपो ।
 वरलक्षणे हितैषी त्रैलोक्यपूजनीयः (४) ॥
 एष सुविशुद्धनेत्रो ब्रह्म प्रेक्षते स्वयम्भूः ।
 क्षेत्रांश्च सत्त्वकायां चित्तानि चेतनाञ्च (५) ॥
 सुविशुद्धश्रोत्रः शृणुतेऽनन्तशब्दां दिव्यांश्च ।
 मानुष्यांश्च निजशब्दं धर्मशब्दां (६) ॥
 एष प्रभूतजिह्वः कलविद्धमञ्जुघोषः ।
 श्रोत्र्याम अस्य धर्मममृतं प्रशान्तगामिं (७) ॥

१ “पुण्यार्थिकान् क्षेत्रममृतफलस्य” पुण्यार्थिकेभ्यः पुण्यक्षेत्रस्यामृतफलस्य चेत्यर्थः ।
 २ “उत्पातुदक्षिणा हि” उपात्तदाक्षिणो हि इत्यर्थः । “नास्त्युत्तरेस्य” नास्त्युत्तरेऽस्मिन्क्षेत्रेऽस्य । “वर बोधि लब्धा” वरा बोधिलब्धा ।

३ “स्फुरती ब्रह्मकल्पकोट्यः” स्फुरन्ती ब्रह्मकल्पकोटिपर्यन्तमित्यर्थः । “जिह्नीकृत चन्द्रसूर्या” जिह्नीकृता चन्द्रसूर्या । “सत्त्व आलोक प्राप्त” सत्त्वा आलोकं प्राप्ताः । अत्र अत्र आलोकप्राप्त इति वा पाठः ।

४ “एवं हि” अत एवेत्यर्थः । “साधुरूपो” साधुरूपः ।

५ “क्षेत्रांश्च सत्त्वकायां चित्तानि चेतनाञ्च” क्षेत्राणि सत्त्वकायांश्चित्तानि चेतनांश्च । अत्र चित्तानचेतनांश्चेति वा पाठः । किन्त्वत्र चेतनानचेतनांश्चेत्याचितम् ।

६ “शृणुतेऽनन्तशब्दां” शृणुतेऽनन्तशब्दान् । “मानुष्यांश्च निजशब्दं धर्मशब्दां” मनुष्यशब्दांश्च निजशब्दान् धर्मशब्दान्नित्यर्थः ।

७ “प्रशान्तगामिं” प्रशान्तगामिम् ।

दृष्ट्वा च मारसेन्यं न क्षुभ्यति मनोऽस्य
 पुनर्दृष्ट्वा देवसङ्घां न च हर्षते सुमेधो (१) ॥
 शस्त्रेण चापि वाणैर्जित एनमारसेना ।
 सत्यव्रततपोभिर्जितु एन दृष्टमल्लः (२) ॥
 चलितो न चासना न च काय बोधिना ।
 न चास्य स्नेहर्णापि दोषस्तदनन्तरे अभूवन् (३) ॥
 लाभा सुलब्धास्तेषां मरुणां नराणां चैवम् ।
 ये तुभ्य धर्मं श्रुत्वा प्रतिपत्तिमेव्यन्ति हि (४) ॥
 यत्पुण्यं स्थान्तविदित्वा जिनपुण्यराशे ।
 सर्व्वे भवेम क्षिप्रं यथ त्वं मनुष्यचन्द्रः (५) ॥
 बुद्धित्व बोधिं पुरुषर्षभ नायकेन
 सङ्कल्प्य चेन्नियुतानि विजित्य मारम् ।
 ब्रह्मस्वरेण कलविङ्करुतस्वरेण
 प्रथमेन गाथ इमि भाषित नायकेन (६) ॥
 पुण्यविपाकसुखसर्व्वदुःखाप्रमेची

१ "देवसङ्घां" देवसङ्घं । "हर्षते" हृष्यति ।

२ "जित एन" जिता अनेन । "जितु एन" जितोऽनेन ।

३ "न चासनां ना च काय बोधिना" न चासनात् न च कायो बोधेः । "स्नेह" स्नेहः । "तदनन्तरे अभूवन्" तस्मिन् समये अभूत् इत्यर्थः ।

४ "मरुणां" मरुणां । अत्र स्थानत्रये वा षष्ठो सा कर्त्तरि षष्ठी बोध्या । "तुभ्य-धर्मं" तव धर्मं ।

५ "स्थान्त" त्वान्तु । "भवेम क्षिप्रं यथ" भविष्यामः क्षिप्रं यथा ।

६ "बुद्धित्व बोधिं" बोधयित्वा बुद्ध्या वा बोधिं । "पुरुषर्षभ" पुरुषर्षभेण । "प्रथमेन गाथ इमि भाषित" प्रथमं गाथा इमा भाषिताः । "नायकेन" पुनर्दृष्ट्वालाज्ञोचि-नमत्रैतत्पदम् ।

अभिप्रायु ऋद्ध सिध्यति च पुण्यवतो नरस्य ।
 चिप्रञ्च बोधि स्पृशते विनिहत्य मारं
 शान्तापथो गच्छति च निवृत्तिशीतिभावम् (१) ॥
 तस्मात्कः पुण्यकरणेन भवेत् ढप्तः
 शृण्वच्च धर्म्मममृतं भवि को विहप्तः ।
 विजने च विहरे भवि को विहप्तः
 कः सत्त्व अर्थकरणेन भवेद्विहप्तः (२) ॥
 पाणिं प्रसार्य समुवाच बोधिसत्त्वां
 पूजा कृता व्रजत चेन्न स्वकस्वकानि ।
 सर्वेऽभिवन्द्य चरणौ च तथागतस्य
 नानाविद्युहगत चेन्न स्वकस्वकानि (३) ॥
 दृष्ट्वा च तां नमुचिनो महतीमवस्थां
 विक्रीडिताच्च सुगतस्य तथा सलीलम् ।
 बोधाय चित्तमतुलं प्रणिधाय सत्त्वां-
 मारं विजित्य सबत्तममृतं स्पृशेम (४) ॥

अभिसम्बुद्धस्य भिन्नवस्तुथागतस्य बोधिदृष्टमूले सिंहासनो-

१ “सर्वदुःखाप्रनेत्रो” सर्वदुःखापनयिता । “अभिप्रायु ऋद्ध” अभिप्रायु ऋद्धति । “बोधि स्पृशते” बोधिं स्पृश्यति । “शान्तापथो” शान्तिपथे । “निवृत्तिशी-
 तिभावम्” निवृत्तिभावमस्तीति भावमित्यर्थः ।

२ “शृण्वच्च” शृण्वच्च । “भवि” भवति । “विजने च विहरे” विजनविहारे चेत्य-
 र्थः । “भवि” भवति ।

३ “बोधिसत्त्वां” बोधिसत्त्वः । “चेन्न” चेन्वाणि । “नानाविद्युहगत चेन्न” नाना-
 व्युहगतानि चेन्वाणि ।

४ “नमुचिनो” नमुचेः । “विक्रीडिताच्च” विक्रीडितश्च । “सत्त्वां” सत्त्वानां ।

पविष्टस्य तस्मिन् क्षणेऽप्रमेयानि बुद्धविक्रीडितान्यभूवन् । यानि
न सुकरं कल्पेनापि निर्देष्टुम् । तत्रेदमुच्यते ।

करतलसदृशाऽभूत् सुस्थिता मेदनीयं
विकसितशतपत्राश्चोद्गता रश्मिमन्तः ।

अमरशतसहस्रा आनमी बोधिमण्ड
इमु प्रथम निमित्तं सिंहमैदे हि दृष्टम् (१) ॥

द्रुमशत त्रिसहस्रो बोधिमण्डे नमन्ते
गिरिवर तथनैके शैलराजश्च मेरुः ।

दशबलमधिगम्य ब्रह्मशक्रा नमन्ते
इदमपि नरसिंहे विक्रीडितं बोधिमण्डे (२) ॥

रश्मिशतसहस्रां स्वशरीरात्मभावात्
स्फुरि जिनवरक्षेत्रां त्रीणि शान्ता अपायाः ।

तत्क्षणे सुमुहूर्त्ते शोधिताश्चाक्षणानि
न च खिलमददोषा बोधिषु किञ्चि सत्त्वा (३) ॥

१ “विकसितशतपत्राश्चोद्गता रश्मिमन्तः” विकसितशतपत्राणि चोद्गतानि र-
श्मिमन्ति । “अमरशतसहस्रा आनमी बोधिमण्ड” अमरशतसहस्राणि आनमन्ति
बोधिमण्डं । “इमु प्रथम” इदं प्रथमं ।

२ “द्रुमशत त्रिसहस्रो बोधिमण्डे नमन्ते” द्रुमशतानि त्रिसहस्रस्य बोधिमण्डं न-
मन्ति । “गिरिवर तथनैके” गिरिवरास्तथाऽनैके । “ब्रह्मशक्रा नमन्ते” ब्रह्मशक्रौ
नमतः । “इदमपि नरसिंहे” इदमपि नरसिंहस्य द्वितीयान्तमित्यर्थः ।

३ “रश्मिशतसहस्रां स्वशरीरात्मभावात् स्फुरि जिनवरक्षेत्रां त्रीणि” रश्मिशतसह-
स्राणि स्वशरीरादात्मभावात् स्फुरयित्वा जिनवरक्षेत्राणि त्रयः । “तत्क्षणे” तत्-
क्षणे । “शोधिताश्चाक्षणानि” शोधितान्याक्षणानि । “खिलमददोषः” खिलमद-
दोषवन् इत्यर्थः । “बोधिषु” बोधिमण्डेषु बोधिसत्त्ववशेषेण वार्थः । “किञ्चि सत्त्वा”
केचित् सत्त्वाः ।

इदमपि नरसिंहस्यासनस्थस्य क्रीडा .
 शशिरविमणिवक्त्रिर्विद्युताभा च दिवा ।
 न तपति अभिभूता भासयत्युर्णकेशा
 न च जगदिह कश्चित्प्रेक्षते शास्तु मूर्द्धम् (१) ॥

इदमपि नरसिंहस्यासनस्थस्य क्रीडा
 करतलस्युशनेनाकम्पिता नोर्व्वि धर्व्वी ।
 येन नमुचिमेना चोभिता तलभूता
 नमुचि इषु गृहीत्वा मेदिनी व्यालिखेद्य (२) ॥

इदमपि नरसिंहस्यासने क्रीडितमभृदिति ।

इति श्रीललितविस्तरे अभिसम्बोधनपरिवर्त्तो नाम द्वा-
 विंशतितमः ।

त्रयोविंशोऽध्यायप्रारम्भः ।

अथ खलु शुद्धावामकायिका देवपुत्रा बोधिमण्डे निषण्णं
 तथागतं प्रदक्षिणोक्त्य दिव्यैश्चन्दनचूर्णवर्षैरभ्यवकीर्याभिर्गा-
 याभिरभ्यष्टावीत् (३) ।

१ “वक्त्रिर्विद्युताभा” वक्त्रिर्विद्युदाभा । “तपति” तापयति । “भासयत्युर्णकेशा”
 भासयत्युर्णकेशान् । अत्र नाशयत्युर्णपाशा इति वा पाठः । “शास्तु मूर्द्धम्” शास्तुः
 (बोधिसत्त्वस्य) मूर्द्धानमित्यर्थः ।

२ “करतलस्युशनेन” करतलस्युशनेन । “नोर्व्वि” चोर्व्वीत्यनुमीयते । “नमुचि
 इषु” नमुचिरिषुं । “मेदिनी व्यालिखेद्य” मेदिनीं व्यालिखेद्य यः ।

३ “रभ्यष्टावीत्” रभ्यस्तौषुः ।

उत्पन्नो लोकप्रद्योतो लोकनाथः प्रभङ्करः ।
 अन्धभूतस्य लोकस्य चक्षुर्दाता रणञ्जहः ॥
 भगवान् विजितरुद्रामः पुण्यैः पूर्णमनोरथः ।
 सम्पूर्णः शुक्लधर्मैश्च जगन्ति तर्पयिष्यसि (१) ॥
 उत्तीर्षपङ्को ह्यनिघः स्थले तिष्ठति गौतमः ।
 अन्यां सत्त्वां महाऽघेन प्राञ्जतस्तारयिष्यसि (२) ॥
 उद्गतस्त्वं महाप्राञ्ज लोकेष्वप्रतिपुङ्गल ।
 लोकधर्मैरलिप्तस्त्वं जलस्थमिव पङ्कजम् ॥
 चिरप्रसुप्तमिमं लोकं तमःस्कन्धावगुण्ठितम् ।
 भवान् प्रज्ञाप्रदीपेन ममर्थः प्रतिबोधितुम् ॥
 चिरातुरे जीवलोके क्लेशव्याधिप्रपीडिते ।
 वैद्यराट् त्वं समुत्पन्नः सर्व्वव्याधिप्रमोचकः ॥
 भविष्यन्त्यक्षणाः शून्यास्त्वयि नाथे समुद्गते ।
 मनुष्याश्चैव देवाश्च भविष्यन्ति सुखान्विताः ॥
 येषां तद्दर्शनं सौम्य एष्यसे (३) पुरुषर्षभ ।
 न ते कल्पसहस्राणि जातु यास्यन्ति दुर्गतिम् ॥
 पण्डिताश्चाप्यरोगाश्च धर्मं श्राव्यन्ति येषु ते ।
 गम्भीराश्चोपधिचीणा (४) भविष्यन्ति विशारदाः ॥

१ "तर्पयिष्यसि" तर्पयिष्यति ।

२ "अन्यां सत्त्वां" अन्यान् सत्त्वान् । "महाघेन प्राञ्जतस्तारयिष्यसि" महाघात प्रज्ञातः (प्रज्ञया) तारयिष्यति ।

३ "एष्यसे" भविष्यति इत्यर्थः ।

४ "शोपधिचीणाः" शोपाधिचीणाः ।

मोक्षं ते च लघुं सर्व्वे क्खित्वा वै क्लेशवन्धनम् ।
 यास्यन्ति निरूपादानाः फलप्राप्ति वरं शुभम् (१) ॥
 दक्षिणीयाश्च ते लोके आज्जतीनां प्रतिग्रहाः ।
 न तेषु दक्षिणा न्यूना सत्त्वानिर्वाणहेतुकी (२) ॥

एवं खलु भिन्नवः शुद्धावायकायिका देवपुत्रास्तथागत-
 मभिष्टुत्यैकान्ते प्राञ्जलयस्तस्युः ॥

अथ खल्वाभास्वरा देवपुत्रास्तथागतं बोधिमण्डनिषण्णं दि-
 व्यैर्नानाप्रकारैः पुष्यधूपमाल्यविलेपनचूर्णचोवरच्छत्रध्वजपता-
 काभिः सम्पूज्य त्रिःप्रदक्षिणीकृत्य चाभिर्गाथाभिरभ्यष्टा-
 विषुः (३) ।

गम्भीरबुद्धे मधुरस्वरा मुने
 ब्रह्मस्वरा मुनिवरगीत सुस्वरा ।
 वराग्रबोधिपरमार्थप्राप्ता
 सत्यस्वरे पारङ्गते नमस्ते (४) ॥
 चातासि दीपोऽसि परायणोऽसि
 नाथोऽसि लोके कृपामैत्रचित्तः ।
 वैद्योत्तमस्त्वं खलु शल्यहर्त्ता
 चिकित्सकस्त्वं परमं हितङ्करः ॥

१ "फलप्राप्ति वरं शुभम्" फलप्राप्ति वरं शुभम् ।

२ "प्रतिग्रहाः" प्रतिग्राहका इत्यर्थः । "सत्त्वानिर्वाणहेतुकी" सत्त्वनिर्वाणहेतुकी ।

३ "अभ्यष्टाविषुः" अभ्यस्तौषुः ।

४ "मधुरस्वरा" मधुरस्वर । अत्र सर्वत्र सम्बन्धने आकारान्ताःकारान्ता बोध्यः ।
 "सत्यस्वरे पारङ्गते" सत्यस्वर पारङ्गत ।

दीपङ्करस्य सह दर्शनं त्वया
 समुदानितं मैत्रकृपायजालम् ।
 प्रमुञ्चमाना अमृतस्य धारां
 समेहि तापं सुरमानुषाणाम् (१) ॥
 त्वं पद्मभूतस्त्रिभवेष्वस्त्रिप्त-
 स्त्वं मेरुकल्पो विचलो ह्यकम्प्यः ।
 त्वं वज्रकल्पो ह्यचलप्रतिज्ञ-
 स्त्वं चन्द्रामाः सर्वगुणायधारी ॥

एवं खलु भिन्नव आभास्वरा देवपुत्रास्तथागतमभिसंस्तु-
 त्थैकान्ते तस्युः प्राञ्जलयस्तथागतन्नमस्यन्तः (२) ।

अथ खलु सुब्रह्मदेवपुत्रप्रमुखाः ब्रह्मकायिका देवास्त-
 थागतं बोधिमण्डनिषलमनेकमणिरत्नकोटिनियुतशतसहस्रप्र-
 त्युप्रेन रत्नजालेनाभिच्छाद्य त्रिःप्रदक्षिणीकृत्य चाभिः सारू-
 प्याभिर्गाथाभिरभ्यष्टाविषुः (३) ।

शुभविमलप्रज्ञाप्रभतेजधरा
 द्वात्रिंशत्क्षणवरायधरा ।
 स्मृतिमां मतिमां गुणज्ञानधरा
 अकिलान्तका सिरसा वन्दामि ते (४) ॥

१ "समुदानितं" समुदानोतं । "समेहि" समय ।

२ "नमस्यन्तः" नममानाः ।

३ "रभ्यष्टाविषुः" अष्टौषुः ।

४ "प्रभतेजधरा" प्रभातेजोधर । एवमत्र सर्वत्र सम्बोधनान्ताकारोऽकारो बोध्यः ।
 स्मृतिमां मतिमां" स्मृतिमन्मतिमन् । "अकिलान्तका" अकिलान्तक । "वन्दामि ते"
 वन्दामहे त्वाम् ।

अमला विमला त्रिमलैर्विमला
 त्रैलोक्यविश्रुत त्रिविद्यगता ।
 त्रिविधाविमोक्षवरचक्षुर्ददा
 वन्दामि त्वां त्रिनयनं विमलम् (१) ॥
 कलिकलुष उद्धृत सुदान्तमना
 कृपकरण उद्गत जगदर्थकरा ।
 मुनिमुदितोद्गतप्रशान्तमना
 द्वयमतिमोक्षक उपेक्षरता (२) ॥
 व्रततपसङ्गत जगार्थकरा
 स्वचरी विशुद्धचरिं पारङ्गता ।
 चतुःसत्यदेशक विमोक्षरता
 मुक्तो विमोक्षयसि चान्य जगत् (३) ॥
 बलवीर्य्य आगतु इहा नमुचि
 प्रज्ञाय वीर्य्यं तथ मैत्र्यं जितो ।

१ “त्रिविद्यगता” त्रैविद्यगत । “त्रिविधाविमोक्षवरचक्षुर्ददा” त्रिविधविमोक्ष-
 वरचक्षुर्द । “वन्दामि” वन्दामहे ।

२ “उद्धृत” उद्धृतः । “कृपकरण उद्गत” कृपाकरण उद्गता । “उद्गतप्रशान्त-
 मना” उद्गतप्रशान्तमनः । “द्वयमतिमोक्षक उपेक्षरता” अस्मान्मतिमोक्षय उपे-
 क्षारत इत्यर्थः । अत्रापि सम्बोधनान्ताकारोऽकारो बोध्यः ।

३ “व्रततपसङ्गत जगार्थकरा” व्रततपःसङ्गत जगदर्थकर । “स्वचरी विशुद्ध-
 चरिं पारङ्गता” सुचरित विशुद्धचरित पारङ्गत । सुचर्थाया विशुद्धचर्थायाः
 पारङ्गत इति वार्थः । “चतुःसत्यदेशक” चतुःसत्यापदेशक । अत्र चतुःसत्यदर्शक
 इति वा पाठः । “विमोक्षयसि चान्य” विमोक्षयिष्यसि चान्यं ।

प्राप्तं च ते पदवरममृतं

वन्दाम ते शठचमूमथना (१) ॥

एवं खलु भिक्षुः सुब्रह्मदेवपुत्रप्रमुखा ब्रह्मकायिका देवा-
स्तथागतमाभिर्गाथाभिरभिष्टुत्यैकान्ते तस्थुः प्राञ्जलयस्तथागतं
नमस्तन्तः (२) ।

अथ खलु ते शुक्लपात्रिका देवपुत्रा येन तथागतस्तेनोपस-
ङ्गामनुपसङ्गम्य महारत्नच्छत्रविता नैस्तथागतमभिच्छाद्य प्रा-
ञ्जलयस्तथागतमाभिः सारूप्याभिर्गाथाभिरभ्यष्टाविषुः (३) ।

प्रत्यक्षेस्मिं बले भवातिविपुले मारस्य घोरा चमू

यथा सा मारचमू महाप्रतिभया एकक्षणेन ते जिता ।

न च सेउत्थितु नैव कायु भ्रमितो नो वा गिरा व्याहृता

त्वां वन्दामहि सर्वलोकमहितं सर्वार्थसिद्धं मुनिम् (४) ॥

माराः कोटिसहस्रनयुता गङ्गाणुभिः संस्थिता-

स्ते तुभ्यं न समर्थ बोधिसुवटां सञ्चालिकं कम्पितुम् ।

यज्ञा कोटिसहस्रनयुता गङ्गा यथा बालिका

१ "बलवोर्य आगतु इहा नमुचि प्रज्ञाय वीर्यं तथ मैत्र्य जिता" बलवोर्यमागत
इह नमुचिः प्रज्ञया वीर्येण तथा मैत्र्या जितः । "वन्दाम ते शठचमूमथना" वन्दा-
महे त्वां शठचमूमथन ।

२ "नमस्तन्तः" नममानाः ।

३ "अभ्यष्टाविषुः" अभ्यसौषुः ।

४ "प्रत्यक्षेस्मिं" प्रत्यक्षमस्मिन् । "भवातिविपुले" भवातिविपुले अतिविपुल-
भावापन्ने इति यावत् । न च सेउत्थितु नैव कायु" न च समुत्थितो नैव कायः ।
"व्याहृता" व्याहृतम् । "वन्दामहि" वन्दामहे ।

यथा बोधिप्रताम्रितेन भवता तेनाद्य विभ्राजसे (५) ॥
 भार्याश्चैष्टमां सुतांश्च दयितां दास्यश्च दासास्तथा
 उद्यानानगराणि राष्ट्रनिगमाराज्यानि सान्तःपुरा ।
 हस्तापादशिरोत्तमाङ्गमपि वा चक्षूंषि जिह्वा तथा
 त्यक्तास्ते वरबोधिचर्यचरिता तेनाद्य विभ्राजसे (२) ॥
 उक्तं यद्वचनं त्वया सुबहुशो बुद्धो भविष्याम्यहं
 तारिष्ये बहुसत्त्वकोटिनयुता दुःखार्णवेनोच्छ्रिता ।
 ध्यानाधीन्द्रियबुद्धिभिः क्वचित्तः सद्बुद्धमनावा स्वयं
 सा चैषा प्रतिपूर्णं तुभ्य प्रणिधिस्तारिष्यसे प्राणिनः (३) ॥
 यत्पुण्यं स्तवित्वादिदृषभं लोकस्य चक्षुर्ददं
 सर्व्वे भूत्व उदग्रहृष्टमनसः प्रार्थेम ते सर्व्वज्ञताम् ।
 समुदानीत् वराग्रबोधिमतुलां बुद्धैः सुसंवर्णिता-

१ “कोटिसहस्रनयुताः” कोटिसहस्रनियुतसङ्ख्याका इत्यर्थः । “गङ्गाणुभिः संस्थिताः” गङ्गारेणुभिः परिमिता इत्यर्थः । “ते तुभ्यं न ममर्था बोधिसुवटां सद्बालिकं कम्पितुम्” ते त्वां न ममर्था बोधिसुवटात्सद्बालियितुं कम्पयितुम् । “कोटिसहस्रनयुता” कोटिसहस्रनियुतसङ्ख्याका इत्यर्थः । “गङ्गा यथा बालिका” गङ्गा यथा बालिकाः ।

२ “भार्याश्चैष्टमां” भार्याश्चैष्टमाः । “दयितां” दयितान् । “उद्यानानगराणि राष्ट्रनिगमाराज्यानि सान्तःपुरा” उद्यानानगराणि राष्ट्रनिगमाराज्यानि सान्तःपुराणि । “हस्तापादशिरोत्तमाङ्गमपि” हस्तापादशिरोत्तमाङ्गमपि । “वरबोधिचर्यचरिता” आचरितवरबोधिचर्यं वरबोधिचर्या चरिता वार्यः ।

३ “तारिष्ये बहुसत्त्वकोटिनयुता दुःखार्णवे नोच्छ्रिता” तारयिष्ये बहुसत्त्वकोटिनियुतानि दुःखार्णवेनोच्छ्रितानि । “ध्यानाधीन्द्रिय” ध्यानधीन्द्रिय । “प्रतिपूर्णं तुभ्य” प्रतिपूर्णा तव । “तारिष्यसे” तारयिष्यसि ।

मेवं तद्विनिहत्य मारपर्षद बुध्येम सर्वज्ञताम् (१) ॥

एवं खलु भिक्षुवो मारपुत्रास्तथागतमभिष्टुत्यैकान्ते तस्युः
प्राञ्जलयस्तथागतं नमस्यन्तः (२) ॥

अथ खलु परनिर्मितवशवर्ती देवपुत्रोऽनेकदेवपुत्रशतसह-
स्रैः परिवृतः पुरस्त्रतो जाम्बूनदसुवर्णवर्षैः पद्मैस्तथागतमभ्य-
वकीर्य सम्मुखमाभिर्गाथाभिरभ्यष्टावोत् (३) ।

अवृत्तितञ्जुडितअवितथवचना

अपगततमरज अमृतगतिङ्गता ।

अर्हमि दिवि भुवि त्रिय त्रियमतुला-

मतिद्युति स्मृतिमति प्रणयति शिरसा (४) ॥

रतिकरण जह रजमलमथना

रमयसि सुरनर सुविषदवचनैः ।

विकसितसुविपुलवरतनुकिरणैः

सुरनरपतिरिव जयसि जगदिदम् (५) ॥

१ “खविल” सुखा । “चक्षुर्ददं” चक्षुर्द । “भूल” भूला । “प्रार्थेम” प्रार्थयामः । “समुदानील” समुदानीय । “तद्विनिहत्य मारपर्षद बुध्येम सर्वज्ञताम्” तद्विनि-
हता मारपर्षद् बुध्यामहे ।

२ “नमस्यन्तः” नममानाः ।

३ “अभ्यष्टावोत्” अभ्यसौषीत् ।

४ “अवृत्तितञ्जुडितअवितथवचना” हे अनिष्टतानालोडितावितथवचन । “अपगततमरज अमृतगतिङ्गता” अपगततमोरजोऽमृतगतिङ्गता । “त्रिय त्रिय-
मतुलाम्” त्रियं त्रियमतुलामाप्तमित्यर्थः । अतिद्युति स्मृतिमति प्रणयति” अतिद्युते
स्मृतिमते प्रणयामि । अवृत्तित प्रणयति इत्यत्र अविडित प्राणयति इति वा पाठः ।
अवृत्तितइत्यत्र अविडित इत्यपि पाठः ।

५ “जह रजमथना” यथा रजोमथन । अत्र जह जरमथन इति वा पाठः ।
“सुरनर” सुरनरान् ।

परगणिप्रमथन वरचरिःकुशला
 प्रियुं भव नरमरु परमति धुनता ।
 परचरि विभजसि सुनिपुणमतिमान्
 पथि इह विचरतु दशबलगमने (१) ॥
 त्यजि पृथु भवग्रहि वितथ दुःख महा
 विनयसि सुरनर यथमति विनये ।
 विचरसि चतुर्दिशं शशिरिव गगणे
 चक्षुर्भव परायणी इह भुवि त्रिभवे (२) ॥
 प्रियु भव नरमरु न च ख्वलि विषये
 रमयसि शुभरति कामरतिविरतो ।
 दिनदर्शि पर्षदि न ति समु त्रिभवे
 नाथ गति परायणु त्वमिह हि जगतः (३) ॥

एवं खलु भिक्षुवो वशवर्त्तिदेवपुत्रप्रमखाः परनिर्मितवश-

१ “परगणिप्रमथन” परगणप्रमथन । अत्र परगतिप्रमथनेति वा पाठः । “वरचरिःकुशला” वरचर्याकुशला । “प्रियुं भव नरमरु परमति धुनता” प्रियो भव नरमरुणां परमतिं धुनीहि । “परचरि” परचर्या । “सुनिपुणमतिमान्” सुनिपुणमतिमान् । “विचरतु” विचर ।

२ “त्यजि पृथु भवग्रहि” त्यक्त्वा पृथुं भवग्रहं । “वितथ दुःख महा” वितथं महा-दुःखमित्यर्थः । “सुरनर यथमति” सुरनरान् यथामति । “चतुर्दिशं शशिरिव” चतुर्दिक्षु शशीव । “परायणी” परायणं ।

३ “प्रियु भव” प्रियो भव । “नरमरु” नरमरुणां । “न च ख्वलि” न च ख्वलि-तः । “शुभरति कामरतिविरतो” शुभरत्या कामरतिविरतमित्यर्थः । “दि-नदर्शि” दिनदर्शिन्यां । “न ति समु त्रिभवे” न ते समु त्रिभवे । “गति परायणु” गतिः परायणा ।

वर्त्तिनो देवपुत्रास्तथागतमभिष्टुत्यैकान्ते तस्युः प्राञ्जलयस्तथा-
गतं नमस्यन्तः (१) ।

अथ खलु सुनिर्मितो देवपुत्रो देवसङ्घपरिवृतः पुरस्कृतो
नानारत्नपट्टदामैस्तथागतमभिच्छाद्य सम्मुखमाभिर्गाथाभिर-
भ्यस्तावीत् ।

धर्मालोकभवान् समुद्रतस्त्रिविधमलमुच्छेदो
मोहादृष्टिरविद्यघातको हिरिशिरिभरितो ।
मित्यामार्गरतामिमां प्रजायममृते स्थापयित्वा
उत्पन्नो इह लोकि चेति यो दिवि भुवि महितः (२) ॥
त्वं वैद्य कुशलचिकित्सको ह्यमृतसुखदादो
दृष्टिक्लेशमविद्यसञ्चयं रिपुमनुशयम् ।
सर्व्वव्याध्यपनेसि देहिनां पुरिम जिनपथे
तस्माद्द्वैद्यतमोसि नायका विचरसि धरणोम् (३) ॥
चन्द्रसूर्य्यं प्रभाञ्च ज्योतिषा मणिं तथ ज्वलना
शक्रब्रह्माप्रभा न भासते परितु शिरिघने ।

१ “नमस्यन्तः” नममानाः ।

२ “त्रिविधमलमुच्छेदो” त्रिविधमलोच्छेदकः । “मोहादृष्टिरविद्यघातको हि-
रिशिरिभरितो” मोहादृष्ट्यविद्याघातको ह्यश्रीपरिपूर्ण इत्यर्थः । “प्रजायममृते
स्थापयित्वा” प्रजायममृते स्थापनार्थमित्यर्थः । “उत्पन्नो इह लोकि” उत्पन्न इह
लोके ।

३ “वैद्य” वैद्यः । “ह्यमृतसुखदादो” ह्यमृतसुखदायक इत्यर्थः । “अविद्य-
सञ्चयं” अविद्यासञ्चयम् । “सर्व्वव्याध्यपनेसि” सर्व्वव्याधोनपनयसि । “पुरिम जिन-
पथे” पुरातने जिनपथे देहिनः स्थापयिष्यसि इति समेषार्थः । “नायका”
हे नायक ।

प्रज्ञालोककरा प्रभङ्गरा प्रभशिरिभरिता
 प्रत्यक्षास्त्व ज्ञाति अद्भुते प्रणिपति शिरसा (१) ॥
 सत्यासत्यकथी विनायका सुमधुरवचना
 दान्तशान्तमना जितेन्द्रिय प्रणमित मनसा ।
 शास्ता शासनीयां प्रशासमे नरमरुपरिषां
 वन्दे शाक्यमुनिं नरर्षभं सुरनरमहितम् (२) ॥
 ज्ञानिं ज्ञानकथाग्रधारका ज्ञापयमि त्रिभवे
 त्रैविद्य विमोक्षदेशका त्रिमलमलनुदा ।
 भव्याभव्य मुने प्रजानसे यथामति विनये
 वन्दे त्वां त्रिसहस्र अद्भुतं दिवि भुवि महितम् (३) ॥
 एवं खलु भिक्षवः सुनिर्मितो देवपुत्रः सपरिवारस्तथा-
 गतमभिष्टुत्यैकान्तेऽस्थात् प्राञ्जलीकृतस्तथागतं नमस्कुर्वन् ।
 अथ खलु सन्तुषितो देवपुत्रः सार्द्धं तुषितकायिकैर्देवैरेन
 तथागतस्तेनोपसङ्गामदुपसङ्गम्य महता दिव्यवस्त्रजालेन बोधि-

१ “चन्द्रसूर्य” चन्द्रसूर्ययोः । “ज्यातिपा मणि तथ ज्वलना” ज्यातिपां मुणेश्चथा ज्वलनस्येत्यर्थः । “भासते” भासन्ते । पुरितु शिरिघने” पूर्णे शीघने । “प्रज्ञालोक-करा प्रभङ्गरा प्रभशिरिभरिता” प्रज्ञालोककर प्रभङ्गर प्रभाश्रीर्परिपूर्णेत्यर्थः । “प्रत्यक्षास्त्व ज्ञाति अद्भुते प्रणिपति” प्रत्यक्षन्तव ज्ञातिर्हे अद्भुत त्वां प्रणिपत-तीत्यर्थः ।

२ सत्यासत्यकथी” हे सत्य हे सत्यकथयिन् । “विनायका सुमधुरवचना” विना-यक सुमधुरवचन । “दान्तशान्तमनाः” दान्तशान्तमनः । “प्रणमिते” प्रणमामि । “शासनीयां” शासनीयान् । “नरमरुपरिषां” नरमरुत्पर्षदः ।

३ “ज्ञानिं ज्ञानकथाग्रधारका” ज्ञानिनं ज्ञानकथां हे अग्रधारक । “त्रैविद्य” त्रैविद्यां । “विमोक्षदेशका त्रिमलमलनुदा” विमोक्षोपदेशकं त्रिमलमलनुत् । “भव्याभव्य मुने प्रजानसे” भव्यमभव्यं मुने प्रजानामि ।

मण्डनिषलं तथागतमभिसञ्ज्ञाय सञ्मुखमाभिर्गाथाभिरभ्य-
सौषीत् ।

तुषितालयि यद्वसितस्त्वं तत्र निर्देशितु धर्म उदारो ।

न च किञ्चित् सा अनुशास्ति अद्यापि धर्मचरी सुरपुत्राः (१) ॥

न च दर्शनं त्वमि लभामो धर्मशृणोतु न विन्दति त्वमिम् ।

गुणसागर लोकप्रदीप वन्दिमि ते शिरसा मनसा च (२) ॥

तुषितालये यद्वसितस्त्वं शोषित अक्षण सर्वि सदा ते ।

यद् बोधिवटे उपविष्टः सर्वजगस्य किलेश प्रशान्ताः (३) ॥

यस्य कृते न च बोधि उदारा एषति प्राप्ति जिनत्व न मारम् ।

प्रणिधितपस परिपूर्णा चिप्र प्रवर्त्तय धर्मवक्रमुदारम् (४) ॥

बहुदिक् प्राणिसहस्रा धर्मरता शृणुयामथ धर्मम् ।

१ “तुषितालयि यद्वसितः” तुषितालये यदा उपितः । “निर्देशितु धर्म उदा-
रो” निर्दिष्टो धर्म उदारः । “किञ्चित् सा अनुशास्ति” किञ्चित् तदनुशासनं । “धर्म
चरी” तमेचारिणः ।

२ “दर्शनं त्वमि” दर्शनाभूतिम् । “धर्मशृणोतु न विन्दति त्वमिम्” धर्मश्रवणेऽपि
न विन्दामि त्वमिमित्यर्थः । अथवा भवान् धर्मं आवयतु नाहं विन्दामि त्वमि-
मित्यर्थः । “वन्दिमि ते” वन्दे त्वां ।

३ “यद्वसितः” यदा उपितः । अत्र यच्चलित इति वा पाठः । “शोषित अक्षण
सर्वि” शोषिता अक्षणाः सर्वे । अत्र सदा ते इत्यत्र तदा ते इति वा पाठः । “यद्”
यदा । “सर्वजगस्य किलेश” सर्वजगतः क्लेशाः ।

४ “यस्य कृते” मारस्य संहारकरणनिमित्तायेत्यर्थः । “बोधि उदारा एषति
प्राप्ति जिनत्व न मारम्” बोधिवदारः (पुनरत्र) एषति प्राप्तिर्जिनत्वस्य न मार-
स्यापि सञ्भवो भविष्यति इति स्पष्टार्थः । “प्रणिधितपस परिपूर्णा चिप्र” प्रणिधित-
पसा परिपूर्णं चिप्रं ।

क्षिप्रं प्रवर्त्तय चक्रमुदारं मोक्षय प्राणिसहस्रभवेयुः (१) ॥

एवं खलु भिक्षवः सन्तुषितो देवपुत्रः सपरिवारस्तथा-
गतमभिष्टुत्यैकान्तेऽस्यात् प्राञ्जलीकृतस्तथागतं नमस्यमानः (२) ॥

अथ खलु सुयामदेवपुत्रप्रमुखा यामा देवा येन तथाग-
तस्तेनोपसङ्गामदुपसङ्गम्य नानापुष्पधूपगन्धमाख्यविलेपनैर्बोधि-
मण्डनिषण्णं तथागतं सन्पूज्य सङ्मुखमाभिः साहूयाभिर्गोथा-
भिस्तुष्टुवुः ।

सदृशोऽस्ति न ते कुरुत्तरे

शीलसमाधि तथैव प्रज्ञया ।

अधिमुक्तिविमुक्तिकोविदा

शिरसा वन्दिम ते तथागतम् (३) ॥

दृष्ट्वासनविष्टं पूज्य शोभना

बोधिमण्डेऽस्मिन् मरुभि या कृता ।

न तमर्हति अन्य कश्चनो

यथ त्वं देवमनुष्य पूजितः (४) ॥

१. “प्राणिसहस्रा धर्मरता” प्राणिसहस्राणि धर्मरतानि । “शृणुयामथ धर्मम्”
अहमपि तं धर्मं शृणुयामित्यर्थः । “क्षिप्रं” क्षिप्रं । “चक्रमुदारं” धर्मचक्रमुदा-
रमित्यर्थः । “प्राणिसहस्र भवेयुः” प्राणिसहस्राणि भवेषु इत्यर्थः ।

२ “नमस्यमानः” नममानः ।

३ “कुरुत्तरे” उत्तरकुरावित्यर्थः । “शीलसमाधि” शीलसमाधिभ्योः । “कोवि-
दा” कोविद् । “वन्दिम ते” वन्द्यामहे त्वां । “तथागतम्” हे तथागत ।

४ “दृष्ट्वासनविष्टं” दृष्ट्वासनोपविष्टं त्वां । “शोभना” शोभनमित्यर्थः । “मरुभि
या” मरुभिर्या । “नमर्हति अन्य” तामर्हत्यन्यः । “यथ त्वं देवमनुष्य” यथा
त्वं देवमनुष्यैः ।

न मुधाय भवान् समुद्गतो
 यस्य अर्थो बज्ज चीर्ण दुस्कराः ।
 विजितो शठः ससैन्यकः
 प्राप्ता बोधि अनुत्तरा त्वया (१) ॥
 आलोक कृतो दशदिशे
 प्रज्ञाप्रदीपेन त्रिलोक ज्वालित ।
 तिमिरमपनामधिष्यसे
 दास्य चक्षुरनुत्तरं जगे (२) ॥
 बज्जकल्पकोटिं स्तुति निभाषतो
 रोमकूपस्य न चास्तु अस्ति ते ।
 गुणसागर लोकविश्रुता
 शिरसा वन्दिम ते तथागतम् (३) ॥

एवं खलु ते सुयामदेवपुत्रप्रमुखा देवास्तथागतमभिष्टुम्यै-
 कान्ते तस्युः प्राञ्जलयस्तथागतं नमस्यन्तः (४) ।

अथ खलु शक्रो देवानामिन्द्रः सार्द्धं त्रयस्त्रिंशत्कायिकै-

१ “मुधाय” मुधा इत्यर्थः । “अर्थो बज्ज चीर्ण” अर्थो बहव आचरणीया इत्य-
 र्थः । “बोधि अनुत्तरा” बोधिरनुत्तरा ।

२ “आलोक कृतो दशदिशे” आलोकः कृतो दशदिशि । “त्रिलोक ज्वालित”
 त्रिलोक उज्ज्वलितः । “तिमिरमपनामधिष्यसे दास्य चक्षुरनुत्तरं जगे” तिमिरमप-
 नाधिष्यसि दास्यसि चक्षुरनुत्तरं जगति इत्यर्थः ।

३ “बज्जकल्पकोटिं स्तुति निभाषतो” बज्जकल्पकोटिपर्यन्तं स्तुतिर्निभाषिता । “न
 चास्तु” न चास्ति । बज्जकल्पकोटिपर्यन्तमपि कृतया स्तुत्या तव रोमकूपस्यापि स्तुतिः
 कर्तुं न शक्यते कुतश्च इति भावः । “लोकविश्रुता” लोकविश्रुता । “वन्दामि ते”
 वन्दामहे त्वामित्यर्थः ।

४ “नमस्यन्तः” नममानाः । •

दैर्घ्यानापुष्यधूपदीपमाख्यविलंपनचूर्णचीवरकृत्रध्वजपताकायू-
हैस्तथागतं सम्पूज्याभिर्गाथाभिरभ्यस्तावीत् ।

अस्खलिता अनवद्यः सदासुस्थिता मेरुकल्पा मुने
दशदिशे सुविघुष्ट ज्ञानप्रभा पुण्यतेजान्विता ।

बुद्धाः शतसहस्र सम्पूजिता च भुवि तुभ्यं मुने
तस्य विशेषु येन बोधिद्रुमे मारसेना जिता (१) ॥

शीलश्रुतसमाधिप्रज्ञाकरा ज्ञानकेतुध्वजा
जरामरणनिर्घाति वैद्योत्तमा लोकचक्षुर्ददा ।

त्रिमलमखिलप्रहीणा शान्तेन्द्रिया शान्तचित्ता मुने
शरणं तव मुपेमु शाक्यर्षभा धर्मराजा जगे (२) ॥

बोधिचरी अनन्ततुल्या अभूद्वीर्यस्थामोद्गता
प्रज्ञाबल उपायमैत्रीबलं ब्राह्मपुण्यं बलम् ।

एति बलमनन्ततुल्यो भवं बोधि सम्प्रस्थितो
दशबलबलधारी पुनर्बोधिमण्डे भूतो (३) ॥

१ “अस्खलिता” चे अस्खलित । एवमप्येपि सम्बोधनान्नाकारोऽकारो व्यर्थः ।
“दशदिशे” दशदिक्षु । “सुविघुष्ट” सुविघुष्टा । “पुण्यतेजान्विता” पुण्यतेजान्विता ।
“बुद्धाः शतसहस्र” बुद्धाः शतसहस्राणि । “भुवि तुभ्यं” भुवि त्वया । “विशेषु येन”
विशेषो येन ।

२ “प्रज्ञाकरा” प्रज्ञाकर । “ज्ञानकेतुध्वजा” ज्ञातकेतुध्वज । अत्र केतुध्वजयो-
रन्यतमेन भाव्यम् । “जरामरणनिर्घाति” जरामरणनिघातक । “वैद्योत्तमा” वै-
द्योत्तम । “लोकचक्षुर्ददा” लोकचक्षुर्द । “त्रिमलमखिलप्रहीणा” अखिलत्रिमल-
प्रहीण इत्यर्थः । “शान्तेन्द्रिया शान्तचित्ता” शान्तेन्द्रिय शान्तचित्त । “शरणं तव
मुपेमु शाक्यर्षभा धर्मराजा जगे” शरणं तवोपैमि शाक्यर्षभ धर्मराजं जगति ।

३ “बोधिचरी” बोधिचर्या । “प्रज्ञाबल उपाय-” प्रज्ञाबलमुपाय- । “एति बल-
मनन्ततुल्ये” इति बलेन अनन्ततुल्य इत्यर्थः । “बोधि” बोधिः । “भूतो” भूतः ।

दृष्ट्वा चमु अनन्तसत्त्वे सुरा भीतस्तस्माभवन्
 मा खलु अमणुराचार्या भविष्यते बोधिमण्डे स्थिते ।
 न च भवत बभूव तेभ्यो भयं ना च कायेञ्जना
 करञ्जत गुरुभारं सङ्कम्पना मारसेना जिता (१) ॥
 यथ च पुरिमकेभिः सिंहासने प्राप्त बोधि वरा
 तथ त्वया अनुबुद्ध तुल्या समा अन्यथा त्वम् ।
 न हि समनस समचित्त सर्वज्ञता स्याम प्राप्ता
 त्वयागतेन भव स्वयम्भूर्लोकोत्तमः पुण्यक्षेत्रं जगे (२) ॥

एवं खलु भिक्षवः शक्रो देवानामिन्द्रः सार्द्धं देवपुत्रैस्त्वय-
 स्तिंशैस्तथागतमभिष्टुत्यैकान्तेऽस्यात् प्राञ्जलीकृतस्तथागतं नम-
 स्कुर्वन् ।

अथ खलु चत्वारो महाराजानः सार्द्धं चतुर्महाराजका-
 यिकैर्देवपुत्रैर्धेन तथागतस्तेनोपसङ्गामदुपसङ्गम्याभिमुक्तचम्पक-
 सुमनोर्वार्षिकधातुमाल्यदामपरिगृहीता अप्सरःशतसहस्रपरि-
 वृता दिव्यसङ्गीतिसम्प्रवादितेन तथागतस्य पूजां कृत्वा आभिः-
 सारूप्याभिर्गायाभिरभितुष्टुवः ।

१ “चमु अनन्तसत्त्वे” चमूनन्तसत्त्वस्य निकटे इत्यर्थः । “भीतस्तस्माभवन्”
 भीतस्तस्मा अभवन् । “मा खलु अमणुराचार्या भविष्यते” मा खलु (विद्मं भूयात्) अमण
 आचार्या भविष्यति इति श्लेषार्थः । “भवत बभूव” भवतु भवतु इत्यर्थः । “ना च
 कायेञ्जना” न च काये इज्जना । “करञ्जत” करञ्जतं भूयादिति श्लेषः ।

२ “यथ च पुरिमकेभिः” यथा च पूर्वैः । “प्राप्तः बोधि वरा” प्राप्ता बोधिर्वरा ।
 “अनुबुद्ध” अनुबुद्धा । “अन्यथा त्वं नहि” अत्र विषये अन्यथात्वं नास्ति इत्यर्थः ।
 “समनस समचित्त सर्वज्ञता स्याम प्राप्ता” समनस्यं समचित्तत्वं सर्वज्ञता स्याम
 प्राप्ता । “भव” भवे । “भूर्लोकोत्तमः” भूर्लोक उत्तमः । “जगे” जगति ।

सुमधुरवचना मनोज्ञघोषा
 शशि इव प्रशान्तिकरा प्रसन्नचित्ता ।
 प्रहसितवदना प्रभृतजिह्वा
 परमसुप्रीतिकरा मुने नमस्ते (१) ॥
 रत रविता य आस्ति सर्वलोके
 सुमधुर प्रेमणीया सुरमरूणाम् ।
 भगवतः स्वरूप मुक्तमञ्जुघोषा-
 ऽभिभवते रत सर्वि भाषमाणां (२) ॥
 रागु समयि दोषमोहक्लेशा
 प्रीति जनेति अमानुषां विशुद्धाम् ।
 अकलुषहृदया निश्चम्य धर्मं
 आर्य विमुक्ति लभन्ति ते हि सर्वे (३) ॥
 न च भव अभिमन्यसेऽविद्वां
 न च पुनर्विद्वमदेन जातु मत्तः ।
 उन्नतु न च नैव चोन्नतस्त्वं

१ “सुमधुरवचना” सुमधुरवचन एवमत्र सर्वत्र सम्बोधनान्ताकारोऽकारो बोध्यः । “शशि इव” शशोव ।

२ “रत रविता य आस्ति” रतानि रवितानि यानि सन्ति । “सुमधुर प्रेमणीया” सुमधुरं प्रेमणीयानि । “मुक्तमञ्जुघोषा” मुक्तमञ्जुघोष । “रत सर्वि भाषमाणां” (तव) रतं सर्वान् भाषमाणान् इत्यर्थः ।

३ “रागु समयि दोषमोहक्लेशा” (येषां) रागं समयित्वा दोषमोहक्लेशाञ्चेत्यर्थः । “प्रीति जनेति अमानुषां” प्रीतिं जनयति अमानुषीं । “विमुक्ति” विमुक्तिं ।

गिरिरिव सुस्थितु सागरस्य मध्ये (१) ॥

लाभ इह सुलब्ध मानुषाणां

यद् हि तादृशु जातु सत्त्व लोके ।

श्रीरिव परमेधनस्य दात्री

तस्य भव दास्यति धर्मं संव्वल्लोके (२) ॥

एवं खलु चतुर्महाराजप्रमुखा महाराजकायिका देवां बोधिमण्डे निषण्णं तथागतमभिष्टुत्यैकान्ते तस्युः प्राञ्जलय-
स्तथागतं नमस्यन्तः (३) ।

अथ खलु अन्तरिक्षा देवास्तथागतस्यान्तिकमुपसङ्गम्याभि-
सम्बोधिपूजाकर्मणे सर्वमन्तरीचं रत्नजालेन रत्नच्छत्रै रत्नप-
ताकाभी रत्नपट्टदामै (४) रत्नावतंसकैर्विविधमुक्ताहारपुष्पदा-
मार्द्ध (५) कायिकदेवतापरिगृहीतैरर्द्धचन्द्रकैश्च समलङ्कृत्य
तथागताय निर्यातयन्ति स्म । निर्यात्य च सम्मुखमाभिर्गाथा-
भिरभ्यस्ताविषुः ।

अस्माकं वासं गगणे ध्रुवं मुने

पश्याम सर्वा चर्या यथा जगे ।

१ “अभिमन्यसेऽविदां” अविदांसमुद्दिश्यापि त्वया नाभिमन्यते इत्यर्थः । “वि-
द्वमदेन” विद्वत्तामदेनेत्यर्थः । “उन्नतु न च” उन्नतो न च । “सुस्थितु” सुस्थितः ।

२ “सुलब्ध मानुषाणां” सुलब्धा मानुषैरित्यर्थः । “तादृशु जातु सत्त्व लोके”
त्वादृशो जातः सत्त्वो लोके । “परमेधनस्य” परमधनस्य । “भव” भवे । “धर्मं”
धर्मं ।

३ “नमस्यन्तः” नमसामाः ।

४ “रत्नपट्टदामै” रत्नपट्टदामभिः ।

५ “पुष्पदामार्द्धं” पुष्पदामभिरर्द्धं ।

भवतश्चरि प्रेक्षिम शुद्धसत्त्व
 स्वलितं न पश्याम तवैकचित्ते (१) ॥
 ये आगता पूजन बोधिसत्त्वा
 गगनं स्फुटं तेर्नरनायकेभिः ।
 हानिर्विमाना न चा भवन्त
 तथा हि ते वै गगनात्मभावाः (२) ॥
 ये अन्तरीचात् प्रवर्षि पुष्पां
 स्याच्चूडबन्धा हि महामहस्त्रे ।
 ते तुभ्य काये पतिता अशेषा
 नद्यो यथा सागरि सम्प्रविष्टाः (३) ॥
 पश्याम कृत्राण्यवतंसकांश्च
 मालागुणांश्चम्यकपुष्पदामां ।
 हारांश्च चन्द्रांश्च तथार्द्धचन्द्रां
 क्षिपन्ति देवा न च संस्क्रोति (४) ॥

१ “कृत्स्नं गगणे” वासो गगणे । “पश्याम सर्वा चर्या यथा जग्रे” पश्यामः सर्वां चर्यां यथा जगति जाता इत्यर्थः । सर्वा चर्या इत्यत्र सत्त्वचर्या इति वा पाठः । “भवतश्चरि प्रेक्षिम” भवत्कं चिरं प्रेक्षामहे । “पश्याम तवैकचित्ते” पश्यामस्तवैकचित्त-
 न्यमित्यर्थः ।

२ “आगता पूजन बोधिसत्त्वा” आगताः पूजनार्थं बोधिसत्त्वस्येत्यर्थः । “नरना-
 यकेभिः” नरनायकैः । “विमाना न चा भवन्त” विमानानां न चा भवन्त । “गगना-
 त्मभावाः” गगनस्वभावा जाता इत्यर्थः ।

३ “प्रवर्षि पुष्पां” प्रवर्षितानि पुष्पाणि । “स्याच्चूडबन्धा” चूडाबन्धतुल्यानि
 जातानि इत्यर्थः । “ते तुभ्य काये पतिता अशेषाः” तानि तव काये पतितान्यशे-
 षाणि अपि तु न पुञ्जीभूतानि दृश्यन्ते इति शेषः । “सागरि” सागरं ।

४ “पश्याम कृत्राणि” पश्यामकृत्राणि । “चम्यकपुष्पदामां” चम्यकपुष्पदामानि ।
 “तथार्द्धचन्द्रां” तथार्द्धचन्द्रान् । “संस्क्रोति” संस्क्रुर्वन्ति ।

बालस्य माभूदवकाशमस्मिन्
 देवैः स्फुटं सर्व्वत अन्तरीक्षम् ।
 कुर्व्वन्ति पूजां द्विपदोत्तमस्य
 न च ते मदेो जायति विस्मयो वा (१) ॥

एवं खलु भिच्चवोऽन्तरीक्षा देवा बोधिमण्डनिषेखं तथा-
 गतमभिद्युत्यैकान्तेऽवस्थितवन्तः प्राञ्जलयस्तथागतं नमस्कु-
 र्व्वन्ति स्म ।

अथ खलु भौमा देवास्तथागतस्य पूजाकर्म्मणे सर्व्वावन्तं
 धरणीतलं सुशोधितोपलिप्तं गन्धोदकपरिषिक्तं पुष्पावकीर्णञ्च
 कृत्वा नानापुष्पवितानविततञ्च तथागताय निर्य्यातयन्ति स्म
 आभिर्गाथाभिरभितुष्टुवुः ।

वज्रमिव अभेद्या संस्थिता त्रिसहस्रा
 वज्रमयेणावस्थितो बोधिमण्डे ।
 इह मम त्वचमांसं शुद्ध्यतामस्थि मज्जा
 न च अज्ज असृग्शिला बोधिं उत्प्रेष्ये अस्मात् (२) ॥
 सर्वि भवनसङ्गाः सर्व्वियं त्रिसहस्रा
 न कर्षु अधिष्ठानं स्याद्विस्तीर्णा अशेषा ।
 तादृश महवेगा आगता बोधिसत्त्वा

१ “स्फुटं” स्फुटं परिपूर्णमिति तात्पर्यम् । “जायति विस्मयो वा” जायते विस्म-
 योपि तेन भवति इति भावः ।

२ “वज्रमयेण” वज्रमयेणासनेनेत्यर्थः । “बोधिमण्डे” बोधिमण्डले । “त्वच मांसं”
 त्वज्मांसं । “अज्ज असृग्शिला” अहमसृष्ट्वा । “बोधिं उत्प्रेष्ये” बोधिमुत्प्रेष्ये ।

येषां क्रमतलेभिः कम्पिता; चेत्रकोद्यः (१) ॥
 लाभ इह सुलब्धा भूमिदेवैरुदारा
 यत्र परमसत्त्वश्चङ्गमी मेदिनीत्ये ।
 यत्र भूरजु लोके सर्व आभासितस्ते
 चेति भू त्रिसाहस्रः किं पुनस्तुभ्य कायः (२) ॥
 हस्तिशतसहस्रं यावतश्चास्य स्कन्धो
 धरणितल जगस्या यावतश्चोपजीव्याः ।
 सर्व वयु धरेमो मेदिनी त्रिसहस्रां
 सर्व तव ददामो भुङ्क्विमां त्वं यथेष्टम् (३) ॥
 यत्र भव स्थिहेदा चङ्गमेदाशयेदा
 येऽपि सुगतपुत्राः स्त्रावका गौतमस्य ।
 धर्मकथ कथेन्ती येऽपि वा तां शृणोन्ति
 सर्व कुशलमूलं बोधये नामयामः (४) ॥

१ “सर्वि” सर्वे । “सर्वियं” सर्वैयं । “न कर्षु अधिष्ठानं” नाकार्षु अधिष्ठानं स्थानं दातुं सगर्था नाभवत् इति भावः । “स्याद्विस्तीर्णा” अभवद्विस्तीर्णा । “तादृश महावेगाः” एतादृशा महावेगाः । “क्रमतलेभिः” पादतलैरित्यर्थः ।

२ “लाभ इह” लाभा इह । “चङ्गमी मेदिनीये” चचङ्गममेदिन्यां । “भूरजु लोके सर्व आभासितः” भूरजसा लोकः सर्व आभासितः । “भू त्रिसाहस्रः” त्रिसाहस्रान्त्रिका भूरपि आभासिता इत्यर्थः । “तुभ्य कायः” तव कायः ।

३ “यावतश्चास्य” यावांश्चास्य त्रिसाहस्रस्येत्यर्थः । “धरणितल जगस्या यावतः” धरणीतले जगति यावन्तः । “सर्व वयु धरेमो मेदिनी” (एतत्) सर्व वयं धारयामो मेदिनीं । “सर्व तव” एतत्सर्वं तुभ्यमित्यर्थः । “भुङ्क्विमां” भुङ्क्विमं सर्वमित्यर्थः ।

४ “यत्र भव स्थिहेदा चङ्गमेदा शयेदा” बोधिसत्त्वो यत्राभवत् स्थितो वाऽचङ्गमेदाशयेत वा । “धर्मकथ कथेन्ती” धर्मकथां कथयन्ति । “सर्व कुशलमूलं बोधये नामयामः” एतान् सर्वान् कुशलमूलान् बोधिश्च नमाम इत्यर्थः ।

एवं खलु भौमा देवा बोधिमण्डे निषण्णं तथागतमभिष्टु-
त्यैकान्ते तस्युः प्राञ्जलयस्तथागतं नमस्यन्तः (१) ॥

इति श्रीललितविस्तरे संस्त्वपरिवर्त्ता नाम चरोविंशति-
तमः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायप्रारम्भः ।

इति हि भिक्षवोऽभिसम्बुद्धस्तथागतो देवैरभिस्त्ययमानः
पर्यङ्कमभिनन्दन्ननिमिषनयनो द्रुमराजं प्रेक्षते स्म । ध्यान-
प्रीत्याहारः सुखप्रतिसंवेदी सप्तरात्रं बोधिवृक्षमूलेऽभिनाम-
यति स्म ।

अथ सप्ताहेऽतिक्रान्ते कामावचरा देवपुत्रा दशगन्धोदक-
कुम्भसहस्राणि परिगृह्य येन तथागतस्तेनोपसङ्ग्रामन्ति स्म ।
रूपावचरा अपि देवपुत्रा दशगन्धोदककुम्भसहस्राणि परि-
गृह्य येन तथागतस्तेनोपसङ्ग्रामन्ति स्म । उपसङ्क्रम्य बोधिवृक्षं
तथागतञ्च गन्धोदकैः स्नापयन्ति स्म । गणनाममतिक्रान्ताश्च
देवनागयक्षगन्धर्वासुरगरुडकिन्नरमहोरगास्तेन तथागतकाय-
पतितेन गन्धोदकेन स्वकस्वकान् कायानुपलिम्पन्ति स्म । अनु-
त्तरायाश्च सम्यक्सम्बोधौ चिन्तान्युत्पादयामासुः स्वभवने
प्रविष्टाः ।

अपि च ते देवपुत्रादयोऽविरहिता अभूवन्स्तेन गन्धोदकेन

न चान्यस्मै गन्धाय स्पृहामुत्पादयामासुः । तेनैवं च प्रीति-
प्राप्तोद्येन तथागतगौरवमनसिकारनिर्जातेनावैवर्त्तिका अभू-
वन् अनुत्तरायाः सम्यक्सम्बोधेः ।

अथ खलु भिक्षवः समन्तकुसुमो नाम देवपुत्रस्तस्यामेव
पर्षदि सन्निपतितोऽभूत् । स तथागतस्य चरणयोर्निपत्य प्राञ्ज-
लिस्तथागतमेतदवोचत् । को नामायं भगवन् समाधिर्येन
समाधिना समन्वागतस्तथागतः सप्तरात्रं विहरत्यभिन्नपर्यङ्कः ।
एवमुक्ते भिक्षवस्तथागतस्तं देवपुत्रमेतदवोचत् । प्रीत्याहार-
व्यूहो नाम देवपुत्रायं समाधिर्येन समाधिना समन्वागतस्तथा-
गतः सप्तरात्रं व्याहार्षीदभिन्नपर्यङ्कः ।

अथ खलु भिक्षवः समन्तकुसुमो देवपुत्रस्तथागतं गाथा-
भिरभ्यस्तावीत् ।

रथचरणनिचितचरणा दशशत अरजाः कमलदलतेजाः ।

सुरमकुटष्टष्टचरणा वन्दे चरणौ शिरिषनस्य (१) ॥

अभिवन्द्य सुगतचरणौ प्रमुदितचित्तः स सुरपुत्रः ।

इदमवचि (२) विमतिहरणं प्रशान्तकरं नरमरूणाम् ॥

शाक्यकुलनन्दिजनना अन्तक रागदोषमोहानाम् ।

अस्नानअन्तःकरणा विनेहि काङ्क्षिं नरमरूणाम् (३) ॥

१ “रथचरणनिचितचरणा” हे रथचरणनिचितचरण, चक्राङ्कितचरण इत्य-
र्थः । “अरजाः कमलदलतेजाः” हे अरजः कमलदलतेजः । “सुरमकुटष्टष्टचरणा”
सुरमकुटष्टष्टचरण । “शिरिषनस्य” ओषनस्य ।

२ “इदमवचि” इदमवोचत् ।

३ “नन्दिजनना” नन्दिजनन । “अस्नानअन्तःकरणा” अस्नानान्तःकरण । “वि-
नेहि” परिपूरयेत्यर्थः ।

किं कारणं दशबला बुद्ध्या सर्वज्ञतामपरिमाणाम् ।

सप्ताहं महिमण्डे जिना न भिन्दन्ति पर्यङ्कम् (१) ॥

किन्तु खलु पश्यमानः सप्ताहमनिमेषेण नरसिंहः ।

प्रेक्षसि विशुद्धचक्षो विकसितशतपत्रतुल्याच्च (२) ॥

किन्तु भवतैष प्रणिधि उताडु सर्वेष वादिसिंहानाम् ।

येन द्रुमराजमूले पर्यङ्कं न भिन्दि सप्ताहम् (३) ॥

साधु समग्रदुदन्ता सुगन्धगन्धमुखं दशबलस्य ।

प्रवद वचनमवितथं कुरुष्व प्रीतिं नरमरुणाम् ॥

तमुवाच चन्द्रवदनः शृणुष्व मे भाषतो अमरपुत्र ।

अस्य प्रश्नस्याहं किञ्चिन्मात्रं प्रवक्ष्यामि ॥

राजा यद्वद्यस्मिन्नभिषिक्तो भवति ज्ञातिसङ्गेन ।

सप्ताह तं प्रदेशं न जहाति धर्मता राज्ञाम् (४) ॥

एवमेव दशबला अपि अभिषिक्ता भान्ति यद् प्रणिधि पूर्णा ।

सप्ताह धरणिमण्डे जिना न भिन्दन्ति पर्यङ्कम् (५) ॥

शूरो यद्यारिसङ्घान् निरोचते निर्जितान्निरवशेषान् ।

बुद्धापि बोधिमण्डे क्लेशां निहता निरोचन्ते (६) ॥

१ “दशबला” हे दशबल । “महिमण्डे” महीमण्डले । “भिन्दन्ति” भिन्दन्ति स्मैत्यर्थः ।

२ “विशुद्धचक्षो” विशुद्धचक्षुः ।

३ “किन्तु भवतैष प्रणिधि उताडु सर्वेष” किन्तु भवत एषा प्रणिधिरुताडा सर्वेषां । “भिन्दि” भग्नं ।

४ “सप्ताह” सप्ताहं । “धर्मता राज्ञां” धर्मतो राजा इत्यर्थः ।

५ “यद् प्रणिधि” यदा प्रणिधिः । “सप्ताह धरणिमण्डे” सप्ताहं धरणीमण्डले । “भिन्दन्ति” भिन्दन्ति स्म ।

६ “बुद्धापि बोधिमण्डे क्लेशां निहता” बुद्धा अपि बोधिमण्डले क्लेशान्निहतान् ।

इह ते कामक्रोधा मिहप्रभवा जगत्परिनिकासाः ।
 साह्वता इव चौरा विनाशिता ये निरवशेषाः ॥
 इह मे हता न विविधा (१) मानविधिमन्युना पुनर्निकेताः ।
 सर्व्वाश्रवाः प्रहीणा ज्ञानं चाय्यं समुत्पन्नम् ॥
 इह सा अकार्यकर्त्री भवदृष्ट्याचारिणी तथाऽविद्या ।
 सानुशयमूलजाला महाज्ञानाग्निना दग्धा (२) ॥
 इह सा अहं ममेति च कालिपाशदुरानुगाढलितमूला ।
 नीवरणकठिनघन्यिच्छिन्ना मम ज्ञानशस्त्रेण (३) ॥
 इह ते चिरं ममायं त उल्लापनका विनाशपर्यन्ताः ।
 स्कन्धाः सोपादाना ज्ञानेन मया परिज्ञाताः ॥
 इह ते द्वयममोहा मिथ्याग्राहा महानरकनिष्ठाः ।
 मया उद्धृता अशेषाः भूयश्च न जातु ज्ञास्यन्ते ॥
 इह नीवरणवनादी दग्धा मे कुशलमूलतेजेन ।
 चतुरस्य विपर्यासा विदग्धा मया निरवशेषाः (४) ॥
 इह सा वितर्कमाला रुञ्जासूत्रे सुगुम्फितानि उत्पत्ती ।
 विनिवर्तिता अशेषा बोध्यङ्गविचित्रमालाभिः (५) ॥

१ "न विविधा" नुं विविधा इत्यर्थः ।

२ "महाज्ञानाग्निना" पटुना ज्ञानाग्निना इति वा पाठः ।

३ "सा अहं" सोऽहं । "कालिपाशदुरानुगाढलितमूला" कालपाशदुरन्गाढमूला । "नीवरणकठिनघन्यिच्छिन्ना" नीवर एव गृह्णादिरव कठिना घन्या इति नीवरकठिनघन्यिच्छिन्ना ।

४ "नीवरवनादी" नीवरवनादयः । "कुशलमूलतेजेन" कुशलमूलतेजसा । "विदग्धाः" निर्दग्धा इति वा पाठः ।

५ "सुगुम्फितानि उत्पत्ती" सुगुम्फिता उत्पत्तिः ।

दुर्गाणि पञ्चषष्टि मोहान्नी त्रिंशति पञ्च मलिनानि ।
 चत्वारिंशदधानि च्छिन्ना मेऽस्मिं धरणिमण्डे (१) ॥
 षोडश असंष्टतानी, अष्टादश धातवश्च महिमण्डे ।
 द्वात्रिंशत् पञ्चविंशति छिन्नानि मयेहसंस्थेन (२) ॥
 विंशति रजस्तराणि अष्टाविंशति जगस्य चित्राशाः ।
 इह मे समतिक्रान्ता वीर्यबलपराक्रमं करित्वा (३) ॥
 तथ बुद्धनर्दितानि पञ्चशतास्मिं मया समनुबुद्धा ।
 परिपूर्णशतसहस्रं धर्मान् मया समनुबुद्धम् (४) ॥
 इह मे अनुशय अशेषा अष्टानवतिः समूलपर्यन्ताः ।
 पर्युत्थानकिशलयया निर्दग्धा ज्ञानतेजेन (५) ॥
 काङ्क्षा विमतिसमुदया दृष्टीजडजन्तिता अशुभमूला ।
 तृष्णानदी त्रिवेगा प्रशोषिता मे ज्ञानसूर्येण (६) ॥
 कुहनलपनप्रहाणं मायामात्मर्यदोषदर्श्याद्यं ।

१ “पञ्चषष्टि मोहान्नी” पञ्चषष्टिर्भोहाः । “त्रिंशति” त्रिंशतिः । “मेऽस्मिं धरणि-
मण्डे” मेऽस्मिन् धरणीमण्डले ।

२ “असंष्टतानी” असंष्टतानि । “महिमण्डे” महीमण्डले । “पञ्चविंशति” पञ्च-
विंशतिः ।

३ “विंशति रजस्तराणि” विंशती रजोगुणस्य आवरणानि इत्यर्थः । “अष्टाविं-
शति जगस्य” अष्टाविंशतिर्जगतः । “समतिक्रान्ता” समतिक्रान्तानि वा । “करि-
त्वा” कृत्वा ।

४ “तथ” तथा । “पञ्चशतास्मिं मया समनुबुद्धा” पञ्चशतान्यस्मिन्मया समनुबु-
द्धानि । “परिपूर्णशतसहस्रं धर्मान् मया समनुबुद्धम्” परिपूर्णशतसहस्राणि धर्मा
मया समनुबुद्धाः ।

५ “अनुशय” अनुशयाः । “अष्टानवतिः” अष्टनवतिः । “ज्ञानतेजेन” ज्ञान-
तेजसा ।

६ “दृष्टीजडजन्तिता” दृष्टिजलयन्त्रिता । “त्रिवेगा” त्रिवेगा अत्रिवेगा वार्थः ।

इह ते क्लेशारण्यं ह्यन्नं विनयाग्निना दग्धम् (१) ॥

इह ते विवादमूला आकर्षणदुर्गतिषु विषमासु ।

आर्यापवादवचना ज्ञानवरविरेचनेर्वान्ताः (२) ॥

इह रुदितक्रन्दितानां शोचितपरिदेवितानपर्यन्तम् ।

प्राप्तं मया ह्यशेषं ज्ञानगुणसमाधिमागम्य (३) ॥

ओघो योगगन्धाः शोकशल्या मदाः प्रमदाश्च ।

विजिता ममेह सर्वे सत्यनयममाधिमागम्य (४) ॥

इह मया क्लेशगहनाः सङ्कल्पविमूढमूल भववृक्षाः ।

सृतिपरशुना अशेषाश्चिन्ना ज्ञानाग्निना दग्धाः (५) ॥

इह सो मया ह्यतिबलाऽस्मिं मारस्त्रिलोकवशवर्ती ।

ज्ञानाग्निना शठात्मा हतो यथेन्द्रेण दैत्येन्द्रः (६) ॥

इन्द्रजालिनी अशेषा षट्त्रिंशति विचारिणी धरणिमण्डे ।

प्रज्ञाग्निना बलवता च्छित्वा ज्ञानाग्निना दग्धा (७) ॥

इह ते मूलक्लेशाः सानुशया दुःखशोकमभूताः ।

१ "दोषद्वेषोद्यं" दोषेषोद्यं । "इह तं" इह तत् ।

२ "विवादमूलाः" विवादमूलानि । "आर्यापवादवचना" आर्यापवादवचनानि । "वान्ताः" वान्तीकृतानि इत्यर्थः ।

३ "शोचितपरिदेवितानपर्यन्तं" शोचितपरिदेवितपर्यन्तं । "समाधिमागम्य" समाधिं कृत्यर्थः ।

४ "ममेह" मयेह । "समाधिमागम्य" समाधिं कृत्यर्थः ।

५ "क्लेशगहनाः" क्लेशगहनाः । "सङ्कल्पविमूढमूल" सङ्कल्पविमूढमूला इत्यर्थः । अत्र सङ्कल्पविमूढमूल इति वा पाठः ।

६ "सो मया" स मया । "ह्यतिबलाऽस्मिं" ह्यतिबलाऽस्मिन् । "त्रिलोकवशवर्ती" त्रिलोकचक्रवर्तीति वाच्यं पाठः ।

७ "षट्त्रिंशति विचारिणी" षट्त्रिंशतिविचारिण्यः । विचारिणीत्यत्र चारिणीति वा पाठः । "धरणिमण्डे" धरणीमण्डले ।

मया उद्धृता अशेषा प्रज्ञावरलाङ्गलमुखेन ॥
 इह मे प्रज्ञाचक्षुर्विशोधितं प्रकृतिविशुद्धसत्त्वानाम् ।
 ज्ञानाञ्जनेन महता मोहपटलविस्तरं भिन्नम् (१) ॥
 इह धातुभूत चतुरो मदमकरविलोडिता विपुलदृष्ट्याः ।
 स्मृतिसमर्थभास्करकरायैर्विशोषिता मे भवसमुद्राः (२) ॥
 इह विषयकाष्ठनिक्षयो वितर्कसमो महामदवह्निः ।
 निर्वापितो दीप्तो विमोक्षरसशीततोयेन ॥
 इह मे अनुश्रयपटला आस्वादतडिदितर्कनिर्घोषाः ।
 वीर्यबलपवनवेगैर्विधूय विलयं समुपनीताः ॥
 इह मे हतो ह्यशेषश्चित्तचरि रिपु भवानुगत वैरी ।
 प्रज्ञासिना बलवता स्मृतिविमलसमाधिमागम्य (३) ॥
 इह सा ध्वजाग्रधारी (४) हस्त्यश्वरथोच्छ्रिता विकृतरूपा ।
 नमुचिबलवीर्यसेना मैत्रीमागम्य विध्वस्ता ॥
 इह पञ्चगुणसमृद्धाः षडिन्द्रियहया मदोन्मत्ताः ।
 बद्धा मया ह्यशेषा समाधिमशुभं समागम्य (५) ॥
 इहानुनयप्रतिघानी कलहविवादप्रहाणपर्यन्तः ।
 प्राप्नो मया ह्यशेष अप्रणिहित समाधिमागम्य (६) ॥
 इह मथिताश्च सर्वे अध्यात्मिक वाह्यकः परिचीणाः ।

१ "इह मे" इह मया ।

२ "धातुभूत चतुरो" धातुभूताश्चतुरो ।

३ "चित्तचरि रिपु भवानुगत" चित्तचारी रिपुर्भवानुगतो ।

४ "ध्वजाग्रधारी" अग्रे ध्वजाधारिणी इत्यर्थः ।

५ "समाधिमशुभं" समाधिं शुभमित्यर्थः ।

६ "अप्रणिहित" अप्रणिहितं । अप्रतिहत इति वाच पाठः ।

कल्पितविकल्पितानि च शून्यमिति समाधिमागम्य-(१) ॥

इह लालयिता (२) भवे मर्त्या दिव्या भवाग्रपर्यन्ताः ।

त्यक्ता मया ह्यशेषा आगम्य समाधिमनिवर्त्तम् ॥

सर्व्वभवबन्धनानि च मुक्तानि मयेह तानि सर्वाणि ।

प्रज्ञाबलेन निखिलास्त्रिविधमिह (३) विमोक्षमागम्य ॥

इह हेतुदर्शनाद्वै जिता मया हेतुकास्तयः ।

सञ्ज्ञा नित्यानित्ये सञ्ज्ञासुखदुःख चात्मानि च (४) ॥

इह मे कर्मविधानाः (५) समुदयमुदिताः षडायतनमूलाः ।

क्लिन्ना द्रुमेन्द्रमूले सर्व्वानित्यप्रहारेण ॥

इह मोक्षतमः कलुषैर्दुष्टीकृत दर्पदोषसङ्कीर्णम् ।

भित्वा क्षेत्रे सुचिरान्धकारं प्रभासितं ज्ञानसूर्य्येण (६) ॥

इह रागमदनमकरं तृष्णोर्मिजलं कुट्टष्टिसङ्ग्राहम् (७) ।

संसारसागरमहं सन्तीर्णो वीर्य्यबलनावा ॥

इह तन्मयानुबुद्धं यद्बुद्धा रागद्वेषमोक्षांश्च ।

प्रदहति चित्तवितर्कान्दावाग्निपतितानिव पतङ्गान् ॥

इह अञ्ज चिरप्रयातो ह्युपरिमितकल्पकोटिनयुतानि (८) ।

१ "आध्यात्मिक वाच्यकाः" आध्यात्मिका वाच्यका इत्यय इति शेषः । "शून्य-
मिति" शून्यमिति ज्ञातानि इत्यर्थः ।

२ "लालयिता" लालयितारः ।

३ "निखिलास्त्रिविधमिह" निखिलानि त्रिविधाभोह ।

४ "सञ्ज्ञा" संज्ञे । "सञ्ज्ञासुखदुःख" संज्ञासुखदुःखानि ।

५ "कर्मविधानाः" कर्माविधानाः ।

६ "दुष्टीकृत" दुष्टीकृतं । "क्षेत्रे" क्षेत्रं । "सुचिरान्धकारं" सुचिरमन्धकारं ।

७ "कुट्टष्टिसङ्ग्राहम्" कुट्टष्टिसङ्ग्राहम् ।

८ "अञ्ज" अहं । कल्पकोटिनयुतानि" कल्पकोटिनयुतपर्यन्तम् ।

संमारपथा क्लिष्टो विश्रान्तो नष्टसन्तापः ॥
 इह तन्मयाऽनुबुद्धं सर्वपरप्रवादिभिर्द्यदप्राप्तम् ।
 अमृतं लोकहितार्थं ज़रामरणशोकदुःखान्तम् ॥
 यत्र स्कन्धैर्दुःखमायतनैः (१) दृष्टासम्भवं दुःखम् ।
 भूयो न चोद्भवित्यभयपुरमिहाभ्युपगतोऽस्मि ॥
 इह ते मयाऽनुबुद्धा रिपवोऽध्यात्मिका महाकृत्स्नाः ।
 बद्धा च सम्प्रदग्धाः कृताश्च ते मे पुनर्भवनिकेताः ॥
 इह तन्मयाऽनुबुद्धं यस्यार्थं कल्पकोटिनयुतानि ।
 त्यक्त्वा मर्मानयनानि रत्नानि बहून्यमृतहेतोः (२) ॥
 इह तन्मयाऽनुबुद्धं यद्बुद्धं प्राक्तनैर्जिनैरपरिमाणैः ।
 यस्य मधुरोऽभिरम्यः शब्दो लोकेषु विख्यातः ॥
 इह तन्मयाऽनुबुद्धं प्रतीत्यसमुत्पादागतम् ।
 जगच्छून्यं चित्तेक्षणेऽनुयातं (३) मरोचिगन्धर्व्वपुरतुल्यम् ॥
 इह मे तत् खलु शुद्धं वरनयनं येन लोकधातवः सर्वान् ।
 पश्यामि पाणिनिमध्ये न्यस्तानि यथा द्रुमफलानि (४) ॥
 पूर्वनिवासस्मरणं तिस्रो विद्या मयेह सम्प्राप्ताः ।
 अपरिमितकल्पनयुता (५) स्मरामि स्वप्नादिव विबुद्धः ॥
 यैरादीप्त सुरनरा विपरीतसञ्ज्ञिनो विपर्य्यस्ताः ।

१ "दुःखमायतनैः" दुःखायतनैः ।

२ "कल्पकोटिनयुतानि त्यक्त्वा" कल्पकोटिनयुतपर्यन्तं त्यक्तानि । "अमृतहेतोः" अमृतहेतवे इत्यर्थः ।

३ "चित्तेक्षणेऽनुयातं" चित्तेक्षणेनानुयातं ज्ञातमित्यर्थः ।

४ "शुद्धं" शोधितम् । "लोकधातवः" लोकधातून् । "पाणिनिमध्ये" पाणिन्यर्थः ।

५ "अपरिमितकल्पनयुता" अपरिमितकल्पानयुतपर्यन्तम् ।

सोऽपि च तथा अविद्यया इह मया पीतो ह्यमृतमण्डः (१) ॥

यस्यार्था दशबला मैत्री भावेन्ति (२) सर्वसत्त्वेषु ।

मैत्रीबलेन जित्वा पीतो मेऽस्मिन्नमृतमण्डः ॥

यस्यार्थाय दशबलाः करुणा भावेन्ति (३) सर्वसत्त्वेषु ।

करुणाबलेन जित्वा पीतो मेऽस्मिन्नमृतमण्डः ॥

यस्यार्थाय दशबला मुदितां भावेन्ति (४) सर्वसत्त्वेषु ।

मुदिताबलेन जित्वा पीतो ह्यस्मिन्नमृतमण्डः ॥

यस्यार्थाय दशबला उपेक्षा भावेन्ति कल्पनयुतानि ।

तमुपेक्षबलैर्जित्वा (५) पीतो मेऽस्मिन्नमृतमण्डः ॥

यत् पीतञ्च दशबलैर्गङ्गानदीबालिकाबद्धतरैः ।

प्राग्जिनमिहैः पूर्वं पीतो इह मे ह्यमृतमण्डः (६) ॥

या भाषिता च वाग्मारस्येहागतस्य समैन्यस्य ।

भेत्यामि भिन्नपर्यङ्कं अप्राप्य जरामणपारम् (७) ॥

भिन्ना मया ह्यविद्या दीप्तेन ज्ञानकठिनवज्रेण ।

प्राप्तञ्च दशबलत्वं तस्मात् भिन्नमिव पर्यङ्कम् ॥

१ "धैरादीप्त" धैरादीप्ताः । "अविद्यया" अविद्ययाकृत इत्यर्थः ।

२ "यस्यार्थाः" यस्यार्थाय । "मैत्री भावेन्ति" मैत्री भावयन्ति ।

३ "करुणा भावेन्ति" करुणां भावयन्ति ।

४ "भावेन्ति" भावयन्ति ।

५ "उपेक्षा भावेन्ति कल्पनयुतानि" उपेक्षां भावयन्ति कल्पनयुतपर्यङ्कम् ।

"तमुपेक्षबलैः" तमुपेक्षाबलैः ।

६ "गङ्गानदीबालिकाबद्धतरैः" गङ्गानदीबालिकाबद्धतरैः । "पूर्वं पीतो इह" पूर्वं पीत इह ।

७ "मारस्येहागतस्य समैन्यस्य" समैन्यसिहागतं मारं प्रतीत्यर्थः । "भिन्नपर्यङ्कं अप्राप्य" भिन्नपर्यङ्कमप्राप्य ।

प्राप्तं महार्हलं क्षीणा मे आश्रवा निरवशेषाः ।
 भग्ना नमुचिमेना भिनद्धि तस्माद्धि पर्यङ्कम् ॥
 नीवरणकपाटाश्च पञ्च मयेह प्रदारिताः सर्वे ।
 तृष्णाश्रुता विच्छिन्नाऽहं तेन भिनद्धि पर्यङ्कम् ॥
 अथ सो मनुष्यचन्द्रः मत्रिलम्बितमासनात् समुत्थय ।
 भद्रासनेन्यमीदन्महाभिषेकं प्रतीच्छंश्च ॥

रत्नघटसहस्रैरपि नानागन्धोदकैश्च सुरसङ्घाः ।
 स्नापयन्ति लोकबन्धुं दशबलं गुणपारमिताप्राप्तम् ॥
 वादित्रसहस्रैरपि सन्ततो देवकोटिनयुतानि ।

अतुलां करोति पूजां अप्सरानयुतैः सह समयाः (१) ॥

एवं खलु देवपुत्राः सहेतुप्रत्ययं च सनिदानम् ।

सप्ताह धरणिमण्डे जिना न भिन्दन्ति पर्यङ्कमिति (२) ॥

इति हि भिक्षवोऽभिसम्बुद्धबोधिस्तथागतः प्रथमे सप्ताहे
 तत्रैवासनेऽस्यात् । इह मयाऽनुत्तरा सम्यक्सम्बोधिर्भिसम्बुद्धा ।
 इह मयाऽनवरागस्य जातिजरामरणदुःखस्यान्तः कृत इति ।
 द्वितीये सप्ताहे तथागतो दीर्घचङ्कमं चङ्कमते स्म । त्रिसाहस्र-
 महामाहस्रलोकधातुमुपगृह्य । तृतीये सप्ताहे तथागतोऽनिमिषं
 बोधिमण्डमीक्षते स्म । इह मयाऽनुत्तरा सम्यक्सम्बोधिर्भि-

१ "सन्ततो देवकोटिनयुतानि" सन्ततं देवकोटिनयुतानि । "करोति पूजां
 अप्सरानयुतैः सह समयाः" कुर्वन्ति पूजासम्परोनियुतैः सह समयाणि
 इत्यर्थः ।

२ "सप्ताह धरणिमण्डे" सप्ताहं धरणीमण्डले । "भिन्दन्ति" भिन्दन्ति केत्यर्थः ।

सम्बुद्धा अनवरायस्य करामरणदुःखस्यान्तः कृतं इति ॥ चतु-
र्थसंप्रीहे तथागतो दहरचङ्क्रमं चङ्क्रमते स्म पूर्वसमुद्रात् पश्चिं-
मसमुद्रमुपगृह्य ।

अथ खलु मारः पापीयान् येन तथागतस्तेनोपसङ्ग्रामदुप-
सङ्क्रम्य तथागतमेतदवोचत् । परिनिर्वातु (१) भगवन् परि-
निर्वातु सुगत । समय इदानीं भगवतः परिनिर्वाणाय ॥

एवमुक्ते भिन्नवस्तथागतो मारपापीयांसमेतदवोचत् । न
तावदहं पापीयन् परिनिर्वास्यामि यावन्मो न स्यविरा भिन्नवो
भविष्यन्ति दान्ता व्यक्ता विनीता विशारदा बद्धश्रुता धर्मा-
नुधर्मप्रतिपन्नाः प्रतिबलाः स्वयमाचार्यकं ज्ञानं परिदीपयि-
तुमुत्पन्नानुत्पन्नानाञ्च परप्रवादिनां सह धर्मेण गृह्याभिप्रायं
प्रासाद्यसम्प्रातिहार्यं धर्मं देशयितुम् । न तावदहं पापीयन्
परिनिर्वास्यामि यावन्मया बुद्धधर्मसङ्घवंगालोको न प्रतिष्ठापि-
ता भविष्यति । अपरिमिता बोधिमत्त्वा न व्याकृता भविष्यन्ति ।
अनुत्तरायां सम्यक्सम्बोधौ न तावदहं पापीयान् परिनिर्वा-
स्यामि । यावन्मम चतस्रः पर्वदो दान्ता विनीता व्यक्ता विशा-
रदा भविष्यन्ति यावत् सुप्रातिहार्यं धर्मं देशयितुमिति ॥

अथ खलु मारः पापीयानिदं वचनं श्रुत्वा एकान्ते प्रक्रम्य
स्थितोऽभूत् । दुःखो दुर्मना विप्रतिभारी अधामुखः काष्ठेन
महीं विलिखन विषयमतिक्रान्त इति ।

१ "परिनिर्वातु" भवान् परिनिर्वातु इति सङ्शेषार्थः । एवमन्यत्र बोध्यम् ।

अथ खलु तास्त्रिस्रो मारदुहितरो रतिश्चारतिश्च तृष्णा
च मारं पापीयांसङ्गाययाऽध्यभाषन्त ।

दुर्मनासि कथं तात प्रोच्यतां यद्यसौ नरः ।

नागपाशेन तं बध्वा कुञ्जरं वाऽऽनयामहे (१) ॥

आनयित्वा च तं शीघ्रं करिष्यामो वशे तव (२) ।

मार आह ।

अर्हन् सुगतो लोके न रागस्य वशं व्रजेत् ।

विषयं मे ह्यतिक्रान्तस्तस्माच्छोचाम्यहं भृशम् इति ॥

ततस्ताः स्त्रीचापल्यादविदितप्रभावा अपि बोधिसत्त्वभूतस्यैवं
तथागतस्य पितुर्वचनमश्रुत्वैव प्रभूतयौवनमध्ययौवनधारिण्यो
भूत्वा विचक्षुःकर्माणे तथागतस्यान्तिकमुपसङ्गान्ताः । ताश्च त-
थागतो न मनसि करोति स्म । भूयश्च ता जराजर्जरा अद्य-
तिष्ठन् । ततस्ताः पितुरन्तिके गत्वैवमाहुः ।

सत्यं वदसि नस्तात न रागेण स नीयते ।

विषयं मे ह्यतिक्रान्तस्तस्माच्छोचाम्यहं भृशम् ॥

वीचेत यद्यसौ रूपं यदस्माभिर्विनिर्मितम् ।

गौतमस्य विनाशार्थं ततोऽस्य हृदयं स्फुटेत् ॥

तस्माधु नस्तातेदं जैराजर्जरशरीरघनन्तर्भाषय ।

मार आह ।

१ “दुर्मनासि” दुर्मना असि । “यद्यसौ नरः” योऽसौ बोधिसत्त्वनामा नरोऽस्ति
यदि तमिति परेषाम्बयः । “कुञ्जरं वा” कुञ्जरमिव ।

२ अस्य उतरार्द्धं न लभ्यते । अत्रत्यपष्टपुस्तकेऽपि एतावानेव पाठः ।

नाहं पश्यामि^१ तं लोके पुरुषं सचराचरे ।
 बुद्धस्य यो ह्यधिष्ठानं शक्रुयात्कर्तुमन्यथा ॥
 शोधं गत्वा निवेदयन्तामत्ययं स्वकृतं मुनेः (१) ।
 सर्व्वं पौराणिकं कायं करिष्यति यथामतं ॥

ततस्ता गत्वा तथागतं क्षमापद्यन्ति स्म । अत्ययं नो भगवन्
 प्रतिगृह्णातु । अत्ययं नो सुगत यथा बालानां यथा मूढानां
 यथाव्यक्तानामकुशलानामचेत्रज्ञानाम् । यावद्वयं भगवन्तमा-
 सादयितव्यं मन्यामहे ॥ ततस्तास्तथागतं भाषयथाऽध्यभाषन्त ।

गिरिं नखैर्विलिखत लौहं दन्तैर्विखादथ ।

शिरसा विभेत्सथ गिरिमगाधे गाधमैषतः (२) ॥

तस्माद्युष्माकं दारिका अत्ययं प्रतिगृह्णातु । तत्कस्माद्बुद्धि-
 रेषा ये चेऽत्ययमत्ययतो दृष्ट्वा प्रतिदेशयन्त्यायत्याञ्च सम्बर-
 मापद्यन्ते ।

पञ्चमे सप्ताहे भिच्चवस्तथागतो मुचिलिन्दनागराजभयने
 विहरति स्म । सप्ताहमहे दर्दिनेऽथ खलु मुचिलिन्दनाग-
 राजः स्वभवनान्निष्क्रम्य तथागतस्य काये सप्तकृद्भोगैः परिवेक्ष्य
 फणैश्चादयति स्म । मा भगवतः शीतं काये शीतवाताः प्राक्षु-
 रिति । यथा पूर्व्वस्यामपीदृशोऽन्येऽपि सम्बज्जला नागराजा
 आगत्य तथागतस्य कायं सप्तकृद्भोगैः परिवेक्ष्य फणैश्चादयन्ति

१ "निवेदयन्ताम्" निवेदयन्तु ।

२ "विलिखत" विलिखेत् । "विखादथ" विखादेत् । "विभेत्सथ" विभेत्सेत् ।
 "गाधमैषतः" गाधमिषेत् ।

स्य । मा भगवतः काये शीतवाताः प्राक्षुरिति । यथा पूर्वस्या
दिश एव दक्षिणपश्चिमोत्तराभ्यो दिग्भ्यो नागराजा आगत्य
तथागतस्य कायं सप्तकत्वोपभोगैः परिवेक्ष्य फणैश्चादयन्ति स्म ।
मा भगवतः काये शीतवाताः प्राक्षुरिति । स च नागराज-
भोगराशिः मेरुपर्वतेन्द्रवदुच्चैस्त्वेन स्थितोऽभूत् । न च तैर्ना-
गराजैस्तादृशं कदाचित्सुखं प्राप्तं पूर्वं यादृशं तेषां सप्तरात्रि-
न्दिवसानि तथा तथागतकायसन्निकर्षादामीत् । ततः सप्ता-
हस्यात्ययेन ततस्ते नागराजा व्यपगतदुर्द्दिनं विदित्वा तथाग-
तस्य कायाङ्गोपभोगपनीय तथागतस्य पादौ शिरोभिरभिवन्द्य
त्रिःप्रदक्षिणीकृत्य स्वकस्वकानि भवनान्युपजग्मुः । मुचिलिन्दो-
ऽपि नागराजस्तथागतस्य पादौ शिरसाभिवन्द्य त्रिःप्रदक्षिणी-
कृत्य स्वभवनं प्राविशत् ।

षष्ठे सप्ताहे तथागतो मुचिलिन्दभवनादजपालस्य न्ययोध-
मूलं गच्छति स्म । अन्तरे च मुचिलिन्दभवनस्यान्तराञ्चाज-
पालस्य नद्या नैरञ्जनायास्तीरे चंरकपरिव्राजकश्रावकगौतम-
निर्गन्धाजीवशक्रादयस्तथागतं दृष्ट्वाऽभिभाषन्ते स्म । अपि
भवता गौतमेनेव सप्ताहमकालदुर्द्दिनं सुखेन व्यतिनामितम् ।

अथ खलु भित्तवस्तथागतस्तस्यां च वेलायामिदमुदानमु-
दानयति स्म ।

सुखा विवेकस्तुष्टस्य (१) अतधर्मस्य पश्यतः ।

अव्याबध्यं सुखं लोके प्राणिभूतस्य संयमः ॥

सुखा विरागतां लोके पापानां समतिक्रमः ।

अस्मिन् मानुष्यविषये एतद्द्वै परमं सुखम् ॥

पश्यति स्म भिक्षवस्तथागतो लोकमादीप्तं प्रदीप्तं जात्या
जरया व्याधिभिर्मरणेन शोकपरिदेवदौर्मानस्योपायांशैः । तत्र
तथागत इदमिहोदानमुदानयति स्म ।

अयं लोकः सन्तापजातः शब्दस्पर्शरसरूपसर्वगन्धैः ।

भवभीतो भवभूयो मार्गते भववृष्णया ॥

सप्तमे सप्ताहे तथागतो तारायणमूले विहरति स्म । तेन
खलु पुनः समयेनोत्तरापथकौ द्वौ भ्रातरौ त्रपुषभक्षिकौ
नाम बणिजौ पण्डितौ निपुणौ विविधपण्यं गृहीत्वा महा-
लञ्जलाभौ दक्षिणापथादुत्तरापथं गच्छतः स्म ॥ महता सा-
र्द्धेन पञ्चभी रथशतैः सुपरिपूर्णैः ॥ तयोः सुजातः कीर्त्तिश्च
नामा जानेयौ द्वौ वलीवर्द्वावास्तां नास्ति तयोर्लज्जभयं यत्रान्ये
वलीवर्द्वा न वहन्ति स्म तत्र तौ युज्येते स्म । यत्र चागतौ भयं
भवति स्म तत्र तौ कीलबद्धाविव तिष्ठतः स्म । न च तौ प्रते-
देन वाह्येते स्म । उत्पलहस्तकेन वा सुमनोदामकेन वा तौ
वाह्येते स्म । तेषां तारायणसमीपे चीरिकावननिवासिनीदेव-
ताधिष्ठानात्ते च शकटाः अधिविष्ठिता न वहन्ति स्म । वरत्रा-
दीनि च सर्वशकटाङ्गानि च च्छिद्यन्ते स्म । शकटचक्राणि च
नाभिपर्यन्तं भूमौ निमग्नानि सर्वप्रयत्नैरपि ते शकटा न
वहन्ति स्म । ते (१) विस्मिता भीताश्चाभूवन् । किं खल्वत्र

कारणं कोऽयं विकारो यदि मे स्थूलशकटा विष्ठिताः । तैस्तौ
सुजातकीर्त्तिवलीवर्द्धौ योजितौ । तावपि न वहतः स्म उत्प-
लहस्तेन च सुमनोदामक्रेन च बाह्यमानौ । तेषामेतद्भवत् ।
अशंसयं पुरतः किञ्चिद्भयं येनैतावपि न वहतः ॥ तैरश्वदूताः
पुरतः प्रेषिताः । अश्वदूताः प्रत्यागताः प्राङ्गर्नास्ति किञ्चिद्भ-
यमिति । तथापि देगतया स्वरूपं सन्दर्श्याश्वसिता न भेतव्य-
मिति । तावपि च बलीवर्द्धौ (१) येन तथागतस्तथा शकटा
प्रकर्षिताः । यावत्ते पश्यन्ति स्म तथागतं वैश्वानरमिव प्रदीप्तं
द्वात्रिंशन्महापुरुषलक्षणैः समलङ्कृतमचिरोदितमिव दिनकरं
श्रिया देदीप्यमानम् । दृष्ट्वा च ते विस्मिता बभूवुः ।

किन्तु खल्वयं ब्रह्माऽनुप्राप्त उताहो शक्रो देवानामिन्द्र
उताहो वैश्रमण उताहो सूर्यचन्द्रौ वा उताहो किञ्चिद्गिरि-
दैवतं वा नदीदेवतं वा ॥ ततस्तथागतः काषायाणि वस्त्राणि
प्रकटयति स्म ॥ ततस्ते आङ्गः ।

प्रव्रजितः खल्वयं काषायभृष्टो नास्माद्भयमस्तीति ते प्रा-
सादं प्रतिलब्धा अन्योन्यमेवमाङ्गः ।

प्रव्रजितः खल्वयं कालभोजी भविष्यति । अस्ति किञ्चिदा-
हारोऽस्ति मधुतर्पणमिच्छुलिख्यातकाः । ते मधुतर्पणमिच्छुलिख्या-
तकांश्चादाय येन तथागतस्तेनोपसङ्ग्रामदुपसङ्ग्रम्य तथागतस्य

पादौ शिरोभिर्वन्दित्वा त्रिःप्रदक्षिणीकृत्यैकान्ते तस्युः । एकान्ते स्थितास्ते तथागतमेवमाहुः ।

प्रतिगृह्णातु भगवन्निदं पिण्डपात्रमस्माकमनुकम्पामुपादाय ।

अथ खलु भिक्षवस्तथागतस्यैतद्भूत् । साधु खल्विदं स्याद्यदहं हस्ताभ्यां प्रति गृह्णीयाम् । कस्मिन् खलु पूर्वकैस्तथागतैः सम्यक्सम्बुद्धैः प्रतिगृहीतम् । पात्रेणेत्यज्ञासीत् ।

इति हि भिक्षवस्तथागतस्य भोजनकाल इति विदित्वा तत्क्षणमेव चतसृभ्यो दिग्भ्यश्चत्वारो महागजा आगत्य चत्वारि मौवर्षानि पात्राण्यादाय तथागतस्योपनामयन्ति स्म । प्रतिगृह्णातु भगवन्निमानि मौवर्षानि चत्वारि पात्राण्यस्माकमनुकम्पामुपादाय । तानि च श्रमणाप्रतिरूपाणीति कृत्वा तथागता न प्रतिगृह्णाति स्म । एवं चत्वारि रूष्यमयानि वैदूर्यमयानि स्फटिकमयानि सुशालगर्भमयानि अस्मगर्भमयानि ॥ ततश्चत्वारि सर्व्वरत्नमयानि पात्राणि गृहीत्वा तथागतस्योपनामयन्ति । न श्रमणस्य सारूष्यानीतिकृत्वा तथागता न प्रतिगृह्णाति स्म ।

अथ खलु भिक्षवस्तथागतस्य पुनरेतद्भूत् । एतन्नं कतमद्विधैः पात्रैः पौर्वकैस्तथागतैरर्हद्भिः सम्यक्सम्बुद्धैः प्रतिगृहीतम् । शैलपात्रैरित्यज्ञासीत् । एवं चित्त उत्पन्नन्तथागतस्य ।

अथ खलु वैश्रवणो महाराजस्तदन्यांस्तीक्ष्णहाराजानामन्वयते स्म । इमानि खलु पुनर्मार्षाश्चत्वारि शैलपात्राणि नील-

कायिकैर्देवपुत्रैरस्मभ्यं दत्तानि । तत्रास्माकमेतदभूदेष वयं
परिभोजयाम इति ॥ ततो वैरोचनो नाम 'नीलकायिको
देवपुत्रः सोऽस्मानेवमाह ।

मा एष भोक्ष्यथ भो जनेषु
धारेति मोचेति समतीते भविता जिनः ।
शाक्यमुन्निरिति नाम्ना
तस्येति पात्राण्युपनामयेथा (१) ॥
अयं स कालः समयश्च मार्घा
उपनामितुं शाक्यमुनेह भाजनम् (२) ।
सङ्गीतित्वर्यस्वरनादितेन
दास्यामि पात्राणि विधाय पूजाम् ॥
स भोजनं धर्माभयं ह्यभेद्य-
मिमे च शैलामयमभेद्य भाजनाः ।
प्रतिग्रहीतुं क्षमते न चान्यः
प्रतिग्रहार्थाय व्रजाम हन्त (३) ॥

अथ खलु चत्वारो महाराजाः स्वस्वजनपार्श्व्याः पुष्पधूप-
माल्यगन्धविलेपनद्वयताडावचरसङ्गीतिसम्प्रभणितेन स्वैः स्वैः

१ "मा एष" न एष इत्यर्थः । "भोक्ष्यथ" भाक्ष्यति । "भोजनेषु" भो जनेषु,
भोजनकर्मसु इत्यर्थः । "धारेति मोचेति" धारयति मोचयति, धारयितुं मोचयि-
तुञ्च समर्थोऽयमिति भावः । "तस्येति" तस्येतानि । "उपनामयेथा" उपनामयत ।

२ "उपनामितुं शाक्यमुनेह" उपनामयितुं शाक्यमुनये इह ।

३ "इमे च शैलामयमभेद्य भाजनाः" इमानि च शैलमयानि अभेद्यानि भाज-
नानि । "व्रजाम हन्त" व्रजामो हन्त ।

पाणिभिस्तानि पात्राणि परिगृह्य येन तथागतस्तेनोपसङ्गामन्नुपसङ्गम्य*तथागतस्य पूजां कृत्वा तानि पात्राणि दिव्यकुसुमपरिपूर्णानि तथागतायोपनामयन्ति स्म ।

अथ खलु भिन्नवस्तथागतस्यैतदभूत् । अतो खलु पुनश्चत्वारो महाराजाः आङ्गाः प्रसन्ना मम चत्वारि शैलपात्राण्युपनामयन्ति स्म । न च मे चत्वारि शैलपात्राणि कल्पन्ते ।* अथैकस्य प्रतिग्रह्मिष्यामि त्रयाणां वैमनस्यात् । यन्वहमिमानि चत्वारि पात्राणि प्रतिगृह्यैकपात्रमधिष्ठेयम् ।

अथ खलु भिन्नवस्तथागतो दक्षिणपाणिं प्रसार्य वैश्रवणं महाराजं गाथयाऽध्यभाषत ।

उपनामयस्व सुगतस्य भाजनं
त्वं भेष्यसे (१) भाजनमग्रयाने ।
अस्मद्विधेभ्यो हि प्रदाय भाजनं
सृतिर्मतिश्चैव न जातु हीयते ॥

अथ खलु भिन्नवस्तथागतो वैश्रवणस्यान्तिकान्तत्पात्रं प्रतिगृह्णीते स्म अनुकम्पामुपादाय । प्रतिगृह्य च धृतराष्ट्रं महाराजं गाथयाऽध्यभाषत ।

यो भाजनं देति तथागतस्य
न तस्य जातु सृति प्रज्ञा हीयते ।
अतिनाम्य कालञ्च सुखं सुखेन

१ "सुगतस्य" सुगतायेत्यर्थः । "भेष्यसे" भविष्यसि ।

यावत्पदं बुध्यति शीतिभावम् (१) ॥

अथ खलु भिचवस्तथागतो धृतराष्ट्रस्य महाराजस्यान्तिकान्त-
त्पात्रं प्रतिगृह्णाति स्म अनुकम्पामुपादाय । प्रतिगृह्य च विरू-
ढकं महाराजं गाययाऽध्यभाषत ।

ददामि यस्त्वं परिशुद्धभाजनं
विशुद्धचित्ताय तथागताय ।
भविष्यसि त्वं लघु शुद्धचित्तः
प्रशंसितो देवमनुष्यलोके ॥

अथ खलु भिचवस्तथागतो विरूढकस्य महाजस्यान्तिकान्त-
त्पात्रं प्रतिगृह्णाति स्म अनुकम्पामुपादाय । प्रतिगृह्य च विरू-
पात्रं महाराजं गाययाऽध्यभाषत ।

अच्छिद्रशीलस्य तथागतस्य
अच्छिद्रवृत्तस्य अच्छिद्रभाजनम् ।
अच्छिद्रचित्तः प्रददामि अद्भुया
अच्छिद्र ते भेष्यति पुण्यदक्षिणा (२) ॥

प्रतिगृह्णाति स्म भिचवस्तथागतो विरूपाक्षस्य महाराजस्या-
न्तिकान्तत्पात्रमनुकम्पामुपादाय । प्रतिगृह्य चैकपात्रमधिति-
ष्ठति स्म अधिमुक्तिबलेन ! तस्याञ्च विलायःमिदमुदानमुदान-
यति स्म ।

१ “देति तथागतस्य” ददाति तथागताय । “स्मृतिं प्रज्ञा” स्मृतिः प्रज्ञा । “अति-
नाम्य” अभिनाम्येति वा पाठः ।

२ “अच्छिद्र” अच्छिद्रा । “भेष्यति” भविष्यति ।

दत्तानि पात्राणि पुराभवे मया
फलपूरिता प्रेमणीयाश्च कृत्वा ।
तेनेमि पात्राश्चतुरः सुसंस्थिता
ददन्ति देवाश्चतुरो महर्द्धिकाः (१) ॥

तत्रेदमुच्यते ।

स सप्तरात्रं वरबोधिवृत्तं सम्प्रैक्ष्य धीरः परमार्थदर्शी ।
षड्भिः प्रकारैः प्रविकल्प्य चोर्व्वीमभ्युत्थितः सिंहगतिर्नृसिंहः ॥
समन्तनागेन्द्रविलम्बगामी क्रमेण तारायणमूलमेत्य ।
उपाविशन्मेरुवदप्रकल्प्यो ध्यानं समाधिञ्च मुनिः प्रदधौ ॥
तस्मिंश्च काले त्रपुषश्च भक्तिको भ्रातृद्वयं बणिजगणेन मर्द्धम् ।
शकटानि ते पञ्च धनेन पूर्णाः समुष्पितशालवने प्रविष्टाः (२) ॥
महर्षितेजेन च अक्षमात्रं चक्राणि भूमौ विविष्टुः क्षणेन ।
तां तादृशीं प्रेक्ष्य च ते अवस्थां महद्भयं बणिजगणस्य जातम् (३) ॥
ते खड्गहस्ताः शरशक्तिपाणयो वने मृगं वा मृगयन् क एष ।
वीचन्त (४) शारदचन्द्रवक्त्रं जिनं सहस्रांशुमिवाभ्रमुक्तम् ॥
अहीनकोपा अपनीतदर्पाः प्रणम्य मूर्द्ध्ना विमृष्टुः क एष ।

१ “फलपूरिता प्रेमणीयाश्च” फलपरितानि प्रेमणीयानि । “तेनेमि पात्राश्चतुरः सुसंस्थिता ददन्ति” तेनेमानि पात्राणि चत्वारि सुसंस्थितानि ददन्ति स्म । “चतुरो महर्द्धिकाः” चत्वारि महर्द्धिकानि ।

२ “बणिजगणेन” बणिगणनेन । “शकटानि ते” शकटांस्तानादाय । “पूर्णाः” पूर्णान् । “प्रविष्टाः” प्रविष्टम् ।

३ “महर्षितेजेन” महर्षितेजसा । “ते अवस्थां” तदवस्थामित्यर्थः । “बणिजगणस्य” बणिगणस्य ।

४ “ते” त्रपुषभक्तिकादय इत्यर्थः । “वीचन्त” अवाचन् ।

नभस्तलाद्देवत वाच भाषते (१) बुद्धोद्भयं लोकहितार्थकारी ॥
 रात्रिन्दिवा सप्त न चान्नपानमनेन भुक्तं कर्णुणात्मकेन ।
 यदिच्छथा आत्मनः क्लेशशान्तिं भोजेयिमं भावितकायचित्तम् (२) ॥
 शब्दश्च ते तं मधुरं निशम्य वन्दित्वा (३) कृत्वा च जिनं प्रदक्षिणम् ।
 प्रीतास्तस्ते महितैः महायैः जिनस्य पिण्डाय मतिं प्रप कुः ॥

तेन खलु पुनर्भिक्षः समयेन त्रपुषभल्लिकानां बणिजां प्र-
 त्यन्तकदंटे गायथं प्रतिवसति स्म ।

अथ ता गावस्तस्मिन् काले तस्मिन् समये सर्पिमण्डप्रदु-
 ग्धा अभूवन् । अथगोपालास्तं सर्पिमण्डमादाय येन त्रपुषभ-
 ल्लिकै बणिजै तेनोपसङ्गामदुपसङ्गम्यैनां प्रकृतिमारोचयन्ति स्म ।
 यत् खलु यूथं भट्टा जानीयास्त सर्वास्ता गावः सर्पिमण्ड-
 प्रदुग्धास्तत्किमेतत्प्रशस्तमाहोस्त्रिनेति ।

तत्र लोलुपजात्या ब्राह्मणा एवमाहुः । अभङ्गल्यमेतद्ब्राह्म-
 णानां महायज्ञो यष्टव्यमिति ।

तेन खलु पुनर्भिक्षः समयेन त्रपुषभल्लिकानां बणिजां
 शिखण्डी नाम ब्राह्मणः पूर्वजातीशालोहितो ब्रह्मलोके प्रत्या-
 जातोऽभूत् । स ब्राह्मणरूपमभिनिर्माय तान् बणिजो गाथा-
 भिरथ भाषत ।

गुण्णाकं प्रणिधिः पूर्वं बोधिप्राप्तस्तथागतः ।

१ 'विमृशः' अविमृशः । विमृष्ट इति वाऽत्र पाठः । "देवत वाच भाषते"
 देवता तत्र भाषते ।

२ "यदिच्छथा" यदीच्छ । "भोजेयिमं" भोजयतेमं ।

३ "वन्दित्वा" वन्दित्वा ।

अस्माकं भोजनं भुक्त्वा धर्माचक्रं प्रवर्त्तयेत् ॥
 स दैव प्रणिधिः पूर्णा बोधिप्राप्तस्तथागतः ।
 आहारमुपनामयत भुक्त्वा च धर्माचक्रं प्रवर्त्तयेत् ॥
 सुमङ्गलं सुनचत्रं गवाञ्च सर्पिर्दोहनम् ।
 गुणकर्मणस्तस्यैषोऽनुभावो महर्षिणः (१) ॥
 एवं सञ्ज्ञेद्य बणिजः शिखण्डी भवनङ्गतः ।
 उदयमनसः सर्व्वे बभ्रुवस्तपुषाङ्गयाः ॥

चीरं यदासीच्च हि गोमहस्नादशेषतस्तं समुदानयित्वा ।
 अयञ्च तस्मात्परिगृह्य आजः साधेसु ते भोजन गौरवेण (२) ॥
 शतं सहस्रैकपलस्य मूल्यं या रत्नपात्री अभूच्चन्दनमिश्रिणिका ।
 चौचांसुधैतां विमलाञ्च कृत्वा समतीर्थिकां पूरिषु भोजनेन (३) ॥
 मधुं गृहीत्वा तथ रत्नपात्री तारायणीमूलमुपेत्य शास्तुः ।
 प्रतिगृह्ण भक्ते अनुगृह्ण चास्मादिदं प्रणीतं प्रतिभुङ्क्ते भोजनम् (४) ॥
 अनुकर्मार्थाय उभयोश्च भ्रातॄणां पूर्व्वाशयं ज्ञात्व च बोधि प्रस्थिता ।
 प्रतिगृह्णित्वा परिभक्तिं शास्ता भुक्त्वा क्षिपी पात्रि नभस्तलेऽस्मिं (५) ॥

१ “सर्पिर्दोहनम्” सर्पिर्दोहनम् । स्वस्तिदोहनमिति वाच पाठः । “महर्षिणः” महर्षेः ।

२ “साधेसु ते” साधयिषवस्ते । “भोजन” भोजनं ।

३ “चन्दनमिश्रिणिका” चन्दनमिश्रिता । “चौचांसुधैतां” उष्याम्युधैतामिति योग्यम् । “पूरिषु” अपूरयन् ।

४ “मधुं” मधु । “तथ रत्नपात्री” तथा रत्नपात्री । “प्रतिगृह्ण भक्ते” प्रतिगृह्ण भक्ते । “अनुगृह्ण चास्मादिदं” अनुगृह्ण चास्मानिदं ।

५ “भ्रातॄणां” भ्रातॄणां । “ज्ञात्व च बोधि प्रस्थिता” ज्ञात्वा च बोधिः प्रस्थितः । “प्रतिगृह्णित्वा परिभक्तिं” प्रतिगृह्ण परिभुङ्क्ते । “क्षिपी पात्रि नभस्तलेऽस्मिं” क्षिपत् पात्री नभस्तले इत्यर्थः ।

सुब्रह्मनामा च हि देवराजो जयाहयस्तां वररत्नपात्रीम् ।
अधुनाप्यसौ तां खलु ब्रह्मलोके सम्पूजयत्यन्यसुरैः सहायैः (१) ॥

अथ खलु तथागतस्तस्यां विलायां त्रपुषभस्त्रिकानां वणिजा-
मिमां संहर्षणामकार्षीत् ।

दिशां स्वस्तिकरं दिव्यं माङ्गल्यं चार्थमाधकम् ।

अर्था वः सस्रताः सर्वे भवत्वाशु प्रदक्षिणाः ॥

श्रीर्वोऽस्तु दक्षिणे हस्ते श्रीर्वो वामे प्रतिष्ठिता ।

श्रीर्वोऽस्तु सर्वरोगेषु मालेव शिरसि स्थिता ॥

धनैषिणां प्रयातानां वणिजां वै दिशोदशः ।

उत्पद्यन्तां महालाभास्ते च सन्तु सुखादयाः ॥

कार्येण केनचिद्येन गच्छथा पूर्विकां दिशम् ।

नक्षत्राणि वः पालयन्तु ये तस्यां दिशि संस्थिताः (२) ॥

हस्तिका रोहिणी चैव मृग आर्द्रा पुनर्वसुः ।

पुष्यश्चैव तथाऽश्लेषा इत्येषां पूर्विका दिशा (३) ॥

इत्येते सप्त नक्षत्रा लोकपाला यशस्विनः ।

अधिष्ठिताः पूर्वभागे देवा रक्षन्तु सर्वतः (४) ॥

तेषाञ्चाधिपती राजा धृतराष्ट्रेति विश्रुतः ।

स सर्व्वगन्धर्वपतिः सूर्येण सह रक्षतु ॥

पुत्रापि तस्य बहव एकनामा विचक्षणाः ।

१ "जयाहयस्तां" जयाह तां । "अन्यसुरैः सहायैः" अन्यसुरैः सहित इत्यर्थः ।
२ "गच्छथा" गच्छतो युष्मानित्यर्थः । "पूर्विकां" पूर्वां । "ये तस्यां" यानि
तस्यां । "संस्थिताः" संस्थितानि ।

३ "पूर्विका दिशा" पूर्वा दिक् ।

४ "इत्येते सप्त नक्षत्रा" इत्येतानि सप्त नक्षत्राणि ।

अशीति दश चैकस्य इन्द्रनामा महाबलाः (१) ॥
 तेऽपि व अधिपालेन्तु (२) आरोग्येण शिवेन च ।
 पूर्वस्मिन्वै दिशोभागे अष्टौ देवकुमारिकाः ॥
 जयन्ती विजयन्ती च सिद्धार्था अपराजिता ।
 नन्दोत्तरा नन्दिसेना नन्दिनी नन्दवर्द्धनी ॥
 तापि व अधिपालेन्तु आरोग्येण शिवेन च ।
 पूर्वस्मिन्वै दिशो भागे चापलं नाम चेटिका (३) ॥
 अवुसं जिनेभि ज्ञातमर्हन्तेभिश्च ताथिभिः ।
 साऽपि व अधिपालेन्तु आरोग्येण शिवेन च (४) ॥
 क्षेमाश्च वो दिशः सन्तु मा च वः पापमागमत् ।
 लब्धाश्चार्था निवर्त्तध्वं सर्वदेवेभि रचिताः (५) ॥
 येन केनचित्कृत्येन गच्छया दक्षिणां दिशं ।
 नक्षत्राणि वः पालेन्तु ये तां दिशमधिष्ठिताः (६) ॥
 मघा च द्वौ च फाल्गुण्यौ हस्ता चित्रा च पञ्चमी ।
 स्वातिश्चैव विशाखा च एतेषां दक्षिणा दिशः (७) ॥

१ "पुत्रापि" पुत्रा अपि । "एकनामा" एकनामानः । "अशीति दश" अशीति-
 दश । "इन्द्रनामा" इन्द्रनामानः ।

२ "व अधिपालेन्तु" वोऽधिपालयन्तु ।

३ "तापि व अधिपालेन्तु" ता अपि वोऽधिपालयन्तु । "चापलं नाम" चापला
 नाम ।

४ "अवुसं जिनेभि ज्ञातमर्हन्तेभिश्च ताथिभिः" आबुद्धा जिनेर्ज्ञाता अर्हद्विय
 स्थाथिभिः इति छानुमोयते । "अधिपालेन्तु" अधिपालयन्तु ।

५ "लब्धाश्चार्थाः" लब्धाश्चाश्च । "सर्वदेवेभि" सर्वदेवैः ।

६ "गच्छया" गच्छेत । "पालेन्तु ये" पालयन्तु यानि तानि । "दिशमधिष्ठि-
 ताः" दिशमधिष्ठितानि ।

७ "दक्षिणा दिशः" दक्षिणा दिक् ।

इत्येते सप्त नक्षत्रा (१) लोकपाला यशस्विनः ।
 आदिष्टा दक्षिणे भागे ते वा रक्षन्तु सर्व्वतः ॥
 तेषाञ्चाधिपती राजा विरूढक इति स्मृतः ।
 सर्व्वकुम्भाण्डाधिपतिर्यमेन सह रक्षतु ॥
 पुत्रापि तस्य वहव एकनामा विचक्षणाः ।
 अर्शातिर्दश चैकश्च इन्द्रनामा महाबलाः (२) ॥
 तेऽपि च अधिपालेन्तु (३) आरोग्येण शिवेन च ।
 दक्षिणस्या दिशो भागे अष्टौ देवकुमारिकाः ॥
 श्रियामती यशमती यशःप्राप्ता यशोधरा ।
 सुउत्थिता सुप्रथमा सुप्रबुद्धा सुखावहा ॥
 तापि व अधिपालेन्तु आरोग्येण शिवेन च ।
 दक्षिणस्या दिशो भागे पद्मनामेन चेटिका (४) ॥
 नित्यं ज्वलति तेजेन नित्यं सर्व्वं प्रकासितं ।
 साऽपि व अधिपालेन्तु आरोग्येण शिवेन च (५) ॥
 चेमाश्च वा दिशः सन्तु मा त्र वः पापमागमत् ।
 लब्धार्थाश्च निवर्त्तध्वं सर्व्वदेवेभि रक्षिताः (६) ॥
 येन केनचित्कृत्येन गच्छेथा पश्चिमां दिशम् ।

१ "इत्येते सप्त नक्षत्रा" इत्येतानि सप्त नक्षत्राणि ।

२ "पुत्रापि" पुत्रा अपि । "एकनामा" एकनामानः ।

३ "अधिपालेन्तु" अधिपालयन्तु ।

४ "तापि व अधिपालेन्तु" ता अपि वाऽधिपालयन्तु ! "पद्मनामेन" पद्मनाम्नी ।

५ "ज्वलति तेजेन" ज्वलति तेजसा । "प्रकासितं" प्रकाशयति इत्यर्थः । "व अधिपालेन्तु" वाऽधिपालयन्तु ।

६ "पापमागमत्" पापमागच्छेदित्यर्थः । "सर्व्वदेवभि" सर्व्वदेवैः ।

नक्षत्राणि वः फालेन्तुं ये तां दिग्भ्रमधिष्ठिताः (१) ॥
 अनुराधा च ज्येष्ठा च मूला च दृढवीर्यता ।
 द्वावाषाढेऽभिजिच्च श्रवणा भवति सप्तमा (२) ॥
 इत्येते सप्त नक्षत्रा लोकापाला यशस्विनः ।
 आदिष्टाः पश्चिमे भागे ते वा रक्षन्तु सर्व्वदा (३) ॥
 तेषां चाधिपती राजा विरूपाक्ष इति स्मृतः ।
 स सर्व्वनागाधिपतिर्वरुणेन सह रक्षतु ॥
 पुत्रापि बहवस्तस्य एकनामा विचक्षणाः ।
 अशोतिर्दश चैकश्च इन्द्रनामा महाबलाः (४) ॥
 तेऽपि व अधिपालेन्तु (५) आरोग्येण शिवेन च ।
 पश्चिमेऽस्मिन्दिशो भागे अष्टौ देवकुमारिकाः ॥
 अलम्बुषा मिश्रकेशी पुण्डरीका तथाऽरुणा ।
 एकादशा नवनामिका शीता कृष्णा च द्रौपदी ॥
 तापि व अधिपालेन्तु आरोग्येण शिवेन च ।
 पश्चिमेऽस्मिन्दिशो भागे अष्टमो नाम (६) पर्वतः ॥
 प्रतिष्ठा चन्द्रसूर्याणामिष्टमर्थं ददातु वः ।

१ "गच्छेया" गच्छेत । "पालेन्तु ये" फालयन्तु यानि । "दिग्भ्रमधिष्ठिताः" दिग्भ्रमधिष्ठितानि ।

२ "भवति सप्तमा" भवति सप्तमी ।

३ "इत्येते सप्त नक्षत्रा" इत्येतानि सप्त नक्षत्राणि ।

४ "पुत्रापि" पुत्रा अपि । "एकनामा" एकनामानः । "इन्द्रनामा" इन्द्रनामानः ।

५ "व अधिपालेन्तु" वाऽधिपालयन्तु ।

६ "तापि व अधिपालेन्तु" ता अपि वाऽधिपालयन्तु । "अष्टमो नाम" अष्टमो नाम इति वा पाठः ।

सोऽपि व अधिपालेन्तु (१) आरोग्येण शिवम् च ॥
 क्षेमाश्च वो दिशः सन्तु मा च वः पापमागमन् ।
 लभ्यार्थाश्च निवर्त्तध्वं सर्वदेवेभि रक्षिताः (२) ॥
 येन केनचित्कृत्येन गच्छथा उत्तरान्दिशम् ।
 नक्षत्राणि वः पालेन्तु ये तान्दिशमधिष्ठिताः (३) ॥
 धनिष्ठा शतभिषा चैव द्वौ च भाद्रपदे तथा ।
 रेवती अश्विनी चैव भरणी भवति सप्तमी ॥
 इत्येते सप्तनक्षत्रा (४) लोकपाला यशस्विनः ।
 उद्दिष्टा उत्तरे भागे ते वो रक्षन्तु सर्वदा ॥
 तेषाञ्चाधिपती राजा कुबेरो नरवाहनः ।
 सर्वयज्ञाणामधिपतिर्मणिभद्रेण सह रक्षतु ॥
 पुत्रापि तस्य बहव एकनामा विचक्षणाः ।
 अशीतिर्दश चैकश्च इन्द्रनामा महाबलाः (५) ॥
 तेऽपि व अधिपालेन्तु (६) आरोग्येण शिवेन च ।
 उत्तरस्त्रिन्दिशो भागे अष्टौ देवकुमारिकाः ॥

१ "सोऽपि" अष्टाङ्गपर्वतोऽपि इत्यर्थः । "व अधिपालेन्तु" वोऽधिपालयन्तु ।

२ "पापमागमन्" पापमागच्छन्तु । एवं पूर्वापरैऽपि सर्वत्र बोध्यम् । "सर्वदेवेभि" सर्वदेवैः ।

३ "गच्छथा" गच्छन्तु । "पालेन्तु ये तान्दिशमधिष्ठिताः" पालयन्तु यानि तान्दिशमधिष्ठितानि ।

४ "इत्येते सप्त नक्षत्रा" इत्येतानि सप्त नक्षत्राणि ।

५ "पुत्रापि" पुत्रा अपि । "एकनामा" एकनामानः । "इन्द्रनामा" इन्द्रनामानः ।

६ "व अधिपालेन्तु" वोऽधिपालयन्तु ।

इत्यादेवी सुरादेवी षुंध्यो. पद्मावती तथा ।
उपस्थिता महाराजा आशा अद्वा हिरी शिरी (१) ॥
तापि व अधिपालेन्तु (२) आरोग्येण शिवेन च ।
उत्तरस्मिन्दिशो भागे पर्वतो गन्धमादनः ॥
आवासो यत्तभृतानां चित्रकूटः सुदर्शनः ।
तेऽपि व अधिपालेन्तु (३) आरोग्येण शिवेन च ॥
क्षेमास्य वो दिशः सन्तु मा च वः पापमागमत् ।
सन्धार्थास्य निवर्त्तध्वं सर्वदेवेभि रक्षिताः (४) ॥
अष्टाविंशति नक्षत्राः (५) सप्त सप्त चतुर्दिशम् ।
द्वात्रिंशद्देवकन्यास्य अष्टावष्टौ चतुर्दिशम् ॥
अष्टौ अमणास्याष्टौ ब्राह्मणा अष्टौ जानपदेषु नैगमाः ।
अष्टौ देवाः सेन्द्रकास्ते वो रक्षन्तु सर्वतः ॥
स्वस्तिवो गच्छतां भोन्तु स्वस्ति भोन्तु निवर्त्तताम् ।
स्वस्ति वोऽस्तु तथैव ज्ञाति स्वस्ति पश्यन्तु ज्ञातयः (६) ॥
सेन्द्रा यत्रा महाराजा अर्हन्तमनुकम्पिताः (७) ।
सर्वत्र स्वस्ति गच्छध्वं प्राप्नध्वममृतं शिवम् ॥

- १ “हिरी शिरी” श्लोः श्रीः ।
२ “तापि व अधिपालेन्तु” ता अपि वोऽधिपालयन्तु ।
३ “तेऽपि व अधिपालेन्तु” सोऽपि वोऽधिपालयन्तु ।
४ “पापमागमत्” पापमागच्छत । “सर्वदेवेभि” सर्वदेवैः ।
५ “अष्टाविंशति नक्षत्राः” अष्टाविंशतिर्नक्षत्राणि ।
६ “भोन्तु” भवतु । “भोन्तु” भवतु । “ज्ञाति” ज्ञातः । “स्वस्ति वास्तु तथैव ज्ञातिः”
इत्यत्र स्वस्ति पश्यत वै ज्ञाति इति वा पाठः ।
७ “अर्हन्तमनुकम्पिताः” अर्हन्तोऽप्यनुकम्पितारः । भवन्तु इति शेषः ।

अंरक्षिता ब्राह्मणा वा शिवेन °
 विमुक्तचित्तैश्च अनाश्रवैश्च ।
 मार्गैश्च यज्ञैश्च सदाऽनुकम्पिताः
 पालेथ आयुः शरदां शतं समा (१) ॥
 प्रदक्षिणं दक्षिणलोकनाथ-
 स्तेषां दिशत्वेष प्रतिमं विनायकः ।
 अनेन यूयं कुशलेन कर्मणा
 मधुसम्भवा नाम जिना भविष्यथ ॥
 प्रथमादिदं लोक विनायकस्य
 असङ्गतो व्याकरणं जिनस्य ।
 पश्चादनन्ता बह्वबोधिसत्त्वा
 ये व्याकृता बोधये नो विवर्त्याः (२) ॥
 श्रुत्वा इमं व्याकरणं जिनस्य
 उदग्रचित्ता परमाथ प्रीत्या (३) ।
 तौ भ्रातरौ साङ्गं सहायकैस्तौ
 बुद्धश्च धर्मश्च शरणं प्रसन्ना इति ॥

इति श्रीललितविस्तरे त्रपुषभल्लिकपरिवर्त्तो नाम चतु-
 विंशतितमः ॥ २४ ॥

१ “पालेथ” पालयन्तु ।

२ “प्रथमादिदं लोक” प्रथममयं लोको । “असङ्गतो” सुसङ्गतमित्युचितम् ।

३ “इमं” इदं । “उदग्रचित्ता परमाथ” उदग्रचित्तौ परमया ।

पञ्चविंशोऽध्यायप्रारम्भः ।

इति हि भिन्नवस्तुथागतस्य तारायणमूले विहरतः प्रथ-
माभिसम्बुद्धस्यैकस्य रक्षोगतस्य प्रतिमंलीनस्य लोकानुवर्तिनां
प्रत्येतदभवत् । गम्भीरो वतायं मया धर्मोऽधिगतोऽभिसम्बुद्धः ।
शान्तः प्रशान्त उपशान्तः प्रणीतो दुर्दृशो दुरनुबोधोऽतर्को
वितर्कोऽचलो अलमार्यः पण्डितवेदनीयः । यदुत सर्वोपधि-
निसर्ग आवेदितो निवेदितः सर्ववेदितनिरोधः परमार्थोऽना-
लयः । शीतिभावोऽनादानोऽनुपादानो विज्ञप्तो विज्ञापनी-
योऽसंस्कृतः षड्विषयः समतिक्रान्तः अकल्पोऽविकल्पोऽनभि-
लायः । अरुतो घोषोऽनुदाहारः । अनिदर्शनोऽप्रतिघः सर्वो-
लम्बनसमतिक्रान्तः । समर्थो धर्मोपच्छेदः । शून्यतानुपलम्भ-
दृष्टानिरोधविरागनिरोधो निर्वाणम् । अहं चेदिमं परेभ्यो
धर्मं देशयेयं ते चेज्जानीयुः । स मे स्यात्कुपयो मिथ्याव्यायामः
क्षणधर्मदेशनता च । यन्वहमत्पोत्सुकस्त्रुष्णीम्भावेन विहरेयम् ॥

तस्याच्च घेलायामिमा गाथा अभाषत ।

गम्भीर शान्तो विरजः प्रभास्वरः प्राप्नो मि धर्मो ह्यमृतोऽसंस्कृतः ।
देशेय चाहं न परस्य जाने यन्नून दृष्णी पवने चरेयम् (१) ॥
अपगतगिरि वाह्यथो ह्यलिप्तो यथ गगणन्तथा स्वभावधर्मम् ।

१ "गम्भीर" गम्भीरः । "विरजः विरजाः । "प्राप्तो मि" प्राप्नो मया । "देशेय" देशमिमं, इमं धर्ममुपदेशयेयमिति वार्थः । "यन्नून तूष्णीं पवने" यन्नूनं तूष्णीं-सपवने । अत्र यन्नूनं तूष्णीं उपवसेयम् इति वा पाठः ।

चित्तमनं विचारविप्रमुक्तं परमआश्चर्यं परो विजाने (१) ॥
 न च पुनरयु शक्य अक्षरेभ्यः प्रविशतु अनर्थयोगविप्रवेशः ।
 पुरिमजिनकृताधिकारः सत्त्वास्ते इमु श्रुणित्वहि धर्म अद् धन्ति (२) ॥
 न च पुनरिह कश्चिदस्ति धर्मः सोऽपि न विद्यति यस्य नास्ति भावाः ।
 हेतुक्रियपरम्परा जानेत तस्य नभोतीह अस्तिनास्तिभावाः (३) ॥
 कल्पसतसहस्र अप्रमेया अज्ज चरितः पुरिमजिनशकासे ।
 न च मया प्रतिलब्ध एष चान्ती यत्र न आत्म न सत्त्व नैव जीवः (४) ॥
 यद् मय प्रतिलब्ध एष चान्ति मियति न चेह कश्चिज्जायते वा ।
 प्रकृति इमि निरात्म सर्व्वधर्मास्तद् मां व्याकरि बुद्धदीपनामा (५) ॥
 करुण मम अनन्त सर्व्वलोके परमनु चानर्थरतामहं प्रतीक्ष्य ।
 इयं पुनर्जनता प्रसन्न ब्रह्म तेन अधीस्य प्रवर्त्तयि चक्रम् (६) ॥

१ “वाङ्मयो ह्यलिप्ता यथ” वाङ्मयो ह्यलिप्तं यथा । “चित्तमनं” चित्तमनः ।
 “परम आश्चर्यं” परमाश्चर्यमिति । “विजाने” विजानाति ।

२ पुनरयु शक्य अक्षरेभ्यः” पुनरयं शक्योऽक्षरेभ्यः । “प्रविशतु अनर्थ-” प्रवे-
 शयितुमनर्थ- । “पुरिमजिन-” पूर्वजिन- । “इमु श्रुणित्व धर्म अद् धन्ति” इमं श्रुत्वा
 धर्मं अद् धति ।

३ “नास्ति” न सन्ति । “हेतुक्रियापरम्परा जानेत” हेतुक्रियापरम्परां जाना-
 ति । “न भोतीह” न भवन्तीह ।

४ “कल्पसतसहस्र अप्रमेया अज्ज चरितः” कल्पसतसहस्रपर्यन्तमप्रमेयमहं
 चरितवाग्नित्यर्थः । “पुरिमजिनशकासे” पूर्वजिनशकासात् । “प्रतिलब्ध एष चान्ती
 यत्र” प्रतिलब्धा एषा चान्तिर्यत्र । “न आत्म न सत्त्व नैव” नात्मा न सत्त्वा नैव ।

५ “यद् मय प्रतिलब्ध एष चान्ति” यदा मया प्रतिलब्धा एषा चान्तिः । “मि-
 यति” मियते । “प्रकृति इमि निरात्म” प्रकृतिरियं निरात्मनः अनात्मनो देहादेरित्य-
 र्थः । “तद् मां व्याकरि बुद्धदीपनामा” तदा मां व्याकरिष्यन्ति बुद्धदीपनामानम् ।

६ “करुण मम अनन्त” करुणा मम अनन्ता । “चानर्थरतामहं” चानर्थरत-
 महं । “इयं पुनर्जनता प्रसन्न” इयं पुनर्जनता प्रसन्ना । यद् पुनर्जनता प्रसन्न
 इति वाच पाठः । “ब्रह्म तेन अधीस्य प्रवर्त्तयि” ब्रह्मणि तेनाधिष्ठाय प्रवर्त्तयि-
 ष्यामि ।

एवञ्च अयुधर्मं याह्य मे स्यात्सं च मम ब्रह्म क्रमे निपत्य याचेत् ।
प्रवदंति विरजा विप्रणीतधर्मं सन्ति विजानक सत्त्वशारकाश्च(१) ॥

इति हि भिन्नवस्तुयागतस्तस्मिन् समये ऊर्णाकोशात् प्र-
भामुत्सृजति स्म । यथा प्रभया त्रिसाहस्रमहासाहस्रलोकधा-
तुर्महता सुवर्णवर्णावभासेन स्फुटेऽभूत् ॥

अथ खलु दशत्रिसाहस्रमहासाहस्राधिपतिः शिखी महा-
ब्रह्मा बुद्धानुभावेनैव तथागतस्य चेतमैव चेतःपरिवितर्कमाज्ञा-
यात्पोत्सुकतायै भगवतश्चित्तमभिनतं धर्मदेशनायामिति तस्यै-
तदभवत् । यन्वदमुपसङ्गम्य तथागतमध्येषयेयं धर्मचक्रप्रवर्त्त-
नतायै ॥

अथ खलु शिखी महाब्रह्मा तस्यां वेलायां तदन्यान् ब्रह्मा-
कायिकान्देवपुत्रानामन्वयते स्म । नश्यति वतायं मार्षा लोको
विनश्यति । यत्र हि नाम तथागतोऽनुत्तरां सम्यक्सम्बोधि-
मिसम्बुद्धान्पोत्सुकतायै चित्तमभिनामयति न च धर्मदेशना-
याम् । यन्नु वयमुपसङ्गम्य तथागतमर्हन्तं सम्यक्सम्बुद्धमध्ये-
स्थामहे धर्मचक्रप्रवर्त्तनाय ॥

अथ खलु भिन्नवः शिखी महाब्रह्माऽष्टषष्ट्या ब्राह्मणश्रंतस-
हस्रैः परिवृतः पुरस्कृतो येन तथागतस्तेनोपसङ्गामदुपसङ्गम्य
तथागतस्य पादौ शिरसाभिवन्द्य प्राञ्जलिस्तथागतमेतदवो-

१ “अयु धर्मं याह्य मे” अर्थं धर्मो याह्यो मे । “स च” तच्च । “क्रमे” पदे
इत्यर्थः । “प्रवदंति विरजा” प्रवदन्ति विरजस्तं । “विजानक सत्त्वशारकाश्च”
विज्ञानवक्त्रः सत्त्वाशारकाश्च ।

चत् । नश्यति वतायं भगवन् लोकः प्रणश्यति वतायं भगवन् लोकः । यत्र हि नाम तथागतोऽनुत्तरां सम्यक्सम्बोधिमाभिसम्बुध्याऽन्तोत्सुकतायै चित्तमभिनामयति न धर्मदेशनायाम् । तस्माद् देशयतु भगवन् देशयतु सुगत धर्मम् । सन्ति सत्त्वाः स्वाकाराः सुविज्ञापकाः शक्ता भव्याः प्रतिबला भगवता भाषितस्वार्थमाज्ञातुम् ॥ तस्यां वेलायामिमा गाथा अभिषत ।

समुदानिय ज्ञानमहाप्रमण्डलं विस्तृत्य रश्मिन्दशदिक्षु चैव ।
तदन्यज्ञानासु नृपद्मबोधका उपेक्षकस्तिष्ठसि वादिभास्करः (१) ॥
निमन्त्रयित्वाऽऽर्यधनेन सत्त्वानाश्रासयित्वा बद्धप्राणिकोद्यः ।
न युक्तमेतत्तव लोकबन्धो यं तुष्णिभावेन उपेक्षमे जगत् (२) ॥
पराहनखोत्तमधर्मदुन्दुभिं सहधर्मशङ्खञ्च प्रपूरयाशु ।
उच्छ्रेपयखोत्तमधर्मयूपं प्रज्वालयस्व महधर्मदीपम् (३) ॥
प्रवर्ष वै धर्मजलं प्रधानं प्रतारयेमां भवसागरस्थाम् ।
प्रमोचयेमां महव्याधिक्रिष्टां क्लेशाग्निप्रे प्रशमं कुरुष्व (४) ॥
निदर्शय त्वं खलु शान्तिमार्गं क्षेमं शिवं निर्जरतामशोकम् ।
निर्वाणमार्गागमनादनाथे विपद्यस्थिते नाथ कृपां कुरुष्व ॥
विमोक्षद्वाराणि अपावृणुष्व प्रचक्ष तं धर्मनयं ह्यकोप्यम् ।

१ "समुदानिय ज्ञानमहाप्रमण्डलं" समुदानोय महाज्ञानाप्रमण्डलमित्यर्थः ।
"तदन्यज्ञानासु नृपद्मबोधका" तदन्यज्ञानेषु नृपद्मबोधक ।

२ "बद्धप्राणिकोद्यः" बद्धप्राणिकोटीः । "यं तुष्णिभावेन" यत्तुष्णीभावेन ।

३ "पराहनख" पराहन । "उच्छ्रेपयस्व" उच्छ्रेपय । "प्रज्वालयस्व महधर्म-
दीपम्" प्रज्वालय महधर्मदीपम् ।

४ "प्रतारयेमां भवसागरस्थां प्रमोचयेमां महव्याधिक्रिष्टां" प्रतारयेमान् भव-
सागरस्थान् प्रमोचयेमान्महाव्याधिक्रिष्टान् । "क्लेशाग्निप्रे" क्लेशाग्निप्रेतानामित्यर्थः ।

जात्यन्धभूतस्य जनस्य नाथ त्वमुत्तमं शोधय धर्माचतुः ॥
 न ब्रह्मलोकं न च देवलोकं न यत्तगन्धर्व्वमनुय्यलोके ।
 लोकस्य जातिजरापनेता नान्योऽस्ति त्वत्तो हि मनुय्यचन्द्र ॥
 अध्येषकोऽहं तव धर्माज्जा अन्धावदाहृत न सर्वदेवान् ।
 अनेन पुंशेन अहंपि क्षिप्रं प्रवर्त्तयेयं वरधर्माचक्रम् (१) ॥

अधिवासयति स्म भिन्नवस्तथागतः शिखिनो ब्रह्मणस्त्वृष्णी-
 भावेन सदेवमानुषासुरस्य लोकस्थानुग्रहार्थमनुकम्पामुपादाय ॥

अथ खलु शिखी महाब्रह्मा तथागतस्य त्वृष्णीभावेनाधि-
 वासनां विदित्वा दिव्यैश्चन्दनचूर्णैरगुरुचूर्णैश्च तथागतमभ्यव-
 कीर्य्य प्रीतिप्रामोद्यजातस्तत्रैवान्तरधात् ।

अथ खलु भिन्नवस्तथागतस्य धर्मालोकस्यादरोत्पादनार्थं
 शिखिनश्च महाब्रह्मणः पुनः पुनस्तथागताध्येषणया कुशलमू-
 लविवृद्ध्यर्थं धर्मस्य चातिगम्भीरोदारतामुपादाय पुनरप्येकस्य
 रजोगतस्य प्रतिसंलीनस्यायमेवंरूपस्येतावितर्कोऽभूत् । गम्भीरः
 खल्वयं मया धर्माऽभिसम्बुद्धः सूक्ष्मो निपुणो दुरनुबाधः अ-
 तर्को तर्कावचरः पण्डितविज्ञो वेदनीयः सर्वलोकविप्रत्यनी-
 यको दुर्दशः सर्वोपधिनिःसर्गः सर्वसंस्कारोपसमः सर्वतमोप-
 ष्केदः (२) गहन्यतानुपलम्भः त्वृष्णाक्षयो विरागो निरोधो नि-
 र्व्वाणम् । अहञ्चेदिदं धर्मं देशयेयं परे च मे न विभावयेद्यः ।

१ "अन्धावदाहृत" अन्धवन्न कुरु इत्यर्थः । "अहंपि" अहमपि ।

२ "सर्वतमोपष्केदः" सततमप्यपष्केदः ।

सा मे परमा विहेठा (१) भवेत् । यन्वहमस्योत्सुकविहारेणैव
विहरेयम् ॥

अथ खलु भिचवः शिखी महाब्रह्मा बुद्धानुभावेन पुनरपि
तथागतस्येदमेवंरूपं चेतःपरिवितर्कमाज्ञाय येन शक्रो देवाना-
मिन्द्रस्तेनोपसङ्गामदुपसङ्गम्य शक्रं देवानामिन्द्रमेतदवोचत् ।
यत् खलु कौशिक जानीयास्तथागतस्यार्हतः सम्यक्सम्बुद्धस्या-
स्योत्सुकतायै चित्तं नतं न धर्मदेशनायाम् । न चान्तो वतायं
कौशिक लोको विनङ्गति । वतायं कौशिक लोको महान्धका-
रप्रक्षिप्तो वतायं कौशिक लोको भविष्यति । यत्र हि नाम त-
थागतस्यार्हतः सम्यक्सम्बुद्धस्यास्योत्सुकतायै चित्तं नतं न धर्म-
देशनायाम् । कस्माद्वयं न गच्छामस्तथागतमर्हन्तं सम्यक्सम्बुद्धं
धर्मचक्रप्रवर्तनायाध्येषितुम् । तत्कस्मात् । न ह्यध्येषितास्तथागता
धर्मचक्रं प्रवर्तयन्ति । साधु मार्षेति शक्रो ब्रह्मा भौमाश्च देवा
अन्तरीक्षाश्चातुर्महाराजकायिकास्त्रयस्त्रिंश यामास्तुषिता नि-
र्झाणरतयः परनिर्मितवसवर्त्तिनेः ब्रह्मकायिका आभाखरा
वृहत्फलाः शुभकृत्स्नाः सम्बुद्धानि च शुद्धावांशकायिकदे-
वपुत्रशतसहस्राण्यतिक्रान्तवर्षा (२) अतिक्रान्तायां रात्रौ केवलं
तारायणमूले दिव्येन वर्षेन दिव्येनावभासेनावभास्य येन तथा-
गतस्तेनोपसङ्गामदुपसङ्गम्य तथागतस्य पादौ शिरसाऽभिवन्द्य
प्रदक्षिणीकृत्यैकान्ते तस्युः ।

१ "सा मे परमा विहेठा" सा मे परमो विहेठो ।

२ "अतिक्रान्तवर्षाः" अतिक्रान्तवर्षाणि ।

अथ खलु शक्रो देवानामिन्द्रो येन तथागतस्तेनाञ्जलिं प्र-
णम्य तथागतं गाथयाऽभिस्तुष्टाव ।

उत्तिष्ठ विजितसङ्ग्राम प्रज्ञाकराट् णो चर लोके ।

चित्तं हि ते विमुक्तं शशिरिव पूर्णा गृहविमुक्तः (१) ॥

एवमुक्ते तथागतस्त्वृष्णीमेवास्यात् ।

अथ खलु शिखी महाब्रह्मा शक्रं देवानामिन्द्रमेतदवोचत् ।
नैव कौशिक तथागता अर्हन्तः सम्यक्सम्बुद्धा अध्येष्यन्ते धर्माच-
क्रप्रवर्त्तनताये यथा त्वमध्येष्यते ।

अथ खलु शिखी महाब्रह्मा एकांसमुत्तरासङ्गं हत्वा दक्षि-
णजानुमण्डलं पृथिव्यां प्रतिष्ठाप्य येन तथागतस्तेनाञ्जलिम्प्रणम्य
तथागतं गाथयाऽध्यभाषत ।

उत्तिष्ठ विजितसङ्ग्राम प्रज्ञाकाराट् णो विचर लोके ।

देश्य त्वं मुने धर्माज्ञातारो भविष्यति (२) ॥

एवमुक्ते भिन्नवस्तथागतः शिखिनं महाब्रह्माणमेतदवो-
चत् । गम्भीरः खल्वयं महाब्रह्मन् मया धर्माऽभिसम्बुद्धः शूद्रमो-
निपुणः । देयांलम् । यावत्सा मे स्यात्परमा विचेठा (३) । अपि
च मे ब्रह्मन् इमे गाथे अभीक्ष्णं प्रतिभाषतः ।

प्रतिश्रोतगामिको मार्गो गम्भीरो दुर्दृशेऽमम ।

न तं द्रक्ष्यति रागान्धा अलं तस्मात्प्रकाशितुम् (४) ॥

१ “प्रज्ञाकराट्” प्रज्ञाकर्त्तः । “णो चर” नो चर । “शशिरिव” शशीव ।

२ “प्रज्ञाकराट्” प्रज्ञाकर्त्तः । “णो विचर” नो विचर । “भविष्यति” भवि-
ष्यन्तीत्यर्थः ।

३ अत्र विचेठविशेषणेऽपि पुंस्त्वं ।

४ “प्रतिश्रोतगामिको” प्रतिश्रोतो गामी । “द्रक्ष्यति” पश्यन्तीत्यर्थः ।

अनुश्रोतं प्रवाह्यन्ते कामेषु पतिताः प्रजाः ।

दृष्ट्वा मेऽयं सम्प्राप्तमलं तस्मात् प्रकाशितुम् (१) ॥

अथ खलु भिच्चवः शिखी महाब्रह्मा शक्रश्च देवानामिन्द्रस्व-
यागतं तूष्णीभूतं विदित्वा सार्द्धं तैर्देवपुत्रैः दुःखिता दुर्मना-
स्तत्रैवान्तरधायिषुः । चिरपि (२) च तथागतस्याल्पोत्सुकतायै
चित्तं नामयति (३) स्म ।

तेन खलु पुनर्भिच्चवः समयेन मागधकानां मनुष्याणामि-
मान्येवंरूपाणि पापकानि अकुशलानि दृष्टिगतान्युत्पन्नान्यभू-
वन् । तद्यथा । केचिदेवमाहुः । वाता न वास्यन्ति ॥ केचिदेव-
माहुः । अग्निर्न ज्वलिष्यति ॥ केचिदाहुः । देवो न वर्षि-
ष्यति ॥ केचिदाहुः । नद्यो न वह्यन्ति (४) ॥ केचिदाहुः । श-
स्यानि न प्रजास्यन्ते (५) ॥ केचिदाहुः । पक्षिण आकाशे न
क्रमिष्यन्ति ॥ केचिदाहुः । गुर्विष्यो नारोग्येण प्रसविष्यन्ति ॥

अथ खलु भिच्चवः शिखी महाब्रह्मा तथागतस्येवमेवंरूपं
चित्तवितर्कमाज्ञाय मागधकानाञ्च मनुष्याणामिमानि दृष्टि-
गतानि विदित्वाऽतिक्रान्तायां रात्रावतिक्रान्तेन वर्त्तेन सर्वान्तं
तारायणमूलं दिव्येनावभासेनावभास्य येन तथागतस्तेनोपस-
ङ्गामदुपसङ्गम्य तथागतस्य पादौ शिरसांऽभिषन्धिकांसमुत्तरा-

१ "अनुश्रोतं" अनुश्रोतः । "सम्प्राप्तमलं" सम्प्राप्तोऽलं ।

२ "दुःखिता दुर्मनास्तत्रैवान्तरधायिषुः चिरपि" दुःखितौ दुर्मनसौ भूत्वा तत्रै-
वान्तरधायिषुः इत्यर्थः ।

३ "नामयति" नामयतः ।

४ "वह्यन्ति" वहिष्यन्ति ।

५ "प्रजास्यन्ते" प्रजमिष्यन्ति ।

सङ्गं हत्वा दक्षिणं जानुमण्डलं पृथिव्यां प्रतिष्ठाप्य येन तथा-
गतस्तेनाञ्जलिं प्रणम्य तथागतं गाथाभिरध्यभाषत ।

वादे बभूव समलैर्विचिन्तितो
धर्मो ह्यशुद्धो मगधेषु पूर्वम् ।
अमृतं मुने तद्विवृणीष्व द्वारं
शृण्वन्ति (१) धर्माविपुलं विमलेन बुद्धम् ॥
कृतस्वकार्योऽसि भुजिष्यतां गतो
दुःखाभिसंस्कारमलापकृष्टः ।
न हानिवृद्धी कुशलस्य तेऽस्ति
त्वमयधर्मेष्विह पारमिं गतः (२) ॥
न ते मुने सदृश इहास्ति लोके
कुतोऽधिकः स्यादिह ते महर्षे ।
भवानिहायस्त्रिभवे विरोचते
गिरिर्यथाऽसा च (३) सुरालयस्थः ॥
महाकृपां विजनय दुःखिते जने
न त्वादृशा जातु भवन्त्युपेक्षकाः ।
भगवन्वैशारद्यबलैः समन्वित-
स्वमेव शक्तौ जनतां प्रतारितुम् (४) ॥ •

१ "शृण्वन्ति" श्रोष्यन्ति ।

२ "पारमिं गतः" पारङ्गतः ।

३ "सा च" स च ।

४ "प्रतारितुम्" प्रतारयितुम् ।

इयं सुश्रव्या सुचिरान्तुरा प्रजा
 सदेवकाः सश्रमणा द्विजाखिलाः (१)
 अरोगिणी भवतु गिरातुरज्वरा
 न चापरः शरणमिहास्य विद्यते ॥
 चिरानुबद्धास्तव देवमानुषाः
 कल्याणचित्ता अमृतार्थिनश्च ।
 धर्मं यमेवाधिगमिष्यते जिने
 यथावदन्मूनमुदाहरिष्यति (२) ॥
 तस्माद्धिया चापि सुविक्रमत्वा
 विनयश्च सत्त्वाश्चिरनष्टमार्गान् ।
 अपि श्रुतार्थाः श्रमणाय काङ्क्षिता
 इयं तृषार्त्ता जनता महामुने (३) ॥
 उदीचते धर्मजलं तवान्तिके
 मेघो यथा सन्तृषितां वसुन्धराम् ।
 कुरु तर्पणां नायक धर्मवृष्टिं
 चिरप्रणष्टा विचरन्ति मानवाः ॥
 भवे कुट्टिगहने सकण्टके
 अकण्टकं मार्गमृजुम्यच्छ तम् ।

१ "द्विजाखिलाः" द्विजा खिलाः ।

२ धर्मं यमेवाधिगमिष्यते" धर्मेण येनैवाधिगमिष्यते । "उदाहरिष्यति" उदाहरिष्यति ।

३ "सुविक्रमत्वा विनयश्च" सुविक्रमवत्त्वाद्दिनयवत्त्वाच्चेत्यर्थः । "चिरनष्टमार्गान्" चिरनष्टमार्गाः । "श्रमणाय काङ्क्षिता" श्रमणामिकाङ्क्षावन् इत्यर्थः ।

यं भावयित्वा ह्यमृतं लभेयं (१)
 अन्धप्रपाते पतिता ह्यनायका
 नोद्धर्तुमन्यैरिह शक्यमेते ।
 महाप्रपाते पतितां समुद्धर
 च्छन्दं समुत्पाद्य वृषोऽसि बुद्धिमान् (२) ॥
 न सङ्ग तिष्ठेति सदां मुने चिरं
 कदाचिदौदम्बरपुष्पसन्निभो ।
 जिनाः पृथिव्यां प्रभवन्ति नायकाः
 प्राप्तक्षणे मोक्षय नाथ सत्त्वान् (३) ॥
 अभूष ते सर्व्वभवेष्वियं मति-
 स्तीर्णः स्वयं तारयिता भवेयम् ।
 अशंसयं पारगतोऽसि साम्प्रतं
 सत्यां प्रतिज्ञां कुरु सत्यविक्रम ॥
 धर्मोत्कथा विधम मुनेऽन्धकार-
 मुत्क्षेपय त्वं हि तस्यागतध्वजम् ।
 अयं स कालः प्रतिभात्युदीरणे
 नृगाधिपो वा नद दुन्दुभिस्वरः (४) ॥

अथ खलु भिक्षुस्त्वयागतः सर्व्वावन्तं लोकं बुद्धश्चतुषा-
 व्यवलोकयन् सत्त्वान् पश्यति स्म । हीनमध्ये प्रणीतानुच्चनीच-

१ अथ चतुर्थपादे। नाचक्षुपक्षपुस्तकेष्वपि ।

२ “शक्यमेते” शक्या एते । “पतितां” पतितान् ।

३ “सङ्ग तिष्ठेति” सङ्गे तिष्ठसि । “पुष्पसन्निभो” पुष्पसन्निभः

४ “नृगाधिपो वा” नृगाधिप इवेत्यर्थः ।

मध्यमान् स्वाकारान् दुराकारान् सुविशोधकान् दुर्विशोधका-
नुद्घाटिताज्ञान् विपश्चिताज्ञान् पदपरमांस्तीन् धन्वराशीनेकं
मिथ्यात्वनियतमेकं सम्यक्त्वनियतमेकमनियतम् । तद्यथापि
नाम भिन्नवः पुरुषः पुष्करिण्यास्तीरे स्थितः पश्यति जलरूहाणि
कानिचिदुदकान्तर्गतानि कानिचिदुदकसमानि कानिचिदुद-
काभ्युद्गतानि । एवमेव भिन्नवस्तथागतः सर्वावन्तं लोकं बुद्ध-
चक्षुषा व्यलोकयन् पश्यति स्म सत्त्वांस्तिषु राशिषु व्यवस्थितान् ।

अथ खलु भिन्नवस्तथागतस्यैतदभवत् । देशयेयमहं धर्मं
न वा देशयेयम् । स एष मिथ्यात्वनियतो राशिर्नैवायं धर्म-
माजानीयात् । देशयेयञ्चाहं धर्मं क्व वा देशयेयम् यथायं सम्यक्-
त्वनियतो राशिराज्ञास्यत्येवैष धर्मम् । यत् खलु पुनरनियतो
राशिराज्ञास्यत्येवैष धर्मम् । यत् खलु पुनरनियतो राशिस्तस्मै
स चेद्धर्मं देशयिष्याम्यज्ञास्यत्युत न देशयिष्यामि नाज्ञास्यामीति ।

अथ खलु भिन्नवस्तथागतोऽनियतराशिव्यवस्थितान् सत्त्वान्
दृष्ट्वाऽऽरभ्य महाकरुणामवक्रामयति स्म ।

अथ खलु तथागत आत्मनस्त्रेमं सम्यग्ज्ञानमभिष्टव्यं शि-
खिनश्च महाब्रह्मणोऽध्वेषणां विदित्वा शिखिनं महाब्रह्मणं
गाथाभिरध्वभाषत (१) ।

अपावृतास्तेषाममृतस्य द्वारा

ब्रह्मन्निति सततं ये श्रोतवन्तः ।

प्रविशन्ति अद्भ्यां न विचेठसञ्ज्ञा

प्रवृत्तिं धर्मं मगधेषु सत्त्वाः (१) ॥

अथ खलु शिखो महाब्रह्मा तथागतस्याधिवासर्गां विदित्वा
तुष्ट उदय आन्तमना प्रमुदितः प्रीतिसौमनस्यजातस्तथागतस्य
पादौ शिरसाऽभिवन्दित्वा तत्रैवान्तरधात् ।

अथ खलु भित्तवो भौमां देवास्तस्मां वेलार्यामन्तरीक्षेभ्यो
देवेभ्यो घोषमुदीरयन्ति स्म शब्दमनुश्रावयन्ति स्म । अद्य मार्षा
तथागतेनार्हता सम्यक्सम्बुद्धेन धर्मचक्रप्रवर्त्तनतायै प्रतिश्रुतम् ।
तद्भविष्यति बह्वजनहिताय सुखाय लोकानुकम्पायै महतो जन-
कायस्थार्थाय हिताय सुखाय देवानाञ्च मनुष्याणाञ्च ॥ परि-
हास्यन्ते वत भो मार्षा असुराः काया दिव्याः कायाः परिपूरं
गमिष्यन्ति । बहवश्च सत्त्वा लोके परिनिर्व्वास्यन्ति ॥ एवमेवा-
न्तरीक्षा देवा भौमेभ्यः प्रतिश्रुत्य चातुर्महाराजिकानां देवा-
नां (२) घोषमुदीरयन्ति स्म । चातुर्महाराजिकास्तयस्त्रिंशानां
त्रयस्त्रिंशा यामानां यामा तुषितनिर्माणरतीनां निर्माणर-
तयः परगिर्भितवशवर्त्तिनां तेऽपि ब्रह्मकायिकानां घोषमुदीर-
यन्ति स्म शब्दमनुश्रावयन्ति स्म । अद्य मार्षास्तथागतेनार्हता
सम्यक्सम्बुद्धेन धर्मचक्रप्रवर्त्तनतायै प्रतिश्रुतम् । तद्भविष्यति

१ “आतवन्तः” श्रुतवन्तः । “अद्भ्यां” अद्भाषण इत्यर्थः । “विचेठसञ्ज्ञा” विचेठ-
सञ्ज्ञान इत्यर्थः ।

२ “चातुर्महाराजिकानां देवानां” चातुर्महाराजिकानां देवानां प्रतीत्यर्थः । एव-
परैऽपि बोध्यम् ।

बहुजनहिताय बहुजनसुखाय लोकानुकम्प्यै महतो जनका-
यस्यार्थाय हिताय सुखाय देवानाञ्च मनुष्याणाञ्च ॥ परिहा-
स्यन्ते वत भो मार्षा असुराः काया दिव्याः कायाः । विवर्द्धि-
ष्यन्ते बहुवसु सत्त्वा लोके परिनिर्वास्यन्तीति ॥

इति हि भिन्नवस्तुत्क्षणं तन्मुहूर्त्तं तत्सर्वं यावद्ब्रह्मध्यायिका
देवास्तस्मादेवारभ्यैकनिर्नाद एकनिर्घोषोऽभ्युद्गतोऽभूत् । अथ
मार्षास्तथागतेनार्हता सम्यक्सम्बुद्धेन धर्मचक्रप्रवर्त्तनाय प्रति-
श्रुतमिति ॥

अथ खलु भिन्नवो धर्मरुचिश्च नामा बोधिवृक्षदेवता धर्म-
कायश्च धर्ममतिश्च धर्मचारी च एते चत्वारो बोधिवृक्षदेवता-
स्तथागतस्य चरणयोर्निपत्यैवमाहुः । क्व भगवन् धर्मचक्रं प्रव-
र्त्तयिष्यसीति ।

एवमुक्त्वा भिन्नवस्तथागतस्ता वृक्षदेवता एतदवोचत् । वारा-
णस्या ऋषिपतने मृगदावे ॥ ता आहुः । परीतजनकाया भ-
गवन् वाराणसी महानगरी परीतद्रुमच्छायश्च मृगदावः ।
संशयन्यानि भगवन् महानगराणि ऋद्धानि स्तोत्रानि क्षेमनि
सुभिचाणि रमणीयानि आकीर्णबहुजनमनुष्याणि उद्यानेप-
वनपर्वतप्रतिमण्डितमि । तेषां भगवन्नन्यतमे धर्मचक्रं प्रवर्त्त-
यतु । तथागतोऽवोचत् । एवम् ॥ भद्रमुखोऽवोचत् । तत्कस्मात् ।

यष्टि यज्ञकोटिसहस्रनयुता ये तत्र यथा मया

षष्टिबुद्धकोटिनयुतसहस्रा ये तत्र सम्पूजिताः ।

पौराण ऋषिणामिहालय वरा वाराणसी नाम वरा

सा देवानागाभिष्टुतो महीतलो धर्माभिनिष्ठाः सदा (१) ॥
 बुद्धकोटिसहस्रैकनवतिः पूर्वं स्मरामि अहं
 ये तस्मिन्नृषिसाहस्रयेवनवरे वर्ति सुचक्रोत्तमम् ।
 शान्तं चाप्युपशान्तं ध्यानाभिमुखं नित्यं ऋगैः सेवितं
 इत्यर्थे ऋषिसाहस्रये वनवरे वर्तिष्य चक्रोत्तमम् (२) ॥ इति
 इति श्रीललितविस्तरे अध्येषणापरिवर्ती नामं पञ्चविंश-
 तितमः ॥

षड्विंशोऽध्यायप्रारम्भः ।

अथ खलु भिन्नवस्त्रयागतः कृतकृत्यः कृतकरणीयः सर्व्वबन्धन-
 समुच्छ्वन्नः सर्व्वक्लेशोद्धृतो निर्वाणान्तमलक्लेशो निहतमारप्रत्य-
 र्थिकः सर्व्वबुद्धधर्मनयानुप्रविष्टः सर्व्वज्ञः सर्व्वदर्शी दशबलसम-
 न्वागतश्चतुर्वैशारद्यप्राप्तोऽष्टादशवैणिकबुद्धधर्मप्रतिपूरुषः पञ्चच-
 लुःसमन्वागतोऽनावरणेन बुद्धचक्षुषा सर्वावन्तं लोकमवलोक्यै-
 वच्चिन्तयति स्म । कस्मादहं सर्व्वप्रथमं धर्मं देशयेयम् । कतमः
 सत्त्वः शुद्धः स्वाकारुः सुविनेयः सुविज्ञापकः सुविशोधको

१ "यद्वि" बहानि । "सहस्रनयुता ये तत्र यदा" सहस्रनियुतानि यानि तत्र
 बहानि । अत्र यद्विषयस्य पुनर्वक्तिः । "नयुतसहस्रा ये तत्र सम्युजिताः" नियुत-
 सहस्राणि यानि तत्र सम्युजितानि । "पौराण ऋषिसाम" पुराणानामृषीणाम् ।
 "आलय वरा" आलया वराः । "देवानागाभिष्टुतो" देवानागाभिष्टुतो ।

२ "बुद्धकोटिसहस्रैकनवतिः पूर्वं" एकनवत्यधिकबुद्धकोटिसहस्राणि च पु-
 र्वाणि इत्यर्थः । "ये तस्मिन्" यैस्तस्मिन् । "वर्ति" प्रवर्तितम् । "आप्युपशान्तं"
 आप्युपशान्तं । "इत्यर्थे ऋषिसाहस्रये" इत्यर्थेऽपिसाहस्रये । "वर्तिष्य" वयं प्रवर्तयि-
 ष्याम इत्यर्थः ।

मन्दरागदोषमोहोऽपरोक्षविज्ञानः सः अद्वावान् धर्मस्याप-
रिहीयते (१) । तस्मादहं सर्वप्रथमं धर्मं देशयेयम् । यश्च मे
धर्मं देशितमाजानीयान्न च मां च विहेठयेत् ॥

अथ खलु भिन्नवस्तुयागतस्यैतदभूत् । रुद्रकः खलु रामपुत्रः
शुद्धः स्वाकारः सुविज्ञापकः सुविशोधको मन्दरान्तमोहोऽ-
परोक्षविज्ञानः स अत्रणाद् धर्मस्यापरिहीयते । यः आवकेभ्यो
नैवसञ्ज्ञानासञ्ज्ञायतनसहप्रतापै धर्मं देशयति । कुत्रासावेत-
र्हि प्रतिवसतोत्याज्ञासीदद्य सप्ताहकालगत इति । देवता अपि
तथागतस्य चरणयोर्निपत्यैवमाहुः । एवमेतद्भगवन्नेवमेतत्सुगत ।
अद्य सप्ताहकालगतो रुद्रको रामपुत्रः ॥ तस्य मे भिन्नव एत-
दभूत् । महाहानिर्वर्त्तते रुद्रकस्य रामपुत्रस्य । य इममेवं सु-
प्रणीतं धर्ममश्रुत्वा कालगतः । सचेदंसाविमं धर्मं श्रोष्यत्याज्ञा-
स्यति तस्यैवाहं प्रथमं धर्मं देशयिष्ये न च मां स विहेठयेत् ॥

पुनरपिभिन्नवस्तुयागतस्यैतदभूत् । कोन्यः सत्त्वः शुद्धः सुवि-
नयः पूर्ववद्यावन्न च धर्मदेशनां विहेठयेदिति ॥ ततो भिन्नव-
स्तुयागतस्यैतदभवत् । अयं खल्वप्यण्डः कालामः शुद्धो यावन्न
च मे धर्मदेशनां विहेठयेदिति ॥ समन्वाहरति स्म भिन्नवस्तु-
यागतः कुत्रात्रेतर्हि इति । समन्वाहरंश्चाज्ञासीदद्यत्रीण्यहानि
कालगतस्येति ॥ शुद्धावाषकायिका अपि च देवता एनमर्थं
तथागतस्यारोचयन्तिस्म । एवमेव भगवन्नेवमेतत्सुगत । अद्य त्रयाहं

१ "सः अद्वावान्" अत्र सः अत्रणात् इति वाच सर्वत्र पाठः । "धर्मस्यापरिही-
यते" धर्मात् परिहास्यति इत्यर्थः । एवं सर्वत्र बोध्यम् । अत्र धर्मस्यापरिणीयते
इति वा पाठः ।

कालगतस्याख्यस्य कालामस्य ॥ ततस्तथागतस्यैतदभवत् । महा-
हानिर्वर्ततेऽख्यस्य कालामस्य । य इममेवं सुप्रणीतं धर्ममश्रुत्वा
कालगत इति ॥

पुनरपि भिन्नवस्तथागतस्यैतदभूत् । कः खल्वन्यः सत्त्वः
शुद्धः साकारो यावन्न च मे देशनां विहेठयेदिति ।

अथ खलु भिन्नवस्तथागतस्यैतदभवत् । ते खलु पञ्चका भद्र-
वर्गीयाः शुद्धाः साकाराः सुविज्ञापकाः सुविशोधका मन्द-
रागदोषमोहा अपरोक्षविज्ञानास्ते श्रवणात् धर्मस्यापरिही-
यन्ते । तैश्चाहं दुष्करचर्याश्चरन्नुपतिष्ठोऽभूत् (१) ते मया धर्म-
देशितमाज्ञास्यन्ति । न च मेह विहेठयिष्यन्ति ॥

अथ खलु भिन्नवस्तथागतस्यैतदभवत् । योन्वहं पञ्चकेभ्यो
भद्रवर्गीयेभ्यः प्रथमं धर्मं देशयेयम् ॥

अथ खलु भिन्नवस्तथागतस्यैतदभवत् । कस्मिन्नेतर्हि पञ्चका
भद्रवर्गीयाः प्रतिवसन्ति ॥ अथ तथागतः सर्वावन्तं लोकं
बुद्धचक्षुषा व्यवलोकयन् पश्यति स्म । अद्राक्षीत् पञ्चकान् भद्र-
वर्गीयान् ताराणस्या विहरत ऋषिपतने मृगदावे ॥ दृष्ट्वा च
तथागतस्यैतदभवत् । यन्वहं पञ्चकेभ्यो भद्रवर्गीयेभ्यः सर्वप्रथमं
धर्मं देशयेयं तर्हि भम सर्वप्रथमं धर्मं देशितमाज्ञास्यन्ति ।
तत्कस्य हेतोश्चरिता विना (२) हि ते भिन्नवः सुपरिपण्डित-
शुक्लधर्माणो मोक्षमार्गाभिमुखानिर्बन्धापनीताः (३) ॥

१ “उपतिष्ठोऽभूत्” उपस्थिताऽभूवम् ।

२ “चरिता विना” साचरणं विना ।

३ “निर्बन्धापनीताः” अपनीता निर्बन्धाः ।

अथ खलु भिक्षवस्तथागत. एवमुक्तो विचिन्त्य बोधिमण्डादु-
 त्याय त्रिसाहस्रमहासाहस्रं लोकधातुं सम्प्रकम्प्यानुपूर्व्वेण
 मगधेषु चर्यां चरन्काशीषु जनपदेषु चर्यां सम्प्राक्रामत् ॥ अथ
 गयायां बोधिमण्डस्य चान्तरादन्यतम आजीवकोऽद्राक्षीत्तथा-
 गतं दूरत एवागच्छन्तम् । दृष्ट्वा च पुनर्येन तथागतस्तेनोपज-
 गामोपेत्यैकान्तेऽस्थात् ॥ एकान्ते स्थितश्च भिक्षव आजीवकस्तथा-
 गतेन सार्द्धं विविधां समोदनीं कथां कृत्वा एवमाह । विप्रसन्नानि
 ते आयुषान् गौतम इन्द्रियाणि परिशुद्धः पर्यवदातः पीतनि-
 र्भासश्च ते ह्रिविवर्षः । तद्यथापि नाम शारदः कालः पाण्ड-
 रवर्षः प्रभास्वरः पीतनिर्भासो भवत्येवमेव भगवतो गौतमस्य
 परिशुद्धानीन्द्रियाणि परिशुद्धं मुखमण्डलं पर्यवदातम् ।
 तद्यथापि नाम तालफलस्य पक्षस्य समनन्तरवृत्तच्युतस्य बन्ध-
 नाश्रयः पीतनिर्भासो भवति । परिशुद्धः पर्यवदात एवमेवं
 भगवतो गौतमस्य परिशुद्धानीन्द्रियाणि परिशुद्धं मुखम-
 ण्डलं पर्यवदातम् । तद्यथापि नाम जाम्बूनदवर्णनिष्क उल्का-
 मुखप्रविष्टो दक्षिणकर्मारपुत्रेण सुपरिकर्मकृतः पाण्डुकमलो-
 परि निःक्षिप्तो वर्षवान् भवति परिशुद्धः पर्यवदातः पीत-
 निर्भासोऽतीवप्रभास्वरः । एवमेव भगवती गौतमस्य विप्रस-
 न्नानीन्द्रियाणि परिशुद्धः त्रग्वर्षः पर्यवदातं मुखमण्डलम् ॥
 कस्मिन्नायुषान् गौतम ब्रह्मचर्यमुच्यते । एवमुक्ते भिक्षवस्तथा-
 गतस्तमाजीवकङ्गायया प्रत्यभाषत ॥

आचार्या न हि मे कश्चित् सदृशो मे न विद्यते ।

एकोऽहमस्मिं संसृद्धः (१) शीतिभूतो निराश्रयः ॥
सोऽवोचत् ।

अर्हन् खलु गौतममात्मानमप्रतिजानीषे ॥
तथागतोऽवोचत् ।

अहमेवाहं लोके शास्ता ह्यहमनुत्तरः ।
सदेवासुरगन्धर्वीनांस्ति मे प्रतिपुङ्गवः ॥
सोऽवोचत् ।

जिनं खलु गौतममात्मानमप्रतिजानीषे ॥
तथागतोऽवोचत् ।

जिना हि मा दृशा ज्ञेया ये प्राप्ता आश्रवलयम् ।
जिता मे पापका धर्मास्तेनोपजिनोऽहम् ॥
सोऽवोचत् ।

क तर्ह्यायुञ्जन् गौतम गमिष्यसि ।
तथागतोऽवोचत् ।

वाराणसीं गमिष्यामि गत्वा वै काशिकां पुरीम् ।
अन्धभूतस्य लोकस्य कर्त्तास्यहं सदृशीं प्रभाम् ॥
वाराणसीं गमिष्यामि गत्वा वै काशिकां पुरीम् ।
शब्दहीनस्य लोकस्य ताडयिष्ये ऽमृतदुन्दुभिम् (२) ॥
वाराणसीं गमिष्यामि गत्वा वै काशिकां पुरीम् ।
धर्मचक्रं प्रवर्त्तिष्ये लोकेष्वप्रतिवर्त्तितम् ॥

१ "अस्मिं संसृद्धः" अस्मि संसृद्धः ।

२ लोकस्य" लोकं । "अमृतदुन्दुभिम्" अमृतदुन्दुभिनेत्यर्थः ।

गमिष्यामि गौतम इत्युक्त्वा स त्राजीवको दक्षिणामुखः
प्राक्रामत् । तथागतोऽप्युत्तरामुखः प्राक्रामत् ॥

इति हि भिक्षवस्तथागतो गयायां सुदर्शनेन नागराजेन
निमन्वितोऽभूत् वासेन भक्तेन च ॥ ततस्तथागतो रोहितवस्त्र-
मगमत्तस्मादुरुविल्वाकल्पं तस्मादनालमगमत् । ततः-सारथि-
पुरिमेषु च सर्वेषु भिक्षवस्तथागतो गृहपतिभिर्भक्तेन वासेन
चोपनिमन्त्रमाणोऽनुपूर्वेण गङ्गाया नद्यास्तीरमुपागमत् । तेन
खलु पुनर्भिक्षवः समयेन गङ्गा महानदी सुपरिपूर्णा समतीर्थि-
का वहति स्म ॥

अथ खलु भिक्षवस्तथागतो नाविकसमीपमुपागमत् पारस-
न्तरणाय ॥ स प्राह । प्रयच्छ गौतम तरपण्यम् ॥ न मेऽस्ति मार्ग
तरपण्यमित्युक्त्वा तथागतो विहायसा सर्वातीरात्परं तीरम-
गमत् ॥ ततः स नाविकस्तं दृष्ट्वाऽतीव विप्रतिभार्यभूदेवविधो
दक्षिणीयो मया न तारित इति । हा कष्टमिति कृत्वा मूर्च्छितः
पृथिव्यां पतितस्तत एनाम्प्रकृतिन्नाविको राज्ञे विम्बिसारायारो-
चयामास । अमणः स्वामिन् गौतमस्तरपण्यं याच्यमानो नास्ति
तरपण्यमित्युक्त्वा विहायसा अनस्तीरात्परं तीरङ्गत इति ॥
तच्छ्रुत्वा तदग्रेण राज्ञा विम्बिसारेण सर्वप्रब्रजितानां तरप-
ण्यमुत्सृष्टमभवत् ।

इति हि भिक्षवस्तथागतोऽनुपूर्वेण जनपदचर्यां चरन्त्येन
वाराणसी महानगरो तेनोपसङ्गामदुपसङ्गम्य कालमेव निवास्य
पाचचीवरमादाय वाराणसीं महानगरीं पिण्डाय प्राविशत् ।

तस्यां पिण्डाय चरित्वा कृतभक्तकृत्यः प्रस्थाङ्गकपिण्डपञ्चप्र-
तिक्लान्तो धिन च्छपिपतनो मृगदावो येन च पञ्चका भद्रवर्गी-
यास्तेनोपसङ्ग्रामति स्म । अद्रात्तुः खलु पुनः पञ्चका भद्रवर्गीया-
स्तथागतं दूरत एवागच्छन्तम् । दृष्ट्वा च क्रियाबन्धमकार्षुः । एष
स आयुष्मान् अमणो गौतम आगच्छति स्म (१) शैथिलिको बाङ्ग-
लिको प्रहाणविभ्रष्टः । अनेन खल्वग्निं तथापि तावत्पूर्विकया
दुष्करचर्यया न शक्तितं (२) किञ्चिदुत्तरिमनुष्यमर्मादलभार्य-
ज्ञानदर्शनविशेषं साक्षात्कर्तुम् । किं पुनरेतर्ह्यादरिकमाहार-
माहरन् सुखस्त्रिकायोगमनुयुक्तो विहरन्नभव्यः । खल्वेष शैथि-
लिको बाङ्गलिको नास्य केनचित्प्रत्युद्गन्तव्यं न प्रत्युत्थातव्यम् ।
न पात्रचीवरम्प्रतिग्रहीतव्यं न आसनं दातव्यं न पानीयं परि-
भोग्यं न पादप्रतिष्ठानं स्थापयित्वाऽतिरिक्तान्यासनानि वक्तव्यञ्च
न संविद्यते । इमान्यायुष्मान् गौतमातिरिक्तान्यासनानि स चे-
दाकाङ्क्षति निषीदति । तत्र ज्ञातकौण्डिन्य एकोऽस्ति तेन स्थ-
तम् । आयुष्मांस्वज्ञातकौण्डिन्यश्चित्ते नाधिवासयति स्म । वाचा
च न प्रतिक्षिपति स्म । यथा यथा च भिन्नवस्तथागतो येन पञ्च-
का भद्रवर्गीयास्तेनोपसङ्ग्रामति स्म । तथा तथा ते स्वकस्वके-
ऽवासनेषु न रमन्ते स्म । उत्थातु कामा अभूवन् । तद्यथापि नाम
पत्नी शकुनिः पञ्जरगतः स्यात्तस्य च पञ्जरगतस्याधोऽग्निर्दग्धो
भवेत् (३) । सोऽग्निसन्तप्रस्वरितमूर्द्धमुत्पतितुकामोः भवेत् प्रक-

१ "आगच्छति स्म" आगच्छति इत्यु इत्युचितम् ।

२ "न शक्तितं" न शक्त ।

३ "अग्निर्दग्धो भवेत्" अग्निर्दग्धो भवेदित्युचितम् ।

मितुकामश्चैव । यथा यथा तथागतः पञ्चकानाम्भद्रवर्गीयाणां
 भकासमुपसङ्गमति स्म । तथा तथा पञ्चका भद्रवर्गीयः स्वकस्वके-
 व्यासनेषु न रमन्ते स्म । उत्थातुकामा अभूवन् । न स कश्चित्त्वचः
 सत्त्वनिकाये संविद्यते यस्तथागतं दृष्ट्वा आसनान्न प्रत्युत्तिष्ठेत्(१) ।
 यथा यथा च तथागतः पञ्चकान् भद्रवर्गीयानुपसङ्गमति स्म ।
 तथा तथा पञ्चका भद्रवर्गीयाः तथागतस्य श्रियन्तेजस्यासह-
 माना आसनेभ्यः प्रकम्पमाणाः सर्व्वे क्रियां भित्वात्थायासनेभ्यः
 कश्चित्प्रत्युद्गच्छति स्म । कश्चित्प्रत्युद्गम्य पात्रचीवरम्प्रतिगृह्णाति
 स्म । कश्चिदासनमुपनामयति स्म । कश्चित्पादप्रतिष्ठापनं क-
 श्चित्पादप्रक्षालनोदकमुपस्थापयति स्म । एवं चावोचत् । स्वा-
 गतन्ते आयुष्मन् गौतम स्वागतन्ते आयुष्मन् गौतम निषी-
 देदमासनं । प्रज्ञप्तं न्यषीदत् । खन्वपि भिन्नवस्तथागतप्रज्ञप्त
 एवासने पञ्चकापि (२) भद्रवर्गीयास्ते तथागतेन सोढ्वं विविधाः
 सम्सादनीः संरञ्जनीः कथाः क्लृप्तैकान्ते निषेदुः । एकान्ते निषणाञ्च
 ते पञ्चका भद्रवर्गीयास्तथागतमेतद्वोचन् । विप्रसन्नानि ते
 आयुष्मन् गौतमेन्द्रियाणि परिशुद्धश्चविवर्षः [दाते हि सर्व्वं
 पूर्व्ववत्] अस्ति ते आयुष्मन् गौतमः कश्चिदुत्तरिमनुष्यधर्मादल-
 मार्य्यज्ञानदर्शनविशेषः साक्षात्कृतः । एवमुक्ते भिन्नवस्तथागतः
 पञ्चकान् भद्रवर्गीयानेवमाह । मा यूयं भिन्नवस्तथागतमायु-
 ष्मन्वादेन समुदाचरिथुः (३) । मा वोऽभृद्दीर्घरात्रमर्याय हिताय

१ "संविद्यते" "प्रत्युत्तिष्ठेत्" इत्यत्र संविद्यते स्म प्रत्युत्तिष्ठदित्युचितम् ।

२ "पञ्चकापि" पञ्चका अपि ।

३ "आयुष्मन्वादेन समुदाचरिथुः" आयुष्मन्तो वादेन समुदाचरथेत्युचितम् ।

सुखाय । अमृतं मया भिक्षवः साक्षात्कृतोऽमृतगामीयः^(१) मीरिः ।
 बुद्धोऽहमस्मि भिक्षवः सर्वज्ञः सर्वदर्शी श्रोतिभूतोऽनाश्रवः ।
 वशी सर्वधर्मेषु धर्ममहं भिक्षवो देशयिष्याम्यागच्छत प्रष्टुणुत
 प्रतिपद्यध्वं श्रोतमवदधताहमेव (२) वदाम्यनुशास्मि । यथां
 मया सम्यगववेदिताः सम्यगनुशिष्टा यूयमप्याश्रवाणां चेतो-
 विमुक्तिं दृष्ट्वा एव धर्मं साक्षात्कृतोपसम्यद्य प्रवेदयिष्यथ (३)
 क्षीणा नो जातीरुषितश्च ब्रह्मचर्यं कृतं करणीयं नापरमित-
 मन्यद्भवं प्रजानाम इति । ननु च युष्माकं भिक्षव एतदभूत् ।
 अयं खल्वायुष्मान्नागच्छति अमणो गौतमः शैथिलिको बाह्व-
 लिकः प्रहाणविभ्रष्ट [इति पूर्ववत्] यावत् स चेदाकाङ्क्षति
 निषीदेति (४) । तेषाञ्च भिक्षव इत्युक्ते यत्किञ्चित्तीर्थिकलि-
 ङ्गतीर्थिकध्वजः सर्वोऽसौ तत्क्षणमेवान्तरधात् । त्रिचीवरञ्च
 पात्रञ्च प्रादुरभूत्तदनुच्छिन्नाश्च केशाः । तद्यथापि नाम वर्ष-
 शतोपपन्नस्य भिक्षोरीर्यापथः संवृत्तोऽभूत् सैव च तेषां प्रब्र-
 ज्याऽभूत् सैवोपसम्यङ्गिचुभावः ।

अथ खलुं भिक्षवस्तस्यां वेलायां पञ्चका भिक्षवस्तथागतस्य
 चरणयोर्निपत्यात्ययं देशयन्ति स्म । तथागतस्यान्तिके शास्तृ-
 संज्ञां प्रेम च प्रसादञ्च गौरवञ्चोत्पादयन्ति स्म । गौरवजाताश्च
 बह्वविचित्रपुष्करिण्यां तथागतस्य स्नानपरिकर्मा कुर्वन्ति स्म ।

१ "अमृतगामीय" अमृतशब्दार्थिः ।

२ "श्रोतमवदधताहमेव" प्रष्टुणुतावदधताहमेव

३ "प्रवेदयिष्यथ" प्रवेदिष्यथ ।

४ "निषीदेति" निषीदति ।

स्वाग्नीप्रत्युत्तीर्णस्य भिन्नवस्तुथागतस्यैतदभूत् । कस्मिन् खलु पूर्व-
कैस्तथागतैरर्हद्भिः सम्यक्सम्बुद्धैर्निषद्य धर्मचक्रं प्रवर्त्तितम् ।
यस्मिंश्च भिन्नवः पृथिवीप्रदेशे पूर्वकैस्तथागतैरर्हद्भिर्धर्मचक्रं प्र-
वर्त्तितमभूत् । अथ तस्मिं पृथिवीप्रदेशे सप्तरत्नमयमासनगतं (१)
प्रादुरभूत् ।

अथ तथागतः पूर्वकाणां तथागतानां गौरवेण त्रीण्यास-
नानि प्रदक्षिणीकृत्य सिंह इव निर्भीः चतुर्थ आसने पर्यङ्क-
माभुज्य निषीदति स्म । पञ्चका अपि भिन्नवस्तुथागतस्य पादौ
शिरोभिरभिवन्द्य तथागतस्य पुरतो निषेदुः (२) ।

अथ खलु भिन्नवस्तुस्थां वेलायां तथारूपां कायात् प्रभां
तथागतः प्रामुञ्चत् । यथा प्रभयाऽयं त्रिसाहस्रमहासाहस्रो लो-
कधातुर्महतावभासेन स्फुटोऽभूत् । तेन चावभासेन या अपि
लोकान्तरिका अघा अघस्फुटा अन्धकारतमिस्रा यत्रेमौ च-
न्द्रसूर्यौ एवंमहर्द्धिकौ एवंमहानुभावावेवंमहेशाख्यौ आभया
आभां वर्षेन वर्षे तेजसा तेजो नाभितपतो न विरोचतः । तत्र ये
सत्त्वा उपपन्नास्ते स्वकस्वकमपि वाङ्मं प्रसारितं न पश्यन्ति स्म ।
तत्रापि तस्मिं समये महत उदारस्याढभासस्य लोके प्रादुर्भावो-
ऽभूत् । ऐ च तत्र सत्त्वा उपपन्नास्ते च तेनावभासेन परिस्फुटाः
समाना अन्योन्यं पश्यन्ति स्म अन्योन्यं सञ्जानन्ते स्म ॥ एवं
वाङ्मः । अन्येऽपि किल भोः सत्त्वा इहोपपन्ना अन्येपि किल

१ सहस्रं इति वा पाठः ।

२ 'निषेदुः' न्यषीदन् ।

भोः सत्त्वा इहोपपन्ना इति । अयञ्च त्रिमाहस्रमर्हासाङ्गि-
लोकधातुः षड्विकारमष्टादशमहानिमित्तमकम्पत् प्राकम्पत्
सम्प्राकम्पत् । अवेधत प्रावेधत सम्प्रावेधत । अचलत् प्राच-
लत् सम्प्राचलत् । अक्षुभ्यत् प्राक्षुभ्यत् सम्प्राक्षुभ्यत् । अर-
णत् प्रारणत् सम्प्रारणत् । अगर्जत् प्रागर्जत् सम्प्रागर्जत् ।
अन्तेऽवनमति स्म मध्येऽवनमति स्म अन्ते उन्नमति स्म । मध्ये
उन्नमति स्म । पूर्वस्थां दिश्यवनमति स्म । पश्चिमायां दिश्यु-
न्नमति स्म । पश्चिमायामवनमति स्म । पूर्वस्थां दिश्युन्नमति
स्म । दक्षिणस्थां दिश्यवनमति स्म । उत्तरस्थां दिश्युन्नमति
स्म । उत्तरस्थां दिश्यवनमति स्म । दक्षिणस्थां दिश्युन्नमति स्म ।
तस्मिंश्च समये हर्षणीयास्तोषणीयाः प्रमादनीया अवलोक-
नीयाः प्रह्लादनीया वर्णनीया अप्रतिवर्णनीया अमेचनका
अप्रतिकूला अनुत्रासकराः शब्दा श्रूयन्ते स्म । न च कस्यचित्
सत्त्वस्य तस्मिन् क्षणे विहेटा वा चासो वा भयं वा स्तम्भित-
त्वं वाऽभूत् । न च भूयः सूर्य्यचन्द्रमभोः शक्रब्रह्मलोकपालानां
तस्मिन् क्षणे प्रभाः प्रजायन्ते स्म । सर्व्वनरकर्तिर्य्यगोत्रियम-
लोकोपपन्नाश्च सत्त्वास्तस्मिन् क्षणे विगतदुःखा अभूवन् सर्व्व-
सुखसमर्पिताः । न च कस्यचित् सत्त्वस्य रागो घाघते स्म द्वेषो
वा मोहो वा दुर्था वा मात्सर्य्यं वा मानो वा स्र्नो वा मदो
वा क्रोधो वा व्यापादो वा परिदाहो वा । सर्व्वमत्त्वास्तस्मिन्
क्षणे मैत्रचित्ता हितचित्ताः परस्परमाढपित्तमन्त्रिज्ञोऽभूवन् ।
ततश्च प्रभाञ्चूहादिमा गाथा निश्चरन्ति स्म ।

'योऽसौ सुषितालयाञ्जुत्वा आक्रान्त मातुकुचौ हि (१) ।
 जातश्च लुम्बिनिवने प्रतिग्रहीतः शचीपतिना ॥
 यो हि सिंहविक्रमगतिः सप्तपदां विक्रमी (२) असम्भूढः ।
 ब्रह्मस्वरामथ गिरं मुमोच जगत्यहं श्रेष्ठः ॥
 चतुरो द्वीपाख्यक्वा प्रव्रजितः सर्वसत्त्वहितहेतोः ।
 दुष्करतपश्चरित्वा उपागमद्येन महिमण्डः (३) ॥
 सबलं निहत्य मारं बोधिः प्राप्नो हिताय लोकस्य ।
 वाराणसीमुपागतो धर्मचक्रप्रवर्तनाय (४) ॥
 सब्रह्मणा सह सुरैरधिष्ठो वर्त्तयास्य इमं चक्रम् (५) ।
 अधिवासितश्च मुनिना लोके कारुण्यमुत्पाद्य ॥
 सोऽयं दृढप्रतिज्ञा वाराणसीमुपगतो मृगदावम् ।
 चक्रं ह्यनुत्तरमसौ प्रवर्त्तयिताह्यद्भुतं श्रीमान् (६) ॥
 यः श्रोतुकामो धर्मं यः कल्पनयुतैः समार्जितुं जिनेन ।
 श्रीघ्नमसौ त्वरमाणो आगच्छतु धर्मश्रवणाय (७) ॥
 दुरवाप्यं मानुष्यं बुद्धोत्पादः सुदुर्लभः श्रद्धा ।
 श्रेष्ठं धर्मश्रवणमष्टाक्षणविवर्जनं दुरापः ॥

१ "आक्रान्त मातुकुचौ" आक्रान्तो मातुकुचौ ।

२ "सप्तपदां विक्रमी" सप्तपदानि व्यक्रमत् ।

३ "महिमण्डः" महीमण्डः ।

४ "धर्मचक्रप्रवर्तनाय" धर्मचक्रं प्रवर्त्तयिता इति वाच्य पाठः ।

५ "अधिष्ठो वर्त्तयास्य" अधिष्ठितः प्रवर्त्तयिता ।

६ "दृढप्रतिज्ञा" दृढप्रतिज्ञः ।

७ "कल्पनयुतैः समार्जितुं" कल्पनियुतैः समर्जितः । "श्रीघ्नमसौ" श्रीघ्नं च इत्यर्थः ।

प्राप्तश्च तेऽद्य सर्वबुद्धोत्पादः क्षणस्तथा अद्भुतः ।

धर्मश्रवणं वरः प्रमादमखिलं विवर्जयत (१) ॥

भवति कदाचिदवस्था यः कल्पनयुतैर्न (२) श्रूयते धर्मः ।

सम्प्राप्तः स चैवाद्य प्रमादमखिलं विवर्जयत ॥

भौमादीन् देवगणान् सञ्चोदयतीयं ब्रह्मचर्यन्तां (३) ।

आयात लघु सर्वे वर्त्तयिता नायको ह्यमृतचक्रम् ॥

सञ्चोदिताश्च मरुता देवघोषेण तत्क्षणं सर्वे ।

त्यक्त्वा देवसमृद्धिं प्राप्ता बुद्धस्य ते पार्थिव ॥

इति हि भिक्षुवो भौमैर्देवैर्वाराणस्या ऋषिपतने मृगदावे धर्म-
चक्रप्रवर्त्तनार्थं तथागतस्य महामण्डलमात्रोऽधिष्ठितो ऽभूत् ।

चित्रो दर्शनीयो विपुलो विस्तीर्णः सप्तयोजनशतायामो विस्तार-
रेण ॥ उपरिष्ठाच्च देवैश्च चध्वजपताकावितानसमलङ्कृतं गग-
णतलसमलङ्कृतमभूत् । कामावचरैरूपावचरैश्च देवपुत्रैश्चतुरशी-
तिमिंहासनशतसहस्राणि तथागतायोपनामितान्यभूवन् । इह
निषद्य भगवान् धर्मचक्रप्रवर्त्तयत्वस्माकमनुकम्पामुपादायति ॥

अथ खलु भिक्षवस्तस्मिन् समये पूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तरा-
भ्यो दिग्भ्य ऊर्ध्वमधः समन्ताद्दृशभ्यो दिग्भ्यो बद्धबोधिसत्त्व-
कोऽयः पूर्वप्रणिधानसंमन्वागता आगत्य तथागतचरणयोर्नि-
पत्य धर्मचक्रप्रवर्त्तनायाधोषन्ते स्म । ये चेह त्रिसाहस्रमहा-
साहस्रलोकधातौ शक्रो वा ब्रह्मा वा लोकपाला वा तदन्येऽपि

१ 'धर्मश्रवणं' धर्मश्रवणम् ।

२ 'कल्पनयुतैर्न' कल्पनियुतैर्न ।

३ 'सञ्चोदयतीयं ब्रह्मचर्यन्तां' सञ्चोदयतीदं ब्रह्मचर्यं तान् इत्यर्थः ।

महेशाख्यं महेशाख्या देवपुत्रास्तेऽपि सर्व्वे तथागतस्य चरणयोः
 शिरोभिः प्रणिपत्य तथागतमध्येषन्ते स्म धर्मचक्रप्रवर्त्तनाय ।
 प्रवर्त्तयतु भगवान् धर्मचक्रं प्रवर्त्तयतु सुगतो धर्मचक्रं बद्धजन-
 हिताय बद्धजनसुखाय लोकानुकम्पायै महतो जनकायस्या-
 र्थाय हिताय सुखाय देवानाञ्च मनुष्याणाञ्च यजस्व (१) भग-
 वन्धर्मयज्ञं प्रवर्ष (२) महाधर्मवर्षमुच्छ्रेपय (३) महाधर्मध्वजम् ।
 प्रपूरय महाधर्मशङ्खं प्रताडय महाधर्मदुन्दुभिम् । तत्रेदमुच्यते ।

त्रिसाहस्र इतो बद्धब्रह्मस्वरैश्च पाल तथा

उपगम्य जिनस्य क्रमेऽभिनिपत्य उदाहरिषुः ।

स्मर पूर्व्वप्रतिज्ञां महामुनि या त्वय वाच कृता

अद्ध्येष्य विशिष्ट प्रजाय करिष्ये दुःखस्य क्षयम् (४) ॥

त्वयि धर्षितु मार ससैन्य द्रुमेन्द्रि स्थिहित्व मुने

वरबोधि विबुद्धः सुशान्ति निपातित क्लेशद्रुमाः ।

अभिप्रायु पूर्णं अशेष य विचिन्तित कल्पशता

जनतां प्रसमीक्ष्य अनायिक वर्त्तय धर्मचक्रवरम् (५) ॥

१ "यजस्व" यज ।

२ "प्रवर्ष" प्रवर्षय ।

३ "उच्छ्रेपय" उत्क्षेपय ।

४ "त्रिसाहस्र इतो" त्रिसाहस्रादितो । "पाल तथा" पालास्तथा । "उदाह-
 रिषुः" उदाहरन् । "महामुनि" महामुने । "त्वय वाच" त्वया वाक् । "अद्ध्येष्य
 विशिष्ट प्रजाय" अद्ध्येष्य विशिष्टा प्रजानां ।

५ "त्वयि धर्षितु मार ससैन्य द्रुमेन्द्रि स्थिहित्व" त्वया धर्षितो मारः ससैन्यो
 द्रुमेन्द्रे स्थित्वा । "वरबोधि विबुद्धः" वरबोधिविबुद्धः । "सुशान्ति" सुशान्तिः कृता
 इत्यर्थः । "निपातित" निपातितः । "अभिप्रायुपूर्णं अशेष य विचिन्तित कल्प-
 शता" अभिप्रायुः पूर्णोऽशेषो यो विचिन्तितः कल्पशतात् पूर्व्वमित्यर्थः । "अनायिक"
 आनायिकं । "धर्मचक्रवरं" अथ चक्रवरमिति वा पाठः ।

सुगंतस्य प्रभाय सुभासित चैत्रसहस्रशता
 बहवः शत बुद्धसुतास्य उपागत च्छुद्धिबलैः ।
 विविधां सुगतस्य करित्वन पूज महानिचयां
 स्तवयित्सु तथागतु भूतगुणेभि अध्येषिषु कारुणिकम् (१) ॥
 करुणाघन विद्युत्प्रज्ञ विपश्यन् वायुसमा
 अभिगर्जितु कल्पसहस्र निमन्त्रितु सर्वजगत् ।
 अष्टाङ्गिकमार्गजलोधर वर्ष समेहि जगस्य तृषां
 बल इन्द्रियध्यानविमोच विवर्द्धय मत्त्वधनम् (२) ॥
 बद्धकल्पसहस्र सुशिक्षितु शून्यतयत्स्थिता
 समुदानितु धर्मज भेषज जानितु सत्त्वचरी ।
 जनता इयं व्याधिभतेभिरुपद्रुत क्लेशगण-
 र्जिनवैद्य प्रमोचक वत्तय धर्मचक्रवरम् (३) ॥
 स हि पारमिते चिररात्र विवर्द्धितु काल त्वया
 असमं तु अचाल्यु प्रणीतु सुसञ्चितु धर्मधनम् ।
 ब्रज सत्त्व अनाथ दरिद्र अनायिक दृष्ट इमां

१ “प्रभाय सुभासित चैत्रसहस्रशता” प्रभया सुभासितानि चैत्रसहस्रशतानि ।
 “बहवः शत” बहुशतसङ्ख्या ता इत्यर्थः । “उपागत” उपागताः । “करित्वन पूज”
 कृत्वा पूजां । “स्तवयित्सु तथागतु भूतगुणेभि अध्येषिषु” अमृतं तथागतं एव भूत-
 गुणैरध्येषितुं ।

२ “विद्युत्प्रज्ञ विपश्यन्” विद्युत्प्रज्ञ विदृश्य । “वायुसमा” वायुसमम् । “अ-
 भिगर्जितु कल्पसहस्र निमन्त्रितु” अभिगर्जितं कल्पसहस्रपर्यन्तं निमन्त्रितं । “अष्टा-
 ङ्गिकमार्गजलोधर वर्ष समेहि जगस्य” अष्टाङ्गिकमार्गस्वरूपं जलोधरं वर्षसमं य-
 जमतः । “बल इन्द्रियध्यानविमोच” बलमिन्द्रियध्यानविमोचं ।

३ “बद्धकल्पसहस्र सुशिक्षितु शून्यतयत्स्थिता” बद्धकल्पसहस्रपर्यन्तं सुशिक्षित-
 शून्यतयत्स्थिता । “समुदानितु धर्मज भेषज जानितु सत्त्वचरी” समुदानितं
 धर्मजं भेषजं ज्ञाता सत्त्वचर्या । “व्याधिभतेभिरुपद्रुत” व्याधिभतेभिरुपद्रुता ।

विचरन्धन सप्त विनायक-चक्रं प्रवर्त्तय हे (१) ॥

धनधान्यद्विरण्यसुवर्णस्तथैव च वस्तु शुभा

वरपुष्पविलेपनधूपनचूर्णं गृहास्य वराः ।

अन्तःपुरं राज्यं प्रियात्मजं त्यक्तं प्रहर्षयतो

जिनबोधिगवेषतः सातिविबुद्धं प्रवर्त्तय चक्रवरम् (२) ॥

तथ शीलं अखण्डं अकल्मषं रक्षितुं कल्पशतां

सदं चान्तिमुभावितवीर्यं अलीनं अभूषितका ।

वरध्यानअभिज्ञं विपश्यन् प्रज्ञं उपेक्षत मुने

परिपूर्णां मनोरथं निर्जरं वर्त्तय चक्रवरम् (३) ॥

अथ खलु भिक्षवः सहचित्तोत्पादधर्मचक्रप्रवर्त्ती नाम बोधि-
धिसत्त्वा महासत्त्वस्तस्यां वेलायां सर्वरत्नप्रत्युप्तं सर्वरत्नप्रशोभितं
नानारत्नालङ्कारव्यूहविभूषितं सहस्रारं सहस्ररश्मिं सनाभिकं
सनेमिकं सपुष्पदामं सहेमजालं सकिङ्किणीजालं सगन्धहस्तं
सपूर्णकुम्भं सनन्दिकावर्त्तं सखस्तिकालङ्कृतं नानारत्नरत्नं दि-

१ “चिररात्रं विवर्द्धितुं कालं त्वया” चिररात्रं विवर्द्धितः कालस्त्वया । “अचाल्यु
प्रणीतुं सुसञ्चितुं” अचाल्यं प्रणीतं सुसञ्चितं । “सत्त्व अनाथ दरिद्र अनाथिक दृष्टं
सत्त्वमनाथं दारिद्रमनाथकं दृष्ट्वा । अत्र सत्त्व अनाथ इत्यत्र सर्वं अनाथ इति
वा पाठः । “विचरन्धन सप्त” वितरन् धनानि सप्त इत्याचितमित्यनुमीयते । “हे”
हि इति वा पाठः ।

२ “धनधान्यद्विरण्यसुवर्णस्तथैव च वस्तु शुभा” धनधान्यद्विरण्यसुवर्णानि तथैव
च वस्तुशुभाणि शुभानि । “वरपुष्पविलेपनधूपनचूर्णं” वरपुष्पविलेपनधूपनचूर्णानि ।
“अन्तःपुरं राज्यं प्रियात्मजं त्यक्तं” अन्तःपुरं राज्यं प्रियात्मजस्यताः । “जिनबोधि-
गवेषतः सातिविबुद्धं” जिनबोधिसत्त्वेषणं सातिग्रथविबुद्धमित्यर्थः ।

३ “तथ शीलं अखण्डं अकल्मषं रक्षितुं कल्पशतां” तथा शीलं सखस्तिकालं कल्पं
रक्षितं कल्पशतपर्यन्तमित्यर्थः । “सदं” सदा “अभूषितका” वाञ्छतो अभूषितक
इत्यर्थः । “वरध्यानअभिज्ञं” वरध्यानाभिज्ञं । “प्रज्ञं उपेक्षत” प्राज्ञ उपेक्षक ।

व्यवस्तेऽपिशोभितं दिव्यपुष्पगन्धधूपमाल्यविलेपनानुलिप्तं सर्व्व-
कारवरोपेतं तथागताय धर्मचक्रप्रवर्त्तनाय पूर्व्वप्रणिधानाभि-
निर्द्दतं बोधिसत्त्वाशयविशोधितं तथागतपूजाहं सर्व्वतथागतसं-
मन्वाहृतं सर्व्वबुद्धाधिष्ठानाविकोपितं पौर्व्वकैस्तथागतैरर्हद्भिः
सम्यक्संभुद्भिः प्रेषितं प्रवर्त्तितं पूर्वं धर्मचक्रमुपनामयति स्म ।
उपनाम्य च कृताञ्जलिपुटस्तथागतमाभिर्गाथाभिरभ्यष्टावीत् ।

दीपङ्करेण यद् व्याकृतं शुद्धमत्त्वा
बुद्धो भविष्यमि हि त्वं नरसिंहमिंहः ।
तस्मिं समामि प्रणिधी इयमेवरूपा
सम्बोधि प्राप्त अज्ज धर्म अध्येषयेयम् (१) ॥
न च शक्य सर्व्व गणनाय अनुप्रवेष्टुं
ये आगता दशदिशेभिरिहागमत्त्वाः ।
अध्येषिं शाक्यकुलनन्दन धर्मचक्रं
प्रह्लाः कृताञ्जलिपुटाञ्चरणे निपत्य (२) ॥
या बोधिमण्डे प्रहृताश्च सुरैर्वियूहा
यां च वियूहाः कृत सर्व्वजिनात्मजेभिः ।
सा सर्व्व संस्थित वियूह धर्मचक्रे

१ “यद् व्याकृतं” यदा व्याकृतम् । “तस्मिं समामि” तस्मिन् समामि । “इयमेव-
रूपा” इयमेवरूपा । “सम्बोधि प्राप्त अज्ज धर्म अध्येषयेयम्” सम्बोधिः प्राप्ता अहं
धर्ममध्येषयेयम् ।

२ “शक्य सर्व्वगणनाय अनुप्रवेष्टुं” शक्याः सर्व्वे गणनायामनुप्रवेष्टुं । “दशदि-
शेभिः” दशदिग्भिः । “अध्येषिं शाक्यकुलनन्दन धर्मचक्रं” अध्येषयिष्याति शाक्यकुल-
नन्दनो धर्मचक्रम् । अत एव ते चरणयोर्निपतिता इति भावः । “निपत्य” निप-
तिता इत्यर्थः ।

परिपूर्णकल्प भणमानु क्षयं न गच्छेत् (१) ॥

त्रिसहस्रलोक गगणं स्फुटं सर्वदेवै-

र्धरंणीतलमसुरकिन्नरमानुषैश्च ।

उल्काशब्दमपि श्रूयति तन्मूर्च्छन्

सर्वे प्रसन्नमनसो जिनमभ्युदीक्षन् (२) ॥

इति हि भिक्षवस्तथागतो रात्र्याः प्रथमे यामे तूष्णी-
 म्भावेनाभिनामयति स्म । रात्र्या मध्यमे यामे संरञ्जनीयां कथां
 प्रवर्त्तयति स्म ॥ रात्र्याः पश्चिमे यामे पञ्चकान् भद्रवर्गीया-
 नामश्चैतदवोचत् । दाविमौ भिक्षवः प्रव्रजितस्य तावत् क्रमौ ।
 यस्य कामेषु कामसुखल्लिकायोगो हीनो ग्राम्यः पार्थगजनिको (३)
 बालमार्याऽनर्थोपसंहितो नायत्यां ब्रह्मचर्याय न निवेदनवि-
 रागाय न निरोधाय नाभिज्ञापनसम्बोधये न निर्वाणाय संव-
 र्तते । या चेयं मध्यमा प्रतिपदात्मकायक्रमथानुयोगो दुःखां-
 ऽनर्थोपसंहितो दृष्टधर्मश्चायत्याञ्च दुःखविपाकः । एतौ च
 भिक्षवो द्वारन्तावदनुगम्य मध्यमचैव प्रतिपदा तथागतो धर्मं
 देशयति । यद्गुत सम्यग्दृष्टिः सम्यक्कङ्कल्पः सम्यग्वाक्सम्बर्त्मान्तः

१ “या” ये । “सुरैर्विबुधाः” सुरैर्विबुधाः । “या च विबुधाः” ये च ब्रूहाः । “स्तुत
 सर्वजिनःसज्जैभिः” स्तुताः सर्वजिनात्मजैः । “मा सर्वं मास्थित विद्महे” ते सर्वे सं-
 स्थिता ब्रूहाः । “परिपूर्णकल्प भणमानु क्षयं न गच्छेत्” (ये ब्रूहाः) परिपूर्णकल्प-
 पर्दन्तं भणन्तात् क्षयं न गच्छेयुः ।

२ “त्रिसहस्रलोक गगणं स्फुटं” त्रिसहस्रलोकं गगनस्य स्फुटमभूदित्यर्थः । “सर्वि-
 द्यैः” सर्वदेवैः । “अत्र देवसङ्घैरिति वा पाठः । “उल्काशब्दमपि श्रूयति तन्म-
 र्च्छन्” उल्काशब्दोऽपि श्रूयते स्म तन्मूर्च्छन् इत्यर्थः । “जिनमभ्युदीक्षन्” जिनमभ्यु-
 दीक्षन्तः ।

३ “पार्थगजनिकः” पार्थक्यजनकः ।

सम्यग्जीवः सम्यग्व्यायामः सम्यक्स्मृतिः सम्यक्समाधिरिति ॥
चत्वारिंशानि भिन्नव आर्यसत्यानि । कतमानि चत्वारि ।
दुःखं दुःखसमुदयो दुःखनिरोधो दुःखनिरोधगामिनी प्रति-
पत् ॥ तत्र कतमदुःखम् । जातिरपि दुःखं जरापि व्याधिरपि
मरणमपि अप्रियसम्प्रयोगोऽपि प्रियविप्रयोगोऽपि दुःखम् । यदपि
इच्छन् पर्येषमाणो न लभते तदपि दुःखम् । सङ्क्षेपतः पञ्चोपा-
दानस्कन्धो दुःखमिदमुच्यते दुःखम् ॥ तत्र कतमो दुःखसमुद-
यः । येयं हृणा पौनर्भविकी नन्दिरागसहगता तत्र तत्राभिन-
न्दिन्यायमुच्यते दुःखसमुदयः ॥ तत्र कतमो दुःखनिरोधः ।
योऽस्या एव हृणायाः पुनर्भविक्या नन्दिरागसहगतायांस्तत्र
तत्राभिनन्दिन्या जनिकाया निवर्त्तिकाया अशेषो विरागो
निरोधोऽयं दुःखनिरोधः ॥ तत्र कतमा दुःखनिरोधगामिनी
प्रतिपत् । एष एवार्थाष्टाङ्गमार्गः । तद्यथा । सम्यग्दृष्टिर्यावत्
सम्यक्समाधिरिति । इदमुच्यते । दुःखनिरोधगामिनो प्रति-
पदार्यसत्यमिति । इमानि भिन्नवञ्चत्वार्यसत्यानि ॥ दुःखमिति मे
भिन्नवःपूर्वमंश्रुतेषु धर्मेषु योनिषो मनमिकाराद्दृज्जलीकारा-
ज्ज्ञानमुत्पन्नं चक्षुरुत्पन्नं विद्योत्पन्ना भूरिरुत्पन्ना मेधोत्पन्ना
आलोकः प्रादुर्भूतः । अयं दुःखनिरोध इति मे भिन्नवः सर्वं
पूर्ववद्यावदालोकः प्रादुर्भूतः । इयं दुःखनिरोधगामिनी
प्रतिपदिति मे भिन्नवः पूर्ववदेव पेयालं यावदालोकः प्रादुर्भूतः ।
तत्र (१) खल्विदं दुःखं परिज्ञेयमिति मे भिन्नवः पूर्ववदेव याव-

दालोकः प्रादुर्भूतः । स खल्वयं दुःखसमुदयः प्रहातव्य इति मे भिच्चवः पूर्वमश्रुतेषु सर्वं यावदालोक इति । स खल्वयं दुःखनिरोधः साक्षात्कर्तव्य इति मे भिच्चवः पूर्ववद्यावदालोक-इति । सा खल्वयं दुःखनिरोधगामिनी प्रतिपदिति भाव-यितव्येति पूर्ववद्यावदालोक इति । तत् खल्वदं दुःखं परि-ज्ञातमिति मे भिच्चवः पूर्वमश्रुतेषु इति पेयालम् । स खल्वयं दुःखसमुदयप्रहाण इति मे भिच्चवः पूर्वमश्रुतेति पेयालम् । स खल्वयं दुःखनिरोधः साक्षात्कृत इति मे भिच्चवः पूर्वमश्रु-तेति पेयालम् । सा खल्वयं दुःखनिरोधगामिनी प्रतिपद्गा-वितेति मे भिच्चवः पूर्वमश्रुतेषु धर्मेषु योनिमो मनसिकारा-द्वङ्गलीकाराज्ज्ञानमुत्पन्नं चक्षुरत्यन्नं विद्योत्यन्ना मेधोत्यन्ना आलोकः प्रादुर्भूतः ।

इति हि भिच्चवो यावदेव मे एषु चतुर्व्यर्थसत्येषु योनिमो मनसि कुर्वते एवं त्रिपरिवर्तितं द्वादशाकारं ज्ञानदर्शनमुत्प-द्यते न तावदहं भिच्चवोऽनुत्तरां सम्यक्सम्बोधिमभिसम्बुद्धो-ऽस्मि इति प्रतिज्ञासिषम् (१) । न च मे ज्ञानदर्शनमुत्पद्यते (२) । यतश्च मे भिच्चव एषु चतुर्व्यर्थसत्येष्वेवं त्रिपरिवर्तं द्वादशा-कारं ज्ञानदर्शनमुत्पन्नम् । अकोप्या च मे चैतोविमुक्तिः प्रज्ञा-विमुक्तिश्च साक्षात्कृता । ततोहं भिच्चवोऽनुत्तरां सम्यक्सम्बो-धिमभिसम्बुद्धोऽस्मीति प्रत्यज्ञासिषम् ॥ ज्ञानदर्शनं मे उदपादि

१ "प्रतिज्ञासिषम्" प्रत्यज्ञासिषम् ।

२ "उत्पद्यते" उत्पद्यते क् ।

क्षीणां मे जातिरुषितं ब्रह्मचर्य्यक्षतं करणीयं नांपरस्माद्भवं
प्रजानामि ॥

तत्रेदमुच्यते ।

वाचाय ब्रह्मरुत किन्नरगर्जिताय

अङ्गैः सहस्रनयुतेभिः समुद्रंताय ।

बहुकल्पकोटि सद सत्यसुभाविताय

कौण्डिन्यमालपति शाक्यमुनिः स्वयम्भूः (१) ॥

चक्षुरनित्यमध्रुवं तथ श्रोतघ्राणं जिह्वापि

काय मन दुःखा अनात्म अपि रिक्तस्वभावशून्याः ।

जडास्वभाव तणकुड्य इवा निरीहा

नैवात्र अत्म न नरो न च जीवमस्ति (२) ॥

हेतुप्रतीत्य इमि सन्तु त सर्व्वधर्मा

अत्यन्तदृष्टिविगता गगणप्रकाशाः ।

न च कारकोस्ति तथ नैव च वेदकोस्ति

न च कर्म न श्यति क्षतं ह्यशुभं शुभं वा (३) ।

स्कन्धाः प्रतीत्य समुदेति हि दुःखमेवं

१ “वाचाय” वाचां । “ब्रह्मरुत किन्नरगर्जिताय” ब्रह्मरुतया किन्नरगर्जिताया । “सहस्रनयुतेभिः समुद्रंताय” सहस्रनयुतैः समुद्रंताया । “बहुकल्पकोटि सद सत्यसुभाविताय” बहुकल्पकोटिपर्यन्तं सद सत्यसुभाविताया ।

२ “तथ श्रोतघ्राणं” तथा श्रोतघ्राणे । “काय मन दुःखा अनात्म” कायो मनस्ये (एते) दुःखवन्त अनात्मानः । “जडास्वभाव तणकुड्य इवा” जडास्वभावास्तणकुड्याविव । “आत्म न” आत्मा न । “जीवमस्ति” जीवोस्ति ।

३ “हेतुप्रतीत्य इमि सन्तु त” हेतुप्रतीयमाना इमे सन्ति त इत्यर्थः । “तथ” तथा ।

सभ्रान्ति दृष्णसलिलेन विवर्द्धमानाः
 मार्गेण धर्मसमताय विपश्यमाना
 अत्यन्तचीणक्षयधर्मतया निरुद्धाः (१) ॥
 सङ्कल्पकल्पजनितेन अयोनिशेन
 भवते अविद्यमपि सम्भवकोऽस्य कश्चित् ।
 संस्कारहेतु ददते न च सङ्गमोऽस्ति
 विज्ञानमुद्भवति सङ्गमणं प्रतीत्य (२) ॥
 विज्ञान नाम तथ च रूप समुत्पितोऽस्ति
 नामे च रूपे समुदेन्ति षडिन्द्रियाणि ।
 षडिन्द्रियैर्निपतितो इति स्वर्ग उक्तः
 स्वर्गेन तिस्र अनुवर्त्तति वेदना च (३) ॥
 यत्किञ्चिद्देदयितु सर्वं महत्त्वा उक्त्वा
 दृष्णात् सर्वं उपजायति दुःखस्कन्धः ।
 उपादानतो भवति सर्वं भवप्रकृति-
 भवप्रत्यया च समुदेति हि जातिरस्य (४) ॥

१ "प्रतीत्य समुदेति" प्रतीताः समुद्यन्ति । "दृष्णसलिलेन" दृष्णासलिलेन । "धर्मसमताय" धर्मसमताख्येनेत्यर्थः ।

२ "भवते अविद्यमपि" भवत्यविद्यापि । "सम्भवकोऽस्य" सम्भावकोऽस्याः । "संस्कारहेतु ददते" संस्कारहेतुं ददाति ।

३ "विज्ञान नाम" विज्ञानं नाम । "तथ" तथा । "रूपसमुत्पितोऽस्ति" रूपं समुत्पितमस्ति । "नामे च रूपे समुदेन्ति" नामि च रूपे समुद्यन्ति । "निपतितो इति" निपातित इति । "तिस्र अनुवर्त्तति वेदना च" तिस्रोऽनुवर्त्तन्ते वेदनाश्च ।

४ "वेदयितु" वेदयितुः । "सर्वं महत्त्वा उक्त्वा" सर्वं महत्त्वाः उक्तः । "दृष्णात् सर्वं उपजायति" दृष्णात् सर्वं उपजायते । "सर्वं भवप्रकृतिः" सर्वा भवप्रकृतिः । अत्र भवप्रकृतिरिति पाठे सम्यग् ।

जातीनिदानजरयाधिदुःखानि भोन्ति
 उषपत्ति नैक विविधा भवपञ्चलेस्मिन् ।
 एवमेष सर्व्व इति प्रत्ययतो जगस्य
 न च आत्मपुङ्गव न सङ्गमर्काऽस्ति कश्चित् (१) ॥
 यस्मिन्न कल्प न विकल्प न योनिमाहा
 यद्योनिषो भवति न तत्र अविद्य काश्चित् ।
 यस्मिन्निरोध भवतीह अविद्यतायाः
 सर्व्वे भवाङ्ग जयक्षीण जयं निरुद्धाः (२) ॥
 एवमेष प्रत्ययत बुद्ध तथागतेन
 तेन स्वयम्भु स्वकमात्मन व्याकरोति ।
 न स्कन्ध आयतन धातु वदेमि बुद्धं
 नान्यत्र हेत्ववगमाद्भवतीह बुद्धः (३) ॥
 भूमिर्ब चात्र परतीर्थिकनिर्मितानां
 गूढन्यप्रवादि इह ईदृश धर्मयोगे ।
 ये पूर्व्वबुद्धचरिताः सुविशुद्धसत्त्वाः

१ “जातीनिदानजरयाधिदुःखानि भोन्ति” जातिनिदानजरायाधिदुःखानि भवन्ति । “उषपत्ति नैक” उषपत्तिनैका । “भवपञ्चलेस्मिन्” भवपञ्चलेस्मिन् । “जगस्य” जगतः । “आत्मपुङ्गव” आत्मपुङ्गवस्य जीवात्मन इत्यर्थः ।

२ “कल्प न विकल्प न योनिमाहा” कल्पो न विकल्पो न योनिमाहा । “अविद्य काश्चित्” अविद्याः काश्चित् । “निरोध भवतीह” निरोधो भवतीह । “अविद्यतायाः” अविद्यायाः । “भवाङ्ग जयक्षीण” भवाङ्गाः जयक्षीणाः । “जयं निरुद्धाः” जयो निरुद्धः ।

३ “प्रत्ययत बुद्ध तथागतेन” प्रत्ययतो बुद्धस्य आगतेन । “स्वयम्भु स्वकमात्मन” स्वयम्भुवं स्वकमात्मनं । “स्कन्ध आयतन धातु वदेमि” स्कन्धमायतनं धातुं वदामि ।

ते शक्रुवन्ति इमि धर्म. विजानताय (१) ॥
 एवं हि द्वादशाकारं धर्मचक्रं प्रवर्तितम् ।
 कौण्डिन्येन च आज्ञातं निर्वृत्ता रतनास्तयः (२) ॥
 बुद्धो धर्मश्च सङ्गश्च इत्येते रतनत्रयम् (३) ।
 परस्परगतः शब्दो यावद्ब्रह्मपुरास्तयम् ॥
 वर्तितं विरजं चक्रं लोकनाथेन तायिना ।
 उत्पन्ना रतनास्त्रीणि लोके परमदुर्लभाः (४) ॥
 कौण्डिन्यं प्रथमं कृत्वा पञ्चकाश्चैव भिन्नवः ।
 षष्टीनां देवकोटीनां धर्मचतुर्विंशोदितम् (५) ॥
 अन्ये चाशीतिकोऽप्यस्तु रूपधातुकदेवताः ।
 तेषां विशेषितं चतुर्धर्मचक्रं प्रवर्तितं (६) ॥
 चतुरशीतिसहस्राणि मनुष्याणां समागताः ।
 तेषां विशेषितं चतुर्मुक्ताः सर्वेभि दुर्गतिं (७) ॥
 दशदिशन्तु अनन्तं बुद्धस्वरो गच्छि तस्मिं क्षणे
 हत मधुर मनोज्ञः संश्रूयते चान्तरीच शुभ ।

१ "शून्यप्रवादि इह ईदृश" शून्यप्रवादे इह ईदृशे । "इमि धर्म विजानताय" इमं धर्मं विजानातुम् ।

२ "निर्वृत्ता रतनास्तयः" निर्वृत्तानि रत्नानि स्त्रीणि ।

३ "इत्येते रतनत्रयम्" इत्येतानि रतनत्रयाणि ।

४ "विरजं" विरजस्कं । "तायिना" विकृतेन । "उत्पन्ना रतनास्त्रीणि" उत्पन्नानि रत्नानि स्त्रीणि । "परमदुर्लभाः" परमदुर्लभानि ।

५ - "कौण्डिन्यं प्रथमं कृत्वा पञ्चकाश्चैव भिन्नवः" कौण्डिन्यमप्रथमं कृत्वा पञ्चकाना-
 श्चैव भिन्नानामित्यर्थः ।

६ "अन्ये" अन्नाः । "तेषां" तासां । "धर्मचक्रं" धर्मचक्रे ।

७ "समागताः" समागतानि । "सर्वेभि दुर्गतिं" सर्वैर्दुर्गतीः ।

एष दशबलेनं शाक्यैर्धर्मैः धर्माचक्रोत्तमं

षट्षपतनमुपेत्य वाराणसीं वर्त्तितो नान्यथा (१) ॥

दशदिशित ये केचिद् बुद्धशताः सर्वे तूष्णीभूताः

स्तेषु मुनिनये उपस्थायकाः सर्वे पृच्छिं जनां ।

किमिति दशबलेभिर्धर्मा कथाच्छिन्नं श्रुत्वा हतं

माधु भणत शीघ्रं किं कारणं तूष्णीभावेनं स्थिताः (२) ॥

पूर्वभवशते वीर्यबलैर्बोधिः समुदानीत्

बहवः शतसहस्रं पश्चान्मुखा बोधिसत्त्वा कृताः ।

तेन हितकरेण उत्तप्ता प्राप्तं बोधिः शिवा

चक्रं त्रिपरिवर्त्तितो तेन तूष्णीभूताः (३) ॥

इमु वचनं श्रुत्वा तेषां मुनी सत्त्वकोट्यः शता

मैत्रबलजनितं सम्प्रस्थिता अयबोधिं शिवाम् ।

१ “दशदिशन् अनुत्तं” दशदिशु त्वनन्तं । “गच्छि तस्मिं” अगच्छत् तस्मिन् । “हतं मधुरं मनोज्ञः” हतं मधुरं मनोज्ञं । “संश्रूयते चान्तरीक्षं शुभं” असंश्रूयते चान्तरीक्षं शुभम् । “एष” एतत् । “धर्माचक्रोत्तमं” धर्माचक्रमुत्तमम् । “वाराणसीं वर्त्तितो नान्यथा” वाराणस्याः प्रवर्त्तितं (अत्र विषये) अन्यथा नेत्यर्थः ।

२ “दशदिशित” दशदिशु । “ये केचित् बुद्धशताः सर्वे तूष्णीभूताः” यानि कानिचित् बुद्धशतानि सर्वाणि तूष्णीभूतानि । “मुनिनये उपस्थायकाः सर्वे पृच्छिं जनां” मुनिनयोपस्थापकाः सर्वे अपृच्छन्नामित्यर्थः । “दशबलेभिर्धर्मा कथाच्छिन्नं” दशबलैर्धर्मां कथामच्छिन्नामित्यर्थः । “तूष्णीभावेन स्थिताः” तूष्णीभावेन स्थितानि (बुद्धशतानि इत्यर्थः) ।

३ “बोधिः समुदानीत्” बोधिं समुदानीत् । “बहवः शतसहस्रं” बहुशतसहस्रसङ्ख्याकाः । “पश्चान्मुखाः” पराङ्मुखा इत्यर्थः । “उत्तप्ता” उत्तप्तम् । “प्राप्तं बोधिः” प्राप्ता-बोधिः । “चक्रं त्रिपरिवर्त्तितो” चक्रं त्रिपरिवर्त्तितं । “तूष्णीभूता” तूष्णीभूताः ।

वयमपि अनुशिक्षि तस्या मुने वीर्यस्थामोद्गतं

क्षिप्र भवेम लोकि लोकोत्तमा धर्मचक्षुददा इति (१) ॥

अथ खलु मैत्रेयो बोधिसत्त्वो महासत्त्वो भगवन्तमेतदवो-
चत् । इमे भगवन् दशदिग्लोकधातुसन्निपतिता बोधिसत्त्वा
महासत्त्वा भगवतः शकामाद्भूमचक्रप्रवर्त्तनविकुर्व्वाणस्य प्रेशं
श्रोतुकामास्तंसाधु भगवन् देशयतु तथागतोऽर्हन्सम्यक्सम्बुद्धः
किचद्रूपं तथागतेन धर्मचक्रं प्रवर्त्तितम् ।

भगवानाह । गम्भीरं मैत्रेय चक्रं याहानुपलब्धित्वात् । दु-
र्दमनं तच्चक्रं द्वयविगतत्वात् । दुरनुबोधं तच्चक्रं मनसिकारा-
मनसिकारत्वात् । दुर्विज्ञेयं तच्चक्रं ज्ञानविज्ञानसमतानुबद्धत्वात् ।
अनाविलं तच्चक्रमनावरणविमोक्षप्रतिलब्धत्वात् । शूच्यां तच्चक्र-
मुपन्यासविगतत्वात् । सारं तच्चक्रं वज्रोपमज्ञानप्रतिलब्धत्वात् ।
अभेद्यं तच्चक्रं पूर्वान्तासम्भवत्वात् । अप्रपञ्चं तच्चक्रं सर्वप्रपञ्चो-
पारम्भविगतत्वात् । अकोप्यं तच्चक्रमत्यन्तनिष्ठत्वात् । सर्वत्रानु-
गतं तच्चक्रमाकाशसदृशत्वात् । तत् खलु पुनर्मैत्रेय धर्मचक्रं
सर्वधर्मप्रकृतिस्वभावसन्दर्शनविभवचक्रम् । अनुत्पदानिरो-
धासम्भवचक्रम् । अनालयचक्रम् । अकल्पाविकल्पधर्मनयवि-
स्तीर्णचक्रम् । शून्यताचक्रम् । अनिमित्तचक्रम् । अप्रणिहित-

१ “इमु वचनं श्रुत्वा तेषां मुनी” इदं वचनं श्रुत्वा तेषां मुनीनां । “सत्त्व-
कोथः श्रुता” सत्त्वकोटिश्रुतानि इत्यर्थः । “मैत्रेयल जनिता सम्प्रस्थिता” मैत्रेयसं-
जनयित्वा सम्प्रस्थितानि । “अनुशिक्षि तस्या मुने” अनुशिक्षाम तस्य मुनेः
सकाशान् इत्यर्थः । “वीर्यस्थामोद्गतं” वीर्यस्थामोद्गताः । “क्षिप्र” क्षिप्रं । “लोकि”
लोके । “लोकोत्तमा धर्मचक्षुददा” हे लोकोत्तम धर्मचक्षुर्दायक इत्यर्थः ।

चक्रम् । अनभिसंस्कारचक्रम् । विवेकचक्रम् । विरागचक्रम् ।
 विबोधचक्रम् । तथागतानुबोधचक्रम् । धर्मधात्वसम्बद्धचक्रम् ।
 भूतकोष्यविकोपनचक्रम् । असङ्गानावरणचक्रम् । प्रतीत्य-
 वतारोभयान्तदृष्टिसमतिक्रमणचक्रम् । अनन्तमंध्यधर्मधात्व-
 विकोपनचक्रम् । अनाभोगबुद्धकरयाप्रतिप्रअद्भुचक्रम् । अप्र-
 वृत्त्यमभिनिवृत्तिचक्रम् । अत्यन्तानुपलब्धिचक्रम् । अनायूह-
 निर्यूहचक्रम् । अनभिलाषचक्रम् । प्रकृतियथावचक्रम् । एक-
 विषयसर्वधर्मसमतावतारचक्रम् । अक्षणसत्त्वविनयाधिष्ठानप्र-
 त्युदावर्त्यचक्रम् । अद्वयासमालोपपरमार्थनयप्रवेशचक्रम् । धर्म-
 धात्वसमवसरणचक्रम् । अप्रमेयं तच्चक्रम् । सर्वप्रमाणातिक्रा-
 न्तमसङ्ख्येयं तच्चक्रम् । सर्वसङ्ख्यापगतमचिन्त्यं तच्चक्रम् । चित्त-
 पथसमतिक्रान्तमतुल्यं तच्चक्रम् । अतुलापगतमनभिलाषं तच्च-
 क्रम् । सर्वरुतघोषवाक्पथानीतमप्रनमाणमनुपममुपमापगत-
 माकाशसदृशमनुच्छेदमशाश्वतं प्रतीत्यवताराविरुद्धशान्तमत्य-
 न्तोपसमं तत्त्वं तथावित्थानन्यथान्यथाभावं सर्वसत्त्वरुतच-
 रणनियहो माराणां पराजयस्तीर्थिकानां समतिक्रामणं संसा-
 रविषयावतारणं बुद्धविषयपरिज्ञातमार्थ्यपुङ्गलैरनुबुद्धं प्रत्ये-
 कबुद्धैः परिगृहीतं बोधिसत्त्वैःसुतं सर्वबुद्धैरभिसम्भिन्नं सर्व-
 तथागतैरेवंरूपं मैत्रेय तथागतेन धर्मचक्रं प्रवर्त्तितम् ॥ यस्य
 प्रवर्त्तनात् तथागत इत्युच्यते । सम्यक्सम्बुद्ध इत्युच्यते । स्वय-
 म्भूरित्युच्यते । धर्मस्वामीत्युच्यते । नायक इत्युच्यते । विना-
 यक इत्युच्यते । परिणायक इत्युच्यते । सार्थवाह इत्युच्यते ।

सर्वधर्मप्रवर्तीत्युच्यते । धर्मेश्वर इत्युच्यते । धर्मचक्रप्रवर्ती-
 त्युच्यते । धर्मदानपतिरित्युच्यते । यज्ञस्वामीत्युच्यते । सिद्ध-
 व्रत इत्युच्यते । पूर्णाभिप्राय इत्युच्यते । देशिक इत्युच्यते ।
 आश्वासक इत्युच्यते । सेमङ्कर इत्युच्यते । शूर इत्युच्यते । रण-
 झड इत्युच्यते । विजितसङ्ग्राम इत्युच्यते । उच्छ्रितच्छ्रध्वज-
 पताक इत्युच्यते । अलोककर इत्युच्यते । प्रभङ्कर इत्युच्यते ।
 तमोनुद इत्युच्यते । उल्काधारीत्युच्यते । महावैद्यराज इत्यु-
 च्यते । भूतचिकित्सक इत्युच्यते । महाशल्यहर्त्ता इत्युच्यते ।
 वितिमिरज्ञानदर्शन इत्युच्यते । समन्तदर्शीत्युच्यते । समन्त-
 विलोकित इत्युच्यते । समन्तचक्षुरित्युच्यते । समन्तप्रभ इत्यु-
 च्यते । समन्तालोक इत्युच्यते । समन्तमुख इत्युच्यते । सम-
 न्तप्रभाकर इत्युच्यते । समन्तचन्द्र इत्युच्यते । समन्तप्रासा-
 दिक इत्युच्यते । अप्रतिष्ठितानायूहानिर्यूह इत्युच्यते । धर-
 णीसम इत्युच्यते अनुन्नतावतनत्वात् । शैलेन्द्रशृङ्ग इत्युच्यते
 अप्रकम्प्यत्वात् । सर्वलोकश्रीरित्युच्यते सर्वगुणसमन्वागतत्वात् ।
 अनवलोकितमूर्द्ध इत्युच्यते सर्वलोकाभ्युद्गतत्वात् । समुद्रकल्प
 इत्युच्यते गम्भीरदुरवगाहत्वात् । धर्मरत्नाकर इत्युच्यते सर्व-
 बोधिपाक्षिकधर्मरत्नप्रतिपूर्णत्वात् । वायुसम इत्युच्यते अनि-
 केतत्वात् । अमङ्गबुद्धिरित्युच्यते अशक्तावद्भुक्तचित्तत्वात् ।
 अवैवर्तिकधर्म इत्युच्यते सर्वधर्मनिर्विरोधिकज्ञानत्वात् ।
 तेजःसम इत्युच्यते दुरासदसर्वमननाप्रहोणसर्वक्लेशदाहप्रत्यु-
 पस्थानत्वात् । अप्सम इत्युच्यते अनाविखसङ्कल्पनिर्मलकाय-

चित्तवर्द्धितपापत्वात् । अकांक्षसम इत्युच्यते असङ्गज्ञानविष-
यानन्दमध्यधर्मधातुगोचरज्ञानाभिज्ञाप्राप्तत्वात् । अनावरणज्ञा-
नधिमोक्षविहारीत्युच्यते नानावरणीयधर्मसुप्रहीणत्वात् । सर्व-
धर्मधातुप्रसृतव्याप्तकाय इत्युच्यते गगणंसमचक्षुःपथसमतिक्रान्त-
त्वात् । उत्तमसत्त्व इत्युच्यते सर्वलोकविषयसङ्कीर्णत्वात् । अस-
ङ्गसत्त्व इत्युच्यते । अप्रमाणबुद्धिरित्युच्यते । लोकोत्तरधर्मदे-
शिक इत्युच्यते । लोकचैत्य इत्युच्यते । लोकवैद्य इत्युच्यते ।
लोकाभ्युद्गत इत्युच्यते । लोकधर्मानुपलिप्त इत्युच्यते । लोक-
नाथ इत्युच्यते । लोकज्येष्ठ इत्युच्यते । लोकश्रेष्ठ इत्युच्यते ।
लोकेश्वर इत्युच्यते । लोकमहित इत्युच्यते । लोकपरायण इत्यु-
च्यते । लोकपारङ्गत इत्युच्यते । लोकप्रदीप इत्युच्यते । लोको-
त्तर इत्युच्यते । लोकगुरुरित्युच्यते । लोकार्थकर इत्युच्यते ।
लोकानुवर्त्तक इत्युच्यते । लोकविदित्युच्यते । लोकाधिपतेय-
प्राप्त (१) इत्युच्यते । महादक्षिणीय इत्युच्यते । पूजार्ह इत्युच्यते ।
महापुण्यक्षेत्र इत्युच्यते । अग्रसत्त्व इत्युच्यते । वरसत्त्व इत्युच्यते ।
प्रवरसत्त्व इत्युच्यते । उत्तमसत्त्व इत्युच्यते । असमसत्त्व इत्यु-
च्यते । अनुत्तरसत्त्व इत्युच्यते । असदृशसत्त्व इत्युच्यते । संतत-
समाहित इत्युच्यते । सर्वधर्मसमताविहारीत्युच्यते । मार्गाप्राप्त-
इत्युच्यते । मार्गदर्शक इत्युच्यते । मार्गदेशिक इत्युच्यते । सु-
प्रतिष्ठितमार्ग इत्युच्यते । मारविषयसमतिक्रान्त इत्युच्यते ।
मारमण्डलविध्वंसनकर इत्युच्यते । अजरामरणशीतिभावप्राप्त-

इत्युच्यते । विगततमोऽन्धकार इत्युच्यते । विगतकण्ठक इत्युच्यते । विगतकाङ्क्ष इत्युच्यते । विगतक्लेश इत्युच्यते । विनीत-
संशय इत्युच्यते । विमत्तिसमुद्घाटित इत्युच्यते । विमुक्त इत्युच्यते । विरक्त इत्युच्यते । विशुद्ध इत्युच्यते । विगतराग इत्युच्यते । विगतदोष इत्युच्यते । विगतमोह इत्युच्यते । क्षीणा-
श्रव इत्युच्यते । निःक्लेश इत्युच्यते । वशीभूत इत्युच्यते । सुवि-
मुक्तचित्त इत्युच्यते । सुविमुक्तप्रज्ञ इत्युच्यते । आयानेयचित्त-
इत्युच्यते । महानाग इत्युच्यते । कृतकृत्य इत्युच्यते । कृतकर-
णीय इत्युच्यते । अपहृतभार इत्युच्यते । अनुप्राप्तस्वकार्य इत्युच्यते । परिक्षीणभवसंयोजन इत्युच्यते । समताज्ञानविमुक्ति-
रित्युच्यते । सर्वचेतोवशिपरमपारमिताप्राप्त इत्युच्यते । दान-
पारगत इत्युच्यते । शीलाभ्युद्गत इत्युच्यते । ज्ञान्तिपारग इत्युच्यते । वीर्याभ्युद्गत इत्युच्यते । ध्यानाभिज्ञप्राप्तः (१) इत्युच्यते ।
प्रज्ञापारगत इत्युच्यते । सिद्धप्रणिधान इत्युच्यते । महामैत्री-
विहारीत्युच्यते । महाकरुणाविहारीत्युच्यते । महामुदिता-
विहारीत्युच्यते । महोपेक्षाविहारीत्युच्यते । सत्त्वसङ्ग्रहप्रयुक्त-
इत्युच्यते । अनावरणप्रतिसंवित्राप्त इत्युच्यते । प्रतिशरणभूत
इत्युच्यते । महापुण्य इत्युच्यते । महाज्ञानीत्युच्यते । स्रष्टिम-
तिगतिबुद्धिसम्पन्न इत्युच्यते । स्रष्टुपस्थानसम्यक्प्रहाणद्विपा-
द्वेन्द्रियबलबोधसमर्थविदर्शनलोकप्राप्त इत्युच्यते । उत्तीर्ण-
संसारार्णव इत्युच्यते । पारग इत्युच्यते । स्थलगत इत्युच्यते ।

क्षमप्राप्त इत्युच्यते । अभयप्राप्त इत्युच्यते । मर्दितमारक्लेशकण्ट-
क (१) इत्युच्यते । पुरुष इत्युच्यते । महापुरुष इत्युच्यते । पुरुषसिंह
इत्युच्यते । विगतभयलोमहर्षण इत्युच्यते । नाग इत्युच्यते । नि-
र्मल इत्युच्यते । त्रिमलप्रहीण इत्युच्यते । वेदक इत्युच्यते । त्रैवि-
द्यानुप्राप्त इत्युच्यते । चतुरोद्योत्तीर्ण इत्युच्यते । पारग इत्युच्य-
ते । (२) क्षत्रिय इत्युच्यते । ब्राह्मण इत्युच्यते । एकरत्नकत्रधारीत्यु-
च्यते । वाहितपापधर्म इत्युच्यते । भिक्षुरित्युच्यते । भिक्षावि-
द्याण्डकोष इत्युच्यते । अमण इत्युच्यते । सर्वसङ्गपथसमतिक्रान्त
इत्युच्यते । श्रोत्रिय इत्युच्यते । निःसृतक्लेश इत्युच्यते । बल-
वानित्युच्यते । दशबलधारीत्युच्यते । भगवानित्युच्यते । भावित-
काय इत्युच्यते । राजातिराज इत्युच्यते । धर्मराज इत्युच्यते ।
वरप्रवर इत्युच्यते । वरप्रवरधर्मचक्रप्रवर्त्यनुशासक इत्युच्यते ।
अकोप्यधर्मदेशक इत्युच्यते । सर्वज्ञज्ञानाभिषिक्त इत्युच्यते ।
असङ्गमहाज्ञानविमलविमुक्तिपट्टावद्ध इत्युच्यते । सप्तबोध्यङ्ग-
रत्नसमन्वागत इत्युच्यते । सर्वधर्मविशेषप्राप्त इत्युच्यते । सर्वार्थ-
प्रावकमार्थावलोकितमुखमण्डल इत्युच्यते । बोधिसत्त्वमहासत्त्व-
पुत्रपरिवार इत्युच्यते । सुविनीतविनय इत्युच्यते । सुव्याहृतबो-
धिसत्त्व इत्युच्यते । वैश्रवणसदृश इत्युच्यते । सप्तार्थधनविश्रा-
मितकोश इत्युच्यते । मुक्तत्याग इत्युच्यते । सर्वसुखसम्पत्ति-
समन्वागत इत्युच्यते । सर्वाभिप्रायदातेत्युच्यते । सर्वलोकहित-
सुखानुपालक इत्युच्यते । इन्द्रमम इत्युच्यते । ज्ञानबलवज्रधा-

१ "मर्दितमारक्लेशकण्टकः" मर्दितक्लेशकण्टक इति वा पाठः ।

२ इति कुत्रचित् पाठः ।

रीत्युच्यते । समन्तनेत्र इत्युच्यते । सर्व्वधर्म्मानावरणज्ञानदर्शी-
 त्युच्यते । समन्तज्ञानविकुर्वाण इत्युच्यते । विपुलधर्म्मानाटक-
 दर्शनप्रविष्टं (१) इत्युच्यते । चन्द्रसम इत्युच्यते । सर्व्वजगददृष्टिदर्शन
 इत्युच्यते । समन्तविपुलविशुद्धप्रभ इत्युच्यते । प्रीतिप्रामोद्य-
 कर इत्युच्यते । सर्व्वसत्त्वाभिमुखदर्शनावभास इत्युच्यते । सर्व्वज-
 गच्चिन्ताश्रयमीजनप्रतिभासप्राप्त इत्युच्यते । महाब्यूह इत्युच्यते ।
 श्रेष्ठाश्रेष्ठज्योतिर्गणपरिवार इत्युच्यते । आदित्यमण्डलसमति-
 क्रान्त इत्युच्यते । विधुतमोहान्धकार इत्युच्यते । महाकेतुराज
 इत्युच्यते । अप्रमाणानन्तरश्शिरित्युच्यते । महावभाससन्दर्शक
 इत्युच्यते । सर्व्वप्रज्ञव्याकरणनिर्देशासम्भूत इत्युच्यते । महावि-
 द्यान्धकारविध्वंसनकर इत्युच्यते । महाज्ञानालोकविलोकित-
 बुद्धिमिर्विकल्प इत्युच्यते । महामैत्रीकरुणाकृपासर्व्वजगत्सम-
 श्शिस्रप्रयुक्तप्रमाणविषय इत्युच्यते । प्रज्ञापारमितागम्भीरदुरा-
 सद्दुर्निरीक्षमण्डल इत्युच्यते । ब्रह्मसम इत्युच्यते । प्रशान्तेर्या-
 पथ इत्युच्यते । सर्व्वार्य्यपथचर्याविशेषसमन्वागत इत्युच्यते । पर-
 मरूपधारीत्युच्यते । असेचनकदर्शन इत्युच्यते । शान्तेन्द्रिय इत्यु-
 च्यते । शान्तमानस इत्युच्यते । समथसम्भारपरिपूर्ण इत्युच्यते ।
 उत्तमसमथप्राप्त इत्युच्यते । परमदससमथप्राप्त इत्युच्यते । सम-
 थविदर्शनापरिपूर्णसम्भार इत्युच्यते । गुप्तो जितेन्द्रियो नाग इव-
 सुदान्तो हृद् इवाच्छेऽनाविलो विप्रसन्न इत्युच्यते । सर्व्वक्लेशवा-
 सनावरणसुप्रहीण इत्युच्यते । द्वाचिंशन्महापुरुषलक्षणसमन्वागत

१ “विपुलधर्म्मानाटकदर्शनप्रविष्टः” विपुलधर्म्मानाटकप्रविष्ट इति वा पाठः ।

इत्युच्यते । परमपुरुष इत्युच्यते । अशीत्यनुबन्धनपरिवारविचि-
 त्ररचितगाथ इत्युच्यते । पुरुषर्षभ इत्युच्यते । दशबलसमन्वागत
 इत्युच्यते । चतुर्विंशारद्यप्राप्तानुत्तरपुरुषदम्बसारथिरित्युच्यते ।
 आस्तेत्युच्यते । अष्टादशावेणिकबुद्धधर्मपरिपूर्ण इत्युच्यते । अ-
 निन्दितकायवाङ्मनःकर्मान्त इत्युच्यते । प्रतीत्यसमुत्पादसमता-
 भिसंरोधादनिमित्तविहारो इत्युच्यते । सर्वाकारं वरोपेतसुप-
 रिशोधितज्ञानदर्शनमण्डलत्वाच् शून्यताविहारोत्युच्यते । पर-
 मार्यसत्यमयप्रतिवेधादप्रणिहितविहारोत्युच्यते । सर्वप्रस्थाना-
 स्त्रिप्तत्वादनभिसंस्कारगोचर इत्युच्यते । सर्वसंस्कारप्रतिशुद्ध-
 त्वादभूतवादीत्युच्यते । भूतकोट्यविकोपितज्ञानविषयत्वादवि-
 तथान्यथावादीत्युच्यते । तथताधर्माधात्वाकाशलक्षणज्ञानविष-
 यत्वादरथधर्मसुप्रतिलब्ध इत्युच्यते । मायामरीचिस्त्रयोदक-
 मन्द्रप्रतिशुक्लप्रतिभाससमतासर्वधर्मविहारित्वादमोघदर्शनश्रव-
 ण इत्युच्यते । परिनिर्वाणहेतुजनकत्वादमोघपदविक्रमीत्युच्यते ।
 सत्यविनयपराक्रमविक्रान्तत्वादुत्त्रिप्तपरिखेद इत्युच्यते । अवि-
 द्याभवदृष्ट्यासंमुच्छिन्नत्वात् स्थापितसङ्गम इत्युच्यते । नैर्याणिक-
 कप्रतिपत्सुदंशिकत्वान् निर्जितमारक्लेशप्रत्यर्थिक इत्युच्यते ।
 सर्वमारचर्याविषयाननुलिप्तत्वादुत्तीर्णकामपङ्क इत्युच्यते । का-
 मधातुसमतिक्रान्तत्वात् पातितमानध्वज इत्युच्यते । रूपधातु-
 समतिक्रान्तत्वादुत्थितप्रज्ञाध्वज इत्युच्यते । आरूप्यधातुसमति-
 क्रान्तत्वात् सर्वलोकविषयसमतिक्रान्त इत्युच्यते । धर्माकाय-
 ज्ञानशरीरत्वान् महाद्रुम इत्युच्यते । अनन्तगुणरत्नज्ञानकुसु-

मितं(१)विमुक्तिफलप्रपन्नत्वाद्दुःखमपुष्पमदृश इत्युच्यते । दुर्लभ-
 प्रादुर्भावदर्शनत्वाच्चिन्तामणिरत्नमणिराजसम इत्युच्यते । यथा-
 नयनिर्वाणाभिप्रायसुप्रतिपूरकत्वात् सुप्रतिष्ठितपादप इत्युच्यते ।
 दीर्घरात्रं त्यागशीलतपोव्रतब्रह्मचर्यदृढममादानाचलाप्रकम्प-
 त्वाद् विचित्रस्वस्तिकनन्द्यावर्त्तमहस्वारचक्राङ्कितपादतल इत्यु-
 च्यते । दीर्घरात्रं प्राणतिपातवैरम्न्यगुणवर्त्तनसम्प्रकाशनत्वान्-
 मृदतरुणहस्तपाद इत्युच्यते । दीर्घरात्रं मातृपितृश्रमणब्राह्म-
 णगुरुदक्षिणीयधार्मिकरक्षापरिपालनतया शरणागतानाञ्चाप-
 रित्यागत्वादायतपाष्णिरित्युच्यते । दीर्घरात्रं प्राणतिपातोप-
 रतत्वाद्दीर्घाङ्गुलीत्युच्यते (२) । दीर्घरात्रं प्राणतिपातवैरम्न्य-
 परसत्त्वसमादानत्वाद्भृजजनत्रातेत्युच्यते । दीर्घरात्रं मातृपितृ-
 श्रमणगुरुदक्षिणीयोपस्थानपरिचर्यास्नानानुलेपनसर्पिस्तैलाभ्य-
 ङ्गस्वहस्तशरीरपरिकर्मपरिखेदत्वाज्जालाङ्गुलीहस्तपाद इत्यु-
 च्यते । दीर्घरात्रं दानप्रियवद्यथार्थताक्रियासमानार्थतासङ्गहव-
 स्तुजालेन सत्त्वसङ्गहकौशल्यसुशिक्षितत्वाद्भृजपाद इत्युच्यते ।
 दीर्घरात्रमुत्तरोत्तरविशिष्टतरकुशलध्यानत्वाद्दृष्टाङ्गुलिदक्षिणाव-
 र्तरोमकूप इत्युच्यते । दीर्घरात्रं मातृपितृश्रमणब्राह्मणगुरुदक्षि-
 णीयतथागतचैत्यप्रदक्षिणीकरणधर्मश्रवणचित्रोकाररोमहर्षण-
 परसत्त्वसंहर्षणधर्मदेशनाप्रयोगत्वादैणैयजङ्ग इत्युच्यते । दीर्घरात्रं
 सत्कृत्यधर्मश्रवणग्रहणधारणवाचनविज्ञापनार्थपदविनिश्चयनि-
 स्तीरणकौशल्येन जराव्याधिमरणाभिमुखानाञ्च सत्त्वानां शर-

१ "सङ्गुमित" वा पाठः ।

२ "दीर्घाङ्गुलीत्युच्यते" दीर्घाङ्गुलीक इत्युच्यते । इति उचितम् ।

णगमनानुप्रदानमत्कृत्यं धर्मदेशनपरिभवबुद्धित्वात् . कोशोपग-
 तवस्तिगुह्य इत्युच्यते । दीर्घरात्रं श्रमणब्राह्मणानां तदन्येषाञ्च
 ब्रह्मचारिणां ब्रह्मचर्यानुग्रहसर्वपरिस्कारानुप्रदानं ग्रन्थानु-
 प्रदानपरदारगमनब्रह्मचर्यगुणवर्षसम्प्रकाशनापताप्यानुपाल-
 नदृढसमादानत्वात् प्रलम्बवाङ्मिरित्युच्यते । दीर्घरात्रं हस्तसंय-
 तपादसंयतमत्त्वाविहेठनप्रयोगमैत्रकायकर्मवाक्कर्ममनस्कर्मसम-
 स्वागतत्वान् न्यग्रोधपरिमण्डल इत्युच्यते । दीर्घरात्रं भोजन-
 मात्रज्ञाताल्पाहारतोदारसंयमस्नानभैषज्यानुप्रदानहीनजाप-
 रिभवानाथाभवसन्दर्शन (१) तथागतचैत्यविशीर्षप्रतिसंस्कारण-
 स्तूपप्रविष्ठापनत्वाद् भयार्दितेभ्यश्च सत्त्वेभ्योऽभयप्रदानत्वान्
 मृदुतरुणशूक्ष्मश्चविरित्युच्यते । दीर्घरात्रं मातृपितृश्रमणब्राह्म-
 णगुरुदक्षिणीयानां स्नानानुस्नेपनसर्पिसौलाभ्यङ्गशीतलोषणोदका-
 नुष्णाशीतोदकच्छायातपसुसुखपरिभोगानुप्रदानमृदुतरुणत्व-
 संस्पर्शसुकुमारवस्त्रस्वाकीर्णशयनासनानुप्रदानतथागतचैत्यगन्ध-
 तैलसेकशूक्ष्मपट्टध्वजपताकागुणप्रदानत्वात् सुवर्णश्चविरित्यु-
 च्यते । दीर्घरात्रं सर्वसत्त्वाप्रतिघातमैत्रीभावनायोगचान्तिमौ-
 रभ्यपरसत्त्वसमादापनावैरव्यापादगुणवर्षसम्प्रकाशनतया तथा-
 गतचैत्यतथागतप्रतिमानां सुवर्णखचितसुवर्णपुष्पसुवर्णचूर्णाभि-
 किरणसुवर्णवर्षपट्टपताकाध्वजालङ्कारसुवर्णभाजनसुवर्णवस्त्रानु-
 प्रदानत्वादेकैकनिचितरोमकूप इत्युच्यते । दीर्घरात्रं :पण्डितो-
 यसङ्गमणक्किङ्कुशलाकुशंलपरिपृच्छनमावद्यानवद्यमेव्यामेव्यही-

नमध्यप्रणीतधर्मपरिपृच्छ नार्थमीमांसनपरितुलनासम्भोहतया-
 गतचैत्यकीटलूनालयाञ्चलिनिर्मात्यनानादणशर्कराममुद्धरण-
 सम्प्रयोगत्वात् सप्तच्छद इत्युच्यते । दीर्घरात्रं मातृपितृज्येष्ठ-
 श्रेष्ठपूज्यश्रमणब्राह्मणकृपणवनीयकादिभ्य उपागतेभ्यः सत्कृत्य
 यथाभिप्रायमन्नपानामनवस्त्रोपाश्रयप्रदीपकल्पितजीवितपरि-
 स्कारसम्प्रदानकूपपुष्करिणीशीतलजलपरिपूर्णमहाजनोपभोगा-
 नुप्रदानत्वात् सिंहपूर्वार्द्धकाय इत्युच्यते । दीर्घरात्रं मातृ-
 पितृश्रमणब्राह्मणगुरुदक्षिणीयावनमनप्रशमनाभिवादानाभयप्र-
 दानदुर्बलापरिभवशरणागतापरित्यागदृढसमादानानुत्सङ्गत्वात्
 चिन्तान्तरांश इत्युच्यते । दीर्घरात्रं स्वदोषपरितुलनपरिस्व-
 लितपरिच्छिद्रदोषदर्शनविवादमूलपरभेदकरमन्त्रपरिवर्जनसु-
 प्रतिनिःसर्गमन्त्रस्वारचितवाक्कर्मान्तत्वात् सुसंवृत्तस्कन्ध इत्यु-
 च्यते । दीर्घरात्रं मातृपितृश्रमणब्राह्मणगुरुदक्षिणीयानां
 प्रत्युत्थानप्रत्युद्गमनाभिवादानकामनाञ्च सर्व्वशास्त्रवैशारद्येन वि-
 वादकामसत्त्वनिग्रहस्वधर्मविनयानुलोमनसंवृत्तराजामात्यस-
 म्यक्संवृत्तकुशलधर्मपथप्रतिष्ठापनप्रभावनतथागतशासनपरिय-
 हसन्धारणसर्व्वकुशलचर्यासमादापनपूर्व्वङ्गमत्वात् सिंहहनुरि-
 त्युच्यते । दीर्घरात्रं सर्व्ववस्तुपरित्यागयथाभिप्राययाचनक-
 क्रियाभिधानमुपसङ्गान्तानां चावमाननाजिह्वीकिरणाविचेपं
 सर्व्वेषां यथाभिप्रायपरिपूरणदानपरित्यागदृढसमादानानुत्स-
 ङ्गत्वाच्चत्वारिंशत्समदन्त इत्युच्यते । दीर्घरात्रं पिशुनवचन-
 परिवर्जनभेदमन्त्रायहणसन्धिसामग्रीगुणवर्णप्रकाशनप्रयोगत्वात्

शुक्लदन्त इत्युच्यते । दीर्घरात्रं कृष्णपक्षपरिवर्जनं शुक्लपक्ष-
 कुम्भसोपचक्रकृष्णकर्माकृष्णविपाकपरिवर्जनं शुक्लकर्माशुक्लविपाक-
 संघर्षनक्षीरभोजनं शुक्लवस्त्रप्रदानतथागतचैत्येषु सुधाकृतक (१)
 क्षीरमिश्रसम्प्रदानसुमनावार्षिकीधातुष्कारिमाला (२) गुणपु-
 ष्यदौमिशुक्लवर्षकुसुमानुप्रदानत्वाद्द्विरलदन्त इत्युच्यते । दीर्घ-
 रात्रं हास्योच्चविवर्जनानन्दकरणावागनुरक्षणानन्दकरणवागु-
 दीरणपरिस्खलितापरकिट्टानुपरिमार्गणसर्व्वसत्त्वसमचित्तसमा-
 दापनसमप्रयोगसर्व्वधर्मादेशनदृढसमादानपरित्यागत्वाद्द्रससाग-
 रवानित्युच्यते । दीर्घरात्रं सर्व्वसत्त्वाविहेठनाविहिंसनविवि-
 धव्याधिष्ठोपस्थानग्लानभैषज्यानुप्रदानत्वात् सर्व्वरसार्थिकेभ्यश्च
 सर्व्वरसप्रदानापरिखेदत्वाद् ब्रह्मस्वर इत्युच्यते । दीर्घरात्रम-
 नृतापवृषकर्कशशाचपरकटुकपराभिष्वङ्गित्वप्रियपरमर्मघटनवा-
 क्परिवर्जनमैत्रीकरुणाप्रयोगमुदिताप्रामोद्यकरणस्निग्धमधुरस्व-
 क्ष्णहृदयङ्गमसर्व्वसत्त्वेन्द्रियप्रह्लादकरणसम्यग्वाक्यसम्प्रयोगत्वा-
 दभिनीलनेत्र इत्युच्यते । दीर्घरात्रं मातृपितृवत्सर्व्वसत्त्वाप्रति-
 हतचक्षुःप्रयोगैकपुत्रवद्याचनकमैत्रीकारुण्यपूर्व्वङ्गमसम्प्रेक्षणाजि-
 ह्वीकरणप्रसन्नेन्द्रियतथागतचैत्यानिमिषसम्प्रेक्षणपरमत्त्वतथाग-
 तदर्शनसमादापनदृढसमादानत्वाद् गोपेक्षनेत्र इत्युच्यते । दी-
 र्घरात्रं (३) हीनचेतनावर्जनोदारविपुलाधिभुक्तिपरिपूरणानुत्त-
 रधर्माच्छन्दसत्त्वसमादापनभक्तुटीमुखपरिवर्जनस्मृतिमुखसर्व्वक-

१ “तथागतचैत्येषु सुधाकृतक” तथागतचैत्यसुधाकृत ।

२ “धातुष्कारिमाला” धातुपुष्पिकामाला ।

३ “हीनचेतना” हीनमति हीनचेतनेत्यपि पाठः ।

ल्याणमित्रोपसङ्गमणाभिमुखपूर्वङ्गमसर्व्वकुशलोपचयावैवर्त्तिक-
 त्वात् प्रभूतजिह्व इत्युच्यते । दीर्घरात्रं सर्व्ववाग्दोषविवर्जनसर्व्व-
 श्रावकप्रत्येकंबुद्धधर्मभानकाप्रमाणगुणवर्णसम्प्रकाशनतथागतसं-
 चान्तलिखनवाचनपठनविज्ञापनं तेषाञ्चधर्माणामर्थ(१)पदप्र-
 भेदपरसत्त्वसम्प्रापणकौशल्यत्वादुष्णीषशीर्षानवलोकितमूर्द्ध इत्यु-
 च्यते । दीर्घरात्रं माहपितृश्रमणब्राह्मणगुरुदक्षिणीयमूर्द्धच-
 रणतलप्रणपतितप्रव्रजितवन्दनाभिवादनकेशावरोपणसुगन्धतै-
 लमूर्द्धपरिषिञ्चनं (२) सर्व्वयाचनकेभ्यश्चूर्णमाल्यगुणमूर्द्धाभरण-
 नुप्रदानत्वाद् भूमध्यसुजातप्रदक्षिणावर्तीत्तप्रविशुद्धवर्णाभा-
 मोर्ण इत्युच्यते । दीर्घरात्रं निरर्गलसर्व्वयज्ञयजनसमादापनस-
 र्व्वकल्याणमित्रानुशासनानुद्धरधर्मभानकानां दैत्यप्रेक्षणदिग्ग-
 मनागमनोपरिखेदनसर्व्वबुद्धबोधिसत्त्वप्रत्येकबुद्धार्थश्रावकधर्म-
 भानकमाहपितृगुरुदक्षिणीयतमोन्धकारविधमनतैलधृतहणो-
 ल्काप्रदीपननानागन्धतैलप्रदोपसर्व्वकारवरोपेतप्रासादिकत-
 थागतप्रतिमाकारणक्षीरप्रतिभासरत्नोतीर्णकोशप्रतिमण्डलपर-
 सत्त्वबोधिचित्तामुखीकरणकुशलसम्भारविषयित्वान् महास्थाम-
 प्राप्त इत्युच्यते । महानारायणबलोपेतत्वान्महानारायण इत्यु-
 च्यते । कोटिशतमारधर्षणबलोपेतत्वात् सर्व्वपरप्रमर्दक इत्युच्यते ।
 दशतथागतबलोपेतत्वाद्दशतथागतबलोपेत इत्युच्यते । स्थाना-
 ख्यानज्ञानकुशलहीनप्रदेशिकज्ञानविवर्जनमहायानगुणसमुदा-

१ "विज्ञानं तेषाञ्च धर्माणामर्थ" विज्ञानतद्वमर्थ ।

२ "परिषिञ्चनं सर्व्वयाचनकेभ्यश्चूर्ण" परिषिञ्चनसर्व्वयाचकचूर्ण ।

नयनबलोपेतत्रिबलप्रयोगत्वात् स्थानास्थानज्ञानबलोपेत इत्यु-
च्यते । अतीतानागतप्रत्युत्पन्नसर्वकर्मसमादानहेतुविपाकज्ञानब-
लोपेतत्वाद्तीतानागतप्रत्युत्पन्नसर्वकर्मसमादानहेतुविपाकज्ञा-
नबलोपेत इत्युच्यते । सर्वसत्त्वेन्द्रियवीर्यविमात्रताज्ञानबलोपेतत्वात्
सर्वसत्त्वेन्द्रियवीर्यविमात्रताज्ञानबलोपेत इत्युच्यते । अनेकलोक-
धातुनानालोकधातुप्रवेशज्ञानबलोपेतत्वाद्नेकधातुनानालो-
कधातुप्रवेशज्ञानबलोपेत इत्युच्यते । अनेकाधिमुक्तिनानाधिमुक्ति-
सर्वनिरवशेषाधिमुक्तिविमुक्तिज्ञानबलोपेतत्वाद्नेकाधिमुक्तिना-
नाधिमुक्तिसर्वनिरवशेषाधिमुक्तिज्ञानबलोपेत इत्युच्यते । सर्वत्र-
गामिनोप्रतिपञ्चानबलोपेतत्वात् सर्वत्रगामिनोप्रतिपञ्चानब-
लोपेत इत्युच्यते । सर्वध्यानविमोक्षसमाधिसमापत्तिसङ्क्षेपव्य-
वदानव्यवस्थापनज्ञानबलोपेतत्वात् सर्वध्यानविमोक्षसमाधिस-
मापत्तिसङ्क्षेपव्यवदानव्यवस्थापनज्ञानबलोपेत इत्युच्यते । अने-
कविधपूर्वनिवासानुसृत्यसङ्गज्ञानबलोपेतत्वात् अनेकविधपूर्व-
निवासानुसृत्यसङ्गज्ञानबलोपेत इत्युच्यते । निरवशेषसर्वरूपा-
वरणदर्शनदिव्यचक्षुर्ज्ञानबलोपेतत्वान्निरवशेषसर्वरूपावरणद-
र्शनदिव्यचक्षुर्ज्ञानबलोपेत इत्युच्यते । सर्ववासनानुसन्धिगतनिर-
वशेषसर्वाश्रवणज्ञानबलोपेतत्वात् सर्ववासनानुसन्धिगतनिर-
वशेषसर्वाश्रवणज्ञानबलोपेत इत्युच्यते । निरवशेषसर्वधर्माभि-
सम्बुद्धप्रतिज्ञारोहणसदेवलोकानभिभूतप्रतिज्ञावैशारद्यप्राप्तत्वा-
न्निरवशेषसर्वधर्माभिसम्बुद्धप्रतिज्ञारोहणसदेवलोकानभिभूत-
प्रतिज्ञावैशारद्यप्राप्त इत्युच्यते । सर्वासाङ्क्षेपिकाकाराधिकध-

र्मान्तरायकरणनिर्वाणस्येति तत्प्रतिज्ञारोहणसदेवके लोकेऽना-
 च्छेद्यप्रतिज्ञावैशारद्यप्राप्तत्वात् सर्वासाङ्क्षेशिकान्तरायिकध-
 र्मान्तरायकरणनिर्वाणस्येति तत्प्रतिज्ञारोहणसदेवके लोके-
 ऽनाच्छेद्यप्रतिज्ञावैशारद्यप्राप्त इत्युच्यते । नैर्याणिकीप्रतिपदं प्र-
 तिपद्यमानो निर्वाणमारागयिष्यतीति प्रतिज्ञारोहणसदेवके
 लोकेऽप्रतिपाद्यप्रतिज्ञावैशारद्यप्राप्तत्वान्नैर्याणिकीं प्रतिपदं प्रति-
 पद्यमानो निर्वाणमारागयिष्यतीति प्रतिज्ञारोहणसदेवके लोकेऽ-
 प्रतिपाद्यप्रतिज्ञावैशारद्यप्राप्त इत्युच्यते । सर्वाश्रवचयचयज्ञानप्र-
 हाणज्ञानप्रतिज्ञारोहणसदेवके लोकेऽवैवर्त्यप्रतिज्ञावैशारद्यप्रा-
 प्तत्वात् सर्वाश्रवचयचयज्ञान(१)प्रहाणज्ञानप्रतिज्ञारोहणसदेवके
 लोकेऽवैवर्त्यप्रतिज्ञावैशारद्यप्राप्त इत्युच्यते । अस्खलितपदधर्मदेश-
 कत्वादस्खलितपदधर्मदेशक इत्युच्यते । अरुतानभिलाषधर्मस्व-
 भावानुबुद्धत्वादारुतानभिलाषधर्मस्वभावानुबुद्ध इत्युच्यते । अवि-
 रतत्वादविरत इत्युच्यते । सर्वसत्त्वरुताप्रमाणबुद्धधर्मरुतनिर्घो-
 षाधिष्ठानसमर्थत्वात् सर्वसत्त्वरुताप्रमाणबुद्धधर्मरुतनिर्घोषाधि-
 ष्ठानसमर्थ इत्युच्यते । अमुषितस्यतिलादमुषितस्यतिरित्युच्यते ।
 नानालसञ्ज्ञाविगतत्वान्नानालसञ्ज्ञाविगत इत्युच्यते । सर्वसत्त्व-
 चित्तसमाहितसुसमाहितत्वात् सर्वसत्त्वचित्तसमाहितसुसमा-
 हित इत्युच्यते । अप्रतिसङ्ख्यासमुपेक्षकत्वादप्रतिसङ्ख्यासमुपेक्षक
 इत्युच्यते । क्वन्दसंस्कारसमाध्यपरिहीनत्वाक्वन्दसंस्कारसमाध्य-
 परिहीन इत्युच्यते । वीर्यसंस्कारसमाध्यनाच्छेद्यापरिहीनवीर्य-

त्वाद्दीर्घसंस्कारसमाध्यपरिहीनवौर्ध्व इत्युच्यते । संख्यपरिहीन-
त्वादपरिहीनस्यतिरित्युच्यते । अपरिहीनप्रज्ञत्वादपरिहीन-
प्रज्ञ इत्युच्यते । विमुक्त्यपरिहीनत्वादपरिहीनविमुक्तिरित्युच्य-
ते । विमुक्तिज्ञानादर्शनप्रहीनत्वादपरिहीनविमुक्तिज्ञानदर्शनं
इत्युच्यते । सर्वकायकर्मवाक्कर्मभेदस्कर्मज्ञानपूर्वङ्गमज्ञानानु-
परिवर्त्तिसमन्वागतत्वात् सर्वकायवाङ्मनस्कर्मज्ञानपूर्वङ्गमज्ञान-
नानुपरिवर्त्तिज्ञानसमन्वागत इत्युच्यते । अतीतानागतप्रत्युत्प-
न्नेषु अध्वासङ्गात्प्रतिहतज्ञानदर्शनसमन्वागतत्वात् अध्वासङ्गा-
प्रतिहतज्ञानदर्शनसमन्वागत इत्युच्यते । अनावरणविमोचप्रति-
लब्धत्वादानावरणविमोचप्राप्त इत्युच्यते । अधिष्ठितसर्वसत्त्वचरि-
त्र (१) प्रवेशकौशल्यावस्थितत्वादधिष्ठितसर्वसत्त्वचरित्रप्रवेशकौश-
ल्यावस्थित इत्युच्यते । यथा प्रत्यहं धर्मदेशनाकुशलत्वाद्यथा
प्रत्यहं धर्मदेशनाकुशल इत्युच्यते । सर्वस्वराङ्गमण्डलपरमपार-
मिताप्राप्तत्वात् सर्वस्वराङ्गमण्डलपरमपारमिताप्राप्त इत्युच्यते ।
सर्वरुतप्रतिरुतनिश्चारणकौशल्यप्राप्तत्वाद्देवनागयज्ञगन्धर्वासुर-
गरुडकिन्नरंमहोरगरुत इत्युच्यते । ब्रह्मस्वरुतरवितनिर्घोष
इत्युच्यते । कलविङ्गरुतस्वर इत्युच्यते । दुन्दुभिसङ्गीतरुतस्वर
इत्युच्यते । धरणीतलनिर्नादनिर्घोषस्वर इत्युच्यते । सागर-
नागेन्द्रमेघस्तनितगर्जितघोषस्वर इत्युच्यते । सिद्धवृषभितनि-
र्गर्जितनिर्घोषस्वर इत्युच्यते । सर्वसत्त्वरुतरवितानुचरणमन्त्रो-
षणस्वर इत्युच्यते । असङ्गानावरणसर्वपर्यन्ताण्डलाभिसोधन-

१ कचिदपि अन्ये चरित्र शब्दा नाम्नि ।

खर इत्युच्यते । एकहतासुर्व्वरुतसम्प्रापणखर इत्युच्यते । ब्रह्मेन्द्रपूजित इत्युच्यते । देवेन्द्रसंस्कृत इत्युच्यते । नागेंद्रनमस्कृत इत्युच्यते । यज्ञेन्द्रावलोकितमुखमण्डल इत्युच्यते । गन्धर्व्वेन्द्रोपगीत इत्युच्यते । राक्षसेन्द्रप्रसन्नेन्द्रियानिमिषनयनसम्प्रेक्षित इत्युच्यते । असुरेन्द्राभिप्रणत इत्युच्यते । गरुडेन्द्राविहिंसाप्रेक्षित इत्युच्यते । किन्नरेन्द्राभिष्टुत इत्युच्यते । महारगेन्द्राभिलषितदर्शन इत्युच्यते । मनुजेन्द्राभिसम्पूजित इत्युच्यते । अर्द्धन्गणसङ्घमेवित इत्युच्यते । सर्व्वबोधिसत्त्वसमादायकसमुत्तेजकसम्प्रहर्षक इत्युच्यते । निरामिषधर्म्मदेशक इत्युच्यते । अक्षुण्णपदव्यञ्जनावन्ध्यधर्म्मदेशक इत्युच्यते । कालानतिक्रमणधर्म्मदेशक इत्युच्यते । इति ।

इदमैत्रेय धर्म्मचक्रप्रवर्त्तनं तथागतगुणवर्षप्रदेशस्य यत्किञ्चिदवतारमात्रं सङ्क्षेपनिर्देशतो विस्तरेण पुनर्मैत्रेय तथागतः कल्पं वा कल्पावशेषं वा निर्दिशेत् । न चास्य निर्देश्यमानस्य पर्यन्तो भवेत् ।

अथ खलु भगवांस्तस्यां त्वेलायामिमा गाथा अभाषत ।

गम्भीरं दुर्दृशं शूक्ष्मं धर्म्मचक्रं प्रवर्त्तितम् ।

एव मार्गं न गाहन्ते (१) सर्व्वे च परतीर्थिकाः ॥

अनारुह्यं निष्प्रपञ्चमनुत्पादमसम्भवम् ।

त्रिविक्रं प्रकृतिशून्यं धर्म्मचक्रं प्रवर्त्तितम् ॥

अनार्यूहमजिर्यूहमनिमित्तमलक्षणम् ।

समताधर्मानिर्देशं चक्रं बुद्धेन वर्णितम् ॥
 मायामरीचि स्वप्नादक चन्द्रप्रतिशुक्लाः ।
 यथैते तथ चक्रं लोकनाथेन वर्णितम् (१) ॥
 प्रतीत्यधर्मोत्तारमनुच्छेदमशाश्वतम् (२) ।
 सर्व्वदृष्टिसमुच्छेदो धर्मचक्रमिति स्मृतम् ॥
 आकाशेन सदा तुल्यं निर्विकल्पं प्रभास्वरम् ।
 अनन्तमध्यनिर्देशं धर्मचक्रमिहोच्यते ॥
 अस्तिनास्तिविनिर्मुक्तमात्मनैरात्यवर्जितम् ।
 प्रकृत्या जातनिर्देशं धर्मचक्रमिहोच्यते ॥
 भूतकोटिमकोटी च तथतायां तथत्वतः (३) ॥
 अद्वयो धर्मनिर्देशो धर्मचक्रं निरुच्यते ॥
 चक्षुः स्वभावः शून्यं च श्रोत्रं घ्राणं तथैव च ।
 जिह्वा कायश्च चित्तश्च शून्यात्मा नो निरीहकः ॥
 इदं तदीदृशं चक्रं धर्मचक्रं प्रवर्णितम् ।
 बोधयत्यबुद्धसत्त्वांस्तेन बुद्धेो निरुच्यते ॥
 स्वयं मयानुबुद्धेऽयं स्वभावो धर्मलक्षणम् ।
 ष्टते परोपदेशेन स्वयम्भूस्तेन चक्षुष्मान् ॥
 सर्व्वधर्मवशिप्राप्तो धर्मस्वामी निरुच्यते ।
 नयानयज्ञो धर्मेषु नायकस्तेन चोच्यते ॥

१ “मायामरीचि स्वप्नादके चन्द्रप्रतिशुक्लाः” मयामरीचिः स्वप्नादकं चन्द्रप्रति-
 विम्बा इत्यर्थः । “तथ” तथा ।

२ “प्रतीत्यधर्मोत्तारम्” प्रतीत्यधर्मावतारम् ।

३ “भूतकोटिमकोटी च” भूतकोट्या अकोट्या इत्यर्थः ।

यथा भवन्ति विनेया विनयन्यमिता जनां ।
 विनेयपारमिप्राप्तस्तेन प्रोक्तो विनायकः (१) ॥
 नष्टमार्गा हि ये सत्त्वा मार्गं देशेमि उत्तमम् ।
 नयामि पारिमं तीरं तस्मादस्मि विनायकः (२) ॥
 सङ्गहावस्तुज्ञानेन सङ्गृह्य जनतामहम् ।
 संसाराटविनिस्तीर्णः सार्यवाहस्ततो ह्यहम् (३) ॥
 वशवर्त्ती सर्वधर्मेषु तेन धर्मेश्वरो जिनः ।
 धर्मचक्रं प्रवर्त्तिता धर्मराजो निरुच्यते (४) ॥
 धर्मदानपतिः शास्ता धर्मस्वामी निरुच्यते ।
 सुयष्टयज्ञः सिद्धार्थः पूर्णोऽसि सर्वमङ्गलः (५) ॥
 आश्वासकः प्रेमदर्शी प्रहुरो महारहणञ्जहः ।
 उत्तीर्णभवसङ्ग्रामो मुक्तो मोचयिता प्रजाः ॥
 आलोकभूतो लोकस्य प्रज्ञाज्ञानप्रभङ्करः ।
 अज्ञानतममोहन्ता (६) उल्काधारी महाप्रभः ॥
 महावैद्यो महाज्ञानी सर्वक्लेशचिकित्सकः ।
 सत्त्वानां क्लेशविद्भानां शल्यहर्त्ता निरुत्तरः ॥

१ “विनेया” विनययुक्ता इत्यर्थः । “विनयन्यमिता जनां” विनयत्यमिता-
 ज्ञानानित्यर्थः । “विनेयपारमिप्राप्तः” विनेयपारमिताम्प्राप्तः ।

२ “पारिमं तीरं” पारमितातीरे परतीरे वा । “देशेमि” उपदिशामि ।

३ “सङ्गहावस्तुज्ञानेन” सङ्गृह्यवस्तुज्ञानेन । “संसाराटविनिस्तीर्णः” संसाराट-
 वीनिस्तीर्णः ।

४ “प्रवर्त्तिता” प्रवर्त्तयित्वा “निरुच्यते” निरुच्यते वा पाठः ।

५ “सर्वमङ्गलः” सिद्धमङ्गल इति वाच्य पाठः ।

६ “अज्ञानतममोहन्ता” अज्ञानतममोहन्त्येति चितम् ।

सर्वलक्षणसम्पन्नः सर्वव्यञ्जनशोभितः ।
 सन्नन्तभद्रकायेन क्षीनानां चानुवर्त्तकः ॥
 दशभिर्बलैः सुबलवान् वैशारद्यविशारदः ।
 आवेणिकैरष्टादशैरग्रयानी 'मंहामुनिः' ॥

• एष मङ्गलपनिर्देशो धर्मचक्रं प्रवर्त्तते ।

तथागतस्य गुणवर्णः परीतोयं (१) प्रकाशितः ॥

बुद्धं ज्ञानमनन्तं हि आकाशविपुलं समम् ।

क्षपयेत्कल्प भाषन्तो (२) न च बुद्धगुणक्षय इति ॥

इति श्रीललितविस्तरे धर्मचक्रप्रवर्त्तनपरिवर्त्तो नाम
 षड्विंशतितमः ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायप्रारम्भः ॥

अथ खलु देवपुत्रा येस्तथागतोऽधिष्ठितोऽभूदस्य धर्मपर्या-
 यस्य सम्प्रकाशनतायै सह महेश्वरनन्दनसुनन्दनचन्दनमहित-
 प्रशान्तविनीतेश्वरप्रमुखा अष्टादशशुद्धावासकायिका देवपुत्र-
 शतसहस्राणि ये तथागतस्य धर्मचक्रप्रवर्त्तनेऽपि सन्निपतिता
 अभूवन् । तत्र भगवांस्तान्महेश्वरदेवपुत्रप्रमुखाञ्कुद्धावांसका-
 यिकान्देवपुत्रानामन्वयते स्म । अयं मार्षा, ललितविस्तरो नाम
 धर्मपर्यायः सूत्रान्तो महावैपुल्यबोधिसत्त्वविकीर्णितः । बुद्ध-
 विषये ललितप्रवेश आत्मोपनायिकस्तथागतेन भाषितस्तं यू-

१ "परीतोयं" परितोयं ।

२ "कल्प भाषन्तो" कल्पं भाषमाणः कश्चिदित्यर्थः ।

यमुद्गृहीत्वं धारयत वाचयत चैवमियं धर्मनेत्री वैस्तारिकी भविष्यति । बोधिसत्त्वयानिकाश्च पुङ्गवा इमं धर्मपर्यायं श्रुत्वा दृढतरं वीर्यमालस्यन्ते । अनुत्तरायां सम्यक्सम्बोधाबुद्धाराधिमुक्तिकाश्च सत्त्वा महाधर्महर्षवेगं सञ्जनयिष्यन्ति । मारपक्षश्च निर्गृहीतो भविष्यति । सर्वपरप्रवादिनश्चावतरि न लस्यन्ते । "युष्माकं च तद्भूमिदेशनाश्लेषणा कुशलमूलं महार्थिकं भविष्यति महाफलं महानुसंशा । यः कश्चिन्मार्षा अस्य ललितविस्तरस्य धर्मपर्यायस्याञ्जलिं सम्प्रगृहीतं करिष्यति सोऽष्टाबुद्ध्यान्धर्मान् प्रतिलस्यते । कतमान्यष्टौ तद्यथा । उत्कृष्टरूपं प्रतिलस्यते । उत्कृष्टबलं प्रतिलस्यते । उत्कृष्टपरिवारं प्रतिलस्यते । उत्कृष्टप्रतिभानं प्रतिलस्यते । उत्कृष्टनैष्कर्म्यं प्रतिलस्यते । उत्कृष्टचित्तपरिशुद्धिं प्रतिलस्यते । उत्कृष्टसमाधिसम्यग्दं प्रतिलस्यते । उत्कृष्टप्रज्ञावभासं प्रतिलस्यते । इमान्यष्टाबुद्ध्यान्धर्मान् प्रतिलस्यते । यः कश्चिन्मार्षा इमं ललितविस्तरं धर्मपर्यायं भाषितुकामस्य धर्मभानकस्य धर्मासनं प्रज्ञापयिष्यति । तस्याष्टावासनप्रतिलम्भाः प्रतिकाङ्क्षितव्याः सहप्रज्ञप्त आसने । कतमा अष्टौ । तद्यथा । श्रेष्ठासनप्रतिलम्भः । शृङ्गपत्यासनप्रतिलम्भः । चक्रवर्त्यासनप्रतिलम्भः । लोकपालासनप्रतिलम्भः । शक्रासनप्रतिलम्भः । वज्रवर्त्यासनप्रतिलम्भः । ब्रह्मासनप्रतिलम्भः । बोधिमण्डवरायगतस्य बोधिसत्त्वभूतस्य प्रत्युदावर्त्यनिहतमारप्रभ्यर्थिकसिंहासनप्रतिलम्भः । अनुत्तरां सम्यक्सम्बोधिभिः सम्बुद्धस्य अतोनुत्तरधर्मचक्रप्रवर्तनासनप्रति-

लक्ष्मण्यै प्रकाङ्क्षितव्याः । इत्यष्टौ वासनप्रतिलक्षाः प्रतिकङ्क्षित-
तव्याः ॥

यः कश्चिन्मार्षा इमं ललितविस्तरं धर्मपर्यायं भाषमा-
णाय साधुकारं दास्यति । सोऽष्टौ वाक्परिशुद्धीः प्रतिल-
प्यते ॥ कतमा अष्टौ ॥ तद्यथा । सथावादितथाकारितां सत्या-
नुपरिवर्त्तिवाक्परिकर्मपरिशुद्ध्या । आश्चर्यवचनतां पर्वदभिभ-
वनतया । ग्राह्यवचनतामनुद्धरणतया । स्रक्ष्णमधुरवचनताम-
पारुख्यसत्यसङ्ग्रहणतया । कलविद्धरुतस्वरतां कायचित्तोत्पि-
स्त्रकरणतया । मधुरवचनतां अपारुख्यसत्त्वसङ्ग्रहणतया । ब्रह्म-
स्वरतां सर्वस्वराभिभवनतया । सिंहघोषाभिगर्जितस्वरतां सर्व-
परप्रवादिभिरनभिभवनतया । बुद्धस्वरतां सर्वसत्त्वेन्द्रियपरि-
तोषणतया (१) । इमा अष्टौ वाक्कर्मपरिशुद्धीः प्रतिलप्यते ॥

• यः कश्चिन्मार्षा इमं ललितविस्तरं धर्मपर्यायं पुस्तकलि-
खितं कृत्वा धारयिष्यति सत्करिष्यति गुरुं करिष्यति मानयि-
ष्यति पूजयिष्यति अमात्सर्यचिन्ततया चतुर्दिशमस्य धर्मपर्या-
यस्य वर्णनो भविष्यति वर्षञ्चोच्चारयिष्यति आगच्छतीमं धर्म-
पर्यायं लिखितं धारयति वाचयति चिन्तयति स्वाधेति सोऽष्टौ
महानिधानानि प्रतिलप्यते ॥ कतमान्यष्टौ महानिधानानि ॥
यदुत स्मृतिनिधानं सममतमोषणतया । अप्रतिनिधानं बुद्धि-
प्रभेदनतया । गतिनिधानं सर्वसूत्रान्तार्थगत्यनुरागतया ।
धारणीनिधानं सर्वश्रुतधारणतया । प्रतिभानिधानं प्रति-

१ अथ परिगणितवाक्शुद्धौ एकाऽधिका ।

लभंते सर्व्वसत्त्वसुभद्रपितसम्भाषणतया । धर्मनिधानं प्रति-
 लभते सद्गर्भप्रतिपत्तिप्रणतया । बोधिचित्तनिधानं त्रिरत्नवंशा-
 नुपच्छेदतया । प्रतिपत्तिनिधानञ्चानुत्पत्तिकधर्मज्ञान्तिप्रति-
 लभतया । इमान्यष्टौ निधानानि प्रतिलप्यते ॥

यः कश्चिन्मार्गा इमं ललितविस्तरं धर्मपर्यायं सुप्रव-
 र्त्तितं कृत्वा धारयिष्यति । सोऽष्टौ सम्भारान् परिपूरयिष्यति ॥
 कतमानष्टौ ॥ यदुत दानसम्भारं परिपूरयिष्यति अमात्सर्य्य-
 चित्ततायै । शीलसम्भारं परिपूरयिष्यति सर्व्वकल्याणाभिप्राय-
 परिपूरणतायै । श्रुतसम्भारं परिपूरयिष्यति असञ्जप्रज्ञासमु-
 दानतायै । समयसम्भारं परिपूरयिष्यति सर्व्वसमाधिसमाप-
 न्यामुखीकरणतायै । विदर्शनासम्भारं परिपूरयिष्यति त्रैविद्या-
 विद्याप्रतिपूर्त्यै । पुण्यसम्भारं परिपूरयिष्यति लक्षणानुव्यञ्जन-
 बुद्धचेत्रालङ्कारपरिशुद्धौ । ज्ञानसम्भारं परिपूरयिष्यति सर्व्व-
 सत्त्वयथाधिमुक्तिसन्तोषणतायै । महाकरुणासम्भारं परिपूर-
 यिष्यति सर्व्वसत्त्वपरिपाचनतायै । इमान्यष्टौ सम्भारान् परिपू-
 रयिष्यति ॥

यः कश्चिन्मार्गा इमं ललितविस्तरं धर्मपर्यायम्यरेभ्यो
 विस्तरेण सम्प्रकाशयिष्यति एवञ्चित्तो यदुत कथममी सत्त्वा
 एषामेवंरूपणां धर्माणां लाभिनो भवेयुरिति । स तेन कुश-
 लमूलेनाष्टौ महापुण्यताः प्रतिलप्यते ॥ कतमा अष्टौ ॥ तद्य-
 था । राजा भवति चक्रवर्त्ती इयं प्रथमा महापुण्यता । चतु-
 र्महाराजकायिकानां देवानामाधिपत्यं कारयिष्यतीत्यं द्वितीया

महापुण्यता । शक्रो भविष्यति देवेन्द्र इयं तृतीया महापुण्यता ।
सुयामो भविष्यति देवपुत्र इयं चतुर्थी महापुण्यता । सन्तु-
षितो भविष्यतीयं पञ्चमी महापुण्यता । सुनिर्मितो भविष्य-
तीयं षष्ठी महापुण्यता । वशवर्त्ती भविष्यति देवराज इयं सप्तमी
महापुण्यता । ब्रह्मा च भविष्यति-महाब्रह्मा इयं अष्टमी महा-
पुण्यता । अन्ते च तथागतो भविष्यति । अर्हन् सम्यक्सम्बुद्धः
सर्वाकुशलधर्मप्रहीणः सर्वकुशलधर्मसमन्वागतः । इमा अष्टौ
महापुण्यताः प्रतिलक्ष्यते ॥

यः कश्चिन्मार्षा ललितविस्तरं धर्मपर्यायं भाष्यमाणमव-
हितः श्रोता श्राव्यति । सोऽष्टौ चित्तनिर्मलतां प्रतिलक्ष्यते ।
कतमा अष्टौ ॥ यदुत मैत्रो प्रतिलक्ष्यते सर्वदोषनिर्घाताय ।
करुणां प्रतिलक्ष्यते सर्वविहिंसोत्सर्गाय । मुदितां प्रतिलक्ष्यते
सर्वाकारात्ययांपकर्षणतायै । उपेक्षाम्प्रतिलक्ष्यते अनुनयप्रति-
घोत्सर्गाय । चत्वारि ध्यानानि प्रतिलक्ष्यते सर्वरूपधातुवशव-
र्त्तितायै । चतस्र आरूढ्यसमापत्तीः प्रतिलक्ष्यते चित्तवशव-
र्त्तितायै । पञ्चाभिज्ञाः प्रतिलक्ष्यते अन्यबुद्धक्षेत्रगमनतायै ।
सर्वत्रासनानुसन्धिसमुद्घाटं प्रतिलक्ष्यते शूरङ्गमसमाधिप्रतिल-
क्षाय । इमा अष्टौ चित्तनिर्मलताः प्रतिलक्ष्यन्ते ॥

यस्मिंश्च मार्षा ग्रामे वा नगरे वा निगमे वा अनपदे वा
जनपदप्रदेशे वा चङ्गमे वा विहारे वा ललितविस्तरे । धर्मा-
पर्यायः प्रचरिष्यति । तत्राष्टौ भयानि च भविष्यन्ति स्थाप-
यित्वा पूर्वकर्मविपाकम् ॥ कतमान्यष्टौ ॥ यदुत राज्यसङ्गोभ-

भयं न भविष्यति । चौरसङ्घोभयं न भविष्यति । व्याड-
सङ्घोभयं न भविष्यति । दुर्मित्तकान्तारसङ्घोभयं न
भविष्यति । अन्यान्यकलहविवादविग्रहसङ्घोभयं न भवि-
ष्यति । देवसङ्घोभयं न भविष्यति । नागयज्ञसङ्घोभयं न
भविष्यति । सर्वोपद्रवसङ्घोभयं न भविष्यति । इमानि मा-
र्षास्तत्राष्टौ भयानि न भविष्यन्ति स्थापयित्वा पूर्वकर्मविपाकम् ॥

सङ्घेषान्मार्षा यदि तथागतकल्पस्थितिकेनायुःप्रमाणेन
रात्रिन्दिवसमधितिष्ठमानोऽस्य धर्मपर्यायस्य वर्षं (१) भाषेत
नैवास्य धर्मपर्यायस्य वर्षपर्यन्तो भवेत् । न च तथागतप्रति-
भानस्य क्षयो भवेत् । अपि तु खलु पुनर्भार्षा यथैव तथाग-
तस्य शील समाधिप्रज्ञाविमुक्तिज्ञानदर्शनमप्रमाणपर्यन्तमेवमेव ।
य इमं मार्षा धर्मपर्यायमुद्गृहीष्यति धारयिष्यति वाचयिष्यति
लिखिष्यति लेखयिष्यति पर्यवाष्यति प्रवर्त्तयिष्यति पर्षन्मध्ये
च विस्तरेण सम्प्रकाशयिष्यति अनेन चित्तेन कथममी सत्त्वा
एवमुदारस्य धर्मस्य लाभिनः स्युरिति । तेषामपि नास्ति
पुण्यपर्यन्तः ॥

ततः खलु भगवानायुश्रान्तं महाकाश्यपमामन्त्रयते स्म आयु-
श्रान्तञ्चानन्दं मैत्रेयञ्च बोधिसत्त्वम् । महासत्त्वा इमामहं मार्षा
असञ्छेयकलाकोटिनिनयुतशतसहस्रसमुदानीतामनुत्तरां सम्य-
क्सम्बोधिं युष्माकं हस्ते परिदाम्यनुपरिदामि (२) परमयाः प-

१ "वर्षं" वर्षानामित्यर्थः । अत्र वर्षशब्दो वर्षनाशब्दार्थे व्यवहृतः सर्वत्र ।

२ "परिदाम्यनुपरिदामि" परिदाम्यनुपरिदामि ।

रिनन्द्या स्वयञ्चैवमिमं धर्मपर्यायं धारयत परेभ्यश्च विस्त-
रेण सम्प्रकाशयत ।

अथ खलु भगवानस्यैव धर्मपर्यायस्य भूयस्या मात्रया-
ऽनुपरिनन्दनार्थं तस्यां वेलायामिमां गाथां अभाषत ।

सत्त्वा दृष्टा ये मया बुद्धदृष्ट्या
स्युस्ते हन्त शारिपुत्रेण तुल्याः ।
तांश्च कश्चित् पूजयेत् कल्पकोट्या-
स्तुल्यां गङ्गावालिकाभिर्यथैव (१) ॥
प्रत्येकबुद्धाय तु यश्च पूजां
कुर्यादहोरात्रमपि प्रहृष्टः ।
माल्यैः प्रकारैश्च तथाऽपरैश्च
तस्मादयं पुण्यहृतो विशिष्यते ॥
सत्त्वा यदि प्रत्ययैर्जिनानां
तान् पूजयेत् कश्चिदिहाप्रमत्तः ।
पुष्पैश्च गन्धैश्च विलेपनैश्च
कल्याणलोकाः सततं हि तत्परे ॥
एकस्य यश्चैव तयागतस्य
कुर्यात् प्रणाममपि चैक (२) मोऽपि ।
प्रसन्नचित्तोऽथ वदेन्नमोऽर्हते
तस्मादिदं श्रेष्ठतरञ्च पुण्यम् ॥

१ "कल्पकोट्यास्तुल्यां गङ्गावालिकाभिः" कल्पकोटिपुष्पैर्न (पूजकानां) गङ्गा
वालिकाभिसुल्यं पुण्यफलं भवेदित्यर्थः ।

२ "चैक" चैक ।

बुद्धा भवेयुर्यदि सर्व्वसत्त्वा-
 स्तां पूजयेद्यश्च यथैव पूर्व्वम् ।
 दिव्यैश्च पुष्यैरथ मानुषैर्वरैः
 कल्पाणल्लोकां सततं हि तत्परः (१) ॥
 यश्चैव सद्गुणविलोपकाले
 त्यक्त्वा स्वकपयश्च तथैव जीवितम् ।
 दद्याद्दोरात्रमिदं हि सूत्रं
 विप्रिष्यते पुण्यमिदं हि तस्मात् ॥
 यस्येक्षितं पूजयितुं विनायकां
 प्रत्येकबुद्धांश्च तथैव आवकां (२) ।
 दृढं समुत्पाद्य म बोधिचित्तं
 इदं सदा सूत्रवरं दधातु ॥
 राजा ह्ययं सर्व्वसुभाषितानां
 योऽभ्युद्गतः सर्व्वतयागतानाम् ।
 गृहे स्थितस्तस्य तथागतः सदा
 तिष्ठेदिदं यत्र हि सूत्ररत्नम् ॥
 प्रतिभासमाप्नोति शुभामनन्ता-
 मेकं पदं वक्ष्यति कल्पकोट्याः (३) ।
 न व्यञ्जनाद्भ्रस्यति नापि चार्था-

१ "स्तां पूजयेत्" तान् पूजयेत् । "कल्पाणल्लोकां सततं हि तत्परः" कल्पाणलो-
 कान् सततं हि तत्परे आश्रयतीत्यर्थः ।

२ "विनायकां" विनायकान् । "आवकां" आवकान् ।

३ "शुभामनन्तां" शुभमनन्तं । "कल्पकोट्याः" कल्पकोटिपर्यन्तं ।

इहाति चैः सुधर्मिदं परेभ्यः० ॥

अनुत्तरोऽसौ नरनायकानां

सत्त्वा न कश्चित् सदृशोऽस्य विद्यते ॥

भवेत् समुद्रेण समश्च सोऽक्षयः

श्रुत्वा हि यो धर्ममिमं प्रपद्यत इति ॥

इदमवोचद्भगवानात्तमनाः ॥ ते महेश्वरदेवंपुत्रपूर्वङ्गमाः

शुद्धावासकायिका देवपुत्रा मैत्रेयपूर्वङ्गमाश्च सर्वबोधिसत्त्वा
महामत्त्वा महाकाश्यपपूर्वङ्गमाश्च सर्वे महाश्रावकाः सदेव-
मानुषासुरगन्धर्व्वगरूडाश्च लोका भगवतो भाषितमभ्यनन्द-
न्निति (१) ॥

इति श्रीललितविस्तरे निगमपरिवर्त्ती नाम सप्तविंश-
तितमः ॥ २७ ॥

श्रीसर्वबोधिसत्त्वचर्याप्रस्थानो ललितविस्तरो नाम महा-
यानसूत्रं रत्नराजमिति समाप्तम् ॥

ये धर्मा हेतुप्रभावा हेतुस्तेषां तथागतः ।

क्षषदत्तेषाञ्च यो निरोध एवादी महाश्रमणः ॥

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥

१ भाषितमभ्यनन्दन् इत्यतः परं वक्ष्यमाणपद्यद्वयमत्रत्यषट्पुत्रकानां-मध्ये पुस्त-
कद्वये एव वर्त्तते ।

सपर्षदा पूज्यति धर्मराजमतुल्यरूपश्च गौरवेण ।

ध्वजापताकासमलङ्कितेन सत्रज्ञानारायणशङ्करादयः ॥

जम्बुदेवाः सुमेरौ विभुवनमहितं शक्यमिदं प्रणम्य

गन्धर्वमण्डलाख्यं श्वपरसुरगणाः स्वास्त्यं सम्पूज्यः ।

जानारत्नेर्विचित्रैः प्रथरसुरचितं यानश्रेष्ठं प्रथेष्ट-

माद्यञ्च सम्प्रणम्य सकलनरगणा दिव्यलोकं प्रसन्नम् ॥

